

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNIVERSİTETİ**

100
1923 2023
HEYDƏR ƏLİYEVİN 100 İLLİYİ

**Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 100 illik Yubileyinə həsr olunmuş
“Şəxsiyyət, Cəmiyyət və Dövlət XXI əsrdə:
Qlobal Çağırışlar və İnkişaf Perspektivləri” mövzusunda
SOSIAL ELMLƏR ÜZRƏ BEYNƏLXALQ
FƏNLƏRARASI ELMİ KONFRANS /HİBRİD/
IISCSS-2023**

*05-06 oktyabr 2023-cü il,
Bakı, AZƏRBAYCAN*

TEZİSLƏR KİTABI

**INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY
SCIENTIFIC CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES ON THE TOPIC:
“PERSONALITY, SOCIETY AND THE STATE IN THE XXI CENTURY:
GLOBAL CHALLENGES AND DEVELOPMENT PERSPECTIVES”,
dedicated to the 100th anniversary of the national leader of the
Azerbaijani people Heydar Aliyev
IISCSS-2023**

*05-06 October, 2023
Baku, AZERBAIJAN*

ABSTRACT BOOK

BAKİ - 2024

**Ümummilli Lider Heydər Əliyevin
100 illik Yubileyinə həsr olunmuş
“Şəxsiyyət, Cəmiyyət və Dövlət XXI əsrdə:
Global Çağırışlar və İnkişaf Perspektivləri” mövzusunda
SOSIAL ELMLƏR ÜZRƏ BEYNƏLXALQ
FƏNLƏRƏRASI ELMİ KONFRANS /HİBRİD/
IJSCSS-2023**

**05-06 oktyabr 2023-cü il,
Bakı. AZƏRBAYCAN
ISBN: 978-9952-39-154-1**

**Kitab IJSCSS-2023-də təqdim olunan məruzələrin tezisləridir.
Tezislərin məzmununa görə məsuliyyəti müəlliflər daşıyır.**

**Bu kitabın çapı, nəşri və satış hüquqları
IJSCSS-2023 Təşkilat Komitəsinə məxsusdur.**

**Kitabın tam və ya hissələrinin, kitab üzvlüyünün dizaynının
mexaniki elektron, surətçixarma, çap və ya başqa vasitələrlə
yayımı sözügedən təşkilatın icazəsi olmadan qadağandır.**

**1-ci nəşr: fevral 2024, Bakı, Azərbaycan
Konsessiyaçı:
BDU-nun Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin
Sosiologiya kafedrası**

**Baş Redaktor:
s.ü.e.d., prof. Rəfail HƏSƏNOV**

**Elmi Redaktor:
s.ü.f.d., dos. Yaqut ƏLİYEVƏ**

**Texniki Redaktorlar:
Kitabın yığılması və örtük dizaynı:
s.ü.f.d., dos. Yaqut ƏLİYEVƏ
s.ü.f.d., müə. Sevinc ƏLİYEVƏ**

**Əlaqə:
Bakı Dövlət Universitetinin
Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin
Sosiologiya kafedrası
İnternet: www.bsu.edu.az
E-poçt: sosialelmler.bsu@gmail.com
E.mesaj: yaqutaliyeva@bsu.edu.az**

SOSIAL ELMLƏR VƏ PSIXOLOGIYA FAKÜLTƏSİ

SOSIOLOGIYA KAFEDRASI

SOSIOLOGIYA KAFEDRASI

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Sədr:

Rövşən CAVADOV

BDU-nun Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin dekanı,
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Sədr müavini:

Rəfail HƏSƏNOV

BDU-nun Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin Sosiologiya
kafedrasının müdiri, sosiologiya elmləri doktoru, professor

Üzvr:

Daxil VƏLİYEV

BDU-nun Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin tədris işləri üzrə
dekan müavini, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Qızılgül ABBASOVA

BDU-nun Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin elmi işlər üzrə
dekan müavini, fəlsəfə elmləri doktoru, professor

Nəzakət KƏRİMOVA

BDU-nun Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin sosial məsələlər
və tələbələrlə iş üzrə dekan müavini, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, b/m

İşçi qrupu:

Tahir AĞAYEV

BDU-nun Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin Sosiologiya
kafedrasının dosenti, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru

Aygün XƏLİLQIZI

BDU-nun Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin Fəlsəfə
kafedrasının dosenti, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru

Hörmət CAVADOVA

BDU-nun Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin Sosiologiya
kafedrasının dosenti, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru

Sevil İSMAYILOVA

BDU-nun Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin Sosiologiya
kafedrasının dosenti, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru

Südabə HAŞİMOVA

BDU-nun Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin Sosiologiya
kafedrasının müəllimi, sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Sevinc ƏLİYEV

BDU-nun Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin Sosiologiya
kafedrasının müəllimi, sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Kəmalə QƏHRƏMANOVA

BDU-nun Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin Pedaqogika
kafedrasının dosenti, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Vüsalə MUSAYEVA

BDU-nun Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin Sosial iş
kafedrasının müəllimi, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru

PROGRAM KOMİTƏSİ

Sədr:

Yaqut ƏLİYEVƏ

BDU-nun Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin Sosiologiya kafedrasının dosenti, sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Üzvlər:

Rəbiyyə ASLANOVA

BDU-nun Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin Fəlsəfə və Mədəniyyətşünaslıq kafedrasının müdiri, fəlsəfə elmləri doktoru, professor

Rəna İBRAHİMBƏYOVA

BDU-nun Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin Gender və Tətbiqi Psixologiya kafedrasının müdiri, psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Kamilə ƏLİYEVƏ

BDU-nun Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin Sosial və Pedaqoji psixologiya kafedrasının müdiri, psixologiya elmləri doktoru, professor

Kəmalə PƏNAHOVA

BDU-nun Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin Fəlsəfə kafedrasının müdiri, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Ləzifə QASIMOVA

BDU-nun Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin Pedaqogika kafedrasının müdiri, pedaqogika elmləri doktoru, professor

Səxavət ƏLİYEVƏ

BDU-nun Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin Psixologiya kafedrasının müdiri, psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Üzeyir ŞƏFİYEV

BDU-nun Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin Sosial iş kafedrasının müdiri, sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Suat KOLUKIRIK

Ağdəniz /Akdeniz/ Universiteti Ədəbiyyat fakültəsinin Sosiologiya Bölümünün professoru, sosiologiya elmləri doktoru (Türkiyə)

Valeri MODEBADZE

Gürcüstan Texniki Universiteti Hüquq və Beynəlxalq Münasibətlər fakültəsinin Beynəlxalq Münasibətlər kafedrasının professoru, siyasi elmlər doktoru (Gürcüstan)

Valeri OKULIÇ-KOZARIN

Polşa Respublikasının Luis adına Milli Universiteti /Varşava/ Ali Biznes Institutu, İqtisadiyyat kafedrasının professoru, iqtisadiyyat elmləri doktoru (Polşa)

Ayça ERGUN ÖZBOLAT

Orta Şərq /Doğu/ Texnik Universiteti /ODTÜ/, Sosiologiya kafedrasının professoru, Qara dəniz və Orta Asiya Ölkələri Araşdırma Mərkəzinin (KORA) müdir müavini, sosiologiya elmləri doktoru (Türkiyə)

ELMI KOMİTƏ

- Dos.Dr.Rövşən CAVADOV* – Bakı Dövlət Universiteti, Sosial elmlər və psixologiya fakultəsinin dekani, Gender və tətbiqi psixologiya kafedrası - *Azərbaycan*
- Prof.Dr.Rəfail HƏSƏNOV* - Bakı Dövlət Universiteti, Sosiologiya kafedrasının müdiri- *Azərbaycan*
- Dos.Dr.Yaqut ƏLİYEV* - Bakı Dövlət Universiteti, Sosiologiya kafedrası - *Azərbaycan*
- Prof.Dr.İzzət RÜSTƏMOV*- Bakı Dövlət Universiteti, Sosiologiya kafedrası - *Azərbaycan*
- Prof.Dr.Qızılgül ABBASOVA* - Bakı Dövlət Universiteti, Sosial elmlər və psixologiya fakultəsinin dekan müavini, Sosial iş kafedrası - *Azərbaycan*
- Dos.Dr.Daxil VƏLİYEV* - Bakı Dövlət Universiteti, Sosial elmlər və psixologiya fakultəsinin dekan müavini, Fəlsəfə tarixi və mədəniyyətşünaslıq kafedrası - *Azərbaycan*
- Dos.Dr.Nəzakət KƏRİMOVA* - Bakı Dövlət Universiteti, Sosial elmlər və psixologiya fakultəsinin dekan müavini, Fəlsəfə kafedrası - *Azərbaycan*
- Prof.Dr.Rəbiyyət ASLANOVA* - Bakı Dövlət Universiteti, Fəlsəfə və mədəniyyətşünaslıq kafedrasının müdiri - *Azərbaycan*
- Prof.Dr.Ləzifə QASIMOVA* - Bakı Dövlət Universiteti, Pedaqogika kafedrasının müdiri - *Azərbaycan*
- Prof.Dr.Kamilə ƏLİYEV* - Bakı Dövlət Universiteti, Sosial və pedaqoji psixologiya kafedrasının müdiri - *Azərbaycan*
- Dos.Dr.Səxavət ƏLİYEV* - Bakı Dövlət Universiteti, Psixologiya kafedrasının müdiri - *Azərbaycan*
- Dos.Dr.Rəna İBRAHİMBƏYOVA* - Bakı Dövlət Universiteti, Gender və tətbiqi psixologiya kafedrasının müdiri - *Azərbaycan*
- Dos.Dr.Kəmalə PƏNAHOVA* - Bakı Dövlət Universiteti, Fəlsəfə kafedrasının müdiri - *Azərbaycan*
- Dos.Dr.Üzeyir ŞƏFİYEV* - Bakı Dövlət Universiteti, Sosial iş kafedrasının müdiri - *Azərbaycan*
- Dos.Dr.Fazil VAHİDOV* - Bakı Dövlət Universiteti, Sosiologiya və Politologiya kafedrası - *Azərbaycan*
- Dos.Dr.Tahir AĞAYEV* - Bakı Dövlət Universiteti, Sosiologiya kafedrası - *Azərbaycan*
- Dos.Dr.Hörmət CAVADOVA* - Bakı Dövlət Universiteti, Sosiologiya kafedrası - *Azərbaycan*
- Dos.Dr.Sevil İSMAYILOVA* - Bakı Dövlət Universiteti, Sosiologiya kafedrası - *Azərbaycan*
- Dos.Dr.Aygün XƏLİLQIZI* - Bakı Dövlət Universiteti, Fəlsəfə kafedrası - *Azərbaycan*
- Dos.Dr.Kəmalə QƏHRƏMANOVA* - Bakı Dövlət Universiteti, Pedaqogika kafedrası - *Azərbaycan*
- Psix.ü.f.d.Kamilə KAZIMOVA* - Bakı Dövlət Universiteti, Psixologiya kafedrası - *Azərbaycan*
- Sos.ü.f.d.Südəbə HAŞIMOVA* - Bakı Dövlət Universiteti, Sosiologiya kafedrası - *Azərbaycan*
- Sos.ü.f.d.Sevinc ƏLİYEV* - Bakı Dövlət Universiteti, Sosiologiya kafedrası - *Azərbaycan*
- Fəl.ü.f.d.Vüsalə MUSAYEVA* - Bakı Dövlət Universiteti, Sosial iş kafedrası - *Azərbaycan*
- Prof.Dr.İlham MƏMMƏDZADƏ* -AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya institutunun direktoru-*Azərbaycan*
- Prof.Dr. Rəfiqə ƏZİMOVA* - AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya institutu, Sosiologiya şöbəsinin müdiri - *Azərbaycan*
- Prof.Dr. Əli ABASOV* - AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya institutu, Müasir fəlsəfənin problemləri şöbəsinin müdiri - *Azərbaycan*
- Prof.Dr. Sakit HÜSEYNOV* - AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya institutu, Davamlı İnkişafın Fəlsəfəsi və sosiologiyası şöbəsinin müdiri - *Azərbaycan*
- Prof.Dr. Rəna MİRZƏZADƏ* - AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya institutu, Siyasətin fəlsəfəsi və sosiologiyası şöbəsinin müdiri - *Azərbaycan*
- Prof.Dr. Füzuli QURBANOV* - AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya institutu, İdrak nəzəriyyəsi şöbəsinin müdiri - *Azərbaycan*
- Prof.Dr. Tahirə ALLAHYAROVA* – Sosial Tədqiqatlar Mərkəzinin İdarə Heyətinin üzvü, Sosial Tədqiqatlar Elmi-Analitik Jurnalının Baş redaktorunun müavini – *Azərbaycan*
- Dos.Dr. Elçin SÜLEYMANOV* – Bakı Mühəndislik Universitetinin Elmi işlər üzrə prorektoru, təhsil üzrə ekspert - *Azərbaycan*
- Dos.Dr.Faiq ƏLƏKBƏRLİ* - AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu, aparıcı elmi işçi - *Azərbaycan*

ELMI KOMİTƏNİN BEYNƏLXALQ ÜZVLƏRİ

Prof.Dr. George RITZER - Merilend Universitetinin fəxri professoru, Sosiologiya Bölümü - Amerika Birləşmiş Ştatları (ABŞ)

Prof.Dr. Tanaka RYOHEI - Soka Universitetinin Prorektoru /Vice President/ - Yaponiya

Prof.Dr. Aygün ATTAR – Türkiyə Respublikasının Təhlükəsizlik və Xarici Siyasət şurasının üzvü, BMT-nin Qadın və Mətbuat Forumunun üzvü, UNESCO ilə birgə qurulan Gender Bərabərliyi Mərkəzinin sədri, Türkiyə-Azərbaycan Dostluq, Əməkdaşlıq və Həmrəylik Fondunun Qəyyumlar Şurasının və İdarə Heyətinin sədri – Türkiyə

Prof.Dr. Şenel POYRAZLI – Penn /Penssilvaniya/ Dövlət Universiteti Harrisburq, Psixologiya Bölümü – Amerika Birləşmiş Ştatları (ABŞ)

Prof.Dr. Suat KOLUKIRIK - Akdeniz Universitetinin Sosiologiya Bölümü, Türkiyə Cumhuriyyətinin Gürcüstan Respublikasındakı səfirliliyi, Elm və Təhsil üzrə Attaşe –Türkiyə-Gürcüstan

Prof.Dr. Albert FİŞLER - Sorbonna Universitetinin fəxri professoru, Qazaxıstan Respublikasının Sülh və Mədəni Anlaşma Mükafatı laureatı, Əl-Farabi adına Qazaxıstan Milli Universitetinin /Almatı/ Qızıl medalı laureatı – Fransa

Prof.Dr. Enegel Rizakoviç TAGİROV - Sülh Mədəniyyəti İnstitutunun (UNESCO) rektoru, “Avropa-Asiya” Beynəlxalq Humanitar Akademiyasının prezidenti, Tatarıstan Respublikasının YUNESKO üzrə Komissiyasının üzvü, BMT RAS Rəyasət Heyətinin üzvü, UPF Sülh Səfiri, tarix elmləri doktoru, akademik - Tatarıstan, Rusiya Federasiyası

Prof.Dr. Mustafa İsayeviç BİLALOV – Dağıstan Dövlət Universitetinin Sosial İnnovasiyaların Praktiki Fəlsəfə və Metodologiyası Elmi-Tədqiqat İnstitutunun direktoru, İdrakın Ontologiyası və Nəzəriyyəsi kafedrasının müdiri, fəlsəfə elmləri doktoru – Dağıstan, Rusiya Federasiyası

Prof.Dr. Aleksandr Nikolayeviç ÇUMAKOV – Rusiya Ekologiya Akademiyası Rəyasət Heyətinin üzvü, “Qloballaşma dövrü” jurnalının baş redaktoru, M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin professoru, fəlsəfə elmləri doktoru - Rusiya Federasiyası

Prof.Dr. Vahit Umidovich AKAIEV - Çeçenistan Respublikası Elmlər Akademiyasının akademiki, Rusiya Elmlər Akademiyasının H.İ.İbrahimov adına Kompleksli Elmi-Tədqiqat İnstitutunun Filologiya və Mədəniyyətşünaslıq laboratoriyasının baş elmi işçisi, fəlsəfə elmləri doktoru - Çeçenistan, Rusiya Federasiyası

Prof.Dr. Natalya Lvovna SEYTAHMETOVA – Qazaxıstan Respublikası Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, Fəlsəfə, Siyasi Elmlər və Din İnstitutunun baş elmi işçisi, fəlsəfə elmləri doktoru – Qazaxıstan

Prof.Dr. Mykola ZHURBA - Luqansk Regional Ali Pedaqoji Təhsil İnstitutunun təhsilin idarə edilməsi kafedrası, “VIRTUS” və “Labyrinths of Reality” Beynəlxalq elmi jurnallarının Baş redaktoru - Ukrayna; Manitoba Universiteti, Alman və slavyan araşdırmaları kafedrası, pedaqogika üzrə alim - Manitoba /Winnipeg/, Kanada

Prof.Dr. Mechthild ŞMİDT-FEİST – Nyu-York Universitetinin professoru, fəlsəfə elmləri doktoru - Amerika Birləşmiş Ştatları (ABŞ).

Prof.Dr. İrfan ERDOĞAN – Boğaziçi Universitetinin (İstanbul) Pedaqogika/Eğitim Fakültəsinin dekanı – Türkiyə

Prof.Dr. Servet ÖZDEMİR – Başkənd Universitetinin (Ankara) Pedaqoji /Eğitim Fakültəsinin dekanı – Türkiyə

Prof.Dr. Mehmet Engin DENİZ – Yıldız Texniki Universiteti (İstanbul), Pedaqogika /Eğitim fakültəsinin dekanı, PDR - Türkiyə

Prof.Dr. Mustafa ÖZCAN – MEF Universiteti (İstanbul), Pedaqogika /Eğitim fakültəsinin dekanı - Türkiyə

Prof.Dr. Ayhan AYDIN – Əskişəhər Osmanqazi Universitetinin Pedaqogika /Eğitim fakültəsi – Türkiyə

Prof.Dr. Aylin BARAN – Hacettepe Universiteti (Ankara), Sosiologiya Bölümü, UNESCO Türkiyə Milli Komissiyasının Davamlı İnkişaf 2030 Hədəfləri Komitəsinin İdarə Heyətinin üzvü, sosioloq-alim - *Türkiyə*

Prof.Dr. Ahmet ARSLAN – KKTC səfirliyinin Ankaradakı Təhsil və Mədəniyyət Attaşesi – Türkiyə

Prof.Dr. Songül ALTINIŞIK – Türkiyə və Yaxın Şərq Dövlət İdarəçilik İnstitutu (TODAİE) Baş Direktor müavini, Davamlı Təhsil Mərkəzi Müdirliyinin Baş Direktor müavini - *Türkiyə*

Prof.Dr. Valeri MODEBADZE - Gürcüstan Texniki Universitetinin Hüquq və Beynəlxalq Əlaqələr fakültəsi, politoloq-alim – *Gürcüstan*

Prof.Dr. Walery OKULIÇ-KOZARİN / Walery OKULIÇ-KOZARYN – Wyzsza Szkola Biznesu National Louis University / Luis adına Milli Universitetin Ali Biznes İnstitutu, İqtisadiyyat kafedrası (Varşava), menecment üzrə alim – *Polşa*

Prof.Dr. Witold STANKOWSKI – Osvencim /Oswiecim/ Kapitan Witold Pilecki Tətbiqi Elmlər Universitetinin rektoru (2012-2019), Yagelon Universitetinin (Krakov) İntizam Komitəsinin müavini, Varşava Malopolska Dövlət Universitetinin Mərkəzi Avropa Araşdırmaları Departamenti, tarixçi-alim – *Polşa*

Prof.Dr. Susanne KOCH - Frankfurt (UAS) Tətbiqi Elmlər Universiteti, Huquq və İqtisadiyyat, Biznesin İdarəedilməsi və Logistika Departamenti, Şəxsi İnkişaf və Təhsil Məktəbinin (SCOPE) direktoru (Berlin), iqtisadçı-alim – *Almaniya*

Prof.Dr. Sabahattin CİFTÇİ – Necmettin Erbakan Universitetinin /Konya/ Eğitim Fakültəsi, İNCES (Beynəlxalq Mədəniyyət, Təhsil və Elm Kongreslərinin rəhbəri) /Başkanı/, pedaqogika üzrə alim - *Türkiyə*

Prof.Dr. Handan Asude BAŞAL – Bursa Uludağ Universiteti Eğitim fakültəsi, Temel Eğitim Bölümü, Bursa Uludağ Universitetinin Qadın və Ailə Çalışmaları, Uygulama və Araştırma Mərkəzi müdiri, sosioloq-alim - *Türkiyə*

Prof.Dr. Nimet HAŞIL KORKMAZ - Bursa Uludağ Universitetinin Kadın və Ailə Çalışmaları, Uygulama və Araştırma Mərkəzi müdirinin müavini, Ailə və qadın problemləri üzrə ekspert - *Türkiyə*

Prof.Dr. Aysel SADAK İLTAŞ – TRT-nin müxbiri, sosioloq-alim – *Türkiyə*

Prof.Dr. Mine GÖZÜBÖYÜK TAMER – Karadeniz Texniki Universitetinin /Trabzon/ Sosiologiya Bölümü, sosioloq-alim - *Türkiyə*

Prof.Dr. Ayça ERGUN ÖZBOLAT – Orta Doğu Texnik Universitetinin /ODTÜ/ Sosiologiya Bölümü, Qara dəniz və Orta Asiya Ölkələri Araştırma Mərkəzinin (KORA) müdir müavini, sosioloq-alim - *Türkiyə*

Prof.Dr. Nevide AKPINAR DELLAL – Muğla Sıtkı Koçman Universitetinin Eğitim fakültəsi, Alman Dili Təhsili kafedrası, CEAD (Çağdaş Eğitim Araşdırmaları) Elmi Jurnalının Baş Redaktoru, CEAD Dərnəyi və Kongreslərinin /Başkanı/ rəhbəri, pedaqogika və dilçilik üzrə alim - *Türkiyə*

Prof.Dr. Niginahon ŞERMUHAMEDOVA – Mirzo Uluqbek adına Özbəkistan Milli Universitetinin İctimai elmlər fakültəsinin “Fəlsəfə və mənəviyyat əsasları” kafedrasının müdiri, fəlsəfə üzrə alim – *Özbəkistan*

Prof.Dr. Şuxrat Saliyeviç KUŞAKOV – Səmərqənd İqtisadiyyat və Xidmət İnstitutunun professoru, fəlsəfə elmləri doktoru / *Özbəkistan, Səmərqənd*

Prof.Dr. Matthias STEINBACH – Braunschweig Texniki Universiteti (Hanover), Tarix fakültəsi, tarixçi-alim – *Almaniya*

Prof.Dr. Cornelia ROSEBROCK – Goethe Universiteti (Frankfurt), Ədəbi didaktika, oxu sosiallaşması və Alman ədəbiyyatşünaslığı bölümü, dilçilik üzrə alim – *Almaniya*

Prof.Dr. Thorsten ROELCKE – Berlin Texniki Universiteti, Dil və Ünsiyyət İnstitutu, dilçi-alim - *Almaniya*

Prof.Dr. Henryk MAZEPA – Yagelon Universiteti (Krakov), Alman filologiyası İnstitutu, filoloq-alim – *Polşa*

- Prof.Dr. Salamat İDRİSOV* – X.Dosmuxamedov adına Atırau Dövlət Universitetinin rektoru, təhsil problemləri üzrə ekspert – *Qazaxıstan*
- Prof.Dr. Elaman AYBULDİNOV* - X.Dosmuhamedov adına Atırau Dövlət Universitetinin Elm və Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru, təhsil problemləri üzrə ekspert – *Qazaxıstan*
- Prof.Dr. Mansur NİYAZMETOV* - Beynəlxalq Maliyyə və Texnologiya Məktəbinin /International School of Finance and Technologi (Daşkənd) rektoru - *Özbəkistan*
- Prof.Dr. Gülömjön Kosimoviç KOSİMJO NOV* - Beynəlxalq Maliyyə və Texnologiyalar Məktəbinin /International School of Finance and Technologi (Daşkənd) prorektoru - *Özbəkistan*
- Prof.Dr. Nurlan BƏYQABILOV* – L.N.Qumilyov adına Avrasiya Milli Universitetinin Sosiologiya kafedrasının müdiri, sosioloq-alim – *Qazaxıstan*
- Prof.Dr. İaqo KAÇKAÇIŞVİLİ* – Tbilisi Dövlət Universitetinin Sosiologiya kafedrası, sosioloq-alim - *Gürcüstan*
- Prof.Dr. Nodar GRDZELIŞVİLİ* – Müasir Ali Təhsil İnstitutu İqtisadiyyat kafedrası / New Higher Education Institute /Tbilisi/, iqtisadçı-alim – *Gürcüstan*
- Assoc.Prof.Dr.Michael RYAN* – Nazarbayev Universiteti, Sosiologiya kafedrası, sosioloq-alim - *Amerika Birləşmiş Ştatları (ABS) - Qazaxıstan*
- Assoc.Prof.Dr.Ayhan ÖZKAN* - Türkiyə Respublikasının Dövlət və Təhsil İdarəçiliyi üzrə ekspert / *Türkiyə*
- Assist.Prof.Dr. Ümit POLAT* – Niğde Ömer Halisdemir Universiteti, Eğitim Proqramları Bölümü, pedaqogika üzrə alim - *Türkiyə*
- Assist.Prof.Dr. Kıyal Kamçibekova ABDİRİİM* – Dicle Universiteti, KutBilim Sosial Elmlər və İncəsənət Jurnalının Baş Redaktoru KutBilim Araşdırma, Mədəniyyət və Həmrəylik Assosiasiyasının Rəhbəri /Başkanı/ - *Türkiyə / Qırğızıstan*
- Assist.Prof.Dr. Sajaudeen Nijamodeen CHAPPARBAN* – Diaspor Araşdırmaları Mərkəzi, Gujarat Mərkəzi Universiteti - *Hindistan*
- PhDr. Zuhail İNCE* – Milli Təhsil Nazirliyi / Milli Eğitim Bakanlığı /MEB/, Təhsil problemləri və İdarəedilməsi üzrə ekspert - *Türkiyə*
- PhDr. Adem ÇİLEK* – Çankırı Universiteti, Eğitim Fakültəsi, EYUDER /Eğitim Yöneticileri ve Uzmanları Derneği/ Rəhbəri /Başkanı/, Təhsil problemləri üzrə ekspert - *Türkiyə*
- PhDr. Seyede Elham MOUSAVİ* – Atatürk Universiteti, Psixoloji Məsləhət və Rəhbərlik /Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik – PDR/ üzrə ekspert – *Türkiyə / İran*
- Veysi BOZKURT* – Milli Təhsil Nazirliyi / Milli Eğitim Bakanlığı /MEB/, Milli Təhsil /Eğitim/ Müdiri, Təhsil Problemləri və layihələri üzrə ekspert - *Türkiyə*

DƏSTƏK VERƏN QURUMLAR

M Ü N D Ə R İ C A T

KOMİTƏLƏR	3
DƏSTƏK VERƏN QURUMLAR	8
MÜNDƏRİCAT	9
Şamil AYRIM - ÖN SÖZ - 10 MAYIS 1923 HAYDAR ALİYEV'İN DOĞUM GÜNÜ	20
Aygün ATTAR – ÖN SÖZ - ULU ÖNDER HAYDAR ALİYEV	22
Zahid ORUC - YENİ QLOBAL REALLIQDA SOSIAL TƏHLÜKƏSİZLİYƏ ÇAĞIRIŞLAR VƏ TƏHDİDLƏR: AZƏRBAYCAN TƏCRÜBƏSİ	25
İzzət RÜSTƏMOV - NƏSİLLƏRƏ YADİGAR BÖYÜK DAHI	28
Aysel SADAQ İLTAŞ - SOSYOLOJİK AÇIDAN İNCELENDİĞİNDE HAYDAR ALİYEV GİBİ BİR LİDERİN İNSANİ TAVIRLARININ ÖNEMİ	29
Энгель Ризакович ТАГИРОВ - ЧЕЛОВЕЧЕСТВО НА ЭТАПЕ ПЕРЕХОДА РУБИКОНА ИСТОРИИ: ОСМЫСЛЕНИЕ ФЕНОМЕНА, АЛЬТЕРНАТИВЫ ЕГО ИСХОДА	31
Albert FISCHLER - WHEN THE COUNTRY OF NIZAMI OF GANJA MEETS THAT OF ALEXANDRE DUMAS	33
Aylin BARAN - KÜRESELLEŞME BAĞLAMINDA 21. YÜZYILDA ULUS-DEVLETLERİN KONUMUNA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME	36
Нигинахон Арслановна ШЕРМУХАМЕДОВА, Аида Маратовна ТЮКМАЕВА - МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ КАК ИДЕОЛОГИЧЕСКИЙ ФУНДАМЕНТ СОХРАНЕНИЯ МИРА И СТАБИЛЬНОСТИ XXI ВЕКА	37
Valeri MODEBADZE - AZERBAIJAN-GEORGIA-TURKEY TRILATERAL COOPERATION	39
Suat KOLUKIRIK - GÜRCİSTAN'DAKİ KARAPAPAK TÜRKLERİ VE TÜRKÇE EĞİTİMİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME	40
Mehmet Engin DENİZ - KENDİNE İYİ DAVRANMANIN PSİKOLOJİSİ: ÖZ ANLAYIŞ	41
Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER - TOPLUMSAL DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE EĞİTİMİN YERİ VE ROLÜ: “Toplum 5.0 ile uyumlu bir Eğitim 5.0 Modeli”/ THE PLACE AND ROLE OF EDUCATION IN THE PROCESS OF SOCIAL CHANGE AND TRANSFORMATION: “An Education 5.0 Model in line with Society 5.0”	42
Ümit POLAT - TÜRK CUMHURİYETLERİNDE YÜKSEKÖĞRETİM URUMLARINDA GÖZLENEN TEMEL SORUNLAR VE ÇÖZÜMLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	44
Veysi BOZKURT - MODERN ZAMANDA EĞİTİMDE HİZMETKAR LİDERLİĞİN ETKİLERİ	45
Mykola ZHURBA – PHRONESIS OF EDUCATION: BIFURCATION MODEL “CONTROL-STIMULUS”	46
Вахит Хумидович АКАЕВ - ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ РЕЛИГИОЗНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	48
Наталья Львовна СЕЙТАХМЕТОВА - МОДЕЛИ ИСЛАМСКОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ: ОПЫТ ДИАЛОГА КАЗАХСТАНА И АЗЕРБАЙДЖАНА	50
Александр Николаевич ЧУМАКОВ - ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ КУЛЬТУРНО-ЦИВИЛИЗАЦИОННОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ГЛОБАЛЬНОМ МИРЕ	52
Мустафа Исаевич БИЛАЛОВ - АЗЕРБАЙДЖАН, РОССИЯ И ДАГЕСТАН В СИСТЕМЕ ЦИВИЛИЗАЦИОННЫХ ЦЕННОСТЕЙ	54
Senel POYRAZLI - MULTICULTURAL COMPETENCY IN TEACHING, RESEARCH, AND CLINICAL/COUNSELING PRACTICE	56
Sajaudeen Nijamodeen CHAPPARBAN - TRANSNATIONAL SOCIOLOGY OF DIASPORA AND INTERDISCIPLINARITY BY	57

Kıyal KAMCHYBEKOVA ABDİRAİM - DİL PLANLAMASI EKSENİNDE ORTAK KİMLİĞİMİZ ÜZERİNE.....	58
Нурлан Оралбаевич БАЙГАБЫЛОВ, Лязат Толегеновна, НУРКАТОВА, Медет Максutowич КУДАБЕКОВ - СОЦИАЛЬНАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ КАЗАХСТАНА: ТРУДОВЫЕ РЕСУРСЫ В СФЕРЕ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ.....	59
Walery OKULICZ-KOZARYN - THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EASTERN EUROPEAN UNIVERSITIES / ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ВОСТОЧНЫХ ЕВРОПЕЙСКИХ УНИВЕРСИТЕТАХ.....	61
Ahmet ARSLAN - KKTС MİLLİ EĞİTİM SİSTEMİ VE YÜKSEK ÖĞRENİM.....	63
Ayhan ÖZKAN - EĞİTİMDE FIRSAT EŞİTLİĞİ.....	64
İrfan ERDOĞAN - EĞİTİMDE REFORM: SORUN MU? ÇÖZÜM MÜ?.....	66
Mustafa ÖZCAN - ÖĞRETMEN EĞİTİMİ İÇİN OKULDA ÜNİVERSİTE MODELİ: MEF EĞİTİM FAKÜLTESİ ÖRNEĞİ.....	67
Шухрат Салиевич КУШАКОВ - КОГНИТИВНЫЙ ТРЕНД ЭКСПЛИКАЦИЙ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В КОНТЕКСТЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЙ РЕФЛЕКСИИ.....	69
Handan Asûde BAŞAL - KADINA YÖNELİK ŞİDDETE İLİŞKİN ÜÇ KUŞAK KADINLARIN GÖRÜŞLERİ.....	70
Nimet HAŞIL KORKMAZ - DEĞİŞEN TOPLUM-DEĞİŞEN OKUL - YENİ EĞİTİM POLİTİKASI KAPSAMINDA KAPSAYICI EĞİTİM VE UYGULAMA ÇALIŞMALARI / CHANGING SOCIETY-CHANGEING SCHOOL-INCLUSIVE EDUCATION AND IMPLEMENTATION STUDIES WITHIN THE SCOPE OF THE NEW EDUCATION POLICY.....	71
Zuhal İNCE - TOPLUMA YÖN VEREN MAARİF VEKİLİ HASAN-ÂLİ YÜCEL.....	73
Tahirə ALLAHYAROVA – RƏQƏMSAL CƏMİYYƏT VƏ SÜNİ İNTELLEKT ƏSRİNDƏ SOSAL, TARİXİ-KOLLEKTİV YADDAŞLA BAĞLI ÇAĞIRIŞLAR.....	76
Elçin SÜLEYMANOV - UNİVERSİTLƏRİN CƏMİYYƏTİN İNKİŞAFINDA ROLU.....	78
Orif Umirovich AVLAEV - PUPILS TO MATURITY FACTORS AFFECTING.....	80
Алексей Леонидович ПАНИЦЕВ - ПЕРСПЕКТИВЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА В РАКУРСЕ ФИЛОСОФСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКОГО ПОНИМАНИЯ ГОСУДАРСТВА.....	82
Севара Асанбаевна КУРБАНОВА - ИНТЕГРАЦИЯ НАУК И ФИЛОСОФИИ В СОВРЕМЕННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ.....	83
Oybek Ochilovich SIROJOV - ORGANIZATION OF TURKIC STATES: GLOBAL CHALLENGES AND SOLUTIONS.....	84
Мунира Мунировна СУНАРЧИНА, Игорь Валерьевич САБИРОВ - ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭТИКА И СОЦИАЛЬНОЕ ПАРТНЕРСТВО В РЕАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ И ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ.....	85
Бекпулат Нусратуллаевич ТУРОБОВ - СУФИЗМ АКАДЕМИКА БЕРТЕЛЬСА: ПУТЬ ДУХОВНОГО РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕКА.....	87
Набижон Кахрамонович ХАККУЛОВ - ДУХОВНОЕ НАСЛЕДИЕ ПРЕДКОВ – ОСНОВА ОБЩЕНИЯ МЕЖДУ КУЛЬТУРАМИ / THE SPIRITUAL HERITAGE OF ANCESTORS IS THE BASIS OF COMMUNICATION BETWEEN CULTURES.....	88
Anatolii ZHURBA, Mykola ZHURBA - GLOBAL EMERGENCIES AND THE RISING NEED FOR PSYCHOLOGICAL REHABILITATION IN THE LONG TERM.....	90
Назар Хакимович ХАКИМОВ - РЕФОРМИРОВАНИЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА.....	92
Инна В. ПЕВНЕВА - ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ВИРТУАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ - ОБЗОР ЗАРУБЕЖНЫХ ПРАКТИК.....	93

Нодира Кадамовна НУРУЛЛАЕВА - ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ И ПРОСВЕЩЕНИЯ НАРОДОВ ХОРЕЗМСКОГО ОАЗИСА В 30 ГОДЫ ХХ ВЕКА: ОПЫТ И ПРОБЛЕМЫ.....	95
Мадина Бахадировна КАЛАНДАРОВА - ПСИХОЛОГИЯ МАТЕРИНСТВА.....	97
Дилбар Абдуллаевна УРАЗБАЕВА - НЕОБХОДИМОСТЬ ОКАЗАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ УСЛУГИ ОНКОЛОГИЧЕСКИМ ПАЦИЕНТАМ.....	99
Feruzə Jumabayevna TADJIYEVA - COVERAGE OF THE ISSUE OF POPULATION MIGRATION IN THE KHIVA KHANATE IN ARCHIVAL DOCUMENTS.....	102
Захид МАДРАХИМОВ, Умида ЗАРИПБОЕВА - СТАРАЯ ЗАСТРОЙКА.....	103
Nelly TSKITISHVILI - TOURISM AS A SOCIAL INNOVATION IN KAKHETI REGION / ТУРИЗМ КАК СОЦИАЛЬНАЯ ИННОВАЦИЯ В РЕГИОНЕ КАХЕТИЯ.....	104
Ekaterine LOMIA, Maya MANCHKHASHVILI - IRAN-GEORGIA RELATIONS AFTER THE DISSOLUTION OF THE SOVIET UNION / ИРАНО-ГРУЗИНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ПОСЛЕ РАСПАДА СОВЕТСКОГО СОЮЗА.....	106
Дилрабо Турсуновна АМРИДИНОВА - СМЫСЛ И ТРАНСЦЕНДЕНЦИЯ: ДУХОВНЫЕ СЛОВА ДЖАДИДОВ.....	108
Sevgi ATALAY - FEN BİLİMLERİ DERSİNE YÖNELİK ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİNİN ARZU LİSTELERİ İLE BELİRLENMESİ.....	109
Zeynep ERCİYAS TOZ - 21.YÜZYIL EĞİTİMİ ÖRNEĞİ: DUVARsiz SINIFLAR FARKINDA YAŞAMLAR eTwinning PROJESİ.....	110
Seyede Elham MOUSAVİ - SOSYAL KAYGI YAŞAYAN ÖĞRENCİLERDE KABUL VE KARARLILIK TEMELLİ PSİKOEĞİTİMİN, YAŞANTISAL KAÇINMA ÜZERİNE ETKİSİ.....	111
Minara ALİYEVA ÇINAR - ÜRKİYE'YE GÖÇ EDEN AHISKA TÜRKÜ ÖĞRENCİLERİN EĞİTİMDE KARŞILAŞTIKLARI DİL SORUNU.....	112
Abdulvahap TAŞTAN - TÜRK TOPLUMLARINDA ORTAK BİLİNCİN OLUŞUMU VE ASABIYET TEORİSİNİN ÖNEMİ.....	113
Mahmut Can YAĞMURDUR - DÜŞÜNCE GELENEĞİ.....	114
Mahmut Can YAĞMURDUR - GÖÇLER VE ULUS İNŞAASI.....	115
Bülent ÖZTÜRK - KÜLTÜREL İSTİHBARAT ÇERÇEVESİNDE TOPONİMİK SÖYLEM ANALİZİNİN ÖNEMİ.....	116
Recep SAĞIROĞLU - GÜNCEL BİLİMSEL GELİŞMELER VE YÖNTEMSEL BİR YAKLAŞIM: ALIMLAMA TEORİSİ.....	118
Süeda Nuriye KARACA, Mehmet ÇINAR - ÖNYARGI, MERHAMET VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ.....	119
Ahmet SARNIÇ – YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLARLA İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNDE İŞGÖREN BULMA VE SEÇME SÜREÇLERİ / EMPLOYEE FINDING AND SELECTION PROCESSES IN HUMAN RESOURCES MANAGEMENT WITH INNOVATIVE APPROACHES.....	120
Safa ACAR - YEŞİL DÖNÜŞÜMCÜ LİDERLİK / GREEN TRANSFORMATIONAL LEADERSHIP.....	122
Özden AKIN - COVID 19 PANDEMİSİNDE İŞ KOLİKLİĞİN İŞTEN AYRILMA NİYETİNE ETKİSİNDE İŞE ADANMIŞLIĞIN ARACI ROLÜ SEKTÖREL İTİBARİYLE FARKLILIKLAR.....	124
Özden AKIN - İŞİN ANLAMI, İŞE ADANMIŞLIK VE HAYAT TATMİNİ İLİŞİKİSİNDE COVID 19 KAYGISININ ETKİSİ: MESLEKLER İTİBARİYLE FARKLILIKLAR.....	125
Zuhal İNCE, İlknur ALTUN ŞATIROĞLU - KOOPERATİFÇİLİK EKONOMİ VE OKULLARDA KOOPERATİFÇİLİK EĞİTİMİ.....	126
Yusuf OKŞAR - ÖZGÜRLÜK VE SORUMLULUK AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME: EPIGENETİK KADER MİDİR? / AN ASSESSMENT OF FREEDOM AND RESPONSIBILITY: EPIGENETIC DESTINY?.....	127

Abdullah AYDIN - 6 ŞUBAT 2023 DEPREMİ VE DEPREM DİPLOMASİSİ / FEBRUARY 6, 2023, EARTHQUAKE AND EARTHQUAKE DIPLOMACY.....	129
Ayşe YILDIRIM - SINIR İÇİNDE SINIR: BİR GÖÇ POLİTİKASI OLARAK UYDU KENTLER.....	131
Veli AY - ATASÖZLERİMİZDEN KÜÇÜREK ÖYKÜYE YARATICI YAZARLIK.....	132
Ayşe AY - MEHMET İSMAİL'İN "İZ" ROMANINDA ŞAHİS VE VARLIK KADROSU.....	133
Emine DOĞAN - OKUL YÖNETİCİLERİNİN MESLEKTAŞ DAYANIŞMASINDA SOSYAL MEDYA KULLANIMI.....	134
Emine Songül ASLAN, Zuhal İNCE - MESLEK LİSELERİNDEN OKUL ÖNCESİ KURUMLARA EĞİTİCİ MATERYAL ÜRETİMİ.....	135
Esra KÖSEM - OKUL ÖNCESİ EĞİTİMİNDE GÖRSEL SANATLAR EĞİTİMİ VE VİCTOR LOWENFELD.....	136
Hatice ALTUNOK - KAMU PERSONEL SİSTEMİNDE LİYAKAT İLKESİNİN ÖNEMİ / THE IMPORTANCE OF THE MERIT PRINCIPLE IN THE PUBLIC PERSONNEL SYSTEM.....	137
Liubovi ÇİMPOEŞ - GAGAUZ AŞK HİKÂYESİ "AŞIK GARİP"TE SEVGİLİ TİPİ.....	138
Ayşegül Şükran ÖZ, Yusuf Ugur ÇİCEKÇİOĞLU - ÇOK-KÜLTÜRLÜ KORUYUCU AİLELER: BAŞARILI BİR KORUYUCU AİLENİN ÖZELLİKLERİ / MULTICULTURAL FOSTER FAMILIES: CHARACTERISTICS OF A SUCCESSFUL FOSTER PLACEMENT... 	139
Ayşegül Şükran ÖZ, Yusuf Ugur ÇİCEKÇİOĞLU - KÜLTÜRLER ARASI KORUYUCU AİLE MODELİ VE BAŞARI FAKTÖRLERİ.....	142
Rıdvan DEMİR, Mustafa ELBEYLİ - GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDAKİ SURİYELİLERİN SOSYAL HİZMET ALGISI: KİLİS ÖRNEĞİ / THE SOCIAL SERVICE PERCEPTION OF SYRIAN REFUGEES UNDER TEMPORARY PROTECTION: THE CASE OF KILIS.....	143
Kadriye ŞAHİN, Gönül REYHANOĞLU - 6 ŞUBAT DEPREMİNİN HATAY'A YANSIMASI: İNANÇSAL MEKANLARIN HASAR ALMASI/YIKILMASI VE SONUÇLARI.....	145
Ahmet BAHADIR - KARACAKURT TÜRKMEN KÖYLÜSÜNÜN SOSYAL YAŞAMINDAKİ İNSAN VE MEKÂN ALGISİNİN İNCELENMESİ: "ETNOGRAFIK ÇALIŞMA".....	147
Emin GÖKALP - 2000'Lİ YILLARDAN SONRA TÜRKİYE'DE EĞİTİM POLİTİKALARI VE TOPLUMSAL ETKİLERİ.....	148
İbrahim EROL - AZERBAJCANLI BİR ŞÂİR SÜFÎ: ALMALILI MAHMÛD EFENDİ ve ŞİİRLERİNDE İLÂHÎ AŞK / AN AZERBAJANI SUFI POET: ALMALILI MAHMUD EFENDI AND HIS LITERARY ASPECT.....	149
Dilek ÖZTÜRK TAŞDEMİR - RİSK ANALİZİ VE İŞ SAĞLIĞI- GÜVENLİĞİ YÖNETİM ANLAYIŞININ TÜM İŞ KOLLARINDA UYGULANABİLMESİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNDEKİ POLİTİKALAR.....	151
Hüsnü Yusuf BİÇER - ÖĞRETMENLİK KARİYER BASAMAKLARI HAKKINDA SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLERİN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ.....	152
Rıdvan DEMİR, Sinan SCHREGLMANN - İLAHİYAT FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN PEDAGOJİK FORMASYON DERSLERİNİN UZAKTAN EĞİTİM İLE İŞLENMESİNE YÖNELİK TUTUMLARI: HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ / ATTITUDES OF FACULTY OF THEOLOGY STUDENTS TOWARDS TEACHING PEDAGOGICAL FORMATION COURSES THROUGH DISTANCE EDUCATION: THE CASE OF HATAY MUSTAFA KEMAL UNIVERSITY.....	153
Kamile KAZIMOVA - DEPRESSİYANIN NÖVLƏRİ.....	155
Tutku DOKSÖZ, Sonyel Oflazoğlu DORA - SEMBOLİK ETKİLEŞİM TEORİSİ KAPSAMINDA DİJİTAL BENLİK SUNUMU ARACILIĞIYLA YENİ TÜKETİM KALIPLARI: PİNEREST / NEW CONSUMPTION PATTERNS THROUGH DIGITAL SELF PRESENTATION UNDER THE THEORY OF SYMBOLIC INTERACTION: PINTEREST... 	157
Selin HİÇYILMAZ - BİR FİKİR TAHLİLİ: ÜÇ TARZ-I SİYASET.....	159

Burcu Türkan AYDIN - ERGENLERDE ZORBALIKLA BAŞA ÇIKMA STRATEJİLERİ İLE BİLİŞSEL ÇARPITMALARARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ.....	160
Hüseyn Mehmet BÖYÜKFIRAT - BQXK-nin İŞİNDƏ VƏTƏNDAŞ CƏMİYYƏTİ KOMPONENTLƏRİNİN ROLU.....	161
Abdullah DAĞCI - HUZUREVİ YAŞLILARINDA YALNIZLIK; MANEVİ BAŞA ÇIKMA BAĞLAMINDA BİR ARAŞTIRMA / LONELINESS IN NURSING HOME RESIDENTS: A STUDY IN THE CONTEXT OF SPIRITUAL COPING.....	162
Shanay GULİYEVA KABAĞHLU - BİREYİN GELİŞİMİNDE EĞİTİMİN ETKİSİ.....	164
Didem Dilara SÜRER, Aysen Cevriye BENLİ - MİMARLIQTA BEDEN-MEKÂN ALGISI VE SAYISAL (PARAMETRİK) TASARIM.....	166
Rəfail HƏSƏNOV - MÜASİR CƏMİYYƏTİN ÇAĞIRIŞLARI: TİPOLOGİYA VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	168
Kazim AZIMOV - INTERRELIGIOUS DIALOGUE: INTERDISCIPLINARY STUDIES ON HUMAN SEMIOSES IN ISLAMIC AND ABRAHAMIC TRADITIONS.....	170
Amin Sharifi İSALOO - DEVELOPMENT, MIGRATION AND MODERN SLAVERY.....	171
Fatma DEMİR, Selen Uğur MUTLU, Nimet Haşıl KORKMAZ - KAPSAYICI EĞİTİM ALANINDA TAMAMLANMIŞ DOKTORA TEZ ÇALIŞMALARININ İNCELENMESİ: BİR İÇERİK ANALİZİ / A REVIEW OF COMPLETED DOCTORAL THESIS STUDIES IN INCLUSIVE EDUCATION: A CONTENT ANALYSIS.....	172
Hörmət CAVADOVA - TƏHSİL İNSAN KAPİTALININ FORMALAŞMASINA TƏSİR EDƏN ƏSAS AMİLKİMİ.....	174
Rəcəbəli ƏLİYEV - ƏHALİNİN QOCALMASI KONTEKSTİNDƏ SƏHIYYƏ SİSTEMİNİN MALİYYƏ DAYANIQLIĞI.....	175
Südəbə HAŞİMOVA - GƏNCLƏRİN PEŞƏ MÜQƏDDƏRATINI MÜƏYYƏNLƏŞDİRƏN ƏSAS AMİLLƏR.....	176
Tutu EYVAZOVA - QLOBALLAŞAN DÜNYADA MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİK VƏ MİLLİ MARAQLAR PROBLEMİ.....	177
Fatimə ƏLİZADƏ - QRUPDAXİLİ MÜNAQİŞƏLƏR: YARANMA SƏBƏBLƏRİ VƏ HƏLLİ YOLLARI.....	179
Rufanə FƏTƏLİYEVƏ - DİN VƏ SOSİOLOGİYA ARASINDA ƏLAQƏNİN XARAKTERİ.....	181
Sevinc NƏSİBOVA - HEYDƏR ƏLİYEV ŞƏXSİYYƏTİ VƏ SIYASİ LİDERLİK / HEYDAR ALIYEV PERSONALITY AND POLITICAL LEADERSHIP.....	182
Ağasəlim HƏSƏNOV - ÇAĞDAŞ AZƏRBAYCAN CƏMİYYƏTİNDƏ MİLLİ İDEOLOGİYA PROBLEMİ.....	184
Tural SALİFOV - AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ RƏGİONLARINDA TURİZMİN İNKİŞAFINA SOSİAL-MƏDƏNİ AMİLLƏRİN TƏSİRİ / THE INFLUENCE OF SOCIO-CULTURAL FACTORS ON THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE REGIONS OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN.....	185
Натаван НАДЖАФОВА - УСЫНОВЛЕНИЕ ДЕТЕЙ КАК ОДНО ИЗ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ АЗЕРБАЙДЖАНА.....	186
Muxtar NƏBİLİ - SOSİOLOJİ NƏZƏRİYYƏDƏ DİSKURS PROBLEMİ.....	188
Anar ƏZİZLİ - MÜASİR İRİ ŞƏHƏRLƏRDƏ SOSİAL-İQTİSADİ VƏZİYYƏTİN TƏHLİLİ.....	189
Əli BABAYEV - DÜNYANIN ELMİ MƏNZƏRƏSİ.....	191
Rəya CAVADOVA - GENDER ZORAKILIGINA MƏRUZ QALMIŞ ŞƏXSLƏRİN HƏYATINDA SOSİAL İŞİN ROLU.....	193
Xədicə ABASOVA - MÜASİR DÖVRDƏ YENİYETMƏLƏRİN VƏTƏNPƏRVƏRLİK TƏRBİYYƏSİNİN MƏZMUNU.....	195

Bərdi ŞƏMİYEVƏ - AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ALİ TƏHSİL SİYASƏTİNİN PRİNŞİPLƏRİ VƏ ONLARIN ALİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ TƏHSİL ALAN TƏLƏBƏLƏR ÜZƏRİNDƏ GÖSTƏRDİYİ TƏSİRLƏR.....	196
Süleyman SÜLEYMANOV - VƏTƏNDAŞ CƏMİYYƏTİNİN FORMALAŞMASINDA ŞƏXSİN ROLU.....	197
Ruhiyyə MƏMMƏDOVA - MÜASİR DÖVRDƏ ZİYALILARIN MÖVCUD PROBLEMLƏRİNİN SOSIAL-FƏLSƏFİ TƏHLİLİ.....	198
Elizə İSMAYİLOVA - SOSIAL XİDMƏT SAHƏSİNDƏ REİNTEQRASIYA PROSESİNƏ HİPOTETİK YANAŞMA.....	200
Nuray ADİGÖZƏLOVA - MÜƏYYƏN YAŞAYIŞ YERİ OLMAYAN GƏNCLƏR RİSK QRUPLARI KİMİ.....	202
Эркайым Козуевна ШАРИПОВА, Нурзада Нуралиевна КАМБАРОВА, Самара Токтогуловна КАРАБАЕВА - ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ.....	203
Нодирахан Раимжоновна НИШОНОВА - СОЦИАЛИЗАЦИЯ И АКТИВИЗАЦИЯ ЖЕНЩИН НА СТАДИИ РАЗВИТИЯ.....	204
Мехруфар Акрамовна УТАЕВА - ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА ЗДОРОВЬЕ: АНАЛИЗ ВОЗДЕЙСТВИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПОДДЕРЖКИ НА ЗАБОЛЕВАЕМОСТЬ И ВЫЗДОРОВЛЕНИЕ.....	206
Дилфуза Абдусамадовна МУЛЛАБАЕВА - ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ КАК ПРОФЕССИИ В ТАДЖИКИСТАНЕ.....	207
Севиля ИСМАИЛОВА - БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТЬ КАК СОЦИАЛЬНЫЙ ИНСТИТУТ СОВРЕМЕННОГО ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ.....	210
Yaqut ƏLİYEVƏ - UŞAQLARIN ŞƏXSİYYƏTİNİN FORMALAŞMASINDA SOSIAL VƏRABƏRSİZLİYİN VƏ ƏSAS STEYKHOLDERLƏRİN ROLU.....	211
Фарах ХАЛИЛОВА - МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ.....	213
Севиндж АЛИЕВА - О НЕКОТОРЫХ АКТУАЛЬНЫХ ВОПРОСАХ ПРОЦЕССА УПРАВЛЕНИЯ СИСТЕМОЙ ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА.....	215
Лейла ФАЙРУШИНА - МЕДИА В ГЛОБАЛЬНОМ МИРЕ.....	216
Айнурə РАШИДОВА - ВАЖНОСТЬ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ / THE IMPORTANCE OF DEVELOPING COMMUNICATION SKILLS OF SOCIAL WORKERS.....	218
Заур МИКАИЛОВ - СОЦИАЛЬНОЕ ПРОГНОЗИРОВАНИЕ И ПРОЕКТИРОВАНИЕ БУДУЩЕЙ ЖИЗНИ В КАРАБАХЕ.....	220
İbrahim ABDULSƏLİMLİ - GƏNCLƏRİN DEMOQRAFİK VƏ SOSIAL-İQTİSADI XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	221
Rubaba ŞHAFİBAYLI - THE ROLE OF THE END OF THE NAGORNO-KARBAG CONFLICT IN THE FORMATION OF THE NATIONAL AND SPIRITUAL VALUES OF YOUTH OF AZERBAIJAN.....	222
Zumrud HUSEYNOVA - PERSPECTIVES OF THE SOCIETY'S SOCIAL DEVELOPMENT (EXAMPLE OF AZERBAIJAN).....	223
Elnarə ƏHMƏDOVA, Xatirə ŞABƏDDİNOVA - HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANIN XİLASKARI VƏ QURUCUSUDUR.....	224
Hicran RƏFİYEVƏ, Məhluqə BABAYEVƏ - HEYDƏR ƏLİYEV: MÜASİR GƏNCLİK VƏ TƏHSİL.....	225

Kəmalə PƏNAHOVA - ƏBU NƏSR ƏL-FARABİNİN ƏSƏRLƏRİNDƏ ƏXLAQ VƏ SİYASƏT.....	226
Насиба Бурановна ABDULLAYEVA - ИНТЕГРАЦИЯ ФИЛОСОФИИ И ЛИТЕРАТУРЫ.....	228
Гулноза Сабировна СУЛТАНОВА - КОНСТРУКТИВНЫЕ И ДЕСТРУКТИВНЫЕ АСПЕКТЫ ФЕНОМЕНА ИНТЕЛЛЕКТА.....	229
Махбуба Хотамбековна ЭРГАШЕВА - МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ СИНЕРГЕТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ (социально-философский анализ).....	231
Шоира Тошмуродовна КУБАЕВА - ЯЗЫК И ИГРА МЫШЛЕНИЯ КАК КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ ОСНОВА ИННОВАЦИОННОГО МЫШЛЕНИЯ.....	233
Махфуза Ибрагимовна КОМИЛОВА - ФИЛОСОФИЯ НАУКИ И ЕЕ РАЗВИТИЕ.....	235
Эйтиборхон МАЛЛАЕВА, Ортиков ОЛИМЖОН - ДУХОВНОСТЬ ГАРМОНИЧНОГО ЧЕЛОВЕКА, ЕГО ВОСТОЧНОЕ КАЧЕСТВО И ВОСПИТАНИЕ ИДЕАЛЬНОГО ЧЕЛОВЕКА: ДУХОВНОСТЬ И ПРОСВЕЩЕНИЕ.....	239
Фикрет ЭФЕНДИЕВ, Ислам ИСЛАМОВ - КОНЦЕПЦИИ ЭЛЕМЕНТАРНОСТИ В СВЕТЕ ЕДИНСТВА НАУЧНОГО ЗНАНИЯ.....	241
Динара АЛИЕВА - ПОНЯТИЕ ЭТНИЧЕСКОГО НАЦИОНАЛИЗМА И ЕГО МЕСТО В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ.....	242
Əziz MƏMMƏDOV - DÜNYANIN ELMİ MƏNZƏRƏSİ VƏ ONUN TƏKAMÜL FORMALARI.....	243
Наргиз МЕДЖИДОВА - КОМПЛЕКСНЫЙ ВЗГЛЯД НА ИССЛЕДОВАНИЕ ВОПРОСОВ ФИЛОСОФСКОЙ АНТРОПОЛОГИИ.....	245
Nəzakət KƏRİMOVA - TELLUROKRATIYA VƏ TALLASOKRATIYA: GEOPOLİTİK DUALİZM.....	247
Aygün XƏLİLQIZI - TÜRKDİLLİ DÖVLƏTLƏRDƏ TƏHSİLİN VƏ ORTAQ TÜRK BİRLİYİNİ TƏMİN EDİLMƏSİ YOLLARI.....	249
Bilal ƏLİZADƏ - TARİXİ ŞƏXSİYYƏTİN DİALEKTİKASI.....	250
Mələhət MƏMMƏDOVA - QLOBALLAŞAN DÜNYADA KİMLİK PROBLEMİ.....	251
Ələddin MƏLİKOV - QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ FƏLSƏFƏ TƏDRİSİNİN YERİ, ROLU VƏ PROLEMLƏRİ.....	252
İsmayıl ƏLƏKBƏROV - GENETİK DETERMİNASIYA İNSAN ŞƏXSİYYƏTİNİN FƏRDİLİYİNİN ƏSASI KİMİ.....	254
Şəms BÜNYATOVA - MÜTLƏQ HƏQİQƏT İDEYASININ “NEYRATIN QAYIĞI” METAFORASI TİMSALINDA TƏNQİDİ.....	256
Aysan ƏLİYEVA - MÜASİR DÜNYA NİZAMININ İNKİŞAF MODELƏRİ: FRENSİS FUKUYAMA VƏ SAMUEL HANTİNQTON.....	258
Sevinc HÜSEYNOVA - MƏNƏVİ ÖZGƏLƏŞMƏ PROBLEMİNİN FƏLSƏFİ TƏHLİLİ.....	260
Aygün MƏMMƏDOVA - ƏXLAQİ VƏ HÜQUQİ ŞÜURUN VƏHDƏTİNİN MÖHKƏMLƏNMƏSİ.....	261
Rüxsarə SƏMƏDOVA - ELM: MEYARLARI, STRUKTURU VƏ İNKİŞAF MODELƏRİ.....	262
Омар ИСМАИЛЗАДЕ - РАСШИРЕНИЕ СПОСОБНОСТИ СТУДЕНТОВ К ГИБКОМУ МЫШЛЕНИЮ ЧЕРЕЗ ИЗУЧЕНИЕ ФИЛОСОФИИ.....	264
Nuray QİBLƏLİYEVA - QLOBALLAŞMA PROSESİNDƏ DƏYƏRLƏRİN LİBERAL SİSTEMİNİN TƏDQIQI.....	265
Rufat HASANOV - PHILOSOPHY AND AI TECHNOLOGY: EXPLORING THE BOUNDARIES OF CONSCIOUSNESS AND ETHICS.....	267

Rəbiyyət ASLANOVA - İNSAN HÜQUQLARI VƏ QLOBAL GERÇƏKLİK FƏLSƏFƏSİ...	269
Yılmaz CANKALOĞLU - BİRLİKTE YAŞAMA KÜLTÜRÜNÜN ÖNEMİ - ÖZBEKİSTAN ÖRNEĞİ.....	271
Faiq ƏLƏKBƏRLİ - XX YÜZİL AZƏRBAYCAN TÜRK FİLOSOFLARI İNSAN, DÜNYA VƏ TƏKAMÜL HAQQINDA.....	272
Gülnarə SƏFƏROVA - “XX ƏSR AVROPA FƏLSƏFƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ” MÖVZUSUNUN TƏDRİSİ (METODOLOJİ ASPEKT).....	274
Simuzər TAĞIYEVA - KARL POPPER VƏ ELM FƏLSƏFƏSİ: SAXTALAŞDIRMA VƏ DEMARKASIYA (SƏRHƏD XƏTTİ).....	276
Гезяль ГУСЕЙНОВА - МНОГОКОМПЛЕКСИОНАЛЬНЫЙ ХАРАКТЕР КУЛЬТУРЫ ТЮРКСКИХ НАРОДОВ.....	277
Vüsalə MUSAYEVA - SAHANGİR NAGIYEVİN FƏLSƏFƏSİ.....	279
Daxil VƏLİYEV - İSLAMDAN SONRAKI TÜRK FƏLSƏFƏSİ.....	280
Nərmin M. HEYDƏROVA - ƏHMƏD ZƏKİ VALİDİ TOQANIN TARİXİ-FƏLSƏFİ GÖRÜŞLƏRİ.....	281
Lalə RƏHİMLİ - MULTİKULTURALİZM VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ.....	282
Zöhrə YUSİFZADƏ - QƏDİM UYGURLARIN YAZI MƏDƏNİYYƏTİ HAQQINDA.....	283
Tahir AĞAYEV - MÜASİR AZƏRBAYCAN CƏMİYYƏTİNİN SOSIAL STRUKTURUNUN İNKİŞAF MEYİLLƏRİ.....	284
Саодат Тиловердиевна ДАВЛАТОВА - ДРУЖБА ГОСУДАРСТВ УЗБЕКИСТАН И АЗЕРБАЙДЖАН В XXI ВЕКЕ: ГАРМОНИЯ ИСТОРИЧЕСКИХ ТРАДИЦИЙ И КУЛЬТУРНО-ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ.....	286
Sevda SÜLEYMANOVA - İLK AZƏRBAYCAN CÜMHURİYYƏTİNİN QADIN SİYASƏTİNİN MÜASİR DÖVRDƏ TƏCƏSSÜMÜ.....	288
Садокат Максудовна МАТКАРИМОВА, Назокат Максудовна МАТКАРИМОВА - КУЛЬТУРНЫЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ НАРОДАМИ УЗБЕКИСТАНА И АЗЕРБАЙДЖАНА: СХОДСТВО И ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ.....	289
Саодат Тиловердиевна ДАВЛАТОВА - ЭТНОГРАФИЯ АЗЕРБАЙДЖАНЦЕВ УЗБЕКИСТАНА.....	291
Марина Петровна ЦОЙ - ПОЛИТИКА УЗБЕКИСТАНА ПО РАЗВИТИЮ МЕЖДУНАРОДНОГО ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА.....	294
Saidə İSMAYILZADƏ - MİLİ MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİMİZİN YENİ NƏSİLLƏRƏ ÖTÜRÜLMƏSİ.....	296
Sevda QILICOVA - RİFAH DÖVLƏTİ: TARİX VƏ MÜASİRLİK.....	297
Hamida SAMADOVA - LOBBYING AND PUBLIC ADMINISTRATION: NAVIGATING THE COMPLEX COMMUNICATION OF INFLUENCE, GOVERNANCE AND ACCOUNTABILITY.....	298
Лала ИБРАГИМЛИ, Фатима ИБРАГИМЛИ - АНАЛИЗ АУДИТА БУХГАЛТЕРСКОЙ ОТЧЕТНОСТИ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА.....	299
Günay BİNNƏTOVA - QADINLARA QARŞI ZORAKILIĞIN QARŞISININ ALINMASI İLƏ BAĞLI HÜQUQİ VƏZİYYƏTLƏR.....	300
Şəbnəm ZEYNALOVA - MÜASİR BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏRİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ TRANSFORMASIYA PROSESLERİ.....	302
Ləzifə QASIMOVA - ETNOPEDAQOGİKA TƏDQİQATLARDA.....	304
Гульзамира Джураевна БАУБЕКОВА, Мирзатилла Абдуллаевич АБДУРАХМАНОВ - ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ НАВЫКОВ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ СТУДЕНТОВ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ.....	306

Cansu PARLAK, Sude UĞUR - YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARINDAKİ ENGELLİ ÖĞRENCİLERİN ARABULUCUSU: İLETİŞİM OFİSİ.....	308
Гульзамира Джураевна БАУБЕКОВА - ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЖЕНЩИН-ПРОСВЕТИТЕЛЬНИЦ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И АЗЕРБАЙДЖАНА КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВЕКОВ.....	309
Kəmalə QƏHRƏMANOVA - PEDAQOJİ ÜNSİYYƏT ŞƏXSİYYƏTİN FORMALAŞMASINDA EFFEKTİV AMİL KİMİ.....	311
Сабина ЭСТРОВА - РЕЧЬ ДИСПЕТЧЕРА-ИНСТРУКТОРА УВД В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ СТАЖЁРА В ПРИЗМЕ НОВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ.....	312
Вафа ТАГИЗАДЕ - МУЛЬТИМЕДИЙНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ АЗЕРБАЙДЖАНА.....	313
Rəfiqəxanım BAXŞIYEVA - DÖVLƏTİN İNKİŞAFINDA ELMİ TƏDQİQATLARIN ROLU VƏ ƏHƏMİYYƏTİ.....	315
Ümmü SÜLEYMANOVA - İNKLÜZİV TƏHSİL MÜHİTİNİN LAYİHƏLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ UNİVERSAL ÖYRƏNMƏ DİZAYNI.....	317
Xavərhanım BAKIXANOVA - TƏHSİL SİSTEMİNDƏ KOMPETENSİYA ANLAYIŞI.....	319
Səbinə RƏHİMOVA - MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİLDƏ İKT-nin TƏTBİQİ.....	321
Aynurə ƏHMƏDOVA - ETİK MÜNASİBƏTLƏRDƏ ÜNSİYYƏTİN TƏZAHÜR XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	323
Fidan SARIBƏYLİ - ALİ TƏHSİLİN İDARƏETMƏ MODELƏRİ.....	324
Nərmin ƏZİZOVA - ALİ TƏHSİLİN GƏLƏCƏYİ.....	325
Cəbrayıl ŞİRƏLİYEV - İNKLÜZİV TƏHSİLDƏ TEXNOLOGİYA VƏ YAXŞI DİZAYN.....	326
İlahə İSGƏNDƏROVA - SİNİFDƏNXARİC VƏ MƏKTƏBDƏNKƏNAR TƏDBİRLƏRİN GENDER BƏRABƏRLİYİ DƏYƏRLƏRİNİN AŞILANMASI BAXIMINDAN İMKANLARI.....	329
Nigar HÜSEYNOVA - TƏLİM PROSESİNDƏ GENDER PROBLEMİNİN DİQQƏTƏ ALINMASININ VACİBLİYİ.....	330
Hikmət ƏLİZADƏ - ƏMƏKDAŞLIQ ŞAGİRDƏLƏRİN ƏQLİ VƏ SOSIAL İNKİŞAF AMİLİ KİMİ.....	331
Rəhimə MAHMUDOVA - SEMİNAR MƏŞĞƏLƏLƏRİNİN TƏŞKİLİ MÜASİR TƏLİM KONSEPSİYALARI KONTEKSTİNDƏ.....	333
Bekzod Bakhodirovich OCHİLOV - DISTANCE LEARNING AND INFORMATICS IN EDUCATION.....	335
Umida Ural kizi MAKHMUDOVA - REPRESENTATION OF REALIAS IN COMPARATIVE LINGUISTICS IN AZERBAIJANI AND UZBEK LANGUAGES.....	336
Muxabbat Ikramovna TURSUNOVA - THE PROBLEM OF TRAINING FOREIGN TEACHERS.....	338
Iroda Baxodirovna UTAEVA - THE POWER OF PROFESSIONAL CREATIVE COMPETENCE: NURTURING FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS.....	339
Təranə SADIQZADƏ - NECƏ DANIŞAQ Kİ, UŞAQLARDA ÖYRƏNMƏYƏ MARAQ OYADAQ.....	340
Azadə QULİYEVA - AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYAT FƏNLƏRİNİN TƏDRİSİNDƏ FƏNLƏRƏRASI VƏ FƏNDAXİLİ İNTEQRASIYANIN REALLAŞDIRILMASI / IMPLEMENTATION OF INTER-DISCIPLINARY AND INTRA-DISCIPLINARY INTEGRATION IN THE TEACHING OF AZERBAIJAN LANGUAGE AND LITERATURE SUBJECTS.....	344
Günay SÜLEYMANOVA - MƏKTƏBƏQƏDƏR UŞAQLARA İNGİLİS DİLİNİ ÖYRƏTMƏK ÜSULLARI.....	345
Samirə HACIYEVA - ELMİ-PUBLİSİTİK MƏTNLƏRİN TƏRCÜMƏ PRİNSİPLƏRİ.....	346
Afaq ABDULLAYEVA - AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ MİLLİ ÖZÜNÜDƏRK VƏ MİLLİ TƏFƏKKÜRÜN FORMALAŞMASI.....	348

Tamam İSMAYILOVA - ƏDƏBİYYATDA PSIXOLOGİZM - İNSAN VƏ CƏMİYYƏT PROBLEMI	349
Səbinə V. ƏLİZADƏ - İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ ŞAGİRDŁƏRDƏ KREATİVLİYİN YARADILMASI VƏ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ	350
Sevinc PURKEŞTASİB - DƏYİŞƏN CƏMİYYƏT, DƏYİŞƏN MƏKTƏB VƏ YENİ TƏHSİL SİYASƏTİ	351
Nailə HÜSEYNOVA - XÜSUSİ MƏKTƏBLƏRDƏ TƏLİM METODLARI VƏ TƏHSİL PROSESİNİN TƏŞKİL EDİLMƏSİ FORMALARI	352
İlhamə AXUNDOVA - EMOSİONAL ZƏKANIN MƏKTƏBLƏRDƏ İNKİŞAFI	354
Kamilə ƏLİYEVƏ - YENİYETMƏLƏRDƏ EMOSİONAL İNTELLEKTİN TƏZAHÜR XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAİR / ON THE MANIFESTATIONS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN ADOLESCENTS	356
Ayfer SÖNMEZ - İŞİTSEL ALGIYI GELİŞTİRMEDE BERARD YÖNTEMİ - FST (FİLTRED SOUND TRAINİNG) YÖNTEMİ / IN DEVELOPING AUDITORY INTEGRATION BERARD METHOD - FST (FILTERED SOUND TRAINING) METHOD	358
Şəlalə BABAYEVƏ - MULTİKULTURALİZMƏ SOSIAL-PSIXOLOJİ YANAŞMA	360
Mələhət NURİYEVƏ - TƏLƏBƏ YAŞININ SOSIAL-PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ	361
Mələhət NURİYEVƏ - MÜASİR PEDAQOJİ PSIXOLOGİYADA TƏLİM MOTİVLƏRİ	363
Ceyhun ƏLİYEV - DİNİ İDENTİKLİK CƏMİYYƏTİN SOSIAL PSIXOLOJİ İMUNİTET SİSTEMİ KİMİ	365
Səbinə Hikmət qızı ƏLİZADƏ - SOSIAL QABİLİYYƏTLƏRİN İNKİŞAFI UŞAQLARIN BAĞÇAYA ADAPTASİYASININ YOLU KİMİ	367
Cengiz ŞAHİN, Aydan MALİKOVA - ÜNİVERSİTELERDE ÖĞRENİM GÖRÜLEN PUAN TÜRÜNƏ GÖRE ÖĞRENCİLERİN SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIK DÜZEYLERİ	369
Elşən SADIQOV - SOSIAL DÖVLƏTİN AZƏRBAYCAN MODELİ	370
Aysel HACIYEVƏ - GƏNCLƏRİN MƏNƏVİ İNKİŞAFINDA MİLLİ MENTALİTET ELEMENTLƏRİNİN TƏSİRİ	371
Günəl ŞAHİNZADƏ - VALİDEYN HİMAYƏSİNDƏN MƏHRUM UŞAQLARIN TƏHSİL PROBLEMLƏRİ	373
Səxavət ƏLİYEVƏ - AİLƏ VƏ GENDER BƏRABƏRSİZLİYİ	375
Umida Aliboevna BUTAYEVƏ - STUDENTS TOTHE WORLD OF PROFESSIONAL VALUES AND THE ROLE OF SOCIAL INTELLIGENCE IN THE FULLNESS	377
Rəna QƏDİROVA, Təranə BABAYEVƏ, Aida MİRZƏYEVƏ - MƏDƏNİ İDENTİKLİK PROBLEMİNİN TƏDQIQİNİN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİNƏ DAİR	380
Aidə NƏBİYEVƏ - AUTİZMLİ UŞAQLARIN AİLƏLƏRİNƏ PSIXOLOJİ XİDMƏTİN TƏŞKİLİ	382
Deniz Ayşegül SÖĞÜT, Ali KAYA - 'AĞLAMAMAK İÇİN GÖZLERİMİZİ BİRBİRİMİZDEN KAÇIRDIK' TÜRKİYE DEPREMİNDE SAHADA ÇALIŞAN ÖZEL EĞİTİM PROFESYONELLERİNİN DENEYİMLERİ	384
Büşra ÖZTÜRK - YAXINLARINI İTİRMİŞ ŞƏXSİƏRDƏ POSTTRAVMATİK STRESS POZUNTUSU VƏ ONUN ÖYRƏNİLMƏSİ	385
Seray YILMAZ - MOBBİNQİN PSIXOLOJİ XARAKTERİSTİKASI	387
Qərənfil SƏMƏDZADƏ - MADDƏ İSTİFADƏSİ İLƏ ALEKSİTİMİYA ARASINDAKI ƏLAQƏ	389
Kamala AĞHAYEVƏ - THE ROLE OF GENETIC FACTORS IN ETIOLOGY OF ADHD	390
İlahə HACIYEVƏ - ERKƏN NİKAHLARLA BAĞLI BEYNƏLXALQ TƏŞKİLATLARIN MÖVQEYİ	391

Əfsanə ƏSGƏROVA - MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCANDA AİLƏ MODELİ.....	393
Гюльнара РИЗАЕВА - НАРУШЕНИЯ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ И ЭМОЦИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ-СИРОТ.....	394
Рена ИБРАГИМБЕКОВА - ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ГЕНДЕРНОГО НАСИЛИЯ.....	395
Rövşən CAVADOV - TƏHSİL ALANLARDA BƏZİ KOMPETENSİYALARIN İNKİŞAFI VƏ TƏZAHÜR XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	397
Şəfəq ŞAHMƏMMƏDOVA - İDARƏETMƏDƏ QƏRAR QƏBULU PROSESİNƏ QRUP MÜZAKİRƏSİNİN TƏSİRİ.....	398
Yamən VƏLİYEVA - TƏLƏBƏLƏRİN FƏALİYYƏTİNDƏ EMOSİYALARIN ROLU.....	399
Джамиля ГУЛИЕВА - ОБРАЗОВАНИЕ И ЕГО ПЕРСПЕКТИВЫ В СФЕРЕ ПСИХОЛОГИИ.....	401
Anar XƏLƏFOV - İNKLÜZİV SİNİFLƏRDƏ TƏLİM PROSESİNDƏ OYUNLARIN İSTİFADƏSİNİN ŞAGİRDƏLƏRİN PSIXO-SOSIAL DURUMUNA TƏSİRİ.....	403
Ülviyyə ELYAZOVA - PSIXİ VƏ EMOSİONAL SAĞLAMLIQ.....	404
Aytən ALIŞANLI - EMOSİONAL İNTELLEKTİN ÖLÇÜLMƏSİNƏ OLAN YANAŞMALAR.....	405
Səidə HÜSEYNOVA - BAĞLILIQ NÖVLƏRİ VƏ BUNUN ŞƏXSİYYƏTİN PSIXİ SAĞLAMLIĞINA TƏSİRİ.....	407
Fidan BAYRAMOVA - MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARDA SOSIAL EMOSİONAL İNKİŞAFIN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ YOLLARI.....	408
Tünzalə MUSAYEVA - ŞƏXSİYYƏTİN “MƏN” KONSEPSİYASI SOSIAL-PSIXOLOJİ PROBLEM KİMİ.....	410
Gültəkin İSMAYILOVA - MÜASİR ELM VƏ TƏHSİLİN SOSİO-MƏDƏNİ VƏ PSIXOLOJİ ASPEKTLƏRİ.....	411
Narın ƏBİLOVA - CİNSİ ZORAKILIĞA MƏRUZ QALMIŞ YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLARIN YAŞ XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	412
Vəfa MİRZƏZADƏ - MÜASİRLƏŞƏN DÜNYADA YARADICI TƏFƏKKÜRÜ İNKİŞAF ETDİRMƏYİN YOLLARI.....	413
Aytək SƏLİMOVA - DİSLEKSİYA: DİQQƏT ƏSKİKLİYİNİN HƏLLİ YOLLARI.....	415
Ramiyyə CAVADOVA - ŞƏXSİYYƏTLƏRƏRASI ATTRAKSİYANIN İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	417
Nərmin SƏDİROVA - TƏLƏBƏ ŞƏXSİYYƏTİNİN FORMALAŞMASI XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ DAİR.....	418
Günay BƏDƏLZADƏ - DAUN SİNDROMLU ŞƏXSLƏRİN BACARIQLARININ VƏ NAILİYYƏTƏRİNİN TƏBLİĞİ.....	419
Günay HƏMİDOVA - İNSAN HÜQUQLARINDA GENDER MƏSƏLƏSİ: PROBLEMLƏR VƏ PERSPEKTİVLƏR.....	421

ÖN SÖZ 10 MAYIS 1923 HAYDAR ALİYEV'İN DOĞUM GÜNÜ

Şamil AYRIM

*Kongrenin Onursal Başkanı,
Türkiye Büyük Millet Meclisi, Milletvekili (İstanbul),
Türkiye-Azerbaycan Parlamentolararası Dostluk Grubu Başkanı,
Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Üyesi
Türkiye, ANKARA*

*Azerbaycan'ın Umum Milli Lideri Merhum Haydar ALİYEV'in
Doğumunun 100. Yıl vesilesiyle düzenlenen bu toplantı
nedeniyle bütün katılımcıları saygıyla selamlıyorum.*

Değerli Katılımcılar,

Bazı liderler vardır, el uzatır, bir ulusu ayağa kaldırır, yaralarını sarar. Bazı liderler vardır, yaptıklarıyla yalnızca tarih kitaplarına ve zihinlere değil kalplerde kazanır. Bazı liderler vardır ki, ömürleri, doğum ve ölüm yılları arasına hapsedilemez.

Azerbaycan'ın merhum Milli lideri Haydar Aliyev, bu vasıfların hepsini barındıran bir Lider olarak tarihe geçmiştir. Haydar Aliyev'i doğumunun 100 Yılında saygı ve rahmetle anıyorum.

Modern Azerbaycan'ın kurucusu Azerbaycan'ı girdaptan çıkararak büyük siyasetçi Haydar Aliyev, 10 Mayıs 1923'de, Nahçıvan'da dünyaya geldi. Siyaset merdivenlerini zirveye kadar bir bir tırmandı. Sovyetler Birliği yönetiminin en önemli birkaç ismi arasına girmeyi başardı. Büyük mücadeleler, zorlu sınavlar verdi. Çünkü bir Müslüman Türk siyasetçisinin Sovyetler Birliği'nde üst göreve gelmesini engellemek isteyenler az değildi.

O, hayatını Azerbaycan'ın kalkınmasına adadı. 1969 yılında Azerbaycan'ı yönetmeye başladı. O günlerde, Azerbaycan Sovyetler Birliği'ndeki diğer ülkelerin gerisinde idi. Haydar Aliyev'in reformları ve stratejisi, Azerbaycan'ı 80'li yıllarında Sovyetler' in en gelişmiş ülkelerinden biri haline getirdi.

Azerbaycan halkı, Aliyev'in sergilediği sağlam iradeye, 20 Ocak 1990 katliamından sonra Moskova'da Sovyet yönetimine gösterdiği sert tepki ile de şahit oldu.

Moskova'dan memleketi Nahçıvan'a döndüğünde, döneme göre tehlikeli, bir o kadarda cesaret gerektiren daha büyük bir adım attı. Nahçıvan Meclisi'nde Sovyet bayrağını reddetti. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin 1918-1920 yılları arasında, tarihe kazınan Mehmet Emin Resulzade'nin 'Bir Kere Yükselen Bayrak Bir Daha İnmez' dediği, üç renkli Azerbaycan bayrağına yeniden resmi olarak hayat verdi.

O zaman Bakü'de durum vahimdi, ülkede iç karışıklık vardı. Ekonomi çökmüş, enflasyon fırlamış, devlet hazinesi boşalmıştı. Büyük sıkıntılar yaşanırken, bir taraftan da Sovyetlerden yeni ayrılan, bu nedenle henüz düzenli ordusu olmayan Azerbaycan'ın topraklarını, Ermenistan Silahlı Kuvvetleri işgal ediyordu.

Halk çağırıldı, Haydar Aliyev Bakü'ye döndü. Halkın hür iradesi ile cumhurbaşkanı seçildi. 1993 yılından o güne kadar ters giden ne varsa düzeltti, ateşkes sağlandı. Diğer yandan de da ülkedeki kaosa son verdi.

Azerbaycan ekonomisini petrolle yeniden canlandırdı. Büyük baskılara direnerek Dünya devi petrol şirketleri ile asrın anlaşmasının imzalanması onun azminin zaferiydi. Ülkenin kapısı yabancı yatırımcılara açıldı. Azerbaycan petrolü, inşa edilen boru hatlarıyla ile dünya pazarına ulaştı. Bozulan ekonomi yükselişe geçti, bu yükseliş tüm göstergelere yansdı. 1995-2003 gayrisafi

milli hâsıla, %90,1 oranında, devlet gelirleri ise 3,9 kat arttı. Döviz rezervi 85 katı yükselerek yurtdışı ticaret hacmi 4 kat artarken enflasyon dizginlendi.

Haydar Aliyev'in zaferlerle dolu hayatı ne yazık ki 12 Aralık 2003'te Amerika'daki Cleveland Kliniği'nde, 80 yaşında sona erdi. Haydar Aliyev ülkesi Azərbaycan'ı adeta küllerinden yeniden yaratmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti 9. Cumhurbaşkanı merhum Süleyman Demirel, yakın dostu rahmetli Haydar Aliyev ile ilgili düşüncelerini şu cümlelerle ifade etmişti: "Azərbaycan bağımsız milli devletinin varlığı, Türk dünyası için, Türkiye için ve Azərbaycan halkı için muhteşem bir olaydır. Bu devletin yeniden kurulmasında, ayakta durmasında, güçlenmesinde Türkiye ve dünya ile bağlantılar kurmasında Haydar Aliyev'in, paha biçilmez, unutulmaz çok büyük hizmeti vardır. Engin tecrübesi, dirayeti, kararlılığı, ileri görüşlülüğü, barışseverliği, Azərbaycan'a ve Azərbaycan halkına olan sonsuz sevgisi; Türk tarihine, kültürüne ve Türklüğe bağlılığı ve vatanperverliği her türlü övgünün üstündedir".

Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının açılış töreninde, "Türkiye ile Azərbaycan'ı öyle sıkıca bağladımki kimse ayıramayacak." demişti. Merhum Haydar Aliyev, ölümünden sonra, Bir Millet in İki Devleti olan Azərbaycan ve Türkiye, cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan ve Azərbaycan cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev'in önderliğinde, barışa hizmet edecek Bakü-Tiflis-Kars demiryolu, Tanap, Tap, Star rafinerisi projeleri ile Türkiye-Azərbaycan ilişkilerini en üst seviyeye taşımışlardır.

44 günlük vatan savaşı bunun en somut örneğidir. AZERBAIJAN 3000 şehit vererek Karabağ'ı geri alarak Azərbaycanın toprak bütünlüğünü sağladı. Türkiye vatan savaşında bütün imkanlarıyla Can Azərbaycan'ın yanında yer aldı. Bu günde Türkiye tüm imkanlarıyla Karabağ'ın inşasında Azərbaycan'ın yanındadır.

Yaşasın Azərbaycan! Yaşasın Türkiye!

ÖN SÖZ ULU ÖNDER HAYDAR ALİYEV

Aygün ATTAR

Kongrenin Onursal Başkanı,

Cumhurbaşkanlığı Güvenlik ve Dış Politikalar Kurul üyesi,
Türkiye Azerbaycan Dostluk İşbirliği ve Dayanışma Vakfı başkanı,
Prof.Dr.

Türkiye, ANKARA

AZERBAIJAN'IN ÖNDERİ.

Önder, güçlü ve ünlü oluşu, yeteneği ya da toplum içindeki yeri dolayısıyla, ilişkili bulunduğu toplumsal kümenin ya da toplumun tutum, davranış ve etkinliklerini, belli zaman ve koşullar içinde değiştirip yöneltme yeteneğini gösteren, topluluğa, topluma kılavuzluk eden, toplumu örgütleyen kimsedir.

Önder, inandırıcı yetenekleri ve küme üyelerinin gönüllü benimsemeleriyle, topluma öncülük eden kişidir. 100 yıl önce doğan ve Azerbaycan'ın adını tüm dünyaya tanıtan rahmetli Haydar Aliyev yukarıda belirttiğim tüm vasıflara haiz bir kişiliğe sahipti...Onun faaliyetleri sadece Azerbaycan nezdinde değil tüm Türk Dünyasının dört bir tarafında domino etkisiyle Türk Devletleri Teşkilatına götüren süreci tetiklemiştir. Onun 9.cumhurbaşkanımız rahmetli Süleyman Demirel ile kurduğu dostluk ve kardeşlik ilişkisi iki ülke arasındaki ilişkileri son derece olumlu etkilemekle kalmamış ortaya “Bir Millet İki Devlet” mefkûresini çıkarmıştır. Türkiye ile Azerbaycan 'ın tek milletin sahip olduğu iki devletten teşekkül etmiş olduğu hakikatini ortaya koyarak şu fikrin fiile, söylemin eyleme dönüşmesinde öncül olan Büyük Türk ve Türkiye dostu Haydar Aliyev'den bahsedilirken “nadir şahsiyettir ki“ diye tanımladığımız o kadar çok ilkler var ki ... Peki, dünyaca ünlü Türk lider Soyvetler Birliğinde Politbüro üyeliğine kadar yükselebilmiş tek Müslüman, Rusya'da etkin olan Ermeni lobisinin engellemelerine rağmen siyasi hayatta silinmez izler bırakan Haydar Aliyev nasıl bir ömür yaşamıştır? Onun şerefli, onurlu fakat zor hayat basamaklarını hızla tırmanmasına vesile olan kişiliğini anlayabilmek için özgeçmişine göz atmamız gerekiyor...

Nahçıvan'dan Politbüro'da uzanan meşakkatli yolun yılmaz kahramanı.

HAYDAR ALİYEV'İN HAYATI.

Haydar Ali Rızaoğlu Aliyev, 10 Mayıs 1923'te Azerbaycan'ın Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde doğdu. Bir işçi ailesinin çocuğu idi. 1939 yılında Nahçıvan Pedagoji Teknik Okulu'nu birincilikle bitirdikten sonra şimdiki adı Azerbaycan Devlet Petrol Akademisi olan Azerbaycan Sanayi Enstitüsü'nde eğitimine devam etti. Ancak ülkenin içinde bulunduğu savaş dolayısıyla eğitimine devam edemedi.

1941 yılından itibaren Haydar Aliyev, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Halk İçişleri Komiserliği'nde ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Halk Komiserleri Meclisi'nde Şube Müdürü olarak görev yaptı. Ardından 1944 yılında çalışmak için devlet güvenlik teşkilatlarına gönderildi. Bu dönemden itibaren devlet güvenlik teşkilatlarında çalışan Haydar Aliyev, 1964'ten Azerbaycan SSCB Bakanlar Kurulu yanında devlet güvenlik komitesinde başkan yardımcısı, 1967 yılından itibaren ise başkan olarak görev yaptı ve Tuğgeneral rütbesine kadar yükseldi. Daha sonra şimdiki adı Saint Pattersburg olan Leningrat'ta özel yüksek öğrenim gördü. 1957 yılında Azerbaycan Devlet Üniversitesi Tarih bölümünü bitirdi.

1969 yılında Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin toplantısında, Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri seçildi ve böylece partinin en yüksek konumlarından birine getirilmiş oldu. Ardından 1982 yılının Aralık ayında Sovyetler Birliği

Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbüro üyeliğine seçilerek SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı Birinci Yardımcısı görevine getirildi. Buradaki milletvekilliği görevini yaklaşık 20 yıl sürdüren Haydar Aliyev, 5 yıl da SSCB Yüksek Sovyeti Başkanı Yardımcısı olarak çalıştı.

1987 yılının Ekim ayında, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbüro'nun Genel Sekreteri olan Mihail Gorbaçov'un Perestroyka ve Glasnost politikalarını fırsat bilerek yürüttüğü Ermeniperest tutumunu protesto ederek görevinden ayrıldı.

0 Ocak 1990'da Kızıl Ordu'nun Bakü'de gerçekleştirdiği katliamdan dolayı Moskovo'daki Azerbaycan temsilciliğine gelerek burada bir bildiri yayımladı. Bildiride Sovyet Rusya'nın bu yaptığı kanlı olayı protesto etti ve olayla ilgili kişilerin cezalandırılmasını talep etti.

Dağlık Karadağ sorununun baş göstermesi ile başlayan süreçte SSCB'nin politikalarını eleştirdi. İsteddiği sonuçları alamaması üzerine 1991 yılının Haziran ayında Sovyetler Birliği Komünist Parti üyeliğinden istifa etti.

Hayatının geri kalanını geçirmek üzere Azerbaycan'a dönen Haydar Aliyev, bir süre Nahçıvan'da kaldı. Burada Azerbaycan Yüksek Sovyeti milletvekili olarak görev yaptı. 1991 ile 1993 yılları arasında Nahçıvan Otonom Cumhuriyeti Yüksek Meclisi Başkanlığı ve Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Başkanlığı gibi görevlerde bulundu. Ayrıca 1992 yılında Nahçıvan'da düzenlenen parti kongresinde, Yeni Azerbaycan Partisi'nin parti başkanı seçildi.

1993 yılına ülkede kriz sinyalleri verilmeye başlanmıştı. İç savaşın eşliğine gelmesi ve bağımsızlığın tehlikeye düşmesi sebebiyle halk Haydar Aliyev'in başa geçmesini istemekteydi. Bu gelişmeler üzerine hükümet Haydar Aliyev'i Bakü'ye davet ederek 15 Haziran'da göreve çağırdı. 24 Temmuz 1993 tarihinde Haydar Aliyev, Milli Meclis'in kararı doğrultusunda Azerbaycan Cumhurbaşkanı olarak göreve getirildi. Kısa bir süre sonra gerçekleşen 3 Ekim 1993 seçimlerinde de halk bir kez daha Haydar Aliyev'i cumhurbaşkanı seçti.

11 Ekim 1998 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerde de sonuç değişmedi ve Haydar Aliyev, oyların yüzde 76'sını alarak bir kez daha Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçildi. 15 Ekim 2003 tarihinde yapılacak olan bir sonraki genel seçimlerde de halk Haydar Aliyev'in aday olmasını istese de sağlık durumunun kötüye gitmesi sebebiyle bunu kabul etmedi.

Halk tarafından iktidarda olması istenen Haydar Aliyev, yaklaşık 30 sene kadar politikanın içinde aktif rol oynadı. İktidarda olduğu dönem boyunca ülkenin sosyal, kültürel, ekonomik sıkıntıya girdiği en zor durumlarda halkın Haydar Aliyev'i iktidarda istemesi onun Azerbaycan tarafından ne kadar çok sevildiğinin göstergesidir.

Haydar Aliyev, sağlık problemlerinin artması nedeniyle seçimlere katılamamış olsa da, seçimlerde oğlu İlham Aliyev'e desteğini sürdürdü. Babasından aldığı mirası en iyi şekilde koruyacağına inanan halk oğlu İlham Aliyev'i 2003 seçimlerinde cumhurbaşkanı olarak seçti. Seçimlerden kısa bir süre sonra Haydar Aliyev'in rahatsızlığı ciddi boyutlara ulaştı ve tedavi için gittiği ABD'de 12 Aralık 2003 tarihinde vefat etti.

Haydar Aliyev birçok ödül, nişan ve yine birçok ülkenin fahri doktora ünvanına sahip oldu. Dört kez Sovyetlerin Lenin Nişanı'nı alan Aliyev, Kırmızı Nişan gibi Sovyetlere ait birçok nişan daha kazandı ve iki defa Sosyalist Kahraman ilan edildi. 13 Nisan 1999'da Türkiye Cumhuriyeti'nin o zamanki Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından kendisine "Atatürk Barış Nişanı" layık görüldü. Bunlar dışında 1997'de Ukrayna'da 'Yaroslav Nişanı', 2001'de Moskova Devlet Üniversitesi tarafından "Fahri Profesörlüğü" ve 2003 yılında Rusya'nın en büyük ödülllerinden olan 'Mukaddes Apostol Andrey Pervozvannı Nişanı'nı aldı. Tüm bu satırlar Azerbaycan'ın medarı iftihar ve çok önemli tarihi şahsiyeti olan Haydar Aliyev'in biyografik bilgileridir. Onun hayatını taçlandıran en önemli etken 'Men fexr edirem ki Azerbaycanlıyam' dediği ülkenin, onun halkının Haydar Aliyev'e duyduğu derin saygı, güven ve tükenmez sevgidir.

HALKA KİMSEYİ ZORLA SEVDİREMEZSİN.

Tarih bize öğretiyor ki halk kimseyi bedavadan sevmez ve halka kimseyi zoraki sevdiremezsiniz. Azərbaycan'ın yöneticisi olduğu yıllarda Sovyetlere rağmen, milli gayretiyle yürüttüğü faaliyetleri; Pantürkizmle yargılanarak Sibiryaya sürülen Hüseyin Cavid Turan'ın kemiklerini ana vatana getirerek onun ruhunu şad etmesi, Moskova'nın siyah listesindeki milli şairimiz Bahtiyar Vahabzadeye sahip çıkarak onun yazıp yaratmasına fırsat sunması, Azərbaycan'ın milli kadrolarına kol kanat geren siyaseti, Rusya'da etkili olan ve her fırsatta Türk düşmanlığı yapan Taşnak zihniyetine karşı akıllıca tutumuyla o dönemin realitesine göre önlem olarak Türklüğe yaptığı hizmetleri nedeniyle Azərbaycan halkı Haydar Aliyev'i sevdi...

Politbüro üyesi ve Sovyetler Birliği Başbakan Yardımcılığı gibi önemli bir görevde bulunmasına rağmen halkın isteği doğrultusunda tüm bunları elinin tersiyle iten Haydar Aliyev, Anavatana Sovyet rejimi tarafından yapılan haksızlıkları protesto eden soydaşlarla saf tuttuğu için Azərbaycan halkının kalbinde zaten var olan sevgisini hayranlığa dönüştürmüştür. 1990 yılların evvelinde ikinci kere özgürlüğüne kavuşan Azərbaycan Devlet'inin başında Elçibey bulunuyordu. Bir taraftan Ermenistan'ın Karabağ başta olmakla Azərbaycan topraklarını işgal etmesi, diğer taraftan albay Suret Hüseyinov ayaklanması ile Halk Cephesi Partisi iktidar olmasına rağmen ülke genelinde muktedir olamadığı ve ülke iki başlı yönetim ile parçalanmanın eşiğine geldiği için Azərbaycan Paramentosunun ve sayıları milyonları bulan vatandaşların ülkedeki kaosa son verecek tek lider olarak gördükleri ve ismini meydanları doldurarak bıkmadan bağdırdıkları Haydar Aliyev milletin çağrısına ses vererek büyük risk alarak vatana, Nahçıvan'a döndüğü için milleti onu seviyor... Millet Meclisinin, tüm Azərbaycan'ın talebi ve rahmetlik Elçibey'in bizatihi teklifi ve daveti doğrultusunda rahmetlik Haydar Aliyev'in çok kısa zaman zarfında deneyimli bir devlet başkanı olarak Azərbaycan'ı sabitleştirdiğini gayet iyi hatırlayan millet tüm bu nedenlerden dolayı onu seviyor...

Tüm bunlara dair arşivlerde çok sayıda belge, başta Azərbaycan televizyonu olmakla onlarca video görüntüleri ve gazete yayınları var. Hoş, millet sevgisine halk saygısına belge de gerekmez... Anılarda tap taze bir şekilde vardığını sürdüren Haydar Aliyev halkına aşık sevdalı bir devlet adamıydı.

Önder insanların bıraktıkları en güzel miras kendilerinden sonra kendi toplumlarına emanet ettikleri değerlerdir... Haydar Aliyev, milli köklere sağlıklı şekilde bağlı, modern dünyayla entegre olmuş, bölge siyasetinde barışı esas alan milli siyaseti bizlere miras bırakmıştır.

“Bir millet iki devlet” ülküsü onun Türkiye Azerbaycan ilişkilerine bahsettiği en kıymetli mirastır, Azerbaycan onun emanetine göz bebeği gibi sahip çıkmaktadır... Azerbaycan 'ın uluslararası enerji stratejisinin temelini atan ulu önder öngörülü bir devlet adamıydı. O, ekonominin tarih, siyaset bilimi sosyolojiden bağımsız olmadığından hareketle bütüncül bir yaklaşımla sözün gerçek anlamında Azerbaycan 'da siyasi iktisad hamlesi gerçekleştirdi.

Haydar Aliyev'in politikalarının başarıya ulaşması, Azerbaycan'ın Ermenistan işgali altındaki toprakları başta olmak üzere pek çok sorununun Batı basınında Azerbaycan'ın bakış açısıyla yer almasını sağladı.

“VASİYETİ GERÇEKLEŞTİ”

Büyük saygı, sonsuz minnetle andığımız ve büyük coşkuyla doğumunun 100 yılını kutladığımız Ulu Önder Haydar Aliyev'i hürmetle yad ediyoruz... 'Şuşa'sız Karabağ, Karabağ'sız ise umumiyetle Azerbaycan yoktur' diyen merhumun vasiyeti şükürler olsun ki gerçekleşti.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Muzaffer Ali Baş Komandan İlham Aliyev'in yönetimindeki kahraman Azerbaycan Ordusu Şuşa'yı işgalden azad ederek Karabağ Zaferine imza attı. Şimdi Azerbaycan 'ın her karışında üç renkli ay yıldızlı bayrağımız gururla dalgalanıyor.

Allah rahmet eylesin, Önder Aliyev... Ruhunuz şad olmuştur.

YENİ QLOBAL REALLIQDA SOSIAL TƏHLÜKƏSİZLİYƏ ÇAĞIRIŞLAR VƏ TƏHDİDLƏR: AZƏRBAYCAN TƏCRÜBƏSİ

Zahid ORUC

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, Millət Vəkili,
Sosial Tədqiqatlar Mərkəzinin İdarə Heyətinin Sədri,
Sosial Tədqiqatlar Elmi-Analitik Jurnalının Baş redaktoru
Azərbaycan, BAKI
zahidoruc@gmail.com

Giriş. Son dövrlərdə dünyada baş verən proseslər mövcud beynəlxalq münasibətlər sisteminin çökməsi və "yeni dünya düzənini formalaşması" kimi səciyyələndirilir. Müvafiq olaraq, bütün sahələrdə yeni:geosiyasi,siyasi, iqtisadi, texnoloji, hüquqi, sosial, mədəni-mnəvi və s.-reallıqların yaranması müzakirələrin mövzusunı təşkil edir.

Yaranmış yeni reallıqda milli təhlükəsizlik sisteminin də bütün parametrləri, təhdid və risklərin iyerarxiyası dəyişir, yeni istiqamətləri ortaya çıxır. Tədqiqatçılar yeni sosial reallığa, onun xüsusiyyətləri və inkişaf perspektivlərinə yeni konseptual baxışı vurğulayan geniş spektrli məsələləri nəzərdən keçirirlər. Bu sırada ilk olaraq, həm Qərbdə, həm də Şərqdə mövcud olan texno-sosial məkanın keyfiyyətcə yeni təhlükələr və risklərinə, transformasiya xarakterli sosial-siyasi və sosial-mədəni dəyişikliklərə xüsusi diqqət yetirilir. Rəqəmsal informasiya inqilabı, texnoloji sıçrayış xarakterli innovasiyalar, elmin və təhsilin sosial reallığın sistemyaradıcı yeni faktorları qismində rolu nəzərdən keçirilir. Sözü gedən sahələrdə ictimai-siyasi proseslərin elmi əsaslarla qurulması- dolayısı ilə yeni aktual tədqiqat sahələrinin formalaşdırılmasına təkan verir.

Öz növbəsində bu da, milli təhlükəsizliyinin kompleks problemlərinin qarşılıqlı təsirdə əhatəli araşdırılmasını, tendensiya və dinamikanın müəyyən edilməsi məsələlərini cəmiyyətin inkişafı və dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi aspektində gündəmin ən mühüm hadisəsinə çevirir.

Milli təhlükəsizliyin vacib istiqamətlərindən olan sosial təhlükəsizliyə olan çağırışları və təhdidlərin çeşid və formaları durmadan artır. Bu dinamika- yaşadığımız zamanın sürət və dəyişikliklər tempinə, proseslərin müxtəlifliyi, intensivliyi, habelə, miqyası və qeyri-müəyyənliyi-gözlənilməzliyi, mümkün nəticələri ilə olduqca mürəkkəb xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur. Sosial təhdid və risklərin müxtəlifliyi - qarşılıqlı təsirdə olan siyasi, hərbi, sosial-iqtisadi, texnoloji, demoqrafik və ekoloji proses və hadisələrin kompleks qarşılıqlı bağlılığının nəticəsi ilə izah edilir. Bütövlükdə XXI əsrin üçüncü onilliyində sosial təhlükəsizlik məsələləri tarixdə heç zaman olmadığı qədər qlobal miqyaslı nəticələrə, zəncirvari effektə malik olmaqla, getdikcə daha çox baş vermə tezliyinə, böhranlı vəziyyətlərin davamlı şəkil alaraq, demək olar ki, fasiləsizliyinə, və bununla da hər bir dövlətin ictimai-siyasi sabitliyinin, fəaliyyətinin pozulmasına gətirib çıxarır. Beləliklə, milli təhlükəsizliyin həlledici sahələrindən olan sosial təhlükəsizlik və onun spesifik determinantlarının tədqiqi aktualıq kəsb edir.

Sosial təhlükəsizliyə yeni çağırışlar. XXI-ci əsrin gəlməsi ilə həm beynəlxalq münasibətlərin mahiyyəti, həm bütövlükdə beynəlxalq ictimaiyyətin üzləşdiyi təhlükələr dəyişib, həm də milli dövlətlərin maraqlarına olan təhdidlər çox.axəli istiqamətlər kəsb edib. Yeni təhdidlər və çağırışlar özünü olduqca tez biruzə verdi. Əsrin ilk ilində 11 sentyabr beynəlxalq terrorizm hadisəsinin baş verməsi, qlobal miqyasda cinayətkarlıqların yeni növlərinin ortaya çıxması (informasiya təhlükəsizliyi, kibermüharibələr, narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi, kibercinayətkarlıq, ifrat yoxsulluq və aclıq, hətta iqlim dəyişikliyinə fəsadları, terrorizm və piratçılıq – məhz özünün sosial səbəb və nəticələrinə, cəmiyyətə təsirinə görə diqqəti cəlb etdi. Yeni təhdidlərin mənbələri yalnız beynəlxalq münasibətlərin ənənəvi aktorları olan milli dövlətlər deyil, qeyri-dövlət səviyyəli qeyri-dövlət subyektlərindən (hakerlər, terrorçular və s.) qaynaqlanır. Artıq

təhlükəsizlik sadəcə strateji hərbi-siyasi təhlükəsizliyin əhatə dairəsinə aid hadisə sayılır. Öz növbəsində global pandemiyanın baş verməsi də onu göstərdi ki, proseslərin ən böyük təsiri nəhəng insan qruplarını əhatə etməklə planetar sosial mahiyyətli təhdidlərlə müşayiət olunur (1).

Sözü gedən yeni daxili və xarici çağırışların artması cəmiyyətin sabit və təhlükəsiz inkişafı üçün mexanizmlərin axtarışını şərtləndirib. Hər hansı bir sosial sistemin həyat fəaliyyətinin, davamlı inkişafının, əlverişsiz xarici və daxili çağırışları (təsirləri) dəf etmək qabiliyyətini, özünün bütövlüyünü və rəqabət qabiliyyətini təmin edən sosial təhlükəsizliyinin optimal modelinin mexanizmlərini müəyyən etmək müasir dövlətin fəaliyyətində həlledici istiqamətlərdəndir.

“Sosial təhlükəsizlik” termini ilk dəfə milli zəmində 1904-cü ildə ABŞ konqiresində T.Ruzvelt tərəfindən işlədilmişdir və bundan sonra elmi dövriyyəyə daxil edilmişdir (2).

Nəzərə alsaq ki, müasir dövlətlərin əksəriyyəti-mahiyyəti etibarını ilə sosial yönümlü dövlətlərə doğru inkişaf istiqamətini seçim edib, ümumiyyətlə, sosial dövlətlərin təsnifat mütəlifliyinə baxmayaraq, onların qloballaşma proseslərinin təsiri altında unifikasiyası, həyata keçirilən sosial siyasətin ümumi cəhətlərinin çoxalması baş verir. Getdikcə daha çox dövlətlər əmək qabiliyyətli vətəndaşların aktivləşdirilməsinin sürətləndirilməsinə yönəlmiş sosial siyasət həyata keçirir, dövlət həssas təbəqələrə qayğısını davam etdirir.

Sosial müdafiə müasir dövlətin prioritet istiqamətlərindən biridir. Bu istiqamətdə yaranan yeni sosial təhdid və çağırışlar da əsasən global xarakterlidir. Ən mühüm məsələlərdən biri olan əhalinin sağlamlığının qorunmasının daha güclü mexanizmlərinin, ictimai səhiyyəyə xaricdən qaynaqlanan təhdidlərin qarşısının alınması sisteminin yaradılmasıdır.

Azərbaycan təcrübəsi. Mövcud şəraitdə aydındır ki, ən mükəmməl və inkişaf etmiş sosial sistem -yeni çağırışları, çoxsaylı qeyri-müəyyən təsirləri dəf etməyə qabil olmaqla yanaşı, həm də toplanmış tarixi təcrübəni ümumiləşdirmək və onu özünün təhlükəsizlik strukturunun təməlinə çevirməyi bacarmalıdır.

Bu istiqamətdə Ümummilli lider Heydər Əliyevin sosial təhlükəsizlik siyasəti tarixi əhəmiyyətə malikdir. Ötən əsrin 90-cı illərində Azərbaycan yenidən dövlət müstəqilliyini bərpa edən zaman görünməmiş çağırışlarla- Ermənistanın Azərbaycana qarşı həyata keçirdiyi işğalçılıq siyasəti və etnik təmizləmə onun nəticəsində yaranan, sayı bir milyonla ölçülən qaçqın və məcburi köçkünlər yeni yaranan dövlət qarşısında duran fəvqəladə mürəkkəb məsələ kimi qarşıya çıxmışdı. Torpaqların işğalı şəraitində bu miqyaslı sosial təhlükəsizlik probleminin tənzimlənməsi olduqca çətin məsələ idi. Buna baxmayaraq, dahi siyasi lider şəxsiyyəti, dövlətsilik təcrübəsi ilə Heydər Əliyev qaçqınlarla bağlı ardıcıl siyasətin həyata keçirilməsinə nail oldu. Proseslərin daha arzuolunmaz şəkil almasına, o zaman mövcud olan xaos və böhran şəraitinin daha da dərinləşməsi üçün sui-istifadə edilməsinə imkan vermədi.

“1993-cü il iyulun 25-də ölkənin vətəndaş müharibəsinə sürükləndiyi, bölgələrdə separatizmin başqaldırdığı dövrdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirən Heydər Əliyev Ağdam şəhərinin Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğalı nəticəsində bölgədə yaranmış vəziyyətlə əlaqədar Bərdəyə səfər etmiş, məcburi köçkünlərlə görüşmüş, onların vəziyyətinin yüngülləşdirilməsinə məqsədilə operativ müşavirə keçirmişdi. Müşavirənin sonunda ümummilli lider demişdi: “Xalqımız mütləq birləşməli, səfərbər olmalı, özünün vətənpərvərlik hissələrini geniş nümayiş etdirməli, torpaqlarımızı düşməndən azad etməlidir. Bu, hər bir azərbaycanlının borcudur. Mən sizi, Azərbaycan xalqını bu müqəddəs borcu yerinə yetirməyə çağırıram”. Məhz xalqımızın Heydər Əliyevin ətrafında səfərbər olması, ölkədə sabitliyin bərqərar edilməsi sayəsində qaçqınlar və məcburi köçkünlər probleminin kompleks şəkildə həllinə start verildi”. (3)

Azərbaycan müstəqillik illərində, məhz Ümummilli lider Heydər Əliyevin ölkəmizə rəhbərliyi dövründə ən mühüm sosial müdafiə institutlarının - sığorta, sosial yardım, dövlət sosial təminat, tibbi xidmət və təhsilin inkişaf etdirilməsi ilə paralel olaraq, sosial təhlükəsizlik siyasətinin

həyata keçirilməsi, onların fəaliyyət göstərməsi üçün ayrılan resursların həcmi, habelə sosial müdafiə institutlarının aparıcı rolu yüksələn tendensiyanı təşkil edib.

Dünyada qaçqın axınları ilə üzləşən ölkələrə yardım üçün qlobal donör konfransları keçirilir, yardımlar ayrılır. Beynəlxalq birlik humanitar və təbii fəlakətlərlə bağlı donör konfransları keçirir. 2020-ci ildə Londonda 70 ölkənin iştirakı ilə “Yaxın Şərqi regionuna dəstək” donör konfransı keçirilib. Dövlətimiz orada təmsil olunub. Biz təklif edirik ki, Qarabağın bərpa üçün “Beynəlxalq Donör Konfransı” keçirilsin. Bütün dövlətlərə dəvət göndərilsin, gəlməyən ölkələrin hamısı bizim üçün statusu bəlli olacaq, bir daha hansı dövlət ədalətə, sülhə və humanizmə necə xidmət edirlər. Dünyanın 52 dövləti Ukraynaya müharibə üçün 268 milyard dollarlıq yardım ediblər, müharibə bitərsə bərpa üçün 750 milyardlıq da kömək göstərəcəklərini elan ediblər. Bu kimi misalların sayı çoxdur.

Azərbaycan 90-cı illərdə dünyada ən çox qaçqının yaşadığı ölkə olmasına baxmayaraq, dövlətimizlə bağlı analoji konfranslar təşkil edilməyib. Azərbaycan demək olar ki, təkbəşinə bu problemin öhdəsindən gəlib.

2020-ci ildə dövlət başçımız prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Milli Ordumuzun Qarabağı işqaldan azad etməsi, müasir tarixdə heç bir ölkədə rast gəlinməyən “Böyük Qayıdış Strategiyasının” həyata keçirilməsi ilə Azərbaycan bir milyondan çox qaçqının öz doğma torpaqlarında məskunlaşdırılmasına başladı. Beləliklə, sosial təhlükəsizliyimizə olan daha bir nəhəng çağırışın- qaçqınların probleminin həllinə nail oldu.

Azərbaycanın sosial təhlükəsizliyini təmin etməsi, müasir dünyada demək olar ki, hər ay getdikcə artan qaçqın və qlobal miqrasiya axınlarının tənzimlənməsi yönündə Ümummilli lider Heydər Əliyevin sözü gedən təcrübəsi- bütün dünyada örnək kimi öyrəniləcək tarixi bir təcrübədir.

Eyni zamanda, başqa ölkələrin daxili işlərinə müdaxilə və işğalçı müharibələr nəticəsində yaranan qlobal qaçqın axınlarının tənzimlənməsi və qarşısının alınması yönündə prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi sosial təhlükəsizlik siyasəti problemlərdən çıxış yolunu göstərən nümunədir.

Açar sözlər: sosial təhlükəsizlik, yeni çağırışlar, yeni qlobal reallıq, təhdidlər, Azərbaycan təcrübəsi

1. Ulrich Beck .Risk Society Towards a New Modernity Theory, Culture & Society.1992.-264 p; Anthony Giddens. Risk and Responsibility. Cambridge: Polity Press, 1998) // https://courses.washington.edu/sales09/Handouts/Giddens_Risk_Responsibility.pdf
2. Social Security History // <https://www.ssa.gov/history/trspeech.html>
3. Nazim Mustafa. Ulu Öndər qaçqınların problemlərinin həllini əsas vəzifələrdən biri hesab edirdi // Xalq qəzeti. - 2018.- 9 dekabr. - № 278. - S. 3.

NƏSİLLƏRƏ YADİGAR BÖYÜK DAHI

İzzət RÜSTƏMOV

Bakı Dövlət Universiteti, Sosiologiya kafedrasının professoru,
fəlsəfə elmləri doktoru, "Şöhrət ordenli", prezidentin şəxsi təqaüdcüsü
Azərbaycan, BAKI
izzatrustamov@bsu.edu.az

Azərbaycanın və keçmiş sovet ittifaqının dövlətçilik tarixində unudulmaz izlər qoyub getmiş dahi şəxsiyyət böyük siyasət nəhəngi ulu öndər Heydər Əliyevin şanlı 100 illik yubileyi bütün mədəni dünyada xüsusi rəğbətlə, həssaslıqla qarşılanmış çoxsaylı tədbirlərin mövzusu olmuşdur. Heydər Əliyev həyatda və xatirələrdə dönə-dönə anılmış, yad edilmişdir. Dünyanın dahi şəxsiyyətləri dövlət xadimləri, ilk növbədə, böyük dövlətlərin prezidentləri Heydər Əliyev fenomeninə onun misilsiz siyasi idarəçilik ampulasına ciddi maraq göstərmişlər. ABŞ-ın sabiq prezidenti Bill Klintonun dünya miqyaslı politoloq Zbiqnev Bjezinskiyə xüsusi məktubla Azərbaycana göndərməsini "Heydər Əliyevin siyasi idarəçilik fəlsəfəsinin sirri nədədir?" sualına cavab axtarmasını xatırlatmaq kifayət edər.

Heydər Əliyevin 100 illik yubileyi münasibətilə AZ TV-də daim yayımlanan "Onun 100 fikri" rubrikasını çox yüksək qiymətləndirərdim. Bu rubrikada dinləyici canlı, müdrik, böyük hafizə, təfəkkür sahibi olan Heydər Əliyevlə şəxsən tanış olmaq, onun fikir, ideyalar dünyasına baş vurmaq imkanı əldə edir, çünki bu dediklərim Heydər Əliyevin çoxsaylı nitq və çıxışlarında onun müxtəlif görüş və müsahibələrində canlı olaraq səsləndirilmişdir. Heydər Əliyevin nəzəri irsi bundan sonra da dərinlən öyrənilməlidir. Müasir Azərbaycanın memarı, əsl qurucusu olan Heydər Əliyevin, o cümlədən, Azərbaycan tarixinin öyrənilməsinə yeni konseptual yanaşması, vətəndaşlıq həmrəyliyi fəlsəfəsi kimi qiymətləndirilən "Azərbaycançılıq" konsepsiyası, milli dəyərlər, o cümlədən, əxlaqi, dini dəyərlər, təhsil, elm, gənclik, Azərbaycan diasporu, Azərbaycanın milli mədəniyyəti haqqında söylədiyi fikirlər bu gün də qiymətini saxlamaqdadır. İnamla demək olar ki, Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra müstəqil, suveren Azərbaycan qurularkən əsl mənada yaradılarkən bazar iqtisadiyyatına əsaslanan yeni ictimai münasibətlərin formalaşmasının müəllifi məhz Heydər Əliyevdir. Mənə də nəsib oldu ki, xeyli müddət Heydər Əliyevlə çiyin-çiyinə işlədik, onun "mənim bir nömrəli problemim" adlandırdığı qaçqınlar və məcburi köçkünlər probleminin həllində birgə fəaliyyət göstərdik. Böyük dahinin 100 illik yubileyi ilə əlaqədar qələmə aldığım "Heydər Əliyevlə birgə işləmək xoşbəxtliyi: bir sıra xatirələrim" çap olunacağı təqdirdə oxuyucular üçün maraqlı olacaqdır.

Bakı Dövlət Universitetinin dünya miqyaslı məzunu olan Heydər Əliyevin 100 illik yubileyi ilə əlaqədar tədbirlər istər bu elm-təhsil ocağında istərsə də ondan kənarında xüsusilə də beynəlxalq miqyasda yüksək səviyyədə keçirilmişdir. Bakı Dövlət Universiteti "Sosiologiya kafedrasının ulu öndər Heydər Əliyevin 100 illik yubileyi çərçivəsində keçirdiyi və 5-6 oktyabr 2023-cü il tarixində uğurla baş tutan "Şəxsiyyət, Cəmiyyət və Dövlət: XXI əsrdə: Qlobal Çağırışlar və İnkişaf Perspektivləri" mövzusunda Sosial Elmlər üzrə Beynəlxalq Fənlərərası Elmi Konfrans xüsusi təqdirə layiqdir. Bu konfransda istər keçmiş Sovet İttifaqı respublikalarından, istərsə də dünyanın müxtəlif ölkələrindən təşrif buyurmuş alimləri, jurnalistləri, pedaqoqları öz elmi nəaliyyətlərini təqdim etmiş, öz dəyərləli fikirlərini konfrans iştirakçıları ilə bölüşmüşlər. Mən də noyabrın 6-da konfransda Heydər Əliyev haqqında bir sıra xatirələrimdən bəhs etmiş, bu böyük dahinin nəzəri irsindən bir sıra məsələləri dinləyicilərin nəzərinə çatdırmışam. Elmi konfransın yekun sözü bunda öz təcəssümünü tapmışdır ki, müasir Azərbaycanın təməl daşını çox ustalıqla qoymuş Heydər Əliyevin ideyaları, arzuları müasir dövrün parlaq dövlət xadimi global lider və diplomat kürsüsündə yer almış, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü və suverenliyini qətiyyətlə təmin etmiş, "dəmir yumruq fəlsəfəsi"nin müəllifi prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla yerinə yetirilir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Heydər Əliyev, dahi şəxsiyyət.

SOSYOLOJİK AÇIDAN İNCELENDİĞİNDE HAYDAR ALİYEV GİBİ BİR LİDERİN İNSANİ TAVIRLARININ ÖNEMİ

Aysel SADAĞ İLTAŞ

TRT muhabiri, Prof.Dr.

Türkiyə, ANKARA

sadakaysel75@gmail.com

Dünyanın önemli şahsiyetleri hakkında konuşmak çok ciddi araştırma ve inceleme gerektirir. Ben bu konuşmayı yapmaya hazırlanırken gerçekten fırtınalı bir hayatı olan siyaset adamını anlatmanın ne kadar zor olduğunu bilinci ile hareket ettim. Devlet adamlığının ötesinde İnsan yönüyle Haydar Aliyev'i anlatmaya çalıştım. O Azerbaycan sevdasının en göze çarpan temsilcisidir. Bu büyük liderin insanların yaşamına dokunduğu örnek davranışlarının halk tarafından yakından bilmesi için bir çalışma yapmaya karar verdim.

Haydar Aliyev'i Azerbaycan da iktidara geldiği günden itibaren yakından takip etmeye başladım. Doğrusunu söylemek gerekirse; ilk zamanlarda bana eski Rus Emperyasının devamını savunan bir temsilcisi gibi gelmişti. Pek sıcak duygular hissettiğimi söyleyemem. Zaman içerisinde kitlelerin nabzını tutan, dünya siyaset sanatının en etkili silahı olan hitabet sanatını çok mükemmel bir şekilde kullandığını gördüm. Sayın Aliyev'in halka hitaplarında beden dilindeki güçlü lider imajı bilgi derinliği ve sözlerindeki sihirli gücü insanlara; barış, tam bağımsızlık ve yeni umutlar vaad ediyordu. Kitleleri hızla kendine bağlıyor ve söylediklerini en çabuk şekilde hayata geçirerek muhalif kitlelerin gücünü de hızla eritiyordu. Nasıl ki Sayın İlham Aliyev bu gün halka yaptığı konuşmalarda umut dalgaları yaratmış ise baba Haydar Aliyev de bu umudun dip dalgalarını yaratmıştır.

Sayın Haydar Aliyev ile mesleğim gereği çok kez konuşma fırsatı buldum. Her zaman soru cevap şeklinde geçen diyaloglarımızda ilk dikkatimi çeken şey birçok sevmediği soruyu sormama rağmen dikkatle beni dinlemesi ve cevap vermesi olmuştur. Dünyanın yakından takip ettiği bir bölgede bağımsızlık savaşını başlatan Elçibey'den sonra devletçiliği, milli şuuru, dilini ve geleneğini oturtmaya çalışan bir liderin bu kadar tevazu sahibi olması şaşırtıcıydı. Kimi zaman bir toplantıdan çıkarken önünü keserek röportaj, kimi zaman kendiliğinden gelişen canlı yayınlar yaptım. Hatta bir Nevruz töreninde benim kameramanım gelmemişi ve kendisine yaklaşılarak; "Canlı yayına girmek zorundayız, sizden Türkiye olarak mesaj bekliyoruz" dedim. Böylece MİR TV'den TRT olarak 10 dakika yer aldık. O arada rahmetli Barış Manço yanımıza geldi ve "Ben de roportaj için bekliyorum sayın başkan" dedi. AZ TV'nin Genel Müdürü Vagif Bey'e döndüm çaresizce baktım. Sayın Haydar Aliyev o kadar kargaşanın içinde bunu fark etmiş olacak ki Vagif bey'e işaret etti ve "tamam" dedi. Barış Manço ya dönerek de "Bu kız bizim kızımız emekdaşımızdı, goy hanımla efirde danışım seninle de nahar ederiz" dedi. Türkiye ile Azerbaycan TV kameramanıyla birlikte canlı bağlantıda 10 dakikalık Nevruz mesajını yapmamı sağladı. Bu hareketi ve benim içinde bulunduğum zor durumu hissetmesi çok insani bir davranıştı. Orada Haydar Aliyev'e bir baba gibi baktım, zor durumdaydım, o da bir baba gibi bunu hissetti ve gereken yardımı yaptı. Her Cumhurbaşkanı bir gazetecinin zor durumda kaldığını fark etmeyebilir ama o dikkat etmiş ve gerekeni yapmıştı.

Karmaşık duygular içinde teşekkür ettim ve ayrıldım. Babamı çok erken yaşta kaybetmişim, onun bu babacan tavrı beni çok etkilemişti. O günden sonra Haydar Aliyev'e bir başka bakış açısından bakmaya başlamıştım. Haydar Aliyev beni her gördüğü yerde "Hoş gördük! Ne zaman geldin? Harada galırsan? Necesen?.." diye sorardı. Bu da benim için çok önemli bir sahiplenmeydi. Şu anda dostlarım da olmasa, kendimi bu ülkede yetim gibi hissedirdim. Eminim Sayın İlham

Aliyev ile tanışmış olsam ve benzeri şeyleri yaşamış olsam, o da babası gibi aynı centilmen ve koruyucu tavırları gösterirdi.

1998 yılında Haydar Aliyev`in yardımcısından randevu talep etmişim. Bir belgesel programı hazırlığındayım. Belgeselin adı “Yol boyu insan. Yol boyu Azerbaycan”dı. Randevuya cevap vereceklerini hiç ummamışım ama randevu talebim kabul edildi ve hemen gelin denildi. Cumhurbaşkanlığı sarayına gittim. AzTV üç kamera ile yerini almış ve başlarında Genel Müdür Vagif Bey ile hazır durumda bekliyordu. Haydar Aliyev beni odanın girişinde karşıladı. Gülümseyerek “Hoşgördük! Haber çattırdılar, sen röportaj yapmak istemişsin. Dedim çağırın gelsin. Bizim kızımızdır.” Ben de çok teşekkür ettim. Röportaj üç saate yakın sürdü. Sohbet esnasında bana “acıkmadın mı sen” dedi. Dedim “yok teşekkür ederim”. “Bir şeyler iç o zaman” dedi. “Çay içerim” dedim. Sohbet devam ederken “Türkiye'nin hangi bölgesindensin?” diye sordu. Karşılı olduğumu, atam ve anamın Gence ve Irevandan Türkiye'ye göçtüğünü soyledim. O da bana “Sen bizim yerlimizsin, sana bir yer vereyim buraya ananı, atanı al gel; burada yaşa” dedi. Dedim, “Cenap başkan babam yeni rahmete gitti, burada Yasamal'da onun baş taşını yaptırıyorum”. O da bana başsağlığı verdi ve atamın adını sordu. Röportaj esnasında elimdeki Atatürk'ün resmi olan anahtarlık dikkatini çekti. Bir müddet Atatürk'ün manevi şahsiyeti ve ileri görüşlü devlet adamlığından sohbet etti. Röportaj sonunda da ayrılırken bana bir şişe şampanya hediye verdi. İcki içmediğimi soyledim, ama “bunu al, evlendiginde, toyunda konaklarına ikram eder beni hatırlarsın” dedi. O şampanya bende hala durur. Size bir hediye vermek isterim dedim. O da “İnşallah seçimlerden sonra Türkiye'ye geldiğim zaman bana o elindeki anahtarlığın bir yüzünde Atatürk'ün resmi bir yüzünde benim resmim olan bir anahtarlık yaptır, onu ver” dedi. Ben ona sözümü tuttum ve seçimlerden sonra ilk Türkiye ziyaretinde kendisine anahtarlığı takdim ettim. Çok memnun oldu, “Aferin sana, atanın temiz çörek yedirdiği kızıydın, unutmursan verdiğin sözü” dedi.

Ancak en önemlisi röportajdan sonra ayrılıp otele döndükten bir gün sonra Türkiye'den ağabeyim aradı. “Kızım babamızın baş taşını Azerbaycan'dan Iğdır'a göndermişler. Iğdır belediye başkanı teslim almış. Kars'a gönderiyor.” Çok duygulu bir şekilde “Sen hakikaten babamın beşinci oğlu imişsin, beşinci oğul olarak vasiyetini yerine getirdin” dedi.

O an çok duygulandım, çok önemli bir görevi tamamlamamı sağlayan Aliyev gözümde bambaşka bir yere oturmamıştı. Sohbet anında sadece babamın adını soran Haydar Aliyev, bana hiç bir şey hissettirmeden babamın baş taşının Kars'taki evimize kadar ulaşmasını sağlamıştı. Onun bu yaptığı insani davranışı hayatım boyunca ona minnet ve saygı duymamı sağlayan en önemli etkenlerden birisidir.

Haydar Aliyev'in en önemli özelliği liderlik karakterini geliştirirken insani duygularını hiç yitirmemiş olmasıydı. Onunla her karşılaştığım zaman bir devlet adamının sadece bir lider değil, İnsan olarak ne kadar etkileyici olabileceğini daha yakından tanıma şansım oldu. Haydar Aliyev'in gösterdiği kararlılık, saygınlık, duyarlılık, incelik ve nezaket bir liderin insan olarak da nasıl olması gerektiğini tüm dünyaya göstermiştir. Aslında yazılacak çok şey var. Aliyev unutulmaz siyasi bir lider ve o zırhın arkasında; yumuşak, anlayışlı, herkese dikkat eden, birçok insanın kaderini değil yazgısını degistiren insan olarak tarihte hak ettiği yeri alacaktır.

Anahtar Kelimeler: Haydar Aliyev, lider, insani tavırlar.

ЧЕЛОВЕЧЕСТВО НА ЭТАПЕ ПЕРЕХОДА РУБИКОНА ИСТОРИИ: ОСМЫСЛЕНИЕ ФЕНОМЕНА, АЛЬТЕРНАТИВЫ ЕГО ИСХОДА

Энгель Ризакович ТАГИРОВ

Ректор Института культуры мира (ЮНЕСКО),
президент Международной гуманитарной академии «Европа-Азия»,
член президиума Российской Ассоциации Содействия ООН,
член Комиссии Республики Татарстан по делам ЮНЕСКО,
Посол мира Федерации за всеобщий мир (UPF),
Посол культуры Международной ассоциации культурологов «Симург»,
доктор философских наук, профессор, академик
РФ, Татарстан, КАЗАНЬ
kinculp@gmail.com

Жребий человечества. Так в какое же время Истории живет человечество? Во время победы идеологии жизни или философии смерти, войны или мира, заката культур и цивилизаций или их неизбежного расцвета? Как ни странно, все эти крайности сомкнуты в одной точке – точке под названием «время-кайрос». В большей или меньшей степени элементы этих характеристик присущи нынешнему моменту, который пытаются обозначить трафаретами «постмодерн», «постиндустриализм», «технотронная эпоха», «цифровая эра»... Это поверхностные обозначения, не схватывающие сути, не улавливающее существа происходящего-нарождающегося, зерна которого еще только закладываются в ниву жизни. Между моментом от первых всходов до сбора урожая простирается огромная полоса времени, взрывчатого, как и все другие отрезки Хроноса. В хаосе, как правило, закон дедукции довлеет над законом индукции. «Схватить Бога за бороду» стараются многие, но занятие это тщетное. Чем гуще краски происходящего, крупнее события, тем плотнее туман, сквозь который почти не проглядываются очертания наступающего нового Дня. Рождение утра задерживается всеильной тьмой. Кажется, будто человечество входит в полосу беспросветных сумерек, в которых господствует оцепенение, ожидание худшего. Сердце мира бьется гулко, напряженно, импульсивно.

Что же происходит с миром? Чем и кем он потрясается? Почему Планету сносит не только с геологической, но и исторической оси? С чем связаны глобализация экстремизма, терроризма, тотальное заражение человеческого сообщества бациллой агрессивизма? Почему конфликты, ставшие повседневными, повсеместными, правят бал? Вглядываясь в ужасающую картину трагедии на Украине, где побеги нацизма перекрывают образцы германского фашизма, невольно задаешься вопросами: неужели Запад решил повернуть историю вспять – возжелав «доиграть» Вторую мировую? Неужели действительно состоялось «озверение» человека, произошла его мутация, homo sapiens перевоплотился в homo faber? Неужели неизбежен его сход с рельсов истории в эпоху каменного века? Подобные вопросы порой сопровождаются крайне мрачными прогнозами «пришествия антихриста», «Апокалипсиса», «Армагеддона», «Большого взрыва Планеты». В них отражены типичные мыслесхемы массового сознания, характерные для этапа разлома планеты, транзитного времени Истории.

Завершая масштабный цикл истории, человечество взбирается на более сложную и высокую, но далеко не последнюю ее ступень. Впервые оно «бросается» в объятия очередного зона (крупного цикла истории) без предварительной подготовки – без идеологии дальнейшего развития, без маршрутной (дорожной) карты движения. Проще говоря, без «руля и ветрил». Этим и объясняются бесконечные конфликты, военные столкновения, обретающих гибридные мотивы: у одних преобладают геополитические, у других –

идеалистические, у третьих – религиозные, у четвертых – бизнес- или материальные интересы. Вполне реалистичен прогноз резкого роста модификаций и конфронтаций культурологического и богоборческого характера.

С новой силой возрождающиеся идеи имперства-панамериканизма, евроцентризма, китаецентризма, византиевизма (в турецком варианте), великобританизма (возвращение статуса головной державы)... не дают успокоиться шторму в море эмоций, амбиций и устремлений к мировому гегемонству. Мир клокочет. Но не бессмысленно. Меняется динамично. Кардинально. Фундаментально. На смену ему идет некое новое мироустройство, облик которого еще не ясен. В глобалистике это состояние определяется через такие понятия, как «хаос», «бифуркация», «межстадиальный всплеск», «неоархаизация мира». Но это сугубо академические понятия. Если говорить проще, то с нынешним миром происходит то же самое, что происходило всегда: он меняется через собственное очередное кругообращение подобно закону движения планет во Вселенной. Человечество, пройдя сквозь буреломы столкновений, противостояний и войн, вновь войдет в стадию подъема. Не стихийно, не автоматически. Через осуществление сложнейшей, но определяющей, задающей вектор всем другим изменениям революции, революции – нравственной. Через достижение стадии тишины на планете Земля.

Ключевые слова: человечество, рубикон истории, феномен.

WHEN THE COUNTRY OF NIZAMI OF GANJA MEETS THAT OF ALEXANDRE DUMAS

Albert FISCHLER

Honorary Professor, Officer in the Order of Academic Palms
Laureate of the «Prize for Peace and Cultural Understanding»
of the Republic of Kazakhstan,
Gold Medal of the Al-Farabi Kazakh National University.
France, PARIS
madalfischler@protonmail.com

«Farewell to the Caspian Sea.I so wanted to see you!..».

So, exclaimed the great French writer Alexandre Dumas, author of the world-famous book: «Les Trois Mousquetaires»(The Three Musketeers), after his visit to Baku in 1858, on a tour of the Caucasus, where Dumas wrote a lengthy account of Azerbaijan, devoting 68 chapters to the subject!

In so doing, he inaugurated the beginning of cultural relations between his country and that of Nizami of Ganja.

More recently, in 1992 along with Turkey, France true to its principles, was the first to give diplomatic recognition to the nascent Republic of Azerbaijan .So, from the 19th century to the present day, cultural relations , among other things, have grown stronger between two friendly countries and our meeting here in Baku, on the occasion of the celebration of the 100th birthday of Heydar Aliyev a key player in the development of the Land of Nizami, is a happy extension and a real consecration of this.

1) «..Let those come to me who seek me,
Let them see the door of the Prince of poets..»
(Sharaf Nameh-work by Nizami of Ganja).

No doubt in response to Nizami's injunction, almost eight centuries later, Alexandre Dumas came to Baku to meet , among others, the great Azerbaijani poet, Khourchidbanu Natavan! Dumas, wrote account of this meeting in his work»; *La Princesse Khassar Outsmiyev*», published in France in 1859. In one of the chapters, the famous French writer recalls the chess game he played against the great poetess and to congratulate her on her victory, he presented her with a bust of Napoleon, the French emperor who subjugated the world!

By the middle of the 19th century, thanks in part to the two famous intellectuals, the two countries were no longer truly ignored of each other and as an extension of this meeting and as a reminder of it, in 2017 the French town of Evian-les-Bains, on the shores of Lake of Geneva, inaugurated a statue of the great poetess admired by Dumas, donated by the town of Ismayli in central Azerbaijan, in the «Parc of Azerbaïdjan». The statue beckons to visitors, whispering how poetic art can unit two countries. In France, where poetic art has a long and famous tradition, we can't help but be moved by these verses, by the poetess crushed by grief:

«..Separated from You, I burn day and night?
I wander like Majnun in search of Leyla!..».
(poem by Natavan: «To my son Abbas»).

Here, as in all the poetic inspiration of Central Asia, Nizami's masterpiece: «Majnun and Leyla», cannot be ignored because it is present in the sensitive heart of all. In the west, Nizami's story is associated with the thwarted love of Shakespeare's drama «Romeo and Juliet», written later in the 16th century.

2) But of course, it is specially in modern times and in particular since 1991 and the emergence of Azerbaijan under the gaze of the international community that that political,

economic and intellectual relations have really taken off. On 29 January 2007 during President Ilham Aliyev's State visit in France, French President Jacques Chirac expressed himself in these warm terms:

«..This first State visit in the history of our relations is an opportunity to celebrate the friendship between our two countries..It builds on the ties forged over the centuries by our intellectuals and our great writers..!».

This was a vivid reminder of the Dumas-Natavan exchanges and the admiration one or the other felt for each other's cultures, as Dumas wrote in his work: «Voyage au Caucase»(1859):

«My God, protects this beautiful monument!..».

In Baku, he was referring to the Palace of the Khans of Shaki in 1992.

In 2007, the presidential meeting was preceded by President Heydar Aliyev's first official visit to France, in 1993 at the request of French President François Mitterrand following France's recognition of the young Republic of Azerbaijan in 1992!

As part of the same desire to affirm the friendship between the two countries, French President Emmanuel Macron more recently, received President Ilham Aliyev on 19 July 2018.

This shows that there is effective continuity in the friendly and fruitful relations between the Land of Nizami and the Land of Dumas.

Staying in the cultural and intellectual spheres, it should be remembered that back on 1969, the Azerbaijan Museum of Art presented a major series of works of art in France, enabling the French public to discover the ancestral and folkloric riches of the Land of Nizami and Natavan!

In 2004, the creation of the «Heydar Aliyev Foundation», enabled, in addition to the patronage of various institutions in Azerbaijan itself, but also in France, to finance in part, the restoration of the famous cathedral of Strasbourg, admired by Victor Hugo and Goethe and located in the East of France, but also the famous castle of Versailles, a grandiose work created by the King of France Louis XIVth, whose importance is worldwide and has often been copied. The Foundation has also funded the «Department of Islamic Art» at the Louvre Museum in Paris, whose reputation makes it one of the richest museum in the world for the presentation of Islamic Art.

Lastly, in France has a remarkable presence at the «Azerbaijan Museum of Art», among others, founded in 1936 and named «Rustam Mustafayev» after the famous theatre designer and animator. This museum is housed in the former «Bourr Palace» (a reminder of the role played by European oil magnates in the 19th century) and the former «Lycée féminin Marie».

This one challenges the historian because it reveals to him the «avant-garde» conception, for the time, of the education given to young girls of the nobility and the «bourgeoisie» in Baku in the image of what was practised at the famous «Palace Smolny-Girls Lyceum» in Petrograd before 1917..

This museum conceals other treasures of international art and in particular works of French painters which deserve attention:

For example, the work of the painter Louis Hersent (1777-1860): «Peter the Great and Louis XV», a snapshot of the visit to Paris in 1717 of the Czar, who after staying and hunting in the forest of Fontainebleau(I live next door..!) and being welcomed at the town's famous castle («The true home of kings» according to the Emperor Napoleon, who often came here), the Russian Czar to see the French King Louis XV still a child.

Another painting by a French painter, can be seen, among others in the Azerbaijan National Art Museum: «Portrait of Empress Alexandra Feodorovna» by Jean-Joseph Benjamin Constant (1845-1900).

The two works glorify the royal figure of Russia and its empire before the upheavals that were to transform them in the 20th century.

During the 19th, the century of Dumas and Natavan, the «impressionism», pictorial movement flourished in France and works such as the one in the National Art Museum in Baku, show that this pictorial movement spread as far as the shores of the Caspian Sea!

The painting by the French painter Jules Dupré (1811-1899): «Landscape with ox and goat», in the style known as the «Barbizon School» (a small village on the edge of the Fontainebleau forest, where pre-impressionist painters, such as Jean-François Millet often gathered), this work, which features in the Museum in Baku, it is also a real witness to French pictorial influence.

Finally, thanks all these examples, being in Baku is like being in friendly territory for a French visitor!

3) Obviously, cultural and political relations at the highest level go hand in hand with economic relations. Let's take a quick look at this vast area of fruitful relations between the countries of Nizami and Dumas:

Let's mention the words of French President E. Macron who, during the meeting in the summer of 2018 with President Ilham Aliyev, insisted on saying: «How much a construction like BTC (Baku-Tbilisi-Ceyhan) in the field of oil transport is an essential economic relay between Central Asia and European continent».

It should be added, that while Azerbaijan was called the «Land of Fire» by the ancient zoroastrians (the presence of naphtha explains that), it is also a «Land of Wine», as the region's wine growing civilisation was already mentioned by Herodotus in the Vth century BC;

To day and specially since 1991, the expansion of wine production is evident and vintages such as «Superavi» and «Baïan Shirei» are enjoyed by gourmets the world over. Regions as Ganja and Goygo with their renowned vineyards, in the west of the country, have not failed to attract the attention of oenologists from other countries. Thus, coming from France, specialists from a country whose world wine reputation is well established, have come in the Land of Nizami of Ganja and the city of Bordeaux (in the South-West of France), capital of one of the most famous wine regions in the world, was twinned in 1979 with Baku!

Another exemplary aspects of the close relations between the two friendly countries.

«If in a hundred years you ask: where he is?
Each of his verses will tell tell you : He is here!...»
(Famous Ghazel).

Well, more than 8 centuries after Nizami of Ganja's question, to which he replied with a certain humour, where do Nizami's and Dumas' countries stand in their relations?

We can answer that to day the two countries are moving forward together in confident and fruitful relations and are thus giving a respectable image on the international stage.

Key words: Nizami of Ganja Meets, Alexandre Dumas, Country.

Short bibliography: (In French Language)

1. « Voyage au Caucase » - Alexandre Dumas-Editions Hermann-Paris, 1859.
2. « Dictionnaire amoureux du vin » - Bernard Pivot-Editions Plon/Flamarion-Paris, 2006 .
3. « Natavan Kourchidbanu » - Béatrice Didier et auteurs-Editions « Des Femmes » - Paris, 2013.
4. « National Art Museum of Azerbaijan » - Fondation Heydar Aliyev-Baku, 2013.
5. « Leyla and Madjun »-Nizami de Gandja-Editions Fayard – Paris, 2017.

KÜRESELLEŞME BAĞLAMINDA 21. YÜZYILDA ULUS-DEVLETLERİN KONUMUNA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

Aylin BARAN

Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü,
UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Sürdürülebilir Kalkınma
2030 Hedefleri Komitesi Yönetim Kurulu Üyesi, Prof.Dr.

Türkiye, ANKARA

aylibaran@gmail.com

Küresel gelişmelerin uluslararasıdaki açılımları karşısında ulus devletlerin sonunun ne olacağına diğer bir ifade ile devletin ortadan kalkıp kalkmayacağına ilişkin tartışmaların başlamasına yol açmıştır. Bu konuda küreselleşme taraftarı olanlar, küreselleşmenin karşısında olanlar ve Dönüşümcüler olmak üzere üç farklı bakış açısının ulus-devlet konusundaki yaklaşımları önem taşımaktadır. Bu düşünceden yola çıkarak bildirinin konusu 21. Yüzyılda ulus-devletlerin akıbetinin küresel gelişmelere istinaden ne durumda olduğu sorusuna odaklanmaktadır. Bu kapsamda ulus devletin nasıl ortaya çıktığı değil, küreselleşmenin 21. Yüzyıldaki yansımaları açısından ulus-devletlerin nasıl bir konum aldığını ifade eden “dönüşümcüler” olarak bilinen Robinson, Held, Giddens ve Habermas’ın vb sosyologların görüşleri çerçevesinde değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda ulus-devletlerin oluşum süreci yerine 21. Yüzyılda ulus-devletlerin durumunun nasıl olduğuna ilişkin tartışmalar üzerinde durulmaktadır. Ulrich Beck’in de işaret ettiği üzere 21. Yüzyıl yaşanan ekonomik ve siyasi kriz, doğal afet, iklim ve çevre değişikliği, terör, savaş, ulusötesi göç, Covid-19 pandemisi olmak üzere derin problemlerin yaşandığı bir yüzyıl olarak risk toplumuna dönüşmüştür. Bu durumda ulus-devletler ne yapmalıdır ve bu sorunların üstesinden nasıl gelmelidir, sorularının sıklıkla gündeme geldiği ve uzmanların çözüm aradığı meseleler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulus-devletlerin tüm bu meselelerle baş etmesi mümkün müdür? Bunun için uluslararası kuruluşların yoğun çabaları, siyasi ilişkilerdeki gerginliği giderebilme konusundaki gayretleri her zaman olumlu sonuç vermemektedir. Bilim insanları daha farklı düşünce ve öneriler geliştirmeye çalışırken güçlü ülkelerin egemen olmak için iktidar mücadelesine girişmeleri ise sorunu daha içinden çıkılmaz bir hale getirmektedir. Bu anlamda ulus-devletlerin kendi varlıklarını sürdürebilmeleri için siyasi yetkililerin daha çok görüşmeye, anlaşmaya, diyaloga ve iletişim kurmaya ihtiyaçlarının olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ulus-devlet, küreselleşme, modern sonrası toplum, kriz, diyalog ve müzakere.

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ КАК ИДЕОЛОГИЧЕСКИЙ ФУНДАМЕНТ СОХРАНЕНИЯ МИРА И СТАБИЛЬНОСТИ XXI ВЕКА

Нигинахон Арслановна ШЕРМУХАМЕДОВА

Национальный Университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека,
заведующая кафедрой Философии и основ духовности,
профессор, доктор философских наук,
Узбекистан, ТАШКЕНТ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6887-2479>
shermuhamedova_n@mail.ru

Аида Маратовна ТЮКМАЕВА

Национальный Университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека,
соискатель кафедры Философии и основ духовности,
Узбекистан, ТАШКЕНТ
luxin.tenebris@mail.ru

В данной статье исследуются идеи мультикультурализма, возникших на рубеже 60-х годов XX века в Канаде при поиске стратегий разрешения критической геополитической ситуации и устранения англо-французского противостояния. Философский анализ современной геополитической картины мира, характеризующейся возрастанием тенденций завоевательной политики и узурпации, привлечения идей мультикультурализма как одного из способов урегулирования межконфессиональных, межнациональных конфликтов, а также сохранения мира и стабильности.

На сегодняшний день вопрос о глобальных метаморфозах культуры и ее радикальных последствиях, становится объектом обсуждений не только философов, социологов и культурологов, но и политологов и правоведов, рассматривающих приближение кризиса техногенной цивилизации в качестве вполне реального сценария ближайших десятилетий. В связи с событиями, протекающими в мировой действительности мультикультурализм представляет собой совершенно новую концепцию решения господствующих в обществе проблем в условиях меняющегося мира глобализации.

Представляя собой особую мировоззренческую парадигму, направленную на достижение добровольного глобального консенсуса, идеи мультикультурализма находят своих сторонников в лице ведущих мировых держав как практического руководства мирного существования и взаимодействия различных культур в рамках единого пространства коммуникации. Данное положение обуславливается необходимостью принятия максимы о том, что современный мир, находящийся под знаменателем расовой, этнической и культурной плюральности, не может быть сведен к единому образцу подражания в своих мировоззренческих и социально-политических ипостасях. Подобный культурологический дискурс, основанный на идеях множественности придает риторике культурного взаимодействия совершенно новое звучание, поскольку позволяет достичь мира и стабильности, не посягая на культурную и национальную самоидентичность и самобытность.

Однако, нельзя исключать необратимые последствия глобализационных тенденций, изменивших ландшафт современной цивилизации, ориентированной на постмодернистских реалиях, протекающих в мире культурных и геополитических процессов, особо характерных для достигших независимости государствах бывшего Советского Союза. Сохранение административно-территориальной и культурной целостности национальных границ требует установления совершенно новых идеологических парадигм, где культурные ценности и

установки конкретного народа не встречали бы проявлений ксенофобии и дискриминации [1].

Мультикультурализм как совершенно новый тип культурной коммуникации нацелен на объединение людей руководствуясь не признаком их этнического происхождения, а в соответствии с неотъемлемым правом каждого человека на свободу самоопределения, что снижает тенденцию «столкновение цивилизаций» посредством создания универсальных правовых условий. Современный исследователь глобализации Д.С.Лихачев, анализируя перспективу идей межкультурализма как особого диалога культур, ввел понятие «культура-сфера» как специфического пространства коммуникации [2]. Под «культуросферой» автор понимает особые смыслы, заключенные в пространство определенной взаимосвязи национальных, языковых и мировоззренческих установок определенной социальной группы, сформировавшейся в условиях культурной общности. Именно поэтому, ведущую роль в пространстве культуры занимает национальный язык как фундаментальное ядро смысловых соответствий.

Мультикультурализм как идеологический фундамент сохранения мира и стабильности XXI века является эффективным инструментом в решении огромного множества разногласий и противостояний, что позволяет достичь культурной толерантности и сохранить свободу собственного самоопределения.

Ключевые слова: мультикультурализм, идеология, политика, мир, диалог культур, глобализация.

Литература:

1. Миронов В.В., Миронова Д.В.Г. Мультикультурализм: толерантность или признание? // Вопросы философии.2017. № 6. С.16-28.
2. Лихачев Д.С. Культура как целостная среда // Избранные труды по русской и мировой культуре. СПб.: Изд-во СПбГУП, 2006. С. 348-362.
3. Бенхабиб С. Притязания культуры | С. Бен-хабиб. — М.: Логос, 2003. — 296 с.

AZERBAIJAN-GEORGIA-TURKEY TRILATERAL COOPERATION

Valeri MODEBADZE

Technical University of Georgia,
Professor of the Department of International Relations
of the Faculty of Law and International Relations,
Doctor of Political Sciences, Political Scientist
Georgia, TBILISI
modebadzevaleri07@gtu.ge

Relevance: This article deals with such an important issue for the Caucasian states and the West as the Azerbaijan – Georgia -Turkey trilateral cooperation. It explains why trilateral cooperation is of vital importance for the West, Turkey and Caucasian states. The author of this article describes the evolution of the trilateral cooperation, as well as the reasons for the emergence of this trilateral format and cooperation in various fields such as security and defense, economy and trade, culture and science. The trilateral cooperation plays very important role in creating stable and secure environment in the Caucasus region for the realization of large-scale energy projects. It also lays a strong foundation for the economic development and prosperity of the Caucasian states and Turkey.

Research Methods: The thorough evaluation and analysis of the trilateral cooperation can only be done if the signed agreements and declarations are analyzed in detail. Therefore, a document analysis method was used to obtain reliable and objective information about the trilateral cooperation. A wide range of documents, agreements and declarations were analyzed that provide the basis for the trilateral cooperation. These agreements and declarations provide us with valuable information about various fields of cooperation and about the intentions of the member states of the trilateral format.

Results: Research has revealed that the trilateral cooperation provides solid foundation for the prosperity and security of the Caucasian states and Turkey. It provides mechanisms for strengthening ties between Azerbaijan, Georgia and Turkey in various fields. It has the potential to promote peace, stability and prosperity in the region. Without the trilateral cooperation, it would be extremely difficult to create alternative energy and transportation routes in such an unstable and quarrelsome region as Caucasus. Therefore, not only Turkey and the Caucasian states are interested in strengthening the trilateral alliance, but also the West and China.

Recommendations: Member states of the Trilateral format should make some efforts to develop institutional mechanisms for cooperation. In order to strengthen cooperation in the field of security, it is recommendable to establish a *Trilateral Security Council*. The Trilateral Security Council will help member states of the Trilateral Cooperation to coordinate activities in the field of security and tackle common challenges and threats more effectively. Some efforts have to be made also to strengthen cultural cooperation among the neighboring countries. In order to achieve this goal, it is recommendable to establish a *Trilateral Fund* and a *trilateral youth council*. The Trilateral Fund could play a crucial role in organizing academic exchange programs and joint research programs. The Trilateral Youth Council could play a vital role in promoting cooperation among the young people and increasing face-to face interactions between Azerbaijani, Georgian and Turkish students. Azerbaijan, Georgia and Turkey should pay particular attention also to the environmental cooperation. In order to achieve this goal, the three countries could create a special Risk Management Center, where scientists from Georgia, Azerbaijan and Turkey will develop scientific methods of dealing with natural disasters.

Key words: Azerbaijan, Georgia, Turkey, trilateral cooperation.

GÜRCİSTAN'DAKİ KARAPAPAK TÜRKLERİ VE TÜRKÇE EĞİTİMİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

Suat KOLUKIRIK

Akdeniz Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Prof. Dr.
Türkiye, ANTALYA
suatkolukirik@akdeniz.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0399-666X

Kuzey Kafkasya'da farklı kimlik ve kültürlere ev sahipliği yapan Gürcistan 3.7 milyonluk nüfusa bir ülkedir. Resmi olarak Gürcistan'daki nüfusun % 7'si Azeri (Karapapak) Türkleri olarak gösteriliyor olsa da gerçekte bu rakamın üzerinde bir Türk nüfusun yaşadığı bilinmektedir. Zira Gürcistan'daki Türk nüfus, yoğun olarak güney bölgelere yerleşmiş olan Karapapak Türklerinden oluşmakta ve Tiflis dahil olmak üzere diğer Gürcistan'ın diğer bölgelerine dağılmış durumdadır. Gürcistan'ın güney kısmının Marneuli (Sarvan), Bolnisi (Boluz), Dmanisi (Başgeçit), Tetricğaro (Akbulak), Zalka (Parmaksız) bölgelerinde ve ayrıca Gardabani (Karayazı) bölgesinde oturan Karapapak Türklerinin nüfusu oldukça yüksektir ve yaklaşık 500 bine yakın bir Türk nüfusun Gürcistan'da yaşadığı değerlendirilmektedir. Gürcistan'daki Karapapak Türkleri azınlık statüsündedir ve eğitim veren okul sayısı ile öğretmen ve öğrenci sayılarında yıllar içinde düşüşler yaşamaktadır. Hali hazırda 116 okulda Azerbaycan Türkçesi ile eğitim yapılmakta ve bu eğitim kurumlarında 3628 öğretmen çalışmakta ve 26.540 öğrenci eğitim görmektedir. Ancak resmi dilin Gürcüce olması ve kamusal istihdamda Gürcü dilini bilme zorunluluğu Karapapak Türkleri açısından bir sorun oluşturmakta ve kamusal alana girişte engel oluşturabilmektedir. Karapapak Türkleri açısından diğer önemli bir sorun mesleki eğitime ilişkin kanalize edici mekanizmaların ve eğitim kurumlarının yetersizliği ve bir çok gencin istihdam amacıyla Avrupa Birliği ülkelerine göçüdür. Bu çalışmada Gürcistan'daki Karapapak Türklerinin genel görünümü ve eğitim imkanlarına erişimi sosyolojik bir perspektiften ele alınacak, eğitim kurumlarının durumu, öğretmenler ve öğrencilerin beklentileri ve sorunları anlamacı bir yaklaşımla analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Karapapak Türkleri, Gürcistan, Kimlik, Eğitim, İstihdam

KENDİNE İYİ DAVRANMANIN PSİKOLOJİSİ: ÖZ ANLAYIŞ

Mehmet Engin DENİZ

Yıldız Teknik Üniversitesi,

Eğitim Fakültesi, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Ana Bilim Dalı,

Prof. Dr.

Türkiye, İSTANBUL

edeniz@yildiz.edu.tr

Bireyler, yaşamlarının bazı dönemlerinde acı, üzüntü, tükenmişlik ve başarısızlık gibi olumsuz duygular yaşarlar. Bireyin bu olumsuz duygularla başa çıkabilmesi için negatif duygularından kurtulması gerekmektedir. Bu durum öz-anlayışlarını geliştirmeye mümkündür. Öz-anlayış, (self compassion) bireyin kendi acılarına karşı açık ve duyarlı, kendine karşı nazık, affedici olması ve yapılan hataların insanlığın ortak deneyimi olarak görmesi, içinde bulunduğu anı yargılamadan olduğu gibi kabullenmesidir.

Öz anlayış insanların şu anda olanları gözlemlediği, duyguları ve düşüncelerini aklın şu anki durumu olarak kabul ettiği, yargısal olmamayı içeren bilinçli farkındalığın öğrenilmesi olarak da düşünülebilir. Kavramının içeriğini anlayış kavramı oluşturmaktadır. Anlayış, diğerlerinin ıstıraplarına duyarlı olmayı, acılarının farkında olmayı ve diğerlerinin acılarını hafifletme duygusunu kimseyi yargılamadan anlamayı gerektirir.

Öz anlayış, olumsuz duygu ve düşünceleri öz kabule dönüştüren, bu yolla depresyon, anksiyeteyi azaltarak mutluluğu, benlik saygısını geliştiren bir duygusal düzenleme stratejisidir. Neff'e göre (2003), öz anlayış, acı ve sıkıntı veren duygulardan kaçınmak yerine bunların şefkat ve anlayış duygusu olarak ele alınmasını içeren bir düzenleyicidir.

Neff'e göre (2003), öz anlayışın üç bileşeni vardır.

Öz nezaket: Kişinin kendisine karşı eleştirel olmaktan çok anlayışlı olması.

Paylaşımların bilincinde olmak: Kişinin kendi deneyimlerini bireysel olmak yerine tüm insanların yaşadığı deneyimler olarak görmesi.

Bilinçli farkındalık: Aşırı özdeşleşmeden kaçarak olumsuz duyguların dengede tutulması şeklinde sıralanabilir.

Bir kişinin öz anlayışlı olması demek, o kişinin imkanı varsa acı verici deneyimlerden kendini koruması, önlem alması demektir. Dolayısıyla, insanın iyi durumda olmasını sağlayacak önleyici durumların artırılmasına öncelik verebilir. Öz anlayışlı bireylerin dengeli ve bilinçli hali stresten uzak durmak için olumlu adımlar atmalarına yardımcı olur. Bu bireylerin kendisi ile ilgili olumlu düşünceleri gelişir, birey karşılaştığı olumsuz durumlardan kendine tecrübe edinir.

Anahtar Kelimeler: Öz anlayış, öz şefkat, bilinçli farkındalık.

TOPLUMSAL DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE EĞİTİMİN YERİ VE ROLÜ: “Toplum 5.0 ile uyumlu bir Eğitim 5.0 Modeli”

Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER

Karadeniz Teknik Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Prof. Dr.
Türkiye, TRABZON
mgozubuyuk74@gmail.com

21.yüzyılda teknolojik ilerlemeler, özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerindeki (BİT) gelişmeler, toplumsal hayatın her alanında köklü değişiklikleri de beraberinde getirmektedir. Son yıllarda özellikle yapay zekâ ve robotik gibi üst düzey sayısal teknolojilerin kullanılması ve yayılması bu değişimin toplum hayatında ne denli bir değişime sebep olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Günümüzde dijitalleşme ve yapay zekânın toplumsal yaşamdaki etkilerinin her yönüyle hissedildiği Toplum 5.0 olarak adlandırılan yeni bir toplum modeli ortaya çıkmıştır. Büyüme ve kalkınma ile birlikte toplumun yaşam kalitesini artırmayı amaçlayan ve insanı odağına alan Toplum 5.0, bireyleri “zihinsel, sosyal ve duygusal” olarak güçlü, sağlık ve kişisel gelişimlerini dikkate alarak yetiştirmeyi hedeflemektedir.

Toplumsal değişimlerin sağlıklı yürüyebilmesi sadece endüstriyel ve teknolojik dönüşümlerle mümkün değildir. Hayat boyu eğitim anlayışının kabul gördüğü 21. yüzyılda, eğitim değişim ve dönüşümün temel aktörlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomide gözlenen küreselleşme ve uluslararası rekabette, her alanda eğitimi sürekli bir etkinlik gören ve bilgiye sahip olan toplumların avantajlı konuma sahip olduğu görülmektedir. Bu yüzden her toplum, bugünü ve geleceğini planlamak, yeni nesilleri genel amaçta insanlığa; özelde ise toplumlarına ve kendilerine faydalı birer birey olarak yetiştirmek istek ve ihtiyacı içerisindedir. Toplum 5.0 veya süper akıllı toplum şeklinde adlandırılan günümüz toplumu, mevcut sosyal değişikliklere cevap verebilecek bilgi, beceri ve yeteneklere sahip bireyler yetiştirmekle meşguldür. Toplum 5.0’ın vurguladığı değerlerle uyumlu ve bunu sağlayabilecek nitelikte insan gücünün yetiştirilmesi için tüm insanlığın yararını düşünecek nitelikte insanlar yetiştirmenin yolunun sadece akıllı değil tabir yerindeyse ruhu da eğitmekten geçtiği vurgulanmaktadır. Hayat boyu öğrenme anlayışına bağlı olarak tüm eğitim kurumları özde bireylerin genelde toplumların gelişmelerini ve yaşam kalitelerini artırmaya yönelik hizmet vermektedir. Diğer taraftan, hayatın teknolojinin hızına ve akışına bırakıldığı bu günlerde eğitim sürecinde de değişime uyum sağlayabilmek adına tüm gelişmelerin yakından takip edilmesi, teknolojik altyapı ve beşerî sermayenin güçlendirilmesi, Ar-Ge çalışmalarının ağırlık ve hız kazanması, insan dokunuşunun önemini ve anlamını kaybetmeden bu yola devam edilmesi önem kazanmaktadır. Tüm temel unsurları kapsayan süreç, eğitimsel dönüşüme yönelik bütünsel bir yaklaşım gerektirir. Buradaki bütünsel yaklaşım aynı zamanda hükümetler, eğitim ve öğretim sağlayıcıları, endüstri, destekleyici yapılar, daha geniş topluluk ve en önemlisi öğrencilerin kendileri dâhil olmak üzere tüm kilit paydaş gruplarının güçlerini birleştirmesi anlamına gelir.

Bu çalışmada, tarihsel süreçte toplumların geçirdiği değişim ve dönüşüm süreçlerine paralel bir şekilde devreye giren eğitim mekanizmasının içeriğine odaklanılarak, rolü ve işlevleri irdelenecektir. Bu çerçevede, farklı süreçteki toplum anlayışına (Toplum 1.0’den Toplum 5.0’a) paralel olarak gerçekleşen devrimsel gelişim ve evrelerde eğitim alanında artık Toplum 5.0 ile uyumlu bir Eğitim 5.0’a doğru eğitim anlayışını sürdüren köklü değişimler ortaya konacak, eğitim mekanizmasının da bu sürece uyumu konusunda alınabilecek tedbirlere yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Toplum 5.0., Eğitim 5.0., Teknoloji, Yapay Zeka, Dijitalleşme

THE PLACE AND ROLE OF EDUCATION IN THE PROCESS OF SOCIAL CHANGE AND TRANSFORMATION:

"An Education 5.0 Model in line with Society 5.0"

Mine GOZUBUYUK TAMER

Karadeniz Technical University,
Faculty of Letters, Department of Sociology, Prof. Dr.
Türkiye TRABZON
mgozubuyuk74@gmail.com

In the 21st century, technological advances, especially developments in information and communication technologies (ICT), bring about radical changes in all areas of social life. In recent years, the use and spread of high-level digital technologies such as artificial intelligence and robotics clearly reveals how much this change has caused a change in social life. Today, a new model of society called Society 5.0 has emerged in which the effects of digitalization and artificial intelligence on social life are felt in every aspect. Society 5.0, which aims to increase the quality of life of the society with growth and development and focuses on human beings, aims to raise individuals to be "mentally, socially and emotionally" strong, taking into account their health and personal development.

Healthy social changes are not possible only through industrial and technological transformations. In the 21st century, where the concept of lifelong education is accepted, education emerges as one of the main actors of change and transformation. In the globalization and international competition observed in the economy, it is seen that societies that see education as a continuous activity in every field and have knowledge have an advantageous position. Therefore, every society has the desire and need to plan its present and future, and to raise new generations as individuals who are beneficial to humanity in general and to their societies and themselves in particular. Today's society, called Society 5.0 or super smart society, is busy raising individuals with the knowledge, skills and abilities to respond to current social changes. It is emphasized that the way to raise people who are compatible with the values emphasized by Society 5.0 and who will think about the benefit of all humanity in order to raise the qualified manpower that can provide this is to educate not only the mind but also the soul, so to speak. Depending on the understanding of lifelong learning, all educational institutions serve to improve the development and quality of life of individuals and societies in general. On the other hand, in these days when life is left to the speed and flow of technology, it is important to closely follow all developments in order to adapt to change in the education process, to strengthen technological infrastructure and human capital, to gain weight and speed in R&D studies, and to continue on this path without losing the importance and meaning of human touch. Encompassing all key elements, the process requires a holistic approach to educational transformation. This holistic approach also means joining forces with all key stakeholder groups, including governments, education and training providers, industry, supporting structures, the wider community and, most importantly, students themselves.

In this study, the role and functions of the education mechanism, which has been activated in parallel with the change and transformation processes that societies have undergone in the historical process, will be examined by focusing on its content. In this framework, the revolutionary developments and phases that took place in parallel with the understanding of society in different processes (from Society 1.0 to Society 5.0) will reveal the radical changes in the field of education that continue the understanding of education towards an Education 5.0 in line with Society 5.0, and the measures that can be taken to adapt the education mechanism to this process will be included.

Key words: Society 5.0, Education 5.0, Technology, Artificial Intelligence, Digitalization.

TÜRK CUMHURİYETLERİNDE YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARINDA GÖZLENEN TEMEL SORUNLAR VE ÇÖZÜMLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Ümit POLAT

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi,
Eğitim Proqramları Bölümü, Doç.Dr.
Türkiye, NİĞDE
polatumit58@hotmail.com

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında bağımsızlığını ilan eden Türk cumhuriyetlerinde, tüm sistemlerde olduğu gibi yükseköğretim sistemlerinde de bir dizi değişiklikler ortaya çıkmıştır. Türk cumhuriyetleri, bağımsızlıktan sonra geçen zaman içinde kurum ve kuruluşlarla yükseköğretim alanında işbirlikleri gelir. Türkiye'yle, çeşitli dünya ülkeleriyle ve uluslar arası ilişkiler geliştirilmiştir. Bu bağlamda, Türk cumhuriyetleri ile Türkiye arasında eğitim-öğretim alanına ve kültür ve medeniyet dünyamıza dair kıymetli ortaklıklar kurulmuş ve ortak çalışmalar yapılmıştır. 3 Ekim 2009'da Nahçıvan'da düzenlenen 9. Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'nde alınan Türk İşbirliği Konseyi, Türk Aksakallar Konseyi ve Türk Akademisi kurulmasına ilişkin kararlar, Türk Dünyasında stratejik ilişkilerin geliştirilmesi bakımından oldukça önemlidir. Bu gelişmelerin yüksek öğretime yansımaları da anlamlı ve önemli olacaktır. Genel anlamda yüksek öğretim sorunlarına bakacak olursak;

Temel Yapısal Sorunlar. Değişim ve dönüşüm süreçlerinde ivme düşüklüğü, Sistem ve mevzuat geliştirmede yetersizlikler, Yeterlilikler, beklentiler ve çıktılar perspektifi, bunlar arasındaki koordinasyon ve ölçmeler, Kurumsallaşma, Etken uluslararasılaşma, Fiziksel alt yapı, Teknik-teknolojik donanımlar, Bütçeleme.

Eğitim-Öğretim Süreçleriyle İlgili Genel Sorunlar. Eğitim programları, kredilendirme, müfredat içerikleri, Uygulamalı yükseköğretim kurumlarında uygulama alanlarının yokluğu veya yetersizliği, Eğitim-öğretim teknolojilerinin yeterlilik düzeyleri, Lisanslanma ve bilimsel özerklik, Yükseköğretime girişte kalite güvence sistemi, Eğitim öğretim süresince yapılan sınavlarda ölçme değerlendirmelerde kalite güvence sistemi, Eğitim-öğretim süreçlerinin amaçları, beklentiler ve verimlilik çıktılarını ölçme-değerlendirme düzeneği, Akademik ve idari kalite güvence ve akreditasyon sistemlerinin güncelliği.

İnsan Kaynakları Sorunu. Amaçlar, beklentiler, verimlilik çıktılarıyla uyumlu yetişmiş akademik ve idari personel, Güncellenen yönetim sistemleriyle uyumlu yönetim kadroları / liyakat, Kadro oluşturmada esas alınacak ölçütler / tarafsızlık.

Neler yapılmalıdır? Türk dünyası bilimsel yayın "indexin kurulması".

Bilim insanı yetiştirme, Avrupa Birliği üyesi ve aday ülkeler arasında uygulanan eğitimde hareketliliği destekleyen Sokrates ve Erasmus programlarının Türk Dünyasına uyarlanma bir versiyonu geliştirilmesi, (Ahmet Yesevi-İsmail Gaspıralı-Cengiz Aytmatov-Abay-Ahmed Cevad-Nizami Gencevi...).

Sembol Şehirlerinde Seminer ve Atölye (Karabağ, Şuşa, Buhara, Semerkant).

Türk kültür coğrafyasında Türk kimliğini korumak için "Türk dünyası etnopedagoji haritası çıkarılmalı,

Tüm Türk dünyasını kapsayan uluslararası bir yayınevi ve halka açık bilgi bankaları kurulmalı,

Türk dünyasının ortak mirası olan müzeler oluşturulmalı.

İstanbul'da tüm Türk dünyasını kapsayacak "**Uluslararası İsmail Gaspıralı Üniversitesi**" Türk devletleri teşkilatı tarafından kurulmalı.

Anahtar Kelimeler: Türk Cumhuriyetleri, Yükseköğretim Kurumları, Eğitim-Öğretim.

MODERN ZAMANDA EĞİTİMDE HİZMETKAR LİDERLİĞİN ETKİLƏRİ

Veysi BOZKURT

Milli Eđitim Bakanlıđı,
Milli Eđitim M¼d¼r¼ (Batman-Sason),
T¼rkiye, BATMAN
veysibozkurt7272@gmail.com

Greenleaf, hizmetkâr liderlik kavramını, kendini diđer insanların yerine koyabilen, onları dinleyen, onları duygusal olarak anlayan ve destekleyen alışılmadık bir g¼ce ve kaynađa sahip kiři olarak tanımlamıştır (Greenleaf, 1977: 22).

Hizmetkâr lider; kendi ihtiyaçlarını ikinci plana alırken, çalışanların ve ekibin ihtiyaçlarını öncelik olarak alır. Buldukları toplulukların ya da kurumunun büyümesi ve refahına odaklanır. Normal liderlik genellikle “piramidin tepesinde” bir iktidar varlığını ve kullanımını içerirken, hizmetkâr liderlik daha farklıdır. Hizmetkar lider; gücü paylaşır, başkalarının ihtiyaçlarını ön plana çıkarır ve insanların mümkün olduğunca gelişmesine ve performans göstermesine yardımcı olur. Önceliđini hizmet etmeye odaklanmış hizmetkar lider; çalışanlarını güçlendirmeye ve hareketlendirmeye odaklıdır. Bundan dolayı emir vermek yerine kendisi de hizmet etmenin bir parçası olur. Otorite kurmak yerine alçak gönüllükle hareket ederek; çalışanların potansiyellerini, yaratıcılıđını ve istekliliđini ateşleyecek şekilde davranır. Böylece; çalışanlar kendilerini adanmış, işe ve kuruma daha bađlı ve anlamlı işlerin peşinden koşmaktan dolayı tatmin hissedebilir.

Günümüzde teknolojinin gelişmesi ve bireyselliđin ön plana çıktığı dönemde, kurumun ve çalışma arkadaşlarının motivasyonunu üst düzeye çıkartan hizmetkar liderlik önemli bir yer edinmektedir. Duygusal bađ ve kurum kültürünün oluşması , örgütlenmedeki verimi de en üst düzeye çıkartacaktır.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Hizmetkar Lider, Örgüt.

PHRONESIS OF EDUCATION: BIFURCATION MODEL “CONTROL-STIMULUS”

Mykola ZHURBA

Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education
Professor of Department of Management Education, doctor of philosophical science,
Ukraine, KIYEV;
Visiting Scholar of Department of German and Slavic Studies,
University of Manitoba, *Canada. MANITOBA*
zna_3@ukr.net

Statement of the problem. One of the main criteria for establishing the effective system of education is its compliance with modern demands of society and the possibility of rapid adaptation to the changing external environment. Therefore, the development of different methods, approaches to administration of the sphere of education is an urgent problem of scientific research.

Despite the fact that modern studies provide a wide range of tools, however, there is a crisis of the administration of the educational system, first of all in the long term. If “here” and “now” we see the expediency of using a particular approach, then tomorrow it will become absolutely ineffective, and we should look for a new one again. In this constant multi-vector search the direction, structure and integrity of the educational system, and sometimes its meaning becomes lost. The old (traditional) system does not work, and the new one is not accepted. If to summarize existing approaches to administration, we get the bifurcation model “control-stimulus”: we develop additional methods of control or methods of stimulation. However, the question arises: first of all, the practical application of these methods in this or that situation? How not to lose the integrity, harmony, spirituality of the future of education? How to suspend increasing in a geometrical progression the introduction of technology for the sake of technologies? How from numerous approaches-puzzles to see and recreate the whole picture without losing the child and the student. In our study we focus our attention on the development and appropriateness of the application of phronesis (practical wisdom) education. This approach is approach of “pause”, which will provide the opportunity to reconsider the potential possibilities of traditional one and correct the future of the educational system through the prism of practical wisdom, based first of all on the ethical and aesthetic imperatives of human motivation.

Methods and data analysis. The works of Ukrainian and foreign authors in the field of pedagogy, management, philosophy of education, philosophy of culture, philosophical anthropology and psychology consisted the theoretical basis of the study. As the main theoretical and methodological positions the idea of “practical wisdom” (B.Schwartz, K.Sharp) is used, which gives the ability to balance between strict rules, incentives and common sense, the ideas of phronesis (Aristotle) and “atticness” (V.Isaev), to determine new forms of dialectic of culture and civilization in modern educational space. For the constructive solution of the settled tasks the following methods are used: the method of logical and philosophical reconstruction (V.Moiseev) for recreation of integral educational system and modeling method, which is used for combining the existing approaches to the administration of the educational space. The methods of analysis, synthesis and abstraction are also used.

The conclusions and results of the study. The theoretical development is supported by the study of systems of administration of educational institutions of Ukraine, Poland and France, as well as taking part in various international programs, projects: USAID, CONSORTIUM FOR ENHANCEMENT OF UKRAINIAN MANAGEMENT EDUCATION, WORLD LEARNING, EDUCATION IMPACT, DEVELOPMENT OF CITIZENSHIP COMPETENCES IN UKRAINE, ERASMUS+.

The conducted study represents the philosophical understanding of the modern educational system. Fronesisof education destroys any system of control-stimuli, opens additional possibilities to overcome in the future the anthropological asymmetry of the development of culture and civilization, and also demonstrates the usefulness of decentralization and democratization of the future education space.

Key words: phronesis, education, culture, civilization.

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ РЕЛИГИОЗНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Вахит Хумидович АКАЕВ

Академик Академии Наук Чеченской Республики,
главный научный сотрудник лаборатории филологии и культурологии
КНИИ им. Х.И.Ибрагимова РАН,
доктор философских наук, профессор,
РФ, ГРОЗНЫЙ
akaiev@mail.ru

Под религиозной идентичностью следует понимать осознание субъектом своей принадлежности к конкретной религии, формирующей представление о нем и мире на основе религиозных догм. Научный анализ религиозной идентичности осуществляется в социально-психологическом, антропологическом, психологическом аспектах. Имеется и теологическое понимание религиозной идентичности человека как его отношения к Божественному.

Религиозная идентичность – это коллективное и индивидуальное самосознание, которое формируется и осмысливается в условиях глобализации, создания постиндустриального общества. Как универсальный феномен он характерен «для всех обществ и периодов человеческой истории». И его динамика специфична для разных регионов мира.

Особенности формирования религиозной идентичности в США в условиях конфликтов раскрывает П.Дж.Бьюкенен. Он пишет о расколотости американской идентичности, ее многообразии, отмечает, что американцы происходят от разных предков, говорят не на одном языке, отрицает приверженность к одной вере. Этот автор подчеркивает многообразие религиозной идентичности американцев. Он пишет, что теперь американцы – «протестанты, католики, иудеи, мормоны, мусульмане, индуисты, буддисты, даосы, синтоисты, поклонники Сантерии, «нью-эйдж», вуду, агностики, гуманисты, сатанисты» [1, с. 203]. Он также отмечает, что к двадцать первому веку дехристианизация общества завершится, религиозные праздники, книги исчезнут из школьных программ, а также из обихода, что происходит по указанию судей, придерживающихся тезисов Калифорнийского университета и «Гуманитарного манифеста» [1, с.258].

По мнению С.Хантингтона, «американская идентичность формировалась в эпоху революции на основе веры, и она оставалась ее базовым элементом на протяжении всей истории США» [2, с.525]. Он далее считает, что «исторически американская национальная идентичность определялась религией, расовыми и этническими признаками и культурой вкупе с «американским кредо» [там же, с. 526]. С. Хантингтон считает, что всякий народ осознает себя через религию не в меньшей степени, чем язык, а в Европе христианство способствовало образованию национальных государств [там же, с.570].

В связи с распадом СССР, входившие в его состав нации, приобрели и развили различные формы национальной и религиозной идентичностей. К их числу относятся азербайджанцы, грузины, таджики, казахи, туркмены, узбеки, украинцы и др., которые преодолевая «советскую идентичность», успешно реконструировали особенности своих национальных форм идентичностей, а также религиозной идентичности. Мусульманские народы, десятилетиями находившиеся под прессом коммунистической идеологии, были ориентированы на реконструкцию ценностей ислама, укреплявших их религиозную идентичность, развившую национально-гражданскую идентичность с опорой на западные демократические ценности.

Важно при этом отметить роль государственных и политических деятелей, приложивших немало усилий в единении своих народов, их экономического, политического и духовно-культурного развития.

Например, среди многих известных политико-государственных деятелей новых постсоветских государств является Гейдар Алиев. Под его успешным руководством развивалась новое государство - Республика Азербайджан, осуществлялось единение азербайджанской нации, расцветала ее национальная культура и духовность. Им приложены значительные усилия в формировании национального самосознания азербайджанской нации, развитии национальной культуры, языка, искусства. После горбачевской перестройки, вернувшись к себе на родину, создал новое государство, немало сделал для развития Азербайджана, национального самосознания. Если М.С.Горбачев оказался для многих людей предателем родины, то это никак не скажешь о Г.Алиеве, который приложил колоссальные усилия в единении своей нации, ее духовно-культурном развитии.

Преобладающей религией в странах постиндустриального пространства в настоящее время является христианство. Тем не менее, антропологические, психологические и социологические аспекты религиозной идентичности вполне могут быть спроецированы на другие религии и территории.

Проблема религиозной идентичности в современной глобализации приобретает особую актуальность, что подтверждают «многие процессы и проявления нетерпимости, имеющие религиозный характер или, по крайней мере, религиозную окраску» [3]. Между тем важно отметить и то, что процессы глобализации позволяют строить тревожные прогнозы на будущее. Как известно, современная Европа была христианским миром, а сегодня европейцы определяют свою культурную идентичность в светских политических терминах [4, с.326]. Но в США иная ситуация. Как отмечает Патрик Бьюкенен, «к 2050 г. в Европе и США будет абсолютно доминировать исламо-арабо-африканская культура, а людей европейского происхождения, отказавшихся от своей традиционной иудео-христианской морали, значительно уменьшится, их останется во всем мире не более 10% [1, с. 33].

Мы считаем, что религиозная идентичность актуализируются во время социальных и национальных конфликтов, цивилизационных столкновений. Она приобретает свои особенности в каждом конкретном регионе, на который воздействует современная глобализация.

Ключевые слова: религия, религиозная идентичность, национальная идентичность, глобализация.

Литература:

1. Бьюкенен П.Дж. Смерть Запада. Москва, 2003.
2. Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности. Москва, ООО «Изд-во АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004.
3. Мчедлов М.П. Религиозная идентичность. О новых проблемах в междивизиационных контактах // http://www.religare.ru/2_34079.html
4. Фукуяма Ф. Великий разрыв. Москва, АСТ: АСТ МОСКВА, 2008. С. 326.

МОДЕЛИ ИСЛАМСКОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ: ОПЫТ ДИАЛОГА КАЗАХСТАНА И АЗЕРБАЙДЖАНА¹

Наталья Львовна СЕЙТАХМЕТОВА

главный научный сотрудник Института философии, политологии и религии *КН МНВО РК*,
доктор философских наук, профессор,
член-корреспондент Национальной Академии Наук Республики Казахстан,
главный редактор научного журнала «Мир человека» (Казахстан),
Казахстан, АЛМАТЫ
natalieseyt@mail.ru

Проблема толерантности и ее имплементация в общество, в коммуникативные отношения и интеграцию между странами и культурами является очень актуальной, требующей философского анализа и принятия рекомендательных решений для продвижения толерантности и толерантного мышления. Несмотря на критику толерантности и сентенции о толерантности как добродетели «ускользающей», «уходящей натуры», она, толерантность все еще представляется единственной возможностью для конструирования диалогов разного уровня. Выступая условием диалога, толерантность становится онтологическим основанием для межкультурной коммуникации.

Каждое государство вырабатывает собственные национальные стратегии диалога, основанные на принципах толерантности. Для исследования толерантности как гуманитарного дискурса требуется методология из нашего, постпривычного времени. Классические теории толерантности, начиная с Платона, обозначившего проблему Другого как Инаковости, определяли значение толерантности как принятия различия в качестве презумпции непохожести. Впрочем, для Платона куда важнее было эту проблему прояснить как акт мыслительной деятельности. Одной из иллюстраций существования традиции толерантности в античной Греции является школа софистики, распространявшей идеи плюрального истолкования смысла вещей и признания иных точек зрения. Наиболее выражены традиции толерантности в религиозных культурах и обществах. Веротерпимость как тип толерантности в античном и средневековом мире была практическим опытом сосуществования разных религий и культур. Приход и принятие христианства античным миром, начавшийся сопротивлением другой религии, в конце концов завершается принятием другой ценностной парадигмы. Особое значение толерантность приобретает в Исламском Средневековье, благодаря философскому и теологическому дискурсу, развившим проблему «тасамух» и «сабр» до концепций и моделей поведения человека и общества. В классической философии аль-Кинди и аль-Фараби толерантность является не только добродетелью, но условием для осуществления этой добродетели.

Дискурс толерантности в наши, постпривычные времена наполняется постпривычным содержанием. Какая она толерантность сегодня, каковы ее функции в обществе, каковы ее пределы? Все эти вопросы далеко не риторические, они актуализируют проблему возможности диалога. Функции толерантности от классического периода до постпривычного остались прежними: коммуникативная, интеграционная, диалогическая. Они являются основой для развития различных культур. Каждое государство формирует свою модель толерантности и толерантное сознание. Но чтобы формировать и встраивать толерантность в общество и в культуру, необходимо иметь традицию толерантности.

¹ Статья подготовлена в рамках финансирования КН МНВО РК (Грант AP19679139 «Архитектура исламской толерантности в Казахстане: опыт коммуникации и межконфессионального диалога»).

Где формируется толерантность? Прежде всего, в духовном опыте, культурной парадигме. Одной из первых форм толерантности является религиозная толерантность. Я буду говорить об исламской толерантности, которая является уникальным социокультурным феноменом, продвигавшим идею взаимодополнительности культур. Исламская толерантность исторически сформировалась в странах с ярко выраженным исламским контентом и которая формируется и модернизируется сегодня в странах исламского присутствия. Существуют успешные модели исламской толерантности в странах Исламского Мира и в странах светских. Эти модели исламской толерантности успешно осуществляются в Турции, Малайзии, Объединенных Арабских Эмиратах, Казахстане и Азербайджане. Казахская культура, вобравшая в себя опыт культурных традиций номадов, тюрков, мусульман, является многогранным феноменом, проецировавшим толерантность на все формы культурной и религиозной жизни. Классики казахской культуры и философии принцип толерантности считали основой консолидации общества. Величие Абая заключалось еще и в том, что он возвел толерантность до онтологического принципа, считая необходимым его имплементировать в межкультурное взаимодействие, где формируются отношения Я и Другой. Сосуществование разных религиозных традиций в поликультурных ландшафтах таких стран, как Казахстан и Азербайджан, способствовали укоренению толерантности и ее дальнейшей передачи другим поколениям. Философы Азербайджана: от Низами, Ширвани, Физули до современных, таких как Мамедов, Мамедзаде Ильхам и других фундировали принцип толерантности как базовый, ключевой в переоткрытии диалога и межкультурной интеграции.

Важна проблема толерантности для формирования национальной идентичности. Для казахстанского и азербайджанского обществ, формирующихся в светских парадигмах, ислам является духовной частью культуры, поэтому необходимо сохранение его нравственного значения и толерантного потенциала в удержании устойчивого исламского толерантного сознания. Разумеется, большое значение в формировании исламской толерантности имеют традиции толерантности, которые исторически сложились на данных территориях, тюркский духовно- нравственный компонент, философские и теологические интеллектуальные традиции, правовые нормы, но в ее дальнейшем развитии и удержании играет главную роль государственная политика. Лидеры стран Казахстана и Азербайджана, проводя политику межконфессионального и межкультурного взаимодействия на основе толерантности, создают условия для консолидации и сплочения общества, формируя справедливое государство. Национальная идентичность не может состояться вне духовного компонента, каким является ислам, поэтому исламская традиция встроена в неё, она способствует развитию толерантной культуры. Значение исламской толерантности в светских обществах превосходит утилитарный характер, поскольку значение ее в высоком смысле духовности и духовной культуры. Национальная идентичность складывается из множества компонентов, определяющих дальнейшее развитие общества, и одним из компонентов является антропологическая модель толерантности, успешно действующая как модель Азербайджана, и в ее развитии важнейшую роль сыграл Гейдар Алиев - покойный президент Азербайджана. Благодаря его усилиям и инициативам толерантность в Азербайджане - действенная модель жизни, а культура толерантности продолжается в современных стратегиях диалога культур и религий.

Ключевые слова: ислам, толерантность, Казахстан, Азербайджан.

ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ КУЛЬТУРНО-ЦИВИЛИЗАЦИОННОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ГЛОБАЛЬНОМ МИРЕ

Александр Николаевич ЧУМАКОВ

Московский государственный университет им. М.В.Ломоносова,
доктор философских наук, профессор,
Россия, МОСКВА
chumakov5@yandex.ru

Для национальных государств, которые в условиях многоаспектной глобализации столкнулись с серьезными вызовами на международной арене, вопрос национальной идентичности обретает особую значимость. Нередко говорят о цивилизационной идентичности, имея в виду по существу ту же самую проблему. В этой связи следует обратить внимание на то, что теперь, когда глобализация заставляет серьезно переосмыслить и адекватно соотнести термины «культура» и «цивилизация», отождествление понятий «национальная идентичность» и «цивилизационная идентичность», вполне допустимое еще в недавнем прошлом, становится не столь безобидным, как то может показаться на первый взгляд [1, 142-206].

О природе цивилизации ученые спорят с тех пор, как соответствующий термин был введен в оборот еще в Новое время. При этом основные разногласия, не закончившиеся и по сегодняшний день, сводятся к тому – выражает ли данное понятие локальные, частные, существующие независимо друг от друга общественные системы или дело касается какого-то общего, универсального явления, присущего всему человечеству в целом и проявляющегося так или иначе сначала в различных регионах планеты, а затем, по мере нарастания глобализации, и во всем мире.

Однако, если в эпоху Просвещения о цивилизации вообще, как общечеловеческом явлении, говорили скорее в силу неразработанности данного термина, то уже в XX веке, когда появилось немало работ, посвященных исследованию различных народов, с точки зрения их исторического развития, общецивилизационные идеи стали предметом особого внимания и анализа. Вначале они опирались на смутные представления, а затем и на все более отчетливое понимание того, что современный мир идет по пути формирования глобальных структур, связей и отношений и все больше складывается по основным параметрам общественной жизни в единую целостную систему.

Одним из первых, кто преодолел европоцентризм и обратил внимание не только на западную модель цивилизационного развития, но и на культуру других народов, в частности Индии и Китая, был Ф. Вольтер. Тем самым он значительно расширил предмет исторической науки, привнес в неё идею становления общемировой цивилизации. В дальнейшем такие взгляды были характерны для ряда видных специалистов в области цивилистики, например, для А.Тойнби и К.Ясперса. Однако наиболее серьезный вклад в разработку и лучшее понимание данного вопроса внесли, несомненно, В.Макнил, И.Валлерстайн, Д.Уилкинсон, К.Чейз-Данн, А.Г.Франк и др [2, 151-155; 309-310; 327-330]. Благодаря их усилиям, появились и получили широкое хождение такие понятия, как «единая цивилизация», «цивилизационное единство», «глобальная цивилизация», «общие цивилизационные принципы», «центральная цивилизация», «единая мировая цивилизация», «универсальная цивилизация», «цивилизационный универсализм» и т.п. Все эти понятия так или иначе указывают на характерные для всего человечества процессы, лежащие в основе регуляции общественных отношений и, тем самым, на цивилизационное единство различных стран и народов, составляющих мировое сообщество. Для сторонников данного подхода является вполне очевидным, что после эпохи Великих географических открытий все народы со временем оказались втянутыми в мировую историю и к началу XX века получили общий опыт. Однако

немало и противоположных взглядов, выразители которых продолжают смотреть на мир фрагментарно, через призму локальных общественных систем, отрицая наличие для всех их какой-то общности и объединяющего начала. По большей части это происходит тогда, когда понятие «цивилизация» ассоциируется с понятием «культура», а то и вовсе подменяется им. Такой взгляд характерен, например, для известного американского политолога С.Хантингтона, который, задавшись вопросом – что означает идея мировой цивилизации? – пишет в этой связи: «Человечество разделено на подгруппы: племена, национальности и более широкие культурные идентичности, обычно именуемые цивилизациями... Однако мы добьемся лишь семантической путаницы, если ограничим термин «цивилизация» глобальными уровнем и назовем «культурами» или «субцивилизациями» те самые большие культурные целостности, которые исторически всегда называли цивилизациями» [3, .75].

Разумеется, мы действительно создадим семантическую путаницу, если и теперь, в принципиально изменившейся ситуации, для описания уже другого, по существу глобального мира, вместо того, чтобы формировать хорошо развитый язык, вводя новые термины и придавая четкий смысл уже имеющимся, будем, как и прежде, говорить о цивилизации, вкладывая в его содержание то, что составляет смысл культуры, т.е. пользуясь фактически другим понятием – «культура». О необходимости проводить между ними различие, да и о самой сути такого отличия следовало бы сказать особо. Теперь же только отметим, что причиной такого достаточно ограниченного взгляда на проблему является инерция мышления, когда увлеченность исследованием деталей отдельных проявлений цивилизации (локальных, региональных, религиозных) или нежелание (неспособность) посмотреть на все мировое сообщество единым взглядом, не позволяя выделять в сложнейшей социальной системе различные ее стороны, в частности, форму и содержание, каковыми и являются цивилизация и культура.

Вместе с тем, следует отметить, что чем больше обнаруживается культурно-цивилизационное совпадение различных народов, тем легче и активнее между ними складывается взаимодействие. Так, например, Европа, Америка, а еще больше, Япония или Тайвань хотя и отличаются друг от друга по культуре, но имеют высокий уровень цивилизационного развития, что делает их культурно-цивилизационные системы по многим параметрам хорошо стыкующимися. В итоге эти существенно отличающиеся друг от друга страны обнаруживают относительно эффективное и плодотворное взаимодействие и сотрудничество [4, .3-97]. Что все это в условиях многоаспектной глобализации и всеобщей взаимозависимости означает для национальных государств? Как минимум, стремление к адекватному восприятию современного мира и происходящих в нем глобальных процессов, в которые они вовлечены по определению. Поэтому они могут и должны предвидеть и, если не избегать, то хотя бы смягчать негативные последствия противоречий, возникающих в глобальном мире и, постоянно сверяя параметры своей национальной идентичности с общемировым культурно-цивилизационным развитием, стремиться к наиболее оптимальной интеграции в мировое сообщество.

Ключевые слова: цивилизация, культура, общественные системы, глобализация, культурно-цивилизационные системы, исторический процесс.

Литература:

1. Диалог культур и вызовы современной эпохи: Материалы Бакинского форума, посвященного памяти Гейдара Алиева / под общ. ред. Н.М.Мамедова, А.Н.Чумакова; отв.ред. А.А.Гезалов, И.Р.Мамед-заде. – М.: Какон+РООИ «Реабилитация», 2019. С.142-206.
2. Global Studies Directory. People, Organizations, Publications. Edited by Alexander N. Chumakov, Pya V. Piyin and Ivan I. Mazour. Editions Brill / Rodopi, Leiden/Boston, 2017. Pp. 151-155; 309-310; 327-330.
3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. С. 75.
4. Взаимодействие культур в условиях глобализации / под общ. ред. Мамедова Н.М., Чумакова А.Н.; отв. Ред. Гезалов А.А., Мамед-заде И.Р. – М., «Канон+», 2010. С. 3-97.

АЗЕРБАЙДЖАН, РОССИЯ И ДАГЕСТАН В СИСТЕМЕ ЦИВИЛИЗАЦИОННЫХ ЦЕННОСТЕЙ

Мустафа Исаевич БИЛАЛОВ

Дагестанский государственный университет,
доктор философских наук,

профессор кафедры ЮНЕСКО по компаративным исследованиям духовных традиций,
специфики их культур и межрелигиозного диалога по Северному Кавказу,

РФ, Дагестан, МАХАЧКАЛА

mibil@mail.ru

1. В последнее время в сети Интернет нередко встречаю нелестные отзывы в адрес политики Азербайджана, его нынешнего Президента Ильхама Алиева. Конечно, сказывается подрывная деятельность западных спецслужб, которым не по нраву переход от американского однополярного мира к многополярному, формирование нового миропорядка во главе с Россией, Китаем, Индией... Есть отголоски длительного периода напряженности нашей страны с Турцией, которая сегодня задает тон в отношениях между Арменией и Азербайджаном из-за проблем в Нагорном Карабахе. Необходим стратегический значимый объективно-философский взгляд на отношения Азербайджана, России и Дагестана, не подвергаемый конъюнктурным соображениям.

2. Такой взгляд формируется веками. В результате длительных кросс-культурных процессов происходит становление тюркских народов – татары, башкиры, казахи и др., в том числе кавказские – ногайцы, карачаевцы, балкарцы, кумыки и др., их этногенез проходил в единой геополитической среде с азербайджанцами. На стыке славянских, польских, литовских, ногайских этносов происходит этногенез южнороссийского казачества, которое в последующем под влиянием православия активно ассимилировалось с русским этносом. Вот так тюркский компонент участвовал в созидании народов, культур, религий и философий евразийства. У России созидательный, не утраченный опыт совместного жизнестроения славян с тюркскими и нетюркскими народами внутри страны. Мы не должны также забывать, что становым хребтом СССР были интегрированные славянские и тюркские республики – Россия, Украина, Белоруссия с одной стороны, Азербайджан, Казахстан, Узбекистан, Киргизия, Туркменистан, с другой.

3. Азербайджан, Россия и ее регионы не должны копировать Запад и либерально-демократические идеалы в своем движении к цивилизационному будущему, им предстоит выработать свой вариант базовых принципов, соответствующих ментальности, культуре, экономическому укладу наших народов. Надо учитывать различие специфик западного и восточного гражданского общества. Нам представляется, что исходным фундаментальным глубинным противоречием между тем, что называют "Запад" и "Восток", является базисная ориентация принципов социального устройства либо на индивида, либо на некое общественное целое, на систему (будь то племя, община, империя или др.).

4. Но не только общность и различие цивилизационных ценностей определяют перспективы отношений между Азербайджаном и Россией, они не могут рассматриваться вне связи их политики с Дагестаном. Столь же значимы отношения между странами для Дагестана. Десятки и сотни тысяч дагестанцев и азербайджанцев живут по обе стороны общей границы – мы соседи навечно. В эти дни наши страны – Азербайджан и Россия широко отмечают столетие своих знаменитых сыновей – Гейдара Алиева и Расула Гамзатова. Международная междисциплинарная научная конференция по социальным наукам «*Личность, общество и государство в XXI веке: глобальные вызовы и перспективы*», посвященная 100-летию общенационального лидера азербайджанского

народа Гейдару Алиеву, должна констатировать, что именно в советский период и последующий период руководства Азербайджаном Гейдаром Алиевым были заданы оптимальные цивилизационные стандарты взаимоотношений двух братских народов – дагестанского и азербайджанского.

Ключевые слова: Азербайджан, Россия, Дагестан, система цивилизационных ценностей.

MULTICULTURAL COMPETENCY IN TEACHING, RESEARCH, AND CLINICAL/COUNSELING PRACTICE

Senel POYRAZLI

Pennsylvania State University – Harrisburg,
Ph.D. Professor of Counseling Psychology,
United States of America, Pennsylvania, HARRISBURG
poyrazli@psu.edu

In this seminar, I will focus on the topic of multicultural competency, how to build multicultural competency, and how it is important in order to become a better teacher/professor, researcher, and a mental health practitioner. In this seminar, I will present detailed information about the ten different cultural categories. I will, then, discuss the three components of building multicultural competency: awareness, knowledge, and skills.

In order to raise our level of multicultural competency, we need to be willing to learn about different cultures, become aware of our own stereotypes and prejudice related to different cultural groups, and strive to appreciate these cultural groups.

A high level of multicultural competency 1) helps teachers/professors to deliver the instructional context in their classes in a more effective way and helps students to learn the content in an easier way, 2) reduces a person's chances of acting on their biases and prejudices and displaying of behaviors of discrimination, 3) helps a mental health practitioner to build a stronger relationship with their clients, and 4) allows researchers to carry out unbiased research projects and to control their beliefs and assumptions when generating hypotheses and interpreting their research findings.

Key words: multicultural competency in teaching, research, clinical/counseling, practice.

TRANSNATIONAL SOCIOLOGY OF DIASPORA AND INTERDISCIPLINARITY BY

Sajaudeen Nijamodeen CHAPPARBAN

Central University of Gujarat,
Senior Assistant Professor, Ph.D.
Supervisor/Guide Centre for Diaspora Studies,
India, GANDHINAGAR
shujudeen@cug.ac.in, shujadeen09@gmail.com

There is significant visibility of migrants and diaspora minorities across the national and transnational places today because of the gradual increase in both national and international migrants. There are around 281 million international migrants according to the UN DESA (2020) i.e., 3.5 – 4 % of the total world population. In the context of the growing socio-cultural, and political significance of international migrants in the form of remittances (\$89 billion in remittances came to India in 2022 - World bank 2022] and soft power, the diaspora discourse has started gaining the attention of economists, politicians, policymakers, and scholars across the interdisciplinary boundaries of Humanities and Social Sciences.

The present paper aims to explore how the idea of transnational sociology and interdisciplinarity helps to understand the complex dynamics of international migration and diasporas.

Research questions:

- What is diaspora and its socio-cultural, political, economic, and diplomatic importance in contemporary societies?
- What is transnationalism, transitional sociology and interdisciplinarity in the context of international migration and diaspora?
- How diasporic individuals negotiate multiple identities, balancing their cultural heritage with their experiences in the host country.
- The role of social networks and transnational ties in maintaining connections with the homeland and facilitating economic, political, and social activities.
- The exchange of cultural practices, languages, and traditions between diasporic communities and their host societies.
- How diaspora communities engage in political activities, such as lobbying, advocacy, or supporting political movements in their homeland.
- How Interdisciplinarity is an approach that involves the integration of knowledge, methods, and perspectives from multiple academic disciplines to address complex issues or problems of emerging trinational societies in the form of international migrant communities and diaspora communities.

To conclude, the transnational sociology of diaspora and interdisciplinarity enable us to understand the emerging issues and problems of transnational communities through diverse perspectives.

Key words: Diaspora, Migration, Sociology, Transnationalism, Interdisciplinarity, Culture, Homeland, Host land, Identity, Remittances, Softpower.

DİL PLANLAMASI EKSENİNDE ORTAK KİMLİĞİMİZ ÜZERİNE

Kıyal KAMCHYBEKOVA ABDİRİM

Dicle Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, PhD.
Türkiye, DİYARBAKIR
kkiyal@yahoo.com

Günümüzde küreselleşen dünya ve hızla ilerleyen teknoloji çağı, insanların geniş bir iletişim içinde olma ihtiyaçlarını arttırmaktadır. Bu gelişmeler paralel olarak ülkelerin dil politikalarını belirlemesinin ve bir takım dil planlama uygulamasına gitmesinin önemini de arttırmaktadır. Türk Dünyasının ortak kimliğinin ve kültürel değerlerinin en önemli unsuru dildir. Türk Dünyasında karşılıklı anlaşılabilirlik ve dil planlaması meseleleri bu bağlamda ele alındığı zaman önemle üzerinde durulması gereken konu haline gelmektedir. Bu konuların Sovyetler Birliği sonrası Ortak Türkçe kavramı çerçevesinde dile getirilmeye başlanmasına rağmen, günümüzde kurumsal ve kurumsal olarak yapılan somut adımlar yetersizdir.

Bu çalışmada öncelikle bugüne kadar yapılan çalışmalarda öne çıkan önerilere ve günümüzdeki sorunlara yer verilecektir. İkinci bölümde Türk Dünyasında karşılıklı anlaşılabilirliği arttırmak için, dil planlaması kapsamında: ortak alfabeyi belirlemek ve yaygınlaştırmak, bu alfabe üzerinden okuryazarlığı arttırmak, güncel şartlara uygun ortak iletişim dili belirlemek, kelime veya kelime gruplarındaki bölgesel farklılıkları aza indirmek, ortak sözcükleri tespit etmek, eğitim-öğretim araçlarını belirlemek, sosyo-kültürel ve psikolojik alt yapıların oluşturulmasını sağlamak, amaç ve hedefleri titizlikle kamuoyuna ulaştırmak ... gibi meseleler ele alınacaktır.

Bu çalışma ayrıca Dil Planlaması çerçevesinde Türk Dünyasında karşılıklı anlaşılabilirlik kuramı kapsamındaki çalışmalara katkı sağlamak amacıyla ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dil planlaması, Ortak Türkçe, Korpus, Statü ve Medya planlamaları.

СОЦИАЛЬНАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ КАЗАХСТАНА: ТРУДОВЫЕ РЕСУРСЫ В СФЕРЕ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ¹

Нурлан Оралбаевич БАЙГАБЫЛОВ

Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева
заведующий кафедрой социологии, PhD, доцент,
Республика Казахстан, АСТАНА
baigabylov_no@enu.kz

Лязат Толегеновна НУРКАТОВА

Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева
доктор социологических наук, профессор,
Республика Казахстан, АСТАНА
lyazko@mail.ru

Медет Максutowич КУДАБЕКОВ

Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева
магистр социальных наук,
Республика Казахстан, АСТАНА
nrswkz@gmail.com

Трудовые кадры в сфере социальной работы критически важны для осуществления Конвенций ООН о правах ребенка, о правах инвалидов и о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин, для реализации Европейской повестки дня в области защиты прав человека и прав детей и для достижения Целей Устойчивого Развития (ЦУР) в регионе Европы и Центральной Азии (ЕЦА). Хорошо спланированные, развитые и поддерживаемые трудовые кадры в сфере социальной работы – это меняющая жизни людей мощная сила, которая действует на благо детей, взрослых, семей и местных сообществ и ради достижения широкого спектра целей в борьбе с нищетой, социальной изоляцией и насилием.

В Казахстане за последние 30 лет созданы значительные трудовые кадры в сфере социальной работы и социальных услуг – около 30 тысяч человек (Есимова, и др., 2021).

Институционализация социальной работы в Казахстане, как и во многих странах постсоветского пространства начала с конца 90-х годов, а внедрение штатов социальных работников начали с 2003 года (Нуркатова & Кудабеков, 2021).

В Казахстане сегодня на 1000 населения приходится 1,6 социальных работников, в сравнении со странами ОЭСР в среднем на 1000 населения приходится 4–7 социальных работников (Конференция, Бухарест 2019)

Следствие у социальных работников сохраняется высокая рабочая нагрузка, а подготовка слаба и не всегда соответствует их обязанностям и функциям. Хотя 20 апреля 2023 года в Новом Социальном Кодексе Республики Казахстан впервые в истории определен Профессиональный статус социального работника, все равно они имеют недостаточную поддержку и уязвимы по сравнению с другими стратегическими важными трудовыми кадрами: например, работающими в секторе здравоохранения или образования.

В Казахстане недипломированный персонал занимает должности, требующие более высоких уровней компетенции, по результатам наших исследований лишь 5,8% –

¹ Настоящее исследование выполнено в рамках проекта «Социальная модернизация Нового Казахстана: повышение уровня жизни и формирование оптимальной социальной политики для социально-уязвимого населения» AP14869561, финансируемого Комитетом науки МНВО РК.

квалифицированные специалисты, 30,4% – без диплома социальной работы (Абишева, 2020), а остальные социальные работники и специалисты по предоставлению социальных услуг имеют смежные или другие специальности.

Во-первых, в части регионов (В Западных регионах нет ВУЗов занимающие подготовкой социальных работников) нет достаточного числа дипломированных социальных работников и других специалистов для заполнения финансируемых вакансий, а во-вторых, дипломированные социальные работники и другие специалисты не попадают в ряды персонала социальных услуг из-за нехватки должностей, соответствующих уровню их образования. В-третьих, у недипломированных социальных и других работников нет путей к получению диплома или сертификата.

Потребность в новых рабочих местах в сфере социальной работы в мире растет, например потребность в новых кадрах до 2026 год в США составит 75 тыс. социальных работников, до 2030 года в Канаде – 30 тыс., в Австралии – 4 тыс. социальных работников, а в Казахстане около 20 тыс. социальных работников.

Метод исследования: проведено на основе кабинетное исследование (Desk Research). Сбор информации из бюро национальной статистики агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан (Бюро национальной статистики Агенства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, 2022), официального сайта Организации экономического сотрудничества и развития (Организация экономического сотрудничества и развитие, 2023) и публикаций в СМИ и сети Интернет, также использовали экспертное интервью и опрос.

Для решение существующих и возникающих вопросов, рекомендуются следующие выводы:

- единое понимание «что такое социальная работа»
- понимание задач трудовых кадров и понимание требуемых результатов в разных секторах
- организация непрерывного и профессионального образования
- обеспечение сельских районов дипломированным персоналом
- финансирование новых должностей социальной работы в области новых развивающихся услуг или на новых законодательно предусмотренных должностях.

Ключевые слова: социальная модернизация Казахстана, трудовые ресурсы, социальная работа.

Литература:

1. Абишева К. (2020). Роль социальной работы в управлении социальными рисками уязвимых слоев населения Республики Казахстан. Актуальные вопросы современной науки, 17-26.
2. Бюро национальной статистики Агенства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. (2022). Получено из Статистика уровня жизни: <https://stat.gov.kz/>
3. Есимова Д. Г., Байгабылов Н. О., Кудабеков М. М., Балтабаева Ж. Б., Мукашева Д. Д., & Жаманкулова Ж. С. (2021). Социальная работа с людьми, живущими с ВИЧ-инфекцией и употребляющими наркотики в Казахстане. «Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия Педагогика. Психология. Социология» (3(136)), 289-300. Получено из <https://bulpedps.enu.kz/article/archive/view?id=social-work-with-people-living-with-hiv-infection-and-people-using-drugs-in-kazakhstan-2>
4. Нуркатова Л.Т., & Кудабеков М.М. (2021). Социальная модернизация Казахстана: поворот на новый мобилизационный сценарий развития. Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия Педагогика. Психология. Социология», 301-308.
5. Организация экономического сотрудничества и развитие. (2023). Получено 10 октябрь 2022 г., из <https://www.oecd.org/>

THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EASTERN EUROPEAN UNIVERSITIES

Walery OKULICZ-KOZARYN

Wyższa Szkoła Biznesu National Louis University,
Dr habil.
Poland, WARSAW
Scopus ID: 57194456022. Scopus h-index is 6.
v-kazarin@yandex.ru

Two fields of my research interests

1. Research based the use Artificial Intelligence on the Eastern European higher education services market.

Currently, I lead the International Research Program "Advantages and threats of the use of Artificial Intelligence on the Eastern European higher education services market". My first experience of the use of Artificial Intelligence in the higher education services was in the early 90 s. Since 2017 I've published 3 monographs and 18 papers in journals indexed in the databases SCOPUS and Web of Science on this important topic.

The Research Program is scheduled since 2022 till 2027. Now there are 5584 respondents surveyed in **10** countries.

Before that, I led the study of the Eastern European higher education services market since 2017 till 2022. The study concerned the student educational needs in high-qualified professors, way of lectures and share of distance learning. This stage of the study has resulted in several scientific monographs and more than 30 articles since 2016 till 2022. Above 20 articles are indexed in the Scopus and Web of Science databases.

Legal and financial grounds are:

- the scientific grant "European Experience of Education's Digitilization in Bachelor's Programs for Training Future Specialists in Preschool and Primary Education", Erasmus+ Jean Monet. The offer ID is 101127110 for 2024-2026. 10000.00 euro per year.

- the scientific project "Quality of Educational Services and Values of European Culture" at National Louis University since October 15, 2021 till December 31, 2025.

This grandiose interdisciplinary Research Program is a good basis for new grants

2. Theory based design and empirical analysis *to foster managerial skills* (personnel development).

I have advanced the theory, methodology and practice of using game teaching methods to foster managerial skills. There are such skills as leadership, creativity, responsibility, independence, aims oriental, time-management, communication, etc.

My bright pedagogical ideas were protected by five intellectual property protection documents since 2022 til 2012. So, I teach students based on my own research results and business games of my own authorship.

Key words: Artificial Intelligence, higher education services, university, advantages, threats, Eastern European market.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ВОСТОЧНЫХ ЕВРОПЕЙСКИХ УНИВЕРСИТЕТАХ

Валерий ОКУЛИЧ-КОЗАРИН

Высшая школа бизнеса, Национальный университет Луиса
профессор, доктор философских наук

Польша, ВАРШАВА

Scopus ID: 57194456022. Scopus h-index is 6.

v-kazarin@yandex.ru

1. Исследование обосновало использование искусственного интеллекта на рынке услуг высшего образования Восточной Европы.

В настоящее время я возглавляю международную исследовательскую программу «Преимущества и угрозы использования искусственного интеллекта на рынке услуг высшего образования Восточной Европы». Мой первый опыт использования искусственного интеллекта в сфере высшего образования был в начале 90-х. С 2017 года мною опубликовано 3 монографии и 18 статей в журналах, индексируемых в базах данных SCOPUS и Web of Science, по этой важной теме.

Программа исследований рассчитана с 2022 по 2027 год. Сейчас опрошено 5584 респондента в 10 странах.

До этого я руководил исследованием рынка услуг высшего образования Восточной Европы с 2017 по 2022 год. Исследование касалось образовательных потребностей студентов в высококвалифицированных профессорах, формата лекций и доли дистанционного обучения. Результатом данного этапа исследования стало несколько научных монографий и более 30 статей с 2016 по 2022 год. Более 20 статей проиндексированы в базах данных Scopus и Web of Science.

Юридическими и финансовыми основаниями являются:

- научный грант «Европейский опыт цифровизации образования в бакалаврских программах подготовки будущих специалистов дошкольного и начального образования», Erasmus+ Jean Monet. ID предложения 101127110 на 2024-2026 годы. 10000,00 евро в год.

- научный проект «Качество образовательных услуг и ценности европейской культуры» в Национальном университете Луи с 15 октября 2021 г. по 31 декабря 2025 г.

Эта грандиозная междисциплинарная исследовательская программа является хорошей основой для новых грантов.

2. Теоретический дизайн и эмпирический анализ для развития управленческих навыков (развитие персонала).

Я разработал теорию, методологию и практику использования методов игрового обучения для развития управленческих навыков. Есть такие навыки, как лидерство, креативность, ответственность, независимость, ориентация на цели, тайм-менеджмент, коммуникабельность и т.д.

Мои яркие педагогические идеи с 2022 по 2012 годы защищены пятью охраняемыми документами интеллектуальной собственности. Поэтому я обучаю студентов на основе результатов собственных исследований и деловых игр собственного авторства.

Ключевые слова: искусственный интеллект, услуги высшего образования, университет, преимущества, угрозы, рынок Восточной Европы.

KKTC MİLLİ EĞİTİM SİSTEMİ VE YÜKSEK ÖĞRENİM

Ahmet ARSLAN

KKTC Ankara Eğitim Ateşesi, Prof.Dr.

Türkiye, ANKARA

a.arслан_68@hotmail.com

KKTC'de eğitim sistemi, Türkiye'nin eğitim sistemiyle benzerlik gösterdiği için, Türkiye'deki üniversitelerle de sıkı bir bağlantı içindedir. Bunun yanı sıra, KKTC'nin değişik bölgelerinde özel okullar ve kolejler de mevcuttur. KKTC, yani Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin eğitim sistemi, Türk eğitim sistemiyle benzerlikler göstermekle birlikte bazı farklılıklar da içermektedir. Kıbrıs Türk Milli Eğitim Sistemi Örgün Eğitim ve Yaygın Eğitim olmak üzere iki ana bölümden oluşur. Örgün eğitim; Okul Öncesi Eğitimi Okul öncesi eğitim; ilköğretim yaşına gelmemiş çocukların eğitimini kapsar. Devlet eliyle yürütülecek okul öncesi eğitim bir veya iki yıl süreli olup okul öncesi eğitim çağı nüfusunun tümünü kapsayacak şekilde bir programa bağlı olarak yaygınlaştırılır. Ayrı anaokullarına bağlı anasınıfları ile uygulama sınıflarına o yılın 31 Aralık gününden önce dört veya beş yaşını tamamlayan çocuklar alınır. İlköğretim İlköğretim o yılın 31 Aralık gününden önce altı yaşını tamamlayan çocukların 11 yaşını tamamlayıncaya kadar süren eğitim ve öğretimlerini kapsar. Zorunlu ilköğretim çağı, çocuğun altı yaşını tamamladığı yılın Ağustos ayının son gününü izleyen öğretim yılı başında başlar. İlköğretim kurumları, bir veya iki yıllık anasınıflar ile beş yıllık ilkokullardan oluşur. İlkokulun beşinci sınıfı bitirildiğinde, ilkokul diploması verilir. Ortaöğretim Ortaöğretim, ilköğretime dayalı en az altı yıl süreli eğitimin tümünü kapsar. İlköğretime tamamlayan her öğrenci, ortaöğretime devam etme ve ortaöğretim olanaklarından ilgi ve yetenekleri ölçüsünde yararlanma hakkına sahiptir. Ortaöğretim kurumları, 3 yıllık ortaokullar ile ortaokul üstü çeşitli programlar uygulayan ve ağırlık verdikleri program uyarınca adlandırılan genel liseler, meslek liseleri, teknik liseler ve diğer liselerden oluşur. Ortaokullar, ayrı okullar halinde kurulabilecekleri gibi, bir liseye bağlı olarak da kurulabilirler. Ortaöğretim kurumlarının süresi, altı yıldan az olmamak üzere uygulanan programın özelliğine göre Bakanlıkça saptanır. Ortaokulu bitirenlere Ortaokul diploması, liseyi bitirenlere de bitirdikleri lisenin türüne uygun diploma verilir. Yöneltilme, özellikle ortaokulda başlar ve yoğunluk kazanır. Yanılmaları önlemek ve muhtemel gelişmelere göre yeniden yöneltilmeyi sağlamak için, yöneltilme, liselerde de devam eder. Yüksek Öğretim Yüksek öğretim, ortaöğretime dayalı en az iki yıllık yüksek öğretim veren eğitimin tümünü kapsar. Liselerden herhangi birini başarı ile tamamlayan öğrenciler, yüksek öğrenim kurumlarının koşullarına bağlı olmak kaydıyla, bu kurumlardan yararlanma hakkına sahiptirler. Merkezi bir sınav olmamakla birlikte üniversiteler KKTC vatandaşları için kendileri sınav yapmaktadırlar. Yapılan çalışmada KKTC'de yer alan eğitim kurumlarında vatandaş olan ve yabancı öğrencilerin istatistiksel verileri karşılaştırılmıştır. Bu veriler incelendiğinde KKTC yüksek öğrenimde yabancıların tercih ettiği bir ülke konumunda olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: KKTC, Eğitim Sistemi, Yüksek Öğrenim.

EĞİTİMDE FIRSAT EŞİTLİĞİ

Ayhan ÖZKAN

Eğitim ve Kamu Yönetimi Uzmanı, PhD

Türkiye, ANKARA

ayhan.ozkan@icisleri.gov.tr

Fırsat eşitliği, bireylerin yaşama eşit koşullarda başlaması ve sunulan fırsatlara herkesin eşit derecede ulaşması gerektiğini belirten bir kavramdır. Bu manada Amerikan ve Fransız devrimlerinin de temelini teşkil etmiştir. Toplumdaki her bir kişinin eşit şartlarda adım attığı bir yaşam sürecinin, bireyin kendi yetenekleri ve kişisel gücü istikametinde farklı sonuçlara ulaştığı eşit ve aynı olmayan çıktılar elde edilmesi gerektiğini vurgular. 1979-1990 arasında Birleşik Krallık' ta başbakanlık yapan Margaret Thatcher “fırsat eşitliği” kavramını “eşit olmama hakkı” olarak tanımlamıştır.

Siyasi fikir, cinsiyet, dil, din, ırk gibi unsurlardan bağımsız olarak şekillenmesi esas olan kariyer olgusu, fırsat eşitliği prensipleri çerçevesinde ancak bireysel yetilere bağlı olarak gerçekleşir. Bu durumda kişilerin ulaştıkları pozisyonların, makamların, mevkilerin kendi öz yetenekleri ve bireysel üstünlüğüne, bir başka ifadelendirmeye liyakate dayandığı idare biçimi anlamına gelen meritokrasi olgusu da yaşamsal kılınmış olur.

“Eğitim eşitliği” bu konuya verilebilecek en güzel örneklerdendir. “Eğitimde eşitlik” düşüncesi bağlamında her bir kişi hangi koşullara muhatap olursa olsun eğitim imkanlarında yararlanabilecek ve hayata eşit şartlarda başlangıç yapabilecektir. Bir başka açıdan, bir pozisyona eleman alımında yaş, memleket, okul, inanç, cinsiyet gibi kriterlere değil de bireyin mesleki donanımları ve yeterlilikleri itibariyle bir değerlendirmeye gidilmesi “fırsat eşitliği” için verilebilecek örneklerdendir.

Konumuz itibariyle “eğitimde fırsat eşitliği”, bireylerin kökenlerine, milliyetlerine, dini inançlarına, cinsiyetlerine bakılmaksızın eşit olanaklar çerçevesinde eğitim alabilmesini ifade eder. Ancak eleştirel bakış açısıyla “eğitimde fırsat eşitliği” konusunda hep belirtile geldiği gibi eğitim kurumlarında yapılabilecek düzenlemeler ve iyileştirmelerin daha önceden var olan şartlar sebebiyle fırsat eşitliğini bütünüyle sağlayamayacağı ifade edilebilir. Zira “fırsat eşitliği” her koşuldaki durum için geçerliliğini korumalıdır. Bireylerin başlangıç aşamasında her anlamda ve her koşulda eşit olmasını gerekli kılar. Gerçek yaşam koşullarında her bireyin eşit haklara sahip olmasının zorluğu göz önünde bulundurulduğunda, “maksimum fırsat eşitliği” olarak da adlandırılabilir bu olgunun hayat bulması da oldukça zor görülmektedir. Örnekleme gerekirse çekirdek aile yapısı içerisindeki bireylerin davranışlarındaki farklılıklar dahi çocukların kimlik ve kişiliklerinin oluşumunda farklılıklara yol açacaktır. Eğitimli, kültürlü ve maddi durumu yerinde bir ailenin çocuğu daha erken dönemlerinde bilgi ile buluşurken, zıddı koşullardaki ailelerin çocukları çok daha geç dönemlerde bilgiye ulaşacaklardır.

“Eğitimde fırsat eşitliği” ne ulaşmayı etkileyen önemli etmenlere de göz atmak gerekir. En temel etken olarak **ekonomik etmenlerden** söz edilebilir. Eğitim hizmetlerini temin eden devletin ekonomik koşulları ile eğitim hizmetlerinden faydalanan bireylerin ekonomik koşullarının eşitlik kavramını etkilediği aşıkardır. Bir başka etkileyici unsur **coğrafi etmenlerdir**. “Köy-kent ayrımı” ve “bölgeler ayrımı” şeklinde iki yönlü olarak karşımız çıkmaktadır. **Toplumsal etmenler** de bir başka vurgulamayla dil, din, milliyet, cinsiyet gibi kökensel farklılıklar eğitimde eşitsizlikler yaratabilmektedir. Siyasi iktidarların kendi hükümet programları doğrultusunda eğitim politikalarını çağın şartlarına göre düzenleme çabaları da **siyasal etmenler** olarak etkileyici unsurlardandır. Belki de en önemli etken **bireysel etmenlerdir**. Hiç kuşkusuz bireylerin fiziksel, ruhsal ve zihinsel düzeydeki bireysel yetersizlikleri eğitim eşitliğini etkileyen en doğal ve temel etmendendir. Bu nedenle

sunulan eğitim hizmetlerinde kişisel farklılıklar göz önünde bulundurularak, pozitif ayrımcılığa gidilmesi gerekir.

Bahsedilen hususlar çerçevesinde, “eğitimde fırsat eşitliği”nin özellikle eğitim kurumlarında sağlanması gerekliliği tartışılmaz bir gerçekliktir. Ayrıca aile kültürü, bölgesel koşullar, kamusal yatırımlar gibi eğitim kurumları dışındaki dışı etmenlere de bağlı olduğu düşünüldüğünde her alanda eşitlik sağlanması gerektiği de göz ardı edilmemelidir.

Ancak bunun pratikte bütünüyle gerçekleşmesi de pek mümkün değildir. Bundan ötürü “eğitimde fırsat eşitliği” olgusunu aslında “eşitliğe yakınlık” olarak ifade etmek daha doğru olacaktır.

Anahtar Kelimeler: eğitim, fırsat eşitliği.

EĞİTİMDE REFORM: SORUN MU? ÇÖZÜM MÜ?

İrfan ERDOĞAN

Boğaziçi Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi Dekanı, Prof. Dr.
Türkiye, İSTANBUL
irfan_erdogan@hotmail.com

Eğitimde reform, sürekli olarak gündemde olan bir konu olmuştur. Bu doğrultuda özellikle son yüz yıldır eğitim hep değiştirilmeye çalışılmıştır. Ancak gelinen noktada eğitim reformlarıyla ilgili bir tıkanmanın yaşandığı gözlenmektedir.

Dolayısıyla özellikle son çeyrek asırda gerçekleştirilmeye çalışılan eğitimde reform girişimlerinde kısır bir döngünün yaşanmakta olduğu söylenebilir.

İşte bu noktada eğitimde reform çözüm müdür? Yoksa sorun mudur? diye sormak gerekiyor. Bu konferansta eğitimde reformun çözüm olabileceği kadar sorun da olabileceğine dikkat çekilecektir. Bu doğrultuda “eğitimde reform” öncelikle söylem olarak irdelenecektir. Bunun yanında eğitimde gerçekleştirilen reform teşebbüslerinin tarihsel olarak ortaya çıkış seyri tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eğitimde reform, Eğitimde Değişim.

ÖĞRETMEN EĞİTİMİ İÇİN OKULDA ÜNİVERSİTE MODELİ: MEF EĞİTİM FAKÜLTESİ ÖRNEĞİ

Mustafa ÖZCAN

MEF Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi Dekanı, Prof. Dr.
Türkiye, İSTANBUL
ozcanm@mef.edu.tr

Okulda Üniversite, “İşyerinde Üniversite” kavramının öğretmen eğitimine uygulanmasıdır. Örgün ve yaygın eğitimi birleştiren, teori ve pratiği kaynaştıran bir meslek eğitimi modelidir. Özel olarak, öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğini öğrenmesini sağlamak için tasarlanmıştır. Bu modelde öğretmen eğitimi yedi boyutlu bir sistem olarak ele alınmış, öğretmenlerin eğitimine ve mesleki gelişimine ilişkin bütün unsurlar bu yedi boyut altında toplanmıştır. Sistemi oluşturan yedi boyut birbiriyle etkileşim içindedir ve birindeki değişiklik bütün boyutları etkilemektedir. Sistemin merkezinde “Ortaklık ve Deneyim” boyutu bulunmaktadır. Modelin amaçlarından birisi, öğretmen adaylarının yeterli deneyim kazanması, öğretmenlerin ve öğretim üyelerinin mesleki gelişimi, eğitim sorunlarının bilimsel olarak araştırılması ve öğrenci başarısını artırmak için üniversite-okul ortaklığını yapılandırmaktır.

Öğretmenlik kendine özgü bilgi, beceri ve değerleri olan çok özel ve önemli bir meslektir. Öğretmen eğitimi, bilimsel araştırmanın merkezi olan üniversiteler ile iş birliği içinde öğretmenlik mesleğinin icra edildiği işyeri olan okullarda verilmelidir. “Okulda Üniversite,” öğretmen eğitimi için uygulama yoğun geleneksel çırak-kalfa-usta modeliyle, bilime dayalı modern örgün eğitimi birleştiren ve teoriyle uygulamayı kaynaştıran bir model olarak tasarlanmıştır. Bu modelde, üniversiteler ve okullar öğretmen adaylarının uluslararası standartlarda eğitimi, öğretmenlerin ve öğretim üyelerinin mesleki gelişimi, öğretim üyeleri, öğretmenler ve öğretmen adaylarının karşılaşılan eğitim sorunları üzerinde bilimsel araştırmalar yapması ve en önemlisi de okullardaki öğrenci başarısının artması için işbirliği yapmaktadır.

Okulda Üniversite Modeli uygulandığında öğretmen adayları eğitim fakültelerine sadece bir test puanıyla değil, öğretmenliğe ilişkin ilgi ve yetenekleri de değerlendirilerek seçilecektir. Eğitim fakültesi yönetici ve öğretim üyelerinin, öğretmen eğitimi için iş birliği yapılan okullarda ofisleri olacak, zamanlarının en az yarısını bu okullarda geçireceklerdir. İş birliği yapılan okullardaki deneyimli ve başarılı öğretmenlerden öğretim görevlisi ve uygulama öğretmeni olarak yararlanılacaktır. Eğitim fakültesinin programındaki dersler, öncelikle meslek dersleri, iş birliği yapılan okullarda verilecektir. Eğitim fakültesinin ilk iki yılında temel dersleri alarak alana çıkmak için hazırlanan öğretmen adayları, üçüncü sınıfa geçtiklerinde iş birliği yapılan okullardaki deneyimli ve başarılı usta öğretmenlerin yanına “Öğretmen Yardımcısı” olarak yerleştirilecektir. Bu adaylar ilk dönem bir okulda ikinci dönem farklı bir okulda ve başka bir öğretmenin yanında olmak üzere iki dönem tam gün Öğretmen Yardımcısı olarak görev yapacaktır. Öğretmen Yardımcılığı görevini başarıyla tamamlayarak dördüncü sınıfa geçen öğrenciler, Öğretmenlik Uygulaması için “Aday Öğretmen” olarak yine iş birliği yapılan okullardaki başarılı öğretmenlerin sınıflarına yerleştirilecek ve iki ayrı okulda iki dönem tam-gün öğretmenlik uygulaması yapacaktır.

Okulda Üniversite Modeliyle yetişen eğitimciler iki yıl süreyle dört farklı okulda dört farklı öğretmenle çalışacak, öğretmenlik bilgi, beceri ve değerlerini yaparak ve yaşayarak öğrenecek ve bütün toplumsal kesimlerden gelen her türlü öğrenciyi eğitebilecek şekilde yetişecektir. Bu model uygulandığında, acemi veya yetersiz öğretmen sorunu ortadan kalkacak ve her çocuğun çok iyi yetişmiş bir öğretmeni olacaktır. İş birliği yapılan üniversite ve eğitim fakültesinin katkılarıyla Okulda Üniversite'ye dönüştürülen uygulama okulları, eğitim hastanelerinin tıp eğitiminde oynadığı

rolü öđretmen eđitiminde oynayacaktır. Okulda Üniversite Modeli'ni uygulayarak öđretmen eđitiminde bir Türk markası yaratmak, küresel ölçekte model olmak, milletimize olduđu kadar insanlıđa da hizmet etmek ve çağdaş medeniyete katkı sağlamak mümkün olabilir.

Anahtar Kelimeler: öđretmen, eđitim, üniversite modeli.

КОГНИТИВНЫЙ ТРЕНД ЭКСПЛИКАЦИЙ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В КОНТЕКСТЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЙ РЕФЛЕКСИИ

Шухрат Салиевич КУШАКОВ

Самаркандский институт экономики и сервиса
доктор философских наук, профессор
Узбекистан, САМАРКАНД
shuhratqushakov@gmail.com

В данном сообщении предпринимается попытка рассмотреть методологические проблемы разрабатываемых концептуальных моделей цифровой экономики. Мы находимся в самом начале процесса глобализации цифровой экономики, означающий переход в мировом масштабе, к новому типу экономики. Этот процесс является внешним выражением феномена, который мы обозначаем как цифро-экономическая революция.

Интенсивное развитие цифровой экономики обусловило появление проблемной ситуации, когда методологическое мышление как теоретиков, так и практиков экономической деятельности оказалось не способным сформулировать обобщающую модель или концепцию цифровой экономики. Этим вызвана актуальность и необходимость обращения к концептуальному осмыслению и методологической рефлексии круга проблем, связанных с развитием новой экономической реальности - виртуализация и цифровизация экономической сферы социума.

Исключительная сложность объекта исследования определяет необходимость использования креативного потенциала методов сравнительного сопоставления, системного подхода, рефлексии, конструктивного анализа и обобщения. Представляется, что комплексное использование этих подходов позволяет более или менее корректно описать и объяснить генезис, прогресс и особенности функционирования цифровой экономики, осмыслить социальные, технологические и когнитивные последствия и результаты новейших экономических трендов. Существующие интерпретации варьируются в довольно широких пределах, вплоть до противоречивых истолкований смысла понятия цифровой экономики. Отсутствие целостной концепции и понятийного аппарата затрудняет работу по разработке креативных проектов и моделей цифровой экономики. В этой сфере отнюдь недостаточно полагаться только на опыт и интуицию. Отсюда необходимость реализации требований норм методологии и научной рациональности, повышения семантической адекватности эксплицируемых понятий “виртуализация”, “цифровизация”, “цифровая экономика” и др.

Ключевые слова: когнитивный тренд, экспликация, цифровая экономика, методологическая рефлексия.

KADINA YÖNELİK ŞİDDETE İLİŞKİN ÜÇ KUŞAK KADINLARIN GÖRÜŞLERİ

Handan Asûde BAŞAL

Bursa Uludağ Üniversitesi
Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, Prof. Dr.
Bursa Uludağ Üniversitesi Kadın ve Aile Çalışmaları
Araştırma Uygulama Ve Merkez Müdürü,
Türkiye, BURSA
asubasal@uludag.edu.tr

**Abdullah BİLGE,
Ayşe KARGI,
Elif Sümeyye DEMİR,
Fatma Gizem ÖZEN,
Nida Başak TÜRKMEN,
Seray ÜZEL,
Zeliha TEMŞİ**

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kadın ve Aile Çalışmaları
Yüksek Lisans Programı Öğrencileri
Türkiye, BURSA

21.Yüzyıl dünyasında ve ülkemizde halen kadınlar şiddete maruz kalmaktadır. Bu araştırma ile kadınların farklı şiddet türlerine ilişkin tutumlarının incelenmesi ve üç farklı kuşak bağlamında karşılaştırılarak farklılıkların belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla; 15 aileye mensup üç kuşak 45 kadın (genç kadın, anne ve büyükanne) ile yarı yapılandırılmış görüşme yapılmış ve bu görüşmeler esnasında araştırma kapsamına giren üç kuşak kadınlara farklı şiddet türlerine ilişkin açık uçlu sorular sorulmuştur. Sorulara verilen cevaplar doğrultusunda; farklı eğitim düzeylerine, gelir durumlarına ve evlilik durumlarına göre değerlendirmeler yapılmıştır. Araştırma kapsamına giren kadınlar içinde, genç kadınların şiddetin farklı türlerine daha az tahammül gösterdikleri, 65 ve üzeri yaşa mensup kadınlarda ataerkil düşünceye eğilimin daha fazla olduğu ve görmüş oldukları şiddetti normalleştirebildikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Şiddet, Şiddet Türleri, Kuşak.

DEĞİŞEN TOPLUM-DEĞİŞEN OKUL -YENİ EĞİTİM POLİTİKASI KAPSAMINDA KAPSAYICI EĞİTİM VE UYGULAMA ÇALIŞMALARI

Nimet HAŞIL KORKMAZ

Uludağ Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi
Bursa Uludağ Üniversitesi Kadın ve Aile Çalışmaları Uygulama ve
Araştırma Merkezi Müdür Yardımcısı, Prof. Dr.
Türkiye, BURSA
nhasil@uludag.edu.tr
Orcid: 0000-0001-7648-3289

Dünyada bilim ve teknolojinin hızla gelişmesi politika, eğitim ve öğretim faaliyetleri, ekonomi, insan ilişkileri ve uluslararası ilişkiler gibi alanlarda her toplumda kaçınılmaz bir değişim yaratmıştır. Bu çalışmanın amacı, değişen toplum, değişen okul ve yeni eğitim politikası kapsamında kapsayıcı eğitim ve uygulama çalışmaları ile ilgili yapılan çalışmaları gözden geçirerek kapsayıcı eğitim perspektifiyle ortaya çıkarmaktır. Bu amaçla kapsayıcı eğitimin temel anlayışı, özellikleri, kapsayıcı okul, kapsayıcı öğrenme ortamları ve gelecekte nitelikli eğitime ulaşmada kapsayıcı eğitimin önemine vurgu yapan 2030 UNESCO Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve MEB 2023 Vizyon Belgesi temelinde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelere dayalı olarak, kapsayıcı eğitim anlayışının benimsenmesi ülkelerin eğitim-öğretim faaliyetlerinde, ekonomik olarak güçlenmesinde, toplumun her alanında güçlü bireylerin varlığına yol açacağı görülmektedir. Tüm çocukların, bireysel farklılıklarının önemsendiği ve ilgi ihtiyaçlarının gözetildiği öğrenme ortamlarında birlikte eğitim-öğretim faaliyetlerinden adil ve eşit şekilde eğitimden yararlanmasını nitelikli eğitim hedeflerine ulaşmada vazgeçilmez unsur olarak görülmektedir. UNESCO, Türkiye dahil Avrasya'da 30 ülke ve bölgeyi içine dahil ettiği bir eğitim raporu sunmuştur. Bu raporda, eğitim ortamlarına erişimin arttığı fakat eğitim fırsat ve kaynaklarının eşit bir şekilde dağıtılmadığını ortaya koymuştur. Raporda, eğitim de kapsayıcı eğitimin gerekliliğine vurgu yapılarak eğitim ortamlarında halen daha dil, etnik köken ve engellilik haline göre ayrımcılık yapıldığı belirtilmektedir. Kapsayıcı eğitim uygulamalarının daha adil, daha eşit ve tüm çocukların farklılıklarına dokunabileceği bir dünya inşa edilmesi için; hükümetler, devletler ve kurum-kuruluşlar vb. eğitim politikalarında kapsayıcı eğitimin önemini ve etkisini göz ardı etmemelidir. Öğrenme-öğretme ortamlarında kapsayıcı eğitim anlayışının benimsendiği fakat öğretmenler tarafından uygulama açısından zor anlaşılır olduğu, dolayısıyla öğretmenlerin mesleki gelişimleri açısından hizmet öncesi ve sonrası kapsayıcı eğitim uygulamaları açısından yeterliliklerinin artırılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kapsayıcı eğitim, kapsayıcı okul, nitelikli eğitim

---

CHANGING SOCIETY-CHANGEING SCHOOL-INCLUSIVE EDUCATION AND IMPLEMENTATION STUDIES WITHIN THE SCOPE OF THE NEW EDUCATION POLICY

Nimet HAŞIL KORKMAZ

Uludağ University Faculty of Sports Sciences
Bursa Uludağ University Women and Family Studies Application
and Research Center Deputy Director, Prof. Dr.

Turkey, BURSA

nhasil@uludag.edu.tr

Orcid: 0000-0001-7648-3289

The fast development of science and technology in the world has created an inevitable change in every society in areas such as politics, education and training activities, economy, human relations and international relations. The aim of this study is to review the studies on inclusive education and implementation studies within the scope of changing society, changing school and new education policy, and to reveal them with an inclusive education perspective. For this purpose, the basic understanding of inclusive education, its characteristics, inclusive school, inclusive learning environments and 2030 UNESCO Sustainable Development Goals and MEB 2023 Vision Document, which emphasize the importance of inclusive education in achieving quality education in the future, have been evaluated. Based on these evaluations, it is seen that the adoption of an inclusive education approach will lead to the existence of strong individuals in all areas of the society, in the educational activities of countries, in their economic empowerment. It is seen as an indispensable element in achieving quality education goals that all children benefit from education and training activities in a fair and equal way in learning environments where their individual differences are cared for and their interest needs are considered. UNESCO presented an education report that included 30 countries and regions in Eurasia, including Turkey. This report revealed that access to educational environments is increasing, but educational opportunities and resources are not being equally distributed. The report emphasizes the necessity of inclusive education in education and states that there is still discrimination based on language, ethnicity and disability in educational settings. To build a world where inclusive education practices can be fairer, more equal and touch the differences of all children; governments, states and institutions-organizations etc. should not ignore the importance and impact of inclusive education in education policies. It is recommended that an inclusive education approach is adopted in learning-teaching environments, but it is difficult to understand by teachers in terms of practice, so it is recommended to increase the competence of teachers in terms of pre-service and post-service inclusive education practices in terms of their professional development.

Key words: Inclusive education, inclusive school, quality education.

TOPLUMA YÖN VEREN MAARİF VEKİLİ HASAN-ÂLİ YÜCEL

Zuhal İNCE

Milli Eğitim Bakanlığı /MEB/
Ph.Dr. Türkiye, ANKARA
zuhalince27@gmail.com

Kurtuluş mücadelesinin ardından Atatürk önderliğinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş ve gelişiminde eşine az rastlanan toplumsal dönüşüm sürecinin en önemli kahramanlarından birisi de Milli Eğitim Bakanı (maarif vekili) Hasan Ali Yücel'dir. Yücel'in öğrenim hayatına baktığımızda; dört yaşındayken ilk olarak Laleli'deki Yolgeçen Mektebine başlar. Sonra Topkapı'daki Taş Mektebe yazılır, 1906 yılında Mekteb-i Osmani'ye oradan Vefa İdadisine devam eder. Savaş sonrası Darülfünunda Hukuk Fakültesine, kısa bir süre sonra Darümuallimin-i Aliyenin Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümüne kaydolur. Bir yandan da 'İfham gazetesi'nde çalışmaya başlar.

Mezun olduktan sonra 1922 yılında Yunan işgalinden henüz kurtulmuş olan İzmir'de zor şartlar altında İzmir Erkek Muallim Mektebi'ne Türkçe ve Edebiyat öğretmeni olarak atanır. İstanbul Kuleli Askeri Lisesinde edebiyat öğretmenliği, İstanbul Erkek Lisesinde felsefe öğretmenliği yaparken Galatasaray Lisesinde Türkçe ve İstanbul Erkek Lisesinde edebiyat dersleri verir. 1927 yılında Mıntika Müfettişi olarak İstanbul Maarif Eminliğine atanır. Müfettişlik yıllarında Yücel yoğunluğunu dil ve yazı konularına verir. 1930 yılında Fransa'nın eğitim yapısını, kanun ve yönetmelikleri incelemek üzere Fransa'ya gönderilir. Burada görevini yerine getirirken bir taraftan da Fransızcasını geliştirir. Fransa'dan döndükten sonra ülke genelinde bir denetim gezisi sırasında her bakanlık Atatürk'e danışmanlık ve araştırmalar yapacak bir müfettiş görevlendirir. Milli Eğitim Bakanlığı ise bu görevi o sıralarda 33 yaşında olan Yücel'e verir. Bu gezi sırasında Atatürk ile yaptığı bir sohbetiyle henüz Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmadan önce cemiyet fikrinin temellerinin atılmasına katkıda bulunur. Ayrıca böyle bir cemiyetin gerekliliği üzerine yazılar da yazmıştır. Cemiyetin kurulmasından hemen sonra ilk dil kurultayı yapılır. Kurultay sonunda Yücel Etimoloji Kolu başkanlığına getirilir ve bu görevde oldukça verimli çalışmalarda bulunur. Karşılık aranan 1382 Arapça ve Farsça kelime listeler halinde gazetelerde ve radyolarda yayımlanır. Gelen karşılıklardan 640 tanesi kabul edilir. 1932 yılında Gazi Eğitim Enstitüsü müdürlüğüne atanır ve daha sonraki yıllarda birlikte çalışacağı İsmail Hakkı Tonguç ile yolları burada kesişir. 1933 yılının sonlarında Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Genel Müdürlüğüne atanır, politikaya atılacağı 1935 yılına kadar bu görevi sürdürür. Bu görev sırasında liselerde reform yapmayı planlar ve 1938 yılına kadar üzerinde çalıştığı 'Türkiye'de Ortaöğretim' isimli kitabını yazar. Yücel 1 Mart 1935 yılında İzmir Milletvekili olarak meclise girer, 28 Aralık 1938'de, 41 yaşındayken İsmet İnönü'nün isteği üzerine Maarif Vekilliğine atanır. Fakat Yücel, öğretim sistemi anlayışında meslektaşlarından farklı bir görüşe sahiptir. Eğitim öğretim işlerinin gerek teşkilatlanma gerekse program olsun bir bütün halinde yürütülmesi gerektiğine inanır.

Bakanlık dönemindeki ilk icraatlarından birisi I.Neşriyat kongresinin düzenlenmesidir. Bu kongrede ele alınan konular O'nun daha sonra yapacağı çalışmaların bir programı niteliğinde olmuştur. Neşriyat kongresi sadece bakanlığın ilgilendiği yayın işleriyle değil bir bütün olarak kültür ve fikir hayatının ilgilendiren her çeşit yayın faaliyetlerinin temas ettiği konuları incelemek üzere danışma amaçlı olarak toplanmıştır. Milli eğitim teşkilatının tam bir teşkilat niteliğinde olmadığını düşünen Yücel, Bakanlık ile öğretmenler arasındaki iletişimi ve milli eğitim teşkilatının tam bir uyum içerisinde çalışmasını sağlamak için "İlk Öğretim" ve "Tebliğler" dergisinin yayınlanmasını başlatır. Yücel'in gerçekleştirmeyi düşündüğü Türk Hümanizması içerisinde doğu ve batı klasiklerinin çevrilmesi önemli bir yer tutmaktadır. Birinci Neşriyat kongresinde de ele

alınan klasiklerin çevrilmesi meselesinin çözümü için Bakanlık bünyesinde bir Tercüme Bürosu kurulur. 1946 yılı sonunda, dünya edebiyatı klasiklerinden 496 eser Türkçeye çevrilir. Ayrıca bakanlığı döneminde milli bir ansiklopedinin yayınlanması gereğinden hareketle 1943 yılında, İlk resmi ansiklopedi olan Türk Ansiklopedisinin ilk ciltleri hazırlanır.

Günümüze kadar devam eden ve Milli Eğitim Bakanlığının en yüksek danışma kurulu olan Milli Eğitim Şuralarının ilki Yücel tarafından 17 Temmuz 1939'da da bilim adamları, eğitimciler, yazarlar ve sanatçıların katıldığı, milli eğitim sisteminin ilkelerini ve okul programlarını belirlemek amacıyla toplanmıştır. Şura'da ilk, orta, yüksek ve mesleki ve teknik öğretim alanlarında öğretmen yetiştirme, okullaşma, okul kapasiteleri, verimlilik, öğretmene huzur sağlama, yükseköğretimde aynı amaçlı okullar arasında birlik sağlanması kararı alınmıştır. Bütün yükseköğretim kurumlarının Milli Eğitim Bakanlığına bağlanması ve bir Yüksek Öğretim Yasası çıkarılması kararlaştırılmıştır. Yücel'in önem verdiği kavramlardan birisi de dildir. Çünkü Yücel'in hümanizma anlayışına milliyetçilik ile ulaşılır ve milliyetçiliğin temel yapıtaşlarından birisi dildir. Yücel, bakanlığı döneminde bu konuya hassasiyetle eğilmiştir. Dolayısıyla 15-21 Şubat 1943 yılında ikincisi düzenlenen milli eğitim şurasının temel konularından birisi de ana dili öğretimi olarak belirlenmiştir. Türklük eğitiminde tarih öğretiminin yöntem ve metotları açısından incelenmesi ve okullarda ahlak eğitiminin geliştirilmesi üzerinde de durulmuştur.

Yücel döneminde Ders Kitapları Düzeltme Kılavuzları' yayımlanır ve ders kitaplarında bir standardizasyon sağlanırken ders kitaplarının basılması, ülkenin her yerine seri bir şekilde dağıtılması için bir basım ve dağıtım teşkilatlanması kurulur. Yücel döneminde mesleki ve teknik öğretim konusunda iki önemli katkı sağlanmıştır. 1942 yılında 4304 sayılı Mesleki ve Teknik Okullarının Açılması ve Büyütülmesi Hakkındaki Kanun çıkarılarak mesleki eğitimin geliştirilmesi sağlanmıştır. Diğer Cumhuriyet Döneminde ilk defa oluşturulan 1942 – 1950 yılları arasında kapsayan geleceğe dönük yatırım bütçesinin hazırlanmasıdır. 1938 yılında Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü kurularak devlet yönetimine devredilmişti, bu müdürlük Hasan Ali Yücel'in bakanlığı döneminde Milli Eğitim Teşkilatına bağlanmıştır. Eski eserlerin bakımı, onarılması çalışmaları ve müzelerin kurulması çalışmaları Atatürk döneminde başlamıştır. Yücel ise 1944'te, bu alandaki çalışmaların daha sağlıklı yürütülebilmesi için 'Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünü' kurmuş ve kendi başkanlığında bir heyet oluşturarak tören ve şenlikleri bir programa bağlamıştır.

Üniversite reformları yapmıştır; dört yıl süren bir hazırlıktan sonra, 1946 yılında 4936 sayılı 'Üniversiteler Kanunu' çıkarılır. Bütçe, öğretim ve yönetim açısından üniversitelerin özerkliğini içeren son derece önemli olan bu yasayla, yükseköğretim kurumlarına organik bir karakter kazandırılmıştır. Türkiye'de yüksekokulların gelişmesi İstanbul ve Ankara'da yükseköğretim kurumlarının açılması Yücel döneminde olmuştur. Bu dönemde Ankara Fen Fakültesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Ankara Tıp Fakültesi kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, UNESCO'nun 20 kurucu üyesi arasında yer almaktadır. II. Dünya Savaşı sona erdikten sonra Yücel, Londra'da 43 ülkenin katıldığı UNESCO toplantısına katılarak ülkemizi temsil eder. UNESCO Kurucu Yasası, dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel tarafından 1945 tarihinde imzalanmıştır. Üç yıl sonra da UNESCO-Türkiye Millî Komisyonu Ankara'da toplanır.

Yücel, bakanlığı döneminde ilköğretim seferberliği başlatmış, Köy Enstitülerinin kurucusu olmuştur. Bu projesi ile büyük hedefler tespit etmiş ilköğretimin yaygınlaştırılmasını halkın aydınlanmasını Köy Enstitüleri ile 15 yılda çözülmesini planlamıştır. Beş yıllık bir eğitim süresi olan Köy Enstitülerine yine beş yıllık ilkokulu bitirmiş olan öğrenciler arasından sağlıklı ve yetenekli olanlar alınmıştır. Köy Enstitülerinden mezun olan öğretmenler atandıkları köylerde okullar yapmış, eğitim vermiş ve sadece öğrencileri değil köy halkının tümünün öğrenimine yönelik çalışmalar yapmışlardır. *İsmail Hakkı Tonguç ile birlikte gerçekleştirilen bu projeye yurdun çeşitli bölgelerinde toplam yirmi bir Köy Enstitüsü açılmış, yapılan bu eğitim devrimi Cumhuriyetin ve çağın en önemli eğitim atılımı olarak tarihe geçmiştir.* Yücel'in bakanlığı süresinde 1938 yılında 36

olan lise sayısı 1946 yılında 53'e, 118 olan ortaokul sayısı ise 210'a yükseltilmiştir. Yücel'in bakanlığından önceki çalışmaları ve yazıları ile bakan olduktan sonra gerçekleştirdiği uygulamaları Türk Milli Eğitim düşüncesine büyük katkı sağlamış, sistemin temel özelliklerinin oluşmasında etkili olmuştur. *Öğretmen, müfettiş ve Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'i saygı ve minnetle anıyoruz.*

Anahtar Kelimeler: toplum, maarif vekili, Hasan-Âli Yücel.

RƏQƏMSAL CƏMİYYƏT VƏ SÜNİ İNTELLEKT ƏSRİNDƏ SOSAL, TARIXİ-KOLLEKTİV YADDAŞLA BAĞLI ÇAĞIRIŞLAR

Tahirə ALLAHYAROVA

Sosial Tədqiqatlar Mərkəzinin /STM/ İdarə Heyətinin üzvü,
Departament müdiri
Azərbaycan, BAKI
tahirallahyarova@gmail.com

Məqalədə texnoloji və informasiya inqilabı, Süni İntellekt əsrində sosial və tarixi yaddaşa bağlı məsələlər müasir qlobal rəqəmsal və postrəqəmsal dövrün çağırışları aspektində araşdırılır.

Bu məqsədlə tarixi yaddaşın sosial-fəlsəfi əsasları və sosioloji mexanizmləri onun strateji resursları kimi müəyyən edilir. Tarixi yaddaşın sosial əsaslarının kollektiv və fərdi yaddaşın gerçək və rəmzi-simvolik əlaqələri, həmçinin tarixi yaddaşın sosial mexanizmlərinin dünyanı dərk etmə üsullarının interdisciplinar aspektdə əsaslandırılıb.

Müasir post-rəqəmsal dünyada informasiya inqilabının, Süni İntellektin tətbiqinin subyektiv, tənzimlənə bilməyən bir şəraitində sosial yaddaşı zəiflədən, sosial amneziya, fərdiyyət və şəxsiyyət səviyyələrində yaddaşa olan çoxsaylı obyektiv və subyektiv-məqsədyönlü yönləndirilən (manipulyasiya, dezinformasiya, informasiya çüharibəsi və s.) fəaliyyətlərin yarada biləcəyi ciddi mənəvi, sosial, ideoloji boşluqların təhdidləri diqqət mərkəzinə gətirilir. Kimliklərə olan təhdidlər-mütiidentiklik, kosmopolitizm və s. kimi qlobalistik, mundialistik, nomadic və s. tendensiyaların yayılması və təbliği şəraitində onların təsirinə aradan qaldırmağın yolları, sosial və tarixi, kollektiv milli yaddaşın formalaşdırılması, burada dəyərlərin qorunması və möhkəmləndirilməsi məsələlərinə müəllifin münasibəti bildirilir.

Müəllif xüsusilə vurğulayır ki, sosial və tarixi yaddaşın aktuallığı XXI əsrin informasiya müharibələri şəraitində cəmiyyətin birliyinin əsas amili kimi nəsillər arası tarixi bağların və yaddaşının qorunması və saxlanması zərurəti ilə bağlıdır. Məqalədə müxtəlif elmlərə mənəvlərin təhlili əsasında "rəqəmsal və postrəqəmsal nəslin" sosial meyar, münasibət və xüsusiyyətlərinin təhlili əsasında ənənəvi düşüncə tipində və intellektual qabiliyyətlərdə baş verən radikal dəyişikliklər, kitab mədəniyyətinin/zehniyyətinin tədricən öz yerini ekran mədəniyyətinə verməsi, dünyagörüş və yaddaşda artıq ənənəvi mətn zehniyyətinin/yaddaşının iştirak edə bilməməsi, dolayısı ilə də, sosial yaddaş və tarixi-konseptual düşüncənin formalaşmasına olan risklərə nəzər salınır.

Müəllif ümummilli lidert Heydər Əliyevin tarixi yaddaş, milli mənəvi dəyərlərlə bağlı zəngin irsini xatırladaraq, hazırkı çağırışlar şəraitində bu yanaşmanın alternativini olmadığını vurğulayır.

Məqalədə habelə qeyd edilir ki, formalaşan və Süni İntellekt texnologiyaları sayəsində olduqca sürətlə inkişaf edən rəqəmsal mühit düşüncəni bəsit-primitivləşdirir, yaddaşı "məhv" edir, ekran-planşet-display-klip şüurunun formalaşdırır. Sosial şəbəkə və platformalar cəmiyyətin, özəlliklə də gənc nəslin seqmentləşməsini artırır, yaş fərqini, nəsillər arasında uçurumları formalaşdırır, onları sıx bağlayan sosial yaddaşı zəiflədir, ən təhlükəlisi milli sosial köklərdən uzaq və ona yabançı yeni "yaddaş-düşüncə-inam" formalarını yaradır. Bu proseslərdə rəqəmsal məkan dolayısı ilə aqressiv sosial müstəvi-məkan kimi şüurun manipulyasiyası üçün ideal alət qismində çıxış edir.

Rəqəmsal-postrəqəmsal mühitin təhlili onun bir sıra xüsusiyyətlərini müəyyən etməyə imkan verir: onlayn kommunikasiyanın viral potensialı, aktiv-operativ şərh, İnternet resurslarının cəlbədiciyi artıran multimedia potensialının xüsusi imkanları (qrafika, video, animasiya, məlumatın primitiv təqdimatı, shorts-lar və s.).

Məqalənin yekun hissəsində təqdim edilən qənaətlər bu kimidir: sosial və tarixi yaddaşın qorunması sahəsində olduqca ciddi, tam hüquqi əsaslarla dövlət siyasətinin qurulması, burada fəaliyyət göstərən aidiyyətli qurumların sosial qarşılıqlı fəaliyyətin ortaq səylərini birləşdirmək, dövlətin sözü egdən sahədə ən ciddi maraqlarının təmin edilməsi yaddaş siyasəti və tarix siyasətinin həyata keçirilməsi, Zəfər yaddaşının formalaşdırılması və s. istiqamətlərdə işlərin təşkili ilk sırada durmalıdır.

Qeyd edilənlər xüsusilə yeni və ən yeni tariximizin, Zəfər yaddaşımızın formalaşmasında varislik və ənənlərin qırılmaz, fasiləsiz, vahid, aydın başa düşülən proqramının, adekvat dərslərlərin yaradılması, müstəqilliyin bərpası ilə tam suverenliyin bərpasını əhatə edən tarixi prosesin vəhdətinin dövlət və bütün cəmiyyət miqyasında təsdiqlənməsi, gənc nəslin yetişməsində iştirakı kimi məsələlər tələpəklü vəzifələr hesab edilir.

Postrəqəmsal və rəqəmsal dövrün sosial yaddaş və tarix siyasətinin Azərbaycan təcrübəsi bu günkü formada ölkəmizin tarixi yaddaşını və ənənəvi zehniyyət dəyərlərini qorumaq üçün gənc nəslin formalaşmasına adekvat deyil.

Açar sözlər: rəqəmsal cəmiyyət, Süni İntellekt əsri, post-rəqəmsal era, sosial yaddaş, tarixi-kollektiv yaddaş, Heydər Əliyev, çağırışlar, Azərbaycan

Key words: digital society, era of artificial intelligence, post-digital era, social memory, historical and collective memory, Heydar Aliyev, challenges, Azerbaijan

UNİVERSİTLƏRİN CƏMIYYƏTİN İNKİŞAFINDA ROLU

Elçin SÜLEYMANOV

Bakı Mühəndislik Universiteti
prorektor, iqtisadiyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan, BAKI
elsuleymanov@beu.edu.az

Ali təhsil bütün dünyada elitar təhsil olub, ölkə iqtisadiyyatının inkişafında əhəmiyyətli komponentlərdəndir. Azərbaycanda da ölkənin inkişafının prioritet istiqamət kimi bilik iqtisadiyyatının formalaşdırılması və neft kapitalının insan kapitalının inkişafına yönləndirilməsi istiqamətində dövlət siyasətinin davam etdirilməsi, ölkədə ali təhsil sisteminin beynəlxalq rəqabətliliyinin artırılmasını strateji yol xəritəsində əsas komponentlərdən biri etmişdir. İnkişaf etmiş ölkələr davamlı və uğurlu iqtisadi inkişafa məhz ali təhsil sisteminin beynəlxalq standartlar səviyyəsində qurulması sayəsində çatmışdırlar. Ali təhsildə aparıcı oyunçulardan olmanın şərtlərindən biri dünya səviyyəsində tanınan universitet olmaqdan keçir. 2009-cu ildə Dünya Bankının Camil Salimi tərəfindən hazırlanan “Dünya Səviyyəli Universitet Qurma Çağırışları” hesabatında dünya səviyyəli universitet qurmanın strategiyaları və müasir yanaşmalar analiz edilmişdir (Salmi, J. 2009). “World Class University” tədqiqat yolu ilə elmin inkişafına mühüm töhfələr verən, ən optimal şəraitdə ən innovativ tədris planları və pedaqoji metodlarla dərs deyən, tədqiqatların kommersiyalaşmasını tədrisinin tərkib hissəsi kimi görən və məzunlarının öz innovative və peşəkar əmək fəaliyyəti ilə digər məzunlardan ciddi fərqlənən universitetlərdir. Bir universiteti World Class Universitet halına gətirməyin konkret bir universal resepti və sehrli formul yoxdur. Buna görə hər bir ölkə mümkün olan müxtəlif seçimlər arasından güclü və qaynaqları ilə ayaqlaşan bir strategiya seçməlidir. Beynəlxalq təcrübə belə universitetlərin əsas xüsusiyyətləri - yüksək istedad konsentrasiyası, mövcud resursların maksimum məhsuldar istifadəsi və çevik idarəetmə qaydaları və mövcud institutların modernləşdirilməsindən və birləşdirilməsindən tamamilə yeni ekosistem yaradılması istiqamətində uğurlu yanaşmaları olan iqtisadi və coğrafi baxımından yaxın ölkələrdə neçə müsbət nümunələrin təcrübələri diqqət alınabilir. Bu istiqamətdə Baltıyanı ölkələr, Çexiya, Rusiya və Qazaxıstanın uğurlu addımları tədqiq edilərək istifadə edilə bilər. Ölkələr dünya səviyyəli institutların yaradılması vəzifəsini yerinə yetirərək, tədqiqat universitetləri ilə yanaşı, ali təhsil sisteminin ümumi təmin edəcəyi geniş təhsil və təlim ehtiyaclarını qarşılamaq üçün alternativ qurumların yaradılmasının vacibliyini də nəzərə almalıdırlar.

Universitetlər, bir cəmiyyətin intellektual inkişafının və sosial dəyişikliklərin mərkəzi və əsas unsurlarından biri kimi rol oynayırlar. Onlar, bilik və maraqlı sahələrdə təhsil və tədqiqatın inkişaf etməsinə kömək edirlər və gələcək nəsilləri hazırlayırlar. Universitetlərin cəmiyyətdə oynadığı əhəmiyyət bir neçə açıq perspektivdə incələyə bilər:

1. Təhsil və Tədqiqat Mərkəzləri: Universitetlər, bilik və tədqiqat sahələrindəki mərkəzlərdən biri kimi funksionallaşır. Bu mərkəzlər, yeni biliklərin yaranması və mövcud biliklərin artırılması üçün əsas bölgələrdir. Bu, innovasiya və texnologiyaların inkişafına və cəmiyyətin maddi və mədəni səviyyəsinin yüksəlməsinə təsir edir.
2. Gələcək Nəsil Təyinatı: Universitetlər, gələcək nəslin təyinatını hazırlamağa kömək edirlər. Təhsil alaraq, tələbələr müstəqil düşüncə və problem həlli bacarığını inkişaf etdirirlər. Bu da cəmiyyətdə daha yaxşı bir nəslin yetişməsinə imkan verir.
3. İnkişaf və Texnologiya Transferi: Universitetlər, tədqiqatın praktik tətbiq olunması və yeni texnologiyaların cəmiyyətə çatdırılması üçün önəmli bir rol oynayırlar. İndi bir çox universitet, startaplar və sənaye şirkətləri ilə birgə işləyir və yeni ideyaların və texnologiyaların tətbiqini təmin edir.

4. Sosial Tədqiqat və Mədəniyyət: Universitetlər insanların fikirlərini müzakirə etmə, sosial problemləri tədqiq etmə və mədəni məsələlər üzərində düşünmək üçün məkanlar təmin edirlər. Bu, cəmiyyətin mədəni və siyasi inkişafına təsir edir.
5. Profesional İnkişaf: Universitetlər, tələbələrə sahələrində müvafiq təhsil və hazırlıq verirlər. Bu, cəmiyyətin fərdi və kollektiv inkişafına töhfə verir, iş gücünün keyfiyyətini yaxşılaşdırır və ekonominin inkişafına təsir edir.
6. Əlaqə və Toleransiya: Universitetlər, fərqli mənşələr, dini və düşüncə sistemlərinə sahib insanları birləşdirən və tərəfdaşlığı təşvik edən məkanlar yaradırlar. Bu, tədbirlərə və cəmiyyətin birləşməsinə imkan verir.

Ümumilikdə, universitetlər cəmiyyətin bəzi ən əhəmiyyətli aspektlərinə təsir edən mərkəzlərdən biri kimi rol oynayır. Onların tədqiqat, təhsil, mədəniyyət və texnologiya sahələrindəki təsirini görmək üçün əhəmiyyətli vəziyyətdə olmaq, cəmiyyətin intellektual və sosial inkişafının artırılması üçün əlavə inkişafın və investisiyanın təşviq edilməsinə ehtiyac duyulur.

Açar sözlər: ali təhsil, cəmiyyət, innovasiya, dünya səviyyəli universitet modeli.

PUPILS TO MATURITY FACTORS AFFECTING

Orif Umirovich AVLAEV

Chirchik State Pedagogy University
Department of Psychology,
Assoc.Prof. Dr. /Candidate of Psychological Sciences/
Uzbekistan, TASHKENT
oavlaev1970@mail.ru

Relevance of the topic. The maturation of mankind is the problem of achieving the noble intention of the person if the old social —historical development in all stages of the cycle, his primary ministry, ministry separate the most pressing social, spiritual, economic, political, legal role. For the same reason, the human person from his fullness, her internal and external factors affecting activity, the issues of the role of experience and research in the xxi century is the need to aspiration. Nonetheless, on the one hand, studying the man has the face of differentsiasiya events, while on the second hand of the synthetic human development (birikuv) on the integration of description to afford the status is removed. Human subjects research that is the object of a number of yig'iq, compact, biososial sosiobiologik aspects in a holistic way and to learn from it, to imagine worthwhile.

The development and implementation of the potential of young people in the world, the person self-awareness and social intelligence to create opportunities and conditions for the successful management of psychological attention to the main problems from the aspect of the formation of mature individuals[1].

Mature men each from the psychological aspect, which the main force of the state and society and the driving force in the field of modern social and humanitarian knowledge and attention to this serious issue focused on ko'np years for counseling in the person of the fullnessI of the problem is preserved remains. Especially ekzistentsat ia and appropriate counseling gumanistik "thiszini thiszi to mean" [3], "tthisliq activity kthisrsat which"[2,8], "efrom"[1,9] and "socountrylima"[10] such as concepts were introduced. Rector of the concept.V.I.Twig in the glossary of Russian language (zrelost) “ to the cooking, thinking, thinking to see the work of” period represented as [6].

Method and methodology. The results of the research methods of psychological students of the rectorat the nest a fewdirected study in bh. Research of students in the initial stage of psychological rectorof the general condition of his nest in the study were reached. To do this S. S. This "social and psixologik dating" methods, E. V. Kalyaeva, T. V. Prokofevalarning “the person in the cemeteryaccounted for” determine to a survey directed, “VAS-the main reason of the situation” in the special methods developed specially developed “the name of responsibility nosituativ request from”was used. Student maturity level of one of the most popular methods in the world, widely supported in making the diagnosis and the implementation of social intelligence to give in to the psychological aspects associated with the definition of the age of the Dj.Gilford methods to the results of the work I have seen.

The results summarize the responses of students on the basis of the schedule are several methods on request primarily oriented analysisindi. Also, students of psychological rector of the properties on the social and psychological age to see iftkichlari, nosituativ responsibility to determine the criteria and will rely on the main reason of the situation. The analysis results obtained from respondent metodikalarning according to the criteria of psychological maturityhas been done on the level of detection. Psychological maturity level methods feature came out, lower, middle, middle-high, and very high up has been allocated. Comparative results on the bilateral level interpretation.

Conclusions and recommendations.

1. Tadqiqotning one of the first results – students' psychological maturity, the lower the level of, on average, yukary and very high level of psychological age will determine. The results of the methods according to the analysis, students of psychological maturity in accordance with the traditions of the nest before, lower, middle, higher than the average, high and very high levels separated by condition were analyzed.

2. Psychological maturity according to the results of research in the area of this stage of the students teach students the difference in the cases: the person on the problem on a permanent basis, the cemetery is accounted for specific positive qualities can be observed at every level of significant. The cemetery's close to the level of among one of the power, while he's also observed that variations may be equal or may.

3. Yukary and very high psychological level students who have some variations in the results of statistical shkalalardagina will determine the age. This, while it have variations in the statistical scale again students on the psychological maturity of the person in the quality indicators available on suggest that to the extent that is close to each other.

4. The students psychological cemetery, ida his mind, activity, self-consciousness, whatever that is, because of the importance of the development of internal referral mechanism as its person of interest, character, ability, mental competency, the development of needs, the work is determined by the activity. These features, developing his social life, people and society to a certain level of connection it took to psychological maturity level is raised.

5. Students social intelligence of the participants at the communication of the emotions, the thoughts and intentions to understand to understand, conduct nonverbal criteria were tied with one of self-awareness, with both positive and cor on issues related to reflect relyasiondi;

6. Tahlillarimizning shows, guy and girl students in the way the results of student dialogue of the participants related to the emotions, the thoughts, and intentions to conduct nonverbal mean skills to understand verbal and ekspressiyan with a clear picture of I appeared on korrelyativ;

7. Students psychological maturity of its nest etilgandagina educational activities will be managed in accordance with the requirements established in the existing social formation. The democratization of education in which the process of insonparvarlashtirish, ijtimoiylashtirish, differentsiyalash, add new technologies to the education process aimed at increasing priority to the role of ideas and the intellectual capacity of the person.

Key words. Students of psychological maturity, psychological ages, ages, social sensitivity, social intellect.

The list of used literature

1. Avlaev O. U., Abdujalilov Sh. A. rolan The of social intelligence in personal maturity. International journal of psychosocial rehabilitation. Scopus. Voles. 24, Chair 06, 2020 ISSN: 1475-7192. Page No. 428 – 436
2. Avlaev O. U., Burkhanov, a. a., handbook one d. m., m. a. Norkuzieva intellectual factor affecting the dynamic of the individual. "TEST engineering & management". Scopus. May-June 2020 ISSN: 0193-4120 page no. 693 – 702
3. Ananiv V. A. Osnovi psixologiya zdorovya matter. Kniga 1. Osnovi psixologiya zdorovya conceptual matter. - Sp out, 2006
4. Ananiv B.G. O problemax sovremennogo chelovekoznanija. M. Nauka 1977. 158-159.
5. Bodalev A.A. Mejlichnostnoe vospriyatie I ponimanie. Obtshestvo I lichnost.M. Pedagogiya, 1983.
6. V Twig.I. Tolkoviy slovar jivogo velikoruskogo yazika: T. 1-4. T. 1: A-Z. M. 1994.
7. Ilin is.P. Vzroslosti psixology. Engin., 2012.7 str.
8. Of Maslou. I lichnost motivation. - Sp forthcoming, 2006.
9. Rodjers K. Vzgljad nor psixotherapy. Stanovlenie cheloveka. - M. 1994.

ПЕРСПЕКТИВЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА В РАКУРСЕ ФИЛОСОФСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКОГО ПОНИМАНИЯ ГОСУДАРСТВА

Алексей Леонидович ПАНИЩЕВ

кандидат философских наук, доцент, профессор РАЕ,
Профессор кафедры «Философия, теология и религиоведение»,
Славяно-Греко-Латинской академии, старший научный сотрудник,
Курского института менеджмента, экономики и бизнеса
alexeip1980@mail.ru; ORCID 0000-0003-4327-1225

Одной из категорий общества, ставшего на путь поступательного развития, является *цивилизация*. Само слово «civilis» (гражданский) подводит нас к мысли о том, что цивилизация коррелирует с государственным развитием общества, а стало быть, с такими качествами как доброта, милосердие, благочестие, уважение к закону и праву. В догосударственном развитии представления о праве были обусловлены родоплеменными отношениями, в которых ценность человеческой личности нивелировалась интересами общины. Именно в государстве стало возможным поднимать вопрос о ценности человека, о необходимости выстраивать такую систему отношений, в которых его интеллектуальный и духовный потенциал раскрывался бы и возрастал.

Для государственного развития очень важен рациональный порядок, однако его нельзя абсолютизировать. «Общественный порядок должен быть не только целесообразным – в смысле наилучшего удовлетворения земных нужд человека, – но и праведным...», – пишет С.Л.Франк [Франк,2003:384]. Стало быть, в государстве всегда имела место культурологическая компонента. Смысл государства состоит не в фискальном измерении и даже не в обороне своих границ (хотя это важные задачи), но обращён к содействию комплексному развитию человека. Тем не менее в XXI столетии обозначилась тенденция к исчезновению государства. Об этом пишет, например, Ж.Аттали [Аттали,2014:195]. При этом произойдут процессы вырождения человечества. В принципе слово «человечество» по-прежнему будет сохраняться, но, с точки зрения ценностей позитивных традиций (связанных, например, с христианством, исламом), семантическое содержание этого термина будет бесчеловечным. Важными антропологическими характеристиками являются доброта, целомудрие, ответственность, любовь к людям. Однако в условиях кризиса культуры, её уничтожения государство может либо распаться, либо мутировать в некий прайд. Петров В.С. утверждает следующее: «Сущность государства, будучи относительно устойчивым его свойством, тем не менее не является метафизически неизменной субстанцией» [Петров, 1971:15]. Специфика современного кризиса цивилизации состоит не просто в том, что одни государства могут разрушиться, а другие появиться – нет, речь идёт о выдавливании государства, как формы и способы антропологического бытия, транснациональными корпорациями, которые не преследуют целей культурологического, этического характера. В мире транснациональных корпораций перспектива состоит в делении общества на господ и рабов, на хищников и жертв. Поляризация общества, которая уже сейчас приняла тревожные масштабы, лишь усилится, отражаясь не только на уровне материального обеспечения людей, но и на их правовой защите. Всё это заставляет задаться вопросом о новых правовых и культурологических способах защиты государства как формы и способы бытия человека.

Ключевые слова: развитие, общество, философско-антропологического понимания государства.

Литература:

1. Аттали, Ж. Краткая история будущего / Ж. Аттали. – СПб.: Питер, 2014.
2. Петров, В.С. Сущность, содержание и форма государства / В.С. Петров. — Л.: «Наука», 1971.
3. Франк, С.Л. С нами Бог / С.Л. Франк. – М.: АСТ, 2003.

ИНТЕГРАЦИЯ НАУК И ФИЛОСОФИИ В СОВРЕМЕННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ

Севара Асанбаевна КУРБАНОВА

Ташкентский государственный экономический университет,
независимый соискатель кафедры
«Общественно-гуманитарных и точных наук»
Узбекистан, ТАШКЕНТ
sevarakurbanova89@gmail.com

Актуальность темы. Современное образование сталкивается с рядом вызовов, требующих новых подходов к подготовке будущих лидеров и специалистов. Быстрый темп развития научных и технологических открытий, а также комплексные социальные и экологические проблемы требуют от образования более глубокого и комплексного взгляда. Интеграция наук и философии в образовательную практику призвана обогатить образовательный процесс, развивая критическое мышление, целостное восприятие мира и творческий потенциал студентов. Это становится особенно актуальным в контексте необходимости подготовки гибких, адаптивных и ответственных граждан, способных к анализу и решению сложных задач. Современное образование сталкивается с рядом сложностей, таких как быстро меняющийся информационный ландшафт, неопределенность в будущих требованиях к навыкам и высокая степень взаимосвязи между разными областями знаний. В условиях глобализации и технологической революции необходимо пересматривать образовательные методы, чтобы подготовить студентов к сложным вызовам, которые могут быть лишь частично определены на данный момент.

Интеграция наук и философии предлагает образовательное решение, способное разорвать грани между разными дисциплинами, позволяя студентам охватывать проблемы с более широкой перспективой.

Методы. В данной работе был использован метод анализа литературы, основанный на критическом обзоре академических источников, охватывающих различные аспекты интеграции наук и философии в образовании. Были проанализированы работы из области философии образования, педагогики, междисциплинарных исследований и психологии. Этот анализ позволил выявить основные преимущества и потенциал интеграции, а также определить практические методы её реализации в образовательной практике. Кроме того, в работе были использованы аналитические методы для выявления основных требований к современным выпускникам и их способностей, формируемых благодаря интеграции наук и философии.

Выводы и рекомендации. Интеграция наук и философии в современной образовательной практике представляет собой мощный инструмент для развития глубокомысленных и компетентных выпускников. В ходе исследования были выявлены преимущества этой интеграции, такие как развитие критического мышления, целостного восприятия мира и творческого потенциала. Выводы подкрепляются анализом литературы и примерами успешной практики в образовании. Рекомендации на основе данного исследования включают в себя необходимость разработки междисциплинарных программ, создание пространств для диалога и обмена идеями, внедрение практических заданий и обогащение учебных материалов философскими аспектами. Это позволит эффективно реализовать потенциал интеграции наук и философии, подготавливая студентов к сложным вызовам исключительно динамичного и разнообразного мира.

Ключевые слова: интеграция наук, философии, современность, образовательная практика.

ORGANIZATION OF TURKIC STATES: GLOBAL CHALLENGES AND SOLUTIONS

Oybek Ochilovich SIROJOV

Tashkent chemical technological institute
doctor of political science, professor,
Uzbekistan, TASHKENT
droybeksiroj@gmail.com

Now days, under the transformation of the existing order in the world, there is a growing need to conduct a more skillful foreign policy, to consolidate the internal capabilities of the regional states. The formation of alternative associations to the previously formed institutional associations, China's bold actions as an actor of global stability, and Russia's actions regarding Ukraine make this need even more urgent. Based on this reality, the countries of the region are trying to form a new architecture of regional security and stability. One of the products of this aspiration is the Organization of Turkic States. The article analyzes the possibilities of this organization, its impact on regional stability, existing problems and prospects. The regions of Central Asia and the Caucasus have always attracted foreign forces with their geographical location, socio-economic potential and material resources. For this reason, the world's leading powers are always striving to conquer and influence these countries. Even today, this trend has not lost its relevance. For these regions, the interests of powerful countries are intersecting, this region, which is adjacent to the hotbeds of instability and conflict, feels the impact of all the negative processes taking place in the near and far abroad. Especially today, when the transformation of the world order has begun, this process is accelerating.

In such conditions, it is important to ensure the balance of power for the stability and development of the region. To this end, until now, the countries of the region have been conducting politics as members of various institutional organizations that are mutually balanced by conducting multi-vector policies. One such organization is the Organization of Turkic States. The history of the formation of this organization goes back to the first years of the period when the states of the region gained independence. That is, on July 12, 1993, the Agreement on the establishment of the International Turkish Cultural Organization was signed in Almaty. At the next Summit of the organization on September 15, 2010, this organization will achieve the status of a permanent international organization. On October 15, 2019, Uzbekistan participated in the next Summit in Baku, Azerbaijan, as a new member of the organization. At the next Summit on November 12, 2021, the name of the Turkic Council was changed to the Organization of Turkic States.

The perspective of the organization of Turkic states is evaluated by how well it can respond to emerging global threats and protect the region from them. The difference of this organization from other organizations is assessed by the possibility of cooperation in the military sphere. In this respect, there is a need for further improvement of the organization. For this, first of all, it is important to scientifically analyze its activity and propose improved models. The article reveals certain aspects of these issues.

Key words: Organization of Turkic States, Global challenges, solutions.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭТИКА И СОЦИАЛЬНОЕ ПАРТНЕРСТВО В РЕАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ И ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Мунира Мунировна СУНАРЧИНА

Академия маркетинга и социально-информационных технологий,
доктор социологических наук, профессор,
Россия, КРАСНОДАР
aniram.m@mail.ru

Игорь Валерьевич САБИРОВ

Санкт-Петербургский государственный университет,
аспирант,
Россия, САНКТ-ПЕТЕРБУРГ
cube.b@mail.ru

Актуальность темы. Экономический и ценностный кризис в России 90-х годов сопровождался крушением социалистического уклада, который резко отразился на соблюдении этических норм в современной рыночной экономической системе страны. Стремление бизнеса к максимизации прибыли любой ценой поспособствовало формированию прагматично-утилитарной тенденции в организации современной экономической жизни общества. Данный подход стал доминировать в сознании определенной части крупных отечественных частных работодателей. Эта проблема потребовала от представителей передовой научной общественности обратиться к идеям российской гуманистической экономической мысли, а также советского периода, для которого были характерны такие проявления как взаимопомощь, коллективизм, трудолюбие. Появились научные публикации, которые подвергают критике ультра либеральные идеи экономистов о «homo economicus» свободного от «посторонних» моральных принципов, когда «прибыль превыше всего», а человек выступает для другого лишь в качестве средства или цели для реализации собственной выгоды.

Методы и методология. Системно-функциональный и сравнительный анализ.

Цель. Анализируется сущность, понятие и функции экономической этики, ее принципа социального партнерства, как договорного механизма.

Основная часть. Экономическая этика как научное явление обращена к обществу, ибо задает ориентиры и обосновывает нравственные принципы функционирования экономики и в этом смысле является программой экономического порядка цивилизованного бизнеса, который в общении с деловыми партнерами стремится все больше ориентироваться на принцип «честь превыше прибыли». Позиция, отражающую нравственность и этичность в хозяйственной жизни, баланс или удачное сочетание выгоды и морального принципа мы наблюдаем в трудах классиков социологов Э. Дюркгейма, М Вебера и П. Сорокина и др. Отмечается, что социальная структура экономической этики включает в себя элементы как прикладного социально - этического исследования, так этико-экономического учения, в центре которых стоят морально - нравственные основания экономического бытия человека, включающие в себя этические проблемы экономики, производства и хозяйствования, а также морально-нравственные требования, предъявляемые к субъектам труда, экономики и экономического управления, взаимоотношения работодателя и работников их деловой культуры.

Сегодня в России наблюдаются пусть и весьма скромные, но положительные моменты и условия для реализации норм, принципов и правил экономической этики. Однако

«этизация» рыночных механизмов в современной экономической системе возможны лишь при стремлении участников сосуществовать в диалоговом пространстве и партнерских отношений.

В этой связи усиливается роль государства, в частности ее социальных функций, как справедливого регулятора и посредника в системе социального партнерства, призванного координировать работу по конструированию такой экономической среды, которая предполагала бы консолидацию участников рыночной экономики в эτικο- экономическом оздоровлении страны.

Заключение. Эффективно современный бизнес может осуществляться только на этической и правовой основе, который потребует от предпринимателей нового стиля поведения, где формула успеха должна включать себя не только профессионализм, но и социальную ответственность, приверженность к договорным отношениям, социальному партнерству.

Ключевые слова: экономическая этика, социальное партнерство, экономическая и хозяйственная деятельность, современные условия.

СУФИЗМ АКАДЕМИКА БЕРТЕЛЬСА: ПУТЬ ДУХОВНОГО РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕКА

Бекпулат Нусратуллаевич ТУРОБОВ

Самаркандский государственный институт иностранных языков,
заведующий научно-исследовательского отдела
Инноваций и подготовки научно-педагогических кадров, доцент, PhDr.
Узбекистан, САМАРКАНД
bekpulat2010@mail.ru

Актуальность темы. Исследование духовного развития человека в рамках суфизма с учетом трактовки академика Бертельса является важным и актуальным в современном мире. Суфизм как древняя духовная традиция предлагает путь самоосознания, духовного просветления и углубленного понимания близости к Божественному. В современном обществе, где материальные ценности и поверхностные интересы часто затмевают духовные аспекты жизни, изучение того, как суфизм, освещенный взглядами академика Бертельса, может внести вклад в личное развитие и понимание смысла, становится более чем актуальным. Исследование данной темы также может пролить свет на то, какие аспекты суфизма могут быть адаптированы для современных практик саморазвития, личностного роста и психологического благополучия. Таким образом, актуальность этой темы раскрывается как в контексте духовности и религиозности, так и в плане личностного развития и адаптации традиционных практик к современной жизни.

Методы. Для исследования темы духовного развития человека в суфизме с учетом трактовки академика Бертельса были использованы разнообразные методы, которые позволили более глубоко понять и анализировать суфийские практики и философию:

Литературный анализ: Изучение работ академика Бертельса, посвященных суфизму и духовному развитию, позволило выявить его взгляды на эту тему и ключевые понятия. Сравнительный анализ: Сопоставление взглядов академика Бертельса с другими исследователями суфизма позволило выделить особенности его подхода и новые точки зрения. Анализ практик: Изучение суфийских практик, рекомендованных академиком Бертельсом, позволило понять, как эти практики влияют на духовное развитие человека. Объединение этих методов позволяет создать более полное и глубокое представление о том, как духовное развитие человека в суфизме рассматривается с точки зрения академика Бертельса и какие механизмы и практики способствуют этому развитию.

Выводы и рекомендации. Суфизм с точки зрения академика Бертельса представляет собой индивидуальный путь духовного развития, основанный на самопознании, любви и стремлении к близости с Божественным. Практики медитации, конTEMPLЯЦИИ и бескорыстной любви, рекомендованные Бертельсом, способствуют обретению внутренней гармонии и покоя. Преодоление эго и самоцентризма суфизмом считается важным шагом на пути духовного развития.

Рекомендации. Исследование академика Бертельса может послужить отправной точкой для тех, кто интересуется духовным развитием. Его подход может быть применен для личной практики и внедрения духовных принципов в повседневную жизнь. Организации и образовательные институты могут включить в программы обучения аспекты суфизма с учетом трактовки академика Бертельса, чтобы способствовать духовному обогащению и гармонии учащихся и обучающихся. Таким образом, изучение духовного развития в суфизме с позиции академика Бертельса помогает осознать ценность этой духовной практики для современного общества и личностного роста.

Ключевые слова: суфизм, академик Бертельс, человек, духовное развитие.

ДУХОВНОЕ НАСЛЕДИЕ ПРЕДКОВ – ОСНОВА ОБЩЕНИЯ МЕЖДУ КУЛЬТУРАМИ

Набижон Кахрамонович ХАККУЛОВ

Самаркандский институт экономики и сервиса,
преподаватель,
Узбекистан, САМАРКАНД
nabijonhaqqulov83@gmail.com

Актуальность темы. В условиях расцвета философского и нравственного мышления в мире культурное и духовное наследие Востока с его самобытностью на протяжении веков привлекало постоянное внимание как общечеловеческая ценность. В этой связи наследие узбекских и азербайджанских мыслителей с гуманистической сущностью имеет теоретическое значение для гармонизации современных культурных процессов, сохранения общечеловеческих ценностей, предоставления возможности для духовного и нравственного развития всех тюркских народов.

Среди насущных проблем, возникающих в связи с научными исследованиями, фундаментальное значение имеет восстановление достоверной картины социально-исторических процессов, наиболее фальсифицированных в советскую эпоху конца XIX - начала XX веков. В частности, настоятельно востребована необходимость беспристрастного изучения вопросов движения просвещенного джадидизма, оказавшего огромное влияние на понимание национальной идентичности колониальных тюркских народов. Возрастает масштаб научно-исследовательской работы, проводимой узбекскими и азербайджанскими мыслителями-джадидами, жившими и работавшими в начале XIX века, с целью донести до молодежи современной эпохи философско-просветительские взгляды гуманистического и художественно-публицистического толка и привить им умы.

В этом смысле научно-творческая деятельность, человеческие качества и научный потенциал Джалиля Мамадулизаде из Азербайджана и Сиддики-Аджзи из Туркестана, живших и творивших в конце XIX – начале XX века, являются образцовой школой для воспитания всесторонне развитое поколение, которое будет выражением и поддержкой наших благородных целей на пути к независимости. Поэтому такие вопросы, как обращение к истории для обеспечения стабильного мира в наших странах, благополучия народов, глубокое изучение благородных идей великих мыслителей с точки зрения духа сегодняшней эпохи, призывающих человечество жить в гармонии, имеют насущное значение.

Цель исследования: Сегодня мы должны отметить, что дальнейшая судьба этих регионов – это вопрос нашего надежного и эффективного сотрудничества в восстановлении былой славы науки и духовности двух узбекских и азербайджанских народов. Важно воспитывать молодое поколение в контексте просветительских идей джадидов Джалиля Мамадулизаде и Сиддики-Аджзи, разъяснить организационную роль в привлечении активного участия в культурной жизни тюркских народов конца XIX - начала XX веков.

Методы исследования. Принципы единства научного знания: объективности, преемственности, общности, историчности и логичности, а также методы сравнительного анализа и синтеза, аналогии, обобщения служат методологической основой в обеспечении достижения намеченной цели, успешного решения поставленных задач.

Заключения и рекомендации. В заключение необходимо сказать, что на пути укрепления доверия и веры народа роль и значение социально-философского мышления наследия Джалиля Мамадулизаде и Сиддики-Аджзи в развитии современной цивилизации, формирование постклассического мышления, новый подход к миру, можно отметить, что это один из важных факторов воспитания молодежи, умеющей оценивать события и явления

своими силами, иметь глубокое понимание чувства ответственности, противостоять равнодушию и безразличию.

В результате нашей исследовательской работы в этом направлении удалось достичь следующего:

- укреплены научные знания и выводы о социально-экономических, идейно-духовно-нравственных основах национального возрождения представителей джадидского движения, живших и творивших в конце XIX - начале XX века;
- определена роль Джалиля Мамадкулизаде и Сиддики-Аджзи в деятельности азербайджанского и туркестанского просветительского движения;
- определены место и вклад просветителей Джалиля Мамадкулизаде и Сиддики-Аджзи в развитии современной науки и культуры, а также социально-философском наследие;
- историко-просветительское наследие и мудрые мысли Джалиля Мамадкулизаде из Азербайджана и Сиддики-Аджзи из Туркестана, живших и творивших в конце XIX – начале XX века, создали новые возможности в воспитании сегодняшнего зрелого поколения.

Аннотация. Среди актуальных проблем научных исследований культурные связи между тюркскими народами конца XIX - начала XX века были наиболее фальсифицированы в период бывшего союза, и принципиальное значение имеет восстановление достоверной картины исторические процессы. В частности, существует острая необходимость в беспристрастном изучении вопросов движения джадидизма, оказавшего большое влияние на понимание национальной идентичности тюркских народов в колониальных условиях. В статье исследуются научная и творческая деятельность Джалила Мамадкулизода из Азербайджана и Сиддики-Айзи из Туркестана, известных просветителей мира тюркских народов конца XIX - начала XX веков, а также вопросы взаимного сотрудничества. В связи с этим описываются вопросы эффективного использования их богатого наследия.

Ключевые слова: тюркские народы, дружба, взаимное сотрудничество, просвещение, борьба, просвещение, просвещение, межнациональное согласие, общечеловеческие ценности.

THE SPIRITUAL HERITAGE OF ANCESTORS IS THE BASIS OF COMMUNICATION BETWEEN CULTURES

Nabijon Kakhramonovich KHAKKULOV

Samarkand Institute of Economics and Service, Lecturer

Uzbekistan, SAMARKAND

nabijonhaqqulov83@gmail.com

Annotation. Among the urgent problems of scientific research, cultural ties between the Turkic peoples of the late 19th - early 20th centuries were most falsified during the period of the former union, and the restoration of a reliable picture of historical processes is of fundamental importance. In particular, there is an urgent need for an impartial study of the issues of the Jadidism movement, which had a great influence on the understanding of the national identity of the Turkic peoples in colonial conditions. The article explores the scientific and creative activities of Jalil Mamadqulizod from Azerbaijan and Siddiqi-Aizi from Turkestan, famous enlighteners of the world of the Turkic peoples of the late XIX - early XX centuries, as well as issues of mutual cooperation. In this regard, the issues of effective use of their rich heritage are described.

Key words: Turkic peoples, friendship, mutual cooperation, enlightenment, struggle, enlightenment, enlightenment, interethnic harmony, universal values.

GLOBAL EMERGENCIES AND THE RISING NEED FOR PSYCHOLOGICAL REHABILITATION IN THE LONG TERM

Anatoli ZHURBA

University of Manitoba (Canada),
Department of Occupational Therapy, Rady Faculty of Health Sciences, Visiting Researcher
Canada, MANITOBA
zna_3@ukr.net

Mykola ZHURBA

Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education,
Professor of Department of Management Education,
doctor of philosophical science,
(Ukraine, KIYEV);
University of Manitoba,
Visiting Scholar of Department of German and Slavic Studies,
Canada. MANITOBA
zna_3@ukr.net

According to the World Health Organization [1], there are almost 2.4 billion people in the world who live with health disorders and who can benefit from rehabilitation. Unfortunately, this figure is constantly growing, primarily due to emergencies that occur in different parts of the world. Emergencies such as natural disasters, conflicts, and epidemics lead to numerous psychological disorders and require rapid mass response, assistance, and subsequent rehabilitation. Post-traumatic stress disorder is a serious problem for people who have witnessed or been victims of emergencies such as natural disasters: *earthquakes* in Morocco (2023), Turkey (2023), Japan (2011), Haiti (2010), China (2008), Pakistan (2005), Iran (2003), India (2001), Nepal (2015), Indonesia (2006); *tsunamis* in the Indian (2019, 2018, 2004) and the Pacific (2011) Oceans; *hurricanes* Dorian (2019), Irma (2017), Harvey (2017), Sandy (2012) and Katrina (2005); *fires* in Canada (2023), Australia (2020, 2019), Portugal (2017), Israel (2010), etc., as well as terrorist attacks and military conflicts in Israel (2023), Ukraine (2022), Iraq (2003-2011), Afghanistan (2001-2021), etc. According to the study [2], [3] among people who have survived a war or other conflict over the last decade, every 5th person will suffer from depression, anxiety, post-traumatic stress disorder, bipolar disorder or schizophrenia.

According to experts, emergencies lead to a huge increase in the need for rehabilitation of a large number of people while disrupting the work of rehabilitation services. Currently, there is an urgent need to organize and implement large-scale measures, first of all, to preserve psychological health in both the short and long term. This task is only possible through the collective efforts of many scholars and researchers in close cooperation with the World Health Organization (WHO) and national services.

In our research, we would like to pay special attention to the social and psychological aspects of overcoming post-traumatic stress disorder, especially in the long term, through the development of a training program Psychological Rehabilitation through Project Activities and Personal Development. This program will provide an opportunity to bring together different specialists to generate new projects that will help support the mental health of people affected by the conflict, taking into account modern technologies and approaches.

So far, a search for relevant contemporary literature (scoping review) has been conducted using Covidence (an online tool designed to streamline various aspects of the systematic review

process) and 1221 publications have been selected and 63 have been identified as suitable for the study and course development. I would also like to draw attention to the fact that this course (the idea itself) can serve as a platform for the generation of new, extraordinary projects (programs, events, software) to support people affected by emergencies. The proposed course should be developed taking into account modern pedagogical and information technologies.

Key words: military conflicts, mental health, post-traumatic stress disorder, trauma, rehabilitation, course, Covidence, development

References

1. World Health Organization. Rehabilitation. Key facts. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/rehabilitation> (30 January 2023).
2. Charlson F., Ommeren M., Flaxman A., Cornett J., Whiteford H., Saxena S. New WHO prevalence estimates of mental disorders in conflict settings: a systematic review and meta-analysis. *The Lancet* Vol 394 July 20, 2019. P.240-248.
3. World Health Organization. Mental health in emergencies. Key facts. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-in-emergencies> (16 March 2022).

РЕФОРМИРОВАНИЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА

Назар Хакимович ХАКИМОВ

заведующий кафедрой «Общественно гуманитарных и точных наук»
Ташкентского государственного экономического университета
доктор философских наук, профессор
Узбекистан, ТАШКЕНТ
hakimovnazar@rambler.ru

Актуальность темы: Тема реформирования высшего образования в Узбекистане остается важной и актуальной в свете стремительных изменений, которые происходят как на мировой арене, так и внутри страны. В условиях глобализации, технологического прогресса и усиления конкуренции на рынке труда, необходимо обеспечить подготовку кадров, способных эффективно справляться с вызовами и задачами современного общества. Стремление Узбекистана к становлению развитой демократической страны требует обновления и оптимизации системы высшего образования, чтобы она стала генератором инноваций, знаний и креативных решений.

В статье анализируется актуальное состояние образовательной системы Узбекистана, выявляя негативное воздействие ряда проблем на качество подготовки высококвалифицированных специалистов. Эти проблемы включают ограниченный доступ к высшему образованию для определенных групп граждан, дефицит квалифицированных кадров для новых отраслей экономики, недостаточную связь вузов с бизнесом, несоответствие материально-технической базы современным требованиям, низкий научный потенциал преподавателей, недостаток иноязычных преподавателей и несовершенство системы подготовки докторов наук.

Методы: Анализ методами социологических исследований, экономической статистики и сопоставительного анализа помог выявить ключевые проблемы системы высшего образования в Узбекистане. Подход, основанный на анализе данных и экспертных мнений, позволил выявить факторы, ограничивающие развитие образования, такие как недостаток доступа для определенных групп населения, несоответствие учебных программ потребностям рынка труда и недостаточное внедрение современных методик обучения.

Выводы и рекомендации: В результате анализа становятся явными некоторые основные направления реформирования системы высшего образования в Узбекистане. Следует разработать и внедрить стратегии, которые обеспечат более широкий доступ к высшему образованию, включая уязвимые группы населения. Продвижение тесного взаимодействия с бизнес-сектором, адаптация образовательных программ к потребностям рынка и развитие практических навыков у студентов позволят снизить дефицит квалифицированных специалистов в определенных областях. Важно также обратить внимание на повышение уровня подготовки и квалификации преподавателей, включая их обучение за рубежом.

С целью интеграции в мировое образовательное пространство и улучшения образовательных стандартов, необходимо активно развивать дистанционное обучение и послевузовское образование, обеспечивая возможность студентам и профессионалам постоянно обновлять свои знания и навыки. Реализация данных рекомендаций и выводов позволит создать систему высшего образования, способную эффективно отвечать вызовам современности, способствуя развитию экономики, науки и культуры Узбекистана.

Ключевые слова: реформирование, высшее образование, глобализация, развитие.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ВИРТУАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ - ОБЗОР ЗАРУБЕЖНЫХ ПРАКТИК

Инна В. ПЕВНЕВА

Кузбасский государственный технический университет им. Т.Ф.Горбачева
кандидат. филологических наук, доцент,
Россия, КЕМЕРОВО
inna_nag@mail.ru

Согласно последним статистическим данным и обзору зарубежных исследователей, до 10 процентов школьников и студентов в мире страдают определенными нарушениями обучаемости, такими как дислексия или легкой степенью аутизма. Во многих зарубежных методических работах акцент делается на мультисенсорном подходе при обучении иностранному языку студента с дислексией. Мультисенсорный подход представляет собой метод обучения, при котором используются такие приемы и методы, которые рассчитаны на восприятие и передачу информации обучаемым различными органами чувств одновременно и задействуют разные каналы восприятия (зрительный, слуховой, кинестетический). Подход основан на теории множественного интеллекта, предложенной американским психологом Говардом Гарднером.

Однако, одним из новейших методик, рекомендованных для студентов с дислексией – это использование возможностей виртуальной или дополненной реальности (AR). Несколько групп исследователей и профессионалов создали, протестировали и внедрили программное обеспечение на основе AR, помогающие ученикам с дислексией добиться успеха. Например, программные приложения компании Курцвейл (Kurzweil 3000) и Спринт (Sprint) могут помочь обучающимся с дислексией научиться читать и писать. Новые подходы, в том числе основанные на технологии дополненной реальности (AR), могут предоставить огромные преимущества учащимся с дислексией, так как AR предлагает возможность обратной связи в режиме реального времени и позволяют учащимся выполнять свою работу с минимальными технологическими перерывами. Несколько исследований показали, что использование дополненной реальности в образовательных целях помогает мотивировать и повысить интерес подростков к учебе. Некоторые функции приложения дополненной реальности наиболее эффективны для улучшения навыков правописания и повышения мотивации студентов и школьников с ОВЗ и дислексией, например, исправление рукописных орфографических ошибок. Дополненная реальность добавляет «слой цифровой информации к прямому или косвенному представлению о реальной среде. Эта дополнительная информация может включать в себя графику, 3D-изображения, аудио или GPS и создает новый взгляд на мир. Особенностью данной технологии является то, что она позволяет расширить представление о происходящих процессах в окружающей среде. Обновленные сенсорные данные формируются не в новой, а во вполне привычной среде. Размещение любых объектов в конкретной среде, в которой они изначально отсутствуют, позволяет смоделировать наиболее необычные практики для осуществления образовательных задач».

Поскольку имеются убедительные доказательства того, что дислексия связана с развитием мозга и генов, ранняя диагностика дислексии может стать возможной по мере продвижения исследований, что позволит проводить еще более раннюю коррекцию. Однако в настоящее время невозможно диагностировать дислексию у всех детей до того возраста, когда симптомы становятся очевидными. Поскольку в большинстве методов лечения дислексии используются образовательные инструменты, помогающие улучшить чтение,

использование методики мультисенсорного подхода и технологии дополненной реальности в качестве вспомогательного средства может принести неоценимую пользу.

Ключевые слова: технологии, виртуальная реальность, обучение, иностранные языки.

Литература:

1. *Pokrivcakova, S.* et al. (2015). Teaching Foreign Languages to Learners with Special Educational Needs: e-textbook for foreign language teachers. Nitra: Constantine the Philosopher University. 128 p.
2. *Kelly, Melissa* 10 Strategies to Increase Student Reading Comprehension. ThoughtCo. <https://www.thoughtco.com/reading-comprehension-strategies-7952> (accessed February 27, 2022).
3. *Nijakowska, J.* Dyslexia in the foreign language classroom: Second Language Acquisition article: dyslexia and foreign language learning. *Multilingual Matters*, 2010.
4. *Schneider, E.* Dyslexia and foreign language learning. *The Routledge Companion to Dyslexia*. NY: Routledge. 2009.
5. *Govindaraju, M.*, Understanding dyslexia and multiple intelligences. *Learning Curve*, (5), 2019. pp.51-56.
6. *Maskati, E., Alkeraiem, F., Khalil, N., Baik, R., Aljuhani, R., & Alsobhi, A.* Using Virtual Reality (VR) in Teaching Students with Dyslexia. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (IJET)*, 2021, 16(09), pp. 291–305.

ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ И ПРОСВЕЩЕНИЯ НАРОДОВ ХОРЕЗМСКОГО ОАЗИСА В 30 ГОДЫ XX ВЕКА: ОПЫТ И ПРОБЛЕМЫ

Ноди́ра Кадамо́вна НУРУЛЛА́ЕВА

НОУ "УНИВЕРСИТЕТ-МАЪМУНА"

доцент кафедры Истории, кандидат исторических наук, доцент

Узбекистан, ХОРЕЗМ

nurullayeva.n@gmail.com

Хорезмский оазис всегда был центром межэтнических и межкультурных процессов, что вызвало формирование многовековых исторических и культурных связей, политических союзов и экономических взаимовыгодных отношений. К началу XX века мы можем наблюдать на этой территории своеобразный культурный процесс и систему взаимоотношений, объединяющий все народы и нации. На протяжении века данный культурный процесс имел своеобразный ритм и исторический фон, однако он не мог помешать функционированию многовековых межнациональных, культурных и прочих связей. Национальная культура народов Центральной Азии, в том числе хорезмийцев, принадлежат и дороги не только своим народам. Они представляют собой неисчерпаемый источник народной мудрости, эстетического разнообразия, отработанной веками массового опыта приспособленности к природной среде, откуда черпало и черпает все новые ценные пополнения культура человечества в целом.

Культурное взаимопроникновение и взаимовлияние в Хорезмском оазисе имеет тысячелетнюю историю. Так, Ф.М.Кароматов отмечает, что если во всем Узбекистане произведения исполняются речитативно-декламационно или речитативно-напевно с редкими песенными или танцевальными мелодиями, то в Хорезме «дастаны поются исключительно с ярко песенными мелодиями» (Кароматов,1969:39). В Узбекистане дастаны поются под домбру, в Хорезмском регионе — под дутар, а нередко и в сопровождении целого ансамбля, состоящего из буламана, гиджака, дутара и дойры.

Общими и близкими для народов региона были традиции, образ мышления и уклады жизни, обычаи и обряды, история и культура, религия и духовное наследие. Развитие культуры и культурных связей, традиционных для народов Хорезмского оазиса, было нарушено с эскалацией политических процессов в 1920-х годах (Кошанов и др., 1997:48). Она спровоцировала осложнения в межнациональных отношениях в Хорезмском оазисе. Бегжан Назар в своей статье о межнациональных отношениях в регионе писал, что «Хорезм по национальному составу своего населения не представляет однородного целого. В нем наряду с господствовавшей ранее нацией, узбеками, живут туркмены, каракалпаки, киргизы (казахи. – Прим.Н.Н.), расселившиеся на окраинах страны. Народности эти по своему историческому происхождению родственны между собой: говорят они на разных наречиях одного общего тюркского корня и имеют общую письменность. Но хозяйственный, социальный, культурный уровень их далеко не одинаков» (Бегжан Назар,1924:13-14).

Характер межгосударственных отношений между Узбекистаном и другими соседними республиками в то время выражался в тесных контактах в области просветительства и ликвидации неграмотности среди населения. Так, в 1920-х годах традиционные культурные связи Хорезма и каракалпаков выразились в тесных контактах в области просвещения. Амударьинский отдел 28 марта 1920 г. выразил свою готовность оказать помощь Хорезму и направил сюда школьных инспекторов и учителей, в частности, С.Байгалдинова, супругов Ахмедовых, Х.Кушаева (Билялов,1979:62-69), М.Таджимуратова, С.Жаббарбергенова,

И.Утегенова (Сабилов,1967:73). Были предприняты первые шаги по организации культурной жизни в Хорезме, укреплению межнационального согласия и мира. 8 марта 1920 г. в Хиве вышел первый номер газеты «Инкилаб куяши» («Солнце революции»), которая стала основой взаимовлияния и взаимообогащения культур народов региона. 20 сентября 1920 года был заключен Союзный договор между РСФСР и ХНСР, что послужило дальнейшему развитию культурных взаимоотношений народов Хорезмского оазиса. Одним из первых договоров о культурных связях был подписан с Амударьинской областью Туркестанской АССР, а также с Бухарской Советской Народной республикой, что позволило укрепить связи и взаимообогащать культуру и искусство. Тем не менее, в области культуры шел поиск и привлечение талантливых людей из числа местных национальностей, по словам А.Сабилова, «от Кунграда до Хазараспа».

Большой вклад в движение просветительства народов низовьев Амударьи в 1920-1924 годы внесли представители просвещения Хорезмской республики, в составе которой функционировала Казахско-Каракалпакская автономная область: А.Абдалов, А.Тахиров, А.Юсупов, С.Мугани, С.Назари, С.Маджитов, К.Ерманов, Ш.Булатов, Я.Диванов, Т.Аманжолов, Т.Нурмухамедов, К.Берегин. Молодежь из Казахско-Каракалпакской АО были направлены на учебу в Хиву педагогический техникум и курсы повышения квалификации учителей: из Ходжейли Умар Булешов, из Кунграда Коптлеу Нурмухамедов, Нагмет Кузенбаев, Яумытбай Исметуллаев, Зулфухар Ершеев, Темир Жуманиязов (Есбергенов,2009:6).

Таким образом, в период установления и упрочения власти большевиков могла исчезнуть и утратить свою культурную самобытность народов оазиса, однако культура этих народов выстояла.

Аннотация

В статье речь идет о формировании и развитии культуры, просвещения народов Хорезмского оазиса в 30 х годах XX века, а так же рассматривается их культурное взаимопроникновение и взаимовлияние.

Ключевые слова: Культура, просвещение, Хорезмский оазис, межнациональные отношения, культурные связи.

Annotation

The article deals with the formation and development of culture, enlightenment of the peoples of the Khorezm oasis in the 30s of the twentieth century, as well as their cultural interpenetration and mutual influence.

Keywords: Culture, education, Khorezm oasis, interethnic relations, cultural ties.

Литература

1. Бегжан Назар. Национальные отношения в Хорезме // Народное хозяйство Средней Азии, 1924, №2-3. С.13-14.
2. Билялов Г.М. Хусейн Кушаев — герой труда Узбекской ССР//Вестник ККФАН узССР. 1979. №4. С.62-67.
3. Есбергенов Х. Ардаклы азамат. Коптлеу Нурмухамедовтын омири хэм хызмети. —Нокис:Каракалпакстан, 2009. С.6.
4. Кароматов Ф.М. О локальных стилях узбекской народной музыки//Музыка народов Азии и Африки. М., 1969. - С.3.
5. Кошанов Б.А., Сейтназаров М.С. Революция? Вторжение? События в Хивинском ханстве в 1919-1920 годов. Нукус: Каракалпакстан, 1997. С.48.
6. Сабилов А. Развитие и взаимные культурные связи народов Хорезма и Каракалпакии (1921-1927)//Вестник ККФАН УзССР. 1967. №1. - С.73.

ПСИХОЛОГИЯ МАТЕРИНСТВА

Мадина Бахадировна КАЛАНДАРОВА

НОУ "УНИВЕРСИТЕТ-МАЪМУНА",

доцент кафедры Психологии, кандидат психологических наук, доцент

Узбекистан, ХОРЕЗМ

m.b.kalandarova@mail.ru

Самая впечатляющая, привлекательная и важная часть семейных отношений – это отношения матери и ребенка. Их значение заключается в том, что уже первые общение и любовные отношения формируют дальнейшее психологическое и интеллектуальное развитие ребенка, а также поведение матери.

Зрелое и здоровое поколение воспитывается в условиях крепких семейных отношений и способствует развитию общества. Поэтому в Узбекистане защита семьи, материнства и детства поднята на уровень государственной политики.

На протяжении веков место и роль женщины в обществе всегда были связаны с материнством. По мнению В.А.Рамиха, социальные и духовные функции материнства практически не изменились с древнейших времен до нашего времени. Материнство, особый вид деятельности, проявляется как передача культурных качеств на индивидуальный уровень. Неизменность биологической основы материнства и социокультурных функций ставит его вне сиюминутных правил, норм, моды. Оно вечно архаично и вечно современно. В нем отдельный человек един со своей природой, со своей культурой и историей, что позволило сохранить на протяжении веков материнство как универсальную социокультурную и социально-психологическую деятельность как неизменное явление (несмотря на смену семьи, отцовского отцовства).

Эти разнообразные процессы, на наш взгляд, находят свое своеобразное выражение в структуре и содержании значимых отношений женщин. Именно эта психологическая конструкция меняется все более динамично. В качестве важного отношения можно показать отношение ребенка к отцу, к ребенку, развивающемуся в его организме. Эти отношения оказывают большое влияние на течение беременности и родов, эмоциональное состояние женщины и успешное развитие ребенка. Исследования показали, что у женщин, которые во время беременности сохраняли положительное отношение к этим предметам и высоко их ценили, беременность и роды проходили несложно, не было послеродовой депрессии, а также легко принимали роль заботливой, любящей и понимающей матери в послеродовом периоде наблюдалось во время.

В тех случаях, когда наблюдается отрицательная динамика этих отношений (например, если женщина оценивает свое тело как некрасивое и больное), процесс беременности и родов осложняется, а в послеродовом периоде возникают трудности в установлении отношений с ребенком.

По мнению Н.В.Боровиковой, период беременности, с одной стороны, является плодотворным периодом для роста женщины как личности и развития устоявшихся отношений, с другой стороны, он считается более опасным периодом для возникновения негативного жизненного сценария и деструктивных отношений у матери и ребенка.

В последние годы в перинатальной психологии и психологии развития проведен ряд исследований по изучению проблем материнства. Психологи уделяют внимание взаимодействию матери и ребенка в онтогенезе (Н.Н.Авдеева, Т.В.Архиреева, О.Ю.Дубовик, Г.В.Скобло, Е.О.Смирка матьнова в онтогенезе, Г.Г.Филиппова), изучая эмоциональное состояние женщины во время беременности. (А.С.Батуев, Г.И.Брехман, А.И.Захаров,

Н.В.Добряков), факторы и условия девиации в материнстве (В.Н.Бругман, Л.Л.Баз, О.В.Баженова, А.Я.Варга, М.С.Радионова и другие), вопросы изменения личности Особое место, происходящее у матери, связанное с материнством, занимают Е.И.Исенина, Т.В.Леус, (Е.И.Захарова, С.Ю.Мещерякова). О.А.Карабановой, психологическую готовность к материнству, роль матери в развитии ребенка подчеркивали учёные Востока Аль-Фораби, Абу Али Ибн Сина, Абу Райхан Беруни, Ахмад Яссави, Ходжа Ахрор Вали Алишер Навои, наши деды.

«Психологическая готовность к материнству — одна из наименее изученных областей психологии. Материнство — одна из социальных ролей женщины, поэтому, хотя желание быть матерью биологически детерминировано, социальные нормы и ценности определяют содержание и характер их проявление у каждой женщины 20 в. Во второй половине подчеркивается, что исследования, проводимые в области формирования и реализации отношений мать-ребенок, имеют важное значение в определении отношения к материнству. В основе всего поведения матери и создает уникальную ситуацию, в которой формируются индивидуально-психологические особенности ребенка. Нормы материнского поведения не существует, поскольку содержание материнских норм меняется от периода к периоду. В то же время были случаи, когда отклонения от материнского поведения существовало во все исторические периоды и проявлялось в скрытой или открытой форме.

В последние годы исследование готовности к материнству проводится по различным направлениям: вопросы раннего замужества девушек и раннего материнства, изучение риска развития психической патологии у ребенка вследствие социальных и психологических аномалий у матерей, важные особенности личности будущей матери и ее отношение к будущему ребенку, проблемы матери-формирования характерного поведения и другие.

Аннотация

В данной статье рассматривается проявление психологии материнства в женской психике, психологическая подготовка к материнству, роль матери в развитии ребенка. Проанализированы исследования в области перинатальной психологии по изучению проблем отношения к материнству.

Ключевые слова: материнство, готовность к материнству, «материнская установка», держащая установка, идентификация.

Annotation

This article discusses the manifestation of the psychology of motherhood in the female psyche, psychological preparation for motherhood, the role of the mother in the development of the child. Analyzed research in the field of perinatal psychology to study the problems of attitude to motherhood.

Key words: motherhood, readiness for motherhood, "maternal attitude", holding attitude, identification.

НЕОБХОДИМОСТЬ ОКАЗАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ УСЛУГИ ОНКОЛОГИЧЕСКИМ ПАЦИЕНТАМ

Дилбар Абдуллаевна УРАЗБАЕВА
НОУ "УНИВЕРСИТЕТ-МАЪМУНА",
профессор кафедры Психологии, DSc., доцент
Узбекистан, ХОРЕЗМ
urazbayeva.dilbar@bk.ru

1. Сегодня онкологические заболевания имеют тенденцию к увеличению во всем мире. Раннее выявление развития онкологического заболевания, применение эффективных методов лечения, продление периода ремиссии, разработка и совершенствование реабилитационных мероприятий составляют основу борьбы с заболеванием. При лечении больного с диагнозом рак важно учитывать не только применение медицинских мер, но и психологию больного. В связи с этим наблюдение за психологическим состоянием онкологических больных и оказание на них положительного психологического воздействия служит повышению эффективности лечебных процедур, которые считаются основным видом лечения.

2. Диагностика онкологического заболевания проявляется не только физиологическими изменениями в организме, но и существенными изменениями психики.

3. В этой связи уместно привести исследования английского психиатра Э.Коблера-Росса. Он выделяет 5 стадий психологических реакций, наблюдаемых у онкологических больных:

4. Стадия отрицания заболевания (анозогнозная) – на этой стадии больной не верит и отрицает диагноз рака. В результате, надеясь, что диагноз неверен, он обращается к нескольким врачам («Почему я», «Врач не прав», «Этого не может быть» и др.);

5. Стадия гнева, озлобленности (дисфория) – после того, как у пациента доказано, что у него диагностирован рак, он становится неудовлетворенным и нервничает из-за этой ситуации. На этой фазе пациент будет склонен совершать какие-либо агрессивные действия по отношению к себе или окружающим (включая "Я сам виноват в том, что заболел", "Я знаю, кто является причиной моей болезни, и я не прощаю его").

6. С судьбой, стадия "торга" (самовнушение) - пациент начинает выяснять возможности продления своей жизни с помощью лечебных процедур (обращение за помощью к врачу, "главное, чтобы не было боли", "Я мог бы жить, пока мой ребенок не встанет на ноги", "Я мог бы увидеть свадьбу своей дочери" и тому подобное).

7. Депрессия (депрессивное состояние) – возникает в результате болезненного и длительного лечения, и пациент, считая свою болезнь неизлечимой, разочаровывается, часто отказываясь от назначенных лечебных процедур (химиотерапия, светотерапия).

Рецептивный (апатичный) – появляется на заключительных стадиях заболевания и проявляется тем, что пациент начинает смиряться со своей судьбой, он начинает игнорировать различные (внутренние и внешние) явления, которые с ним происходят. Однако некоторые пациенты на этой стадии начинают действовать исходя из экзистенциальных потребностей (поиск смысла жизни). В результате в их организме и психике начинают происходить положительные изменения.

В проанализированной литературе и проведенном нами исследовании онкологические пациенты обнаружили, что общие сходные условия жизни в основном наблюдаются в следующих случаях:

- пациент теряет важного человека из числа своих близких;
- тот факт, что пациент не смог открыто проявить свои чувства враждебности к самому себе;

- статья "симбиотическими узами" (неразличимыми) с одним из своих родителей; наличие сексуальных расстройств.

В основе онкологических заболеваний, как "психологических канцерогенов", лежат различные травмирующие события, такие как трудности, связанные с потерей объекта и обусловленные этим страхи, нарушение способности выражать эмоции, трудности в разрешении споров, продолжительность присутствия состояний отчаяния, депрессии, фрустрации и психического надлома.

Многие ученые этически связывают прогрессирование рака молочной железы с болезненными переживаниями детства (например, отчуждением родителей) (Беккер, 1979), а рак легких в детстве - с холодными реакциями близких (Киссен, 1966).

Рак указывает на то, что за полтора года до начала заболевания человек на протяжении какой-то части своей жизни испытывал мучения, сжатие, нерешенные проблемы от стрессовых ситуаций, и реакция онкологического больного на такие проблемы и стрессы естественным образом приводит к его собственному чувству потребности в помощи и прекращению борьбы. Эти эмоциональные реакции приводят к активации ряда физиологических процессов, которые поглощают естественный защитный механизм организма и создают условия для появления и развития опухоли.

Было проведено эмпирическое исследование с целью организации психологической службы с онкологическими больными. Целью исследования было использование специальных психотехник в качестве дополнения к базовому лечению в онкологии.

Результат нашей научной литературы и личных наблюдений, проанализированных в ходе нашего исследования, показывает, что известие об онкологическом заболевании меняет привычный и безопасный образ жизни человека и приводит к возникновению тяжелых переживаний, в жизни которых присутствует страх смерти. В связи с этим в исследованиях, проведенных за рубежом, подчеркивается, что онкологические больные нуждаются в психологической помощи.

Для того чтобы оказать адекватную психологическую поддержку, важно определить, в какой ситуации находятся пациент и его семья. Онкологическое заболевание обычно воспринимается как стрессовая ситуация. Выше мы приводили проверенные мнения о том, что онкологические заболевания возникают в психике пациента как стрессовые ситуации.

В этом месте важно правильно организовать и проводить психокоррекционные мероприятия с онкологическими больными.

В качестве направлений и методов в большинстве научной литературы по данной области можно указать следующие: рациональная, когнитивно-поведенческая, экзистенциальная, интегративная, групповая психотерапия, прогрессивная мышечная релаксация, аутотренинг, гипноз, символдрама, техники активного воображения, психосинтез, гештальт-терапия, транзактный анализ, психодрама, психоанализ и т.д.

Таким образом, проведение психологической службы с онкологическими больными важно для развития волевой, эмоциональной и когнитивной сферы, задействования их психических ресурсов, которые способны положительно влиять на медицинские процедуры в их борьбе с болезнью.

Аннотация

В данной статье представлена необходимость оказания психологической помощи пациентам с диагнозом онкологическое заболевание, важные аспекты, на которые следует обратить внимание при ее организации.

Ключевые слова: психика, онкология, состояния онкобольного, онкопсихология, психоэмоциональные состояния, психологическая служба, психокоррекция.

Annotation

This article presents the need to provide psychological assistance to patients diagnosed with cancer, important aspects that should be paid attention to when organizing it.

Keywords: psyche, oncology, states of a cancer patient, oncopsychology, psychoemotional state, psychological service, psychocorrection.

COVERAGE OF THE ISSUE OF POPULATION MIGRATION IN THE KHIVA KHANATE IN ARCHIVAL DOCUMENTS

Feruza Jumabayevna TADJIYEVA

"UNIVERSITY-MA'MUNA"

Associate Professor of the Department History of Ph.Dr.

Uzbekistan, KHOREZM

ftj85@mail.ru

In each period, in the study of the national structure of the population in a certain area, ethnic groups, population size, population employment, changes in lifestyle, a word, demography, migration (immigration), and re-emigration (migration) it is important to research the information about shedding). "Migration is one of the main factors of the redistribution of labor resources between different regions of the country, republics, cities, and villages, and changes in the number, composition, and location of the population. The migration of the population from one place to another, i.e., the process of migration, has a great influence on the increasing multi-ethnicity of the republics. At the same time, it indirectly affects demographic processes. Because the composition of migrants may differ from the composition of the population of this area in terms of age, gender, and other aspects. These processes are influenced by the political, social, economic, and natural conditions in the country. In the second half of the 19th century, huge social and political processes took place in our country. That is, tsarist Russia conquered the independent states of Central Asia one after another. The Khanate of Khiva was not left out of these changes.

In explaining the topic before us, we think based on the documents of the MDA of the Republic of Uzbekistan and the historical works of Ogahi "Gulshan ud-Dawla" and "Shahid ul-Iqbal". Muhammad Reza Ogahiy (1809-1874) had a great place in Uzbek literature and left a name in history as a poet, historian, translator, calligrapher, and statesman. After his uncle Munis, he completed "Firdavs ul-Iqbal" and created five more excellent historical works on the history of Khiva Khanate. They reflect the history of Khiva Khanate from 1825 to 1872. Ogahi wrote a historical work entitled "Gulshan ud-Dawla" dedicated to the reign of Sayyid Muhammad Khan. Ogahi's historical work "Shahid ul-Iqbal" is an unfinished work, the autographed copy of which was taken to St. Petersburg by L. Kun in 1873 when Russia occupied Khiva Khanate. Khiva historian Muhammad Yusuf Bayani (1859-1923) stated that at that time 300 volumes of manuscript works were taken away by L. Kun. Bayani mentioned the names of Ogahi's works and regretfully wrote that he could not use these works because they were taken away by the Russians.

Annotation

This article talks about the peoples who moved to the Khiva khanate and their influence on the political, social, economic, and natural conditions in the territory of the khanate.

Key words: migration, re-emigration, Iranian, Kazakh, Turkmen, ethnos.

Аннотация

В данной статье говорится о народах, переселившихся в Хивинское ханство, и их влиянии на политические, социальные, экономические и природные условия на территории Хивинского ханства.

Ключевые слова: миграция, реэмиграция, иранцы, казахи, туркмены, этнос.

СТАРАЯ ЗАСТРОЙКА

Захид МАДРАХИМОВ

Наманганский Государственный Университет,
кандидат исторических наук, доцент
Узбекистан, НАМАНГАН
zmadrahimov1980@mail.ru

Умида ЗАРИПБОВЕВА

Наманганский Государственный Университет,
студент исторического факультета
Узбекистан, НАМАНГАН

*Самый красивый среди турецких городов и
самый крупный — город Гурганч.*

Она как море от множества жителей колеблется.

Ибн Баттута (Марокко)

Город Ургенч, имеющий многовековую историю, является одним из первых и крупнейших центров Хорезма. Топонимы Хорезма и Ургенча тесно связаны. Стоит отметить, что при формировании древней городской культуры Хорезма она послужила основой для формирования системы ирригации и перехода к оседлому земледелию в этих регионах, не отрицая при этом внешнего влияния и культурных связей, как в Весь регион Центральной Азии считается целесообразным [1, с.155].

Во многих регионах мира можно встретить такие названия городов и деревень, как Ургва, Урва, Гургандж, Урганч, Кохна Ургенч, Урганджи. В Андижанской области Избосганская, Комсомолабадская, Пахтабадская, Сырдарьинская области Наманганской области, Нурота, Томды, Каракольский район Ферганской области, Дангаринская, Фрунзенская, Самаркандская и Бухарская области, Чарджой братской Республики Туркменистан, Урганджи в Марийских веляятах. Если спросить правду, то в тех местах живут внуки наших старых друзей, Старых Урганчиев. Урга — название города Улан-Батора в Республике Монголия до 1924 года. Ургва — древнее название Ургенча, города, упомянутого в Авесте, священной книге огнепоклонников. Известно, что именно так описывается упомянутая в главах VIII-XII «Авесты» земля Хорезмии, богатая реками и озерами, специализирующаяся на животноводстве, садоводстве и охоте, жаркая летом и очень холодная зима.

Уникальной частью топонима Хорезма можно считать город Ургенч, одну из ранних столиц Хорезма, один из городов Вайрика. Топоним Ургенч встречается в разных источниках в древних источниках. В древнетюркских источниках он записан как «Гургандж», в арабских источниках «Джурджания». Среди нашего народа бытуют различные предположения о происхождении этого названия. Урганчтопоним означает хур – солнце, «Гяндж – сокровище», «сокровище счастья». По мнению А.Ишаева, топоним Ургенч означает «тронный дворец» [2, с. 118-119]. Если посмотреть на него с другой точки зрения, топоним Ургенч означает также «большой замок», «большой город». Но с исторической точки зрения топоним гораздо древнее и существовал еще до прихода тюркских народов в Среднюю Азию.

Ключевые слова: Древний Хорезм, Ургва, Урва, Гургандж, Ургенч, Старый Ургенч, «большая крепость», «большой город», «Гяндж – сокровище», «сокровище счастья», «Хорезм, описание города», «Авеста», Монгольское нашествие.

Литература

1. Эшов Баходир. История древних городов Средней Азии. – Ташкент, 2006. – Б. С. 155 .
2. Дусимов З. Топонимы Хорезма. - Ташкент : Наука , 1985. - Б. С. 118-119.

TOURISM AS A SOCIAL INNOVATION IN KAKHETI REGION

Nelly TSKITISHVILI

Iakob Gogebashvili Telavi State University,
Assoc.Prof. Dr.
Georgia, TELAVI
nelly.tskitishvili@gmail.com

In the paper “Tourism as a Social innovation in Kakheti Region” the perspectives of tourism in one of the regions of Georgia Kakheti are discussed in the context of sustainable development, in which the social welfare of the local population is important; Here are presented the tourist resources and attractions that determine its attractiveness: cultural and wine tourism is a particularly interesting destination for foreign or local tourists. Rich historical and cultural heritage, protected areas, flora and fauna, folklore, cuisine, hospitable population, excellent wines. The importance of promotion in the tourism business is also presented and the relevance of science and business cooperation is emphasized. Also the importance of promotion in the tourism business is presented as well as relevance of science and business cooperation is emphasized.

The purpose of the topic: to present tourism as a social innovation in Kakheti region. Relevance of the topic is related to the specific features of the tourism industry, the main goal of which is, on the one hand, to restore the spiritual and physical strength of a person, on the other hand, to provide a variety of services to customers according to the types of individual services, which requires quality improvement and the cooperation of the university with private and state bodies in this direction. Conclusions and the main literature are presented in the paper.

Georgian tourism, under the conditions of the proper governmental approach, effective economic policy and management, has an excellent perspective, because Georgia is a country rich in tourist resources. The development of the tourism industry and infrastructure, despite the many projects and programs implemented in this direction in recent years, remains a constant concern of both the central and local governments and the private sector. The revitalization of the industry is possible through close cooperation between the state and the private sector.

The region of Kakheti is known as the region of wine-making. It is one of the important regions of Georgia in terms of tourist attractions. All this is a solid basis for the development of sustainable tourism, which becomes a source of income for the local population. The main thing is to bring the tourism industry and communications up to date in order to fully meet the expectations of tourists visiting this region.

Below are the conclusions formulated as recommendations for the parties operating in the field of tourism:

- increase the awareness of Georgia as a country with excellent tourism resources on international market;
- through various marketing measures stimulate the development of both inbound and domestic tourism in the country;
- promote the creation of favorable environment for further development of tourism business;
- increase the competitiveness of the country on international tourist market;
- promote the image of a safe country and build a strong brand.

Key words: tourism, industry, marketing, Kakheti region.

ТУРИЗМ КАК СОЦИАЛЬНАЯ ИННОВАЦИЯ В РЕГИОНЕ КАХЕТИЯ

Нелли ЦКИТИШВИЛИ

Телавский государственный университет имени Якоба Гогешашвили
доктор философии, доцент
Грузия, ТЕЛАВИ
nelly.tskitishvili@gmail.com

В статье «Туризм как социальная инновация в регионе Кахети» перспективы туризма в одном из регионов Грузии, Кахети, обсуждаются в контексте устойчивого развития, в котором важное значение имеет социальное благополучие местного населения; Здесь представлены туристические ресурсы и достопримечательности, определяющие его привлекательность: культурный и винный туризм является особенно интересным направлением для иностранных и местных туристов. Богатое историческое и культурное наследие, охраняемые территории, флора и фауна, фольклор, кухня, гостеприимное население, превосходные вина. Также представлена важность продвижения в туристическом бизнесе и подчеркнута актуальность сотрудничества науки и бизнеса. Также представлена важность продвижения в туристическом бизнесе, а также подчеркнута актуальность сотрудничества науки и бизнеса.

Цель исследования: представить туризм как социальную инновацию в Кахетии. Актуальность темы связана со спецификой туристической отрасли, основной целью которой является, с одной стороны, восстановление духовных и физических сил человека, с другой стороны, предоставление разнообразных услуг для По мнению заказчиков, определены виды отдельных услуг, требующих повышения качества и сотрудничества вуза с частными и государственными органами в этом направлении. В статье представлены выводы и основная литература.

Грузинский туризм, при условии правильного государственного подхода, эффективной экономической политики и управления, имеет прекрасную перспективу, поскольку Грузия – страна, богатая туристическими ресурсами. Развитие туристической отрасли и инфраструктуры, несмотря на множество проектов и программ, реализованных в этом направлении в последние годы, остается постоянной заботой как центрального и местного правительства, так и частного сектора. Оживление отрасли возможно благодаря тесному сотрудничеству государства и частного сектора.

Регион Кахетия известен как регион виноделия. Это один из важных регионов Грузии с точки зрения туристических достопримечательностей. Все это является прочной основой для развития устойчивого туризма, который становится источником дохода для местного населения. Главное – модернизировать туристическую отрасль и коммуникации, чтобы полностью оправдать ожидания туристов, посещающих этот регион.

Ниже приведены выводы, сформулированные в качестве **рекомендаций** для сторон, осуществляющих деятельность в сфере туризма: 1) повысить осведомленность Грузии как страны с отличными туристическими ресурсами на международные рынки; 2) посредством различных маркетинговых мер стимулировать развитие как внешний, так и внутренний туризм в стране; 3) способствовать созданию благоприятной среды для дальнейшего развития туризма как бизнеса; 4) повысить конкурентоспособность страны на международном туристическом рынке; 5) продвигать имидж безопасной страны и создавать сильный бренд.

Ключевые слова: туризм, промышленность, маркетинг, Кахетинский регион.

IRAN-GEORGIA RELATIONS AFTER THE DISSOLUTION OF THE SOVIET UNION

Ekaterine LOMIA

Black Sea Research Center of IKSAD,
Director, PhD in Political Science,
Georgia, TBİLİSİ
catherine.lomia@gmail.com

Maya MANCHKHASHVILI

St.Andrews Georgian University,
Head of IR Bachelor program, Assoc.Prof., PhD in Political Science,
Georgia, TBİLİSİ
maia.manchkhashvili@tsu.ge

The Islamic Republic of Iran, as the legal successor of the largest Persian Empire, has been a significant player in the Caucasus for centuries. In contrast to the two leading actors in the region, the Russian Empire and the Ottoman Empire, Iran actively engaged in wars of conquest in the South Caucasus over an extended period. Following the end of the era of imperialism and colonialism, the largest conquering states underwent a fundamental transformation in terms of political regimes. In the 21st century, the Islamic Republic of Iran acknowledges and respects the independence, sovereignty, and territorial integrity of Georgia. Tehran is committed to strengthening economic ties with Tbilisi. From a geopolitical point of view, one of Iran's primary foreign policy objectives towards Georgia is the industrialization of energy resources and access to the European natural gas market through Georgian ports. Given the potential shifts in the energy landscape, economic diversification is crucial for Georgia, especially since it relies heavily on Azerbaijan for its main supply of natural gas. Additionally, any increase in oil and natural gas tariffs by Azerbaijan will directly impact Georgia's economy. Simultaneously, the government of Georgia must adopt a cautious, balanced, and pragmatic approach in its dealings with Iran. This is to avoid causing irritation to the United States on one hand and Israel on the other. Both these countries actively oppose the Islamic Republic of Iran and the terrorist organizations and groups that, according to the international community, receive financing from Tehran. The article examines Iran-Georgia relations following the collapse of the Soviet Union, after which Georgia regained its independence. The paper relies on a retrospective analysis of the relations between the two countries and employs systematic-structural, historical-comparative, logical, and content analysis research methods.

Keywords: Iran, Georgia, economy, energy policy.

ИРАНО-ГРУЗИНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ПОСЛЕ РАСПАДА СОВЕТСКОГО СОЮЗА

Екатерина ЛОМИЯ

Черноморский научный центр ИКСАД /IKSAD/,
директор, кандидат политических наук,
Грузия, ТБИЛИСИ
catherine.lomia@gmail.com

Майя Манчхашвили

Грузинский университет Сент-Эндрюса,
руководитель программы бакалавриата по международным отношениям,
кандидат политических наук, доцент
Грузия, ТБИЛИСИ
maia.manchkhashvili@tsu.ge

Исламская Республика Иран, как правопреемница крупнейшей Персидской империи, на протяжении веков была значимым игроком на Кавказе. В отличие от двух ведущих игроков в регионе – Российской империи и Османской империи – Иран активно участвовал в завоевательных войнах на Южном Кавказе в течение длительного периода. После окончания эпохи империализма и колониализма крупнейшие государства-завоеватели претерпели фундаментальную трансформацию политических режимов. В XXI веке Исламская Республика Иран признает и уважает независимость, суверенитет и территориальную целостность Грузии. Тегеран привержен укреплению экономических связей с Тбилиси. С геополитической точки зрения, одной из основных целей внешней политики Ирана в отношении Грузии является индустриализация энергетических ресурсов и доступ к европейскому рынку природного газа через грузинские порты. Учитывая потенциальные изменения в энергетическом ландшафте, экономическая диверсификация имеет решающее значение для Грузии, особенно потому, что она в значительной степени зависит от Азербайджана в качестве основного поставщика природного газа. Кроме того, любое повышение тарифов на нефть и природный газ со стороны Азербайджана напрямую повлияет на экономику Грузии. В то же время правительство Грузии должно занять осторожный, сбалансированный и прагматичный подход в своих отношениях с Ираном. Это сделано для того, чтобы не вызвать раздражение США с одной стороны и Израиля с другой. Обе эти страны активно противостоят Исламской Республике Иран и террористическим организациям и группам, которые, по мнению международного сообщества, получают финансирование из Тегерана. В статье рассматриваются ирано-грузинские отношения после распада Советского Союза, после чего Грузия восстановила свою независимость. Статья опирается на ретроспективный анализ отношений между двумя странами и использует системно-структурный, историко-сравнительный, логический и контент-анализ методы исследования.

Ключевые слова: Иран, Грузия, экономика, энергетическая политика.

СМЫСЛ И ТРАНСЦЕНДЕНЦИЯ: ДУХОВНЫЕ СЛОВА ДЖАДИДОВ

Дилрабо Турсуновна АМРИДИНОВА

Ташкентский университет прикладных наук,
профессор кафедры Истории, доктор философских наук (DSc)
Узбекистан, ТАШКЕНТ
dilrabo@1971mail.ru

Актуальность темы. Тема "Смысл и Трансценденция: духовные слова джадидов" является важной и актуальной в контексте изучения духовности, религиозности и культурных аспектов общества. Движение джадидов, представляющее собой обновительское течение в исламе, внесло значительный вклад в формирование духовного мировоззрения и культурной идентичности. В современном мире, где многие люди ищут глубокий смысл жизни и стремятся к духовной гармонии, исследование духовных аспектов джадидского движения представляет большой интерес.

Исследование духовных аспектов джадидского движения позволяет раскрыть значимость религиозных и философских учений в формировании образа жизни, ценностей и взаимоотношений в обществе. Такое исследование также может внести вклад в академическую дискуссию о роли религии в современном мире, о взаимодействии религиозных традиций и культурных аспектов, а также о духовных путях к пониманию смысла человеческой жизни. Таким образом, тема "Смысл и Трансценденция: духовные слова джадидов" актуальна в контексте современных глобальных вызовов и потребности в глубоком понимании духовных аспектов и значимости духовных путей в поиске смысла жизни.

Методы. В рамках исследования "Смысл и Трансценденция: духовные слова джадидов" был применен многогранный методологический подход, который включал в себя: Анализ литературы: Проведен обширный обзор академических источников, связанных с движением джадидов, духовностью и философией ислама. Это позволило понять контекст, исторический фон и ключевые аспекты исследуемой темы. *Анализ текстов:* Основная часть исследования включает анализ духовных текстов, созданных представителями джадидов, в которых раскрываются их учения, понятия смысла и трансценденции. Тексты были подвергнуты детальному философскому и лингвистическому анализу. *Сравнительный анализ:* Произведен сравнительный анализ джадидских учений с другими религиозными и философскими традициями, чтобы выявить общие черты и особенности духовных аспектов.

Выводы и рекомендации. Исследование позволило сделать следующие выводы:

- Джадиды выделялись углубленным пониманием смысла жизни и акцентировали важность духовной гармонии для достижения трансценденции.
- Духовные аспекты движения джадидов имеют универсальное значение, способное вдохновить людей на поиск глубокого смысла и внутренней гармонии.
- Джадиды уделяли внимание духовной практике, медитации и моральным нормам как средствам к более глубокому пониманию себя и мира.
- Исследование подчеркнуло актуальность духовных учений джадидов в современном мире, где многие люди ищут смысл и духовную гармонию.
- На основе проведенного анализа, можно рекомендовать углубить исследование влияния духовных аспектов движения джадидов на формирование идентичности и поведения его последователей в современном обществе. Также, дальнейший анализ мог бы раскрыть взаимосвязь между духовностью джадидов и современными философскими и культурными тенденциями.

Ключевые слова: трансценденция, духовные слова джадидов.

FEN BİLİMLERİ DERSİNE YÖNELİK ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİNİN ARZU LİSTELERİ İLE BELİRLENMESİ

Sevgi ATALAY

Türkiye Millî Eğitim Bakanlığı
Fen Bilimleri Öğretmeni,
Türkiye, ARDAHAN
ssevgiaatalay@gmail.com

Araştırmanın amacı ortaokul öğrencilerinin Fen Bilimleri dersinin işlenişine yönelik duygu ve düşüncelerini ortaya çıkarmaktır. Araştırmaya 42 ortaokul öğrencisi katılmıştır. Araştırmaya katılan öğrenciler; ortaokul 5, 6 ve 7. sınıflarda öğrenim görmektedir ve öğrencilerin yaş aralığı 11-13 yaş şeklindedir. Bu Araştırmada veri toplama aracı olarak, araştırmacı tarafından hazırlanan arzu listesi kullanılmıştır. Arzu listeleri öğrencilerin açığa vuramadığı, hissettiği ve karşılanmasını istediği ihtiyaçlarını belirlemeye yönelik kullanılmaktadır. Bu araştırmayla, öğrencilerin Fen Bilimleri dersi hakkındaki düşüncelerinin açığa çıkarılması ve var olan durumun ortaya koyulması hedeflenmiştir. Arzu listesinde 3 soru sorulmuştur. Bu sorular; ‘Bir Fen Bilimleri öğretmeni olsanız neler yapardınız?’, ‘Elinizde sınırsız malzemeler olsa hangi deneyleri yapardınız?’, ‘Elinizde sihirli bir kalem olsa Fen laboratuvarını nasıl güzelleştirirdiniz?’ şeklindedir. Öğrencilerin sorulara verdiği cevaplar analiz edilerek tablo ve grafiklerle gösterilmiştir. ‘Bir Fen Bilimleri öğretmeni olsanız neler yapardınız?’ sorusuna verilen en fazla yanıt etkinliklerle dolu bir ders işleme şeklinde olmuştur. Elinizde sınırsız malzemeler olsa hangi deneyleri yapardınız?’ sorusunun cevapları incelendiğinde öğrencilerin en çok yanardağ deneyini ve mikroskopta mikroskobik canlıları izlemeyi tercih ettiği görülmüştür. ‘Elinizde sihirli bir kalem olsa Fen Laboratuvarını nasıl güzelleştirirdiniz?’ sorusuna verilen öğrenci yanıtlarında ise laboratuvar içine değişik deney malzemeleri koyma ifadesi daha fazla belirtilmiştir. Araştırma sonucunda; öğrencilerin, Fen Bilimleri öğretmeninden derslerde çok çeşitli deneyler ve eğlenceli etkinlikler yapmasını bekledikleri görülmüştür. Öğrencilerin, dersleri Fen Laboratuvarında işlemeyi ve yanardağ deneyi gibi akılda kalıcı deneyleri daha çok yapmayı istediği belirlenmiştir. Öğrencilerin yaparken eğlendikleri etkinliklerde öğrendikleri konuların daha akılda kalıcı olduğu görülmüştür. Öğrencilerin bazılarının Robotik kodlama konusunda ilgisi olduğu ve bu ilgilerine yönelik etkinliklerin ders planına dahil edilmesini istedikleri de belirlenmiştir. Derslerin drama yöntemiyle işlenmesinin faydalı olacağı da bazı öğrenciler tarafından düşünülmektedir. Öğrenci cevapları arasında Fen Bilimleri panolarının düzenli ve etkili kullanılmasının önemi belirtilmiştir. Bulmaca ve eğitsel oyunların öğrenciler tarafından çok eğlenceli bulunduğu ve derslerde bu materyallerin kullanılmasını istedikleri saptanmıştır. Balon ve baloncuk deneylerinin öğrencilerin ilgisini çektiği görülmüştür. Ayrıca öğrencilerin Fen Laboratuvarında etkileşimli tahta görmek istedikleri belirlenmiştir. Öğrencilerin, Fen Bilimleri derslerinde etkileşimli tahtalarda eğitsel oyunlarla etkinlik yapmayı çok eğlenceli buldukları da saptanmıştır. Elde edilen sonuçlar yapılandırmacı eğitim anlayışıyla uygun çıkmıştır. Öğrenci eğitim- öğretim sürecinde aktif olduğu, eğlenirken öğrendiği ve öğrendiği bilgileri yapılandırdığı zaman derse karşı olan ilgisi daha da artmaktadır. Derse ilgi duyan öğrencilerin ise daha başarılı olacağı beklenmektedir. Arzu listelerinden elde edilen sonuçlarla birlikte öğrenci ihtiyaçlarına göre, Fen Laboratuvarları ve Fen Bilimleri dersi planları düzenlenebilir.

Anahtar Kelimeler: Fen bilimleri, Dersine yönelik öğrenci görüşleri, Arzu listeleri.

21.YÜZYIL EĞİTİMİ ÖRNEĞİ: DUVARISIZ SINIFLAR FARKINDA YAŞAMLAR eTwinning PROJESİ

Zeynep ERCİYAS TOZ

Esenyurt Bilim ve Sanat Merkezi,
Uzman Öğretmen, EYUDER' eTwinning Akademi Koordinatörü
Türkiye, İSTANBUL
actzetzmt@gmail.com

21.yüzyıl hayatımızın her noktasında çok hızlı değişimlerin olduğu bir dönemdir. Bu değişimlere ayak uydurabilmek için çağın gerektirdiği becerileri de kazanmak gerekmektedir. Bunların başında araştırma yapma, eleştirel düşünme, bilgi edinme, yaşantısından sonuçlar çıkarma, bilimsel düşünebilme, yaratıcılık ve işbirliği gelir. Ancak bu becerilerin gelişebilmesi sınıf dışında farklı öğrenme ortamlarında ve insan beyninin donanımına uygun bir şekilde hata yapma imkanı dahilinde bizzat deneyimleme şansı sunularak sağlanabilir. Kaldı ki 21.yüzyıl bireylerinin devamlı surette farklılaşan beklentilerine verebilmek derse gereken dikkati vermelerini sağlamak oldukça zorlaşmaktadır. Bu nedenle çağımızın ve insan doğasının olmazsa olmaz becerileri kazandırabilmek amacıyla Duvarsız Sınıflar Farkında Yaşamlar adlı 4-16 yaş aralığındaki öğrencilerimizi kapsayan ulusal ve çok ortaklı bir eTwinning okul ortaklığı projesi hazırlanmıştır. Proje kapsamında bir yandan insanın vazgeçilmez bir parçası olduğu doğa ve deneyimleme ortamları yaşatılırken diğer yandan çağın gerekliliği olan teknolojik okur yazarlık becerileri kazanabilmeleri ve geliştirebilmeleri için Kodlama dersleri, Web 2.0 araçları ile Artırılmış ve Sanal Gerçeklik Uygulamaları müfredata entegre edilmiştir. Okul ortakları ve öğrencileri ile Online bağlantılar aracılığıyla işbirlikçi çalışmalar yapılmıştır. Böylece bu projeye yalnızca dört duvar arasında değil, her yerde ve her şekilde öğrenebilen ve farkındalıklı hayat algılarına ve becerilerine sahip bireyler yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Türkiye'nin farklı illerinden 30 ortakla gerçekleştirilen projeye İstanbul' daki ilkökul 1.sınıf öğrencileri ile dahil olunmuştur. Proje öncesi ve sonrasında Konu ile alakalı ilk test ve son test yapılmıştır. Öğrencilerin görüşlerinin alınması amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme rehberi kullanılmıştır. Bu yarı yapılandırılmış rehberdeki sorularla öğrencilerin deneyimledikleri öğrenme ortamlarını ve kullandıkları web 2.0 araçlarını, artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik uygulamalarının öğrenme süreçlerine yönelik etkileri kendi ifadeleriyle alınmak istenmiştir. Elde edilen nitel verilerin analizinde betimsel analizi kullanılmıştır. Proje sürecince deneyimlenen ortamlar ile kullanılan web 2.0 araçları, sanal ve artırılmış gerçeklik uygulamalarından elde edilen resim, video ve çalışmalar çalışmaların çıktısı olarak belirlenmiştir. Bu çıktılar eTwinning platformunda Duvarsız Sınıflar Farkında Yaşamlar Projesinde kullanılmıştır. Öğrenciler müze, doğa, atölye gibi farklı öğrenme ortamlarında hata yapma şansı dahilinde bizzat deneyimleyerek öğrenme imkanı bulmuştur. Sanal gerçeklik ortamlarıyla ise çeşitli sebeplerle ulaşamayacağı objelerle etkileşim içinde olmaya fırsat bulmuş ve deneyimlemiştir. Web 2.0 araçları ileyse öğrenmesi istenen konuya daha çok odaklandıkları ve yaratıcılıklarının geliştiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 21.Yüzyıl Becerileri, Deneyimlemek, Web 2.0 Araçları, Bilimsel Düşünme Becerileri, Teknoloji.

SOSYAL KAYGI YAŞAYAN ÖĞRENCİLERDE KABUL VE KARARLILIK TEMELLİ PSİKOEĞİTİMİN, YAŞANTISAL KAÇINMA ÜZERİNE ETKİSİ

Seyede Elham MOUSAVİ

Atatürk Üniversitesi,
Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü, PhDr.
Türkiye, ERZURUM (İran, ERDEBİL)
moosavi1647@gmail.com

Giriş-Amaç: Sosyal kaygı, ergenlik döneminin en yaygın rahatsızlıklarından biri olarak bilinmektedir. Çocuklar ve ergenler de bu rahatsızlık düşük akademik performans, depresyon ve madde bağımlılığı gibi önemli psikolojik sorunlara yol açabilmektedir. Sosyal kaygısı olan ergenlerin yaşantısal kaçınmaları, onları sosyal olgunlaşmaktan uzak tutmaktadır. Bu araştırmanın amacı, sosyal kaygı yaşayan öğrencilerde yaşantısal kaçınma azaltılmasında kabul ve kararlılığa dayalı psikoeğitimin etkililiğini araştırmaktır.

Yöntem: Bu araştırmada kontrol gruplu öntest, sontest ve izleme yöntemi kullanılmıştır ve her grup 30 kişiden oluşmaktadır. Çalışma evreni 2020-2021 eğitim yılı güz yarısında İranın Ardebil ilinde öğrenim gören, 12-16 yaşında, ortaokul birinci, ikinci ve üçüncü sınıf öğrencileridir. Örnekleme için tabakalı yöntemi kullanarak 4 okul seçkisiz olarak seçilmiştir. Her okuldan 6 sınıf ve her sınıftan 25 öğrenci gönüllü olarak sosyal kaygı bozukluğu envanterini doldurmuştur. Sonraki evrede 60 kişi envanterde en yüksek puan alan öğrencilerden seçilerek, araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Araştırma da veri toplama araçları olarak, kabul ve eylem ölçeği kullanılmıştır. Sosyal kaygı belirtilerine odaklanarak hazırlanan psikoeğitim programı oturumları her hafta 90 dakikalık oturum olarak, 8 haftalık bir program uygulanmıştır. Verilerin analizi için SPSS programında t-test ve kovaryans yöntemi kullanılmıştır.

Bulgular: Kabul ve kararlılığa dayalı psikoeğitim alan deney grubundaki sosyal kaygılı öğrencilerin yaşantısal kaçınma son test puanları, ön test puanlarına göre anlamlı bir düşüş göstermektedir ($t=10.17$, $P<0.01$). Kabul ve kararlılığa dayalı psikoeğitim alan deney grubundaki sosyal kaygılı öğrencilerin yaşantısal kaçınma son test puanları, kontrol grubunun son test puanları ile anlamlı bir düşüş vardır ($F= 131.01$, $P<0.01$). Bu psikoeğitimin etkililiği 0,697'ye eşittir, yani yaşantısal kaçınma son test puanlarındaki farklılıkların yüzde 69,7'si psikoeğitimin etkisiyle ilgilidir ($\eta^2= 0,697$). Kabul ve kararlılığa dayalı psikoeğitim alan deney grubundaki sosyal kaygılı öğrencilerin yaşantısal kaçınma ön test puanları, izleme puanlarından anlamlı düzeyde düşüktür ($t= 9,93$, $P<0.01$).

Sonuçlar: Araştırma verilerinin analizinden elde edilen sonuçlara göre, kabul ve kararlılığa dayalı psikoeğitimin yaşantısal kaçınma iyileştirmede önemli etkisi olmuştur. Kabul ve kararlılık yönteminde bilinçli farkındalık, bilişsel ayrışma ve değerler göz önünde bulundurulduğunda, bu yaklaşımın tüm engellere karşın sosyal ortamlara girmeyi kolaylaştırdığı görülmektedir ve bu etki takip döneminde de devam etmektedir.

Kabul ve kararlılığa dayalı psikoeğitim programının öğrencilerin sosyal kaygıları üzerindeki etkisi göz önünde bulundurularak, bu eğitim yönteminin etkili ve kolay bir eğitim yöntemi olarak okullarda görev yapan psikolojik danışmanlara öğretilmesi ve öğrenciler için uygun ve ekonomik bir yöntem olarak okulda kullanılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: sosyal kaygı bozukluğu, kabul ve kararlılık temelli psikoeğitim, yaşantısal kaçınma.

TÜRKİYE'YE GÖÇ EDEN AHISKA TÜRKÜ ÖĞRENCİLERİN EĞİTİMDE KARŞILAŞTIKLARI DİL SORUNU

Minara ALİYEVA ÇINAR

Bursa Uludağ Üniversitesi
Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü,
Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, Doç.Dr.
Türkiye, BURSA
minara@uludag.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7339-0260

Dünyanın her yerinde, tarihin her döneminde göç hareketleri yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir. İnsanlık tarihi kadar eski bir olgu olarak bilinen göç; insanların ekonomik, sosyal, siyasî veya doğal sebeplerden dolayı isteğe bağlı veya zorunlu olarak yer değiştirmesi olayıdır. Buna bağlı olarak göç ikiye ayrılır: isteğe bağlı göç ve zorunlu göç. Konuya bağlı olarak üzerinde durulan zorunlu göçler, insanların kendi istekleri dışında çeşitli güçlerin etkisiyle veya yaşanan çeşitli olaylar neticesinde yer değiştirmek zorunda kaldıkları göçlerdir. Tarihte pek çok toplum zorunlu göçe tabi tutulmuştur. Bu topluluklardan biri de Ahıska Türkleridir.

Yakın döneme kadar Ahıska Türklerinin yaşadığı göç vakaları daha çok zorunlu göç sebebiyle gerçekleşmişti. Halen on bir ülkede dağılık olarak yaşayan Ahıska Türkleri, günümüzde dahi yaşadıkları sorunlardan dolayı başka ülkelere göç etmek zorunda kalmaktadırlar. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından çeşitli ülkelerde Türkiye'ye isteğe bağlı göçler yaşanmıştır. Ancak son zamanlarda yaşanan göçler daha çok zorunluluk sebebiyle gerçekleşmektedir. Son yıllarda Ukrayna'da yaşanan siyasî olaylar ve gerilimler sebebiyle o ülkede ikamet eden Ahıska Türkleri büyük sıkıntılar yaşamaktadır. 2014 yılında Ukrayna'da yaşanan savaştan büyük zarar gören Ahıska Türkleri, uzun bir bekleyişin ardından Türkiye Cumhuriyeti tarafından davet edilmiş ve iskânlı göç kapsamında Türkiye'ye getirilmiştir. Türkiye'ye getirilen Ahıskalılar, Bitlis'in Ahlat ilçesi ve Erzincan'ın Üzümlü ilçesine yerleştirilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye'ye göç eden Ahıska Türkleri günümüzde, Bitlis ve Erzincan illerinin dışında, İstanbul, Bursa, İzmir, Ankara, Antalya, Yalova, Çanakkale, Aydın, Denizli, Konya, Adana, Trabzon, Samsun, Kırıkkale, Kütahya ve Iğdır'da da ikamet etmektedirler. Yerleşimin en yoğun olan il ise Bursa'dır.

Ahıska Türkleri, yaşadıkları zorunlu göç neticesinde göç ettikleri ülkelerde birçok sorunla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu ülkelerin arasında ana vatanları Türkiye dahi olsa yaşanan sorunlar genel anlamıyla paralellik göstermektedir: uyum sağlama, maddi sorunlar, eğitimde yaşanan sorunlar, dil sorunu vb. Yerel dile hâkim olamamaktan kaynaklanan sorun bu sorunların başında yer almaktadır. Ahıskalılar, Anadolu ağzlarının bir parçası olan Ahıska ağzını kullanmalarına rağmen, neredeyse iki yüz yıl ana vatanlarından uzakta kalmalarından ötürü, günümüzde konuşulan ve eğitim dili olan ölçünlü Türkiye Türkçesini anlamakta zorluk çekmektedirler. Özellikle de Türkiye'de eğitime devam edecek olan çocuk ve gençlerin eğitim-öğretim sürecinde karşılaştıkları en büyük sorun, dil sorunudur.

Bu bildiriye, Türkiye'ye göç eden ve ilköğretim okullarında eğitim gören Ahıska Türkü öğrencilerinin eğitimlerinde dilden kaynaklanan sorunlar üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: eğitim, göç, Ahıska, Ahıska Türkleri, eğitim sorunları.

TÜRK TOPLUMLARINDA ORTAK BİLİNCİN OLUŞUMU VE ASABİYET TEORİSİNİN ÖNEMİ

Abdolvahap TAŞTAN

Erciyes Üniversitesi

İlahiyat fakültesi, Felsefe ve Dil Bilimleri Bölümü (Emelki), Prof.Dr.

Türkiye, KAYSERİ

tastanhak@gmail.com

Asabiyet İbn Haldun'un yarattığı bir kavramdır; dayanışma, topluluk duygusu, grup ruhu gibi anlamlara gelir. Kabileyi güçlü tutan aidiyet duygusu ve duruşu arka planına yaslanır. Başlangıçta kabile tipi topluluklarla özdeşleştirilen ve kan,soy bağı (nesep asabiyeti) esas alan bir yaklaşım, beraberinde din/kültür bağı da (sebeup asabiyeti) üstlenerek yeni bir sinerji yaratmıştır. Bu anlamda her kabiledede böylesine hem duygusal hem de düşünsel bir bütünlüşme, güçlü bir mekanik dayanışma, kabilesel hayatın doğası gereği, hep olmuştur. Daha sonraları her bir yeni hareketin, yine kabilesel kültürlerde ortaya çıkan, örneğin dini bir oluşumun güçlenmesi ve yayılmasında da; kabileden devlete, kabile dininden evrensel dine evrilmenin de temel motivasyonu asabiyet (İlayı Kelimetullah) olmuştur. Her iki asabiyet bağı, bir üstünlük tartışmasına girmeksizin, birbiriyle ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Osmanlı dönemi Türk tarihinde, Avrupa ve Balkanlarda "Türk" kelimesi ile özdeşleştirilen "Müslümanlık", bu iki bağı naif bir birlikteliğini yansıtmakta ve bir kimlik göstergesi olarak algılanmaktadır. İbn Haldun'un bu meşhur teorisi kanımca aşılış değildir; toplulukları kabileden devlete, bedevilikten hadariliğe taşıyan bu güçlü birliktelik duygusu ve coşkusu, zamanla zayıflamak suretiyle devletlerin de çöküş ve yok oluş nedenleri arasında ön sırayı almaktadır. Bu mesele *Mukaddime*'de tavrılar teorisi olarak tartışılmıştır. Her ne kadar bu döngüsel, eleştirel açıdan kaderci bakış açısı güncel önemini yitirmiş gözükse de, modern çağlarda asabiyet bağlamında giderek yeniden önem kazanmakta ve tartışılmaktadır. Modern toplumların doğasından kaynaklanan bilim, teknoloji ve ekonomide güçlü olma tutkusu, bir tür o toplumlara özgü asabiyet duygusu ve dayanışmasıyla ilişkilidir. Günümüzde asabiyet teorisine yüklenen anlam çok daha farklı boyutları da içermektedir. Aileden, eğitime, kültürel yapılar ve bilinç alanlarına kadar uzanan bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Türk dünyasında modernleşme serüveni kendi tarihi, coğrafi ve kültürel dinamikleri çerçevesinde yol bulabilmiştir. Bugün geline nokta birlik, uzlaş ve başarı için asabiyet kavramı, açık ya da zımni olarak yeniden yorumlanabilir ve bir motivasyon unsuru olarak kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, Asabiyet, Dayanışma, Milli Bilinç.

DÜŞÜNCE GELENEĞİ

Mahmut Can YAĞMURDUR

Kafkas Üniversitesi, Cerrahi Tıp Bilimleri Bşk, Prof.Dr.

Türkiye, ANKARA

mcyagmurdur@gmail.com

ORCID: 0000 0003 3559 0496

İslam coğrafyasında, felsefe, sanat ve hümanizm kavramları iyi tanımlanıp itibar görür hale gelmediği sürece bireysel özgür düşüncenin akıbeti parlak gözükmemektedir.

Problemin kökeninde eğitim anlayışı yatmaktadır. Bu ise düşünce geleneği ile yakından ilgilidir. Maalesef Ortadoğuda sınır tanımayan, evrensel bilgi üretimi esasına dayanması gereken ve itikadî endişeden münezzehe eğitim anlayışının, teolojik temelli medreselerin üzerine çıkamadığı gerçeğini kabul etmek durumundayız. Öyle ki, monoteistik dinlerin sonuncusu olan İslam Dini'nin kurumsal yapısından kaynaklanan bu durum, İslam Coğrafyası'ndaki düşünce geleneğinin teşekkülü esnasında, düşünce geleneği içerisinde "tev'il" kavramını öne çıkaran, Neoplatonizmden mülhem "İşraki ve Sufi" öğretilerde bile kısıtlayıcı etkisini her zaman göstermiştir.

Bu nedenle İslam düşüncesinde, ortodoks İslam ve onun mümessilleri olan ulema ve fâkih sınıfı, antik Yunan felsefesinden önemli ölçüde etkilenecek evrilmiş olan sufi ve Melami gelenekle hep çatışma halinde olmuştur. Türklerin bu çatışma sürecindeki Horasan ve Maverâünnehir'de ki "geometrik konumları", Kûfe ve Basra geleneğini şekillendiren Arap ve Fars anlayışından hayli farklı bir noktada gerçekleşmiştir. Arap İslam gücünün Horasan ve Maverâünnehir bölgesine yayılması süreci, vergilendirme ve ortodoks Arap din anlayışına reaksiyoner kurumlar olarak sufi düşüncüyü yücelterek özellikle Tasavvuf kavramını ve onun düşünsel-sistemsel-ritüel pratığının yaratıldığı "kurumsal tarikat" yapılarını oluşturmuştur. Bir anlamda konformist olarak da değerlendirilebilecek bu yapıların, temelde Arap İslam yayılcılığı ve onun şiddet, vergi ve ganimete dayalı baskısından bunalan sınır bölgesi olan bu sahaların merkezle entegrasyonunu "sureta İslam kimliği" adı altında kendi sosyokültürel kimliğini özgün bir "gnostik ritüel" temelde koruma refleksi ile oluşmuş yapılar olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan, Tasavvuf düşüncesi ve onun kurumsal yapılarına karşı gelişen reaksiyoner düşünce hareketleri ise kimi mutasavvıflar tarafından da salt bir "meşrep" olarak nitelendirilen Melami düşüncesi ile yüceltilerek kendine özgü bir anlayış ve yaşayış tarzı haline gelmiştir. Bu tarz bir anlayış ise konformizm yoluna sapmamıştır. Bu durum özellikle XIII.yüzyıldan itibaren Küçük Asya'da belirgin olarak yeni sufi akımların teşekkülüne de zemin hazırlamıştır. Bu akımlar içerisinde yeşeren tev'il ağırlıklı düşünce sistemi bile mutlak olarak İslam'ın kutsal kitabı Kur'an ile uyumlu olmak kaygısını gütmek zorunda bırakılsa da, bu yolun mensupları şariat mahkemelerince yargılanmaktan kurtulamamışlardır.

Sonuç olarak zaman ilerlemekte dünyadaki sorunlar gittikçe büyümekte iken çatışma konusu olabilecek şiddet barındıran ve ötekileştirici bir düşünce anlayışının hiç bir topluma ne doğuda ne batıda yararı olmadığı ortadadır. Başka yaşanabilecek bir gezegen de olmadığına göre, doğuda ve batıda kibiri ve lüks tüketimi teşvik eden anlayış bir an evvel terkedilmeli insanlığımızın farkına varmamızı sağlayan çağdaş bir anlayış yaratmalıyız.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, tevil, sufizm.

GÖÇLER VE ULUS İNŞAASI

Mahmut Can YAĞMURDUR

Kafkas Üniversitesi, Cerrahi Tıp Bilimleri Bşk, Prof.Dr.

Türkiye, ANKARA

mcyagmurdur@gmail.com

ORCID: 0000 0003 3559 0496

Hatırlanacağı üzere 11 Eylül 2001 sonrası ilk müdahale El Kaide terörü bağlamında 2001 yılında ABD'nin bizzat kendi adamı olan Karzai liderliğindeki Afganistan'a oldu. ABD başkanı o zaman sözde radikal İslam terörüne son vermek için bu saldırıları gerekçe gösterdi. Ancak burada önemli olan bir husus klasik "yeniden yapılanma/reconstruction ve kalkındırma/developing" yöntemlerinin 1960 lardaki gibi değil 1990 ların şartlarına göre "renovo" edilmiş olmasıdır. Bunun sonucunda 11 Eylül 2001 ikiz kuleler saldırısından sonra Başkan Bush, Afganistan müdahalesinde "ABD burada kalıcı izler bırakmayacaktır" düşüncesini izhar etmiştir. Kaldı ki bu radikal İslamcı örgüt, Afganistan'da ABD destekli devlet başkanı Hamid Karzai döneminde, Francis Fukuyama'nın deyimiyle "ulus inşası" bağlamında ABD müdahalesine meşru zemin oluşturan yine Peştun azınlığın çoğunluğu yönetmesi esasına dayalı ilginç bir yapılanmanın vazgeçilmez bir parçası haline getirilmiştir. Şimdi kıta altı Hindistan-Orta Asya ve Çin yollarının Fars platosuna bağlandığı gerek yeraltı zenginlikleri gerek uyuşturucu trafiğinin rant merkezi olan bu stratejik ülkenin Rusya için de önemi tartışılmazdır. Bugün, güneydoğu Asya bölgesi ve Asya Pasifik marketinde artan Çin baskısı kanaatimce ABD kadar, Rusya'nın da aleyhinedir. Bu nedenle Rusya'nın Taliban'nın Kaabil dahil 26 önemli merkezi ele geçirmesi konusunda ABD ile nasıl bir konsensüs üzerindedir bunu iyi tahkik etmek gerekir. Azınlık Peştun (İndo-Germen Fars ırkı olup Darrani ve Gilzai olarak iki esas koldur) etnik azınlığı Sünni ve katı Hanbeli ilkelere dayalı, XIX yy Anglo Sakson tasarımlı fundamentalist bir İslam anlayışına sahiptir. Basından dikkatle izlenirse Katar'ın başkenti Doha da tahliye merkezlerinden birisidir. Öte yandan Türkiye için mülteci ve sığınmacı kavramlarının uluslararası hukuktaki tanımları bağlamında konu büyüteç altına alınmak ve bir strateji planı yapılmak zorunda olduğu açıktır. Ayrıca, ne ABD'nin ne Afgan devleti'nin ve ne de Hanbeli eksenli Vehhabiliğin dolayısıyla İhvan ideolojisinin fikir babası olan Birleşik Krallık, bir zamanlar taşeron olarak kullandıkları Taliban'dan vazgeçmek durumunda olamazlar. Ayrıca, olayların geçtiği bu adına zorlama olarak bir azınlık İndo Germen Peştun kavminden alan Afganistan denilen bir isim de değildir. Aslında bir Türk ülkesi olan Timurluların uzun süre yönettiği bu coğrafyanın Özbek ve Tacikleri yok sayan bir Peştun idaresinin Taliban Peştun ırkçılığına bırakılması kabul edilemez. Sonuç olarak "sığınmacı" olarak Anadolu'ya sokulan "mülteci" statüsü kazandırılmasına çalışılan bu demografik yoğunluğun orta vadede Anadolu coğrafyasında yaratacağı sorunların, ABD'nin özellikle John's Hopkins University (Society of Advanced International Studies/SAIS, sponsored by Bernard Schwartz, CEO of Loral Company) konferanslarında ana hatları tartışılan yeni ulus inşası bağlamında irdelenmesi zorunludur.

Anahtar Kelimeler: Göçler, yeniden yapılandırma, afganistan

KÜLTÜREL İSTİHBARAT ÇERÇEVESİNDE TOPONİMİK SÖYLEM ANALİZİNİN ÖNEMİ

Bülent ÖZTÜRK

Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi,
Halkla İlişkiler ve Tanıtım ABD, Öğretim Üyesi, PhDr.

Türkiye, ANKARA

bulent-ozturk@hbv.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5989-4721>

İletişim, tarih, sosyoloji, psikoloji, antropoloji gibi birçok disiplinin çalışmalarında yer alan kültür, “bir grubun üyelerini veya bir insan kategorisini diğerlerinden ayıran kolektif programlama” (Hofstede ve Hofstede, 2005:400) olarak tanımlanmaktadır. Kültürel istihbarat ise, bir ülke veya coğrafi alanda hedef kitle hakkında iletişimsel eylem süreci için kültürel unsurların toplanması ve saklanması için kullanılan bir istihbarat türüdür. Her toplumun içgüdüsel olarak bilinmeyi anlama, bilinir kılma ve tanıma gayreti her kültürde az ya da çok var olduğu kabul edilmektedir. Bu çabaya hizmet eden toponimi ise yer isimlerini inceleyen bir disiplindir ve toponimik açıdan yerleşim yerlerinin söylem analizi, bu yer isimlerinin dilbilimsel ve kültürel açıdan incelenmesini içerir.

Toponimik söylem analizi, yer isimlerini ve coğrafi mekanları inceleyerek iletişim disiplini açısından önemli bir veri kaynağıdır. Bu tür bir analiz, yerleşim yerlerinin adlarının kökenini, anlamını, etimolojisini ve kültürel bağlamını anlamamıza yardımcı olabilmektedir. Toponimik açıdan yerleşim yerlerinin söylem analizi, dilbilimciler, tarihçiler, coğrafyacılar ve kültürel araştırmacılar için önemli bir araştırma alanı olup iletişim disiplini de bundan faydalanabilmektedir. Bu analiz, yer isimlerinin yerel kültürlerin, tarihin ve dilin yansımaları olduğunu gösterirken, aynı zamanda coğrafi bilgilere de katkı sağlar. Bu analiz ile kültürel istihbarat çalışması çerçevesinde ve stratejik iletişimde kullanılacak aşağıda belirtilen veriler başta olmak üzere birçok bilgi elde edilebilir:

1.Kültürel ve Tarihi Bağlıların Anlaşılması: Toponimik söylem analizi, bir bölgenin veya topluluğun kültürel ve tarihi bağlamını anlamamıza yardımcı olabilir. Yer isimleri, geçmişteki olaylar, coğrafi özellikler ve toplumsal yapılar hakkında ipuçları sunabilir. Bu nedenle, bu analiz, bir yerin tarihini ve kültürel evrimini anlamamıza yardımcı olabilir.

2.İdentiğin İfadesi: Yer isimleri, bireylerin, grupların veya toplumların kimliklerini ifade etmelerinde önemli bir rol oynar. Bir yerin adı, o bölge hakkında duygu ve kimlik bağlantıları kurulmasına yardımcı olabilir. Toponimik söylem analizi, bu kimlik oluşturma süreçlerini ve toplumsal kimliğin coğrafi temellerini anlamamıza yardımcı olabilir.

3.Dil ve İletişim Yapılarının İncelenmesi: Yer isimleri, bir dilin yapısını ve dilbilgisini anlamak için de kullanılabilir. Aynı zamanda yer isimleri, dildeki sembollerin ve anlamların nasıl oluşturulduğunu ve iletimini sağlar. Toponimik söylem analizi, dilbilimciler ve iletişimciler için dilin işleyişini daha iyi anlamalarına da yardımcı olabilir.

4.Coğrafi İletişim ve Yerel Kültür: Yer isimleri, coğrafi iletişim ve yerel kültürler arasındaki ilişkiyi incelemek için kullanılabilir. Bir yerin adı, o bölgenin coğrafi özelliklerini, doğal kaynaklarını ve insan faaliyetlerini yansıtır. Bu, coğrafi alanlarda iletişim ve kültürel etkileşimi anlamamıza yardımcı olabilir.

5.Planlama ve Yönetim: Toponimik söylem analizi, şehir planlama, coğrafi bilgi sistemleri (GIS) ve yerel yönetimler için önemli bir araçtır. Yer isimleri, coğrafi alanların yönetimi ve planlaması için önemli veriler sağlayabilir. Kriz ve risk yönetimi ve stratejik iletişim faaliyetlerinde de kullanılacak önemli araç olabilir.

Toponimik söylem analizinin genelde iletişim disiplini özelde kültürlerarası iletişim, stratejik iletişim disiplinleri açısından da önemi yakın süreçte artmaya başlamıştır. Coğrafi mekanlar ve yer isimleri, dilin, kültürün, kimliğin ve iletişimin birçok yönünü yansıtır. Bu analiz,

bir yerin tarihini, kültürünü ve toplumsal kimliğini anlamak için kullanılabilir ve aynı zamanda dil ve iletişim süreçlerini incelemek için de önemli bir kaynaktır. Bilinmeyenin açığa çıkarılması bu analizler ile mümkün olabilecektir. Makalede kültürel istihbarat çerçevesinde büyük bir veri kaynağı olabilecek toponimik söylem analizi bazı örnek çalışmalarla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İletişim, Toponimi, Söylem Analizi, Stratejik iletişim, Kültür.

GÜNCEL BİLİMSEL GELİŞMELER VE YÖNTEMSEL BİR YAKLAŞIM: ALIMLAMA TEORİSİ

Recep SAĞIROĞLU

Mersin Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Türkiye, MERSİN
rcpsgrgl@gmail.com

Sosyal alandaki gelişmelerin, kültürel alanda değerlendirmelerinde güncel bilimsel gelişmelerin önemli etkileri bulunmaktadır. Kültürel çalışma alanları noktasında beşeri ve fiziki bilimlerin çalışma biçimleri birbirlerinden farklılık göstermektedir. Öte yandan günümüz beşeri ya da sosyal bilim alanlarının istatistiksel, nörobilim ve veri analizi alanlarından yararlanarak çeşitli çalışmalar ortaya koyduğu görülür. Bu durum çağdaş gelişmelerin bir gereği olarak sosyal bilimlerde fiziki bilimlere benzer çalışmaların ağırlık kazandığı izlenimini ortaya çıkarmıştır. Diğer yandan günümüz bilimsel araştırmaları, bilgiye erişimin hızlandığı ve enformasyon çağı şeklinde de adlandırılması bakımından yöntem çalışmalarını odağa almış görülmektedir. Söz konusu durum edebiyat metinlerinin yorumlanması noktasında bir dönüm noktası niteliğinde ele alınır. Bu durum edebiyat tarihlerinin incelenmesi noktasında Alımlama tarihi veya Alımlama estetiği (Rezeptionsästhetik) yönteminin uygulanmasıyla yöntem açısından tutarlılık sağlanmaya çalışılır. Alımlama teorisi olarak bilinen yöntem, Batı Almanya’da Konztanz Teknik Üniversitesi’nde Hans Robert Jauss ve Wolfgang Iser öncülüğünde geliştirilir. Alımlama teorisi yazar-metin-okur üçgeninde okurun alımlama deneyimini önceler. Batı Almanya’da karmaşık bir dönemde eğitim alanında bazı reformların gerçekleştirilmesini amaçlanırken söz konusu teori geliştirilir. Bu karmaşık dönemi biçimlendiren koşulların en başında ideolojik eksenli tartışmaların ağırlık kazandığı görülür. Söz konusu dönemin hakim edebiyat eleştiri anlayışları olan Marksist ve Yapısal yaklaşıma karşı çıkılması söz konusudur. Bu bakımdan Hans Robert Jauss *Literaturgeschichte als Provokation der Wissenschaft* adlı çalışmasında dönemin edebiyat bilimsel olarak içerisinde bulunduğu krize bir çare sunmak ister. Jauss’a göre edebi metni okuyan edebiyat tarihçisi, eleştirmen veya yazar da ortaya bir eser koyana kadar bir okurdur. Diğer yandan alımlayıcı, metni okurken bir “deneyim ufku” içerisinde yer alır ve bir süreklilik içerisinde yer alan bu etkinlik sonucu “estetik kapsam” ortaya çıkar. Son olarak ilk defa Hans Robert Jauss tarafından ortaya atılan “tarihsel kapsam” okurun aktif deneyimlemesi sonucu ortaya çıkar ve sabit bir süreç söz konusu değildir. Onur Bilge Kula *Kant Estetiği ve Yazın Kuramları* (2008) adlı çalışmasında Türk edebiyat tarihlerinde teorik yaklaşım konusuna şu şekilde değinir: “yazın kuramını ya da kuramlarını konuşturan Türkçe olarak yayınlanmış tek kitap, belirleyebildiğim kadarıyla, Berna Moran’a aittir” (Kula 2008; 17). Alımlama tarihi edebi metnin ortaya çıkış koşulları ve okurun metni deneyimleme süreçlerine odaklanırken okumayı ve metni biçimlendiren etkenleri ortaya koyar. Bu hususlar, Türk edebiyatı tarihleri, eleştiri metinleri ve edebiyat eğitimi hakkında yer verilen eserlerin yeniden bir değerlendirmeye tabi tutulması gerektiğini gösterir. Diğer yandan Türk eleştiri metinlerinde görece az bilinen değinilen teorinin tanıtımı amaçlanmaktadır. Son olarak güncel bilimsel gelişmelerin edebi incelemelere yansımaları sağlayan bir yaklaşımın mümkünatı tartışmaya açılacaktır.

Anahtar Kelimeler: alımlama teorisi, Türkçe eleştiri ve teori.

ÖNYARGI, MERHAMET VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ

Süeda Nuriye KARACA

Pamukkale Üniversitesi

Türkiye, DENİZLİ

s.n.karaca@hotmail.com

Mehmet ÇINAR

Pamukkale Üniversitesi, Doç. Dr.

Türkiye, DENİZLİ

mcinar@pau.edu.tr

Araştırmanın temel amacı önyargı, merhamet ve dindarlık arasındaki ilişkileri incelenmektedir. Bu temel amacın yanı sıra araştırmanın bir başka amacı da katılımcıların önyargı düzeylerini yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim ve algılanan sosyoekonomik düzey değişkenleri açısından da incelemektir.

Araştırma, nicel araştırma yönteminden ilişki (korelasyonel) tarama modeline göre tasarlanmıştır. Araştırmanın örnekleme toplamda 500 katılımcıdan oluşmaktadır. Örneklemin cinsiyete göre dağılımına bakıldığında, 370'inin (%74) kadın, 130'unun (%26) ise erkek olduğu görülmektedir. Araştırmada veri toplamı aracı olarak "Kişisel Bilgi Formu", "Önyargı Ölçeği", "Merhamet Ölçeği", ve "Dini Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırmada veriler SPSS 20.00 versiyonu ile analiz edilmiştir. Verilerin analizinde t-test, ANOVA, korelasyon ve regresyon analizi kullanılmıştır.

Araştırmada cinsiyet ile önyargı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma görülmüştür. Buna göre kadınların erkeklere kıyasla daha önyargılı oldukları tespit edilmiştir. Yaş grupları ile önyargı arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma görülmüştür. Buna göre yaş arttıkça önyargı düzeyi artmaktadır. Yine medeni durum ile önyargı arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Buna göre bekarların evlilere kıyasla ön yargı düzeyleri yüksektir. Araştırmada eğitim düzeyi ile önyargı arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma görülmüştür. Bu bağlamda eğitim düzeyi yükseldikçe önyargı düzeyinin düştüğü sonucuna ulaşılmıştır. Algılanan sosyoekonomik düzey ile önyargı arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit bulunmamıştır.

Araştırmada önyargı, merhamet ve dindarlık arasında önemli ilişkiler tespit edilmiştir. Bu ilişkilere bakıldığında; dindarlık ile önyargı ve merhamet arasında pozitif yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Ancak merhamet ile önyargı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Regresyon analizine ilişkin sonuçlarda ise dindarlığın önyargıdaki varyansın %27'sini yordadığı, merhametteki varyansın da %03'ünü yordadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Önyargı, Merhamet, Dindarlık.

YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLARLA İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNDE İŞGÖREN BULMA VE SEÇME SÜREÇLERİ

Ahmet SARNIÇ

Ankara Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi,

J. Tğm. Dr.

Türkiye, ANKARA

ahmetsarnic@gmail.com

Orcid: 0000-00028825-5205

Endüstri 4.0 veya dördüncü endüstri devrimi örgütlerin ve örgütlere ait çevrenin geçirdiği dijital bir süreçtir. Bu söz konusu dijitalleşme çağında insan kaynakları yönetimi her geçen gün daha teknolojik odaklı ve yenilikçi bir yaklaşıma evrilmektedir. İşgören bulma ve seçme süreçlerinin, klasik yöntemlerden sıyrılarak dijital platformlara geçtiği günümüz örgütlerinde, artık örgütler sosyal medya, işe alım portalları, dijital öz geçmiş veri tabanları ve yapay zeka destekli analiz araçlarını kullanarak alanında daha yetkinlik sahibi adayları bulup değerlendirmek istemektedirler. İnsan kaynakları yönetimindeki yenilikçi yaklaşımlar ile işe alım süreçleri hızlanırken aynı zamanda daha geniş bir aday havuzu oluşması sağlanmaktadır. Ayrıca işverenler otomatik aday ön eleme sistemleri ve yapay zeka destekli mülakat yazılımları yardımıyla adayları daha etkili bir şekilde değerlendirmektedirler. Bu süreç, işgören bulma ve seçme aşamasında insan kaynakları yönetimine zaman tasarrufu da sağlamaktadır.

İnsan kaynakları yönetim süreçlerinde dijital temelli yenilikçi yaklaşımlarla birlikte bazı zorluklar da ortaya çıkmıştır. Örneğin, adayların niteliklerini değerlendirmek için teknolojiye aşırı güvenme sonucu insan faktörünü göz ardı etme riski bulunmaktadır. Bu nedenle, insan kaynakları profesyonellerinin teknolojiyi dikkatli bir şekilde kullanarak insan merkezli yaklaşımları sürdürmeleri bu noktada fazlasıyla önemlidir. Sonuç olarak, dijitalleşme insan kaynakları yönetimini dönüştürüyor ve işgücü bulma ve seçme süreçlerini daha verimli hale getiriyor. Ancak, bu süreçlerin başarısı, teknolojinin insan faktörüyle dengelenmesi ve aday deneyimine odaklanmasıyla daha verimli bir hale gelecektir.

Anahtar Kelimeler: Endüstri 4.0, Dijitalleşme, İşgören bulma ve seçme

EMPLOYEE FINDING AND SELECTION PROCESSES IN HUMAN RESOURCES MANAGEMENT WITH INNOVATIVE APPROACHES

Ahmet SARNIC

Ankara Gendarmerie and Coast Guard Academy,
J. Lieutenant Dr.
Turkey, ANKARA
ahmetsarnic@gmail.com
Orcid: 0000-00028825-5205

Industry 4.0 or the fourth industrial revolution is a digital process that organizations and their environments undergo. In this era of digitalization, human resource management is evolving towards a more technological and innovative approach with each passing day. In today's organizations, recruitment and selection processes are transitioning from traditional methods to digital platforms. Organizations now seek to find and evaluate candidates with greater competence by utilizing social media, job portals, digital resume databases, and artificial intelligence-supported analysis tools. Innovative approaches in human resource management accelerate the recruitment process while also creating a broader pool of candidates. Furthermore, employers are able to assess candidates more effectively through automated candidate screening systems and AI-supported interview software, resulting in time savings in the recruitment and selection phase of human resource management.

However, along with digital-based innovative approaches in human resource management processes, some challenges have emerged. For example, there is a risk of overlooking the human factor due to over-reliance on technology in assessing candidates' qualifications. Therefore, it is crucial for human resource professionals to maintain human-centric approaches while using technology carefully. In conclusion, digitalization is transforming human resource management and making recruitment and selection processes more efficient. However, the success of these processes will depend on balancing technology with the human factor and focusing on candidate experience.

Keywords: Industry 4.0, Digitalization, Finding and selecting employees.

YEŞİL DÖNÜŞÜMCÜ LİDERLİK

Safa ACAR

Siirt Üniversitesi,

Kurtalan MYO, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü,

Dr. Öğr. Üyesi,

Türkiye, SİİRT

safa.acar@hotmail.com

ORCID NO: 0000-0002-9578-0198

Örgütler ve yönetim yönüyle liderlik kavramı insanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren ilgi odağı olmuştur. Bu ilgi halen devam etmektedir. Bir girişimin başarılı olabilmesinin ön koşulu liderlik faaliyetlerinin birey, grup ve örgüt üzerindeki olumlu etkileridir. Liderlik ile işletmede çalışan astların ilham kaynağıdır ve örgütsel bağlılığın sağlanmasında büyük bir rol üstlenmektedir. Bireysel ve örgütsel amaçların gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan eşgüdüm faaliyetleri ve gönüllülük odaklı çalışmalarda yönlendirme faaliyeti yine liderlik kanalıyla gerçekleştirilebilmektedir. Bu sebeple örgütlerin güdülenmesi de yine liderlik odağında meydana gelebilmektedir. Yetenekli ve bilgi birikimi sahibi liderler örgütsel yenilikçilik ve dönüşümün gerçekleşmesinde önemli bir rol oynamaktadırlar. Bu yönüyle literatürde yeni liderlik türleri arasında yer alan dönüşümcü liderlik özellikleri dikkat çekmektedir. Dönüşümcü liderlik, çalışanların kendilerinden beklenen performansın üzerinde bir performans göstermelerini sağlayacak önemli bir liderlik türüdür. Karizma/ilham verme, zihinsel teşvik ve bireysel düzeyde ilgi boyutları gibi özellikleri barındıran dönüşümcü liderlik örgütün gönüllü olarak yönlendirilmesinde önemli katkılar sunmaktadır.

Örgütlerin rekabet avantajı elde etme ve başarılı ve karlı olabilme gibi hedeflerini yerine getirirken liderlik tarzlarının önemi büyüktür. Ancak bunun yanında örgütün sürdürülebilir bir iş stratejisine sahip olması da son dönemlerde önemli görülmeye başlamıştır. Bu yönüyle liderlerin sürdürülebilirlik odaklı uygulamaları dikkate almalarının gerekliliği vurgulanmaktadır. Yeşil uygulama yöntemlerine dayalı olarak hazırlanan stratejiler işletmelerin sürdürülebilirliğine önemli katkılar sunmaktadır. Bu yönüyle liderlik özellikleri yeşil stratejileri de barındıran bir yapıya dönüşmektedir. Dönüşümcü liderlerin yeşil iş stratejilerini benimsemesi ile yeşil dönüşümcü liderlik kavramı ortaya çıkmıştır. Yeşil dönüşümcü liderlik, takipçilerini çevresel ve yeşil hedefleri yerine getirmeleri için yönlendiren ve bu amaç doğrultusunda motive eden liderlik tarzıdır. Yeşil dönüşümcü liderler, örgüt içerisinde çalışanlardan beklenen çevresel performans düzeylerinin daha üstünde bir performans göstermeleri için ilham veren liderlik davranışlarını sergilemektedirler.

Bu çerçevede çalışmanın amacı yeni bir liderlik türü olan yeşil dönüşümcü liderlik ile ilgili kavramsal bir inceleme sunmaktadır. Çalışma kapsamında dünden bugüne liderlik ve dönüşümcü liderlik kavramı incelenmiş ardından sürdürülebilirlik ve yeşil farkındalık odaklı bir inceleme gerçekleştirilmiş ve yeşil dönüşümcü liderlik tarzının ortaya çıkışı ve literatürdeki yeri ifade edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Liderlik, Dönüşümcü Liderlik, Yeşil Dönüşümcü Liderlik, Yeşil İş Stratejileri.

GREEN TRANSFORMATIONAL LEADERSHIP

Safa ACAR

Siirt University,

Kurtalan Vocational School, Department of Finance-Banking and Insurance,

Dr. Lecturer Member,

Turkey, SİİRT

safa.acar@hotmail.com

ORCID NO: 0000-0002-9578-0198

The concept of leadership in terms of organizations and management has been a focus of interest since the early periods of human history. This interest still continues. The prerequisite for an enterprise to be successful is the positive effects of leadership activities on the individual, group and organization. Leadership is the source of inspiration for subordinates working in the enterprise and plays a major role in ensuring organizational commitment. The coordination activities necessary for the realization of individual and organizational goals and the guidance activities in voluntary work can also be carried out through leadership. For this reason, the motivation of organizations can also occur in the focus of leadership. Skilled and knowledgeable leaders play an important role in organizational innovation and transformation. In this respect, transformational leadership characteristics, which are among the new leadership types in the literature, attract attention. Transformational leadership is an important type of leadership that will enable employees to perform above the performance expected of them. Transformational leadership, which includes characteristics such as charisma/inspiration, mental stimulation and individual-level interest dimensions, makes important contributions to the voluntary direction of the organization.

Leadership styles are of great importance for organizations in achieving their goals such as gaining competitive advantage and being successful and profitable. However, it has recently become important for organizations to have a sustainable business strategy. In this respect, it is emphasized that leaders should consider sustainability-oriented practices. Strategies prepared based on green implementation methods make significant contributions to the sustainability of organizations. In this respect, leadership characteristics turn into a structure that also includes green strategies. The concept of green transformational leadership has emerged with the adoption of green business strategies by transformational leaders. Green transformational leadership is a leadership style that directs and motivates followers to fulfill environmental and green goals. Green transformational leaders exhibit leadership behaviors that inspire employees to perform above the expected environmental performance levels within the organization.

In this context, the aim of this study is to provide a conceptual analysis of green transformational leadership, a new type of leadership. Within the scope of the study, the concept of leadership and transformational leadership has been examined from past to present, followed by an examination focused on sustainability and green awareness, and the emergence of green transformational leadership style and its place in the literature has been expressed.

Keywords: Leadership, Transformational Leadership, Green Transformational Leadership, Green Business Strategies.

COVID 19 PANDEMİSİNDE İŞ KOLİKLİĞİN İŞTEN AYRILMA NİYETİNİ ETKİSİNDE İŞE ADANMIŞLIĞIN ARACI ROLÜ SEKTÖREL İTİBARIYLA FARKLILIKLAR

Özden AKIN

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü öğretim üyesi, Doç. Dr.

Türkiye, HATAY

ozdendogan@gmail.com

COVID-19 salgınının insanlık tarihinde önemli değişiklikler yaratması, yeni çalışma yöntemlerini yerleşik hale getirmiştir. Sosyal mesafeye dikkat etme zorunluluğu çalışanların ailelerini ve toplumu koruma amaçlı yapılsa da fiziksel ve zihinsel yıpranmaları da beraberinde getirmiştir. Ayrıca evden çalışma durumu, işletme maliyetlerini düşürme, ulaşım zorluklarını azaltma gibi avantajlar getirmiş olsa da bilgi ve iletişim teknolojilerine daha fazla hâkim olma zorunluluğu çalışanların işe bakış açılarını ve tutumlarını değiştirmiştir. Bulduğu her fırsatı çalışarak değerlendiren bireylerin bu yeni çalışma ortamında aileleriyle birlikte olmaları işleriyle ilgili sıkıntı yaşamalarına da sebep olabilecektir. Aynı zamanda çalışanın işle ilgili faaliyetlere bütün enerjisini verme anlamına gelen işe adanmışlık durumları da yeni çalışma ortamı ile birlikte işten ayrılmayı düşünme niyetlerini de gösterebilecektir. Çalışanların bilgi ve becerilerinin geliştirilmesinin COVID-19 salgını döneminde de devam ettirilmesi, yeni iş ortamında da gerekli fiziksel ve manevi ortamın yaratılarak işine kendini adanmış, işini seven ve nitelikli çalışanın örgütte tutulması örgütlerin başarısı için de önemlidir. Bu araştırmanın amacı, COVID-19 salgını sırasında iş kolikliğinin işten ayrılma niyetine etkisinin bulunmasında işe adanmışlığın aracılık rolünün olup olmadığının tespit edilmesi ve sektör itibarıyla farklılık olup olmadığının ortaya konmasıdır.

COVID-19 salgınının getirdiği kısıtlamalar sırasında Hatay'da çeşitli sektör mensuplarına anketler Google Form aracılığı ile dağıtılmıştır. Kolayda örnekleme tekniği uygulanmış olup, toplam 424 geçerli ve uygun anket toplanmıştır (finans 108, imalat 94, telekomünikasyon 110 ve perakende 112). Araştırmada kullanılan ölçekler yapı geçerlilik ve güvenilirlikleri yüksek olmasının yanı sıra yaygın kullanımları nedeniyle seçilmiştir. İşten ayrılma niyeti ölçeği üç ifadede (Mobley vd., 1978; Özücü ve Özafşarlıoğlu, 2013), iş kolikliği ölçeği her biri 5 ifadeli aşırı çalışma ve zorunlu çalışma boyutlarından oluşmakta olup 10 ifadede (Schaufeli ve Taris, 2004) ve işe adanmışlık ölçeği ise 9 ifadede (Schaufeli ve Bakker, 2003) oluşmaktadır. Yapısal Eşitlik Modeli kısmi en küçük kareler yöntemi (SmartPLS 4.0.8.4 sürümü) kullanılan araştırmada, anlamlılık düzeyini belirlemek için önyükleme tekniği (5000 alt örnekle önyükleme) kullanılmıştır. Yapı, yakınsak ve ayırt edici geçerlilikleri ve güvenilirlikleri literatürde belirtilen eşik değerlerine uygundur ve eşdoğrusallık sorunu yoktur (Fornell ve Larcker, 1981; Hair ve diğerleri, 2022; Henseler ve diğerleri, 2015; Chin, 1998). Yapısal eşitlik modellemesi sonuçlarına göre, tüm sektörler itibarıyla zorunlu çalışmanın işten ayrılma niyetine olumlu ($\beta=0,255$; $p\leq 0,001$) ve işe adanmışlığa olumsuz ($\beta= - 0,359$; $p\leq 0,001$) etkileri vardır. Aşırı çalışmanın ise işten ayrılma niyetine etkisi anlamsız ($\beta=0,094$; $p=0,123$) çıkmış, işe adanmışlığa etkisi olumlu ve anlamlıdır ($\beta= 0,291$; $p\leq 0,001$). İşe adanmışlığın işten ayrılmaya etkisi ise beklenildiği gibi olumsuzdur ($\beta= - 0,307$; $p\leq 0,001$). İşe adanmışlığın aşırı çalışma ile zorunlu çalışma ile işten ayrılma niyeti arasında aracı olup olmadığına bakıldığında Zorunlu çalışmanın işe adanmışlık aracılığı ile işten ayrılmaya etkisinde belirli dolaylı etki ($\beta= 0,110$; $p\leq 0,001$), toplam etki ($\beta= 0,365$; $p\leq 0,001$) ve de yol katsayısı ($\beta=0,255$; $p\leq 0,001$) anlamlı olduğundan tamamlayıcı kısmi aracılık etkisi olduğu görülmektedir. Aşırı çalışmanın işe adanmışlık aracılığı ile işten ayrılmaya etkisinde ise belirli dolaylı etki ($\beta= - 0,089$; $p\leq 0,001$) anlamlı olduğu halde toplam etki ($\beta= 0,004$; $p\geq 0,05$) anlamsız olduğu için bu ilişkide işe adanmışlığın herhangi bir aracılığında söz edilemez. Sektörel farklılıklara bakıldığında ise en büyük farklılığın imalat sektöründe olduğu görülmektedir.

Anahtar kelimeler: İş koliklik, İşten Ayrılma Niyeti, İşe Adanmışlık, Covid 19 Pandemisi

İŞİN ANLAMI, İŞE ADANMIŞLIK VE HAYAT TATMINİ İLİŞİKİSİNDE COVID 19 KAYGISININ ETKİSİ: MESLEKLER İTİBARIYLA FARKLILIKLAR

Özden AKIN

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü öğretim üyesi, Doç. Dr.

Türkiye, HATAY

ozdendogan@gmail.com

Günümüzde Covid-19 salgını ile birlikte çalışanların iş ve özel yaşamları ile ilgili yaşadıkları kaygı önemli derecede artış göstermiştir. Salgının katalizör etkisi geleneksel çalışma biçimlerini önemli derecede ortadan kaldırarak, evden ve uzaktan çalışma uygulamalarını normal iş düzeni haline getirmiştir. Covid-19 kaygısı ile evden çalışmak zorunda kalan çalışanların iş ortamlarının değişmesiyle işe ve hayata bakış açıları da değişim yaşamıştır. Bu durumda esnek ve uzaktan çalışma uygulamalarının çalışanlarda yarattığı fiziksel ve zihinsel değişimlerin neler olabileceğini belirlemek önemlidir. Ayrıca çalışma ortamındaki deneyimlerinin yeni iş ortamlarında algı ve tutumlarında nasıl bir değişim yarattığı incelenmelidir. Bireylerin hayatlarında önemli bir yeri olan işleri ile ilgili değerlendirmeleri, yeni çalışma ortamının aynı zamanda tüm hayatını değiştireceği düşünüldüğünde işin anlamı, işe olan adanmışlık düzeyi ve hayat tatmini durumları önemlidir. İşin anlamlılığı sadece örgütsel düzeyde değil, çalışanların iç değerlendirmeleri ile de ilgilidir. Çalışanın iç dünyasındaki beklentiler, hayata dair hedefler, işe olan adanmışlığı işin anlamlılığı üzerinde etkileyici faktörler olabilmektedir. İşe adanmışlık, çalışanın bütün emeğini ve enerjisini işine yönlendirmesidir. Covid-19 ortamı ile oluşan yeni fiziksel ortam, karar alma süreci ve hızı, işte söz sahibi olabilme adanmışlık durumunu etkileyebilmekte ve işin anlamlılığı ve hayata olan bakış açısını değiştirebilmektedir. Bu araştırmanın amacı, Covid-19 kaygısının farklı mesleklerde çalışanların (sağlık çalışanları, sekreter, mühendis/teknisyen ve serbest meslek erbabı) işin anlamı, işe adanmışlık ve hayat tatmini ilişkisinde farklılık olup olmadığını ortaya koymaktır.

Araştırma Covid 19 pandemisi kısıtlarının olduğu dönemde yapılmış olup, anketler Google Form aracılığı ile farklı mesleklere sahip olan Türkiye'nin Hatay ilindeki çalışanlara gönderilmiştir. Örneklem yöntemi olarak kolayda örneklem benimsenmiş olup, geçerli ve araştırmaya uygun toplam 427 anket (serbest meslek 80, sekreter, 140, mühendis/teknisyen 95, sağlık çalışanına (doktor, hemşire ve sağlık teknisyeni) 112) ulaşılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçeklerde yapı ve geçerliliği yüksek ve çok fazla kullanılan ölçekler seçilmiştir. İşe adanmışlık ölçeği dokuz ifadeden (Schaufeli ve Bakker, 2003), hayat tatmini, ölçeği beş ifadeden (Diener, 1985; Köker, 1991), İşin anlamı ölçeği üç ifadeden (Spreitzer, 1995) ve Covid 19 Kaygısı Ölçeği ise yedi ifadeden Silva vd. (2022) oluşmaktadır. Analiz yöntemi olarak Yapısal Eşitlik Modelinin kısmi en küçük kareler tekniği (SmartPLS 4.0.8.4 versiyonu) benimsenmiş, anlamlılık düzeyi önyükleme tekniği (bootstrapping 5000 alt örnekle) ile test edilmiştir. Yapı geçerlilikleri, yakınsak ve ayırt edici geçerlilikleri ile güvenilirlikleri literatürde belirtilen eşik değerlere uygun olup eş doğrusallık problemi yoktur (Fornell ve Larcker, 1981; Hair vd., 2022; Henseler vd., 2015; Chin, 1998). Yapısal eşitlik modellemesi sonuçlarına göre tüm meslekler itibarıyla Covid 19 kaygısı işin anlamı ($\beta=0,136$; $p\leq 0,001$) ve hayat tatminini ($\beta=0,131$; $p\leq 0,001$) olumlu yönde etkilerken, işe adanmışlığı olumsuz ($\beta=-0,063$; $p\leq 0,001$) etkilemektedir. İşin anlamı işe adanmışlığa pozitif ve çok yüksek bir etkide ($\beta=0,832$; $p\leq 0,001$) bulunurken, işe adanmışlık ise hayat tatminini ($\beta=0,517$; $p\leq 0,001$) olumlu yönde etkilemektedir. Meslekler itibarıyla bakıldığında ise sağlık çalışanları, serbest meslek ve mühendislik/teknisyenlerde bu ilişkilerde Covid 19'un etkisi anlamsız iken diğerleri anlamlıdır. Sektörlerde ise diğer mesleklerden farklı olarak Covid 19'un hayat tatminine etkisi anlamlı çıkmıştır ($\beta=0,207$; $p\leq 0,001$). Bu farklılığın nedeni olarak sekreterlerin işlerini büyük oranda bilgisayarla ve doğal olarak uzaktan/evden yapabilmelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İşin Anlamı, İşe Adanmışlık, Hayat Tatmini, Covid 19 Kaygısı.

KOOPERATİFÇİLİK EKONOMİ VE OKULLARDA KOOPERATİFÇİLİK EĞİTİMİ

Zuhal İNCE

Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı /MEB/, PhDr.
Türkiye, ANKARA
zuhalince27@gmail.com

İlknur ALTUN ŞATIROĞLU

Hacettepe Üniversitesi, PhDr.
Türkiye, ANKARA
ilknuraltunsa@gmail.com

Eğitimi toplumun beklentilerinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Okul ortamları ve öğretim şekilleri değişen modern üretim yöntem ve metotlarına cevap verebilecek şekilde sürekli yenilenmek zorundadır. Eğitimin ekonomik gelişme ve kalkınma ile doğrudan veya dolaylı olarak büyük bir ilişki içinde olduğu gerçeği her araştırmada kendini doğrulamaktadır. Bir ülkenin milli gelirindeki istikrarlı artışın sağlanması için temel koşullar arasında üretim faktörlerinin artırılması gelir. Türk Milli Eğitim Sisteminin genel amaçları arasında; “bireylerin “ilgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak” ibaresi yer almaktadır. Bilimin yükselişi ve yayılması üretime yansıtıldığı zaman üretkenlik düzeyi yüksek vatandaşlar yetiştirilmesi, ülkelerin ekonomik alanda önemli değişimler yaşamasını sağlamaktadır. Öyleyse bireylere küçük yaşlardan itibaren üretim faktörlerinin tanıtımına yönelik öğrenme yaşantıları oluşturulmalıdır. Bireyler arasında ekonomik işbirliği ifade eden kooperatifçilik, Türkiye’de Atatürk döneminden beri ekonomik kalkınma için başvurulan yöntemlerden birisi olmuştur. Kanun’a göre kooperatif; “tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklardır.” Öncelikle geleneksel tarım alanında kendini hissettiren kooperatifler teknolojinin ilerlemesi ile birlikte endüstriyel tarıma geçişle birlikte değişim yaşamaya başlar. Süt ürünleri üretimi, su ürünleri yetiştiriciliği vb. alanlarda da çalışma yapmaya başlayan kooperatifler maliyeti düşürüp ürün kalitesini yükseltmeye gayret ederek ekonomiye katkı sağlamayı hedeflemektedir. Ekonomide yer edinmiş olan kooperatifçiliğin okullarımızda sosyal etkinlikler kapsamında uygulanması yönünde düzenlenmiş olan “Sınırlı Sorumlu Okul Kooperatifleri Ana Sözleşmesi” şeklinde düzenleme bulunmaktadır. İlgili sözleşme ile okul çağı öğrencilerinin, kendilerinin ve diğer ortakların eğitim, öğretim ve ekonomik gereksinimlerini karşılıklı yardım ve dayanışma ile sağlamaları hedeflenmektedir. Böylelikle öğrencilerin ortak bir amaç etrafında, bir arada çalışma, iş birliği ve iş bölümü ilkeleri ile birlikte bunların uygulanmalarını öğrenirler. Ayrıca sosyal ve ekonomik anlamda fayda sağlayıcılık bilinci oluşturularak toplumsal kalkınmada yer edinebilmenin önemini kavrayan ve toplumun ihtiyaçları doğrultusunda yetişen bireyler olmaları planlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kooperatif, okul kooperatifleri, ekonomi.

ÖZGÜRLÜK VE SORUMLULUK AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME: EPIGENETİK KADER MİDİR?

Yusuf OKŞAR

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Doç. Dr.
Türkiye, HATAY
yusufoksar@mku.edu.tr

Çevresel faktörlerin DNA dizilimini değiştirmeden genom üzerindeki etkilerini inceleyen epigenetik son yıllarda birçok alanla ilişkilendirilmektedir. Özellikle bireylerin yaşadığı depresyon, savaş ve terör gibi derin travmatik deneyimler, birtakım istisnalara maruz kalınması ve bir yakını kaybetmenin ortaya çıkardığı büyük üzüntülerin ortaya çıkardığı değişimlerin kalıtsal etkileri epigenetik'in inceleme alanına girmektedir. Canlılar üzerindeki bu derin dönüşümlerin davranışsal boyutlarına dair değerlendirmeler bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Zira bireyin çevresel etkiler ile genom yapısındaki kimyasal değişimlerin etkisinde kalarak yaşayabileceği handikapların ahlaki tutum ve davranışlara dolayısıyla yaşamsal tercihlere etkisi bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Kalam ilmini en önemli konusu olan özgürlük ve sorumluluğun kader açısından tartışılmasının biyolojik değişim ile ilgili yönünün olup olmadığı yeni bir soruyu da sormayı gerektirmiştir. Ayrıca çevresel faktörlerin genom üzerindeki etkileri kalıtımı etkileyen bir yöne sahipse bireyin ailenin sahip olduğu dezavantajları taşıyabileceği kabulü de konuyu daha önemli noktaya getirmektedir. Nitel desenli disiplinler arası bu çalışmada ilgili alana dair literatür taraması yapılarak konu ile ilgisi kurulmaya çalışılacaktır. Bu itibarla bireyin tercihlerine etki edebilecek dışsal faktörlerin varlığı biyolojik açıdan zorlayıcı etkileri göz önünde bulundurmayı gerektirmektedir. Böylece modern bilimsel gelişmelerin klasik kader tanımlamalarıyla birlikte ele alınması bireyi ve tercihlerinin altında yatan nedenleri anlamamıza yardımcı olabilecektir. Sonuç olarak insan ruh ve bedenden teşekkül eden bir yapıya sahiptir. Anatomik olgular ruhsal ve manevi dünyamızı da yakından ilgilendiren etkilere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Epigenetik, Kalıtım, Kader, Ahlak.

AN ASSESSMENT OF FREEDOM AND RESPONSIBILITY: EPIGENETIC DESTINY?

Yusuf OKSHAR

Hatay Mustafa Kemal University,
Faculty of Theology, Assoc.Prof., Dr.
Turkey, HATAY
yusufoksar@mku.edu.tr

Epigenetics, which examines the effects of environmental factors on the genome without changing the DNA sequence, has been associated with many fields in recent years. In particular, deep traumatic experiences such as earthquakes, war and terrorism, exposure to certain abuses and the hereditary effects of the changes caused by the great sorrow caused by the loss of a relative fall within the field of epigenetics. Evaluations on the behavioral dimensions of these profound transformations on living beings constitute the aim of this study. This is because the effect of the handicaps that the individual may experience under the influence of environmental influences and chemical changes in the genome structure on moral attitudes and behaviors, and thus on life choices, appears as a problem. Whether the discussion of freedom and responsibility, which is the most important subject of theology, in terms of fate, is related to biological change has necessitated a new question. In addition, if the effects of environmental factors on the genome have a direction that affects heredity, the acceptance that the individual may carry the disadvantages of the family brings the issue to a more important point. In this qualitative interdisciplinary study, a literature review on the relevant field will be conducted and its relevance to the subject will be tried to be established. In this respect, the existence of external factors that may affect the individual's preferences requires taking into account biologically compelling effects. Thus, considering modern scientific developments together with classical definitions of fate can help us understand the individual and the reasons underlying his/her choices. In conclusion, human beings have a structure composed of soul and body. Anatomical phenomena have effects that are closely related to our spiritual and spiritual world.

Key words: Epigenetic, Inheritance, Destiny, Morality.

6 ŞUBAT 2023 DEPREMİ VE DEPREM DİPLOMASİSİ

Abdullah AYDIN

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi,
İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, Doç. Dr.
Türkiye, NİĞDE
abdullahaydin01@hotmail.com

Türkiye tarihinin en büyük felaketlerinden birini 6 Şubat 2023 tarihinde yaşamış, 11 ili derinden etkileyen Kahramanmaraş merkezli depremde 55binden fazla vatandaşını kaybetmiştir. Deprem bu kadar şiddetli, yıkıcı ve geniş alana yayılmış olması nedeniyle Türkiye'nin kriz ve acil durum yönetim sistemleri yetersiz kalmış ve başta yakın ilişkiler içinde olduğu ülkeler olmak üzere dünyanın farklı coğrafyalarından farklı boyutlarda yardım etme talepleri ve yardımlar gelmiştir. Öyle ki insani yardım merkezli oluşan destek talepleri normal dönemde Türkiye ile sorunlar yaşayan devletlerin de yardım ulaştırmak için seferber olduğunu bir atmosfer oluşturmuştur. İşte bu çalışmada literatürde üzerinde çokça durulmasa da medya nezdinde bir karşılığı olan Deprem Diplomasisi merkeze alınarak, Türkiye'de yaşanan deprem ve sonrası süreçte oluşan diplomatik durumları analiz edilmeye çalışılacaktır.

Yaşanan afetlerin farklı boyutlarının yanında diplomatik bir yönünde olduğu fikrinden hareketle, Deprem Diplomasisi kavramı medya ve bilim dünyasında hangi yönleriyle ele alındığı ve hangi yönlerinin eksik kaldığı sorusuna cevap aranacaktır. Bunun için ulusal ve uluslararası haber ve beyanatlar yanında akademik literatür de analiz edilerek, son yaşanan afet dönemindeki durum ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Deprem Diplomasisi, Uluslararası İlişkiler, Afet, Afet Yönetimi

FEBRUARY 6, 2023, EARTHQUAKE AND EARTHQUAKE DIPLOMACY

Abdullah AYDIN

Nigde Omer Halisdemir University,
Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Department of Public Administration, Assoc.Prof, Dr.
Turkey, NIGDE
abdullahaydin01@hotmail.com

On February 6, 2023, Türkiye experienced one of the biggest disasters in its history, losing more than 55,000 citizens in the Kahramanmaraş-based earthquake that deeply affected 11 provinces. Because the earthquake was so severe, destructive, and widespread, Türkiye's crisis and emergency management systems were inadequate, and requests for assistance and aid came from different parts of the world, especially from countries with which Türkiye has close relations. In fact, the demands for humanitarian aid-centered support created an atmosphere in which states that had problems with Turkey during the normal period were mobilized to deliver aid. In this study, Earthquake Diplomacy, which is not much emphasized in the literature but has an equivalent in the media, will be taken as the center and the diplomatic situations that occurred in the earthquake and post-earthquake process in Turkey will be analyzed.

Based on the idea that the disasters experienced have a diplomatic aspect as well as different dimensions, an answer will be sought to the question of which aspects of the Earthquake Diplomacy concept are addressed in the media and the scientific world and which aspects are missing. For this purpose, national and international news and statements as well as academic literature will be analyzed and the situation in the last disaster period will be tried to be revealed.

Key words: Earthquake Diplomacy, International Relations, Disaster, Disaster Management.

SINIR İÇİNDE SINIR: BİR GÖÇ POLİTİKASI OLARAK UYDU KENTLER

Ayşe YILDIRIM

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Doç. Dr.

Türkiye, BURDUR

ayseyildirim@mehmetakifersoy.edu.tr

Modern devletlerin işlevlerinden biri hiç kuşku yok ki nüfus-iç ve dış- üzerinde kontrolü sağlamaktır. Ulus-devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte, toprak ile insan arasındaki ilişki vatandaşlık bağı vasıtasıyla görece kalıcı hale gelmesine karşın, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra, savaşlar başta olmak üzere iklim değişikliğine paralel ortaya çıkan kuraklık, kıtlık vb. sorunlar insan yaşamını tehdit etmekte ve bu da günümüz dünyasında insan göçlerinin ivme kazanarak devam etmesine neden olmaktadır. Böylesi bir durumda insanlar kimi zaman daha iyi bir hayat kimi zaman da yukarıda sözü edilen tehdit unsurlarını ortadan kaldırmaya yönelik bir strateji olarak farklı bir ülkeye göç etmeye başvurmaktadır. Kuşkusuz her bir göç sadece göç edenler için değil aynı zamanda göç alan ve belli bir teritoryaya sahip olan ülkeler açısından da çeşitli sorunları beraberinde getirmektedir. Ki bu durum her bir ülkenin özgül koşullarına bağlı göç politikaları geliştirmesini zorunlu kılmaktadır.

Bu çalışma ulus-devlet sınırlarının içinde yeniden bir sınır oluşturan göç politikalarından biri olan uydu kent pratiğini “nüfusun denetlenmesi ve güvenlik” ilişkisi üzerinden tartışmaya açmaktadır. Bilindiği üzere ulus-devlet sınırlarının önemli işlevlerinden biri güvenlidir. Sınır kontrolleri bu güvenlik ihtiyacına cevap verebilmektedir. Sınır-güvenlik ilişkisi farklı boyutlara sahip olmakla birlikte öne çıkan bağlamlarından biri, ülke sınırlarını istenmeyen insan hareketliliğine karşı koruması ve aynı zamanda iç nüfus üzerinde de bir denetleme mekanizması sunmasıdır. Çalışma tam da bu bağlamda geçici bir süre ile de olsa “iç nüfus” haline dönüşen sığınmacıların yerleştirilmesine yönelik bir politika olan uydu kentler ile ulus-devlet arasındaki benzerliğe dikkat çekmektedir. Zira her ikisi de kamusal-kurumsal denetimi sağlayan bir çerçeve sağlamaktadır. Dahası uydu kentler de, devletlerde olduğu gibi, “içeri”de hareket özgürlüğü sağlarken, “dışarı”ya olan dolaşımı belirli izinlere tabii kılmaktadır.

Öte yandan Türkiye'ye özgü olan bu politika, sığınma talebinde bulunan insanların üçüncü bir ülkeye yerleştirilme süreçleri tamamlanıncaya kadar geçici olarak yerleşmesine izin verilen kentlere işaret eder. İç İşleri Bakanlığı'na bağlı olan bu birimlerin sayısı günümüzde 62 civarındadır ve karakteristik olarak küçük ve orta ölçekli kentlerden oluşmaktadır. Böylece sığınmacı nüfus üzerinde hem kamusal-kurumsal hem de toplumsal denetimi sağlamaktadır.

Çalışmanın amacı sığınmacı nüfusu denetleme kaygısıyla ortaya çıkan uydu kent uygulamasının sığınmacılar açısından nasıl sınır içinde sınır oluşturduğuna özellikle sığınmacı deneyimleri üzerinden ortaya koymaktır. Bu amaç izleğinde Burdur ili başta olmak üzere uydu kentlerdeki sığınmacı deneyimlerine yer verilecektir. Çalışmanın verileri uydu kentlerden biri olan Burdur ilindeki Afrikalı sığınmacılardan elde edilmiştir. Grup ile 2014 yılından itibaren sürekli temas, veri akışının devamlılığını mümkün kılarak genel anlamda görüşmecisi sayısının artışına olanak sağlamıştır. Verilerin elde edilmesinde katımlı gözlem, görüşme ve gözlem tekniklerine başvurulmuştur. Alan verilerinin yanı sıra konuyla ilgili yapılmış çalışmalardan oluşan literatürden de yararlanılmıştır. Sonuç olarak, sığınmacılara yönelik olan uydu kent uygulamasının, ulus-devletlerin güvenlik kaygısı sadece vatandaşlık ilişkisine sahip olduğu nüfus üzerinde değil, aynı zamanda “yabancı” nüfus üzerindeki kontrol gereksinimi ile ilintili olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Göç, Afrikalı sığınmacılar, uydu kent.

ATASÖZLERİMİZDEN KÜÇÜREK ÖYKÜYE YARATICI YAZARLIK

Veli AY

Bilim Uzmanı

Türkiye, NEVŞEHİR

qvayvay@gmail.com

Yaratıcı yazarlık; pratik olarak var olmayan ancak olması muhtemel bir durum ya da olay üzerine, tamamen özgün ve kurmaca bir yapı ile yazma anlamına gelmektedir. Bir başka deyişle dilin, hayalin ve olasılıkların bütün imkânlarından yararlanarak yeni metinler ortaya koyma sanatıdır. Duygu, düşünce ve yaşantıları ifade etmenin bir yolu olan yazma eylemi aynı zamanda bunları kalıcı kılar. Andaki evrene ve geleceğe sesimizi duyurmamızı sağlar. Bunun yanı sıra söz varlığının zenginleşmesiyle ve daha tesirli cümlelerle daha iyi bir iletişime katkı sağlar. Yazı yazarken yani kurmacayı kurarken insan zihni; analitik düşünür, olaylara daha geniş çerçeveden bakar ve tüm bunlara bağlı olarak insanın mantıksal bakış açısı gelişir. İnsanın üretkenliği artar.

Az sözcükle çok şey anlatması ve olayın başı ve sonunu okuyucunun hayal gücüne bırakması noktasında küçürek öykü diğer olay yazılarından ayrılır. Birkaç kelime ile birkaç yüz kelime arasında uzunluğa sahip küçürek öykülerin anlamlı bir parıltı ya da şimşek çakması tesiri vardır. Bu durum okuyucuyu metin üzerine düşünmeye sevk eder. E. Hemingway, Ferit Edgü, Necati Tosuner, Sadık Yalsızuçanlar, Arzu Özdemir küçürek öykünün önemli temsilcilerindedir. Gereksiz sözcük kullanılmaması ve söz işçiliği türün ana çerçevesini oluşturmaktadır.

Özgün metinler oluşturmak için zengin bir kelime dağarcığı ve hayal gücünün gerekliliği kuşkusuz bir gerçektir. Metni oluştururken anlamsal ve dilsel bütünlük de göz önünde bulundurulmalıdır. Bunlara bağlı olarak yazan kişinin iyi bir okur ve dikkatli bir gözlemci olması da gereklilikler arasında yer alır. Çünkü metin oluştururken klasik yöntemlerin yanında keşif, buluş ve çarpıcılık ön plana çıkar. Yazmak diğer dil becerilerine göre karmaşıktır ve kişileri zorlamaktadır. Yazar adaylarını bu manada belli ölçüde zorlaması da gerekir. Bu güçlüğün altında yatan sorunları belirleyerek bunları asgari düzeye indirmek amacıyla eğitimler ve uygulama atölyeleri düzenlenmektedir.

Yaratıcı düşünce ve yazmayı geliştirmeyi amaçlayan bu tür; dış dünya ile ilgili yapılan gözlemler sonucunda elde edilen tüm bilgilerin, diğer kişilerden farklı bir biçimde ortaya konması ve yaratıcı düşüncelerin yazıya dökülmesidir.

“Atasözü; uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz; deme, mesel, sav, darbimesel” şeklinde tanımlanır. Az sözle çok şeyi anlatma atasözlerinin de temelinde vardır. Burada olaya dayalı atasözlerimizle yine birkaç kelimedenden oluşan küçürek öykü örnekleri ve aralarındaki ilişki incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: atasözü, yaratıcı yazarlık, küçürek öykü

MEHMET İSMAIL'İN "İZ" ROMANINDA ŞAHIS VE VARLIK KADROSU

Ayşe AY

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Yüksek Lisans Öğrencisi
Türkiye, NEVŞEHİR
ayseselenge@gmail.com

Bu çalışmada, özellikle Türkiye'de daha çok şiirleri ile tanınan Mehmet İsmail'in roman türündeki tek eseri olan İz'in şahıs ve varlık kadrosunu ortaya koyarak yazarın, dönemin insanına bakışını ve dönemin insanından hareketle sosyal ve siyasi atmosferini tespit etmeyi amaçladık.

Çalışmamızda, ilk olarak 2015 yılında Bakü'de yayımlanan romanın Türkiye'de 2019 yılında Akıl Fikir Yayınları tarafından yayımlanan baskısı esas alınmıştır.

Şiir türündeki eserlerinin çoğunu vatan sevgisi ve milli hassasiyet üzerine veren Mehmet İsmail, romanında da bu hassasiyeti sürdürerek romanını İkinci Dünya Savaşı yıllarında Azerbaycan'da yaşananlara ayna tutmak ve giderek şahidi azalan bu dönemin Azerbaycan halkına yaşattığı acıları, yoksuluk ve çaresizliği tarihe kaydetmeyi gaye edinmiştir.

Sovyet yönetimindeki Türk topraklarında uygulanan ekonomik ve kültürel baskının ezdiği Türk topluluklarının Azerbaycan üzerinden anlatıldığı romanda, İkinci Dünya Savaşı ile bu insanların zaten zorlu olan yaşamının daha da zorlaşması, adeta açlığa ve ölüme terk edilmişleri anlatılır. Azerbaycan'ın Tovuz iline bağlı Esrik ve civar köylerde İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşananlar ve savaşın bıraktığı izler anlatılır.

İki yüz elli altı sayfalık roman her birine farklı başlıklar verilmiş elli dört bölümden oluşur. Başlık vererek bölümlendirilmesi, geniş bir şahıs ve varlık kadrosu anlatıldığı için romanın anlaşılabilirliğini kolaylaştırmıştır.

Yazarın, içinde yaşadığı topluma ve insanlığa karşı bir sorumluluğu olup olmadığı konusu çok eski zamanlardan bu yana tartışılmaktadır. Bu anlamda İz romanının, yerel ve milli kültürel unsurlar içermekten daha önemli ve dikkat çeken yönü yaşadığı döneme tanıklık etmesidir. Mehmet İsmail, İz romanında yazın hayatının genelinde gösterdiği milli hassasiyetin bir adım ötesine geçmiş ve bu romanı, döneme tanıklık eden son neslin, tarihe düştüğü bir not olarak, bir sorumluluk duygusuyla yazmış gibidir.

İz, romanın başlarında romanın başkahramanı olarak verilen Murat karakterinin yaşam öyküsü olmanın ötesine geçmiş, ondan hareketle yaşadığı köyü, savaş öncesini, çevresindeki pek çok insanın dramını geniş bir şekilde konu almıştır. İz, tek bir karakterin romanı değildir. Yörenin insanını ve o dönem Sovyet hâkimiyetindeki Türk dünyasının her yerinde ayrı ayrı trajedilere sahne olan yaşamları anımsatacak şekilde savaşın öncesi, savaş dönemi ve savaş sonrası olarak üç farklı dönemde anlatmıştır. Bu da okura dönemin doğru anlama imkânı verir.

Çalışmamız Mehmet İsmail'in hayatı ve eserleri, İz romanının olay örgüsü, İz romanında şahıs ve varlık kadrosu olmak üzere üç bölümden oluşmuştur.

Anahtar Kelimeler: Roman, Mehmet İsmail, İkinci Dünya Savaşı, tip, karakter.

OKUL YÖNETİCİLERİNİN MESLEKTAŞ DAYANIŞMASINDA SOSYAL MEDYA KULLANIMI

Emine DOĞAN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
PhDr.

Türkiye, KAHRAMANMARAŞ
dgnemn@gmail.com

Eğitim hizmeti karmaşık, yüksek mesleki bilgi ve donanım gerektiren bir ekip çalışmasıdır. Bu ekip çalışmasında okul yöneticisi merkezi bir konumdadır. Hemen hemen her meslek grubuyla iletişim ve koordinasyon içerisinde olan okul yöneticilerinin eğitim öğretim hizmetinin kalitesini artırmak, yönetsel düzenlemeleri yapmak ve karşılaştıkları sorunları azaltmak için meslektaşlarının desteğine ihtiyaç duyarlar. Okul yöneticilerinin kendi aralarında gruplar oluşturması, aralarında geçen diyaloglar, bu sayede gelen geri bildirimler, deneyimlerin ve bilgilerin paylaşımında ve aktarımında önemlidir. Okul yöneticileri meslektaşları ile iletişim halinde olarak mesleki becerilerini geliştirebilir ve sosyal medya aracılığıyla okul dışında da sosyal ağlar aracılığıyla süreci devam ettirebilirler. Okul yöneticileri ürettikleri bilgileri kısa sürede bireylere ulaştırabilmek başkaları tarafından üretilmiş bilgiyi sorunların çözümünde kullanmak ve son gelişmeler hakkında güncel kalabilmek için sosyal ağlardan yararlanabilirler. Bu bağlamda okul yöneticilerinin sosyal ağları kullanma amaçlarının meslektaş dayanışmasını sağlayıp sağlamadığı önemli bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu araştırmanın temel amacı okul yöneticilerinin meslektaş dayanışmasında sosyal medya kullanımlarına ilişkin okul yöneticisi görüşlerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda belirlenen alt amaçlar şunlardır:

1. Okul yöneticileri meslektaş dayanışması kapsamında sosyal medyanın nasıl bir işlev üstlendiğini düşünmektedirler?
2. Okul yöneticileri meslektaş dayanışması kapsamında hangi sosyal medya platformlarını kullanmaktadırlar?
3. Okul yöneticileri meslektaş dayanışması kapsamında sosyal medyayı hangi amaçla kullanmaktadır?
4. Okul yöneticisi görüşlerine göre sosyal medya kullanımlarında meslektaşlarından hangi konularda yardım talep etmektedirler?
5. Okul yöneticilerinin meslektaş dayanışması kapsamında sosyal medya kullanımlarını engelleyen faktörler nelerdir?
6. Okul yöneticilerinin meslektaş dayanışması kapsamında sosyal medya kullanımlarını destekleyen faktörler nelerdir?

Araştırmanın veri toplama aşaması devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Meslektaş Dayanışması, Sosyal Medya Kullanımı, Okul yöneticisi

MESLEK LİSELERİNDEN OKUL ÖNCESİ KURUMLARA EĞİTİCİ MATERİYAL ÜRETİMİ

Emine Songül ASLAN

Öğretmen, Diyarbakır Yenişehir MTAL,
Türkiye, DİYARBAKIR
cengizaslan21@hotmail.com

Zuhal İNCE

Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı /MEB/, PhDr.
Türkiye, ANKARA
zuhalince27@gmail.com

Çocuk gelişimi örgün alanda okul öncesi eğitim kurumlarında başlar. Çocukların sosyal, duygusal, fiziksel ve zihinsel yönden gelişimlerinin sağlıklı biçimde gerçekleşmesi ve hayata hazırlanmaları açısından önemli olan okul öncesi dönemi çoklu uyaranlarla desteklenmelidir. Okul öncesi eğitim kurumlarından olan anaokulları/anasınıflarında çocuğa bilgi vermekten çok onun yeteneklerinin ortaya çıkmasına yardımcı olmak daha önemlidir. Öğretilecek olan kavram, sayı ve renkler çocuğun anlayabileceği ve ilgisini çekebilecek şekilde en sade dille verilmelidir. Bu çalışmanın amacı; okul öncesi çağı anaokulu/anasınıfı öğrencilerinin eğlenerek öğrenmeleri ve dil alanı, sosyal duygusal alan, bilişsel alan kazanımlarını kolaylaştıracak eğitici materyal oluşturmanın ekonomik ve faydalı yöntemlerine yönelik alternatif uygulamalar ortaya koymaktır. Amaca yönelik Kız Teknik ve Meslek Anadolu Lisesi öğrencilerinin 10. Sınıfta işlemiş oldukları Oyun ve Oyuncak Atölyesi Dersi kapsamında “Yaratıcı Hikâye Kutusu” adlı örnek eğitici materyal tasarlanmış ve hazırlanmıştır. Hazırlanan eğitici materyal 12. Sınıf işletmelerde beceri eğitimi kapsamındaki öğrenciler tarafından yaş aralığı 36-72 ay olan çocukların Türkçe dil etkinliklerinde uygulamaya konulmuştur. “Yaratıcı Hikâye Kutusu” içinde bulunan kuklalar ve kutuya ait görsel hikâye kitabındaki hikâyeler canlandırılmıştır. Daha sonra anaokulu/anasınıfı öğrencilerinin aynı kuklalarla farklı konularda karşılıklı konuşmaları, yeni hikâyeler oluşturulmaları teşvik edilmiştir. Bu uygulamalar sırasında tüm öğrencilerin görev alması ve konuşmaları yönünde gayret gösterilmiştir. Kız Teknik ve Meslek Anadolu Lisesi öğrencileri tarafından hazırlanan “Yaratıcı Hikâye Kutusu” adlı eğitici materyalin 36-72 aylık öğrencilere dil alanı, sosyal-duygusal alan ve bilişsel alan açısından etkileri gözlenmiştir. “Yaratıcı Hikâye Kutusu” ile dil alanında; “Kendini sözel olarak ifade edebilme; duygu, düşünce ve hayallerini yaratıcı yollarla açıklayabilme; üstlendiği role uygun konuşabilme; görsel materyalleri okuyabilme; görsel materyalleri kullanarak olay, öykü oluşturabilmeleri” sağlanmıştır. Sosyal-duygusal alanda; “Başlarıyla ilişkilerini yönetebilme; grup etkinliğine kendiliğinden katılabilme; aldığı sorumlulukları yerine getirebilme; gerektiğinde liderliği üstlenebilme; etkinlik süresine ilişkin yönergelere uyabilme” kazanımları edinilmiştir. Ayrıca; bilişsel alanda; “Belli durum ve olaylarla ilgili neden sonuç ilişkisi kurabilme, yarım bırakılan bir olayı, durumu, şiiri, öyküyü, şarkıyı vb. özgün bir şekilde tamamlayabilme” kazanımları da gözlenmiştir. Eğitici materyalin çocuklar üzerindeki etkileri değerlendirildiğinde; benzer materyallerin Kız Teknik ve Meslek Anadolu Lisesi öğrencileri tarafından hazırlanarak anaokulu/anasınıfı öğrencilerinin eğitimine sunulmasının hem meslek öğrencilerinin alan bilgisinin gelişimine hem de okul öncesi çağı çocukların gelişimine fayda sağlayacağı ve daha ekonomik olacağı ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kız Teknik ve Meslek Anadolu Liseleri, okul öncesi, eğitici materyal.

OKUL ÖNCESİ EĞİTİMİNDE GÖRSEL SANATLAR EĞİTİMİ VE VİCTOR LOWENFELD

Esra KÖSEM

Lisans Mezunu

Türkiye, NEVŞEHİR

esrasm1607@gmail.com

Bu çalışma okul öncesi eğitiminde önemli bir yer tutan görsel sanatlar eğitimi ve Victor Lowenfeld'in çocuk merkezli eğitim kuramının, çocukların sanatsal gelişim evrelerine olan etkisinin araştırılması amacıyla yapılmıştır. Araştırma, öncelikle görsel sanatlar eğitiminin sanatsal ve kültürel bağlamda okur-yazar olmanın temelini eğitim yoluyla atıldığı tezine dayanır. Görsel sanatlar eğitiminin, okul müfredatlarında zorunlu olarak verilmesi gereken derslerden biri olmasının yanı sıra insanı mutlu eden, onun yaratıcılık yönlerini geliştiren, insanı arındıran, algısal duyarlılık bilinci oluşturan, insana etik ve estetik değer katan, bireye yaşam boyu kullanabileceği pratik düşünme becerisi ve çözüm üretme yetisi kazandıran cihazları da vardır. Görsel sanatların diğer disiplinlerle etkileşim içerisinde olan başlı başına bir kültür alanı olduğu konusu üzerinde de durulmuştur.

Teknolojinin gelişmesi, bireyin ve toplumun beklentileri, görsel sanatlar eğitimi de etkileyerek dinamik bir hâl almasını sağlamıştır. Bu sebeple görsel sanatlar eğitimi geçmişten günümüze bakıldığında gelişerek ve kendini yenileyerek okul izlencelerinde yerini almıştır. Görsel sanatlar eğitiminin bugünkü hâlini almasında birçok bilim insanının, sanat tarihçisinin ve sanat eğitimcisinin katkısı olmuştur. Bu isimlerden biri de Victor Lowenfeld'dir. Lowenfeld, okullarda uygulanan görsel sanatlar öğretimi üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Onun, üzerinde durduğu görüş öğrencilerimizin henüz birer yetişkin olmadığı ve bu sebeple dünyayı ve sanatı bizler gibi algılamadıkları yönündedir. Ona göre çocukların sanatsal üretim etkinliklerini gelişim evrelerine göre gruplandırarak incelemek ve değerlendirmek önemlidir. Çocuk merkezli sanat eğitimi kuramları ilk yıllarda standart bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, 3-6 yaş arası kız ve erkek çocukların görsel sanatlar kulüp etkinliklerinde yapmış oldukları çalışmalar ele alınmış ve örnek olarak kullanılmıştır. Çalışmaların değerlendirilmesinde Victor Lowenfeld'in sanatsal gelişim evrelerinden olan; Karalama Dönemi (2-4 yaş) ve Şema Öncesi Dönem (4-7 yaş) dönemlerinden faydalanılmıştır.

Karalama dönemi (2-4) yaş çocuklarının çalışmaları incelendiğinde dış dünya ile ilk anlamlı bağlantılar kurduğu, öz anlatımın ilk evrelerinde oldukları, bu dönemde çocuk resimlerinin karalamalar şeklinde yapıldığı gözlemlenmiştir. Oluşturduğu karalamalar bir anlam ifade etmediği gibi belirgin bir formu da yoktur. Amaç yoktur. Haz ilkesine dayanır. Gelişi güzel yapılan resimlerdir. Bu dönem çocuklarında el göz koordinasyonu oluşmadığı için resimler, rastgele yapılan karalamalardan ibarettir. Bu karalamalar çocuğun hem motor becerilerini kazanmasında hem de kendini ifade etme becerisi kazanmasında önemli bir adımdır. Şema Öncesi Dönem olan (4-7) yaş döneminde çocuklar, artık resmetmek isteğinin bilincindedir. Bu dönemde çizgi ile resmedilmek istenilen obje ya da bir başka deyişle sanat nesnesinin artık izleyicisi tarafından rahatlıkla tanınabilir bir formda olduğu gözlemlenmiştir. Çocuğun çizimlerinde daha gerçekçi bir yaklaşım vardır ama henüz tam olarak kavranamamıştır. En sevilen figür, insan figürüdür. Bu dönem çocukları, hayallerini ve bilinçaltını resmederler. Resimlerini anlatmaktan çok hoşlanırlar. Resimlerde insan figürleri belirmeye başlar ve genellikle bu figürler yakın çevresi yani ailesidir.

Anahtar Kelimeler: okul öncesi, sanatsal gelişim evreleri, Victor Lowenfeld, görsel sanatlar eğitimi.

KAMU PERSONEL SİSTEMİNDE LİYAKAT İLKESİNİN ÖNEMİ

Hatice ALTUNOK

Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi,
Güvenlik Bilimleri Fakültesi, Doç. Dr.
Türkiye, ANKARA
altunokmhatice@gmail.com

Türkiye’de kamu personel sisteminin çerçevesini oluşturan Devlet Memurları Kanunu’nun temel ilkelerinden biri de liyakat ilkesidir. Liyakat ilkesi, kamu görevlerinin niteliklerine uygun kişilerce yerine getirilmesini kapsar. Yeterlilik ilkesi olarak da ifade edilen liyakat ilkesi kamu görevlerini yerine getirecek personelin bilgi ve deneyimine göre belirlenmesidir. Türk kamu personel politikalarında liyakat ilkesinin önemi, literatürde sıklıkla vurgulanan bir ilkedir. Liyakat ilkesi esas alınmadığında ortaya çıkan ya da çıkabilecek yönetim ve sistem sorunları literatürde önemli ölçüde yer tutar. Kamu görevlerinde yapılan atama ve yükselmelerde liyakat ilkesine bağlı kamu hizmeti anlayışı ve bunun tam tersi durumda ortaya çıkan kamu hizmeti anlayışı birbirinden son derece farklı olmaktadır. Bu bildiri çerçevesinde liyakat ilkesinin önemi, yönetim tarihindeki klasik eserler ve günümüz yönetim literatürü yardımıyla anlatılmıştır. Bu ilkenin mevzuat çerçevesine rağmen anlayış ve kültür olarak kamu personel politikalarına nasıl yansıdığı üzerine değerlendirmeler ve bu önerilerle bildiri sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Liyakat, Kamu Personeli, Kamu Personel Sistemi

THE IMPORTANCE OF THE MERIT PRINCIPLE IN THE PUBLIC PERSONNEL SYSTEM

Hatice ALTUNOK

Gendarmerie and Coast Guard Academy,
Faculty of Security Sciences, Assoc.Prof. Dr.
Turkey, ANKARA
altunokmhatice@gmail.com

One of the basic principles of the Civil Servants Law, which forms the framework of the public personnel system in Turkey, is the principle of merit. The principle of merit covers the performance of public duties by people who meet their qualifications. The principle of merit, also referred to as the principle of competence, is the determination of personnel who will perform public duties according to their knowledge and experience. The importance of the principle of merit in Turkish public personnel policies is a principle frequently emphasized in the literature. Management and system problems that arise or may arise when the merit principle is not taken as a basis have a significant place in the literature. The understanding of public service based on the principle of merit in appointments and promotions to public positions and the understanding of public service that arises in the opposite case are extremely different from each other. Within the framework of this paper, the importance of the principle of merit is explained with the help of classical works in the history of management and today's management literature. The paper is concluded with evaluations on how this principle is reflected in public personnel policies in terms of understanding and culture, despite the legislative framework, and these suggestions.

Key Words: Merit, Public Personnel, Public Personnel System

GAGAUZ AŞK HİKÂYESİ “AŞIK GARİP”TE SEVGİLİ TİPİ

Liubovi ÇİMPOEŞ

Komrat Devlet Üniversitesi,

Doç.Dr.

Moldova, Gagavuz Yeri, KOMTAR

lchimpoesh@mail.ru

Gagauz aşk hikâyelerindeki kadın kahramanlar, belirli bir tipte, resimsel (tasvir) yöntemle, tür özgüllüğü ve sanatsal ifade gücü ile karakterize edilir. Aşk unsurlarının yardımıyla, kahramanın erdemleri vurgulanır. Bunlar, parlak bir görünüm, asalet, sevgiliye olan samimi sevgi ve sadakattir.

Türk halklarının aşk hikâyelerinde, kadın karakterlerini, artan estetik taleplere uygun olan dış görünüşleriyle büyüleyen kahramanların olağanüstü güzellikleri birleştirmektedir. Genç kızların tipi güzellik kurallara göre şekilleniyor.

Garib Kamber hikâyesinin Gagauz versiyonunda, kız şöyle tarif edilmektedir: "Böyle bir güzelliği yeryüzünde hiç kimse daha önce görmemişti. Kimisi güneşin doğuşuna benzediğini söylerken, kimisi de onun yüzünün gül gibi açtığını ve güzelliğine doyum olmadığını söylerdi. Onun güzel bakışı insanların ruhunu ısıtırmış, şarkılarını bir defa duyanın ruhu iyileşmiş. Sesi ise bir kuş uçuşu gibi yüksek ve akarsu gibi temizmiş.

Ortaya koymaya çalıştığımız kadın kahramanların özellikleri ve aşk hikâyelerinde onların ön plana çıkmasının nedeni, kuşkusuz, sadece aşktır. Tiplerin belli bir kahramanlıkları mevcuttur, fakat eserin türüne ve ana fikrine bağlı kalarak tam olarak ortaya çıkmamaktadır. Böylece, yukarıda verdiğimiz bilgilere dayanarak, şu sonuçlara varabiliriz. Gagauz hikâyelerinde genç kız, savaşçı, cesur, yürekli, gözü pek, gururlu, onurlu, kendi değerini bilen biri olarak geçmektedir. Ancak, genç kızın temel özellikleri sadakat, sevgiliye duyulan özverili bir aşk ve ahlakî saflıktır.

Aşk hikâyelerinde de kadın kahraman tipi bir dizi ilkeye dayanarak ortaya çıkmıştır. Birincisi, kahramanlık hikâyelerinde sadece erkek tipinin değil, kadın tipinin de duygusal ve psikolojik durumlarını, yani bağlılığını sadakatini, vefasını, alçakgönüllülüğünü ve sabrını yansıtmak gerekiyordu. İkincisi, kadın kahramanların bütün eylemlerinin tek hedefi vardı, sevgiliye buluşmak ve sevgiyi kazanmaktı. Bundan dolayı, onlar, azim, beceriklilik, kurnazlık, sevgiliye ve kendi gücüne inanma gibi özelliklere ihtiyaç duyuyorlardı.

Anahtar Kelimeler: aşk hikâyeleri, Gagauz destanları, Aşık Garip, kadın kahramanları, kadın tipi.

ÇOK-KÜLTÜRLÜ KORUYUCU AİLELER: BAŞARILI BİR KORUYUCU AİLENİN ÖZELLİKLERİ

Ayşegül Şükran ÖZ

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü, Doç. Dr.
Türkiye, HATAY
aoz@alumni.iu.edu

Yusuf Ugur ÇİCEKÇİOĞLU

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, GÖÇ ABD, Sosyal Çalışmacı
Türkiye, HATAY
yusufugur2@gmail.com

Koruyucu aile modeli, aile ortamından mahrum kalan çocuklara alternatif bir aile ortamında büyüme ve gelişme fırsatı sunan önemli bir sosyal hizmet yaklaşımıdır. Bu modelde temel hedef çocukların; duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarına vurgu yaparak, onların sağlıklı bir şekilde büyümelerine , aile bağlarını kurmalarına ve bu bağı sürdürmelerini amaçlamaktadır. Ayrıca çocukların kök kültürünü yansıtmaya eğiliminde olan bu model ile çocukların kimliklerinin korunmasına ve topluma daha iyi entegre olmaları sağlanmaktadır. 19. yüzyılda çocuk koruma sistemi içerisinde yer almaya başlayan bu yaklaşım, yetimhaneler ve kurum bakımının yerini alması ile birlikte çocuk koruma sisteminde öncelikli bir hizmet modeli olmuştur. Çocukların aile ortamından uzaklaşmadan güvenli bir ortamda bakımlarının sağlanması amacıyla 1960'lı yıllarda Almanya'da başlayan koruyucu aile hizmet modeli kısa süre içerisinde gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerin çocuk koruma sistemlerinde öne çıkan bir hizmet modeli olmuştur. Diğer hizmet modellerine oranla çocuklara daha iyi sonuçlar ve daha iyi yaşam şansı sağlaması nedeni tercih edilmesine etken iken bazı durumlarda çocuklar için uygun bir koruyucu aile bulunamaması nedeniyle diğer hizmet modelleri de kullanılmaktadır.

Koruyucu aile ve çocuk eşleştirilmesinde öncelik, çocukların öz kültürüne yakın bir aileyle eşleştirilmesidir. Ancak, her zaman bu tür bir eşleştirme mümkün olmayabilir. Bu durumda, kültürler arası koruyucu aile modeli devreye girer. Bu model, çocuğun etnik, kültürel veya dini geçmişiyle uyumlu olmayan bir aileye yerleştirilmesini sağlar. Ancak, bu tür yerleştirmelerde bazı riskler bulunmaktadır. Kültürel uyum zorlukları, koruyucu ailenin ve çocuğun farklı arka planlara sahip olması nedeniyle ortaya çıkabilir. Farklı kültürleri anlamak, uyum sağlamak ve değerleri paylaşmak bazen zor olabilir. Bu da iletişim ve ilişkilerde sorunlara yol açabilir. Kimlik sorunları da kültürler arası koruyucu aile modelindeki bir risktir. Çocuk, kökenine ait olduğu kültürle bağlarını sürdürememek veya kendini ait hissedememek gibi zorluklarla karşılaşabilir. Bu da çocuğun kimlik gelişimini olumsuz etkileyebilir. Ayrıca, kültürel kayıplar da kültürler arası koruyucu aile modelinde bir risk olarak ortaya çıkabilir. Çocuk, öz ailesinden ve kültüründen uzaklaşıp, yeni bir aile ve kültürle tanışırken kendi kökeninden uzaklaşabilir. Bu da çocuğun öz kimliği ve geçmişi üzerinde olumsuz etkilere neden olabilir. Kültürel duyarlılık eksikliği, koruyucu ailenin çocuğun kültürel ihtiyaçlarını anlamaması veya göz ardı etmesiyle ortaya çıkabilir. Bu da çocuğun kültürel olarak tatminsiz ve desteklenmemiş hissetmesine neden olabilir. Ayrıca, çocuğun geçmiş travmaları da kültürler arası koruyucu aile modelinde bir risk faktörü olabilir. Çocuk, öz ailesinden ayrılırken, geçmişte yaşadığı travmaları ve zorlukları da taşır. Bu da çocuğun uyum sürecini ve duygusal iyilik halini etkileyebilir. Tüm bu riskler göz önüne alındığında, kültürler arası koruyucu aile modelinin hassas bir süreç olduğu anlaşılmaktadır.

Kültürler arası koruyucu ebeveynliğin başarılı bir şekilde sürdürülmesi için çocuğun; kültürel ihtiyaçlarına saygı duyulması, kendi kültürünü ve kimliğini koruma ve geliştirme hakkını kabul edilmesi, köklerini sürdürebilmesi ve aidiyet duygusunu koruyabilmesine destek olunması gerekmektedir. Öte yandan etkili iletişim, anlayış ve empati ile çocukla sağlıklı bir ilişki kurulması takdirinde çocuk ile güven ve bağlılık kurulmaktadır. Koruyucu ebeveynler, kültürel farklılıklarla başa çıkmak ve çocuğun özel ihtiyaçlarını karşılamak için eğitim ve rehberlik almaları gerekmektedir. Bu, onlara gerekli becerileri ve bilinci sağlar ve çocuğun sağlıklı gelişimini destekler. Son olarak, koruyucu ailelerin yerleştirilen çocuğun öz ailesiyle iletişimi sürdürebilmesine yardımcı olmaları önemlidir. Aile bağlarının sürdürülmesi, çocuğun kök bağlarını güçlü tutar ve kimlik gelişimini destekler.

Tüm bu faktörler göz önünde bulundurulduğunda, kültürler arası koruyucu ebeveynlikte başarılı bir şekilde yerine getirilmesi için çocuğun kültürel ihtiyaçlarına saygı duyulmalı, iletişim ve anlayış sağlanmalı, eğitim ve destek alınmalı ve çocuğun öz ailesiyle bağlantısı sürdürülmelidir. Bu sayede çocuk, geçmişinden de güç alarak sağlıklı bir şekilde gelişim gösterebilir. Bu çalışmada, bir koruyucu aile ortamını diğerlerine göre daha başarılı yapan özellikler ele alınarak katılımcılar ile paylaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Koruyucu aile, çok kültürlü aileler, kültürel yerleştirme, başarılı yerleştirme.

MULTICULTURAL FOSTER FAMILIES: CHARACTERISTICS OF A SUCCESSFUL FOSTER PLACEMENT

Ayshegul Shukran OZ

Hatay Mustafa Kemal University
Faculty of Education, Department of Special Education, Assoc.Prof. Dr.
Turkey, HATAY
aoz@alumni.iu.edu

Yusuf Ugur CICEKCIOGLU

Hatay Mustafa Kemal University
Institute of Social Sciences, MIGRATION USA, Social Worker
Turkey, HATAY
yusufugur2@gmail.com

The foster family model is an approach that offers children, deprived of a typical family setting, the chance to grow and develop in an alternative family environment. This model also found to be associated with better health and psychosocial outcomes for children compared to other types of care. For children placed in foster families whose cultural background does not fully align with the child's own cultural background (e.g. when child and carers are from the different nationalities, belief systems or speak different native languages), acculturation and adaptation can become difficult, as it then involves the child's own culture, the host family's culture and in some cases the culture of the host country (as it happens with unaccompanied refugee minors). Despite all its complexity, it seems that some foster families can achieve this harmony much more efficaciously. In this presentation, the factors that make a foster family environment more successful than others will be shared with the audience.

Keywords: Foster care, multicultural families, cultural placement, successful placement.

KÜLTÜRLER ARASI KORUYUCU AİLE MODELİ VE BAŞARI FAKTÖRLERİ

Ayşegül Şükran ÖZ

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü, Doç. Dr.
Türkiye, HATAY
aoz@alumni.iu.edu

Yusuf Ugur ÇİCEKÇİOĞLU

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, GÖÇ ABD, Sosyal Çalışmacı
Türkiye, HATAY
yusufugur2@gmail.com

Koruyucu aile modeli, aile ortamından mahrum kalan çocuklara alternatif bir aile ortamında büyüme ve gelişme fırsatı sunan bir yaklaşımdır. Bu model, 19. yüzyılda başlayarak yetimhaneler ve kurum bakımının yerini almıştır. Çocukların aile bağlarına vurgu yapar ve duygusal gelişimlerine katkıda bulunur. Aynı zamanda çocukların toplumlarına daha iyi entegre olmalarını destekler, çünkü koruyucu aileler genellikle çocuğun kök kültürünü yansıtır. Bu model, çocukların sağlıklı büyümelerini teşvik ederken aynı zamanda onların psikolojik ve duygusal ihtiyaçlarına da odaklanır. Bu nedenle, çocuk koruma sisteminde koruyucu aile hizmet modeli tarihsel olarak büyük öneme sahiptir.

Kültürler arası koruyucu aile modeli, koruyucu ebeveynlerden farklı etnik, kültürel veya dini geçmişlere sahip çocukların uygun bir koruyucu aileye yerleştirilmesini hedefler. Bu model, çocukların kendi kültürleri ve kimlikleriyle bağlarını sürdürmelerine yardımcı olabilir. Ancak, bu tür yerleştirmelerde olası riskler de bulunmaktadır. Bu riskleri : kültürel uyum zorlukları, kimlik sorunları, ayrımcılık ve önyargı, kültürel kayıplar, iletişim problemleri, aile ilişkileri, çocuğun geçmiş travmaları ve kültürel duyarlılık eksikliği olarak sıralanmaktadır.

Kültürler arası koruyucu ebeveynlikte başarılı bir koruyucu aile, öncelikle çocuğun kültürel ihtiyaçlarına saygı göstermelidir. Bu, çocuğun kendi kültürünü ve kimliğini koruma ve geliştirme hakkına saygı duymayı içerir. Ayrıca, iletişim ve anlayış önemlidir; çocukla sağlıklı bir ilişki kurabilmek için duyarlılık ve empati gereklidir. Eğitim ve destek almak da kritiktir, çünkü kültürel farklılıklarla başa çıkma ve çocuğun özel ihtiyaçlarını karşılama konusunda rehberlik sağlar. Son olarak, yerleştirilen çocuğun ailesiyle iletişimi sürdürebilmesine yardımcı olmak önemlidir, böylece kök bağları güçlü kalır.

Bu çalışma ile kültürler arası koruyucu aile modeline dahil olan ebeveynlerin başarılarına etki eden faktörler detaylı şekilde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Koruyucu aile, çok kültürlü aile, kültürel uyum, başarılı yerleştirme

GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDAKİ SURIYELİLERİN SOSYAL HİZMET ALGISI: KİLİS ÖRNEĞİ

Rıdvan DEMİR

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Doç. Dr.
Türkiye, HATAY
ridvandemir@mku.edu.tr

Mustafa ELBEYLİ

Türkiye Sağlık Bakanlığı, Sosyal Hizmet Uzmanı,
Türkiye, HATAY
mustafaelbeyli@outlook.com

Göç tarih boyunca canlılığını koruyan, gönüllü veya zorunlu sebeplerle insanları bir yerden başka bir yere gitmeye iten sosyal bir olgudur. Göç olgusu göç eden insanlar ile göç edilen yerdeki insanlar arasında sosyo-kültürel ve ekonomik ilişkileri değiştiren ve yeni bir ilişki ağının kurulmasını sağlayan bir süreçtir. Suriye’de 2011 yılından beri sürmekte olan iç savaş sebebiyle insanlar göç etmek zorunda kalmış ve dört milyona yakın Suriyeli Türkiye topraklarına sığınmıştır. Bu doğrultuda yoğun göç alan illerden biriside Kilis’tir. Türkiye göç eden bu insanlara güvenlik, barınma, gıda, sağlık ve eğitim gibi sosyal hizmetleri sınır bölgelerindeki kamp veya çadır kentlerde sunmuştur. Geçici koruma altına alınan Suriyeli sayısının fazlaşması ve imkânların yeterli olmaması sebebiyle Suriyelilere şehirlere giriş izni verilmiş ve şehirlerde çeşitli sosyal hizmetler sunulmaya devam edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı Kilis ilinde ikamet eden geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin sosyal hizmet konusundaki algısını ölçmek ve bu ölçüm neticesinde Suriyelilerin sosyal hizmet sağlayıcılara ve yerel halka olan bakışını incelemektir. Araştırmada hem nicel hem nitel veri analizi yöntem ve tekniklerine yer verilmiş olup karma yöntem kullanılmıştır. Sahada nicel araştırma yöntemi olan tarama modeli kullanılmış ve katılımcılara anket tekniği uygulanmıştır. Buna yönelik olarak 19 soruluk gönüllü katılımcı formu oluşturulmuş ve 150 katılımcıya ulaşılmıştır. Katılımcıların vermiş olduğu cevaplar SPSS programı aracılığıyla analiz edilmiş ve analizlerin sonuçları çalışmanın bulgular kısmında tablolar halinde sunulmuştur. Nitel veriler ise yarı yapılandırılmış görüşme formu soruları aracılığı ile görüşmeler yapılarak toplanmış ve bu kapsamda 150 katılımcı arasından rastgele olarak seçilen on Suriyeli katılımcı ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

Araştırma sonucunda Suriyelilere sağlanan sosyal hizmetlerin Suriyeliler tarafından bilindiği ve kullanıldığı, sunulan sosyal hizmetlerden memnuniyet duydukları ancak Suriyeli bakış açısıyla yerel halkın Suriyelilere verilen sosyal hizmetlerden rahatsızlık duyduğu tespit edilmiştir. Suriyelilerin Türkiye’deki verilen sosyal hizmetleri yeterli bulduğu ve sosyal hizmetlerin devlet tarafından verildiğinde daha verimli ve etkili olacağını düşündüğü görülmüştür. Suriyelilerin Türkiye’de sunulan sosyal hizmetlerden hak sahibi olarak faydalanmak istedikleri ve iş bulma konusunda sağlanan sosyal hizmetleri daha verimli ve etkili gördükleri saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Suriye, Geçici Koruma, Sosyal Hizmet, Kilis.

THE SOCIAL SERVICE PERCEPTION OF SYRIAN REFUGEES UNDER TEMPORARY PROTECTION: THE CASE OF KILIS

Rıdvan DEMİR

Hatay Mustafa Kemal University, Assoc.Prof. Dr.
Turkey, HATAY
ridvandemir@mku.edu.tr

Mustafa ELBEYLI

Turkish Ministry of Health, Social Worker,
Turkey, HATAY
mustafaelbeyli@outlook.com

Migration is a social phenomenon which has survived throughout history and causing people to move from one place to another for voluntary or involuntary reasons. Migration phenomenon is a process changing economical and socio – cultural relationships between the people who migrate and people in the place of migration and creates a new network of relationships. Due to civil war that has been ongoing in Syria since 2011, people have been forced to migrate and nearly four million Syrian people have taken refuge in Turkish lands. In this regard, Kilis is one of the provinces that receives intense immigration. Turkey has provided social services such as security, sheltering, nourishment, health and education to these Syrian refugees in camps or tent cities on the borderlands. Due to the increasing number of Syrians under temporary protection and inadequate resources, they were granted permission to enter cities, and various social services have continued to be provided to them in urban areas.

The aim of this study is to measure the perception of Syrians under temporary protection residing in Kilis province about social services and to examine the Syrians' view of social service providers and the local people as a result of this measurement. In research. Both quantitative and qualitative data analysis methods and techniques were included in the research and mixed research approach was used. In the field, survey model which is a quantitative research method was used and questionnaire technique was applied to participants. For this purpose, a voluntary participant form of 19 question was created and reached 150 participants. The responses given by participants were analyzed through the SPSS programme and the results of analysis were presented in the findings section of study in tabular form. Qualitative data were collected through interviews using semi-structured interview form questions, and in this context, in-depth interviews were conducted with ten Syrian participants randomly selected among 150 participants.

The results of the research show that Syrian refugees are aware of and use the social services provided to them, and are satisfied with the services received, but from the perspective of Syrians, the local community is uncomfortable with the social services provided to Syrian refugees. It was determined that the Syrian refugees consider the social services provided by government in Türkiye to be sufficient and that they believe social services provided by government would be more efficient and effective. It was also determined that Syrian refugees want to benefit from social services in Türkiye as entitled and that they consider the social services provided in finding employment to be more effective.

Key words: Migration, Syria, Temporary Protection, Social Service, Kilis.

6 ŞUBAT DEPREMİNİN HATAY'A YANSIMASI: İNANÇSAL MEKANLARIN HASAR ALMASI/YIKILMASI VE SONUÇLARI

Kadriye ŞAHİN

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Doç. Dr.

Türkiye, HATAY

sahinkadriye@gmail.com

Gönül REYHANOĞLU

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Doç. Dr.

Türkiye, HATAY

gonulgokdemir@gmail.com

6 Şubat 2023'te Türkiye'de meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremler Kahramanmaraş, Hatay, Adana, Adıyaman, Gaziantep Diyarbakır, Kilis, Malatya, Osmaniye ve Şanlıurfa illerinde büyük hasara ve yıkıma neden olmuştur. Bu depremlerin sonucundan en büyük yıkımın yaşandığı illerden birisi Hatay özellikle de Antakya, Defne, Samandağ, Hassa, Kırıkhan ve İskenderun ilçeleridir. Yüzyılın felaketi olarak değerlendirilen depremin ardından Hatay'dan kitlesel bir iç göç olayı meydana gelmiştir. Bilindiği üzere Hatay etno-dinsel açıdan farklı grupların yaşadığı tarihi çok eskilere dayanan Suriye sınırında olan, Akdeniz bölgesinin en doğusunda yer alan bir yerleşim alanıdır. Depremin kente etkisi birçok yönden ele alınabilir ancak bu çalışmada çok dinli bir yapıya sahip olan Hatay, gündelik hayatta ve kutsal günlerde önemli bir yeri olan kutsal mekânların hasar alması/yıkılması ve bunun sonuçları açısından ele alınmıştır. Özellikle Antakya, Kırıkhan ve Samandağ gibi ilçelerde gündelik hayatı çok ciddi hasara uğrayan toplumun inanç dünyasında ve dini pratiklerinde depremin etkilerinin ne olduğuna dair bir durum tespiti yapmak bu çalışmanın temel problemidir.

Yöntem: Bu çalışmanın yöntemi nitel araştırma yöntemi olup çalışmada betimsel analiz, gözlem ve görüşme teknikleri kullanılmıştır. 6 Şubat depremi bir vaka olarak ele alınmış, kutsal mekânlarda önceden gerçekleştirilen ritüeller veya gündelik ziyaretlere değinilerek betimsel açıdan analiz edilmiş, gözlem ve görüşmeler yoluyla nitel bulgular ele alınmıştır. Ele alınacak kutsal mekân olarak, cami, kilise, ziyaret/türbe ve sinagog belirlenmiştir. Ayrıca sosyal medya kullanımı üzerinden siber kültürde depremin inanç mekanlarına olan yıkıcı etkisi ve aynı etnisiteye mensup bireylerin duygu ve düşüncelerine ilişkin paylaşımları analiz edilmiştir.

Sonuç: Farklı etnisiteye mensup bireylerin bir arada yaşadığı Hatay'da gündelik hayatta veya kutsal zamanlarda bir araya gelinen, şehrin sembolleri arasında olan Beyazid Bestami Türbesi, Saint Pierre kilisesi, Ortodoks ve Protestan kiliseleri, bazı Hızır ziyaretleri ile Habibi Neccar Camisi ve Sinagog yıkılmış veya hasar görmüştür. Toplumların toplanma mekânları, birlik olma duygusunu yaşadıkları, dini kimliğin sembolü olan mekânların depremle yıkılması, gündelik hayata genel tahribatı yanında dini hayatta da aksamalara neden olmuştur. Hatay'ın çok kültürlü yapısının ve kent kimliğinin sembolü de olan, farklı dinlere mensup cemaat üyelerinin kutsal günlerde, bayramlarda ziyaret ettikleri aynı zamanda çeşitli ritüellerini gerçekleştirdikleri bu mekânları artık kullanamamaları cemaat birlikteliğini ve iletişimi de etkilemiştir. Diğer bir sonuç ise aidiyet duygusunu, ait olduğu cemaat ile yaşadığı ve inancını somutlaştırdığı mekânın yıkımının psikolojik açıdan travmatik sonuçlarıdır.

Öneriler: Depremden sonra Hatay'da inanç mekanları yeniden inşa edilecek veya restorasyon süreci başlayacaktır. Kent kimliğinin ortak sembolleri olan bu mekânların inşa sürecinde yerel inanç önderlerinin sürece dâhil edilmesi dini ve kültürel kodların mekân üzerinden muhafazasında önem arz etmektedir. Hatay inanç turizminin de merkezinde olan kentten biridir. Kent belleğinin depremle birlikte hem maddi kültür unsurları hem de somut olmayan kültürel miras

bağlamında kayba uğramasını bir ölçüde giderebilmek, sürdürülebilir bir kültürel yapı oluşturmak, yerel halk ve ziyarete gelenler açısından kültürel belleği korumak bağlamlarında deprem öncesi ve sonrasında dair kutsal mekanların durumlarının belgelenmesi, bu belgelemenin müze şeklinde tasarlanmasının inşa sürecine dahil edilmesi önerilir.

Anahtar Kelimeler: 6 Şubat Depremi, Hatay, Kutsal Mekanlar, İnançsal pratikler.

**KARACAKURT TÜRKMEN KÖYLÜSÜNÜN SOSYAL YAŞAMINDAKİ
İNSAN VE MEKÂN ALGISİNİN İNCELENMESİ:
“ETNOGRAFIK ÇALIŞMA”**

Ahmet BAHADIR

MEB/ Nevşehir İl Milli Eğitim Müdürlüğü
Türkiye, NEVŞEHİR
ahmetbahadir38@gmail.com

Bu araştırma Anadolu'yu yurt edilen onlarca Türkmen aşiretinden biri olan Karacakurt Türkmen köylüsünün yaşam biçimini ve kültürel anlayışını ortaya çıkarmak için yapılmıştır. Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinde önemli rol alan Karacakurt Türkmen Köylülerinin geçmişten günümüze insan ve mekân algılama biçimleri ile tarihi geçmişi, günümüzle bağlantısını tespit etmek amaçlanmıştır. Karacakurt Türkmen köylerini temsilen seçilen 3(üç) köy (Hasanlar, Karaovalar ve Sadık) ile bu köylerde yaşayan dokuz kişi bu araştırmanın çalışma grubudur. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden etnografik desen kullanılmıştır. Veri toplama araçları olarak doküman taraması, gözlem ve görüşme formu kullanılmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler, dokümanlardan ve gözlemlerden elde edilen verilerle karşılaştırılmış, elde edilen tüm bulgu ve sonuçlar betimsel olarak analiz edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre, Karacakurt Türkmen köylüsü geçen uzun yıllar sürecinde insan ve mekân algısının birbiriyle bağlantılı şekilde ana kaynağa bağlı kalarak sürekli bir değişim ve gelişim içerisinde olduğu sonucuna varılmıştır. Konar-göçer Türkmen köylerinin genelinde olduğu gibi Karacakurt Türkmen köylüsü de kalıcı olarak yerleştikleri, yurt edindikleri yerleşim yerlerine ana yurt Orta Asya'da var olan coğrafi kavramları taşıdıklarını görülmüştür. Karacakurt Türkmen aşiretine komşu ve akraba olan Herikli, Yabancı gibi diğer Türkmen aşiretlerinin insan ve mekân algılama becerilerini inceleyen başkaca bilimsel çalışmalar yapılmalı ve kültürel faaliyetler artırılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Karacakurt Türkmen Köylüsü, Sosyal Yaşam, İnsan ve Mekân Algısı, Etnografik Yöntem.

2000'Lİ YILLARDAN SONRA TÜRKİYE'DE EĞİTİM POLİTİKALARI VE TOPLUMSAL ETKİLERİ

Emin GÖKALP

Atatürk Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Öğr. Gör. Dr.
Türkiye, ERZURUM
emin.gokalp@ata.edu.tr

Eğitim, birey ve toplum üzerinde bir çok anlamda tesir eden ve onu etkileme gücüne sahip en önemli etkenlerden birtanesidir. Tüm bunlar bize şunu göstermektedir ki, eğitim bireye devlet tarafından sunuluyorsa o devletin ekonomik ve idolojik şartlarına göre farklılıklar göstermesi mümkündür. Eğitimin tüm vatandaşlara bir temel hak olarak sunulması o devletin sosyal devlet olması ile ilişkilidir. Eger eğitim ücretsiz olarak tüm vatandaşlar tarafından faydalanıyor ise bu da eğitimi toplumsal bir kurum haline getirmesi beklenir. Bununla birlikte eğitim, kişinin toplum içerisinde nasıl davranması gerektiğini ortaya koyarak bireyin sosyalleşip toplumsallaşmasını sağlayan önemli bir süreçtir. Eğitim aslında kendi taşıdığı anlamın ötesinde devletin toplumu yönlendirmesi adına idolojik anlamlarda taşımaktadır. Bu sebeple aslında iktidar kendi idallerini bireye ve topluma aktarmak için eğitim hizmetlerinden faydalanır. Bu çalışmada geçmişten günümüze Türkiye'de eğitim sisteminin hangi aşamalardan geçerek ve ne gibi değişimlere uğradığı tarihsel bir süreç olarak ele alınacaktır. Daha sonra özellikle bu çalışmanın temel amacı doğrultusunda Türkiye'de 2000'li yıllardan itibaren meydana gelen değişimler, eğitim alanında yapılan faaliyetler, Türk eğitim sisteminin durumu, yaşanan gelişmeler ve olumsuzluklar hakkında bilgi verilecektir. Türkiye'de eğitim politikalarının, bir devlet politikası olmaktan öte, hükümet politikası olarak belirlendiği görülmektedir. Dünyadaki gelişmeler ışığında güncellenemeyen bu politikaların, ülke ihtiyaçlarına cevap verme noktasında yetersiz kaldığı da görülmektedir. Ayrıca toplumsal olarak ülkedeki sanayileşme, hizmet, sanatsal ve kültürel bilinçlenmesinde istenilen seviyede olmadığı bu nedenle ülkedeki eğitim sorunlarının tespiti ve çözüm önerileri bu çalışmanın üzerinde duracağı temel konulardan olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye'de Eğitim, Eğitim Sistemi, Eğitim Politikaları, Toplumsal Etkileri.

AZƏRBAYCANLI BİR ŞAİR SÛFİ: ALMALILI MAHMÛD EFENDİ ve ŞİİRLERİNDE İLÂHİ AŞK

İbrahim EROL

Trabzon Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı,
Öğretim Üyesi, PhD.
Türkiye, TRABZON
ibrahimerol@trabzon.edu.tr

Nakşibendiliğin Hâlidîyye kolu İsmâil Sirâceddîn-i Şirvânî-i Kürdemirî ile 1817'de Azərbaycan'da yayılmaya başlamıştır. Temsilcilerinin âlim olmaları ve halk tarafından sevimli sebebiyle kısa sürede Kafkaslara iştihar eden tarikat, Yahya Kutkaşinî ve Yunus el-Lelelî ile Kuzey batı Azərbaycan'a yayılmıştır. Câr-Balaken olarak adlanan Balaken, Zakatala ve Gakh bölgesinde irşat faaliyetlerini yürüten bu Nakşibendî/Hâlidî kolunun en önemli mürşidi şüphesiz Almalılı Mahmud Efendi'dir.

Almalılı Mahmud Efendi toplumda herkese ilham veren tasavvufî ve güçlü manevî şahsiyeti, karizmatik kişiliği, insanları etkilemesi ve üstün ahlakını her daim muhafaza etmesiyle insanlar arasında iştihar etmiştir. Çocukluğundan itibaren zâhirî ve dinî ilimlerde eğitim alması, hadis, tefsîr, kelâm ve Arapça dersleri verebilecek düzeyde olması onu benzerlerinden ayırmıştır. Manevî ve ilmî seviyesinin yanı sıra insanlarla iyi iletişim kurabilen biri olması ve sosyal yönünün kuvvetli olması hasebiyle bulunduğu çevrelerde cazibe merkezi olmuştur. Kaynaklar onun, Azərbaycan'da bulunduğu dönemlerde tüm malını halka ve fakirlere dağıttığını, kendisine verilen hediyeleri de öğrencilerine verdiğini, bu sebeple maddî sıkıntıya düşüp çevresinden borç aldığını ifade etmiştir. Azərbaycan'daki müridleriyle sürekli mektuplaşıp onların hal ve hatırlarını sorup onlara nasihatler vermesi, âyet ve hadisler hatırlatması, Kazan ve Astrahan'daki halifeleriyle mektuplaşmaları onun organizasyon gücünü göstermesi açısından önemlidir.

Yetiştirdiği halifelerin ilmî ve manevî açıdan çok güçlü olmaları, bunların halk tarafından benimsenen müridler yetiştirmeleri ve bu kimselerin, buldukları bölgelerde Mahmûd Efendi'yi ve tarikatı anlatan eserler telif etmeleri "Mahmûdîlik" anlayışının oluşmasında ve gelişmesindeki en büyük âmillerden biridir. Mahmûd Efendi'yi, onun mektuplarını ve görüşlerini derleyen eserler sayesinde Nakşibendî-Hâlidî sûfiler Azərbaycan'da tarikatın âdâbını ve kendi bölgelerine hâs özel durumları öğrenme fırsatı bulmuşlardır.

Yaşadığı dönemde "kâmil mürşid" olarak görülen Mahmud Efendi'nin edebî açıdan çok yetenekli olduğunu gösteren şiirleri de mevcuttur. Bu şiirlerinde o, genelde "vahdet-i vücûd", Allah aşkı, dünya hayatının geçiciliği ve ihvan sevgisi gibi konuları ele almıştır. Konuları itibarıyla Yunus Emre'ye benzeyen şiirler gazel tarzıyla kaleme alınmıştır.

Makalemizde Hâlidîliliğin "Mahmûdiyye" kolunun pîri kabul edilen Mahmud Efendi'nin hayatına kısaca değinip onun Azərbaycan tasavvufu üzerindeki etkilerini ifade edilecektir. Ayrıca Osmanlı alfabesiyle ve Türk Dili'nde yazdığı şiirlerin tasavvufî tahlillerine yer verip onun edebî yönünü ortaya koymaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nakşibendîlik, Halidîlik, Mahmud Efendi, Azərbaycan, Gazel, Vahdet-i vücûd.

AN AZERBAIJANI SUFI POET: ALMALILI MAHMUD EFENDI AND HIS LITERARY ASPECT

İbrahim EROL

Trabzon University,
Faculty of Theology, Department of Sufism,
PhDr. Lecturer
Turkey, TRABZON
ibrahimerol@trabzon.edu.tr

The Khalidiyya branch of Naqshbandi began to spread in Azerbaijan in 1817 with İsmâil Sirâceddîn-i Şirvânî-i Kürdemirî. The sect, which took part in the Caucasus in a short time since their representatives were scholars and loved by the people, spread to Northwestern Azerbaijan with Yahya Kutkaşinî and Yunus el-Lelelî. Almalılı Mahmud Efendi is undoubtedly the most important scholar of this Naqshbandi / Khalidî branch, which carries out the activities in Balaken, Zakatala, and Gakh regions which are called Câr-Balaken.

Almalılı Mahmud Efendi has participated in society with his sufi and strong spiritual personality and charismatic personality by influencing people and preserving his superior moral values. In addition to his spiritual and scientific level, he became a center of attraction in his surroundings due to his ability to communicate well with people and his social aspect.

It is one of the greatest scholars in the formation and development of the understanding of "Mahmudiyya" that the caliphs he raised were very strong in scientific and spiritual terms, that they cultivated the followers adopted by the people, and that these people accommodated works that describe Mahmud Effendi and the sect.

There are also poems showing that Mahmud Efendi, who was regarded as the "perfect master" during his lifetime, was talented in a literary sense. In his poems, he deals with the unity of existence, love of Allah, the transience of worldly life, and love of ikhwan. The poems, which are similar to Yunus Emre in terms of their subjects, were written in a lyric style.

In our article, we will briefly give information about the life of Mahmud Efendi, who is accepted as the master of the "Mahmudiyya" branch of Khalidiyya, and explain his effects on the Sufism in Azerbaijan. Also, it will be tried to reveal his literary aspects with an analysis of the poems he wrote in the Ottoman alphabet and Turkish language.

Key words: Naqshbandiyya, Khalidiyya, Mahmud Efendi, Azerbaijan, Lyric, Unity of Existence

RISK ANALİZİ VE İŞ SAĞLIĞI- GÜVENLİĞİ YÖNETİM ANLAYIŞININ TÜM İŞ KOLLARINDA UYGULANABİLMESİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNDEKİ POLİTİKALAR

Dilek ÖZTÜRK TAŞDEMİR

Sağlık Yönetimi, SGK İl Müdürlüğü, Ankara, PhDr.

Türkiye, ANKARA

dtasdemir73@gmail.com

Orcid 0000-0002-9069-504X

Sağlık yönetiminde İş Güvenliği Risk Analizi kavramı; kişilerin, kurumların ve bağlı olduğu bileşenlerin korunmasını amaçlayan önemli bir disiplindir. Bu analizler bir yerdeki potansiyel tehlikeleri, riskleri, kazaları, olası sonuçları hesaplama ile oluşsa bile buna uygun tekrardan yeni tedbirler almayı öngören çalışmalardır.

Risk analizi, her iş kolunda yapılması gereken önemli bir raporlama faaliyetidir. İş Sağlığı ve Güvenliği konusunda İş Güvenliği Uzmanları tarafından özellikle dikkate alınan elzem bir çalışmadır. Bu analizleri yaparken, hesaplamaları güncel şartlar altında anlık yapmakla birlikte günümüzden geriye doğru gitmek, daha temkinli ve etkili bir planlama yapma anahtarlarından biri olacaktır. Bu yaklaşım, olası tehlikeleri ve riskleri daha iyi anlamamıza ve bu risklere karşı daha hazırlıklı olmamıza yardımcı olacaktır.

İş sağlığı ve güvenliği, tedbirlerin alınmasına ilişkin hukuki düzenlemelerin ertelenmesi yerine biran evvel hukuki uygulamaların yürürlüğe girmesi sağlık yönetimi açısından elzem hale gelmiştir. Bu yaklaşımı gerçekleştirmek için bazı noktaları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Önleyici Yaklaşım: Geriye doğru çalışmayı, geçmişte meydana gelen kazaları, anlık beklenmedik meydana gelen her türlü mücbir sebeplerde dahil (savaş-deprem, sel, göktaş, devasa orman yangınları gibi doğal afetlerle, salgın hastalıklar vb.) gibi olayları inceleyerek etkileri ve sonuçları konusunda tekrarlayan benzer hataların yapılmaması için gerekli önlemlerin alınmasını sağlar.
2. Eğitim ve Farkındalık: İş güvenliği yada Yaşam Güvenliği’de diyebileceğimiz, her sektörde faydalanabilecek önemli konuların tüm eğitim kurumlarında ders olarak okutulması en baştan eğitimle çözülebilir hale getirilmesi.

Her sektörde fayda sağlanabilecek iş güvenliği disiplini öncelikli olarak meslek kabul edilip yaptırım gücünün tesis edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde hukuki ertelemelerle beraber işin ciddiyetinden uzaklaşılacaktır. Unutulmamalıdır ki; ciddiyet dikkati, dikkat anlayışı, anlayış da kaliteli iş hayatını beraberinde getirir. Risk analizinde en önemli husus ölçülecek bir şeyin olmaması durumunda değerlendirmenin yapılamayacak olmasıdır. Bu sebeple İş Sağlığı Güvenliği bağlamında yapılacak risk analizleri sağlık yönetimi de dahil her alanda hayatımızın bir parçası olmak zorundadır.

Anahtar Kelimeler: İş Sağlığı ve Güvenliği, İş Güvenliği Uzmanı, Sağlık Yönetimi, Risk Analizi

ÖĞRETMENLİK KARIYER BASAMAKLARI HAKKINDA SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLERİN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

Hüsnü Yusuf BİÇER

Millî Eğitim Bakanlığı

Kayseri Kocasinan Yemliha Piyade Uzman Çavuş Mürsel Gürlek İlkokulu

Türkiye, KAYSERİ

josif38@hotmail.com

Devlet okullarındaki sosyal bilgiler öğretmenlerinin kariyer basamakları uygulamasına yönelik görüşlerinin elde edilmesinin amaçlandığı bu çalışmada, nitel araştırma desenlerinden birisi olan fenomenoloji deseni tercih edilmiştir. Bu araştırmanın çalışma grubunu 9 uzman öğretmen ve 5 başöğretmen olmak üzere toplamda 14 sosyal bilgiler öğretmeni oluşturmaktadır. Uzman öğretmenler belirlenirken ölçüt örneklem, başöğretmenler belirlenirken ise önce ölçüt örneklem daha sonra kar topu örnekleme tercih edilmiştir. Veriler yarı yapılandırılmış görüşme formuyla toplanmıştır. Toplanan veriler ise hem betimsel analiz hem de içerik analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Araştırmanın sonucunda ise; kariyer basamaklarında yer alan eğitim programına yönelik olarak programın içeriği, programın uygulama süreci ve kıdem süresi ölçütünde bazı güncellemeler yapılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla beraber, kariyer basamaklarının, öğretmenleri psikolojik açıdan çok yorduğu tespit edilirken; meslekî olarak faydalı olup olmadığı noktasında ise farklı görüşlerin olduğu da tespit edilmiştir. Ayrıca öğretmenleri ekonomik olarak geliştirdiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu sonuçlar neticesinde ise; uzman ve başöğretmenlik eğitim programının belli bir zaman aralığına sıkıştırılmasından ziyade eğitim öğretim dönemi içerisinde her ay belli konuların verilmesi önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Kariyer Basamakları, Öğretmenlik, Sosyal Bilgiler Öğretmenleri,

İLƏHİYAT FAKÜLTƏSİ ÖĞRENCİLERİNİN PEDAGOJİK FORMASYON DERSLERİNİN UZAKTAN EĞİTİM İLE İŞLENMƏSİNƏ YÖNELİK TUTUMLARI: HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Rıdvan DEMİR

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Doç. Dr.
Türkiye, HATAY
ridvandemir@mku.edu.tr

Sinan SCHREGLMANN

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, PhDr.
Türkiye, HATAY
sinansch@gmail.com

Son yıllarda dünya genelinde Covid-19 gibi yaşanan salgın hastalıklar veya yıkıcı etkiye sahip doğal afetler yüz yüze eğitimin sağlıklı bir şekilde yapılmasına engel olmakta ve eğitim faaliyetleri bu süreçte uzaktan eğitim vasıtasıyla sürdürülmektedir. Dünya genelindekine benzer biçimde Türkiye'deki eğitim kurumlarında da pandemi veya doğal afetler gibi durumlarda uzaktan eğitim modeli ile eğitime devam edilmektedir. Bu kapsamda ülkemizde uzaktan eğitimin imkân ve sınırlılıkları üzerine eğitim alanında yapılan çalışmaların da aynı paralelde hızla arttığı görülmektedir. Ancak din eğitimi alanında ve pedagojik formasyon dersleri özelinde bu konuyla ilgili yapılan çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Bu araştırmanın temel amacı, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin pedagojik formasyon derslerinin uzaktan eğitim ile işlenmesine yönelik tutumlarını tespit etmektir. Bu temel amaç doğrultusunda öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik tutum düzeyleri incelenmiş ve farklı değişkenlere yönelik ilişkileri araştırılmıştır. Çalışma, nicel ve nitel yöntemin bir arada kullanıldığı karma desene göre desenlenmiştir. Çalışmanın nicel bölümünde veri toplama aracı olarak pedagojik formasyon derslerinin uzaktan eğitimine yönelik tutum ölçeği kullanılmıştır. Çalışmanın nitel bölümünde ise yarı yapılandırılmış görüşme sorularından faydalanılmıştır. Çalışmanın verileri, 2021-2022 eğitim-öğretim yılı bahar dönemi başında Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören 294 öğrenciden elde edilmiştir. Araştırma sonucuna göre "Ev İnternetine Sahip Olma" değişkeni hariç, diğer değişkenlerin anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı ortaya çıkmıştır. Nitel verilerin sonucuna bakıldığında öğrencilerin genel olarak uzaktan eğitimin işlenmesinde bir sıkıntı yaşamadığı fakat yaşanan en büyük problemin teknik nedenlerle olduğu ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak öğrencilerin, pedagojik formasyon dersleri özelinde uzaktan eğitimin bazı yararlarının olduğunu düşünmekle birlikte uzaktan eğitimin, yüz yüze eğitimin yerine geçemediği şeklinde bir görüşe sahip oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Pedagojik Formasyon, Uzaktan Eğitim, Salgın ve Doğal Afetler, Karma Araştırma, İlahiyat Fakültesi

---

**ATTITUDES OF FACULTY OF THEOLOGY STUDENTS TOWARDS TEACHING
PEDAGOGICAL FORMATION COURSES THROUGH DISTANCE EDUCATION:
THE CASE OF HATAY MUSTAFA KEMAL UNIVERSITY**

Rıdvan DEMİR

Hatay Mustafa Kemal University, Assoc. Dr.
Turkey, HATAY
ridvandemir@mku.edu.tr

Sinan SCHREGLMANN

Hatay Mustafa Kemal University, PhDr.
Turkey, HATAY
sinansch@gmail.com

In recent years, epidemic diseases such as Covid-19 or natural disasters with devastating effects around the world have prevented face-to-face education from being carried out in a healthy way. In these cases, educational activities are carried out through distance education, that is, educational institutions in Turkey continue education with the distance education model in cases such as pandemics or natural disasters. In this context, it is seen that the studies on the possibilities and limitations of distance education in our country in the field of education have increased rapidly in the same way. However, the scarcity of studies on this subject in the field of religious education and pedagogical formation courses is remarkable. The main purpose of this research is to examine the attitudes of the students of the faculty of theology towards distance education in pedagogical formation courses. In line with this basic purpose, the attitude levels of the students towards distance education were examined and their relationships towards different variables were investigated. The study was designed according to a mixed pattern in which quantitative and qualitative methods were used together. In the quantitative part of the study, the attitude scale of pedagogical formation courses towards distance education was used as a data collection tool. In the qualitative part of the study, semi-structured interview questions were used. The interview questions were prepared by the researcher and finalized after conducting a pilot study. The data of the study were collected at the beginning of the spring semester of the 2021-2022 academic year. The collection of the study data took approximately 25 days. According to the results of the research, it was revealed that the other variables did not differ significantly except for the "Having Home Internet" variable. When the results of the qualitative data are examined, it is revealed that the students did not have any problems in the processing of distance education in general, yet the biggest problem experienced was led by technical reasons. However, it is stated that distance education can be preferred by students in compulsory cases, yet it can never replace face-to-face education.

Key words: Pedagogical Formation, Distance Education, Natural Disasters, Mixed Research, Faculty of Theology.

DEPRESSİYANIN NÖVLƏRİ

Kamilə KAZIMOVA

Bakı Dövlət Universiteti,

Psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim,

6116.01 Tibbi psixologiya ixtisası üzrə

elmlər doktorluğu proqramı üzrə qiyabi doktorantı (BDU)

Azərbaycan, BAKI

kamile_kazimova@mail.ru

Orcid id: 0000-0001-6360-2322

Məruzə tezisinin aktuallığı. Depressiya dünyada ən çox rast gəlinən, ən azı iki həftə (Psixi və Davranış Pozuntularının Beynəlxalq Təsnifatına əsasən (XBT- 10), əksər hallarda daha uzun müddət davam edən, fəaliyyətə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən, müalicə edilə bilən psixi pozuntulardan biridir. Lakin eyni zamanda ən az bunun qədər önəmli digər bir problem, bəzən depressiyanın cəmiyyətdə xəstəlik olaraq dəyərləndirilməməsi və ona görə də düzgün müalicə metodunun seçilməməsidir. Bu baxımdan depressiyadan əziyyət çəkən insanların sayını və depressiyanın növünü müəyyən etmək üçün əsaslı tədqiqatlara ehtiyac vardır.

Məruzə tezisinin məqsədi. Depressiya problemini, onun psixoloji aspektlərinin vaxtında öyrənilməsi, onun növünün müəyyənəndirilməsi xəstəliyin baş vermə səbəblərini araşdırmağa və onun uzanması və təkrarlanma həssaslığını müəyyən etmək və nəticədə bu xəstəliyin tezliklə aradan qaldırılmasına kömək etmək.

1. Depressiya müasir dövrdə ən çox rast gəlinən psixi pozuntudur. Depressiya latınca depressio (məyusluq, ruh düşgünlüyü) sözündən götürülmüşdür.

Depressiyanın əsas növlərinin təsnifatı etiologiyaya, klinik mənzərəyə, üstünlük təşkil edən simptomlara, baş vermə tezliyinə, depressiyanın müddətinə və digər xüsusiyyətlərinə əsaslanır.

2.

- **Klinik depressiya** və ya əsas depressiv pozğunluq, depressiya və apatiya ilə deyil, həm də somatik pozğunluqların inkişafı ilə xarakterizə olunan depressiv vəziyyətin həddindən artıq inkişaf dərəcəsidir. Bu həmçinin major depressiya yaxud major depressiya pozuntusu kimi də tanınır.

- **Həyəcanlı depressiv pozğunluq** - Depressiyanı xatırladır, lakin ondan fərqli olaraq, klinik mənzərədə narahatlıq və depressiv sindromlar bərabər şəkildə təmsil olunur.

- **Nevrotik depressiya** - özünə inamın aşağı olması, öz gücünə və imkanlarına inamın olmaması, həmçinin kəskin günahkarlıq hissi ilə səciyyələnir.

- **Vegitativ depressiya** - Taxikardiya, qan təzyiqində dəyişikliklər, tinnitus şəklində ağır fiziki simptomlarla avtonom depressiya.

- **Maskalanmış depressiya** - Gizli, mülayim apatiya əlamətləri ilə maskalanmış, təklif və özünü təcrid etmək arzusu ilə həyata marağın azalması. Xroniki yorğunluq kimi maskalanır. İnsan özünü kədərli, məyus hiss etmədiyi halda belə depressiyada ola bilər. Buna **maskalı depressiya** deyilir. Maskalı depressiya ruhi deyil, fiziki simptomlarla ortaya çıxar: yorğunluq, baş ağrısı, baş dönməsi, mədə-bağırsaq problemləri, nəfəs darlığı, iştahda azalma və ya artma, yuxuda azalma və ya artma, yorğun oyanma, unutqanlıq, diqqət dağınıqlığı.

- **Doğuşdan sonrakı depressiya**- Doğuşdan 10-14 gün sonra hormonal dəyişikliklər, körpə üçün narahatlıq, daimi yuxu olmaması və həddindən artıq yorğunluq fonunda inkişaf edir.

- **Alkoqol depressiyası** - Beyin, onun qan qan dövrünün pozulması, bəzi psixotik vəziyyətlər. Bu, alkoqoldan asılılıq, uzaqlaşma, problemin tanınmaması və tez-tez özünü bürüzə vermə, kəskin günahkarlıq hissi ilə müşayiət olunan psixi pozğunluqdur.

• **Atipik depressiya** - Atipik depressiyanın simptomları arasında çəki artımı, iştahın artması, həddindən artıq yuxu, ayaqlarda ağırlıq hissi və həssaslıq daxildir. Bəzi müalicələrə və dərmanlara başqalarından daha yaxşı cavab verir, buna görə bu depressiyamı müəyyənləşdirmək faydalı ola bilər. Atipik depressiyası olan insanlar xoş xəbər əldə etdikdən sonra və ya dostları ilə birlikdə müsbət vaxt keçirdikdə buna cavab olaraq müvəqqəti olaraq əhvaları yüksəlir.

• **Unipolyar və bipolyar depressiya** - Üstün xüsusiyyəti depressiyalı bir əhval-ruhiyyədirsə, bu unipolyar depressiya deyilir. Ancaq normal əhval müddətləri ilə ayrılan maniakal və depressiv epizodlar ilə xarakterizə olunursa, bipolyar pozuntu adlanır. Unipolyar depressiyada narahatlıq və digər simptomlar ola bilər, lakin maniakal epizodlar yoxdur. Ancaq araşdırmalar göstərir ki, bəzən şərtləri ayırmaq çətin olur.

• **Psixotik xüsusiyyətləri olan böyük depressiv pozuntu** - Bu vəziyyət psixozla müşayiət olunan depressiya ilə xarakterizə olunur.

• **Distimiya (təkrarlayan, mülayim depressiya)** - Distimiya xroniki "aşağı dərəcəli" depressiya növüdür. Gün ərzində normal əhval olmasına baxmayaraq xəfif və ya orta dərəcədə depressiya hiss olunur. Distimiyanın əlamətləri major depressiyanın əlamətləri kimi güclü deyil, lakin uzun müddət (ən azı iki il) davam edir.

• **Sarışan hallarla müşahidə olunan depressiyalarda** klassik əlamətlərlə yanaşı fobiyalarda qeyd olunur. Qorxunun səbəbi sarışan fikirlərlə əlaqədar olur. Məsələn, şəxs sağalmayan ağır xəstəliyə (o cümlədən, ruhi xəstəliyə) tutulmaqdan, ürəyinin qəflətən dayanmasından, hamar yerdə yıxılmaq qorxusundan, daima ehtiyatla (qeyri-təbii) davranır və s. Bu kimi əlamətlər uzunmüddətli olarsa, müalicəsi çətinləşir.

• **Yuxularda depressiya** - Real həyatda bu vəziyyət yuxularda da öz əksini tapır. Beləliklə, yuxularda da depressiyanın təsirini görə bilərik. Ona görə də buna "qorxulu depressiya" da deyirlər. Olduqca çətin gedir, lakin antidepressanlarla müalicəyə yaxşı cavab verdiyi üçün əlverişli proqnoza malikdir

• **Fəsillərlə bağlı depressiya.** Mövsümi affektiv pozuntu - Bəzi insanlar üçün payızdan başlayaraq üzü qışa doğru gün işığının azalması mövsümi affektiv pozuntu olaraq bilinən bir depressiyaya yol açmaqdadır. Depressiya ilin istənilən vaxtında, hətta dəfələrlə baş verə bilər, lakin onun inkişafı üçün ən əlverişli vaxt payız və qışıdır. Uzun qış olan ölkələrdə depressiyaya daha çox məruz qalırlar. Digər tərəfdən onlarda yay fəslində depressiyaya girən insanlara da rast gəlinir. Payızda və qışda əhvalınızın aşağı endiyini görürsünüz, bunun səbəbi mövsümi depressiya da ola bilər.).

3. Çox təssüf ki, depressiyaya düşən insanların çoxu hətta bəzən klinik depressiyamı belə ciddi bir xəstəlik kimi qəbul etmədikləri üçün vaxtında mütəxəsisə (psixiatr və ya psixoterapevtə) müraciət etmirlər ki, bu da xəstəliyin daha da ağırlaşmasına səbəb olur.

Məruzə tezisinin nəticəsi İnsanlarda depressiyanın hansı növünün olduğunu bilmək onun əlamətlərini idarə etməyə və ən effektiv müalicə almağa kömək edə bilər. Hesab edirik ki, depressiyanın növünü müəyyənləşdirməklə, onun qarşısının alınmasının yol və vasitələrini tapmaqla, insanda «natamamlıq hissi»nin yaranmasının, özünəinamin, özünüqiymətləndirmənin aşağı düşməsinin, gələcəklə bağlı pessimist fikirlərinin qarşısını alaraq onun sağalmasına motivasiya verməyə nail olarıq.

Çalışaq ki, cəmiyyətimiz üçün iradəli və çox güclü şəxsiyyətlər yetişdirək ki, həmişə həyat imtahanlarından üzüağ çıxmaq və sağlam olaq.

Açar sözlər: depressiya, pozuntu, növlər, simptom, klinik depressiya, maskalanmış depressiya.

SEMBOOLİK ETKİLƏŞİM TEORİSİ KAPSAMINDA DİJİTAL BENLİK SUNUMU ARACILIĞIYLA YENİ TÜKETİM KALIPLARI: PİNEREST

Tutku DOKSÖZ

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,
Doktora öğrencisi,
Türkiye, HATAY
tutkudoksozz@gmail.com

Sonyel Oflazoğlu DORA

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,
Doç. Dr.
Türkiye, HATAY
oflazoglusonyel@gmail.com

Giriş/Problem Durumu: Sosyal medya platformları insanların eğlenceli zaman geçirebileceği, bilgi edinebileceği bir ortam olmasının yanında insanların sahip oldukları benlikleri sunabilecekleri veya arzuladıkları bir benlik yaratabilecekleri bir ortamdır. Bununla birlikte sosyal medya platformları insanları tüketime de teşvik etmektedir. İnsanlar postmodern dönemin etkisiyle arzularına yönelik bir tüketim davranışı gerçekleştirmeye ve kendilerini ürün veya hizmet tüketerek sembolik olarak ifade etmeye yönelmişlerdir. Çalışma alanı olan Pinterest de kadınların benliklerini panolar oluşturarak sunmalarını sağlamakta ve fikirler vererek tüketime yönlendirmektedir. Bu çalışmanın amacı, kadın bireylerin Pinterest'te pano oluşturarak benliklerini nasıl sunduklarını ve Sembolik etkileşim teorisi kapsamında kendilerini sembolize eden fikirleri nasıl tüketim pratiklerine dönüştürdükleri ve yaşamlarına hangi düzeyde yansıttıklarını ortaya çıkarmaktır. Diğer sosyal medya platformlarından farklı olarak hem üretimi hem de tüketimi kapsayan Pinterest'in, insanlara ilham vererek sunduğu fikirleri tüketim pratiklerine nasıl dönüştürdüklerini ortaya koyan ve bunu yaşam tarzlarıyla ve benlikleriyle ilişkilendiren bir konuya literatürde rastlanmadığından dolayı bu çalışmanın alan yazında katkı sağlanması beklenmektedir.

Yöntem: Çalışma, derinlemesine görüşme tekniği ile değerlendirilmiş nitel bir çalışmadır. Çalışma kapsamında kartopu örnekleme tekniği kullanılarak 25-56 yaş aralığında, en az 5 yıldır Pinterest kullanan 20 kadın ile görüşme yapılmıştır. Araştırma verileri, yarı-yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilerek bulgulara ulaşılmıştır.

Sonuç: Kadınların Pinterest'te oluşturdukları panolar ile gerçek benliklerinden uzaklaşarak ideal benlikler sergilediklerine ulaşılmıştır. Kadınların kendilerini görmek istedikleri görünüme, hayata ve benliğe sahip olmak için Pinterest'ten aldıkları fikirleri gerçek hayatlarına uyarlayarak kendilerini sembolik olarak yansıtabilecek tüketim pratiklerine dönüştürdükleri sonucuna ulaşılmıştır.

Öneriler: Pinterest'i kullanan kişilerin meslek gruplarındaki çeşitliliği artırılarak tüketim pratikleri detaylıca incelenebilir. Ayrıca erkek ve kadın bireylerin Pinterest'teki kullanım amaçları ve Pinterest'teki davranışları karşılaştırılarak incelenebilir. Bu amaç doğrultusunda Pinterest kullanıcılarının ekonomik faktörler açısından tüketimlerinin incelenmesi de önerilmektedir. Son olarak Pinterest'te kişi sürekli panolarına içerik pinlemektedir. Bu davranış bir dijital istiflemedir. Pinterest'te bağımlılık haline gelen dijital istifleme davranışının dijital materyalizm açısından gözlemlenerek literatüre katkı sağlanabilir.

Anahtar Kelimeler: sosyal medya, dijital benlik sunumu, sembolik tüketim, Pinterest.

NEW CONSUMPTION PATTERNS THROUGH DIGITAL SELF PRESENTATION UNDER THE THEORY OF SYMBOLIC INTERACTION: PINTEREST

Tutku DOKSOZ

Hatay Mustafa Kemal University,
PhD student,
Turkey, HATAY
passiondoksozz@gmail.com

Sonyel Oflazoglu DORA

Hatay Mustafa Kemal University
Assoc.Prof. Dr.
Turkey, HATAY
oflazoglusonyel@gmail.com

Introduction / Problem Status: Social media platforms are an environment where people can have fun and learn, as well as an environment where people can present their selves or create a desired self. In addition, social media platforms encourage people to consume. With the influence of the postmodern period, people have tended to perform a consumption behavior towards their desires and to express themselves symbolically by consuming products or services. Pinterest, which is its working area, enables people to present their selves by creating boards and directs them to consumption by giving ideas. The aim of this study is to reveal how female individuals present themselves by creating boards on Pinterest and how they transform the ideas that symbolize themselves into consumption practices within the scope of Symbolic interaction theory and to what extent they reflect them in their lives. Unlike other social media platforms, it is expected that this study will contribute to the literature, since there is no study that reveals how Pinterest, which covers both production and consumption, transforms the ideas it offers by inspiring people into consumption practices.

Method: The study is a qualitative study evaluated using the in-depth interview technique. Within the scope of the study, 20 women between the ages of 25-56 who have been using Pinterest for at least 5 years were interviewed using the snowball sampling technique. Findings were obtained by obtaining the research data with a semi-structured interview form.

Result: With the boards they created on Pinterest, it has been reached that women show ideal selves by moving away from their real selves. It has been concluded that women adapt the ideas they get from Pinterest to their real lives in order to have the look, life and self they want to see themselves, and transform them into consumption practices that can reflect themselves symbolically.

Suggestions: By increasing the diversity of professional groups of people using Pinterest, their consumption practices can be examined in detail. In addition, the usage purposes of male and female individuals on Pinterest and their behavior on Pinterest can be examined by comparing them. For this purpose, it is also recommended to examine the consumption of Pinterest users in terms of economic factors. Finally, on Pinterest, people constantly pin content to their boards. This behavior is digital hoarding. Contribution to the literature can be made by observing the digital hoarding behavior that has become addictive on Pinterest in terms of digital materialism.

Key words: social media, digital self-presentation, symbolic consumption, Pinterest.

BİR FİKİR TAHLİLİ: ÜÇ TARZ-I SİYASET

Selin HİÇYILMAZ

Türkiye Gençlik ve Spor Bakanlığı

Yüksek Lisans Mezunu

Türkiye, ANKARA

selin.hicyilmaz@gsb.gov.tr

Bireylerin sahip olduğu bakış açısı ve politik görüş, tarihi anlama ve yorumlamada önemli bir role sahiptir. Tarihteki savaflara, ittifaklara veya antlaşmalara yeni bakış açılarıyla bakılabilir, olaylara karşı olumlu ya da olumsuz eleştirilerde bulunulabilir. Herhangi bir tarihi tartışmayı ise mevcut görüşümüz neticesinde değerlendirebilir veya tarafsız bir şekilde yorumlamayı seçebiliriz. Yusuf Akçura, Mısır'da çıkan Türk gazetesinde 1907'de "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı makalesinde Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük fikirlerini tahlil ederek dönemin koşulları için uygun olabilecek siyaset tarzını ileri sürmüştür. Bu çalışmada, dönemin atmosferini ve siyasi gerilimlerini göz ardı etmeden Akçura'nın üzerinde durduğu siyasi tarzların tahlilleri sosyolojik olarak incelenecektir.

Siyaset yöntemlerini anlamak ve uygulanabilirliğini tartışmak için dönemin politik, toplumsal ve ekonomik koşullarını göz önünde bulundurmamak oldukça önemlidir. Üç Tarz-ı Siyaset, siyaset tarzlarını sınıflandırarak açıklayan ve bunlar hakkında net bilgileri içeren bir makaledir. Dönem (20. yy) için oldukça güçlü olan makale, Osmanlı Devleti'nin o dönem içerisinde bulunduğu zorluklardan kurtulması için çözüm akımı arayışında bir niteliktedir. Üzerinde durulan üç siyaset yöntemi, politik ve toplumsal koşullara göre değerlendirilerek sunulmuştur. Akçura'nın başarılı anlatım tarzı, dönemin koşullarını okuyucunun zihninde canlanmasını sağlamak ve fikir tahlillerinin kolaylıkla anlaşılmasını sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyaset Sosyolojisi, Yusuf Akçura, Türkçülük, Osmanlılık, İslamcılık.

ERGENLERDE ZORBALIKLA BAŞA ÇIKMA STRATEJİLERİ İLE BİLİŞSEL ÇARPITMALARARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Burcu Türkan AYDIN

MEB, Nevşehir Yavuz Sultan Selim Han Ortaokulu
Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü,
Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Anabilimdalı
Türkiye, NEVŞEHİR
brcaydin25@gmail.com

Bu çalışma İsmail AY danışmanlığında 2019 tarihinde tamamladığımız Ergenlerde Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri ile Bilişsel Çarpıtmalar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Araştırmanın amacı, okullarda sıkça görülen ve gençlerimiz için kaygı uyandıran zorba davranışların bilimsel olarak tespitine ve çözümüne katkıda bulunmak için ergenlerin kullandıkları bilişsel çarpıtmalar ile zorbalıkla başa çıkma stratejileri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Okul ortamında zorbalığın önlenmesi ve azaltılması için ergenlerin zorbalıkla başa çıkmak için kullandıkları stratejilerinin bilinmesi önemlidir. Literatür incelendiğinde akran zorbalığının çeşitli değişkenler üzerinde çalışıldığını görmemize rağmen zorbalıkla başa çıkma ve zorbalığı önleme araştırmalarının sınırlı olduğunu görebiliriz. Bu çalışmada ergenlerin zorbalıkla başa çıkmak için kullandıkları stratejiler ile bilişsel çarpıtmaları arasındaki ilişkilerin ele alınması ve bu kapsamda çözüm önerilerinin geliştirilmesi için araştırmacıların dikkatlerini bu noktaya çekmek ayrıca akran zorbalığını önleyici ve iyileştirici çalışmaların planlanmasına ve uygulamasına, gerekli önlemlerin alınmasına yönelik farkındalığın oluşmasına da katkı sağlaması beklenmektedir.

Araştırmada ergenlerin akran zorbalığıyla başa çıkmada kullandıkları stratejiler ile bilişsel çarpıtmalar arasındaki ilişkiler betimsel yolla incelenmiştir. Ergenlerde zorbalıkla başa çıkma stratejileri ile bilişsel çarpıtmalar arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığının sınırdığı bu çalışmada yöntem olarak ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Çalışma grubunun seçiminde uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2014-2015 eğitim-öğretim yılında, Erzurum ilinde yer alan Meslek Lisesi, İmam Hatip Lisesi, Sosyal Bilimler Lisesi, Fen Lisesi ve Anadolu Lisesinde öğrenim gören ve uygun örnekleme yöntemi ile çalışmaya dahil edilen 258 kız, 225 erkek toplamda 483 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama araçları olarak Zorbalıkla Başa Çıkma Stratejileri Ölçeği, İlişkilere İlişkin Bilişsel Çarpıtmalar Ölçeği ve Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Araştırmada, bilişsel çarpıtmalar ve zorbalıkla başa çıkma stratejileri arasındaki ilişkiler pearson korelasyon analizi, bilişsel çarpıtmaların zorbalıkla başa çıkma stratejilerini yordayıp yordamadığını incelemek için ise çoklu regresyon analizi kullanılmıştır.

Araştırmanın sonucunda; ergenlerin kullandıkları zorbalıkla başa çıkma stratejileri ile bilişsel çarpıtmaları arasında anlamlı sonuçlar bulunmuştur. Bununla birlikte bilişsel çarpıtmaların zorbalıkla başa çıkma stratejilerini anlamlı düzeyde yordadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: ergen, bilişsel çarpıtmalar, zorbalıkla başa çıkma stratejileri.

BQXK-nin İŞİNDƏ VƏTƏNDAŞ CƏMIYYƏTİ KOMPONENTLƏRİNİN ROLU

Hüseyn Mehmet BÖYÜKFIRAT

Bakı Dövlət Universiteti,
Sosiologiya kafedrasının doktorantı,
Türkiyə, İSTANBUL
egesosyal@tuib.az

Aktuallıq. Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsi yarndığı gündən indiyədək çoxşaxəli humanitar iş həyata keçirir. Bura silahlı müxalifət qruplarının nəzarəti altında olan mülki əhaliyə çıxış üçün müdafiə olunan şəxslərə humanitar yardım göstərmək məqsədi ilə danışıqlar aparılması; bu qruplar arasında humanitar hüquq biliklərinin yayılması; onlara qanunları pozmaq üçün davranış qaydalarına və nizam-intizama riayət etməkdə köməklik göstərilməsi; onları müəyyən normalara riayət etmək niyyətlərini bəyan etməyə və ya dövlət oyunçusu ilə xüsusi müqavilələr imzalamağa sövq edilməsi və nəhayət, dialoq platforması rolunu oynamaq daxildir. Onun bu qrupların bəziləri ilə birbaşa əlaqə qurması, sadəcə olaraq, gizli olmaları səbəbindən çətinidir. Lakin BQXK-nın fəaliyyətinin çətinliyi də ondadır ki, o, birbaşa yaxınlaşa bilmədiyi insanların davranışına müsbət təsir edə biləcək dövlətləri, dini təşkilatları, şəxsləri müəyyənləşdirmək və onların qrupların davranışına müsbət təsir etməsinə nail olmaq vəzifəsini üzərinə götürməli olur. O, universal və qərəzsiz humanitar əməliyyat keçirmək, silah daşıyıcıları arasında neytral vasitəçi kimi çıxış etmək və müxtəlif silahlı zorakılıq hallarının gedişatına təsir göstərə biləcək bütün şəxslərlə və onların humanitar yardımını ilə əlaqə və dialoq saxlamaq üçün malik olmalı olduğu müstəqilliyi müdafiə edir. **Metodlar.** Tezisdə analiz və sintez kimi ümumelmi metodlardan istifadə edilmişdir.

Bu gün BQXK korporasiyalarla birbaşa işləmək əvəzinə onlarla üçtərəfli münasibətlərə üstünlük verir: onları qoruyan dövlət hərbi və polis qüvvələrinin humanitar qanunlara hörmət etməsini və buna görə də onun ehtiyatlı şəkildə tətbiqi üzrə təlim keçmələrinin təmin edilməsinin onların marağında olması haqqında korporasiyaları xəbərdar edir və dövlət tərəfindən, tələb olunarsa, münaqişə zonalarında belə təlimlər keçirməyə hazır olduğunu bəyan edir. Bu münasibət BQXK-nın ölkə hakimiyyətini öz vəzifələrini yerinə yetirməli olduğuna görə arxa plana keçirməmək istəyindən irəli gəlir. Bu yanaşma QHT-lərin və hökumətlərin təzyiqi altında bəzi özəl şirkətlərin insan hüquqlarına və humanitar qanunlara hörmətlə bağlı könüllü öhdəlikləri və münaqişə zonalarında fəaliyyətlərinin onların nüfuzuna xələl gətirə biləcəyini başa düşdükləri üçün kömək edir. BQXK-nın humanitar fəaliyyəti həm də dini dairələrə yönəlib. Din dünya siyasətində getdikcə artan rol oynayır. Çıxışlarda silahlı cinayətin təhrikçiləri tez-tez döyüşçüləri səfərbər etmək üçün dini manipulyasiya edirlər. Siyasi, ideoloji və biznes baxımından müstəqil olan BQXK dini dairələrlə münasibətlərində həmişə məhdud imkanlara malik olub. Nəhayət, BQXK üçün hərbi əməliyyatların keçirildiyi sahələrdə QHT-lərin sayının və fəaliyyətinin kəskin artması əsil çətinlik yaradır: onların hamısı eyni ideyaları paylaşmır, bəziləri dağınıq və ya dini motivlidir və ya öz baxışlarını cəmiyyətə sırmaq istəyirlər. Bu mühitdə BQXK humanitar fəaliyyətə dair baxışını tədricən davranış kodeksinə çevirən təşkilatlarla sıx əlaqələr saxlamağa üstünlük verir.

Nəticə. Ümumilikdə vətəndaş cəmiyyəti hər şeyi bilmək istəyir, təzyiq göstərir, məsuliyyət tələb edir. Bu problem qarşısında BQXK vətəndaş cəmiyyəti ilə əlaqələri gücləndirmək, o cümlədən insan hüquqlarının gərgin olduğu yerlərdə vətəndaş söylərini dəstəkləmək üçün söylər göstərir. **Tövsiyələr.** BQXK dövlətlərin ona həvalə etdiyi humanitar missiyanı yerinə yetirir. Bu səbəbdən onun tək vəzifələri deyil, həm də hüquqları var. Dövlətlər onu məsuliyyətə cəlb edə və ya vəzifələrini yerinə yetirmək üçün vəsait ayırmaya bilməzlər. Bu nöqtəyi-nəzərdən BQXK həm hüquqlarından, həm də vəzifələrindən geniş istifadə edərək qarşıdakı problemləri adekvat şəkildə həll etməlidir.

Açar sözlər: BQXK, vətəndaş cəmiyyəti.

HUZUREVİ YAŞLILARINDA YALNIZLIK; MANEVİ BAŞA ÇIKMA BAĞLAMINDA BİR ARAŞTIRMA

Abdullah DAĞCI

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi
Türkiye, KARAMANOĞLU
adagci@kmu.edu.tr; ORCID: 0000-0003-1540-1256

Yalnızlık, genel olarak sosyal ilişkilerdeki yoksunluk ve yetersizlikten kaynaklanan, bireyleri pek memnun etmeyen, psikolojik bir durumdur. Yaşanılan çevreden uzaklaşma, başkaları tarafından reddedilme, topluma yabancılaşma gibi unsurlar yalnızlığa yol açar. Yalnızlığın çeşitli türleri vardır. *Yapayalnızlık* (loneliness) başkalarıyla beraber olmayı isterken yine de onlardan uzak olmak; *tek başınalık* (aloneness) başkalarıyla beraber olmayı istemeyerek onlardan uzak olmak; *yalnızlık* (loneliness) boşlukta hissetme ve kendini bırakmak. Yaşlılık döneminde maruz kalınan başlıca durumlardan olan yalnızlığı sağlık durumu, kendini toplumdan soyutlama, yeni şartlara uyum sağlama, terk edilme duygusu, stres gibi faktörler etkiler. Yaşlılar özellikle emekliliğe ayrıldıklarında, yalnızlık ve başkalarına bağımlı olma gibi yaşlılığa uyum sorunları yaşayabilir. Yaşlı birey utangaç ve çekingen bir kişiye, yalnızlık yaşlılıkta ciddi bir sorun haline gelebilir. Huzurevi gibi kurumsal yapıda yaşayan, kendilerini yalnız hisseden yaşlılar, genelde dünyalarını, kendi odalarında kurup dış olaylara karşı tepkisiz bir şekilde yaşamlarını sürdürmektedir. Bunun sonucunda kendisini hayattan izole eden yaşlı, girmiş olduğu bunalımdan ve yalnızlıktan kendini alıkoyamaz. Yaşlılık döneminde yeni arkadaşlıklar edinmek zor olduğu için bu dönemde eski arkadaşlıklar sürdürülmek istenir. Bu isteğe rağmen, eski arkadaşların giderek azalması yaşlıların arkadaş ilişkilerini sınırlandırır. Yaşlı hastalarda yalnızlık hissi en sevdiği yakınından uzaklaştığı zaman ortaya çıkar. Yıllardır beraber yaşadığı, aynı kaderi, üzüntüyü, sıkıntıyı, sevinci paylaştığı eşler ayrıldığında yaşlılar yalnızlık hissini derinden hisseder.

Araştırmanın amacı huzurevi yaşlılarının yalnızlıklarını, manevi başa çıkma açısından araştırmaktır. Ayrıca huzurevi yaşlılarının yalnızlıklarını analiz ederek kategoriler oluşturmak ve yalnızlıkları ile başa çıkabilmelerine yönelik maneviyat ile ilişkili içerikler sunmak da araştırmanın amaçları arasındadır. Araştırma, fenomenolojik araştırma deseni kapsamında gerçekleştirilmiş ve veri toplama aşamasında kaynak tarama, gözlem ve ikili görüşme teknikleri kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu Sinop, Konya ve Kastamonu il merkezlerinde bulunan üç huzurevindeki 24 yaşlıdan oluşmaktadır. Veri toplama sürecinde öncelikle alanyazın taranarak huzurevi yaşlılarının yalnızlığına ilişkin veriler değerlendirilmiştir. Ardından Sosyal Hizmetler Bakanlığı'ndan resmi izinler ve etik kurulundan etik izin belgesi alınarak huzurevinde katılımsız ve katılımlı gözlemler yapılmıştır. Sonra ikili görüşmeler için katılımcılar belirlenmiş ve bu yaşlılar ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu kuruluşlarda gerçekleştirilen gözlemler ve ikili görüşmeler, yaşlılarda yalnızlık konusuyla ilişkili literatürdeki çalışmalar ve alan uzmanlarının görüşleri yardımıyla yaşlılarda yalnızlık ile ilişkili kategoriler oluşturulmuştur. İkili görüşmelerden elde edilen verilerden yola çıkarak yaşlıların yalnızlığa ilişkin ifadelerinden yakın çevrelerinden ayrılmayla ilişkili yalnızlık, aile fertlerinden ayrılmayla ilişkili yalnızlık, eşinin vefat etmesi ya da eşinden ayrılmayla ilişkili yalnızlık, emekliye ayrılmayla ilişkili olarak yalnızlık gibi sınıflandırmalar oluşturulmuştur. Sonuç olarak huzurevi yaşlılarının yalnızlık düzeylerinin oldukça fazla olduğu, yalnız hissetmelerine farklı etkenlerin neden olduğu, yalnızlık ihtiyaçlarının karşılanması için manevi açıdan içeriklerin sunulmasının bir ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Geroonto-psikoloji, Huzurevi, Yaşlı, Yalnızlık, Manevi Başa Çıkma.

LONELINESS IN NURSING HOME RESIDENTS: A STUDY IN THE CONTEXT OF SPIRITUAL COPING

Abdullah DAGCI

Karamanoglu Mehmetbey University,
Faculty of Literature, Department of Psychology,
Assist. Prof. Dr.
Turkey, KARAMANOGLU
adagci@kmu.edu.tr
Orcid: 0000-0003-1540-1256

Loneliness is a psychological condition that generally results from deprivation and inadequacy in social relationships and does not satisfy individuals. Factors such as moving away from the environment, rejection by others, and alienation from society lead to loneliness. There are various types of loneliness. *Lonesomeness*: wanting to be with others but still being away from them; *aleness*: being away from others by not wanting to be with them; *loneliness*, feeling empty and abandoning oneself. Loneliness, experienced in old age, is affected by factors such as health status, isolating oneself from society, adapting to new conditions, feeling of abandonment, and stress. Elderly people may experience adaptation problems such as loneliness and dependence on others, especially when they retire. If the elderly person is a shy and timid person, loneliness can become a serious problem in old age. Elderly people who reside in institutional structures such as nursing homes have generally felt lonely in their own rooms and remain unresponsive to external events. Because of those, the elderly person, isolated from life, cannot prevent himself/herself from feeling depressed and lonely. Since it is difficult to make new friends in old age, it is aimed to maintain old friendships during this period. Despite, the gradual decrease in old friends limits the friendship relations of the elderly. The loneliness feeling in elders occurs when they move away from their loved ones. When separating spouses with whom they have lived together for years and shared the same fate, sadness, distress and joy; the elders feel the feeling of loneliness deeply.

The aim of the research is to investigate the loneliness of nursing home elders in terms of spiritual coping. It is aimed to analyze the loneliness of nursing home elderly people, create categories and present content related to spirituality to help them cope with their loneliness. The research was carried out with phenomenological research design, and literature review, observation and bilateral interview techniques were used. The study group consists of 24 elders in three nursing homes in Sinop, Konya and Kastamonu. During the process, first, the literature was reviewed and data regarding the loneliness of nursing home elders were evaluated. Then, official permissions were obtained from The Ministry of Social Services and the ethical permission were obtained from ethics committee, and observations were done. Then, participants were determined for bilateral interviews and interviews were held. Categories were created through observations and bilateral interviews conducted in these organizations, studies in the literature on the loneliness of elders, and the field experts' opinions. Based on the data obtained from bilateral interviews, classifications such as loneliness associated with separation from immediate surroundings, separation from family members, the death of a spouse or separation from spouse, and with retirement were created from the statements regarding loneliness. As a result, it has been determined that the loneliness levels of nursing home elders are quite high, different factors cause them to feel lonely, and there is a need to provide spiritual content to meet their loneliness needs.

Key words: Geronto-psychology, Nursing home, Elderly, Loneliness, Spiritual copying.

BİREYİN GELİŞİMİNDE EĞİTİMİN ETKİSİ

Shanay GULİYEVA KABAOGHLU

Kastamonu Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü Rehberlik ve
Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalı, Dr. Öğr. Üyesi
Türkiye, KASTAMONU
shanayquliyeva@gmail.com

İnsan topluluğunda en önemli konulardan biri kişilik gelişimidir. Kişiliğin gelişiminde ve şekillenmesinde eğitimin rolü büyüktür. Toplumun gelişimi, normları, olayların gerçekleşme nedenleri, hareket ettirici mekanizma hakkında diyalektik ve metafizik gelişim kavramları mevcuttur. Doğal olarak birey/insan bir varlık halinde gelişerek şekillenir. Dünyadaki birçok bilim insanı bireyin gelişimini genetik faktörler açısından da incelemektedir. Gelişim doğa ve toplum olayları ile ilgilidir ve hareket, kalkınma ve varoluşla kendini gösterir. Bu, aynı zamanda çevre ve eğitim ile de şartlanır. Bireyin gelişimi dediğimiz zaman 3 önemli faktör - fizyolojik gelişim (insanın biyolojik gelişimi), psikolojik gelişim ve sosyal gelişim (vatandaş/birey olarak gelişim) dikkate alınır (1;125).

Burada bireyin sosyal gelişimi, onun topluma katılması, diğer insanlar ve toplum üyeleri ile ilişkisinde kendini gösterir ve bireyi çevresinde gerçekleşen olayların gözlemcisine dönüştürür. Bundan dolayı da bireyin gelişiminden bahsedilirken bireysellik kavramı öne çıkar. Bu değerler bireyi manevi ve sosyal hayatta şekillendirir ve bireysellik statüsüne yükseltir. İnsan dünyaya biyolojik varlık olarak gelir, fakat bir birey olarak kendi bireysel hayatı ve faaliyeti sürecinde uzun ve karmaşık yoldan geçerek yetişkinliğe ulaşır.

Günümüzde toplumun karşısında duran görevlerin yerine getirilmesi, yüksek derecede aktif ve hareketli şekilde gelişmiş olan bireyin biçimlendirilmesi sürecinin verimliliğine bağlıdır. Bireyin gelişimi ile ilgili olarak sadece edinilmiş tecrübenin değil, aynı zamanda pedagojik düşüncenin değerli fikirlerini de dikkate almak gerekir.

Bu açıdan eğitiminin insanın bir birey olarak şekillenmesindeki önemi her zaman vurgulanmıştır. İnsan ayrı ayrı yaş dönemlerinde fiziksel, psikolojik ve manevi açıdan çeşitli özelliklere sahip olur ve karakterinde belirli yenilikler, değişiklikler ortaya çıkar. Bundan dolayı da toplumun üyesi olan birey, hangi koşullarda ve hangi faktörlerin gelişimini etkilediğini, genetik faktörlerin, çevre ve eğitimin bu gelişimdeki rolünün ne olduğunu bilmek zorundadır.

Toplum sabit olarak olduğu yerde durmaz, her zaman gelişmeye devam eder. Onun gelişiminde eğitim lokomotif rolü oynar. Birçok ünlü düşünür, eğitimin gücü ile toplumu değiştirmenin ve geliştirmenin mümkün olduğunu söylemiştir. Bu düşünelere göre, sadece bireyin değil, aynı zamanda devletin, toplumun ve ülkenin kaderi de genç neslin doğru yetiştirilmesinden, eğitilmiş olmasından etkilenir. Eğitim insan yaratamaz, ancak dünyaya gelmiş olan varlıkların iyi ya da kötü olmasını etkileyebilir ve insanın gelişimine, kişiliğin şekillenmesine, sosyal çevrenin iyileşmesine yardımcı olur.

Yapılan araştırmalar insanın bireysel gelişiminin ve kişiliğinin şekillenmesinin, sosyal yaşam koşulları, sosyal ilişkiler ağı ve üretim ilişkileri ile bağlantılı olduğunu göstermiştir (2;145). Eğitim sayesinde çocukta yeni beceri ve nitelikler gelişir, belirli bir karakter oluşur ve şekillenir. Çocuklar eğitim aracılığıyla sosyal hayata hazırlanıp, geniş bakış açısına sahip olurlar.

Belirttiğimiz gibi, eğitim insan gelişiminin en önemli parçalarından biridir ve bu konuda 3 temel argümandan biri olarak gösterilmiştir. İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ve Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'de eğitim hakkı en önemli insan hakları arasında yer almıştır (3). Eğitim insanın bilgi, beceri ve yetenek

kazanması konusunda imkanlarını genişletir, insan sermayesini şekillendirir, hayatın niteliğini değiştirir ve ekonomik kalkınmanın kaynağı rolünü oynar. Modern eğitim kurumları, toplumun kültürel mirasının nesilden nesile aktarılmasına yardımcı olur ve insanlara, ekonomik ve sosyal statülerini belirleyecek uzman bilgi ve beceriler sağlar. Aynı zamanda eğitim sürecinde çocuk ve gençlerde manevi idealler, davranış stereotipleri ve çevre hakkında fikir ve yorumlar şekillenir. Bireyin gelişimi açısından eğitim süreci, imkanları önemli ölçüde genişletir.

Kaynakça

1. *Ананьев, Б.Г.* Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2010.
2. *Маслоу, А.Г.* Дальние пределы чело веческой психики / А.Г. Маслоу; пер. с англ.А.М. Татлыбаевой; науч. ред., вступ. ст. Икоммент. Н.Н. Акулиной. – СПб.: Евразия, 2005.
3. *John Dewey.* Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education Paperback – February 16, 2011.

MİMARLIQTA BEDEN-MEKÂN ALGISI VE SAYISAL (PARAMETRİK) TASARIM

Didem Dilara SÜRER

Toros Üniversitesi,
Mimarlık Ana Bilim Dalı,
Türkiye, MERSİN
didemimar.1907@gmail.com

Ayşen Cevriye BENLİ

Toros Üniversitesi,
Mimarlık Ana Bilim Dalı, Dr. Öğr. Üyesi
Türkiye, MERSİN
aysen.benli@toros.edu.tr

Parametrik tasarımda biçim-işlev ilişkisi gibi beden-mekân algısıyla birlikte mekânın deneyimlenmesi de tasarımın temelini oluşturmaktadır. Beden ve mekânın kavramsal olarak irdelenmesi; beden ve mekânın birbirileri ile ilişki kurma biçimlerini görünür kılmak ve ikisi arasındaki ivmeyi gerçekleştirme (performans) odağında incelemek bu tasarım yönteminin ana omurgasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda kabuk ve mekân, beden algısını besleyecek biçimde deneyim ve devinim odağında, bedenle ilişki içerisinde deneyimle birlikte kurulan bir bütün olarak ele alınmalıdır. Beden ise; sayısal (parametrik) tasarımda ele alınmış biçimi ve bağlamsal ilişkisi ile beden-mekân algısında hem fiziksel hem de zihinsel bütünlük sağlamaktadır. Kabuk ve kabuğun oluşturduğu yardımcı mekânlarda bedenün çalışması, beden-mekân algısı açısından derinlik kazandırır. Beden, kabuğun kendisine dayatılan mekânsal bütünlüğü bozarak kendi anını yaratmak, mekânda bedeni kendine uygun olarak hareketlendirmek ve algısını yönetmek durumundadır. Her iki değişken de (parametre de) zaman zaman birbirinden beklenen algı biçimini bozarak bir diğerini zarara uğratma, bastırma (domino etme), kendini etkin kılma eğilimindedir. Bu anlamda bedenün mekâna, mekânın da bedene doğru genişlediği bir değiştirme (manipülasyon) gerilimi vardır. Beden ve mekân kendi yöntemleri ile bunların aracılığıyla bir uyum içerisinde kalır. Beden; algılayan, devinen, olay yaratan, mekânı değiştirmeye çalışan ya da mekânda en uygun duruma gelen, mekânda algıya yönelen ve devinim ile belirsiz mekân algısı içerisinde bir senaryo yaratan etkidir. Beden tektir, beden algısı ise kişiye özgüdür. İnsanlar bedenleri ve canlılıklarıyla nesnel ve tinsel olarak içinde buldukları mekânla alışveriş ve etkileşimde olurlar. Beden ve mekân sürekli olarak iletişim ve etkileşim içindedir. İnsanların hem dünya hem de mekân üzerindeki ilişkileri beden ve tin aracılığı ile tanımlanmakta ve bu etkileşim ile biçimlenmektedir. Bununla birlikte; mekânın beden ile arasındaki devingen etkileşim, mimari tasarımda da oldukça önemli bir konudur. Mimari tasarımda; mekânın durgun beden için, tek biçim üretimi yerine deneyimleyen bedenler için yaşayan mekân olarak tasarlanması günümüzde önem kazanan bir konudur. Bedenün, mekân tasarımı için belirli sınırları olan ve oranlar bütününden oluşan fiziksel bir ölçüm sistemi ile mekân tasarımlarına yön vermesi söz konusudur. İnsan bedeni, durgun bir canlı olarak belirli oranlar bütününden oluşmuştur. Ancak beden mekânda durgun değil devingen, egemen olan, algılayan, deneyimleyen, yaşayan, kendi anını yaratan, algısını yöneten ve yanıt veren olarak varlığını sürdürür. Bu bağlamda; mekân ve bedenün devingen etkileşimi, bedenün her devinimi ile mekânı yapılandırmasının nasıl mimarlıktaki çalışmalara yansıdığı ve nasıl tüm algı-duyum değişkenlerini (parametrelerini) yeniden değiştirdiği çalışmanın konusudur. Mekân sürekli olarak beden ile etkileşim ve iletişim durumundadır. Beden tarafından deneyimlenen ve bellekte yer edinen mekân, bu yolla insanlar için anlam kazanmaktadır. Her iki kavramın içerdiği algı-duyum, devinim, olarak ortaya çıkan bu ilkelerin, beden ve mekâna bağlı olarak nasıl anlam kazandığı, çağdaş sanat ve mimarlık örnekleriyle birlikte, beden etkileşimli sayısal (parametrik) tasarımların bu bağlamda

yorumlanması ve incelenmesi amaçlanmıştır. Beden ve mekân ilişkileri araştırılarak, mutlu mekân yaratma süreci, mekânları var olan kavrayış biçimleri, beden-mekân devinimiyle oluşan etkileşimlerin incelenmesi bu çalışmanın konu ve kapsamını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Beden, mekân, deneyim, algı, iç mekân, sayısal (parametrik) tasarım.

MÜASİR CƏMİYYƏTİN ÇAĞIRIŞLARI: TİPOLOGİYA VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Rəfail HƏSƏNOV

Bakı Dövlət Universiteti,
Sosiologiya kafedrasının müdiri,
sosiologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Azərbaycan, BAKI
has_rm62@yahoo.com

Aktuallıq. Bu gün dünya “böyük çağırışlar” sistemi adlanan, gələcəkdə bəşəriyyət üçün böyük təhlükə yaradan problemlərlə üz-üzədir və bunlar Azərbaycan üçün də xarakterikdir. Qloballaşma prosesinin yaratdığı problemlərin şərti tipologiyasını təqdim edək.

Metodlar. Tezisdə elmi-nəzəri ümumiləşdirmə, abstraksiya və deduksiya metodlarından istifadə olunmuşdur.

1. İqtisadi problemlərə bizim üçün də aktual olan əmək bazarının transformasiyasını, mühacirəti, “beyin axını”, iqtisadi və maliyyə böhranını aid etmək olar.

2. Sosial problemlərə sosial bərabərsizlik, sosial infrastrukturun kifayət qədər inkişaf etməməsi, sosial münasibətlərdə baş verən dəyişikliklər aid edilə bilər. Gəlir və sərvətlə bağlı bərabərsizlik yoxsulluq, işsizlik və sosial gərginlik kimi problemlərlə nəticələnir. Bunların həlli üçün təhsil, səhiyyə və digər sosial xidmətlərə çıxış əhali üçün asanlaşdırılmalıdır. 2020-ci ildə koronavirus pandemiyasının meydana çıxması bəşəriyyət üçün çox ciddi bir çağırış kimi qəbul edilə bilər.

3. Texnoloji problemlərə sosial münasibətlərin rəqəmsallaşması, inkişaf etməmiş informasiya mədəniyyəti, İT texnologiyaları nəzərə alınmaqla əmək bazarının strukturunda dəyişiklikləri aid etmək olar. Kiberhücumlar və kibercinayətlər məxfi məlumatların sızmasına, şəxsi məlumatların oğurlanmasına və digər ciddi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Bu problemi həll etmək üçün kibertəhlükəsizliyin, o cümlədən fərdi məlumatların qorunmasının təkmilləşdirilməsi və insanların kibertəhlükəsizliyin əsasları haqqında maarifləndirilməsi istiqamətində addımlar atılmalıdır.

4. Ekoloji problemlərə təbii fəlakətlər, əhalinin inkişaf etməmiş ekoloji mədəniyyəti, təhlükəli istehsalatların olmasını aid etmək olar. Qlobal istiləşmə nəticəsində ekosistemlərdə baş verən dəyişikliklər insan sağlamlığını təhdid edir və təbii fəlakətlər riskini artırır; təbii ehtiyatların tükənməsi planetimizin tezliklə yaşayış üçün yarırsız hala düşməsinə, ətraf mühitin çirklənməsi, sənaye və məişət tullantılarının düzgün utilizasiya edilməməsi qida məhsullarının çatışmazlığı və müxtəlif xəstəliklərin yayılmasına səbəb ola bilər. Məsələn, hazırda Azərbaycanda su çatışmazlığı özünü açıq şəkildə büruzə verir və bu istiqamətdə dəniz suyundan istifadə üçün tədbirlər görülür.

5. İctimai-siyasi problemlərə korrupsiya, terrorizm, hərbi münaqişələr təhlükəsi, hakimiyyət orqanlarına inamın azalmasını aid etmək olar. Məsələn, terror dövlətin siyasi sabitliyini poza, eləcə də sosial institutlara bütünlükdə zərər verə bilər.

6. Miqrasiya. Münaqişələr, yoxsulluq və d. səbəblərdən bir çox insan evlərini tərk etmək məcburiyyətində qalır ki, bu da qaçqın və miqrantların sayının artmasına səbəb olur. Bu, sosial gərginlik və ictimai xidmətlərə təzyiqin artması kimi sosial və iqtisadi problemlərə gətirib çıxara bilər. Bu problemin həlli üçün miqrantların həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün tədbirlər görmək, onlar üçün daha açıq və inklüziv cəmiyyətlər yaratmaq lazımdır.

7. İrçilik və ayrı-seçkilik. İrç, cins, cinsi oriyentasiya və digər amillərə görə bərabərsizlik və ayrı-seçkilik zəif təhsil və sağlamlıq kimi sosial və iqtisadi problemlərə, sosial gərginliyə səbəb ola bilər. Bu problemi həll etməkdən ötrü insan hüquqlarının yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlər görmək, hər bir insanın bərabər imkan və hüquqlara malik olduğu daha inklüziv cəmiyyətlər yaratmaq lazımdır. Bu sahədə də ölkəmizdə Azərbaycan xalqının mentaliteti, milli-mənəvi dəyərləri nəzərə alınaraq lazımi işlər görülür.

Nəticə. Qlobal miqyasda inteqrasiya, əlaqəlilik və əlaqələrin nizamlanması ilə bağlı parçalanma, fikir ayrılığı, natarazılıq, artan xaos riskləri və ümumi təhlükəsizliyə təhdidlərin üstünlüyü əslində müasir sivilizasiyanın əsas ziddiyyətlərindən birini və ya qlobal çağırışını təmsil edir, bütün xalqların və dövlətlərin mövcudluğu perspektivlərini müəyyənləşdirir.

Açar sözlər: müasir cəmiyyət, çağırışlar, bəşəriyyət, qloballaşma prosesinin.

INTERRELIGIOUS DIALOGUE: INTERDISCIPLINARY STUDIES ON HUMAN SEMIOSES IN ISLAMIC AND ABRAHAMIC TRADITIONS

Kazim AZIMOV

Baku State University,

Professor of the Department of Sociology, Doctor S. of Philosophy,

Azerbaijan, BAKU

azimzade07@gmail.com

Relevance. This proposal's problem is the theoretical study of the translocal and transnational world religions in general, particularly Islamic religious and philosophical doctrines about human existence, theological, sociological and philosophical anthropological patterns and designs through non-classical and non-traditional methods and methodologies that are proliferating more importantly in the era of globalization, regionalization and glocalization.

Methods. In addition to qualitative methods, I use interdisciplinary semiotic, dialogic, and structural methods. **Research questions hypothesis.** This research proposal hypothesizes that the interface between, and convergence of the aesthetic (like signs, symbols, and metaphors) and the ethical structures (moral, ethos, virtue, right, wrong, honest) to a sort of synthetic hybrid forms and entities, happen in accordance with some cultural-semiotic regularities within different cultures. The proposal tests the hypothesis through tackling several important research questions: (a) what are the semiotic regularities in different cultures that provide the conditions in which ethical or philosophical ideas (the domain of content) are expressed through literary and aesthetic structured texts (the domain of expression)? (b) How is it that some thinkers in the West (for example, Augustine, Spinoza, Kant, Sartre, Husserl and others) or in Muslim East (al-Farabi, Avicenna, Ibn Arabi, al-Qazali) to prove their philosophical and ethical doctrines, use geometric, logical or mathematical structures (texts), and thus create the internal effects, producing a scientific treatise? (c) Why do other thinkers, who also express their ethical and philosophical ideas using the language of play, novel, fable, narrative, prose or poetry, create "a quasi-scientific" fictions, and claim to be moral philosophers, even sages? (d) Finally, if a thinker's choice of specific genre, ethical and aesthetical structures is not a simple coincidence, then does that choice itself have any ethical or cultural significance?

Results. As a solution to the research problem, the thesis suggests: (a) consider the Islamic ethical and aesthetic semioses of human existence in terms of the concept of complexity, a multifaceted system including a variety of divergent elements to which the system is not reducible, the system supersedes its elements as it is accepted in the social sciences and the humanities in XXI century; (b) refine other structural elements or sub-structures in the overall structure of this complex phenomenon; (c) engage the backgrounds of the Abrahamic theological and philosophical anthropologies, and also the ideas and the visions of the Islamic revivalism and reformist intellectual movements in the nineteenth and mid-twentieth centuries. (c) show the ways that the interdisciplinary and transdisciplinary paradigms integrate, synthesize and produce the new knowledge of this complex problem, and helps not only to construct the liberal and peaceful interreligious dialogue between the Abrahamic and the translocal world religions, but also rethink the Muslim spiritual traditions within the frame of multiple modernities and pluralist perspectives on the contemporary Islamic revivalist and reformist intellectual movements; (d) aligned with our interdisciplinary semiotic paradigm and its "family resemblance" concepts (Ludwig Wittgenstein), the Islamic theological and philosophical anthropology is situated, where it is relevant, in the context of modern comparative theology and philosophy of the Abrahamic religious and philosophic hermeneutic and prophetic traditions with an emphasis on the Christian and Islamic similarities and differences.

Key words: interreligious dialogue, human semioses, Islamic, abrahamic, traditions.

DEVELOPMENT, MIGRATION AND MODERN SLAVERY

Amin Sharifi ISALOO

University Collage Cork

Lecturer, PhD,

Ireland, CORK

amin.sharifisaloo@ucc.ie

In recent years, the war, conflicts, violence, poverty, economic crisis, climate change and natural disasters have increased displacements and migrations in many countries. The World Migration report in 2022 shows that the total estimated 281 million people are living abroad. These migratory flows, in turn, accelerated the vulnerability of migrants and forced them to the new form of slavery called ‘modern slavery’.

As the number of people in modern slavery has also risen significantly in the last decade, both modern slavery and migration, which are closely linked to the contemporary development, have appeared as simultaneous crises in our current time. According to the International Anti-Slavery Organization, the term modern slavery is used to describe conditions in which people are unable to resist and leave their current situation and it can be in the form of human trafficking, forced labour, debt bondage, forced prostitution and child labour. Considering this definition of modern slavery and its forms, this paper will employ sociological and anthropological theories and concepts such as liminality and Schismogenesis to explore modern slavery both in national and international levels and to examine the relations and interconnections between development, migration and modern slavery focusing on the patterns of exploitation and exploitative relations.

Key words: Development, Migration, Slavery, Modernity, Liminality, Exploitation.

KAPSAYICI EĞİTİM ALANINDA TAMAMLANMIŞ DOKTORA TEZ ÇALIŞMALARININ İNCELENMESİ: BİR İÇERİK ANALİZİ

Fatma DEMİR

MEB -Yunus Emre Ortaokulu.
Uludağ Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor Doktora Öğrencisi
Türkiye, BURSA
fd53297@gmail.com; Orcid: 0000-0002-6484-7329

Selen Uğur MUTLU

Uludağ Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Arş. Gör.
Türkiye, BURSA
selenugur@uludag.edu.tr; Orcid: 0000-0002-3052-9066

Nimet Haşıl KORKMAZ

Uludağ Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Prof. Dr.
Türkiye, BURSA
nhasil@uludag.edu.tr; Orcid: 0000-0001-7648-3289

Bu araştırmanın amacı, 2010 ve 2023 yılları arasında Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezinde kapsayıcı eğitim alanında tamamlanmış olan doktora tezlerinin incelenmesidir. Kapsayıcı eğitim alanındaki tez çalışmalarını incelemek üzere Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanından 06.07.2023 ve 01.08.2023 tarihleri arasında arama kriterlerine göre tarama yapılarak veri seti oluşturulmuştur. Bu araştırmadaki kriterler, tezlerin kapsayıcı eğitim alanında olması, YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde kayıtlı, yazarlar tarafından tezin erişimine izin verilmesidir. Bu kriterleri karşılayan toplam 12 adet doktora tezine bu çalışmada incelenmek üzere yer verilmiştir. Veriler doküman incelemesi tekniğiyle toplanmıştır. Verilerin analizinde, betimsel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu araştırmada doküman incelemesi ile doktora tezleri üniversite, yılı, araştırma alanı ve konusu, yöntem, desen, örneklem türü, veri toplama araçları, veri analiz teknikleri vb. değişkenler açısından incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda, kapsayıcı eğitim ile ilişkili yapılmış doktora tezlerinin günümüze yaklaştıkça arttığı görülmektedir. Sosyal bilgiler eğitimi araştırmacılarının, kapsayıcı eğitim alanında daha fazla lisansüstü çalışma yaptığı görülmektedir. Bunun yanında kapsayıcı eğitim açısından beden eğitimi öğretmen eğitimi, okul öncesi öğretmenlerine kapsayıcı eğitim mesleki gelişim programı, okul öncesi kaynaştırma sınıf öğretmenlerine yapılan mesleki gelişim programı ve öğrencilerin aidiyet duyguları konularının yer aldığı görülmektedir. Sosyoloji ve Mimarlık konusunda kapsayıcı eğitim ile ilişkili doktora tezleri yazıldığı da görülmektedir. Kapsayıcı eğitim ile ilişkili hazırlanmış doktora tezlerinin örneklemi büyük oranda öğretmen ve öğretmen adayları oluşturmaktadır. Bazı tezlerde örnekleme öğretmen – öğrenci-velinin birlikte yer aldığı ve bazı tezlerde de sadece öğrencilerin yer aldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, doktora tezlerinin araştırma yaklaşımına göre en çok nitel ve karma yöntemi tercih ettiği görülmektedir. Veri toplama araçlarında ölçek, görüşme formu, anket vb. veri toplama araçlarının kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca, bir doktora çalışmasında ölçek geliştirildiği saptanmıştır. Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezinde, ilgili tezler incelendiğinde kapsayıcı eğitim konusunun Sosyal bilgiler eğitimi alanında yazılmış olan tezlerin yoğunlukta olduğu gözlemlenerek diğer farklı branşlarda da sözü edilen bu konuya daha fazla eğilim gösterilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kapsayıcı eğitim, araştırma eğilimi, doktora tezi.

A REVIEW OF COMPLETED DOCTORAL THESIS STUDIES IN INCLUSIVE EDUCATION: A CONTENT ANALYSIS

Fatma DEMİR

/MEB/ -Yunus Emre Secondary School.

Uludag University, Faculty of Sports Sciences, Physical Education and Sports Doctoral Student

Turkey, BURSA

fd53297@gmail.com ; Orcid: 0000-0002-6484-7329

Selen Ugur MUTLU

Uludag University, Faculty of Sports Sciences, Res. See.

Turkey, BURSA

selenugur@uludag.edu.tr; Orcid: 0000-0002-3052-9066

Nimet Hashıl KORKMAZ

Uludag University, Faculty of Sports Sciences, Prof. Dr.

Turkey, BURSA

nhasil@uludag.edu.tr; Orcid: 0000-0001-7648-3289

The purpose of this research is to examine the doctoral theses completed in the field of inclusive education at the National Thesis Center of the Council of Higher Education between 2010 and 2023. In order to examine the thesis studies in the field of inclusive education, the data set was created by scanning the database of the National Thesis Center of the Council of Higher Education between 06.07.2023 and 01.08.2023 according to the search criteria. The criteria in this research are that the theses are in the field of inclusive education, that the thesis is allowed to be accessed by the authors registered in the YÖK National Thesis Center. A total of 12 doctoral dissertations meeting these criteria were included for review in this study. Data were collected by document analysis technique. In the analysis of the data, descriptive content analysis method was used. In this research, document review and doctoral theses are examined in terms of university, year, research area and subject, method, design, sample type, data collection tools, data analysis techniques, etc. analyzed in terms of variables. As a result of the research, it is seen that the doctoral theses related to inclusive education have increased as they approach today. It is seen that social studies education researchers do more postgraduate studies in the field of inclusive education. In addition, in terms of inclusive education, it is seen that physical education teacher education, inclusive education professional development program for preschool teachers, professional development program for preschool inclusive classroom teachers and students' sense of belonging are included. It is also seen that doctoral theses related to inclusive education have been written on Sociology and Architecture. The sample of doctoral theses related to inclusive education mostly consists of teachers and teacher candidates. In some theses, it was observed that the teacher-student-parent took place together in the sample, and in some theses only students were included. In addition, it is seen that doctoral theses mostly prefer qualitative and mixed methods according to research approach. Scale, interview form, questionnaire etc. in data collection tools. data collection tools were used. In addition, it was determined that the scale was developed in a doctoral study. In the National Thesis Center of the Council of Higher Education, when the relevant theses are examined, it is observed that the theses written in the field of social studies education in the subject of inclusive education are observed to be intense, and it is recommended to show more tendency to this subject mentioned in other different branches.

Key words: Inclusive education, research disposition, doctoral thesis

ƏHSİL İNSAN KAPİTALININ FORMALAŞMASINA TƏSİR EDƏN ƏSAS AMİL KİMİ

Hörmət CAVADOVA

Bakı Dövlət Universiteti,
Sosiologiya kafedrasının dosenti, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan, BAKI
cavadova22@mail.ru

Aktuallıq: Hazırda Azərbaycanda və bütün dünyada müasir modern iqtisadiyyatın ən mühüm sosial mədəni amilinə çevrilən insan kapitalının formalaşmasına və inkişafına xüsusi diqqət göstərilir. İnsan kapitalı insanın və cəmiyyətin çoxsaylı tələbatlarını ödəmək üçün istifadə olunan biliklərin, qabiliyyətlərin, vərdişlərin məcmusudur.

İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının qlobal inkişafı, texnologiyanın müasirləşməsi dövründə təlim keçmiş mütəxəssislərə ehtiyac yaranır və eyni zamanda yeni biliklərin sürətlə mənimsənilməsi imkanları da artır. Təhsil insanın özünün uğuru olmaqla bərabər, həm də yaşadığı ölkənin uğuruna çevrilərək onun iqtisadi yüksəlişinə, elmi-texniki potensialının artmasına töhfə verir.

Müasir dünyada yaxşı mütəxəssisə təkcə nəzəri biliklər kifayət etmir. Sürətlə inkişaf edən elm mövcud nəzəriyyələrin köhnəlməsinə gətirib çıxarır. Əmək bazarında rəqabət qabiliyyəti, insanın fəaliyyətindən, təfəkkürünün çevikliyindən, bilik və təcrübəsini təkmilləşdirmək bacarığında asılıdır. Fərdin motivasiyası, bacarıqları, qabiliyyətləri ən mühüm resursa çevrilən insan kapitalının mühüm komponentləridir ki, bunlar da təbii və ya maddi sərvətlərdən daha qiymətlidir.

Tədqiqat mövzusunun aktuallığını şərtləndirən əsas aspekt ondan ibarətdir ki, təhsil müasir dünyada insan kapitalının əsaslarından biridir və bu halda insanın təhsil kapitalından da danışmaq olar. Qeyd edək ki, insan kapitalı nəzəriyyəsinə təcəssüm olunan ideyalar dünya elmi fikrinə və onun müxtəlif sahələrinə təsir göstərmiş, elmi problemlərin tamamilə yeni müddəalar əsasında həllinə təkan vermişdir. İnsan kapitalı nəzəriyyəsi dəhi mütəfəkkirlərdən Platon və Aristotel tərəfindən yardılmış, sonralar A.Smit, D.Rikardo, K.Marks, T.Şulcs, Q.Bekker və b. inkişaf etdirilmişdir. Onların elmi tədqiqatları sayəsində insan kapitalı və onun əsas komponentlərindən biri olan təhsil cəmiyyətin əksər hissəsinin insana, onun təhsilinə, peşə hazırlığına sərmayə yatırmağa münasibətini dəyişdi ki, bu da bu fenomenə iqtisadi baxımdan baxmağa imkan verdi.

Gələcəklərini və karyera yüksəlişini düşünən insanlar özlərinə daha çox sərmayə qoymağa meyllidirlər və buna görə də daha çox gəlir əldə etmək imkanı əldə edirlər. İnsanın investisiya müddətinə sərf etdiyi vaxt əhəmiyyətli rol oynayır. Potensial insan kapitalının inkişafı üçün digər mühüm meyar fərdin yaşdır. Erkən mərhələdə insan özünə nə qədər çox "investisiya" qoyarsa, gələcəkdə ciddi qazanc ehtimalı bir o qədər çox olar. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində insanın fərdi qabiliyyətlərinin də olması çox vacibdir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat işində analiz, statistik, müqayisəli-tarixi təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Nəticə və tövsiyələr: İnsan kapitalına sərmayə qoyuluşu perspektivlidir və hər il həm fərd, həm də bütün cəmiyyət üçün daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Nəticə etibarilə həm fərd, həm də cəmiyyət təhsilin yüksək səviyyədə olmasında maraqlıdır – yalnız bu şərtlə ölkənin iqtisadi yüksəlişini artırmağa və təhsili gəlirli investisiya sahəsinə çevirməyə ümid etmək olar. Bu məqsədlə tədris prosesinin məzmununu dövlətin iqtisadi inkişafının perspektiv planları ilə uzlaşdırılması zəruridir. Bazarın mütəxəssislərə olan tələbatını və iş yerlərinin sayını daim izləmək lazımdır.

Açar sözlər: insan kapitalı, təhsil, bilik, investisiyalar, iqtisadi siyasət.

ƏHALİNİN QOCALMASI KONTEKSTİNDƏ SƏHIYYƏ SİSTEMİNİN MALİYYƏ DAYANIQLIĞI

Rəcəbəli ƏLİYEV

Bakı Dövlət Universiteti,
Sosial iş kafedrasının “Sosioloji tədqiqatlar” laboratoriyasının
böyük elmi işçisi, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan, BAKI
kamal.r.aliyev@gmail.com

Aktuallıq. Əhalinin qocalması və onlara səhiyyə xidmətinin göstəriləsi aktual problemlərdən olaraq qalmaqdadır. Gözlənilən ömür uzunluğu artdıqca, xüsusilə yaşlı insanlar daha sağlam olarsa, gənclərə nisbətən yaşlı insanlar üçün səhiyyə xərcləri faktiki olaraq azalacaq və bununla da əhalinin yaşlanmasının sağlamlıq xərclərinin ümumi gələcək artımına gözlənilən təsirini azaldacaq.

Metodlar. İşdə təhlil və proqnozlaşdırma metodlarından istifadə edilmişdir.

Sağlamlıq və uzunmüddətli qayğı ehtiyacları və xərcləri yaşa uyğun olaraq artır. Əhalinin qocalması səhiyyə xərclərinin artımını kəskin surətdə sürətləndirmək üçün çoxmərhələli bir prosesdir. Təkcə təqvim yaşı yüksək səhiyyə xərclərinin əsas səbəbi deyil. Nununla əlaqədar qeyd edək ki, “Sosial xidmət haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2011-ci ildə qəbul edilmiş Qanununa əsasən yaşı 70-ə çatmış şəxs ahıl hesab olunur. Hazırda isə Azərbaycanda 451 min nəfər ahıl şəxs yaşayır. Azərbaycanda əhalinin çox az hissəsini - 4,6 faizini ahıllar təşkil edir. Ölkədə 244 nəfər ahıl dövlət təminatında yaşayır. 12 min nəfərdən çox ahıla evlərində sosial xidmət göstərilir.

Qocalıqla əlaqəli amillər, məsələn, ölümə yaxınlıq və pis sağlamlıq, səhiyyə xərclərinin artmasının daha vacib determinantlarıdır. Həyatın son aylarında səhiyyə xərcləri sürətlə artsa da, müəyyən bir nöqtədən başlayaraq, insanın ölüm zamanı nə qədər yaşlı olduğu, ömrünün sonuna yaxın tibbi xərclərin aşağı düşdüyünü göstərən araşdırmalar da vardır. Bu, çox güman ki, ahılların resurs-intensiv müdaxilələrdən istifadə nisbətinin aşağı olması ilə əlaqədardır. Əhalinin qocalmasının təsirini göstərmək məqsədi daşıyan əksər proqnozlar əhalinin bütün yaş qruplarının gələcəkdə də hazırda olduğu kimi müalicəyə eyni ehtiyaca malik olacağını güman edir. Baxmayaraq ki, qiymətlər, texnologiya, səhiyyə xidmətinin göstərilməsi modelləri və digər amillərin dəyişməsi səbəbindən bütün yaş qrupları üçün xərclər zamanla dəyişəcək. Güman edilir ki, əgər bu gün 65 yaşlı bir insan 25 yaşlı insandan 3 dəfə çox səhiyyə resurslarından istifadə edərsə, müalicə intensivliyində bu nisbi ehtiyac gələcəkdə də davam edəcək. Bununla belə, resursdan istifadənin daimi intensivliyini yalnız əhalinin müxtəlif yaş qruplarının ehtiyacları mütənasib olaraq dəyişməz qaldıqda qəbul etmək məqsədəuyğundur.

Nəticələr. Əhalinin qocalması kontekstində səhiyyə sistemlərinin maliyyə dayanıqlılığına dair əsas sual gələcəkdə yaşlı insanlara göstərilən tibbi xidmətin gənclərlə müqayisədə daha baha olub-olmayacağıdır. Yaşlı insanlara edilən xərclər adambaşına düşən gənclərə xərclərə nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə artarsa, bu, xərclərin artımının əsas amili olacaq və sistemin davamlılığına xələl gətirəcək. Bununla belə, əhalinin qocalması ilə bağlı səhiyyə xərclərinin artmasının qarşısını almaq üçün bir sıra siyasət variantları da mövcuddur. Bu variantlardan bəzilərinə innovativ qənaətcil texnologiyalardan istifadənin artması, qayğının inteqrasiyası və ya koordinasiyanın artırılması və həyat dövrünün başa çatması baxımından mənalı qayğının təmin edilməsi üçün təşəbbüslər daxildir.

Təvsiyələr. Yaxşı düşünülmüş siyasət yaşlı insanlar üçün səhiyyə və uzunmüddətli qayğı xərclərini azalda, ödənişli və ödənişsiz iş vasitəsilə onların iqtisadi töhfələrini artırır və subsidiyaların və sosial transfertlərin siyasi məqbuluğunu təmin edə bilər.

Açar sözlər: əhalinin qocalması, səhiyyə sistemi, maliyyə dayanıqlığı.

GƏNCLƏRİN PEŞƏ MÜQƏDDƏRATINI MÜƏYYƏNLƏŞDİRƏN ƏSAS AMİLLƏR

Südabə HAŞİMOVA

Bakı Dövlət Universiteti,

Sosiologiya kafedrasının müəllimi, sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru,

Azərbaycan, BAKI

hasimova.sudaba@bk.ru

Peşə seçimi və ya peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmə insanın cəmiyyətdə özünü təsdiq etməsi vasitəsi olaraq, bu gün hər bir gəncin həyatında əsas qərarlardan birinə çevrilmişdir. Bazar şəraitində peşənin düzgün seçilməsi gəncə sosial statusun əldə edilməsində perspektivlər yaradır. Sosial-iqtisadi dəyişiklərlə xarakterizə olunan Azərbaycan cəmiyyəti şəxsiyyətin peşə seçimi ilə bağlı bir sıra problemlərə səbəb olur. Əvvəla, istənilən tarixi transformasiya prosesində sistem dəyişikliklərinin əsas ifadələrindən biri məşğulluq və peşə strukturunun dəyişməsidir. Cəmiyyətin əvvəlki iqtisadiyata yönəlmiş peşələrə tələbatı azalır, bununla yanaşı, Azərbaycan cəmiyyəti üçün yeni peşələr yaranır və təsdiq edilir, yeni sosial - peşə strukturun formalaşması baş verir. Bütün bunlar ictimai şüurda peşələrin nüfuzunun iyerarxiyasının dəyişməsinə səbəb olur. Gənclərdə peşələrin və peşə nəaliyyətlərinin insan həyatında yeri və rolu, peşə fəaliyyətinin məqsədləri və onun əldə edilməsi üsulları haqqında yeni təsəvvür formalaşır. Peşə təhsili bu gün yalnız idraki ehtiyacların, mənəvi tələbatların formalaşması və ödənilməsinin əsas şərtlərindən biri deyil, həm də gənclərin şəxsiyyətinin sabitliyini, öz gələcəyinə inamı təmin edən vərdişlər, bacarıqlar və biliklər formasında maddi dəyərlərin ötürülməsi vasitəsinə ifadə edir. Tədqiqatın əsas məqsədi gənclərin peşə müqəddəratını müəyyənləşdirən əsas amillərin sosioloji təhlili və Azərbaycan cəmiyyətində öyrənilməsidir. Araşdırmada struktur funksionalizm, sistemli təhlil, məzmun təhlili, nəzəri ümumiləşdirmə, müqayisə metodlarından istifadə edilmişdir.

Müasir cəmiyyətdə gənclərin peşə seçiminə bir çox amillər təsir edir və bu proses uşaqlıqdan başlayır. Peşə oriyentasiyasının ümumi qəbul edilmiş subyektləri - ailə, dostlar, məktəb, peşə təhsili müəssisələri, Kütləvi İnformasiya Vasitələri, məşğulluq xidmətləri, həmçinin gənclərə düzgün həyat və peşə yolunu seçməkdə kömək edən müəssisələrdir. Əgər əvvəllər peşə müqəddəratının müəyyənləşdirilməsində müxtəlif formal və qeyri-formal strukturların gənclər ilə qarşılıqlı əlaqəsi prosesi dövlətin ciddi nəzarəti altında idisə, bu gün onlar arasında münasibətlər xeyli zəifləyib. Bu gün gənc nəslin yaxın ətrafı müəyyənədicisi amildir, bura şəxsiyyətlərərsəsi ünsiyyət prosesində mühüm rol oynayan valideynlərin, qohumların, tanışların, dostların, müəllimlərin, müəyyən peşə sahiblərinin təsiri daxildir. İkinci qrup amillər, fərdə münasibətdə xarici amillərdir, bu təsir orta ümumi və peşə təhsili sistemi, KİV kimi sosial institutlar tərəfindən göstərilir. Məhz fərdi və ictimai tələbatları maksimum dərəcədə uyğunlaşdıran gənclərin effektiv peşə müqəddəratının müəyyənləşdirilməsinə kömək etmək üçün.

Gənclərin peşə müqəddəratını müəyyənləşdirən amillər məşğulluq institutu ilə birgə məqsədyönlü peşə oriyentasiyası işini yerinə yetirən vahid şəbəkəni yaratmalıdır. Gənclərin öz peşə müqəddəratını müəyyənləşdirməsinin mürəkkəb, dinamik ikitərəfli proses kimi başa düşülməsi ona təsir edən bir sıra amilləri müəyyən etməyə və onun səmərəliliyini artırmaq üçün bir sıra təkliflər irəli sürməyə imkan verir. Gənclərin peşə müqəddəratını müəyyənləşdirən subyektiv və obyektiv amillərin effektivliyinin artması belə deməyə əsas verir ki, peşə seçimi gənclərin subyektiv olaraq üstünlük verdikləri ilə onlara qarşı kənar tərəf kimi çıxış edən sosial-peşə situasiyası arasındakı ziddiyyətlərin həllinə yönəlməlidir.

Açar sözlər: Peşə müqəddəratı, peşə seçimi, peşə strukturu, peşə oriyentasiyası, peşə təhsili.

QLOBALLAŞAN DÜNYADA MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİK VƏ MİLLİ MARAQLAR PROBLEMİ

Tutu EYVAZOVA

Bakı Dövlət Universiteti,
Sosiologiya kafedrasının müəllimi,
sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan, BAKI
tutu.eyvazova@mail.ru

Müasir şəraitdə dünya inkişafının dinamizmi, eyni zamanda gərginlikləri və qeyri-müəyyənlikləri artır, konkret cəmiyyətlərin real vəziyyətlərində ciddi dəyişikliklər baş verir. Bu, bütövlükdə dünyada, habelə ayrı-ayrı cəmiyyətlərdə təhlükəsizlik problemini, o cümlədən sosial təhlükəsizlik problemini son dərəcədə aktuallaşdırır. Çünki təhlükəsizliklə bağlı məsələlər insanların həyat fəaliyyətinin bazis və motivasiya xarakterli ən mühüm tələbatlarından biridir. Çoxsaylı faktlar, hadisə və proseslər inandırıcı surətdə sübut edir ki, cəmiyyətin fəaliyyətinin ən müxtəlif səviyyələrində təhlükəsizlik probleminin yetərinə qiymətləndirilməməsi və ya ona qarşı olan laqeydlik nəinki çox ciddi itkilərə yol açır, həm də nəticə etibarilə labüd surətdə müvafiq səviyyələri təmsil edən subyektlərin həyat və fəaliyyət qabiliyyətinin aşağı düşməsinə, bəzən də məhvəinə səbəb olur. Təhlükəsizlik ilk növbədə cəmiyyətdə sabitliyin maksimum qorunub saxlanılmasına, zəruri sosial nizamın təmin edilməsinə istiqamətlənmişdir. Bu baxımdan qeyd etməliyik ki, sosial təhlükəsizlik özündə adətən dövlətdə mövcud olan sosial sistemin müdafiəsinə və inkişafına, onun təkmilləşməsinə istiqamətlənmiş ayrı-ayrı tədbirləri və vacib olan texnologiyalar kompleksini özündə ehtiva edir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, 20-ci əsrin sonlarına yaxın Sovetlər birliyinin süqutu ərəfəsində Azərbaycan cəmiyyəti sistemli transformasiya vəziyyətində fəaliyyət göstərməli olmuşdur. Təbii ki, belə şəraitdə təhlükəsizliyin təmin edilməsi məsələsi xüsusilə aktuallaşır və dərin elmi araşdırmalar aparılmasını zərurətə çevirir. Bir tərəfdən, öz himayədarlarının köməyi ilə Azərbaycan ərazisinin 20 faizini işğal etmiş erməni millətçilərinin fəaliyyəti nəticəsində 1 milyondan artıq azərbaycanlının qaçqın və məcburi köçkünə çevrilməsi, digər tərəfdən isə 90-cı illərdə hakimiyyət uğrunda gedən mübarizə və hakimiyyətdə olanların siyasi səriştəsizliyi və məsuliyyətsizliyi Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi yaşamasını sual altına alırdı. 1993-cü ilin iyununda xalqın tələbi və siyasi hakimiyyətin xahişi ilə ümummillə lider H.Ə.Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı mövcud acınacaqlı siyasi vəziyyəti əsaslı surətdə dəyişdi və Azərbaycan cəmiyyətinin ciddi islahatlar keçirməklə, ölkədə sabitliyi, təhlükəsizliyi təmin etməklə davamlı inkişaf yolu tutmasını və uğurlu nəticələr əldə etməsini şərtləndirdi. Bu inkişafın təkamül yolunu izləmək, Azərbaycan cəmiyyətinin vacib sosial təhlükəsizliyini təhlil etmək, əldə olunmuş nəticələrin bütün istiqamətlərdə təhlükəsiz fəaliyyət üçün əhəmiyyətini aşkara çıxarmaq olduqca vacibdir. Belə təhlil əslində ötən əsrdə artıq ikinci dəfə müstəqilliyini əldə edən Azərbaycanın keçdiyi təkamül yolunu sosial təhlükəsizlik baxımından dəyərləndirməyə imkan verir.

Nəticə. Milli inkişaf strategiyası milli təhlükəsizliyin (daxili və xarici) əsas ölçülərini və tələblərini və onunla eyni dəyərdə olan milli inkişafı əks etdirir. Qarşıya qoyulan vəzifə isə hər iki sahə üzrə ayrılıqda konsepsiya yaratmaq və həyata keçirməkdir. Dövlət modelinin modernləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər, qloballaşma prosesində onun suverenliyinə qarşı edilən təhdidlər, dövlətlər arasında rəqabətin və qloballaşmanı stimullaşdıran transmilli korporasiyaların yaranması, milli dövlətlərin formalaşması və qloballaşma şəraitinin bu dövlətlərə təsiri dövlətin milli təhlükəsizlik siyasətində rol oynayan əsas faktorlardır. Qloballaşan idarəetmə sistemlərinin yaradılmasında, transmilli təşkilatların fəaliyyətində (kapitalın təmərküzləşməsində), eyni zamanda,

qloballaşma ilə paralel baş verən regionlaşma prosesində dövlətin rolunun müəyyənləşməsi və s. dövlətin milli siyasətinə təsir edən əsas məsələlərdir.

Açar sözlər: qloballaşma, milli maralar, milli təhlükəsizlik, həyati əhəmiyyətli maraqlar, milli mənafe, milli özünüdərk, milli iqtisadiyyat.

QRUPDAXİLİ MÜNAQIŞƏLƏR: YARANMA SƏBƏBLƏRİ VƏ HƏLLİ YOLLARI

Fatimə ƏLİZADƏ

Bakı Dövlət Universiteti,
Sosiologiya kafedrasının magistrantı,
Azərbaycan, BAKI
fatimaalizade2001@gmail.com

Aktuallıq: Qrupdaxili münaqişə psixologiya, təşkilati davranış, idarəetmə və sosiologiya da daxil olmaqla müxtəlif sahələrdə aktual və vacib mövzu olaraq qalır. İnsan qrupları əməkdaşlıq etdikcə və birlikdə işlədikcə, fərqli fikirlər, ünsiyyət pozğunluqları və məqsəd və ya strategiyalarda toqquşma halları olur. Tədqiqat və təcrübə baxımından alimlər və ekspertlər qrupdaxili münaqişə dinamikasını öyrənməyə davam edir, səbəblər, nəticələr və effektiv həll strategiyaları haqqında yeni anlayışlar aşkar etməyə çalışırlar. Bu davamlı tədqiqat təşkilatlara və fərdlərə münaqişələri daha effektiv idarə etməyə və komanda işini və əməkdaşlığı gücləndirmək üçün strategiyalar hazırlamağa kömək edir.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın məqsədi qrupdaxili münaqişələrin yaranma səbəbləri və onların həlli yollarının sosioloji müstəvidə araşdırılmasıdır.

Metodlar: Tədqiqat zamanı sənədli mənbələrin (ədəbiyyatın) öyrənilməsi, məzmun təhlili (kontent-analiz), müqayisəli yanaşma metodlarından da istifadə edilmişdir.

Qrupdaxili münaqişə qrup üzvləri və ya onun alt qrupları arasında qrupun ümumi məqsədləri, funksiyaları və ya fəaliyyətləri ilə bağlı uyğunsuzluq və ya fikir ayrılığı ilə bağlı yaranan münaqişədir. Konfliktin konstruktiv funksiyası onda ifadə olunur ki, o qrupun inkişafının mənbəyinə çevrilir. Yeni məqsədlərin, normaların, sərvətlərin və s. yaranması ilə nəticələnir. Əgər konflikt qrupda qarşılıqlı münasibətləri pozur, sərvət meyllərini vəhdətini zəiflədir, qrup həmrəkiyyətini aşağı salırsa, bu zaman o, özünün funksiyasına görə destruktiv xarakter kəsb edir. Konstruktiv konfliktlər adətən prinsipial mübahisələr, müzakirələr, disputlar, destruktiv konfliktlər isə xırda çəkişmələr, dedi-qodular, qalmaqallar və s. formalarında təzahür edir. Qrupdaxili münaqişənin müxtəlif səbəbləri mövcuddur. Bunlara qrup üzvlərinin öz bilik və bacarıqlarında, təcrübələrindəki fərqlər, qeyri-müəyyən rollar və məsuliyyətlər, zaman, maliyyə və ya nüfuz kimi məhdud resurslar uğrunda mübarizə, ünsiyyətin pozulması, fərqli şəxsiyyət tipləri və s. daxildir.

Nəticə: Qrupdaxili konflikt müxtəlif səbəblərin bir araya gəlməsinin təbii nəticəsidir. O, qrup dinamikasını pozmaq potensialına malik olsa da, effektiv idarə edildikdə, böyümə və innovasiya üçün fürsət yaradır. Münaqişənin müəyyən səviyyəsi sağlam ola və yenilikçi ideyalara səbəb ola bilər, lakin həddindən artıq və ya həll olunmamış münaqişə qrupun dinamikasına və ümumi fəaliyyətinə mənfi təsir göstərə bilər. Səbəbləri başa düşmək, həll olunmamış münaqişənin nəticələrini tanımaq və həll strategiyalarını həyata keçirməklə qruplar əməkdaşlıq mədəniyyətini, açıq ünsiyyəti və qarşılıqlı hörməti inkişaf etdirir, nəticədə məhsuldarlığın artmasına və daha müsbət iş mühitinə gətirib çıxara bilər.

Təvsiyələr: Qrupdaxili konfliktlərin aradan qaldırılmasında açıq ünsiyyəti təmin etmək, münaqişə vasitəçiliyindən istifadə etmək, rol və məsuliyyətləri aydınlaşdırmaq, danışıqlar və kompromis aparmaq, təlim və inkişaf həlledici rol oynayır. Açıq ünsiyyət komanda üzvləri arasında açıq və hörmətli ünsiyyəti təşviq edir. Narahatlıqların repressiya qorxusu olmadan dilə gətirilə biləcəyi mühitin yaradılması vacibdir. Müzakirələri asanlaşdırmaq və münaqişələrin həllinə kömək etmək üçün neytral üçüncü tərəfdən istifadə etmək mümkündür. Vasitəçilər ümumi əsasları müəyyən etməyə və qrupu həll yollarına yönəltməyə kömək edə bilər. Qeyri-müəyyənliyi minimuma endirmək və üst-üstə düşmənin qarşısını almaq üçün hər bir üzvün rol və məsuliyyətlərini aydın şəkildə müəyyənləşdirmək lazımdır. Bütün tərəflər üçün məqbul olan həll

yollarını axtararaq, danışıqlar və kompromis yolu ilə komanda üzvləri orta yol tapmağa təşviq edilməlidir. Qrupa ümumi məqsəd və vəzifələri xatırlatmaq, onlara nail olmaq üçün birlikdə işləməyin vacibliyini vurğulamaq əhəmiyyətlidir. Komandanın konfliktləri konstruktiv şəkildə idarə etmək qabiliyyətini artırmaq üçün münaqişələrin həlli, ünsiyyət və emosional intellekt üzrə təlimlər vermək olar.

Açar sözlər: qrupdaxili münaqişə, qrup dinamikası, konstruktiv və dekonstruktiv münaqişə

Ədəbiyyat:

1. Bayramov S., Əlizadə Ə. Sosial psixologiya – Bakı. S.2003–356.
2. De Wit, Greer L., Karen J. Qrupdaxili münaqişənin paradoksu: meta-analiz - Tətbiqi Psixologiya Jurnalı: 2012. S.360-390.
3. Gaye G., Jarrod H. Qrupdaxili münaqişənin təsirlərini anlamaq: Moderasiya və vasitəçilik testi - New Zealand Journal of Employment Relations: 2017. S.14-35.
4. Karen J. Qrupdaxili Münaqişənin Faydaları və Zərərlərinin Multimetodlu Tədqiqi – Sage Publications, Inc.: 1995. S.256-282.
5. Karen J., Mannix A. Münaqişənin dinamik təbiəti: Qrupdaxili münaqişə və qrup performansının uzunlmasına tədqiqi - Academy of Management Journal: 2001. S.238-251.

DİN VƏ SOSİOLOGİYA ARASINDA ƏLAQƏNİN XARAKTERİ

Rufanə FƏTƏLİYEVƏ

Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, müəllim,
Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı,
Azərbaycan, BAKI
rufana.fatali@gmail.com

Aktuallıq: Bəşər tarixi qədər qədim olan din, tarixin hər dövründə fərdlərə və cəmiyyətlərə təsir edən ən mühüm amillərdən biri olmuşdur. O qədər ki, tarixi prosesdə dinsiz cəmiyyətə rast gəlinməyib. Bəşəriyyət tarixində belə mühüm yeri olan dinin ictimai həyata təsirləri bu gün din sosiologiyasının əsas mövzusunı təşkil edir. **Metodologiya:** Müqayisəli təhlil.

Cəmiyyətlərin keçdiyi dəyişmə proseslərində sosial xarakter daşdığı üçün tarixi prosesdə mərkəzi yer tutan, müəyyən dəyər və simvollar toplusunu verməklə inananlarına mentalitet bəxş edən din əvvəldən sosiologiyanın imtiyazlı subyektləri arasında öz yerini tutmuşdur. Əslində, pozitivist fəlsəfənin ən görkəmli nümayəndələrindən olan və sosiologiyanın atası kimi qəbul edilən A.Kontunun din sosiologiyası tamamilə dini xarakter daşıyır. İş o yerə çatıb ki, onun əsərlərindəki sosiologiya və din anlayışları sanki bir və eyni şeyi ifadə edir (Ünver Günay, 1998,121). Qədim dövrlərdən bəri bəşəriyyətin ayrılmaz bir parçası olan din anlayışının, xüsusən də onun sosial müstəvidə hansı təsirlərə malik olduğunu anlamaq sosiologiyanın əsas mövzusunı təşkil edir. Bu mənada din sosiologiyası din və cəmiyyət arasında qarşılıqlı təsir və əlaqəni sorğulayan və anlamağa çalışan bir elm sahəsi kimi meydana çıxır.

Dinin sosiologiyasında din ümumiyyətlə “əsas(substansional)” və “funksional” kimi iki təsnifatla istifadə olunur. İlkin təsvirlərində dinin müqəddəs, transsendent, ilahi və fəvqəltəbii xüsusiyyətləri vurğulanır; funksional təriflərində onun fərdi və cəmiyyətin həyatında yerinə yetirdiyi funksiyalara əsaslanır. Dinin ilkin tərfi əvəzinə onu cəmiyyətdə integrativ funksiyası nöqtəyi-nəzərindən hesab edən struktur funksionalistlər. , din məsələsini sosial integrasiya, sosial münasibət və onun sosial dəyişikliklərə təsiri baxımından müzakirə etmişlər. Bu anlayışda dini düşüncə din və dəyərlər sistemi və din və cəmiyyət hadisələrinin şərhinə əsaslanır (M.Emin Köktaş, 1993, 24). Şübhəsiz ki, hər bir yeni din az-çox dəyişmiş yeni bir cəmiyyət modelini təqdim edir. Təqdim olunan bu dəyişiklik layihəsi sosial həyatın və hətta fərdi davranışın yenidən formalaşdırılmasını tələb edir. Bu, din-cəmiyyət əlaqəsinin birincisini göstərmək baxımından əhəmiyyətlidir. Hər bir din, xüsusən də ali dinlər, dinin mahiyyəti ilə bağlı məsələlərdən başqa, demək olar ki, bütün həyat məsələlərinə dair hökmlərin və bütün mühüm dünyəvi hadisələrə münasibətin məcmusundan ibarət çox zəngin intellektual məzmunla malikdir. Bu mənada hər bir din özü ilə müəyyən bir “ruh” və ya “zehniyyət” gətirir.

Dinin ən mühüm sosial funksiyalarından biri cəmiyyətə simvolik integrasiyanı təmin etməkdir. İş o yerə çatdı ki, cəmiyyətdə baş verən bəzi hərəkətlər müqəddəslik aid edilərək görülməyə təşviq edilir, bəziləri isə günah kateqoriyasına salınaraq qadağan edilir. Bundan əlavə, cəmiyyətin bütün üzvlərinin birgə icra etdiyi dini ayin və mərasimlər qrup ruhunu təkmilləşdirir, fərdlər arasında ictimai birliyi təmin edir. Beləliklə, din cəmiyyətdə sabitliyi və davamlılığı təmin edir. Lakin dinin cəmiyyəti hər zaman bərabərlikçi, integrativ və libertar bir anlayışla təşkil etdiyini, camaatı təmin etdiyini söyləmək mümkün deyil. Xüsusilə, dinin ilk yarandığı dövrdə və hətta dini xəbərdarlıq və xəbərdarlıqların gücləndiyi dövrlərdə onun cəmiyyəti dindar və inancsızlara ayırması dinin də “ayırıcı” funksiyasının olduğunu göstərir (Ken Wilber, 1995, 32-33).

Açar sözlər: din, tarix, inam, sosiologiya.

Ədəbiyyat:

1. Ünver Günay, Din Sosiolojisi, İnsan Yayınları, İstanbul 1998,
2. M. Emin Köktaş, Türkiyə'de Dini Hayat, İşaret Yay. İstanbul 1993.
3. Ken Wilber, Transandantal Sosioloji, (Çev. C. Polat), İnsan Yay. İstanbul 1995.

HEYDƏR ƏLİYEV ŞƏXSİYYƏTİ VƏ SİYASİ LİDERLİK

Sevinc NƏSİBOVA

Balakən rayonu S.Vurğun adına Qullar
1 saylı tam orta məktəbin Coğrafiya müəllimi
Azərbaycan, BALAKƏN
sevincnesibova64@gmail.com

“Xalqın, Vətənin taleyi hər bir insanın taleyinə bağlı olmalıdır”.
“Xalq dövlət üçün yox, dövlət xalq üçün olmalıdır”.
Heydər Əliyev

Hər bir dövr öz liderlərini yetişdirir. Şəxsiyyəti lider edən başlıca keyfiyyətlər ağıl, enerji, xarakter, möhkəm iradə, yüksək təşkilatçılıq qabiliyyətidir. Xalq tarixi marağının bütün mükəmməlliyi ilə liderin şəxsində təzahür edir. Milli lider xalqı birləşdirir və onun idealları uğrunda qətiyyətlə mübarizə aparır.

Türk milləti XX əsrdə dünyaya iki böyük lider bəxş edib. Atatürk və Heydər Əliyev. Biri Osmanlı imperiyasının süqutu ərəfəsində yaranan ağır vəziyyətdə, Anadolu türk varlığının işğalçı qüvvələr tərəfindən məhv edilmək istənilməsi bir məqamda milli mübarizənin ön sıralarına çıxaraq türk millətini və dövlətçiliyini xilas etmişdir. Digəri isə Sovet İmperiyasının süqutu ərəfəsində Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsindən sonra yaranmış ağır vəziyyətdə milli mübarizənin əsl liderinə çevrilərək Qafqazda həqiqi müstəqil Azərbaycan dövlətini qurmuşdur. Dünyanın liderlik zirvəsində olanlar sırasında H.Əliyevin xüsusi yeri vardır. H. Əliyev lider kimi cəmiyyətə və dünyaya təsiri olduqca güclü idi. O öz tarixi vəzifəsini hələ ötən əsrin 60-cı illərinin sonundan başlayaraq qeyri-adi cəsarətlə həyata keçirməyə başlamışdı. Bugünkü müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsaslarını ölkədə sənaye və istehsal sahələrinin yaradılması onun adı ilə bağlıdır. Görkəmli siyasi və dövlət xadimi Heydər Əliyevin fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan bir dövlət kimi zamanın sərt sınaqlarından uğurla çıxıb, onun müəyyənləşdirdiyi inkişaf strategiyasına uyğun olaraq həyata keçirilən müdrik siyasi tədbirlər sayəsində bu gün Azərbaycan Respublikası dünya dövlətləri birliyində öz layiqli yerini tutmuş, mütərəqqi və beynəlxalq standartlara uyğun islahatlar nəticəsində demokratik, hüquqi və sivil bir dövlət qurulmuş, ölkəmizin iqtisadi müstəqilliyinə nail olunmaqla xalqımızın xoşbəxt gələcəyi üçün bütün təminatlar yaradılmış, qanunun aliliyinə, insan hüquq və azadlıqlarına real təminat verən vətəndaş cəmiyyəti formalaşdırılmışdır. Hakimiyyət böhranının yaşandığı və ölkədə anarxiyanın tüğyan etdiyi, ölkəmizin vətəndaş müharibəsi astanasında və dövlət müstəqilliyinin itirilməsi təhlükəsi qarşısında qaldığı bir zamanda Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə xalqın təkidi ilə qayıdan Heydər Əliyevin müdriqliyi sayəsində müstəqilliyimizin itirilməsi təhlükəsi birdəfəlik aradan qaldırılmış, dövlətçiliyimizin mövcudluğu üçün böyük təhlükə olan dövlət çevrilişi cəhdlərinin və siyasi terror aktlarının, qeyri-konstitusion yolla hakimiyyətə gəlmək iddialarının qarşısı alınmışdır.

Açar sözlər: lider, təhsil, demokratik dövlət quruluşu, strategiya, xarici siyasət, beynəlxalq təşkilatlar.

HEYDAR ALIYEV PERSONALITY AND POLITICAL LEADERSHIP

Sevinj NASIBOVA

Slaves named after S. Vurgun, Balaken region

Geography teacher of secondary school No. 1

Azerbaijan, BALAKEN

sevincnesibova64@gmail.com

"The fate of the nation and the Motherland must depend on the fate of every person."

"The people should not be for the state, but the state should be for the people."

Heydar Aliyev

Every era produces its leaders. The main qualities that make a personality a leader are intelligence, energy, character, strong will, high organizational ability. People's historical curiosity is manifested in the person of the leader with all its perfection. A national leader unites the people and fights resolutely for their ideals.

The Turkish nation gave the world two great leaders in the 20th century. Ataturk and Heydar Aliyev. One of them saved the Turkish nation and statehood by coming to the forefront of the national struggle in the difficult situation that arose on the eve of the fall of the Ottoman Empire, when the Anatolian Turkish existence was wanted to be destroyed by the invading forces. The other, on the eve of the fall of the Soviet Empire, became the real leader of the national struggle in the difficult situation after the independence of Azerbaijan, and established a truly independent state of Azerbaijan in the Caucasus. H. Aliyev has a special place among those who are at the top of the world's leadership. H. Aliyev's influence on society and the world as a leader was very strong. He began to fulfill his historical duty with extraordinary courage starting from the end of the 60s of the last century. The foundation of today's independent state of Azerbaijan is connected with the creation of industrial and production areas in the country. As a result of the activities of the prominent politician and statesman Heydar Aliyev, Azerbaijan as a state was able to successfully overcome the harsh tests of time, thanks to the wise political measures implemented in accordance with the development strategy defined by him, today the Republic of Azerbaijan has taken its rightful place in the world community of states, progressive and reforms in accordance with international standards. As a result, a democratic, legal and civilized state was established, all guarantees for the happy future of our people were created by achieving the economic independence of our country, and a civil society was formed that provides a real guarantee of the rule of law, human rights and freedoms. Thanks to the wisdom of Heydar Aliyev, who returned to political power in Azerbaijan at the insistence of the people, at a time when there was a crisis of power and anarchy was raging in the country, our country was on the verge of a civil war and was facing the threat of losing state independence, the threat of losing our independence was once and for all eliminated, and the attempts of a coup d'état, which was a great threat to the existence of our statehood, and acts of political terrorism and claims of coming to power in an unconstitutional way have been prevented.

Key words: lider, education, democratic government establishment, strategy, foreign policy, international organization.

ÇAĞDAŞ AZƏRBAYCAN CƏMIYYƏTİNDƏ MİLLİ İDEOLOGİYA PROBLEMI

Ağasəlim HƏSƏNOV

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu,
Aparıcı elmi işçi, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Azərbaycan, BAKI
aghasihasanli@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3391-6843>

Aktuallıq. Müasir şəraitdə Azərbaycanda milli ideologiya və milli-mənəvi dəyərlərin qarşılıqlı münasibəti probleminin araşdırılması öz aktuallığı ilə fərqlənir. Mövzu ilə əlaqədar aparılan araşdırmalar göstərir ki, inkişaf etmiş Qərbi ölkələrində bir o qədər də aktual olmayan milli ideologiya problemi postsovet məkanında, o cümlədən Azərbaycanda da hələ öz əhəmiyyətini saxlamaqdadır ki, bu da əsasən həmin ölkələrin, xalqların ictimai-siyasi tarixindən qaynaqlanır. Qərbi ölkələrində milli ideologiyanın qeyri-aktuallığını dövlətin ideoloji prinsiplərdən azad olması və açıq cəmiyyətlərin mövcudluğu ilə izah etmək olar. Lakin, bu gün xalqların öz tarixi köklərinə, milli-mənəvi dəyərlərinə marağı müxtəlif formalarda təzahür edir – qədim adət-ənənələri dirçəltmək istəyindən başlayaraq öz milli ideologiyalarını yaratmaq istəyinədək olan tendensiyalar hələ də müşahidə olunmaqdadır. Həmçinin dünyanın bugünkü siyasi, mədəni və ideoloji mənzərəsi öz milli müstəqilliyini yenidən bərpa etmiş ölkəmiz üçün ideoloji təhlükəsizlik məsələlərini daimi diqqətdə saxlamağı zəruri edir.

Metodlar. Milli ideologiyaya dair irəli sürülən bu tezisdə tarixi araşdırma və müqayisəli təhlil metodlarına əsaslanmışdır. Məsələyə tarixi aspektdən qısa bir nəzər yetirsək qeyd edə bilərik ki, Azərbaycan xalqı şərəfli bir tarixi inkişaf yolu keçmişdir. Ərazisində hələ qədim dövrlərdə və orta əsrlərdə onlarla dövlətin mövcud olması, müxtəlif imperiyaların maraq dairəsində olması (əlverişli siyasi-coğrafi mövqeyinə görə), müharibələr, böhranlar və dirçəlişlə müşahidə olunan mədəniyyətin yüksək səviyyədə inkişafı xalqın tarixi yaddaşında silinməz izlər buraxmışdır. Nəhayət, həmin dövrə baş verən feodal müharibələri və pərakəndəlik, sonra isə XX əsrin əvvəllərində siyasi-iqtisadi və hərbi gerilik son iki yüz ildə xalqımızın öncə Çar Rusiyasının daha sonra isə Sovet İmperiyasının təsir dairəsinə düşməsinə və beləliklə, öz müstəqilliyini itirməsinə səbəb oldu. Yalnız cəmiyyətdə mövcud olan yüksək əxlaqi-mənəvi dəyərlər və islam dini xalqı assimilyasiyadan qurtara bildi. Müstəqillik qazandıqdan sonra dövlətimizin qarşısında duran əsas prioritet məsələ ölkədə milli identikliyin müəyyənləşdirilməsi, milli-mənəvi dəyərlərinin bərpası, bir sözlə cəmiyyətin demokratik konsolidasiyasına xidmət edəcək ideologiyaları formalaşdırmaqdan ibarət olmuşdur.

Nəticə. Milli ideologiya xalqın mövcudluğunun məqsəd və mənasını ifadə edir. O, xalqı şəxsi məsləkdən və müxtəlif qrupların ideologiyalarından asılı olmayaraq birləşdirir. Zənnimizcə, hər bir dövlət aydın, səlis, xalqın bütün təbəqələri üçün qəbul edilə bilən və tanınan, konstitusiyada öz əksini tapmış milli ideologiya formalaşdırmaqda maraqlı olmalıdır. Müasir Azərbaycan dövlətinin milli ideologiyasının əsasını müasirlik, türkçülük və islam dini-mənəvi dəyərləri kimi xalqımız üçün həmişəyaşar ideyalar təşkil edir. Bu milli ideyalar Azərbaycan xalqının çoxəsrlik tarixi, milli-mənəvi inkişafını əks etdirərək azərbaycançılıq ideologiyasında təcəssüm olunmuşdur. Müasir şəraitdə isə azərbaycançılıq neoliberal və ya neokonservativ yönlü bir ideologiya olaraq hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu prosesində həlledici amilə çevrilmişdir.

Açar sözlər: ideologiya, milli, həmrəylik, dəyərlər, Azərbaycançılıq.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ REGIONLARINDA TURİZMİN İNKİŞAFINA SOSIAL-MƏDƏNİ AMİLLƏRİN TƏSİRİ

Tural SALİFOV

Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti,
sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent əvəzi
Azərbaycan, BAKI
turalsalifov@atmu.edu.az

Aktuallıq: Ölkəmizdə turizmin inkişafında sosial-mədəni aspektdə araşdırılması onu göstərmişdir ki, turizmin dinamik inkişafında sosial-mədəni amillərin kifayət qədər nəzərə alınmaması, həm turizm və region əhalisi, həm də yerli şərait üçün böyük problemlərin yaranmasına başlıca səbəbdır. Bu da öz növbəsində turizmin zəifləməsinə, sosial-mədəni və ekoloji problemlərin yaranmasına şərait yaradır. Bu baxımdan, turizmin sosial-mədəni aspektlərinin araşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Turizmin inkişafında səmərəli məqamlarla yanaşı, təhlükəli məqamlar da vardır. Bu istiqamətdə tədqiq olunan elmi tədqiqatlar müsbət mənfi tendensiyaları araşdırmaq, proqnozlaşdırmaq və tənzimləmək baxımından aktualdır. Belə ki, turizm sahəsində elmi-strateji layihələr olmadan heç bir nailiyyət əldə etmək mümkün deyildir. Turizmin müxtəlif növlərinin inkişafı bir çox elm sahələrinin, incəsənət və sənət növlərinin, iqtisadi bölmələrin aktuallaşmasına və inkişafına maddi-texniki baza yaratdığı üçün onun tədqiqi də müxtəlif sahələr arasında sinergetik əlaqələrin formalaşmasına təkan verir.

Turizmin inkişafı işsizlik probleminin həll olunmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu sektorun dinamik inkişafı işsizliklə bağlı bir çox sosial problemlərin həll olunmasına şərait yaradır. Xüsusən, ekoloji və aqroturizmin inkişaf etdirilməsi regionlarda sosial-iqtisadi problemlərin həll olunmasına imkan verir.

Tədqiqat metodları: İşin yerinə yetirilməsində müqayisəli təhlil, deduksiya və induksiya üsullarından istifadə edilmişdir.

Nəticə: Azərbaycanın regionlarında turizmin inkişafı üçün turistlərə xidmət səviyyəsinin yüksəldilməsinə və turistlərə yerli əhalinin sosial-iqtisadi və mədəni münasibətlərinin yüksək səviyyəyə qaldırılmasına ehtiyac duyulur. Bu baxımdan turistlərin gəlişinə təsir edən əsas amil kimi, eyni zamanda turizmdən gələn gəlirlərin artımına iqtisadiyyatın və ticarətlər şəbəkələrinin inkişafına təsir göstərəcəkdir.

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanın regionlarında turizmin inkişaf xüsusiyyətlərini və turizmin dinamik inkişafına təkan verən amillərin araşdırılmasından, beynəlxalq turizmin sosial və mədəni amillərini müqayisəli formada, həmçinin onların yerli sosial-mədəni mühitə olan təsirindən bəhs edilir.

Açar sözlər: turizm, sosial iş, region, əhali, mədəni amil.

THE INFLUENCE OF SOCIO-CULTURAL FACTORS ON THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE REGIONS OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Annotation

The article examines the development characteristics of tourism in the regions of Azerbaijan and the factors that encourage the dynamic development of tourism, the social and cultural factors of international tourism in a comparative form, as well as their impact on the local socio-cultural environment.

Key words: tourism, social work, region, population, cultural factor.

УСЫНОВЛЕНИЕ ДЕТЕЙ КАК ОДНО ИЗ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Натаван НАДЖАФОВА

Бакинский Государственный Университет,
преподаватель кафедры социологии
Азербайджан, БАКУ
natavannadjafova@rambler.ru

Актуальность. В сфере защиты прав детей институт усыновления является одним из основных направлений, которому следует уделять особое внимание. Он налагает различные права и обязанности, как на усыновителей, так и на образовательные и государственные учреждения. Усыновление ребенка является не только соглашением между родителями и соответствующими учреждениями, но также, одним из основных направлений государственной политики Азербайджанской Республики по реализации прав ребенка, созданию условий для его надлежащего воспитания, формирования высококонкретной, всесторонне развитой личности, направленное на то, чтобы дети росли и получали образование на основе современных требований и стали достойными гражданами.

Методы. Исследование социальной политики в отношении детей, лишенных родительской опеки в современном Азербайджане, основано на структурном функционализме, который является одним из основных методологических подходов в социологии. Ведущими принципами исследования являются систематизация, метод обобщения. В качестве теоретической и методологической основы использованы различные международные документы и материалы, касающиеся детей, законы и программы, принятые в этой области в стране.

Целью исследования является обеспечение заботой детей, лишенных родительской опеки, также воспитанников детских домов, а также изучение программы деинституционализации в Азербайджанской Республике.

Статья 118.1 Семейного Кодекса Азербайджанской Республики гласит, что усыновление осуществляется судом на основании заявления лица (лиц), желающего усыновить ребенка. Это означает, что не каждый может усыновить или отказаться от ребенка по своему желанию; также соответствующие учреждения не могут свободно отдавать детей на усыновление кому хотят.

Законодательство Азербайджанской Республики определяет ряд условий для осуществления этого процесса. Оно требует от соответствующих учреждений обеспечение заботы и воспитания детей в нормальных жизненных условиях, здоровой среде, также, чтобы усыновление хорошо сказывалось на их психике и развитии, обращает внимание на ряд факторов, также обращается особое внимание на наличие рабочего места, жилищных условий, состояние здоровья лица или лиц, усыновителей ребенка.

По данным Госкомстата, в 2021 году в Азербайджане было усыновлено 283 ребенка. Из них 132 девочки и 151 мальчик. Возраст большинства таких детей колеблется от 1 до 5 лет. Согласно отчету Министерства труда и социальной защиты населения Азербайджанской Республики, в январе-августе 2023 года было усыновлено 90 детей. Из них 45 мальчиков и 45 девочек. В целях изучения состояния детей в усыновленных семьях наблюдение проводится ежеквартально в первый год усыновления и один раз в год в последующие годы до достижения ими 18-летнего возраста. Кроме того, в результате реинтеграционных мероприятий в 2023 году в свои семьи были возвращены 103 ребенка из государственных учреждений. Из них 54 мальчика и 49 девочек.

После присоединения Азербайджана к Гаагской Конвенции «О защите прав детей и сотрудничестве при международном усыновлении» (30 марта 2004 года) и подписания соответствующего Указа Президентом страны в 2007 году все полномочия, связанные с международным усыновлением, были переданы Государственному Комитету по проблемам семьи, женщин и детей. Комитет решает вопросы, вытекающие из Конвенции, и координирует деятельность других государственных организаций, связанных с международным усыновлением. При этом за основу берется ряд законодательных актов, касающихся международного усыновления.

Выводы. Уделение особого внимания и заботы детям, особенно лишенным родительской опеки, воспитанникам детских учреждений, их социальная защита является важнейшей составляющей социальной политики. Защита детей, их здоровый рост и формирование как зрелых членов общества требуют многоплановых действий. Недостаточное физическое и умственное развитие детей, зависимость от родителей, взрослых членов семьи, других членов общества, неспособность функционировать на достаточном уровне, отсутствие трудоспособного возраста, чуткое отношение к негативным воздействиям и т. д. позволяет охарактеризовать их как особую категорию населения в социальной политике.

Ключевые слова: социальная политика, дети, усыновление, опека.

SOSIOLOJİ NƏZƏRİYYƏDƏ DİSKURS PROBLEMİ

Muxtar NƏBİLİ

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya institutu, doktorant,
Azərbaycan, BAKI
muxtar.nebili@mail.ru

Aktuallıq. “Diskurs” anlayışını “kontekstdə mətn” kimi başa düşmək olar. İnsan ümumilikdə diskurs dünyasında yaşayır. Cəmiyyət isə özü-özlüyündə müxtəlif dövrlərdə müxtəlif üsullarla oxuduğumuz mətndən başqa bir şey deyildir. M.Fuko diskursu “deyilən və danışılan hər şeyin məcmusu”, yəni özündə sosial dünya haqqında müəyyən təsəvvürləri cəmləşdirən müxtəlif ideologiyaların, konseptlərin, dünyanın elmi mənzərələri kimi təsəvvür edir. Ona görə, diskurs “diskursların bəhs etdiyi obyektləri sistemli şəkildə formalaşdıran təcrübədir.” Fuko “güc-bilik” konsepsiyasını irəli sürür ki, burada sosial reallıq haqqında “bilik” hakimiyyət münasibətlərində ifadə olunan spesifik güc texnologiyası kimi istifadə olunur və beləliklə, “bilik” aktlarının istehsalı, ilk növbədə güc strategiyası kimi çıxış edir. Fuko tərəfindən istifadə edilən diskurs kateqoriyasına metodoloji yanaşma sosial kontekstin konkret ünsiyyət aktına təsirini müəyyən etməkdən tutmuş, konkret diskursiv çərçivədə sosial reallığın qurulması prosesinin öyrənilməsinə qədər diskursiv təhlilin “inversiyasına” imkan verir. P.Berger və T.Lukman sosial reallığın qurulmasının iki aspektini müəyyən edirlər: 1)cəmiyyətdə özəl kommunikativ təcrübədə yaranan sosial reallıq və 2)insan şüurunda cəmiyyət tərəfindən yaradılan və obyektiv olaraq təsisatlanan sosial reallıq. İnsan ünsiyyəti zamanı dünyanın müəyyən mənzərəsinin obyektiv təbiəti şərti olaraq müəyyən edilir ki, bu da sosiallaşma prosesində insanların şüurunda əks olunur. Bu prosesdə nəinki obyektiv dünyanı simvollar vasitəsilə ifadə edən, həm də “onları gündəlik həyatın obyektiv mövcud elementlərinə çevirir” bilən dil mühüm rol oynayır. Onların fikrincə, dünya haqqında bilikləri formalaşdıran sosial praktika bu dünyanın istehsalına yönəlmişdir. Ümumiyyətlə, bu əsnə A. Şyutzun fenomenoloji sosiologiyasına gedib çıxır ki, burada insanı əhatə edən reallığın əvvəldən sosial cəhətdən əlaqəli olduğu bildirilir. Təbii, sosial və digər obyektləri qəbul edərkən insanlar, ilk növbədə, şüurda ayrılmaz obyektlər kimi meydana çıxan tarixən formalaşmış sosial konteksti, mənalı və simvolları dərk edirlər. Diskursu nəzərə alaraq, P. Burdye strukturalizm və konstruktivizmi birləşdirir. O hesab edir ki, sosial agentlər sosial məkana, daha dəqiq desək, sahələrə münasibətdə qurulur. Odur ki, sosial məkan müəyyən sosial mövqeyə (peşə, cins, siyasi və s.) uyğun olan nemətlərə və sosial təcrübələrə qeyri-bərabər çıxış sayəsində tək-cə fərdin yaşayış sahəsinin strukturunu formalaşdırmır, o, həm də şüurda daxililəşir (interiorizə olunur), mental quruluş, insan psixikasının quruluşu kimi çıxış edir. Sosial quruluş sosiallaşma prosesi zamanı şəxsiyyətin şüurunda mənimsənilir. P. Burdye fərdin çərçivələr və ssenarilər, sosial təcrübələr şəklində müəyyən sosial-genetik meyillərinə istinad edən spesifik “habitus” terminini təqdim edir ki, buna görə agent eyni zamanda onu əhatə edən sosial məkanı qurur və onu müəyyən subyektlərə reallıq kimi zənn edir.

Metodlar. Mətdə analiz və sintez, eləcə də induksiya kimi ümumelmi metodlardan istifadə olunmuşdur.

Nəticə. Diskurs dünyanın müəyyən mənzərəsini yaradan ideologiyaların, konsepsiyaların, ideyaların, münasibətlərin və s. dinamik sahəsidir. Müəyyən bir mövzu və ya sosial obyektə əlaqəli spesifik diskurslar mövcuddur. Bununla belə, nəzərə almaq lazımdır ki, istənilən ifadə saysız-hesabsız diskursiv formasiyalara - gündəlik diskurslardan tutmuş müasirliyin ümumi diskursuna qədər daxil olur və hər bir diskursiv formasiyada öz məna və mənasını dəyişərək autentik qarşılıqlı əlaqəyə girir. **Təvsiyələr.** Diskurs təhlili sosioloji və linqvistik metodologiyanın birləşməsindən ibarət olmaqla geniş tətbiq dairəsinə malikdir və o, nəzəri məsələlərlə yanaşı, konkret, gündəlik kommunikativ vəziyyətləri araşdırma bilər.

Açar sözlər: sosioloji nəzəriyyə, diskurs problemi.

MÜASİR İRİ ŞƏHƏRLƏRDƏ SOSIAL-İQTİSADI VƏZİYYƏTİN TƏHLİLİ

Anar ƏZİZLİ

Bakı Dövlət Universiteti,
Sosiologiya kafedrasının magistrantı,
Azərbaycan, BAKI
azizliar01@gmail.com

Aktuallıq: Sənaye inqilabından sonra artmaqda olan şəhərləşmə prosesi qloballaşmanın təsiri ilə daha da sürətlənmiş, tədricən şəhərlər özündə müxtəlif sosial, siyasi, iqtisadi və ekoloji ünsürləri ehtiva edən strukturlara çevrilmişdir. Müasir dövrdə isə iri şəhərlər dünya əhalisinin böyük bir hissəsini özündə cəmləşdirir və global dəyişikliklərə, resursların tükənməsinə və sosial disbalanslara ciddi təhəyələr verir. Eyni zamanda, böyük şəhərlər dinamik və mürəkkəb mühitlərdir, ona görə də sosial və ekoloji dəyişiklikləri daim izləmək və təhlil etmək lazımdır. Məhz bu baxımdan, iri şəhərlərdə sosial və ekoloji vəziyyətin təhlil edilməsi və problemlərin həlli yollarının aşkara çıxarılması aktual bir mövzu olaraq qalır, universitetlər və tədqiqat institutları şəhər problemləri ilə bağlı araşdırmalar aparır, alim və tədqiqatçılar bu sahəyə cəlb edilir.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın məqsədi müasir dövrdə iri şəhərlərdə sosial-ekoloji vəziyyətin təhlili, bu sahədə mövcud olan problemlərin araşdırılması və həlli yollarının aşkar edilməsidir.

Metodlar: Tədqiqat zamanı sənədlərin öyrənilməsi, kontent təhlil (məzmun analizi) və müqayisəli yanaşma metodlarından da istifadə edilmişdir.

Müasir dünyada iri şəhərlər insanların həyat və fəaliyyətinə təsir edən, onların iqtisadi imkanlarını və mədəni təcrübələrini genişləndirən, qloballaşma prosesinin bəlkə də ən çox hissə edildiyi mərkəzlərdir. Ancaq bu şəhərlərdə rast gəlinən müxtəlif sosial-iqtisadi imkanlarla bərabər, əhalinin sürətlə artdığı bir şəraitdə burada sosial-ekoloji tarazlığı qorumaq və ortaya çıxan problemləri həll etmək də çətin bir vəzifəyə çevrilir. Sosial cəhətdən böyük şəhərlər müxtəlif mədəniyyətlərdən, etnik qruplardan və sosial təbəqələrdən olan insanlara qucaq açır. Ancaq bu, sosial bərabərsizlikləri və müxtəlif sosial problemləri də özü ilə gətirir. Ekoloji cəhətdən isə iri şəhərlərin böyüməsi enerji istehlakını və karbon emissiyalarını artırır. Nəqliyyat sıxlığı, havanın çirklənməsi və tullantıların idarə edilməsi problemləri böyük şəhərlərin yaşayış imkanlarını və həyat keyfiyyətini aşağı salır. Şəhərsalma prosesi və yaşıllıqların azalması bu ekoloji problemləri daha da çətinləşdirir.

Nəticə: Nəticə etibarlı ilə müasir iri şəhərlərin sosial və ekoloji vəziyyəti bütün dünyada getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edən mürəkkəb bir məsələdir. Böyük şəhərlərdə sosial və ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması təkcə bu şəhərlərdə yaşayan insanlar üçün deyil, həm də bütün dünyada daha davamlı və sağlam gələcək qurmaq üçün vacibdir. Bu çağırışlara cavab vermək üçün cəmiyyətlər, hökumətlər və qeyri-hökumət təşkilatları əməkdaşlıq etməli və inteqrativ həll yolları tapılmalıdır. Bu kimi səylər iri şəhərlərin daha da yüksək həyat keyfiyyətinə sahib və ekoloji cəhətdən təmiz mərkəzlərə çevrilməsinə töhfə verəcəkdir.

Təvsiyələr: Bununla bərabər, iri şəhərlərdə qeyd olunan problemlərin aradan qaldırılması üçün çoxlu həll yolları və imkanlar da mövcuddur. İlk olaraq, yerli özünüidarəetmə orqanları dayanıqlı inkişafı dəstəkləmək üçün yerli əhəmiyyətli siyasət və qaydaları təkmilləşdirməli və digər şəhərlərlə bilik və təcrübə mübadiləsi həyata keçirməli, şəhər sakinlərinin sosial və ekoloji məsələlərə həssaslığının artırılması üçün tədbirlər görülməlidir. Eyni zamanda, şəhərlərdə sosial bərabərsizliyi azaltmaq üçün iş və təhsil imkanları bərabər şəkildə təmin edilməlidir. Həmçinin aşağı gəlirli məhəllələrdə infrastrukturun təkmilləşdirilməsi və sosial xidmətlərin gücləndirilməsi cəmiyyətin bütün təbəqələrinin rifahını yaxşılaşdırma bilər. Bundan başqa, ictimai nəqliyyat

infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi və ekoloji təmiz nəqliyyat vasitələrinin təşviqi şəhərlərdə sıxlığı azaltmaq və istixana qazı emissiyalarına nəzarət etmək üçün effektiv bir üsuldur. Bütün bunlarla bərabər, şəhərlər enerji səmərəliliyini artırmaq üçün daha sərt standartlar təyin etməli və bərpa olunan enerji mənbələrinin istifadəsini təşviq etməlidir. Bura günəş panelləri, külək enerjisi və enerji saxlama sistemlərinin istifadəsi daxildir. Nəhayət, bu tövsiyələr tədqiqatçılar, siyasətçilər və yerli idarəetmə orqanları tərəfindən ətraflı şəkildə araşdırılmalı, onların tətbiqi və nəticələri əvvəlcədən proqnozlaşdırılmalı və qiymətləndirilməlidir.

Açar sözlər: şəhərləşmə, sosial və ekoloji vəziyyət, dayanıqlı inkişaf.

Ədəbiyyat

1. Güneş F., Rittersberger H., Konak R., Şengül H. T., Çağlayan S., Açıkalın N., Uğur Y., Teoman Ö., Koçak F. A., Çetin O. B., Şen B. Kent Sosyolojisi – Anadolu Üniversitesi Yayınları: 2019, 331 s.
2. Jacobs J. The Death and Life of Great American Cities – Random House Publications: 1961, 458 s.
3. Kayan A., Hülya K. Çağdaş kentleşme sorunlarının çözümüne katkısı açısından akıllı kent uygulamalarının değerlendirilmesi – Research article: 2021, 23 s.
4. Li D., Ma J., Cheng T., Van Genderen J. L., Shao Z. Challenges and opportunities for the development of MEGACITIES - International Journal of Digital Earth: 2018, 15 s.
5. Mumford L. The City in History: Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects. – Harcourt Publications: 1961, 657 s.

DÜNYANIN ELMİ MƏNZƏRƏSİ

Əli BABAYEV

Bakı Dövlət Universiteti, Şərqsünaslıq fakültəsi, İslamşünaslıq ETM
Azərbaycan, BAKI
ali76@bk.ru

Elm, insanlığın daha yaxşı gələcək qurmasına kömək edən əhəmiyyətli bir alətdir. Elmin əsasının ən vacib komponentini dünyanın elmi mənzərəsi təşkil edir. Dünyanın elmi mənzərəsi həmişə fəlsəfi prinsiplərə əsaslanır, ancaq onlara çevrilmir. Dünyanın elmi mənzərəsi elmi tədqiqat predmeti olan elmi-nəzəri biliyin xüsusi forması və xüsusi bir növüdür. Nəzəri biliklərin real inkişafı prosesində dünyanın elmi mənzərəsi bir sıra funksiyaları yerinə yetirir, bunlardan əsasları evristik (elmi axtarışın tədqiqat proqramı kimi dünyanın elmi mənzərəsinin işləməsi), sistemləşdirmə və dünyagörüşüdür. Dünyanın elmi mənzərəsinin inkişafının tarixi dinamikasında üç böyük mərhələni ayırd etmək olar:

1) Dünyanın elmi mənzərəsinin fəaliyyət göstərməsinin birinci mərhələsi Yeni Dövrün (XVII əsr) mədəniyyətində həm ümumi elmi, həm təbiət elmi, həm də xüsusi bir elm kimi fəaliyyət göstərən, dünyanın mexaniki mənzərəsinin formalaşması ilə əlaqələndirilir.

2) Dünyanın elmi mənzərəsinin fəaliyyətinin ikinci mərhələsi elmi nizamın formalaşması ilə bağlıdır. (XVIII-ci əsrin sonu - XIX-cu əsrin birinci yarısı) Bu dövrdə artıq dünyanın xüsusi elmi mənzərəsinin spektri yaranır. Bu dövrdə ayrı-ayrı elmlərin nailiyyətlərini sintez edən dünyanın ümumi elmi mənzərəsinin qurulmasında problemlər yaranır.

3) Dünyanın elmi mənzərəsinin fəaliyyətinin üçüncü mərhələsi biliklərin intizam sintezi proseslərinin güclənməsi ilə xarakterizə olunan (XX əsrin ikinci yarısından) qeyri-klassik elmin formalaşması ilə bağlıdır. Bu sintez ümumbəşəri (qlobal) təkamülçülük prinsipləri əsasında təkamül prinsiplərini və sistem yavaşmasını birləşdirərək həyata keçirilir.

Tədqiqat prosesində fəlsəfi və ümumi tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir:

1) dialektik (reallığın obyektiv biliyinin əsas metodu; nəzəri əks etdirmə nəticəsində ümumiləşdirici müddəaların, qanunauyğunluqların müəyyən edilməsi);

2) formal-məntiqi (müəyyən müddəaları və bəyanatları qiymətləndirərkən istifadə olunur);

3) sistem-funksional metod (müəyyən nəzəri kateqoriyaların spesifik təzahürlərini müəyyən etmək üçün);

4) sistem inteqrasiyası (tədqiqat sahəsinin ümumi mənzərəsini təqdim etmək və müəyyən nümunələri tapmaq üçün).

Elmin post-qeyri-klassik inkişafı mərhələsi kontekstində mövcudluğun üç əsas sahəsi - cansız təbiət, üzvi dünya və sosial həyat haqqında təsəvvürlər dünyanın vahid elmi mənzərəsində birləşir. Onun da məzmunu ilk növbədə universal təkamülçülük kontekstində informasiya əlaqələri və qarşılıqlı təsirlərlə müəyyən edilir. Tədqiqatda idrakın tərifli dünyanın linqvistik mənzərəsində əks olunan maddi obyektlər aləminin və ona xas olan informasiya proseslərinin mürəkkəb və dolaylı əks olunması kimi şərh edilir. Yeni elmi kəşflər, nəzəriyyə və təkliflər kifayət qədər olsa da, ümumilikdə son dövrlərdə elmin bütün sahələr üzrə ümumi inkişafı texnologiyanın inkişafı ilə düz mütənəsb surətdə qarşılıqlı əlaqədədir və texnologiya müxtəlif elm sahələrinə birbaşa nüfuz edir. Bu nüfuzetmənin özünü açıq-aşkar göstərdiyi bir neçə önəmli sahəni və həmin sahələrdə baş vermiş mütərəqqi yeniliklərə diqqət verməyi təklif edirəm: Tibbdə innovasiyalar, iqtisadiyyatda yeniliklər, fizikavə nanotexnologiyalar, texnologiya və süni intellekt. Dünyanın elmi mənzərəsinə istiqamətlənən yol xəritəsi özündə bu əsas tələbləri ehtiva etməlidir: *Elmi axtarışların inkişafı. Təşəbbüs fənnləri arasında koordinasiya. Texnoloji inkişafın elmə təsiri. İqlim dəyişikliyi və ətraf mühit.* Elmi axtarışlar, texnoloji inkişaf və təşəbbüs fənnlərinin tərəfdaşlığı, insanlığın daha yaxşı

bir gələcəyə doğru addım atmasında əsas rol oynayır. Elmi bilginin yayılması və elmi təhsilin təşviqi, bu inkişafın davam etdirilməsində kritik bir faktordur. Dünyanın elmi mənzərəsinin əsas atributları və ya elmi mənzərənin əsasını təşkil edən sahələrin daxilində gedən dəyişikliklər ümumi mənzərənin də formasını dəyişir.

Açar sözlər: dünya, elmi mənzərə, insanlıq, gələcək.

GENDER ZORAKILIĞINA MƏRUZ QALMIŞ ŞƏXSLƏRİN HƏYATINDA SOSIAL İŞİN ROLU

Röya CAVADOVA

Azərbaycan Universiteti,
Sosial iş kafedrasının magistrantı
Azərbaycan, BAKI
cv.roya.26@gmail.com

Zorakılıq insan yaşamının hər sahəsində görülə bilən və dünyada gedərək artan cəmiyyət üçün önəmli bir sağlıq problemdir (Weaalen et al. 2000). Dünya Səhiyyə Təşkilatı (WHO) şiddəti, “fiziki güc və ya gücün qəsdən təhdid və ya reallıq şəklində başqa bir şəxsə tətbiq etməsi nəticəsində məruz qalan adamda yaralanma, ölüm və psixoloji travmaya yol açması ya da açma ola bilməsi ehtimalı durumu olaraq bilinməkdədir. Şiddətin ən yayılmış növlərindən biri də kişinin qadına və uşağa qarşı tətbiq etdiyi ailə içi şiddəttir (Güler, Tel və Tuncay, 2005).

Sosial işdə də kişi və qadınların fərqli olduğu qəbul edilməkdədir. Bu fərqlilik birinin digərindən üstünlüyündən əlavə aralarındakı münasibətlər üçün çeşidli və tamamlayıcı seçənlərin olduğunu gündəmə gətirir. Fikrimcə, cəmiyyətdə cinsiyyətə əsaslanan ayrı-seçkilik qadınların və kişilərin həyatında önəmli bir basqı yaradır. Cinsiyyətə əsaslanan bu ayrı-seçkilik həm özəl, həm də ictimai sahədə özünü göstərir. Digər yandan da qız uşaqlarının erkən yaşda evləndirilməsi, qadınlara zorakılığının hər növünün tətbiq edilməsi, iş sferasında qadınların vəzifə baxımında yüksəlmə ehtimalı az olması kimi bir çox problemlərlə üzləşirik.

Cəmiyyətdə gender zorakılığına təkcə qadınlar deyil, həmçinin kişilər də məruz qala bilir. Kişilərin qadınlara görə daha riskli işlərdə çalışması, duyularını ifadə etməkdə və yardım almaqdan qaçması, ölümlə nəticələnən intihara təşəbbüsdə kişilərin daha çox olması kimi bir çox problem gender zorakılığının kişilərin həyatındakı yansımalarıdır. Bu hallar insan hüquqları və sosial ədalət qavramlarını mənimsəyərək, fərdə təsir edən hər cür ədalətsizliklə mübarizə aparan sosial işin cinsiyyətə əsaslanan ayrı-seçkiliyi gündəmdə olmasını gərəkli edir.

Sosial işin təməl dəyəri fərdin şəxsi maraqlarını, hüquqlarını qorumaqdır ki, cinsi ayrı-seçkilik sosial işin tədrisində və tətbiqində önəmli bir sahə olaraq qəbul edilmişdir (Anand, 2009). Sosial iş mütəxəssisləri aktiv olaraq, gender bərabərsizliyinə əsaslanan, şiddəti əngəlləmək məqsədi ilə hazırlanan proqramlarda yer aldıklarından qadınların təzyiqi və istismarı, toplumdakı gender bərabərliyi və resursların bərabər şəkildə bölünməsi kimi məsələlər ilə proqramların tətbiqi müddətində tez-tez qarşılaşırlar. Sosial işin cəmiyyətdə cinsiyyətə əsaslanan ayrı-seçkiliklə mübarizə aparması üçün heç şübhəsiz genderə bərabərliyinə duyarlı sosial iş tətbiqlərindən keçməkdədir. Gender bərabərliyinə duyarlı sosial iş tətbiqləri fərdin yaşamındakı təsirləri fərqiində olmağı və bu fərqiindəliyi sosial iş tətbiqlərinə yansıtmalıdır. Zənnimcə, fərdin azad olmasına və güclənməsinə önəm verən sosial iş mütəxəssislərinin gender bərabərliyinin fərdin yaşamındakı yansımaların fərqiində olmaması, yenidən yaranmasına gətirib çıxarır. Belə bir vəziyyətin ortaya çıxması üçün cəmiyyətdə olan gender bərabərsizliyinə fokuslanmaqdır. Ancaq sosial işin tədrisində genderlə bağlı yetərli səviyyədə yer ayrılmamışdır (Figueira-McDonough, Netting və Nichols-Casebolt, 2001; Trotter, Brogatzki, Duggan, Foster, və Levie, 2006). Sosial işin tətbiqində cinsiyyətə dayalı bərabərsizliklərə duyarlı olmamaqda və daha çox qadınların problemlərinə yönəlməkdədir (Leung, 2007). Xüsusilə irq, təbəqələşmə gündəmə gəldikdə, daha da önəmli rol oynamağa başlayır. Cinsiyyətə baxış açısı regionun mədəniyyətinə görə dəyişməkdədir, sosial iş mütəxəssisləri də hər regionun öz xarakterini nəzərə alaraq, müraciətçiləri hər bir yerin kişi və qadın profillərini beyinlərində qururlar (Scourfield, 2006).

Açar sözlər: gender, zorakılıq, ayır-seçkilik, sosial iş.

Ədəbiyyat:

1. Anand, M. (2009). Gender in Social Work Education and Practice in India. *Social Work Education*, 28(1), 96-105
2. Figueira-McDonough, J., Netting, F. E., & Nichols-Casebolt, A. (2001). Subjugated Knowledge in Gender-Integrated Social Work Education: Call for a Dialogue. *AFFI- LIA*, 16 (4), 411-431.
3. Güler N. Tel H. Özkan Tuncay F. (2005). “Kadının ailə içində yaşanan şiddətə baxışı”, C. Ü. Tıp Fakültesi Dergisi, 27 (2): 51 – 56.
4. Leung, L. C. (2007). The Impact of Feminism on Social Work Students in Hong Kong. *Affilia: Journal of Women and Social Work*, 22(2), 185–194.
5. Weaalen J. Goodwin M. Spitz A. Petersen R. Saltzman L.(2000). Screening for intimate partner violence by health care providers. *American Journal of Preventive Medicine* ;19(4):230-237.

MÜASİR DÖVRDƏ YENİYETMƏLƏRİN VƏTƏNPƏRVƏRLİK TƏRBIYƏSİNİN MƏZMUNU

Xədicə ABASOVA

Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası,
Sosial elmlər kafedrasının müəllim, doktorant,
Azərbaycan, BAKI
khadica.abasova@sport.edu.az

Vətənpərvərlik mənəvi tərbiyənin tərkib hissəsi kimi müasir dövrümüzdə çox aktual və vacib məsələlərdən biridir. Bildiyimiz kimi, vətənpərvərliyin mahiyyəti və məzmunu müasir dövrümüzdə dəyişmişdir. Bütün bəşəriyyəti narahat edən problemlərdən çox danışılır. Müharibələr, terrorizm, su qıtlığı, ekoloji problemlər və s. dünya xalqlarının diqqət mərkəzindədir. İnsanların bir-birinə dost olması, dilindən, irqindən asılı olmayaraq qardaş olması bir həqiqətdir. Lakin bu da bir həqiqətdir ki, hər bir millətin inkişafı mütləqdir və yetişən nəsli milli ruhda, milli şüurda tərbiyə etməyə, yetişdirməyə çalışırlar. Çünki milli özünüdərkə sahib olan insanlar həm öz vətənlərini sevirlər və digər xalqların da nümayəndələrinə normal münasibət bəsləyirlər. Qloballaşan dünyada Azərbaycan gəncliyi üçün ən müqəddəs olan Ana Vətəndir, Azərbaycandır, onun ərazi bütövlüyüdür. Bu torpaqlar uğrunda minlərlə Azərbaycan övladı şəhidlik zirvəsinə ucalmışdır. Qalib ölkə kimi tarixə düşmək və bu hadisələri canlı olaraq müşahidə etmək gəncliyin vətənpərvər olmasında böyük rolu var və gələcək nəsli nümayəndələrində də öz təsirini göstərəcəkdir.

Vətənpərvərlik ən ülvi hissə olub vətənlərin yaranması ilə bağlıdır. Bu söz hər bir şəxsin içində olmaqla yanaşı ona qol-qanad verir, onu böyük və çətin işləri görməyə ruhlandırır. Vətən həm yaxın, həm də uzaq anlayışdır. Yaxın bu günümüz, uzaq isə bizim keçmişimizdir. İstər atalar sözlərində, bayatılarda, dastan və digər xalq yaradıcılığında vətən torpağının müqəddəsliyi, qəhrəmanların mərdliyi, iradəli və qorxmaz olmaları hər şeydən üstün tutulur. Dastanların ulusu “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında torpaqların qorunmasının böyük məhəbbətlə təənnüm edilməsi, ana ilə vətənin yanaşı qoyulması göstərilmişdir. Oğuz igidləri vətənin keşiyində durub onu göz bəbəyi kimi qoruyurlar.

Vətənpərvərlik tərbiyəsinin səviyyəsinin yüksəldilməsinə nail olmaq üçün araşdırmanın qarşısına aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur.

1) Mövzu ilə bağlı fəlsəfi, pedaqoji, psixoloji ədəbiyyatla tanış olmaq və qabaqcıl məktəblərin iş təcrübəsini nəzərdən keçirmək:

2) Vətənpərvərlik tərbiyəsinin pedaqoji mahiyyətini aydınlaşdırmaq:

3) Tək bədən tərbiyəsi və idman məşğələləri deyil, bütün dərslərdə tərbiyə ilə bağlı aparılan işləri sistemləşdirmək və təlim prosesində səmərəli üsulları aşkara çıxartmaq:

4) Aparılan araşdırma vasitəsilə yeniyetmələrlə işləyən müəllim-məşqçilərə didaktik məsləhətlər və tövsiyələr vermək:

Müasir şəraitdə yeniyetmə və gənclər arasında vətənpərvərliyin səmərəliliyini artırmaq üçün hansı vasitələrdən istifadə etmək lazımdır?

- Vətənpərvərliyin təşkili elmi əsaslarla, sistemli şəkildə aparılarsa:

- Yuxarı sinif şagirdlərində vətənpərvərlik kimi müqəddəs hissin bədən tərbiyəsi və idman dərslərində mütəşəkkil istifadə edilsə:

- Vətənpərvərlik tərbiyəsinin mahiyyəti müasir günümüzün tələbləri baxımından təkmilləşsə:

Açar sözlər: tərbiyə, vətənpərvərlik tərbiyəsi, milli özünüdərk.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ALI TƏHSİL SİYASƏTİNİN PRİNSİPLƏRİ VƏ ONLARIN ALI TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ TƏHSİL ALAN TƏLƏBƏLƏR ÜZƏRİNDƏ GÖSTƏRDİYİ TƏSİRLƏR

Bəsti ŞƏMİYEVƏ

Bakı Dövlət Universiteti,
Sosial Elmlər və psixologiya fakültəsinin doktorantı,
Azərbaycan, BAKI
basti.shamy@gmail.com

Ölkəmizdə müstəqillik əldə edildikdən sonra ən çox diqqətin və qayğının təmin və bərpa edildiyi mühüm sahələrdən biri də, bildiyimiz kimi, təhsil sahəsidir. Bu sahətə bu qədər diqqətin təmin edilməsinin əsas səbəbi cəmiyyətin formalaşmasının təməl tələblərindən birinin təhsil olmasıdır. Eyni zamanda bu siyasətin tətbiqinin sistemin subyektləri üzərində olan təsirləri də daim diqqət mərkəzində saxlanılır.

Azərbaycanda təhsilə verilən dəyər hər zaman göz qabağında olmuşdur. Bunun nəticəsidir ki, təhsilin fəzilətsizliyinin təmin edilməsi, dünyəvi və milli dəyərlərinin qorunması, onun dünya standartlarına uyğunlaşdırılması Azərbaycan Respublikasının təhsil siyasətinin əsas mahiyyətini təşkil edir. Ölkəmizdə təhsil sahəsinə mühüm əhəmiyyətli strateji sahə kimi yanaşılması, fəzilətsiz, milli təhsil konsepsiyasının həyata keçirilməsi və milli bəşəri inteqrasiyanın təhsilə tətbiq edilməsi də Azərbaycan Respublikasında təhsil siyasətinin nə dərəcədə önəmli olduğunu bir daha sübut edir. Bunlar da öz növbəsində təhsilin idarə edilməsi qarşısında hər zaman yeni tələblər yaradır. Bu yöndə təhsil siyasətində pedaqoji prosesi, hadisə və obyektlərə yönəlik rəhbərlikdə özünəməxsus qanunauyğunluqları nəzərə almaq vacibdir.

Müasir dövrdə təhsil hər şeydən qabaq dövlətin strateji -ideoloji siyasətinə xidmət edən və bu səbəbdən dolayı prioritet sayılan bir sahədir (Həmidov, 2007:34).

Bu kimi məsələləri nəzərə alaraqdan təhsil siyasətinin əsas prinsiplərini vurğulamaq istərdim:

- təhsil dövlət və ictimai səviyyə daşıyır, belə ki, təhsilin təmin edilməsində dövlət birbaşa çıxış edir və buna tabe qurumlar da birbaşa dövlət qarşısında hesabatlıdırlar (Əhmədov, 2010:56).
- dövlət təlim-tərbiyə müəssisələrində təhsilin dövlət hesabına təmin edilməsi və hər bir vətəndaş üçün bunun əlçatan olması.
- təhsilin humanist səciyyə daşması və humanitarlaşdırılması.
- təhsilin dünyəviliyi.
- təhsildə hüquq bərabərliyi. Bu təhsil sisteminin demokratikliyinə təmin edir. Yəni Azərbaycan təhsili burada yaşayan hər kəsin üzünə açıqdır və hər bir vətəndaşın, o cümlədən hər iki cinsdən olanların hüquq bərabərliyi təbiidir.
- təhsildə siyasi partiyalılığın yolverilməzliyi.

Bu kimi məsələləri nəzərə alaraqdan deyə bilərik ki, təhsil sistemində idarəetmənin təmin edilməsi həmin müəssisələrdə təhsil alan tələbələrin davranışlarına da xüsusi olaraq təsir göstərir. Əks təqdirdə təlim-tərbiyə prosesinin təşkilində hər zaman ciddi nöqsanlar ortaya çıxır.

Açar sözlər: təhsil strategiyası, iqtisadi inkişafa maneə, müəllim hazırlığı, təhsil siyasəti.

Ədəbiyyat

1. Həmidov Habil. Heydər Əliyev və Azərbaycanda təhsil siyasəti. Bakı, 2007.
2. Əhmədov Hümeyr. Azərbaycan Təhsilinin inkişaf strategiyası. Bakı, 2010.

VƏTƏNDAŞ CƏMIYYƏTİNİN FORMALAŞMASINDA ŞƏXSİN ROLU

Süleyman SÜLEYMANOV

Bakı Dövlət Universiteti,
Sosiologiya kafedrasının “Sosial problemlər” ixtisası üzrə doktorantı,
Azərbaycan, BAKI
suleyman-suleymanov-1996@bk.ru

Bu mövzunun **aktuallığı** cəmiyyətin inkişafının hər mərhələsində real və məqsədəuyğun olaraq qalacaqdır, qalmaqdadır. Cəmiyyətin əsasının təşkil edən şəxsiyyət, onun mövcudluğunun başlanğıcında durur. İstifadə edilmiş **metodlar** cəmiyyət-şəxsiyyət əlaqəsi kontekstində formalaşmış yanaşmalardan ibarətdir. Yəni, cəmiyyətin mövcudluğunda “şəxsin” açar fiqur olaraq obrazı və şəxsin mövcudluğunda “cəmiyyət” kimi faktorun əhəmiyyətlərini vurğulayaraq, onlar arasında qarşılıqlı əlaqə prizmasından yanaşılmışdır.

Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması son illər cəmiyyətin transformasiyasında əsas tendensiyadır. Bu problem onilliklər ərzində nəzərdən keçirilir və müasir dövrdə daha çox aktuallaşır [2]. Vətəndaş cəmiyyəti strukturlarının konstruksiyası, bu prosesdə dövlətin və fərdin rolu, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması prosesi ilə şəxsiyyətin əlaqəsi ilə bağlı məsələlər xüsusi maraq doğurur.

“Fərd” vətəndaş cəmiyyətinin əsas subyektlərindən biridir. Ayrı-ayrı fərdlər olmadan cəmiyyətin mövcudluğu qeyri-mümkündür, çünki o, ümumi maraqlarla birləşən fərdlərin daxil olduğu müxtəlif növ sosial qruplardan formalaşır. Fərdin cəmiyyətdəki fəaliyyəti vətəndaş cəmiyyətinin əsaslandığı sosial kapitalın formalaşmasını müəyyən edir. Müasir tədqiqatçılar fərdin (yəni tək bir şəxsin) ictimai-siyasi fəaliyyətinin vətəndaş cəmiyyəti institutlarının formalaşması prosesində müəyyən edici amil olduğunu iddia edirlər [1].

Hüquqi dövlət şəxsiyyət hüquq normalarının formalaşmasında fəal iştirak edir, həmçinin vətəndaş cəmiyyətinin təşkilinin lazımi səviyyədə saxlanmasına öz töhfəsini verir. Müvafiq olaraq, vətəndaş cəmiyyətinin bütün institutlarının inkişafı və dövlətin hüquq anlayışının yeni səviyyəsinə keçməsi üçün fəal şəxsiyyət lazımdır. Fəlsəfə nöqtəyi-nəzərindən sözün tam mənasında şəxsiyyət olmaq üçün konkret fərddə ümumi inkişafı yanaşı, yüksək mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlər də tələb olunur. Şəxsiyyət, eləcə də fərdlər arasında qarşılıqlı təsir vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında mühüm amillər kimi tanınır. Müvafiq olaraq, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında şəxsiyyətin təkə bu prosesə təsir edən amillərdən biri deyil, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunun əsas elementi olmasını inkar etmək olmaz. Şəxsiyyət, əvvəllər qeyd edildiyi kimi, vətəndaş cəmiyyətinin əsasını təşkil edir, çünki o, vətəndaş cəmiyyətinin subyektini kimi tanınan bütün qrupların formalaşmasında onunla bərabər əsasda iştirak edir [3].

Nəticə olaraq bunu deyə bilərik ki, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında şəxsiyyətin rolu çoxşaxəlidir və həmin cəmiyyətin mövcudluğunun bütün aspektlərində özünü göstərir. Üstəlik, vətəndaş cəmiyyətinin mövcudluğu insanın özünü bir fərd kimi dərk etmədən və bu fərdin ictimai həyatda fəal iştirakı olmadan mümkün deyil, çünki cəmiyyət və ictimaiyyət əsasən vətəndaşların fəaliyyəti ilə formalaşır.

Açar sözlər: Şəxsiyyət, vətəndaş cəmiyyəti, fərd.

Ədəbiyyat:

1. Агальцев А.М. Личность и общение как существенные факторы становления и развития гражданского общества // Социально-гуманитарные знания. 2009. № 1. С. 128-140.
2. Анохин Ю.В. Роль правовой активности личности в формировании институтов гражданского общества и правового государства // Гражданское общество и правовое государство. 2013. Т. 1. С. 32-36.
3. Арзамасцев А.М. Личность как ценность гражданского общества // Вестник Магнитогорского государственного технического университета им. Г.И. Носова. 2006. № 4 (16). С. 145-149.

MÜASİR DÖVRDƏ ZİYALILARIN MÖVCUD PROBLEMLƏRİNİN SOSIAL-FƏLSƏFİ TƏHLİLİ

Ruhiyyə MƏMMƏDOVA

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu,
“Sosial psixologiya” şöbəsinin elmi işçisi,
Azərbaycan, BAKI
mammedova1707@gmail.com

Fəlsəfi anlayış kimi intellekt fenomenini mifoloji təfəkkürdən başlayaraq araşdırmaq mümkün olsa da, M.Fükonun adlandırdığı kimi, “intellektual-universal”ların bir təbəqə kimi formalaşması prosesi elmi-texniki inkişafı şərtləndirən burjua cəmiyyətinin meydana gəlməsi ilə birgə təzahür edir. Elmin müasir inkişafı şərtləndən ən önəmli faktorlardan biri olması, bu intellektual təbəqənin sosial-fəlsəfi fenomen kimi tədqiqinin aktuallığını göstərir. Müasir ictimai inkişafın aktorlarından biri hesab edilən bu sosial təbəqənin ictimai-tarixi proseslərdə yeri və oynadığı rolla bağlı elmi-fəlsəfi ədəbiyyatda ziddiyyətli fikirlər mövcuddur. Araşdırmada məqsəd ziyalıların cəmiyyətin inkişafındakı rolu və yeri ilə bağlı yanaşmaları təhlil edərək, müasir dövrdə onun funksiyası və statusu ilə bağlı baş verən dəyişmələri, dəyişmələrin cəmiyyətin şəkillənməsi ilə əlaqəsini öyrənmək və bu təbəqənin gələcək inkişaf perspektivləri ilə bağlı fikirləri təhlil müstəvisinə çıxartmaqdır. Araşdırmada ziyalıların öyrənilməsi deskriptiv yanaşmadan çıxış edərək tədqiq edilir. Sosial-fəlsəfi fenomen kimi ictimai-tarixi proseslərin fonunda baş verənlərə sosioloji, müqayisəli tarixi və fəlsəfi yanaşmaları da zəruri edir. Ziyalıların ictimai-siyasi proseslərdə statik güc kimi çıxış etmədiyini, feodal cəmiyyətini əvəzləyən yeni kapitalist cəmiyyətin qurulmasında aktiv iştirakçılığını, dəyişən proseslərdən asılı olaraq fərqli formalarda təzahür etdiyini əsas götürərək tədqiqatda problemin öyrənilməsi zamanı fəlsəfi dialektika metoduna üstünlük verilir.

Ziyalıların probleminin tədqiqində müxtəlif yanaşmalar araşdırılmışdır ki, onlardan biri Qərb və postsovet məkanında bu fenomenin fərqli baxış bucağından təhlilidir. Qərb cəmiyyətində iqtisadi-siyasi proseslərin fərqli inkişafı ziyalıları isiyasi-ideoloji təsirləri azaltdığı halda, postsovet məkanında bu təbəqə hələ də proseslərdə asılı tərəf kimi çıxış edir. Mövcud reallığı öyrənmək üçün çar Rusiyası dövründə intellektual təbəqənin nümayəndələri olan P.Lavrov, İvanov-Razumnik, N.Berdyayev kimi filosofların, ictimai-siyasi xadimlərin yanaşmalarına üz tutulur və onların bu proseslərdə özlərini necə müəyyənləşdirməsi təhlil olunur. Sosialist inqilabının bu təbəqəyə təsirləri araşdırılır. Digər tərəfdən, Qərb ədəbiyyatında ziyalıların ideoloji baxışdan azad olaraq intellekt-mütəxəssisə çevrilməsinin müsbət və mənfi tərəflərini, elmin inkişaf etmiş kapitalist cəmiyyətlərindəki rolunu öyrənmək üçün Z.Bauman, K.Manheyim, M.Fükö və digər tədqiqatçıların yanaşmaları tədqiq edilmişdir. Bu yanaşmalarda mütəxəssis-intellektualların sistemdəki həqiqətin müəyyənləşməsində nə dərəcədə iştirakçı olması, elmin siyasi sistem üzərində nə qədər güc və nüfuz qazanması problemləri müzakirə olunur.

Müasir dövrdə intellektual təbəqənin genişlənməsi onun sosial sinfə çevrilib-çevrilməməsi ilə bağlı müzakirələri də gündəmə gətirmişdir. Bu problem daha çox sosiologiyani diqqətində olduğu üçün intellektualların sosiologiyası üç yanaşmanı; intelegentsiyanın sinifsizliyi (K.Manheyim, R.Collins), intellektual təbəqənin özlüyündə sinifə çevrilməsi (J.Benda, P.Bourdieu) və bu təbəqənin özünün orijinal sinifinə aid olması (M.Foucault, A.Qramsci) fikrini əsas götürərək bu günə qədər intellektual təbəqənin kollektiv identikliyi ilə bağlı müzakirələri davam etdirməkdədir. Ziyalıların kollektiv identikliyi necə müəyyənləşdirməsi gələcək ictimai-siyasi inkişafı şərtləndirdiyindən sosial fəlsəfənin də öyrənməli olduğu əsas məsələlərdən biri kimi təzahür edir. Müasir dövrdə elmi-texniki inkişafın ictimai-siyasi proseslərdəki əhəmiyyətini nəzərə alaraq araşdırmada ziyalıların kollektiv identiklik forması kimi necə müəyyənləşdirilə bilməsi ilə

bağlı yanaşmalar tədqiq olunmuşdur. Bu müəyyənləşmədə tarixi proseslərin oynadığı rol göstərilmişdir. Ziyalılardan unuversal həqiqətlərin ifadəçisindən mövcud sistemin həqiqətlərini müəyyənləşdirən intellektual-mütəxəssisə çevrilməsini inkişaf perspektivləri baxımından təhlil olunur.

Açar sözlər: intellekt, fenomen, ziyalılar, proses, inkişaf, sinif, təbəqə.

SOSIAL XİDMƏT SAHƏSİNDƏ REİNTEQRASIYA PROSESİNƏ HİPOTETİK YANAŞMA

Elizə İSMAYILOVA

Bakı Dövlət Universiteti,

Sosial iş kafedrasının baş müəllimi, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru,

Azərbaycan, BAKI

eliza_ismayilova@yahoo.com

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini bərpa etdiyi gündən bu vaxta kimi çox mürəkkəb və keşməkeşli tarixi yolu keçibdir. Bu tarixdə həm soyqırırma məruz qalma faciələrinin ağrı-acısını, həm də bu gün başımızı uca tutub, qürurla gəzdiyimiz, şanlı tariximizin zəfər, qələbə sevincini yaşamaq qisməti düşüb xalqımızın taleyinə. Ölkəmizin başçısı, Müzəffər Ordumuzun Ali Baş Komandanı cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında ədalətli formada hərbi yolla azadlığına qovuşmuş torpaqlarımızda məcburi qaçqın və köçkünlər, öz yurd-yuvalarına qayıdışı prosesinə başlamışdır. “Böyük Qayıdış” proqramı çərçivəsində Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda əhalinin yenidən məskunlaşması, infrastrukturun yaradılması, orada yaşayacaq insanların ləyaqətli həyat şəraiti ilə təmin olunması və bütövlükdə bölgənin yüksək səviyyəli inkişaf istiqamətləri artıq müəyyən olmuşdur. Qarabağda həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan reintegrasiya prosesi araşdırma və təhlil tələb edən müxtəlif elm sahəsi kimi sosial iş və xidməti də öz obyektinə çevirir. Sosial iş və xidmətin obyektini insan olduğu üçün onun peşə xüsusiyyətlərindən irələ gələn fəaliyyət sahəsi, insanların qarşılıqlı təsir hadisələrindən qaynaqlanan problemlərinin həllinə istiqamətlənib. Bu baxımdan Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda tarixən yaşayan insanların öz yurd-yuvalarından, yaşadıkları evlərindən zorla çıxarılması, milyonlarca insanların maddi və mənəvi haqqları erməni-daşnakları və yaradılmış qondarma “artsax respublikasının” cinayətkar dəstəsi tərəfindən oğurlanmasından qaynaqlanan ictimai- mədəni, sosial-psixoloji və sosial-demografik problemlərin həllində sosial xidmətin xüsusi yeri və rolu vardır. Bu faciənin qurbanı olmuş hər bir fərdin, onun yaşadığı mühitin dağıdılması və məhvə məhkum olunması, insan haqları, onun yaşadığı cəmiyyətin milli-mənəvi dəyərləri, bütövlükdə isə dövlətimizə dəyən küllü miqdarda ziyanın ödənilməsi hər hansı bir hesablamalarla ifadə olunsada, onun insanlığa vurduğu ziyan heç bir ölçüyə sığmaz və bu baxımdan mürəkkəblik səviyyəsinə görə yuxarıda qeyd olunan sosial sahələrdə problemlərin təkrarlanmaması üçün bu istiqamətlərdə sosioloji təhlil və araşdırmaların aparılmasına ehtiyac vardır.

Təəssüflə qeyd etməliyik ki, tarixin müxtəlif dövrlərində baş vermiş və yaxın günlərdə təkrarlanan “erməni-müsəlman və türk” davası, ötən əsrin əvvəllərindən başlayaraq böyük güc dövlətlərinin məkirli məqsədlərinin həyata keçirilməsində alət kimi istifadə olunmuş ermənilərin torpaqlarımıza köçürülməsi prosesi ilə başlamışdır. 1905-1907 il Azərbaycanın tarixi torpaqlarında Bakı, Şuşa, Zəngəzur, İravan, Tiflis, Naxçıvan, Ordubad, Eçmiədzin, Cavanşir, Qazax və s. yaşayan azərbaycanlılara qarşı törədilmiş zülm, işgəncə, ölüm və deportasiya, 1918-ci il mart soyqırımının (30 mart-3 aprel) Şamaxı, Quba, Xaçmaz, Lənkəran, Salyan, Zəngəzur, Qarabağ, Naxçıvan, Urmiya, Zəncan, Salmas, Xoy və digər ərazilərdə yenidən təkrarlanmış, 1948-1953 il və 1988-1992-illərdə yüzlərlə yaşayış məskanlarının dağıdılması, minlərlə günahsız insanların vəhşicəsinə qətl olunması, öz tarixi yurd-yuvalarından qovulmasının tək səbəbi məlum qüvvələrin maraqları ilə üst-üstə düşən “böyük ermənistan” xülyasıyla yaşayan Daşnaksütun terror təşkilatı və “Hnçak” partiyasının yeritdikləri “Türksüz Ermənistan” məkirli niyyətlərinin başlıca süarı olub. Tarixi təfsilatlarla keçmədən göründüyü kimi bu qanlı hadisələr ötən əsrin əvvəllərindən başlayaraq bu günümüzdə qədər davam etmiş, millətlərə qarşı toqquşmaya, nifrət və nifaqa, qanlı zülm və işgəncəylə müşayiət olunan soyqırırma səbəb olmuşdur. Bu hadisələrin siyasi-hüquqi qiyməti Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev, tarixi qiymətini faktlara əsaslanan alimlərimiz və salnaməçilərimiz,

ictimai-ədəbi və sosial mühitin qiymətini isə ədiblərimiz tərəfindən, sonda isə “dəmir yumruqlu” Liderimiz, Ali Baş Komandan İlham Əliyev və onun Müzəffər Ordusu ədalətli şəkildə vermişdir. Ədalətli, sulh içində bərabər hüquqlu birgə yaşayışın təminatçısı kimi ölkə Prezidenti tərəfindən ali siyasi iradəni dünya ictimaiyyətinə və Azərbaycan ərazisində yaşayan bütün ermənilərə açıq şəkildə bəyan edərək bildirdi ki, “Bunu mən demişəm və bir daha demək istəyirəm ki, Qarabağın erməni əhalisi bizim vətəndaşımızdır”. Demək ölkə başçısı dövlətin prinsiplə mövqeyini ortaya qoyaraq Azərbaycanın demokratik və rifah yolu tutmuş gələcəyinə, burada yaşayan bütün xalqların, o cümlədən ermənilərin bərabər hüquqlu vətəndaşı kimi cəmiyyətə reintegrasiya olmalarının qarantı kimi çıxış edərək onları bir daha doru yola, aydın sabaha dəvət edir.

Qarabağda reintegrasiya prosesi əsas iki istiqamətdə həyata keçirilməsini zəruri edir. Belə ki, birinci istiqamət üzrə Qarabağda hal-hazırda yaşayan ermənilərin reintegrasiya prosesidir ki, onların bu torpaqlarda yaşaması üçün ilkin zəruri şərt Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü və suverenliyi çərçivəsində onun Konstitusiyasına, qanunları və beynəlxalq öhdəlikləri əsasında həyata keçirilən vətəndaşlıq prinsipləri və məsuliyyətlərini daşıyan əsl vətəndaş olsun. Tarixin qanlı hadisələrinə nəzər yetirərək bu faciələrin təkrarlanmaması üçün vətəndaşlıq anlayışını dərinləndirib, dərindən dərk edib, vətəndaş olduğu dövlətə sədaqətlik göstərərək onun müəyyən olunmuş imtiyazları və hüquqlarına sahib çıxmaqla, həmin cəmiyyətə reintegrasiya prosesinə başlamaq olar. Ölkə başçımız cənab İlham Əliyevin “Bütün haqsızlıqlara baxmayaraq, kriminal Ermənistan rejimi tərəfindən törədilmiş cinayətlərə baxmayaraq, biz erməni xalqını bu cinayətlərdə heç vaxt günahlandırmamışıq” cümləsi, xalqımızın ən böyük sərvətlərindən biri kimi qiymətləndirilən, ümumbəşəri dəyərlərə və tolerantlıq prinsipinə sadiqliyin göstəricisi olan, bu kəlamlar məhz, ermənilərə doğru vətəndaş olmaq üçün verdilən ən böyük şans kimi dəyərləndirmək olar.

İkinci istiqamət üzrə öz tarixi torpaqlarından zorla çıxarılaraq, maddi və mənəvi sərvətləri talan olunmuş, didərgin düşmüş məcburu qaçqın və köçkünlərin öz evlərinə (artıq övlərdən əsər-ələmət belə qalmamışdır) qayıtmalarını nəzərdə tutan reintegrasiya prosesidir ki, dövlət onların qayıdışı üçün zəruri olan həyat şəraitini, infrastrukturunu yaratmışdır. Lakin bununla yanaşı vaxtı ilə orada yaşayan insanların iqtisadi və sosial əlaqələrinin bərpası, dağılmış, məhv olmuş mənəvi dəyərlərinin bərpası və yenidən başlanılan həyat üçün vacib olan sosial-hüquqi, sosial-psixoloji, sosial-pedagoji xidmət növləri ilə də təmin olunmaqlarına da ehtiyac vardır. Beləliklə, insanların üzləşdikləri çətinlik və problemlərin operativ həlli, eləcə də sözügedən şəxslərin və icmaların cəmiyyətə reintegrasiyası işinin səmərəli təşkilinin həyata keçirilməsi üçün sosial xidmət formalarından geniş istifadə olunması, bu prosesin effektiv həll yoluna xüsusi təsirin göstəricisi kimi dəyərləndirilə bilər.

Açar sözlər; İnsan, rifah, reintegrasiya, ləyaqətli həyat, təhlükəsizlik.

MÜƏYYƏN YAŞAYIŞ YERİ OLMAYAN GƏNCLƏR RİSK QRUPLARI KİMİ

Nuray ADIGÖZƏLOVA

Azərbaycan Universiteti, Sosial iş ixtisası üzrə magistrant

Azərbaycan, BAKI

nurayadiozelova7171@gmail.com

Evsizlik dünya ölkələrində ictimai səhiyyənin əsas problemlərindən biridir. Son illərdə evsiz qadınların, kişilərin və uşaqların sayı iqtisadi, sosial və siyasi amillərlə əlaqədar xeyli artmışdır. Evsizlik sağlamlıq risklərinə və problemlərə səbəb ola bilər. Evsiz kişilər, qadınlar və uşaqlar mənzil sahibi olanlara nisbətən daha çox sağlamlıq problemi ilə üzləşirlər. Ölkəmizdə və dünyanın bir çox yerlərində evsizlik mühüm məsələdir. Ölkəmizdə əhalinin sürətli artımı, immiqrasiya, planlaşdırılmamış urbanizasiya, mənzil problemi, işsizlik, sosial təminatlılıq, aşağı gəlir, səhiyyə xidmətlərindən tam istifadə edilməməsi, qeyri-kafi və balanssız qidalanma, maddə asılılığı səbəbindən evsizlərin sayı artır.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Haqları Komissiyasının məlumatına görə, dünyada 100 milyona yaxın evsiz insan var. Dünyanın bəzi hissələrinin nə qədər varlı olduğunu nəzərə alsaq, bu heyrətamiz bir statistikadır [1]. Evsizlər evsiz qaldıqları müddətə görə üç qrupa bölünürlər.

1. Epizodik evsizlik: Evsiz olma ehtimalı yüksək və bəzən evsiz. Onlar yoxsulluq həddinin altında yaşayırlar və çox vaxt evsiz qalma riski ilə üzləşirlər.

2. Müvəqqəti evsizlik: Evsizlik uzunmüddətlidir. Onlar evsiz deyillər. Evsizlərdən fərqli olaraq, onlar özlərini cəmiyyətin bir hissəsi kimi müəyyənləşdirirlər. Anksiyete, depressiya əlamətləri özünü göstərir və spirtli içki, zərərli maddələrdən istifadəyə meyillidirlər.

3. Xroniki evsizlik: Uzunmüddətdir ki, evsizdirlər və ictimaiyyət tərəfindən evsiz kimi qələmə verilir [2].

Evsiz gənclər, ev adlandırma biləcəkləri daimi və ya sabit bir yer olmadan tez-tez öz-özünə yaşayan gənclərdir. Evsiz gənclərin dəqiq sayına dair rəsmi məlumatlar olmasa da, ABŞ-da hər il 2,5 milyona qədər uşağın evsiz qaldığı təxmin edilir. Gənclər bir çox səbəbdən evsiz qalırlar, lakin ən çox görülən səbəblər bunlardır: maddi çətinliklər yaşamaq, evlərindən qovulma, cinsi oriyentasiya, qoruyucu ailədən ayrılmaq, tərki edilmək və ya unudulmaq, istismar, maddə asılılığı [3]. Müəyyən yaşayış yeri olmayan gənclər, yaşlarındakı digər gənclərə nisbətən daha çox zərər riski altındadır. Ruhi xəstəliklərə tutulma, sağlamlıqlarını pisləşdirmək, məktəbi tərki etmək və cinayət işlərinə qarışmaq və ya onların qurbanı olmaq ehtimalı daha yüksəkdir. Küçələrdə yaşamağın təhlükəli və gözlənilməz olması evsiz gəncləri istismar, sui-istifadə və ya qətlərə qarşı həssas edir. Evsizliyi yaşayan gəncləri təsvir etmək üçün küçə gəncləri, küçə uşaqları, qaçaqlar, evsiz gənclər kimi bir çox fərqli terminlərdən istifadə olunur. Gənclər arasında dekomünizasiya, valideynlərindən və ya baxıcılarından asılı olmayaraq yaşayan və daha da əhəmiyyətli, uşaqlıqdan yetkinliyə keçid üçün zəruri sayılan sosial dəstəyin çox hissəsinə sahib olmayan 13 ilə 24 yaş arasındakı gənclərə aiddir. Belə vəziyyətlərdə onların sabit və ya daimi yaşayış yeri və ya gəlir mənbəyi yoxdur və yetkinlik vəzifələrinə təhlükəsiz və qayğıkeş keçidi təşviq etmək üçün lazım olan dəstək şəbəkələrinə adekvat çıxışı yoxdur. Evsiz gənc kişilərin sayı qadınlardan daha çox olur [4].

Açar sözlər: evsizlik, evsiz gənclər, müəyyən yaşayış yeri olmayan gənclər.

Ədəbiyyat:

1. <https://list25.com/25-cities-extremely-high-homeless-populations/>
2. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/198085>
3. <https://www.nationalsafespace.org/homeless-youth>
4. <https://www.homelesshub.ca/about-homelessness/population-specific/youth>

ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Эркайым Козуевна ШАРИПОВА

Ошский государственный университет,
доктор философских наук, профессор отделения российской и
европейской интеграции ВШМОП, доктор философских наук, профессор,
Кыргызская Республика, ОШ
e.sharipova_kg@mail.ru

Нурзада Нуралиевна КАМБАРОВА

Институт философии и социально-политических исследований им. А.А.Алтымышбаева НАН КР,
соискатель отделения социальной философии, эстетики и этики,
Кыргызская Республика, ОШ
nurzada_06@mail.ru

Самара Токтогуловна КАРАБАЕВА

Институт философии и социально-политических исследований им. А.А.Алтымышбаева НАН КР,
соискатель отделения социальной философии, эстетики и этики,
Кыргызская Республика, ОШ
skarabaeva85@mail.ru

Актуальность темы. Информационная безопасность на деле представляет собой сложный, многогранный и многоуровневый феномен. В самом общем виде безопасность можно представить как ощущение безопасности на повседневном уровне в обыденной, привычной жизни, как отсутствие какой-либо внешней опасности по отношению к кому-либо, как состояние защищенности жизненно важных интересов личности, общества, государства от внутренних и внешних угроз, либо способность предмета, явления или процесса сохраняться при разрушающих воздействиях. В этих условиях роль информационной безопасности все более возрастает.

Методы исследования. Используются методы индукции, дедукции, сравнительный, исторический методы. Информация и информационная инфраструктура для многих развитых стран уже стали критическими компонентами, воздействие на которые способно вызвать крупномасштабные последствия, дезорганизовать государственное управление, вызвать новые конфликты. Чем выше уровни интеллектуализации и информатизации общества, тем более значимой становится его информационная безопасность, поскольку реализация интересов, целей государств и народов все больше осуществляется посредством информационных, а не вещественно-энергетических воздействий.

Цель: философский анализ информационной безопасности в условиях глобализации.

Заключение: Информационная безопасность личности исследуется как важный фактор устойчивого социального развития и реальный исторический феномен. Особенности функционирования глобальной информационной сети, социализация и персонализация информации, социально-культурное и цивилизационное слияние в единый глобальный информационный поток порождают информационные риски для общества и личности, что выражается в отчуждении человека от социума и информационных новообразований.

В условиях глобализации от надежности обеспечения информационной безопасности зависит национальная безопасность суверенных государств.

Ключевые слова: безопасность, информационное общество, культура, цивилизация, глобализация, риск, угроза, отчуждение.

СОЦИАЛИЗАЦИЯ И АКТИВИЗАЦИЯ ЖЕНЩИН НА СТАДИИ РАЗВИТИЯ

Нодирахан Раимжоновна НИШОНОВА

Ташкентский государственный технологический университет,
доктор философии, профессор,
заведующий кафедрой «Философия и национальная идея»
Узбекистан, ТАШКЕНТ
n.nodirakhon@bk.ru

В центре Основного закона любой страны находится человек и его интересы. Основной закон отбирает силу у человеческого фактора и становится неотъемлемой частью жизни людей, как живой организм.

Это, в свою очередь, приводит к отражению фундаментальных ценностей демократии в повседневной жизни через нормы Конституции и в конечном итоге к установлению верховенства закона в стране. В главе X статьи 46 Конституции Республики Узбекистан продумана гендерная политика, направленная на обеспечение одинаковых условий реального равенства женщин и мужчин в политической, социальной, экономической и культурной жизни страны. и помогать женщинам свободно реализовывать себя во всех сферах деятельности. Согласно закону женщины имеют равные права на образование и работу с мужчинами, приняты правовые нормы, регулирующие положение женщин, совмещающих карьерные и семейные обязанности. Президент Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёев обратился к женщинам с большим призывом: «В наше время каждая женщина должна быть не наблюдателем демократических процессов, а активным и инициативным участником».

Активизация – это характеристика, динамическая деятельность, означающая способность самостоятельно организовывать свое время.

Деятельность характеризуется целеустремленностью, мотивированностью и инициативностью. Также активность – это способность удовлетворять потребности своей души, всемерно интересоваться жизнью.

Активизация женщин и девушек – позволяет проявить желания и таланты женщины. Активные женщины часто добиваются успеха и проявляют себя в различных сферах жизни. Сегодня процессы, происходящие во всех сферах на данном этапе развития «Нового Узбекистана» в нашей стране, высоко развиты и представляют большой научный и практический интерес в развивающихся странах.

В ходе стремительных перемен в обществе Узбекистана серьезные изменения происходят и в положении женщин. Новые экономические, социальные и политические реалии не только создали новые возможности для женщин, но и обострили старые гендерные конфликты, и, несмотря на заявленные благородные цели, основные вопросы гендерного равенства закреплены в Указах и Постановлениях Республики Узбекистан. и решаются в свое время. В целях совершенствования системы работы с семьей и женщинами за последние 5 лет приняты 2 закона Республики Узбекистан, 4 указа, 4 постановления Президента Республики Узбекистан, 11 постановлений и 6 указа Правительства. Указ Президента Республики Узбекистан от 18 февраля 2020 года №5938 «О мерах по улучшению социальной и духовной среды в обществе, поддержке института соседства, выводу системы работы с семьей и женщинами на новый уровень» Республики Узбекистан от 2 сентября 2019 года «Принятие Законов о гарантиях равных прав и возможностей для женщин и мужчин и Закона о защите женщин от притеснений и насилия стало историческим шагом в этом отношении. Это считается одним из важных показателей уровня интенсивности

социализации и взросления женщин, которые являются основным звеном общества. Данные, отражающие положение женщин, являются объективным показателем реального прогресса страны в развитии человеческого потенциала и уровня социальной справедливости, при которой женщинам и мужчинам предоставляются равные возможности для гармоничного развития личности и всесторонней реализации его потенциала.

Дальнейшее углубление демократических реформ требует в наибольшей степени гуманистической эмансипации женщин, что не означает отказа от передовых национальных обычаев и традиций, а предполагает решение проблемы теоретическими, демократическими и практическими методами.

В ближайшие пять лет общественность и ученые будут уделять особое внимание женскому вопросу. Это объясняется, прежде всего, направлением, направленным на повышение статуса женщин, что определяется возможностями общества и задачами современного социально-экономического и политического развития. Сегодня женщины имеют равные права с мужчинами в плане заработной платы, социального обеспечения, положения в браке и семье, воспитания детей. Указ Президента Республики Узбекистан от 18 февраля 2020 года №5938 «О мерах по улучшению социально-духовной среды в обществе, поддержке учреждений махалли, выводу системы работы с семьей и женщинами на новый уровень», Историческим шагом в этом отношении стало принятие законов Республики Узбекистан 2 сентября 2019 года «О гарантиях равных прав и возможностей женщин и мужчин» и «О защите женщин от угнетения и насилия».

На сегодняшний день созданы национальные механизмы продвижения и развития прав женщин, а также национальные институты усиления их роли на всех уровнях политической, экономической и социальной жизни. Подтверждение этому мы видим, когда активность женщин в политических партиях выросла с 36% до 50%.

Наши женщины работают во всех отраслях экономики. В частности, 52% женщин работают в промышленности, 70% в системе народного образования и 73% в системе здравоохранения. Великий просветитель Абдулла Авлони говорил: «Девочки должны стремиться к образованию больше, чем кто-либо другой, потому что этими знаниями они будут воспитывать следующее поколение».

Аннотация

В данной статье подчеркивается большая работа, проделанная в годы независимости в Узбекистане по достижению гендерного равенства, а также социальной защите семьи, социализации женщин, активизации, их активизации, вопросам защиты материнства и детства.

Ключевые слова: женщины, социализация, права, активизация, Новый Узбекистан, инициатор, гендерное равенство, закон.

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА ЗДОРОВЬЕ: АНАЛИЗ ВОЗДЕЙСТВИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПОДДЕРЖКИ НА ЗАБОЛЕВАЕМОСТЬ И ВЫЗДОРОВЛЕНИЕ

Мехруфар Акрамовна УТАЕВА

Ташкентский государственный стоматологический институт
Соискатель кафедры патологической анатомии и судебной медицины
Узбекистан, ТАШКЕНТ
mexrusmile@gmail.com

Актуальность темы: Современное общество стало свидетелем внушительного расширения влияния социальных сетей на различные аспекты жизни, включая здоровье. Все больше людей используют социальные сети для общения, обмена информацией и получения поддержки. Однако вопрос о том, как эти сети воздействуют на здоровье, остается актуальным и требует более глубокого анализа. Исследования в данной области могут пролить свет на механизмы, с помощью которых социальные сети влияют на заболеваемость и выздоровление, и подсказать, как улучшить здоровье населения с использованием социальной поддержки.

Методы: В рамках данного исследования были использованы разнообразные методы сбора и анализа данных. Первоначально, проведен обзор литературы, чтобы собрать существующие научные данные о влиянии социальных сетей на здоровье. Затем был проведен анализ социологических опросов и медицинских данных, а также проведены интервью с участниками социальных сетей для получения качественной информации. Данные были статистически обработаны и проанализированы с использованием современных методов социологического и медицинского исследования.

Выводы и рекомендации:

Исследование позволило сделать следующие выводы:

1. Социальные сети оказывают значительное влияние на психологическое и эмоциональное состояние человека. Поддержка со стороны семьи и друзей через социальные сети может снизить уровень стресса и тревожности.
2. Заболеваемость и выздоровление тесно связаны с уровнем социальной поддержки, предоставляемой через социальные сети. Люди, имеющие более разнообразные и активные социальные связи в сети, чаще склонны к заботе о своем здоровье и посещению врачей.
3. Важно развивать исследования в области медицинской социологии и социальных сетей для более глубокого понимания этой динамики.

На основе проведенного исследования, мы рекомендуем следующее:

- Продолжать изучать влияние социальных сетей на здоровье, уделяя внимание различным аспектам, таким как психологическое состояние, медицинская информированность и профилактика.
  - Развивать программы и интервенции, основанные на социальной поддержке через социальные сети, для улучшения здоровья и благополучия населения.
  - Способствовать образованию и информированию о том, как использовать социальные сети для поддержания и улучшения здоровья.
- Исследования в области влияния социальных сетей на здоровье имеют важное значение для общества, и их результаты могут помочь сделать здравоохранение более доступным и эффективным для всех.

Ключевые слова: социальные сети, здоровье, социальная поддержка.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ КАК ПРОФЕССИИ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Дилфуза Абдусаматовна МУЛЛАБАЕВА

ТНУ, доцент кафедры Социальной работы Философского факультета, PhD,
Таджикистан, ДУШАНБЕ
mullabaeva_dil@mail.ru

Независимость, обретенная Таджикистаном, повлекла за собой глубинные социально-экономические перемены, которые отразились на благосостоянии населения республики. В процессе преобразований и перехода к рыночной экономике, республика столкнулась с необходимостью пересмотра базовых принципов, как в сфере подготовки квалифицированных кадров, так и подготовки кадров по новым специальностям, в том числе в сфере социальной политики, а именно, в сфере социальной защиты и социальных гарантий.

После приобретения независимости Республика Таджикистан, как и большинство других республик, принял новую Конституцию, где провозгласила Республику социальным государством, которое *«создает условия, обеспечивающие достойную жизнь и свободное развитие каждого человека»*. [1, с.44]

Известно, что практически все функции государства тесно взаимосвязаны с социальным назначением государства, в них присутствуют обще социальные начала, поскольку главной целью всей деятельности любого государства является благополучие человека и интересы личности. «Чем больше удельный вес обще социального в функциях государства, тем выше роль государства как инструмента преодоления противоречий» [2, с. 100].

Социальная функция, прежде всего, направлена на создание равных возможностей для развития каждого и обеспечение достойного уровня существования для человека. Сегодня в нашей стране проводятся реформы во всех отраслях социальной сферы социальной защите граждан, в трудовых отношениях, социальном страховании, занятости, пенсионном обеспечении и др. Однако вполне очевидно, что эти попытки без комплексной научно-теоритической разработки не дадут ожидаемого результата.

В последнее десятилетие в Таджикистане активно развивается новая профессия - **социальная работа**. Правительство и соответствующие органы всесторонне поддерживают процесс подготовки кадров. Это, общественно необходимая профессиональная область, которая существует во многих странах мира более 100 лет, призвана укреплять социальную стабильность общества, способствовать реализации современной государственной социальной политики и повышать качество и доступность социальных услуг уязвимым группам населения. Социальная работа - особый вид деятельности, направленный на оказание помощи людям, нуждающимся в ней, и не способным самостоятельно решить свои жизненные проблемы, а во многих случаях и жить. Развитие социальной сферы общества, прежде всего, определяет кадровые ресурсы. Эффективность проводимых реформ в любом социальном обществе зависит от состояния и активности кадрового потенциала. Формирование и развитие отрасли, ее эффективность и результативность во многом зависят от обеспеченности высококвалифицированными специалистами.

Конечно подготовка специалистов в сфере социальной работы - это очень сложный процесс, который требует глубоких знаний в области теории управления, экономики, психологии, социологии, педагогики, медицины, правоведения и т.д. Эффективность социальной работы зависит не только от уровня подготовки социального работника, знаний, опыта, но и от уровня методического оснащения учебного процесса, создание комплектные базы для прохождения практики и стажировки.

Открытие кафедры «социальная работа» в ТНУ, является важным шагом дальнейшего развития социальной работы, как профессиональной деятельности, так и учебной дисциплины, и научного направления в Республике. Здесь необходимо отметить важную роль Международных гуманитарных организаций в создание и развитие социальной работы как профессия в ВУЗах Таджикистана. С помощью и поддержкой международной организации ЮНИСЕФ и отделение Фонда открытого общества в Таджикистане создана учебная база для организации и проведения занятий по этой профессии.

Первоначально для проведения занятий в этих курсах была приглашена профессор университета имени Бориса Гринченко Украинской республики, Зверева Ирина Димитриевна. Она и стояла у истоков формирования и развития социальной работы как профессия в Таджикистане. Именно в это время был разработан учебный план для подготовки социальных работников с высшим образованием. Так же совместно с Российскими и Украинскими коллегами в том же году было подготовлена и издана «Энциклопедия социальных работников» ставшая первым учебником для студентов, магистров так же специалистов социальной работы. Благодаря, кропотливому труду преподавателей кафедры, в течение не большой промежуток времени изданы ряд учебных пособий: «Введение в социальную работу», «Социальная работа с семьей», «Руководство для социального работника», «Этический кодекс социального работника», «Социальная работа в постсоветских странах» на родном таджикском языке.

Как правильно отметила Черкасова Ю.А., уровень образования влияет на качество трудовых ресурсов, и это в свою очередь, сказывается на состоянии экономики государства. В процессе обучения происходит становления человека как личности, а его профессиональная подготовка создаёт условия для социальной мобильности [3, с.92].

Учитывая вышесказанное, кафедра с первых дней своей деятельности, наряду с теоретической подготовкой специалистов социальной работы, поставила целью проводить практические занятия на базе центров социального обслуживания людей с ограниченными возможностями, детей-сирот, престарелых, специализированных школ-интернатов для детей с ограниченными возможностями, кризисных центров и т.п.

Практика показывает, что успех социальной работы находится в прямой зависимости от степени сотрудничества действующих специалистов социальных служб и вузов. Социальное партнерство является важнейшим фактором, влияющим на его качество, поскольку позволяет включить в организацию педагогического процесса главных потребителей образовательных услуг, имеющих свои интересы, свои представления о задачах и роли профессионального образования, его качестве. [4, с.90].

Студенты кафедры социальной работы ТНУ проходят производственную практику в аппаратах Министерства здравоохранения и социальной защиты, а также в Министерстве труда, миграции и занятости населения, Государственных агентствах по социальному страхованию и пенсиям, социальной защиты. Постоянными партнерами кафедры являются: Кризисный центр при комитете по делам женщин и семьи при правительстве Республики Таджикистан, Центр обучения взрослых при Министерстве труда, миграции и занятости населения РТ, государственное учреждения Национальный реабилитационный центр детей-инвалидов «Чорбог» и многие другие государственные, общественные и международные организации.

Социальные работники-специалисты широкого диапазона деятельности, которая направлена на нужды конкретного человека, семьи группу людей. Такое положение формирует заказ общества, который находит свое отражение в квалификационных и этических стандартах специалиста, в комплексной системе подготовки социальных

работников, обеспечивающей необходимую профессиональную компетентность и развитие духовно-нравственных качеств.

Всем известно, что социальной защите населения всегда отводится огромная роль. От состояния социальной сферы, эффективности проводимой государством политики в сфере социальной поддержки граждан зависит стабильность общества, его устойчивое развитие, а в итоге, его национальная безопасность. А для этого нужно иметь квалифицированных кадров, на которых можно было бы положиться.

Ключевые слова: социальная работа, социальное государство, социальная функция, социальный работник, социальная политика.

Литература:

1. Конституция Республики Таджикистан. - Душанбе, 2016. - С. 44.
2. Морозова Л.А. Функции Российского государства на современном этапе //государство и право, 1993 №6. с.100.
3. Черкасова Ю.А.// Практическое обучение как фактор становления профессиональной субъективной позиции будущих специалистов социальной работы. М., 2016. - С.92.
4. Фирсов М.В., Студёнова Е.Г. Наместникова И.В.//Введение в профессию «Социальная работа». М., 2016. С.90.

БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТЬ КАК СОЦИАЛЬНЫЙ ИНСТИТУТ СОВРЕМЕННОГО ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Севи́ль ИСМАИЛОВА

Бакинский Государственный Университет,
доцент кафедры Социологии, доктор философии по философии,
Азербайджан, БАКУ
sevilisa@mail.ru

Актуальность темы. В последние годы проблемам благотворительной деятельности и её связи с процессами формирования гражданского общества уделяется всё большее внимание. Современная благотворительная деятельность выступает в качестве, как индикатора, так и катализатора развития гражданского общества. В рамках первого аспекта, она являет собой «лакмусовую бумажку», поскольку по состоянию развития благотворительного сектора можно судить и об уровне духовно-нравственного развития общества. В контексте второго аспекта, она проявляется как один из источников развития гражданского общества, ведь она инициирует, стимулирует и мотивирует развитие новых социальных инициатив и способствует росту гражданской культуры.

Сегодня становление в Азербайджане гражданского общества и совершенствование системы государственного управления приводит к необходимости повышения роли благотворительности в азербайджанском обществе. Благотворительность играет ключевую роль в мобилизации общественной инициативы, служит эффективным инструментом объединения усилий институтов гражданского общества и органов государственной власти в преодолении бедности, решений многих социальных проблем.

Методы и методология. В данной работе были использованы методы анализа документов и научной литературы. В статье использованы также такие методы научного познания, как историчность, логичность, аналогия, систематичность.

Выводы и рекомендации. Анализ основных задач государственной социальной политики Азербайджанской Республики на ближайшую и долгосрочную перспективу позволяет сделать вывод о том, что добровольчество должно системно развиваться в стране. При этом создание основ государственной политики по поддержке добровольческой деятельности необходимо строить с учетом рекомендаций ООН, международного опыта и наработок, накопленных в Азербайджане. В практическом воплощении это подразумевает, что государственная социальная политика будет направлена не только на получателей государственной помощи из числа социально уязвимых категорий населения, но и значительную часть граждан, готовых добровольно участвовать в реализации общественно значимых инициатив. В этом случае, как и во многих экономически развитых странах, добровольчество будет служить эффективным инструментом государственной политики в сферах молодежной, социальной политики, занятости и реализации прав граждан на полноценное участие в жизни и делах страны, и, как следствие, социально-экономического развития страны на ближайшую и долгосрочную перспективу. В целом развитие института благотворительности позволит консолидировать нацию и гармонизировать существующие общественные отношения, сделать их более гуманными.

Ключевые слова: благотворительная деятельность, добровольчество, гражданское общество, современное азербайджанское общество.

UŞAQLARIN ŞƏXSİYYƏTİNİN FORMALAŞMASINDA SOSIAL BƏRABƏRSİZLİYİN VƏ ƏSAS STEYKHOLDERLƏRİN ROLU

Yaqut ƏLİYEVƏ

Bakı Dövlət Universiteti,

Sosiologiya kafedrasının dosenti, sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan, BAKI

yaqutaliyeva@bsu.edu.az; orcid.org/0000-0003-2051-8416

Tədqiqatın aktuallığı. Uşaqların şəxsiyyətinin formalaşması və inkişafı prosesinin optimallaşdırılması problemi dövrümüzün fundamental, prioritet və aktual sosial problemlərdən biridir. Bu proses həm şəxsiyyət, həm də cəmiyyətin sosial sərəştəsinin formalaşması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ümumiyyətlə, qloballaşma şəraitində uşaqların şəxsiyyətinin formalaşması və inkişafı probleminin təhlili həm nəzəri, həm də praktik baxımdan olduqca aktualdır.

Maddi və mənəvi həyatda baş verən dəyişikliklər Azərbaycan cəmiyyətinin sosial dəyərlərə, ailəyə baxışlarını dəyişdirdi ki, bu da öz növbəsində uşaqların (gənc nəslin) tərbiyəsi və formalaşmasında özünü göstərir. Həyatın sosial-iqtisadi şərtlərinin transformasiyası, qloballaşma prosesinin problemləri, gəlirlərin qütbləşməsi və s. cəmiyyətin dərin bir şəkildə differensiasiyasına gətirib çıxartdı. Bir tərəfdən hələ ki, uşaqların yüksək keyfiyyətli təkraristehsalı, tərbiyəsi və inkişafı üçün kiçik bir əlverişli mühitin formalaşmasına, digər tərəfdən isə ümumi ziddiyyətli bir vəziyyət indiyədək nail olunanların məhv edilməsinə səbəb oldu.

Tədqiqatın məqsədi. Tədqiqatın başlıca məqsədi cəmiyyətdə sosial bərabərsizliyi ictimai sistemin çox mühüm reallıqlarından biri, ciddi və əhəmiyyətli təsir gücünə malik olan amili kimi təhlil etməkdən, uşaqların şəxsiyyətinin formalaşmasını mürəkkəb, kompleks xarakterli fundamental proses kimi araşdırmaqdan ibarətdir.

Metodlar. Uşaqların şəxsiyyətinin formalaşmasının ən müxtəlif problemləri müntəzəm surətdə araşdırılmalı, qloballaşma dövrünün real çağırışlarına mümkün qədər doğru, obyektiv tələbatları ödəyə bilən əsaslı cavablar axtarırları intensivləşməlidir. Tədqiqatın müxtəlif mərhələlərində elmi biliklərin əsas metodlarından, o cümlədən induksiya, deduksiya, sistemli və fənlərərası analiz metodlarından, həmçinin müqayisə, analiz və sintez metodlarından istifadə edilmişdir. Bu problemin öyrənilməsində istifadə olunan sosioloji metodlar arasında ekspert sorğusu, sənədlərin elmi müşahidəsi və təhlili metodlarını qeyd etmək olar. Tədqiqatda elmi ədəbiyyatın, milli qanunvericiliyin, statistik məlumatların, İnternet resurslarının və s. nəzəri təhlilindən istifadə edilmişdir.

Nəticə. Uşaqlar - cəmiyyətin gələcəyidir! Bir insanın bütün əsas xüsusiyyətləri və keyfiyyətləri, həyat təcrübəsinin toplanması ilə əldə edilən və bir insanın müəyyən bir yaşa çatdığı zamandan əvvəl görünə bilməyəcəyi xüsusiyyətlər istisna olmaqla, uşaqlıqda formalaşır. Uşaqlıqda əsas cəhətlər formalaşır: motivasiya (qarşıya qoyduğu maraqlar, hədəflər); instrumental (məqsədə çatmaq üçün alətlər); stil şəxsiyyət xüsusiyyətləri (mizaç, xarakter, davranış üsulları, maneralar). Uşaqlıq yaşı, məzmunu və inkişaf istiqaməti baxımından yetişmə və şəxsiyyətin formalaşmasının digər yaş mərhələləri arasında ən çətinidir.

Uşaqlıqda şəxsiyyətin inkişafı müxtəlif sosial institutların təsiri altında baş verir: ailə, məktəb, kütləvi informasiya vasitələri (KİV) və sosial mühit. Şəxsiyyətin inkişafı prosesində bir yaşdan üç yaşadək ailə üstünlük təşkil edir. Məktəbəqədər uşaqlıq dövründə, ailəyə həmyaşıdlar, digər yetkin insanlar, mövcud olan KİV-lər ünsiyyətə əlavə olunur. Məktəbə qəbul ilə: həmyaşıdları, müəllimlər, bəzi fənlər və işlər, KİV. Yeniyetmə yaşından başlayaraq: yaşlıları, dostları ilə ünsiyyət. Bundan sonra şəxsiyyətin özünü tərbiyyə və özünü inkişaf etdirməsi mərhələsi gəlir. Bundan əlavə, müasir təhsil və tərbiyə şərtləri, ümumiyyətlə, uşaqların yaşadığı və inkişaf etdiyi sosial mühitin şərtləri, uşaqların şəxsiyyətinin formalaşmasına və onlarla əlaqəli problemlərə

səbəb olan amillər üçün katalizator rolunu oynayır. Həmçinin, xüsusilə bu şərtlər arasında uşaqların idrak, psixososial inkişafının yeni bir vəziyyətə transformasiya olunmasında informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişafını vurğulamaq lazımdır. Cəmiyyətin və ailənin problemləri ilə əlaqəli fərqli həyat standartları, qloballaşma ilə əlaqədar olaraq ölkənin daxil olduğu yeni həyat şərtləri, hamısı birlikdə götürülərək araşdırılan problemin bu qədər aktuallaşmasına səbəb oldu. Eyni zamanda, ümumiyyətlə, Azərbaycanda əhalinin müəyyən bir hissəsinin həyat səviyyəsinin aşağı düşməsinə, öyrənişmiş həyat tərzinin və mənəvi-dəyər yönümlərinin dəyişməsinə, ailədəki psixoloji iqlimin pisləşməsinə, tərbiyə və təhsil imkanlarının zəifləməsinə səbəb olan sosial-iqtisadi dəyişikliklər, sosial yetimliyın artmasını, uşaqlara qarşı baxımsızlığı və uşaqların şəxsiyyətinin formalaşmasına mənfi təsir göstərən digər problemləri müəyyən edən səbəblərdir.

Ailə uşağın mənəvi əsasının, həyat prinsiplərinin formalaşmasında əsas rol oynayır. Ailə şəxsiyyəti yaradır və ya onu məhv edir, üzvlərinin psixi sağlamlığını möhkəmləndirmək və ya sarsıtmaq ailənin hakimiyyətindədir. Ailə bəzilərinin şəxsi meyillərini təşviq edir, eyni zamanda başqalarını ruhdan salır, şəxsi ehtiyaclarını təmin edir və ya boğur. Ailə təhlükəsizlik, zövq və özünü dərk etmək üçün imkanları strukturlaşdırır. O, eyniləşdirmə sərhədlərini göstərir, şəxsiyyətdə onun "Mən"inin bir obrazının yaranmasına kömək edir. Uşaqların böyüməsi prosesi ailədə münasibətlərin necə qurulmasından, yaşlı nümayəndələri tərəfindən hansı dəyərlərin və maraqların önə sürülməsindən asılıdır. Ailənin iqlimi bütün cəmiyyətin mənəvi mühitinə və sağlamlığına təsir göstərir. Uşaq böyüklərin davranışına çox həssasdır və ailə tərbiyəsi prosesində öyrəndiyi dərsləri tez bir zamanda mənimsəyir. Problemlə ailədən olan uşağı yenidən tərbiyə etmək demək olar ki, mümkün deyil. Uşaq müəyyən qaydaları artıq öyrəndikdən sonra tərbiyədəki bu kimi boşluqları cəmiyyət ödəyəcək. Ailə uşağı həyata hazırlayır, onun ilk və ən dərin sosial ideallarının mənəbidir, vətəndaş davranışının əsasını qoyur.

Tərbiyənin təşkilinin ən vacib prinsipi onun kompleksli olması və differensial yanaşmasıdır. Komplekslilik, formalaşmaqda olan şəxsiyyətə (onun maraqları, tələbatları, ağıl /zehni/ və duyğuları) mümkün qədər hərtərəfli təsir etməsi zəruriliyi, tərbiyə prosesinin əsas istiqamətlərinin vahidliyi - siyasi, əmək, mənəvi, etik və s. deməkdir. Tərbiyəyə təsir vasitələrinin müxtəlifliyi, tutarlılığı, məqsədüyükunluğunu və ölçüsünün maksimum dərəcədə olması zəruridir. Adaptiv-inkışaf edici sosiallaşma konsepsiyası şəxsiyyətin formalaşması prosesində tərbiyənin yerini və rolunu ən dolğun və adekvat şəkildə açıqlamağa kömək edir. Bioloji, psixi və sosial səviyyələrin hər birində spesifik şərtləri və səpmaları nəzərə alaraq, o /sosiallaşma prosesi/ özünü bütöv insan üzərindəki tərbiyə təsirlərinə yönəltməyə imkan verir. Bir insanın sosiallaşması həyatı boyu davam edir və bu, yaradıcı, mobil bir şəxsiyyətin davamlı tərbiyəsinin təşkili üçün ilkin şərtlər yaradır.

Uşaqların şəxsiyyətinin formalaşması və inkişafının öyrənilməsinə elmi yanaşma çoxdan formalaşmışdır, çünki bu problem insan cəmiyyətinin özü ilə eyni qədim tarixə malikdir. Gənc nəslin təlim və tərbiyəsi cəmiyyətin sağlam funksionallaşması üçün böyük əhəmiyyət daşıyır və buna görə də qədim zamanlardan bəri ictimaiyyətin, dövlətin və ümumiyyətlə rəhbər strukturların diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu bütün bu mürəkkəb problemlərin həlli üçün elmi əsaslandırılmış bir proqramın hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə zərurət var. Fikrimizcə, proqramda ailə və ictimai həyatın iqtisadi, sosial, təhsil, mənəvi sferalarında yaranan ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasına və ya ən azı azaldılmasına yönəlmiş tədbirlər, tövsiyələr, planlar, ölçü sistemi nəzərdə tutulmalıdır, çünki bunlar, uşaqların şəxsiyyətinin formalaşması və inkişafına təsir göstərir. Müasir ictimai həyatın dəyişilməsi şəraitində, tərbiyə prosesinin xarakterinin yenidən nəzərdən keçirilməsi və bu məsələnin - uşaqların şəxsiyyətinin formalaşmasının fənnlərərası həlli bu günün reallıqlarına və cəmiyyətin gələcəyinə, dövlətimizin müasir sosial siyasətinə cavab verən müasir bir konsepsiyanın formalaşdırılmasına zərurət yaranmışdır. Bu amillər arasındakı ziddiyyət nə dərəcədə optimal, razılaşdırılmış şəkildə həll olunarsa, cəmiyyətin gələcəyi bir o qədər ahəngdar və effektiv bir şəkildə qurulacaqdır.

Açar sözlər: uşaqlar, şəxsiyyət, sosial bərabərsizlik, steykholderlər.

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Фарах ХАЛИЛОВА

Бакинский Государственный Университет,
преподаватель кафедры Социологии, доктор философии по социологии
Азербайджан, БАКУ
pionkaran@mail.ru

Международно-правовая культура, являясь неотъемлемой компонентой международной социально-политической действительности, во многом отражает статус-кво в системе международных отношений. Представляя собой совокупность ценностей и норм, определяющих сознание и поведение субъектов международных отношений, международно-правовая культура выступает в качестве одной из основных детерминант и регуляторов международной реальности. Сей самый факт, а именно большая значимость данного фактора нашей действительности, включая современные международные реалии, заставляет ученых и практиков обращать особое внимание на данный фрагмент реальности.

Итак, каковы основные проблемы, с которыми мы сталкиваемся в современной международно-правовой действительности в связи с фактором международно-правовой культуры? Современная международная действительность, как и в предыдущие времена, демонстрирует наличие серьезных проблем в данной сфере, что можно увидеть на примере многочисленных фактов нарушения норм международного права по всему миру. Азербайджан также столкнулся с вопиющими фактами нарушения норм и принципов международного права. Отсутствие должной реакции множества ведущих акторов международных отношений на проживаемые нашей страной проблемы, связанные с разрешением Нагорно-Карабахского вопроса, наносит ощутимый урон нормализации и стабилизации ситуации в регионе, тормозя все усилия, направленные на окончательное урегулирование ситуации и развитие мира и сотрудничества в заданной социально-географической плоскости. В свою очередь, игнорирование серьезности ситуации фактически вызывается наличием пробелов в системе международно-правовой культуры, что проявляется во множестве фактов, включая деформированное состояние международно-правовой культуры, искажение реальности ввиду ложно понимаемых национальных интересов, в том числе наличия заинтересованности в нагнетании ситуации и пролонгации конфликта, игнорировании принимаемых международно-правовыми организациями решений (четыре резолюции Совета Безопасности ООН по Нагорно-Карабахскому конфликту), имитации заинтересованности в скором урегулировании проблемной ситуации, принятии неадекватных решений как на уровне отдельных государств, так и международных структур и т.д.

Несмотря на все имеющиеся проблемы, противоречия и сложности проживаемой нами действительности, выход из критических ситуаций возможен, что подтверждается изменениями и сдвигами в разрешении множества проблемных ситуаций, происходящими по всему миру, если даже за это приходится расплачиваться множеством жертв. Современные глобализационные процессы представляют большие возможности для достижения положительных результатов в деле урегулирования различных конфликтов, подводя сознание человечества ко всё большему осознанию единства судеб человечества и необходимости созидания общечеловеческой солидарности, а не нагнетания напряженности. Мы не в состоянии осознать весь свой потенциал, который разворачивается и реализуется постепенно, и все встречающиеся на нашем пути препятствия, сложности и нежелательные состояния, имеющие нередко весьма негативные и жестокие последствия, которые можно до

какой-то степени понять и принять тот факт, что они неизбежны как следствие недостаточного уровня понимания всего происходящего в нашей действительности. Усиление глобализационных процессов, несмотря на всю противоречивость ситуации, имеет в качестве одного из положительных эффектов возможность в большей степени осознавать все последствия принимаемых и реализуемых решений с позиции их последствий для всего человечества, тем самым увеличивая степень ответственности ведущих игроков международной арены, как, впрочем, и всех остальных сознательных представителей человечества, тем самым формируя соответствующий уровень и контент международно-правовой культуры.

Ключевые слова: международные отношения, международное право, международно-правовая культура, глобализационные процессы.

О НЕКОТОРЫХ АКТУАЛЬНЫХ ВОПРОСАХ ПРОЦЕССА УПРАВЛЕНИЯ СИСТЕМОЙ ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА

Севиндж АЛИЕВА

Бакинский Государственный Университет,
преподаватель кафедры Социологии, доктор философии по социологии
Азербайджан, БАКУ
sevinc.aliyeva.nadir@bsu.edu.az ; yagut_family@mail.ru

Перемены, происходящие в нашей республике, в том числе и в системе образования заставляют по-новому взглянуть на задачи социологии образования. Одной из главных задач становится разработка новой теоретической концептуальной организационно-управленческой модели. Разработка нового концептуального подхода к воспитательной и образовательной деятельности в системе образования нашей республики, - есть условие успешного управления воспитательным и образовательным процессами. Здесь особое значение имеет процесс демократизации образования.

Необходимость исследования данной проблемы для Азербайджанской Республики объясняется следующими факторами-обстоятельствами:

а) все сферы общественной жизни напрямую связаны со степенью эффективности функционирования образовательной системы, так как субъекты всех вышеуказанных сфер жизнедеятельности готовятся именно в сфере образования. Стало быть, от качества образования зависит качество готовящихся субъектов деятельности, а от качества субъектов деятельности, зависит эффективность функционирования всей социальной системы;

б) как элемент социальной системы, сфера образования должна быть реформирована с учётом жесткой системы связи координации и субординации, с точным определением места и роли системы образования во всей социальной системе. Нарушение этих требований, привело к качественным и количественным диспропорциям, дисбалансам и асимметрии;

в) ввиду того, что обнаружилось резкое разграничение системы образования и реальных процессов, происходящих в жизни общества, необходим системный подход к управлению образованием, а также должны быть учтены все внешние и внутренние связи этой системы – экономические, политические, правовые, ценностно-нравственные и т.д. Этого требует переход из одного социально-экономического строя в другой.

Структуру социального управления системы образования можно обозначить следующей схемой: 1) детальное изучение существующего положения, сбор полной и достоверной информации об этом, предварительная обработка и обобщение её с целью определения объективных тенденций и направлений реформ; 2) принятие обоснованного решения, для реализации которого имеются все реальные возможности; 3) определение принципов демократической системы контроля за исполнением решения; 4) организация службы по сбору информации, поступающей по каналам обратной связи из управляемых учреждений и предприятий, оперативное реагирование на эту информацию выработка системы мер по корректировке управленческой деятельности; 5) разработка перспективной программы приоритетов в системе образования, исходя из результатов управленческой деятельности.

Управление системой образования должна быть максимально упрощена, освобождена от всё ещё существующих бюрократических препятствий, от многочисленных «запретительных» инструкций, постановлений, положений и т.д. Всё это, во-первых, устранило бы дублирование одних и тех же функций многими структурами; во-вторых, четко обозначило бы ответственность каждого структурного подразделения и каждого ответственного работника за их деятельность.

Ключевые слова: организационно-управленческая модель, система образования.

МЕДИА В ГЛОБАЛЬНОМ МИРЕ

Лейла ФАЙРУШИНА

Бакинский Государственный Университет,
преподаватель кафедры Социологии,
Азербайджан, БАКУ
lelafayrushina@gmail.com

В современном мире, с переходом к глобализации и цифровому информационному пространству, медиа играют ключевую роль в формировании общественного мнения, культурных практик и даже политических процессов. В последние десятилетия мы стали свидетелями глубоких и быстрых изменений в сфере медиа и информационных технологий, что оказывает множество влияний на общество и культуру. Актуальность данной темы подчеркивается не только скоростью этих изменений, но и их сложностью и масштабами, которые охватывают весь глобальный информационный ландшафт. Современные медиа сталкиваются с рядом вызовов в условиях глобализации, таких как увеличение распространения дезинформации, сближение культур, изменения в способах потребления контента. Существующие точки зрения о будущем медиа варьируются от оптимистических, где новые технологии могут стимулировать творческие и инновационные подходы, до пессимистических, где глобализация может привести к гомогенизации и потере культурной идентичности. Однако, невозможно проигнорировать тот факт, что медиа являются неотъемлемой частью нашей жизни, и их будущее остается предметом глобального обсуждения. Считается, что будущее медиа будет тесно связано с развитием и использованием искусственного интеллекта, расширенной реальности и глобальных информационных сетей. Поэтому, понимание будущего медиа становится не только актуальным, но и неотложным, чтобы обеспечить разумное развитие медиа-сферы в глобальном масштабе.

1.Эволюция медиа в условиях глобализации: анализ изменений в информационных потоках и их влияния на культуру и общество.

2.Роль социальных медиа в формировании общественного мнения и политических процессов в мировом масштабе.

3.Влияние медиа на культурный империализм и сближение культур в глобальном масштабе.

4.Этика и ответственность журналистики в эпоху цифровых медиа и распространения фейковых новостей.

5.Развитие новых форм и технологий медиа: потоковое видео, виртуальная и дополненная реальность и их влияние на информационное потребление.

6.Медиа и глобальные вызовы: роль информационных ресурсов в распространении информации о глобальных проблемах, таких как изменение климата, бедность и пандемии.

7.Контроль и цензура медиа в разных странах и их влияние на свободу слова и доступ к информации.

8.Взаимосвязь между медиа и экономикой: реклама, монополии и влияние медиа-корпораций на рынок.

9.Образы и стереотипы в медиа: анализ представления различных культур и наций в мировых медиа.

10.Медиа и образование: роль медиа в обучении и формировании медиаграмотности в глобальном контексте.

Исследование медиа в глобальном мире представляет собой сложную и многогранную задачу. Она требует глубокого анализа как технических аспектов развития

медиа-технологий, так и их социальных, культурных и политических последствий. Необходимость соблюдения этических стандартов в медиа, борьба с дезинформацией, разработка стратегий информирования о глобальных проблемах, исследование влияния медиа на экономику и формирование образовательных практик - все эти аспекты требуют внимания и долгосрочных усилий со стороны исследователей, активистов и практиков в области медиа и информационных технологий. Это также предоставляет возможности для разработки эффективных стратегий использования медиа в целях создания более информированных, ответственных и глобально ориентированных обществ.

Ключевые слова: медиа, глобализация, информационное пространство, общественное мнение.

ВАЖНОСТЬ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ

Айнура РАШИДОВА

Бакинский Государственный Университет,
преподаватель кафедры Социальной работы,
доктор философии по социологии
Азербайджан, БАКУ
aynur.rashidova@bk.ru

Умение правильно построить коммуникацию с клиентом – это залог эффективности реабилитации и выхода из трудной жизненной ситуации. Правильная коммуникация это самый важный ключевой момент в построении работы с бенефициаром. От правильного подхода зависит дальнейшее развитие событий.

Актуальность выбранной темы объясняется тем, что насколько бы новые информационные технологии и искусственный интеллект внедрялись бы в нашу социальную жизнь, они никогда не заменят общения вживую. То эмоциональное состояние которое чувствует клиент и то как управляет ситуацией социальный работник очень важны. Эмпатия, общение, терпение и критическое мышление — самые важные из навыков социальной работы, необходимых в этой профессии. Успешным является общение, которое помогает лучше понимать людей, а значит, и ситуации. Это помогает социальному работнику укреплять уважение и доверие. Это значит что не эффективные коммуникации не могут помочь клиенту, напротив могут ещё больше усугубить ситуацию. Выявив и устранив барьеры, социальный работник может добиться правильного общения с клиентом. Устранив барьеры прежде всего можно добиться того, что клиент начнет доверять социальному работнику. Именно от правильной постройки доверительных отношений и зависит реабилитация и восстановление клиента. Для эффективного построения беседы социальный работник работая над собой должен периодически развивать свои навыки эффективного общения. В литературе выделяют в основном шесть различных секторов, над которыми предстоит работать социальному работнику, чтобы развить свои коммуникативные навыки. 1. Вербальное общение; 2. Невербальное общение; 3. Активное слушание; 4. Самосознание; 5. Эмпатия; 6. Саморазвитие.

Как основной метод был применен метод обзора и анализа литературы и кейсов.

Эмпатия как один из важных коммуникативных навыков позволяет социальному работнику понимать их и разговаривать с клиентами, а не просто говорить с ними. Тем самым устанавливается связь с клиентами и через их чувства через зрительный контакт, внимание и мимику. Социальный работник тратит дополнительное время и энергию, чтобы встать на место клиента, почувствовать и показать, что понимают их, и то что они чувствуют. Тем самым смотря на проблему через их призму и их эмоции. Это требует немного больше времени и энергии, но приводит к гораздо более эффективному решению. Эмпатия – это способность доверять. Если клиенты доверяют социальному работнику, они будут более открытыми и искренними. По мере укрепления доверия будет происходить больше обмена информацией, чувствами и мыслями. Обмен расширяет основу, на которой социальный работник и клиент могут общаться друг с другом.

Исследования показывают, что студенты лучше всего учатся на реальных кейсах и практическом опыте, а не только на теоретических концепциях. Когда студенты знакомятся с ситуациями и сценариями из реальной жизни, они могут понимать и применять свои знания более творчески. Такой подход побуждает их мыслить нестандартно, решать проблемы и

развивать навыки критического мышления. Обучаясь на реальных кейсах, студенты могут увидеть практическое применение того, что они изучают в учебном процессе.

Исследования ясно показывают, что эмпатия - это критический элемент для демонстрации эмоционального интеллекта, построения здоровых отношений и эффективного общения. Нашим основным инструментом демонстрации эмпатии является желание и способность задавать качественные вопросы. Активное слушание — это правильный способ слушать, когда социальный работник желает помочь клиенту внести ясность в свои мысли. Социальному работнику важно иметь способность задавать хорошие вопросы, которые побуждают клиента думать по-другому и решать ситуации для себя.

Ключевые слова: коммуникация с клиентом, эмпатия, общение, кейс метод, критическое мышление, навыки социальной работы.

THE IMPORTANCE OF DEVELOPING COMMUNICATION SKILLS OF SOCIAL WORKERS

Aynura RASHIDOVA

Baku State University,

Lecturer at the Department of Social Work, Doctor of Philosophy in Sociology

Azerbaijan, BAKU

aynur.rashidova@bk.ru

Annotation. The ability to properly build communication with a client is the key to effective rehabilitation and a way out of a difficult life situation. Correct communication is the most important key point in building work with the beneficiary. The further development of events depends on the correct approach. The relevance of the chosen topic is explained by the fact that no matter how much new information technologies and artificial intelligence are introduced into our social life, they will never replace face-to-face communication. The emotional state that the client feels and how the social worker manages the situation are very important. Empathy, communication, patience, and critical thinking are the most important social work skills needed in this profession. The method of review and analysis of literature and cases was used as the main method. Research shows that students learn best from real-life cases and hands-on experience, not just theoretical concepts.

Key words: communication with the client, empathy, case method, critical thinking, social work skills.

СОЦИАЛЬНОЕ ПРОГНОЗИРОВАНИЕ И ПРОЕКТИРОВАНИЕ БУДУЩЕЙ ЖИЗНИ В КАРАБАХЕ

Заур МИКАИЛОВ

Бакинский Государственный Университет,
докторант кафедры Социологии
Азербайджан, БАКУ
zaur1529@mail.ru

После Отечественной войны стало ясно, что Нагорный Карабах полностью приведен противником в негодность. Как государство-победитель, Азербайджан находится на этапе реконструкции и восстановления жизни в Карабахском регионе. Сегодня, все меры по восстановлению жизни в Карабахе продолжаются в усиленном порядке. Для того чтобы будущий Карабахский регион отвечал стандартам современной эпохи, необходимо разработать и реализовать новые стратегические государственные программы, концепции устойчивого социально-экономического развития на основе научно-технических прогнозов и проектов, особенно социальных. Составление на основе современной науки и техники долгосрочных социальных прогнозов, разработка и реализация социальных проектов, приведут к наибольшим результатам и началу новой жизни на этих землях. Поэтому существует необходимость детального исследования данной темы. Учитывая данную необходимость, нами проводится диссертационное исследование на тему «Социальное прогнозирование и проектирование Карабахского региона Азербайджана в постконфликтный период».

Основная цель социального прогнозирования состоит в разработке социальных прогнозов – возможных вариантов исследуемого объекта, их реализации и дальнейшего развития. Социальное прогнозирование выступает одним из этапов социального проектирования, целью которого является разработка перспективных направлений развития изучаемого явления или процесса. Говоря уже о социальном проектировании, мы понимаем определение оптимального варианта будущего объекта, исходя из имеющихся ресурсов и времени, то есть построение проекта одного из вариантов социального прогнозирования.

Эффективность социальных прогнозов и проектов зависит от методов их осуществления. При этом, для получения достоверных результатов в исследовании планируется проведение следующих методов: метод экстраполяции, экспертные методы, экспертная оценка – метод Дельфи, заседания круглых столов, для согласования мнений экспертов, массовые социологические опросы, контент-анализ документов, моделирование, аналогия, матрица идей и т.д. На основе полученных результатов исследования будут разработаны долгосрочные прогнозы и проекты по поставленным направлениям.

Посредством вышеуказанных процессов будут исследоваться следующие направления (цели): строительство «умных городов и поселков» для расселения и безопасной жизни населения, восстановление дорожной инфраструктуры; обеспечение экономического развития регионов (строительство промышленных объектов, организация возможных видов туризма, создание рабочих мест и т.д.); обеспечение социальной жизни населения; восстановление историко-культурного наследия; создание системы образования и т.д.

Помимо мер, принимаемых нашим государством, применение рекомендаций и предложений, которые будут даны нами, позволит получению больших результатов. Эффективная реконструкция и восстановление будущего Карабаха еще раз будет показывать силу нашего государства и определять стратегию в международной арене.

Ключевые слова: Карабах, социальный прогноз, социальный проект.

GƏNCLƏRİN DEMOQRAFİK VƏ SOSIAL-İQTİSADI XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İbrahim ABDULSƏLİMLİ

ADPU-nun Şəki filialının Humanitar fənlər kafedrasının baş müəllimi,
sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan, ŞƏKİ
ibrahimabdulsalimli@yandex.ru

Aktuallıq: Ölkədə uğurla həyata keçirilən iqtisadi və sosial islahatlar cəmiyyətin bütün təbəqələri kimi gənclərin də milli-mənəvi inkişafına böyük təkan verib. Uğurlu daxili siyasətin ən mühüm istiqamətlərindən biri cəmiyyətin fəal hissəsi olan gənclərin yüksək dövlət qayğısı ilə əhatə olunmasıdır. Azərbaycanda həyata keçirilən gənclər siyasəti mütərəqqi xarakter daşıyır. Bununla əlaqədar onun fəaliyyətinin canlandırılması üçün bir sıra mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu günə kimi gənclərlə iş sahəsində həyata keçirilən tədbirlər Azərbaycan gəncliyinin inkişafına, cəmiyyətdə özünü təsdiq etməsinə təkan verməkdə mühüm rol oynayıb. Təkbizolunmaz faktdır ki, hər bir millətin gələcəyi ölkəsində yaşayan gənclərin cəmiyyət və dövlət tərəfindən hər növ qayğı ilə əhatə olunmasından asılıdır ki, həmin gənclər xalqını dünya ölkələri arasında layiqincə təmsil edə bilsinlər. Qloballaşan dünyada demoqrafik dəyişiklər və sosial-iqtisadi mühit bu problemin lazımı səviyyədə həll olunması üçün münbit şərait yaradır. Araşdırılan tədqiqat işi məhz bu baxımdan sosiologiya elminin tədqiqat portfoliyasında öz aktuallığına görə həmişəcavandır.

Metodlar: Tədqiqatın gedişində ölkəmizdə və xaricdə yaşayan gənclərin müasir inkişaf dinamikası, cəmiyyətdə tutduqları mövqe, ətrafda baş verən hadisələrə adekvat münasibətləri və proseslərin idarə olunmasında iştiraklarına dair bu günə qədər aparılan tədqiqatların nəticələri araşdırılmış, tədqiqatın geniş əhatəliliyi təmin etmək üçün müxtəlif sosioloji təhlil metodlarından istifadə edilmiş və konkret sosioloji tədqiqatlar apararaq, alınan nəticələr hərtərəfli təhlil olunmuşdur.

Giriş: Gənclər cəmiyyətdə və onun gələcəyində həlledici rol oynayırlar. Ölkələrin demoqrafik və sosial-iqtisadi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi cəmiyyətin mövcud vəziyyətini və inkişaf perspektivlərini daha yaxşı anlamağa imkan verir. Bu yazıda biz əsasən demoqrafik aspektləri və əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətini nəzərdən keçirəcəyik.

Əsas hissə: Demoqrafik Xüsusiyyətlər:

1. Yaş tərkibi: Gənclər ümumiyyətlə 15-34 yaş qrupuna aiddir. Bu dövr çox vaxt uşaqlıqdan yetkinliyə keçid adlanır. Demoqrafik məlumatlar göstərir ki, müxtəlif ölkələrdə bu yaş aralığı gənclərin tez-tez yer dəyişməsinə səbəb ola bilər.

2. Rəqəmlərin artımı. Bəşəriyyətin demoqrafik və sosial-iqtisadi xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamaqla yanaşı, müasir dünyada gənclərin çətinlikləri ilə bağlı bir sıra mühüm amillərə və çağırışlara da diqqət yetirilməlidir.

Nəticə: Ölkələrin demoqrafik və sosial-iqtisadi xüsusiyyətlərini müzakirə etməyə davam edərək, onların üzləşdiyi bəzi aspektlərə və problemlərə daha yaxından nəzər salaraq müəyyən etdik ki, qabaqcıl ölkələrin qazandıqları nailiyyətlər heç də onların təbii ehtiyatlarının zənginliyinə görə yox, gənclərin gələcək həyatlarına edilən investisiyaların həcmnin genişliyinə görədir.

Tövsiyələr: Təbii ki, biz iqtisadiyyatın demoqrafik və sosial-iqtisadi xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirməyə davam edəcəyik və əlavə aspektləri və tövsiyələri müzakirə edəcəyik. Gənclərin həyatında ailə münasibətləri və dürüstlük məsələlərinin daha çox önəm kəsb etməsi üçün evlilik və valideynlik də daxil olmaqla ailə fərqləri geniş təhlil olunmalıdır.

Açar sözlər: Demoqrafik problemlər, sosial-iqtisadi inkişaf göstəriciləri, gənclərin müasir problemləri, qloballaşma.

THE ROLE OF THE END OF THE NAGORNO-KARBAG CONFLICT IN THE FORMATION OF THE NATIONAL AND SPIRITUAL VALUES OF YOUTH OF AZERBAIJAN

Rubaba SHAFIBAYLI

Baku State University,
PhD student at the Department of Sociology,
Azərbaycan, BAKU
rubabashafibayli@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1656-9317

The Nagorno-Karabakh conflict between Azerbaijan and Armenia can be defined as the policy of genocide, aggression, and separatism carried out against the Azerbaijani people since the beginning of the 20th century. This aggression and unfair policy, which lasted for nearly 30 years, ended in November 2020 with the victory of the State of Azerbaijan.

The successful ending of the Nagorno-Karabakh conflict was primarily the result of the successful strategic steps of the Republic of Azerbaijan, Mr. President Ilham Aliyev, which have been taking place for years. At the same time, the role of the Azerbaijani people, especially the youth, is irreplaceable in achieving this victory. The efforts and rights of thousands of young people are great in the return of the historical lands freed from 30 years of occupation, in the historical event called the second Karabakh War between Azerbaijan and Armenia.

During the settlement of the Nagorno-Karabakh conflict, the brave, patriotic people of Azerbaijan and their youth showed fearless and brave behavior. This historical event proved the growth of national and moral values in the youth of Azerbaijan, that they always live with a sense of homeland and will always stand under the guard of the state unconditionally. Young people supported the state both materially and morally in the second Nagorno-Karabakh war, which lasted for 44 days, and prepared a large-scale action plan to convey the truths of Azerbaijan to the world, especially in the international world. In this field, many groups of volunteer youth have conveyed the righteous struggle of our country to the world countries and stated that this unfair policy, which has been going on for years, should end. Thus, after the liberation of the homeland, young people who grew up in the national and moral spirit created many organizations in the national and moral spirit, such as the "Great Return" Youth Organization, and directed their main activity to the development of the liberated lands of the Azerbaijan Republic.

The youth policy founded by the late President Heydar Aliyev and successfully continued by Ilham Aliyev spoke at this historic and decisive moment, and the young people of Azerbaijan once again proved that our state is always under the protection of intelligent, wise, brave and patriotic young people.

Division and classification, statistical method and historical method, as well as data collection and processing methods were used in the thesis.

Key words: social policy, youth policy, formation of personality, national and moral values, the concept of patriotism.

PERSPECTIVES OF THE SOCIETY'S SOCIAL DEVELOPMENT (EXAMPLE OF AZERBAIJAN)

Zumrud HUSEYNOVA

Azerbaijan National Academy of Science,
Institute of Philosophy and Sociology. PhD student,
Azerbaijan, BAKU
zumrud.huseynova2023@gmail.com

Social development and its optimal prospects existed both in the 20th century and in the 21st century in Azerbaijani society. Issues such as social protection of the low-income class, pension provision, social benefits, social service, determination of development directions of social areas, social infrastructure and improvement of the living standard of the population have been resolved in the strategy established by the national leader Haydar Aliyev during his rule. Commander-in-Chief Ilham Aliyev is carrying out successfully the reconstruction work in Karabakh after the historic victory.

After the war, the restoration and development of the economy in the liberated territories of Azerbaijan was identified as one of the main directions of the state's activities. The government's social policy is related to the following issues in this direction –

1. Construction and development of the economy destroyed as a result of the war;
2. The gradual return of internally displaced persons to their native lands.

The complete destruction of flora and fauna along with social infrastructure in the territories occupied by the Armenian invaders makes it urgent to expand the possibilities of using the latest achievements of technology as well as human resources. The construction works are accompanied by Armenian vandals constantly violating the ceasefire in the border areas, which requires the improvement of the military capabilities of our country at the same time.

Currently, a large migration has begun to Karabakh. The first migration was to the city of Zangilan. Then to Lachin and Fuzuli. According to the information of the State Committee for the Affairs of Refugees in general, approximately 400 families of former IDPs (up to 2 thousand people) have been resettled permanently in the East Zangezur and Karabakh economic regions.

The implemented purposeful and large-scale projects serve the rapid revival of the economic regions of Karabakh and East Zangezur, the sustainable settlement of the population and the provision of sustainable economic activity, as well as create a sound foundation for the transformation of those areas into a highly developed region.

The complete looting of the liberated territories, the lack of conditions for people to live made necessary to create a social infrastructure here. The government of Azerbaijan intends to build "smart cities" and "smart villages" in these areas, to restore the collapsed economy and revive market mechanisms with taking advantage of the achievements of ITK.

The great return to the territories freed from occupation has been identified as one of the five National Priorities of Azerbaijan until 2030. Based on these National Priorities, the "Socio-economic Development Strategy of the Republic of Azerbaijan in 2022-2026" is an essential document that serves to achieve the goals of the new development stage.

The post-war period is accompanied by contradictory economic development in all countries. Thus, the recovery of the economy destroyed by the war is a long-term and hard-working process. The duration of the war has a significant impact on the restoration of the pre-war economic model and it makes the application of innovative approaches more urgent. In the post-war conditions, Azerbaijan defined the implementation of the concepts of "smart city" and "smart village" as the main goal of economic development in the liberated territories.

Key words: social development, smart city, society, innovative approach, liberated territories.

HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANIN XİLASKARI VƏ QURUCUSUDUR

Elnarə ƏHMƏDOVA

Şəki rayon Orta Zəyzid kənd 2N-li tam orta məktəb,
Azərbaycan, ŞƏKİ
elnare.ehmedova.2012@mail.ru

Xatirə ŞABƏDDİNOVA

Şəki şəhər 11N-li tam orta məktəb,
Azərbaycan, ŞƏKİ
xatire.shabeddinova@gmail.com

Elə liderlər var ki, tarix onları unutmur, amma tarixin özünü yaradan liderlər də var. Bəli, tarix keçmişlə bağlı həqiqətlərin öyrənilməsində faktoloji vasitədir. Tarixin özünü yaradan isə cəmiyyətin inkişafını təmin edən hərəkətverici qüvvələr, uzaq görən ideya və düşüncələri ilə tarix yazan dahi şəxsiyyətlərdir. Həmin dahilər öz qətiyyətləri ilə mənsub olduqları xalqı arxasınca aparıb, ən taleyüklü məqamlarda qalib rolunu oynamışlar. Xoşbəxt o xalqdır ki, Vətənə sevgisi, xalqa ehtiramı, dövlətə sadıqlığı ilə hər bir kəsə örnək olan, zəkası, dühası və istedadı ilə dünyada tanınan, bütün ömrünü doğma xalqının xoşbəxt gələcəyi uğrunda mübarizəyə həsr etmiş şəxsiyyətləri var. Bir çox xalqın milli azadlıq və istiqlaliyyət tarixində xilaskar rolunu oynayan dahi insanları olduğu kimi, vətənimiz Azərbaycanın da belə dahi şəxsiyyəti vardır. Bu nadir şəxsiyyət, bu dahi insan müasir dünya tarixinə parlaq və silinməz iz qoymuş, qeyri-adi zəkası, fitri istedadı ilə seçilmiş, müdrik dövlət xadimi kimi tanınmış Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevdir.

Heydər Əliyev Azərbaycanın xilaskarı və qurucusudur. İnsan fəaliyyətinin elə bir istiqaməti yoxdur ki, Heydər Əliyev dühası, Heydər Əliyev zəkası oraya işıq saçıb nur çiləməsin. Heydər Əliyevin cəmiyyətin iqtisadi, siyasi, sosial, mədəni sahələrinin ən müxtəlif aspektlərini əhatə edən geniş diapazonlu və örnək olası fəaliyyəti, müasir dövrün ən aktual problemlərinə yaradıcı münasibəti onu milli liderdən, rəhbər və siyasi xadimdən bəşəri ideyaların carçısına, ümumbəşəri dəyərləri daim zənginləşdirən hikmət və söz sahibinə çevirmişdir.

Bilirik ki, təhsil cəmiyyətdə bir çox problemlərin həllində mühüm rol oynayır. Heydər Əliyev cənabları da ölkənin, xalqın hərtərəfli rifahı və uğur qazanmasında təhsilin xüsusi rolunu həmişə nəzərə almış, yüksək dəyərləndirmişdir. Ulu Öndər bu barədə deyirdi: “Təhsil hər bir dövlətin, ölkənin, cəmiyyətin həyatının, fəaliyyətinin mühüm bir sahəsidir. Cəmiyyət təhsilsiz inkişaf edə bilməz” Heydər Əliyev ölkəmizə rəhbərlik etdiyi ilk vaxtlardan xalqın oxuyub elm, bilik sahibi olmasına daim diqqət yetirmişdir. Çünki elmi, bilikli bir xalq işıqlı gələcəyə doğru inamla addımlaya bilərdi. O, “Təhsil millətin gələcəyidir”, - deyərək gənclərin təhsilinə böyük önəm verməyə başladı. Elm və təhsilin inkişafını diqqətdən kənar qoymamış, o cümlədən elm-təhsil problemlərinə kompleks şəkildə yanaşmışdır. Ölkə başçısı bu sahədə mövcud olan problemlərin aradan qaldırılması və Azərbaycanda dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsinə uyğun təhsil strategiyasının həyata keçirilməsi məqsədilə ciddi tədbirlər həyata keçirmiş, mühüm tarixi fərman və sərəncamlar imzalamışdır. Müxtəlif fərman və digər normativ-hüquqi sənədlər təsdiq etməklə təhsilimizin dünya standartları səviyyəsinə yüksəlməsi üçün geniş imkanlar yaratdı.

Açar sözlər: Azərbaycan, dahi şəxsiyyət, lider.

HEYDƏR ƏLİYEV: MÜASİR GƏNCLİK VƏ TƏHSİL

Hicran RƏFİYEVƏ

Bakı Dövlət Universiteti,
kimya üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan, BAKI
hicran_chem@mail.ru

Məhluqə BABAYEVƏ

Bakı, 286 saylı tam orta məktəb
Azərbaycan, BAKI
diqqidi66@gmail.com

Heydər Əliyev müasir gənclər siyasətinin banisidir!

“Bizim bu günkü gəncliyimiz sağlam düşüncəli gənclikdir, vətənpərvər gənclikdir, xalqını, millətini sevən gənclikdir... Gənclərimiz mükəmməl təhsil almalı, həyatı dərinədən öyrənməli, dünyada gedən prosesləri bilməlidir. Lazımı fəaliyyət göstərərək öz xalqına, dövlətinə xidmət etməlidir.”

HEYDƏR ƏLİYEV

Gəncliyin sağlam ruhlı, savadlı, yüksək mənəvi tərbiyəyə malik olması dövlət üçün önəmlidir. Cəmiyyətin aparıcı təbəqəsi gənclədirsə, deməli, inkişaf və inteqrasiya məhz onlarla bir addımlayır. Cəmiyyətin gələcəyi gənclərdir və öz gələcəyini düşünən hər bir cəmiyyət gənclərə qayğı göstərir. Bununla da, əslində, özünün xoşbəxt və firavan gələcəyinin təmin olunması istiqamətində mühüm addımlar atmış olur. Bu məlum həqiqəti Azərbaycanda hamıdan yaxşı anlayan və bunun həyata keçirilməsi üçün lazımı tədbirləri görənlər yeganə bir insan var idisə o da Heydər Əliyev idi.

Hər bir xalq özünün xoşbəxt gələcəyi olan ümidlərini, ilk növbədə, gənc nəsillə bağlayır. Gənc nəslin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunması onun mənsub olduğu xalqın rifahının, ölkənin çiçəklənməsinin rəhnidir. Bu gün iftixar və qürur hissi ilə bildirmək istəyirəm ki, müasir Azərbaycan gəncliyi milli mənəvi dəyərlərimizi, doğma ana dilimizi, ata-babalardan qalan gözəl adət-ənənələrimizi göz bəbəyi kimi indi də qoruyub yaşadır. Azərbaycanın bugünkü gələcəyi bütövlükdə sağlam düşüncəli gənclərdir. Hər bir Azərbaycan gənci hər şeydən çox, hər şeydən artıq müstəqil Azərbaycanın bu günü, gələcəyi haqqında düşünməlidir.

Müasir gəncliyin təməlinə sağlam təhsil dayanır. Təhsil millətin gələcəyidir. Təhsil hər bir dövlətin, ölkənin, cəmiyyətin həyatının, fəaliyyətinin mühüm bir sahəsidir. Cəmiyyət təhsilsiz inkişaf edə bilməz. Biz müstəqil dövlət olaraq özümüzün təhsil sistemimizi beynəlxalq standartlara əsaslanaraq qururuq. İndiyə qədər yaranmış təməlin üzərində Azərbaycan təhsili, məktəbi bundan sonra daha da təkmilləşəcəkdir. Təhsilimizin məqsədi gənc nəsle, uşaqlara təhsil verib onları gələcəyə hazırlamaqdır. Hər bir insan gərək, eyni zamanda vətəndaş olsun. Dövlətinə sadıq, millətinə sadıq, ənənələrinə sadıq, xalqına sadıq vətəndaş olsun..

Azərbaycanın tərəqqisində, onun iqtisadi, siyasi və mədəni həyatında, demokratik dövlət və cəmiyyətin qurulmasında gənclərin rolu danılmazdır. Azərbaycanın tarixinə nəzər salsaq, onun hər mərhələsində gənclərimizin özünəməxsus rol oynadığının şahidi olarıq.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin bu sahədə həyata keçirdiyi siyasət gənc nəslin mənəvi-əxlaqi tərbiyyəsinin gücləndirilməsinə, sosial rifahının yaxşılaşdırılmasına və zəngin elmi potensialın yaradılmasına xidmət edirdi. Heç də təsadüfi deyildir ki, Heydər Əliyev hər zaman gənclərə qayğı ilə yanaşır, onların problemlərini həll etməyə çalışırdı.

Açar sözlər: müasir, gənclik, təhsil.

ƏBU NƏSR ƏL-FARABİNİN ƏSƏRLƏRİNDƏ ƏXLAQ VƏ SİYASƏT

Kəmalə PƏNAHOVA

Bakı Dövlət Universiteti,

Fəlsəfə kafedrasının müdiri, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azərbaycan, BAKI

kamalapanahova@mail.ru

Aktuallıq: Orta əsr Şərq peripatetik fəlsəfəsinin nümayəndələri təbiətşünaslıq, idrak, məntiq, siyasət və əxlaqın araşdırılması yönündə qiymətli əsərlər yazaraq, o dövrdə İslam Şərqində elm və fəlsəfənin yüksəlişinə imza atmışlar. Şərqdə ikinci müəllim adlandırılan Əbu Nəsr əl-Farabinin bu xüsusda nailiyyətləri böyükdür. Əl-Farabinin əsərlərində siyasət və əxlaq problemlərinin öyrənilməsi Orta əsrlərdə İslam bölgəsində bu sahədə aparılan tədqiqatların mahiyyətini anlamağa imkan yaradır və bunu dəyərləndirməyənlərə tutarlı cavab verir.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın məqsədi Əbu Nəsr əl-Farabinin cəmiyyətə dair əsərlərində əxlaq və siyasətin qarşılıqlı münasibətini araşdırmaqdır.

Metodlar: Tədqiqat zamanı sistemli yanaşma, komparativistika, tarixi ilə məntiqinin vəhdəti metodlarından istifadə edilmişdir.

Əl-Farabi “Xoşbəxtliyin qazanılması”, “Fəzilətli şəhər əhalisinin görüşlərinə dair” əsərlərində siyasətə əxlaqı əlaqəli şəkildə nəzərdən keçirir. Onun fikrincə cəmiyyətdə əxlaq və davranışlarda orta yolu və tarazlığı müəyyən edib qorumaq vəzifəsi dövlət başçısının üzərinə düşür. Bu tarazlığı müəyyən edib yönəltmək sənəti isə siyasət adlanır. Ona görə də əxlaqı siyasətdən ayırmaq mümkün deyil.

Əl-Farabiyə görə siyasət dövlətdə tarazlığı təmin edə bilirsə faydalıdır. Tarazlığı nəzərə almayan, hər hansı səbəbdən onu pozan siyasət isə zərərliyə. Bu balanslı siyasəti yeridə bilmək üçün dövlət siyasətinin başında kamil, fəzilətli, əxlaqlı, ədalət hissəsinə sahib, fəlsəfi bilikləri dərinlən mənimsəmiş humanist bir rəhbərin seçilməsi vacibdir. Həm də bu keyfiyyətlərə malik insanların yetişdirilməsini təmin edən qurumların qanunlar verməsi və tərtib edilən qanunların səmərəli tətbiqi də təmin edilməlidir. Mütəfəkkir qeyri-fəzilətli siyasəti qəbul etmir. Bu siyasətin cahil başçıların fəaliyyətlərinin nəticəsi olduğunu vurğulayır.

Əl-Farabi insanların yaşadıkları toplum və dövlətlərin təməlinə sevgi və ədalətin durmasının vacibliyini vurğulayır. İnsanların dinc yaşaya bilmələri üçün bir-birlərini sevmələri və hörmət etmələri lazımdır. Dövlətin bütün vətəndaşları və təbəqələri qarşılıqlı hörmət hissi ilə bir-birlərinə bağlanaraq sosial güc əldə edə bilirlər. Mütəfəkkirə görə bu isə dövlətin mövcudluğunun vacib şərtlərindən biridir. Dövlət daxilində insanların müştərək hüquqları vardır. Bu hüquqların qorunması dövlətin vacib vəzifələrindəndir.

Əl-Farabi fəzilətli və qeyri-fəzilətli dövlətlərdə xoşbəxtlik kateqoriyasına fərqli münasibətlərin olduğu fikrindədir. Ona görə fəzilətli dövlətdən fərqli olaraq qeyri-fəzilətli dövlətin əsas xüsusiyyəti onun sakinlərinin əsil xoşbəxtliyin mahiyyəti barədə doğru görüşlərə sahib olmamalarıdır. Optimal idarəetmə, düzgün qanunvericilik, asayiş, xoşbəxtlik, firavan yaşayış hər şeydən öncə biliklə əldə edilir. Belə bir biliyə isə ancaq bəzi xüsusi qabiliyyətli və fəzilətli insanlar sahib ola bilirlər. Mütəfəkkir ağıl və təcrübəyə, araşdırmaya istinad edən biliyə üstünlük verir və biliyin mahiyyətə fəzilət olduğunu vurğulayır. İnsan iradəsinin ağıla, mühakiməyə, biliyə dayanması əsas şərtidir. Düzgün fikir və bilik azadlıq mühitində doğulur. Biliyə, təfəkkürə istinad edən azadlıq insan həyatı və millətlər üçün vacib əsasdır. Əl-Farabiyə görə sağlam düşüncənin nəticəsində qərarlaşdırdığı işi gerçəkləşdirmək üçün iradəsi olan əsil azad insandır. İnsanların səadətə nail olması səbəblərindən biri də ədalətli dövlət idarəçiliyinin olmasıdır.

Nəticə: Əl-Farabi Şərq peripatetik fəlsəfəsində cəmiyyət problemlərini sistemli şəkildə şərh edən ilk mütəfəkkirdir. Mütəfəkkir özünün sosial görüşlərində Platon və Aristotel fəlsəfəsində olduğu kimi siyasət və əxlaq problemlərini vəhdətdə götürərək nəzərdən keçirir. O, öz tədqiqatlarında əmin-amanlığın hökm sürdüyü bir dövlətin elmi və fəlsəfi əsaslarını işləyərək, gələcək nəsillərə təqdim edir.

Təvsiyələr: Əl-Farabının cəmiyyəti təhlil edərkən irəli sürdüyü prinsiplər Şərq peripatetizminin sonrakı nümayəndələrinin sosial görüşlərinin formalaşmasına güclü təsir etdiyi üçün onların müqayisəli araşdırılması İslam bölgəsində sosial fikrin inkişaf dinamikasını izləməyə imkan verir.

Açar sözlər: əxlaq, siyasət, dövlət, ədalət.

ИНТЕГРАЦИЯ ФИЛОСОФИИ И ЛИТЕРАТУРЫ

Насиба Бурановна ABDULLAYEVA

Национальный Университет Узбекистана,

доктор философских наук, доцент

Узбекистан, ТАШКЕНТ

nasiba.abdullayeva.1969@mail.ru

Актуальность темы: Философия литературы считается одним из самых интересных и в то же время сложных вопросов философии. В философии преобладало множество теоретических подходов к изучению природы художественной литературы. Философия художественной литературы, её особенности, бесконечность возможностей в которых совпадают интересы человеческой природы и человечности актуальна в любое время. Философия и литература тесно связаны, они отличаются от науки своим специфическим восприятием реальности, ценностным пониманием бытия, субъективным восприятием реальности, выражением авторской позиции.

Философия и литература очень близки друг к другу, но не идентичны; литература, как и другие виды искусства, говорит на языке художественных образов, а философия - на языке концепций. «Философия» и «литература» не просто по-разному относятся к разным объектам и «говорят» на разных языках, они по-разному интерпретируют человека, его природу, возможности перспективы и историю.

Хотя сегодня существует ряд исследований по философии культуры, по философии искусства, философии литературы еще специально не изучалась ни философами, ни литературоведами. Таким образом, в мировой и узбекской художественной литературе есть много вопросов требующих философского изучения

Методы. При изучении философии литературы использовались такие логические методы, как историзм и логика, анализ и синтез, обобщение, сравнение.

Заключение.

Прежде всего, философия литературы едина в мыслях и чувствах, попытки правильно найти философские проблемы в художественных текстах помогают выработать новые подходы, предложения и соображения в этой области;

Во-вторых, художественное мышление также является определенным выражением связи философии и литературы, являясь выражением в сознании социальной реальности, человеческих отношений в обществе;

В-третьих, интегральный характер философии литературы проистекает из неразрывной взаимосвязи между двумя областями так называемой литературы и философии и природы общности, основанной на том факте, что они являются общей ценностью, принадлежащей всему человечеству;

В-четвертых, философия литературы пытается выявить моменты, которые отличают философию от литературы в ее предметах (первая связана с объективными структурами, вторая - с субъективностью), методах (в первом случае рациональных; связь с воображением, вдохновением, а во втором - с бессознательностью), результатах (первая создает знание, второе – эмоциональное воздействие).

Ключевые слова: искусство, литература, философия, философия литературы, мировоззрение, художественная форма, художественное мышление.

КОНСТРУКТИВНЫЕ И ДЕСТРУКТИВНЫЕ АСПЕКТЫ ФЕНОМЕНА ИНТЕЛЛЕКТА

Гулноза Сабировна СУЛТАНОВА

Самаркандский государственный университет имени Шарафа Рашидова
доктор философских наук (DSc),
профессор кафедры Философии и национальной идеи
Узбекистан, САМАРКАНД
sgulnoza33@gmail.com

Актуальность темы.

Процессы глобализации, происходящие в мире, оказывают как конструктивное, так и негативное влияние на интеллект во всех сферах жизни общества, в том числе человеческой, приводя к изменению масштаба гносеологических проблем, познавательной, интеллектуальной динамики у людей. Социальные, экономические и духовные изменения конструктивного характера, которые по своей сути являются революционными, в свою очередь, усиливают творческие качества человеческого капитала. Важным когнитивным следствием этого процесса является то, что формируется IQ, соответствующий современному постнеклассическому уровню науки и техники. Человеческий интеллект становится основной движущей силой экономики и производства, а также философии, науки и современных технологий. Изменение общества ведет к трансформации интеллекта. Именно поэтому в наше время интеллект поднимается на глобальные позиции благодаря прогрессу науки.

В условиях обновляющегося Узбекистана механизмы прогрессивной цифровой экономики, создание социальных и дистанционных электронных учреждений и устройств, воспитание молодых ученых-специалистов-новаторов, создающих современные научные направления и технологии, оснащение их научными и методическими идеями, проектами и рекомендациями, отвечающими современным требованиям, приобретают важное государственное значение, поскольку «...стратегия и механизмы инновационного развития нашей страны, прежде всего, это тесно связано с тем, насколько эффективно используется интеллектуальный и научно-технический потенциал, созданный в этом государстве» [Мирзиёев Ш.М составляет 1,237]. Это, в свою очередь, требует повышения интеллекта и IQ людей при проведении широкомасштабных социально-экономических реформ.

Методы и методология.

В статье использованы такие методы научного познания, как историчность, логичность, аналогия, систематичность, синтез, индукция, дедукция и сравнительный анализ.

Выводы и рекомендации.

В результате условий, присущих каждому человеку в познании вселенной, формируется некая способность. При этом под интеллектуальными способностями понимаются индивидуальные психические и физические характеристики, которые выражают способность человека к определенной деятельности и субъективные условия его способности выполнять работу. Из наших наблюдений пришли к таким соображениям. Оказывается, что познание, то есть усиление интеллектуальных способностей, также зависит от психо-ментальных и эмоциональных состояний, таких как социальная среда, мотивация, питание, образ жизни, гигиена психического труда, сильная воля, постоянная любознательность, чтение, душевное спокойствие, приподнятость.

Практические предложения и рекомендации по повышению интеллекта:

- 1) ментальная арифметика и интеллектуальность на этапе дошкольного образования важно включить игры;
- 2) переход от предоставления готовых знаний в учебных заведениях к проблемному обучению;
- 3) после 5 класса необходимо определить уровень IQ и систематически переходить к специализированному обучению;
- 4) в процессе воспитания детям должна быть предоставлена свобода и право выбора;
- 5) инцест и ранний брак должны быть прекращены;
- 6) на всех этапах обучения следует включать науку логики и философии, которая учит творческому, логическому и критическому мышлению;
- 7) рациональное питание (за счет увеличения в рационе рыбной продукции) и внедрение здорового образа жизни;
- 8) необходимо сократить количество автомобилей и приучить людей ходить пешком, как в Китае.

Ключевые слова: феномен интеллекта, разум, среда, рациональность, мышление, деятельность, способность, познание.

МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ СИНЕРГЕТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ (социально-философский анализ)

Махбуба Хотамбековна ЭРГАШЕВА

Самаркандский государственный университет имени Шарафа Рашидова,
доктор философских наук (DSc),
доцент профессор кафедры Философии и национальной идеи
Узбекистан, САМАРКАНД
ORCID: 0009-0008-4499-7443
maxbubaergasheva84@gmail.com

Актуальность темы. Глядя на развитие человечества, можно подтвердить, что какая бы страна ни достигла сегодня высокого уровня экономического развития, главным фактором в этом определяется правильностью реформы образования. Сегодня, ориентируясь на стратегию развития стран, добившихся лидерства в экономическом отношении среди стран мира, мы уверены, что во всех них экономика тесно связана с развитием науки и образования. То есть образование развитых стран в основном ориентировано на развитие экономики.

Экономическое развитие с развитием науки считается, что развитие науки напрямую зависит от эффективного образования и рационально предоставляемых знаний. Рациональное познание осуществляется во всех отношениях только через образовательный процесс. Внимание к образованию занимало важное место в обществе во все времена. Исторически известно, что даже вспылчивое пренебрежение к образованию приносит уроки, вкус которых сохранится на несколько сотен лет. Стоит отметить, что развитие, прогресс, процветание, мир, умиротворение, благословения, необходимые всему человечеству для счастливой жизни, зависят от прогресса в области образования. Упадок образования - это упадок страны, общества, человечества.

В связи с этим сегодня, в то самое время, когда различные общечеловеческие проблемы угрожают национальной и международной безопасности, совершенствование и реформирование национальной системы образования, которая может стать основой для нового этапа развития, направляющего людей к добру, становятся системными исследованиями образовательных проблем на основе нелинейного подхода. Важен практический аспект в формировании идеологического иммунитета. В этом смысле всестороннее углубленное изучение национальных корней духовно-нравственного воспитания, его синергетический анализ с точки зрения идеи современной и национальной образовательной системы сохраняет необходимость широкой организации исследовательской работы в этой области.

Материалы и методы. В нашей исследовательской работе раскрывается синергетическая система образования и ее возможности в развитии образования, в образовательном процессе. В освещении проблемы использовались возможности методологии синергетики Хакена, И.Пригожина, И.Стенгерса и др. Заслуживают внимания заслуги Бергаланфи. Также использовались труды К.М.Мэтьюза, М.С.Уайта и Р.Г.Лонга, о возможностях использования синергетики в области социального знания, Дж.Л.Джонсона и Б.К.Бертонна, рекомендуя применение теории хаоса к социально-экономическим процессам и др.

Сфера зарубежных научных исследований в области синергетики очень широка. Мы сосредоточились в основном на исследованиях, проводимых в рамках образовательной и синергетической методологии.

Выводы:

Во-первых, образование - это синергетическая система. Образовательная система

может быть объектом изучения синергетической методологии как открытая, несбалансированная, подверженная внутренним и внешним колебаниям, нелинейная, хаотичная, самоорганизующаяся, диссипативная система.

Во-вторых, в системе образования действуют синергетические законы (открытость, беспомощность, дисбаланс, порядок и беспорядок, самоорганизация). Тот факт, что сегодня современное образование исследуется как синергетическая система, она анализируется с помощью синергетических методов, важных для решения многих проблем в образовании.

В-третьих, сегодня формирование современного образовательного процесса на основе синергетических законов является требованием времени, которое может стать основой для перехода к новому этапу в системе образования. Внедрение синергетической системы образования эффективно, поскольку предлагает несколько решений многих проблем в сфере образования.

В-четвертых, формирование синергетической системы образования служит подходу, использующему новые методы контроля качества и повышения эффективности образовательного процесса. Система синергетического образования приводит к формированию нового мировоззрения, решению логического, критического, синергетического образа мышления.

В-пятых, благодаря системе синергетического образования формируются более требовательные современные кадры, самоорганизующиеся, неустанно работающие над собой, способные дать адекватную оценку собственной работе.

Ключевые слова: синергетика, методология, образовательный процесс, современное образование, порядок, хаос, флуктуация, бифуркация, синергетическая система, корпоративность, сотрудничество, открытость, интеграция, самоорганизация.

ЯЗЫК И ИГРА МЫШЛЕНИЯ КАК КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ ОСНОВА ИННОВАЦИОННОГО МЫШЛЕНИЯ

Шоира Тошмуродовна КУБАЕВА

Самаркандский филиал Ташкентского университета информационных технологий
по имени Мухаммада аль-Хорезми
доцент кафедры гуманитарных и социально-экономических наук
доктор философии (PhD) по философии,
Узбекистан, САМАРКАНД
shoiratoshmurodovna81@mail.ru

Актуальность темы. Глобальные изменения, происходящие в мире, привели к формированию игровых моделей, онтологических основ виртуального мира, которые в контексте компьютерной революции лежат в основе нетрадиционного мышления в человеческом мышлении. Ряд изменений, происходящих в современном обществе, в частности, вносят качественные изменения в феномен дорожных карт деятельности на местах, удаленного виртуального общения, деятельности “электронного правительства”, новых социальных ролей (имиджмейкер, модератор). В таких условиях использование игровой рациональности как эффективного процесса мышления актуально для исследования развития человека, общества и цивилизации, некоторых ее качеств на основе концепций и принципов игровой модели и теории, из которых следует, что многофункциональная сущность игрового феномена и важность творческой продуктивности.

В мировой системе философских исследований исследование взаимосвязи игры и мышления, специальное изучение их интеллектуально-творческих аспектов имеет научно-практическое и теоретическое значение. Сочетание и игра значений в инновациях, языке и мышлении, проявляющаяся в процессе игры, их трансформация серьезно изучаются в современных социально-гуманитарных науках. Инновации, язык, игра и трансформация смыслов в мышлении, которые семантически проявляются в творческих и интеллектуальных играх, становятся предметом серьезных исследований в современной философии и социально-гуманитарных науках. Осуществление современного философско-научного исследования феномена игры на основе методологии инновационного мышления дает возможность раскрыть игровые качества инновационно-интеллектуальной деятельности.

Реализация масштабных реформ в Узбекистане требует формирования инновационного подхода и образа мышления во всех сферах. Теория игр применительно к разработке инновационных идей и подходов, которые становятся основным видом деятельности в процессе реализации подобных задач, концептуальные модели, связанные с ней, служат теоретической и методологической основой. Поэтому в философии важное теоретическое и практическое значение имеет раскрытие содержания феномена игры, игровых качеств языка и мышления, содержания их взаимной творческой связи.

Метод ва методология. В статье используются такие методы научного познания, как критико-рефлексивный анализ, объективность, системный подход, абстрагирование, анализ и синтез, историчность и логичность.

Выводы и рекомендации.

Посредством игры человек осознает, усваивает себя и действительность, имитирует природные, личностные и социальные явления, играет ту или иную роль. Независимо от того, каким видом деятельности занимается человек, все они могут быть привлечены к игре. Отношение к языку и мышлению является одним из таких аспектов. Язык и мышление взаимосвязаны друг с другом, и язык является непосредственным выражением мыслей. В

этой связи между ними существующие игровые качества служат творчеству мысли, то есть ее креативности, созидательности созидательного характера. Изучая лингвистические и семантические особенности языка, важнейшим проявлением западной философии является разработанная Л.Витгенштейном в середине прошлого века концепция языковой игры. Мышление, в частности, идея интеллектуально-смысловой игры, присущая инновационному мышлению, во многом основана на концепции, разработанной этим философом.

Итак, на наш взгляд, есть два аспекта, которые связывают инновационное мышление и играют друг с другом:

1. Проявление игровых процессов в инновационном мышлении, то есть возникновение специфической (где-то детерминированной, где-то хаотичной, в виде виртуальной) игры смыслово-образных игр, образов и картинок, возникающих в мышлении;

2. Создание и использование интеллектуальных игр, формирующих инновационное мышление.

Таким образом, мы видим, что концепция инновационного мышления имеет возможность обогатиться теорией игр, ее основными понятиями и идеями. В основе этой эпистемологической возможности лежит существование игры или сходной с ней черты как в процессах мышления, так и в языковой коммуникации.

Основываясь на этих характеристиках, мы сделаем следующие выводы:

1) исходя из особенности лингвистических и образно-семантических игр, которые проявляются в сферах взаимодействия языка и мышления, можно сказать, что языковая игра - это, прежде всего, интересубъективная коммуникация (межличностное общение);

2) язык и мышление - это пространство Стикса значений, их (внеконфессиональной) семантической игры. Творчество, созидательность, интеллектуальные инновации начинаются с движения и игры смыслов;

3) языковые и мыслительные игры выводят интеллект за рамки функционирования в рамках одной и той же формы или таксонита, в результате появляются новые возможности в области лексических и семантических значений;

4) игра мысли также может происходить в форме трансформации, добровольного объединения, синтеза и комбинирования реальных и виртуальных образов, в частности, содержащихся в них смыслов. То есть изменение смысловых образов и значений на основе определенных индуктивных или дедуктивных правил, добровольная привязанность приводит к формированию нового образа, мысли. Игра мысли, которая реализуется таким образом, составляет основу инновационного мышления.

Ключевые слова: язык, мышление, инновация, игра, инновационное мышление, языковая игра, умственная деятельность, интеллектуальная игра.

ФИЛОСОФИЯ НАУКИ И ЕЕ РАЗВИТИЕ

Махфуза Ибрагимовна КОМИЛОВА

Худжандский государственный университет
имени академика Бабаджан Гафурова,
доцент кафедры Культурологии, кандидат философских наук,
Таджикистан, ХУДЖАНД
makhfuza.komilova.80@mail.ru

Философия науки — раздел философии, изучающий структуру науки, общие закономерности ее деятельности и развития. Наука в своем эмпирическом существовании во многих вопросах выступает как спорный объект. Эти утверждения связаны с историческим существованием науки с учетом ее современного состояния. Одним из спорных вопросов является вопрос о логической несовместимости разных форм «науки»:

1) образовательного периода Древнего Востока; 2) древняя наука; 3) средневековая европейская наука; 4) неоевропейская классическая наука; 5) неклассическая наука; б) постклассическая наука.

К общим чертам «науки» можно отнести три ее аспекта: наука как особый вид знания; наука как особый вид деятельности; наука как особый социальный институт. Эти аспекты связаны друг с другом и только в их единстве можно полно и наглядно определить реальную научную деятельность.

Аспекты существования науки

1. **Наука – это особый вид знания.** Логика и методология науки рассматривали науку как особый вид знания. Главным вопросом здесь является выявление и объяснение тех признаков, которые необходимы для отличия научного знания от других результатов ненаучного познания.

2. **Наука как познавательная деятельность.** Понятно, что наука – это познавательная и интеллектуальная деятельность. Всякая деятельность представляет собой целенаправленное и направленное действие. Структура любой деятельности состоит из трех основных элементов: цель, предмет, средства деятельности. На примере научной деятельности: цель – приобретение новых научных знаний, предмет – теоретическая и экспериментальная информация, используемая при решении научных задач, средство деятельности – метод анализа и передачи, помогающий решить существующие проблемы. Существуют три основные модели, описывающие поток научных знаний: *эмпиризм; теория; проблематизм*. Согласно *эмпиризму*, инициирование научного познания происходит следующим образом: регистрация экспериментальных данных по предмету научного исследования, на их основе выдвижение экспериментально-обобщенной гипотезы, выбор гипотезы. *Теоретизм* противоречит установившемуся методу. Теоретизм, та же модель научного познания, считает основой научной деятельности некую общую идею, возникшую в недрах научного мышления. В рамках теории научная деятельность понимается как проектирование содержания, включающее в себя какую-либо общую идею. Опыт — одно из средств специализации теоретических представлений. Третья версия, которая сегодня более распространена и принята в философии науки для воплощения структуры научной деятельности, — это концепция *проблематизма*. Согласно этой модели, наука — это особый способ решения тех задач, которые являются начальным этапом экспериментальной или теоретической деятельности, интерпретируются научным языком и требуют генерации новой экспериментальной или теоретической информации.

3. **Наука как социальный институт.** Понятие социального института в социологии представляет собой определенную организацию общественной деятельности и общественных отношений, отражающую нормы экономической, политической, правовой, нравственной жизни общества, а также правила деятельности и поведения людей, зафиксированные в документы, содержащие социальные ценности. Процесс становления нового социального института, а также правового и организационного закрепления тех или иных социальных отношений, то есть процесс формализации социальной деятельности и отношений, называется социальной институционализацией.

Условиями использования науки как социального института являются: а) *сообщество ученых*, деятельность которых регулируется принципами научного этики; б) *учреждения*, которые обеспечены определенными материальными средствами и осуществляют свою деятельность в соответствии с официально-правовыми нормами. Р.Мертон, один из основоположников «институционализации» социологии XX века, показал, что научный этик представляет собой совокупность нескольких неписаных и юридически оформленных ориентиров, но признанных и реализуемых всеми членами научного сообщества, таких как: а) коллективизм; б) универсализм; в) организованный скептицизм; г) беспристрастность.

Когнитивная институционализация науки

В ходе когнитивной институционализации науки особое место занимает институционализация научных направлений и научных сообществ, который состоит из следующих процедур:

4. информирование о проблемах и коллегам, работающих над тем или иным вопросом;
5. общение, т.е. восстановление связи между учеными;
6. определение территории группы и условий, связанных с ней;
7. привлечение новых исследователей с целью расширения области исследований и обеспечения передачи опыта группы за пределы одного поколения;
8. распространение или расширение инноваций;
9. создание условий для предостережения от ненормативного поведения, выходящего за рамки правил научного этика.

Историческое развитие форм институционализации научной деятельности, происходившее при взаимодействии когнитивной и социальной институционализации, можно показать следующими этапами:

1. появление отдельных ученых, занимавшихся определенной областью;
2. «любительская наука», когда ученые объединялись в неформальные сообщества (вне университетских структур) на основе знакомства и психологической совместности.
3. академическая (университетская) наука;
4. лаборатории и специальные научно-исследовательские институты;
5. крупные, технически хорошо оснащенные научные центры, производственные лаборатории, сочетающие в себе фундаментальные и практические методы исследования и в то же время объединяющие несколько научных коллективов на междисциплинарной основе.

Наука как социальный институт выполняет следующие функции:

- а) непосредственную производительную силу, обеспечивающую и стимулирующую непрерывный поток формирования и развития новых знаний, а также их техническое использование;
- б) осуществляет объективную оценку ценности того или иного открытия;
- в) переносит личные достижения того или иного ученого в коллективные достижения;

- г) выступает централизованной общественно-научной памятью, не зависящей от времени жизни отдельных ученых;
- д) осуществляет передачу полученных знаний во все сферы общественной жизни;
- е) контролирует подготовку научных кадров в соответствии с принципами научной этики;
- г) выполняет познавательную функцию.

В истории науки при анализе научного знания и механизмов его развития возникли две конкурирующие точки зрения.

Кумулятивизм считает, что развитие науки происходит путем постепенного добавления к накопленным знаниям новых достижений. Такой способ понимания количественного развития знания и его изменений в то же время делает непрерывность этого процесса абсолютной, напротив, категорически отвергает существование качественных изменений, «перерывов» в развитии знаний и научных революций. Однако, развитие науки представляет собой не только совокупный процесс, но и процесс дискретный. Эту особенность развития науки отражает *антикумулятивная* модель развития науки. Одним из результатов этой модели является тезис о несравнимости теорий, согласно которому теории замещения не имеют логической связи друг с другом, и каждая из них использует разные методы и средства обоснования.

Томас Кун выдвинул теорию «парадигмы». «Парадигма» (пример) – признание теорий, научных достижений большинством учёных, служащее моделью сообщения о проблемах и их решения для научного сообщества. Под «парадигмой» понимают также общий взгляд на проблемы науки, образ мышления определенного научного сообщества, общую систему понятий и категорий. Например, парадигма классической науки. Термин «парадигма», используемый Т. Куном, является синонимом понятия «нормативная наука».

Научная революция изначально приводит к состоянию «топпарадигмальной науки», то есть к сосуществованию разных старых парадигм гипотез и теорий, по-разному трактующих научные тайны. Если округлить до парадигматического периода характерно беспорядочное накопление фактов, затем переходом к парадигматическому этапу является систематическое и стандартизированное содержание научного опыта, теоретических исследований, ясное представление о мире, объединение теории и метода.

В результате научное сообщество выбирает наиболее подходящий вариант теорий, способный объяснить реальность или всю совокупность событий в той или иной области. Такая теория принимается как пример решения проблем определенной науки и создает новую теоретическую и методологическую парадигму. После этого начинается следующий период развития «нормативной науки». Выбор модельной теории зависит не только от ее успешности по отношению к другим теориям смысла мира, но и от культурных, экономических, политических и т. д. факторов.

В науке развитие и накопление знаний не происходит непрерывно. Каждая парадигма создает уникальное понимание мира и не имеет особых предпочтений перед другими парадигмами. Развитие науки лучше всего понимать, как научную эволюцию, то есть любой рост знаний следует интерпретировать в рамках парадигмы. Наука всегда является социокультурным явлением. Чтобы познать науку, необходима новая историко-эволюционная перспектива. Научная истина в некоторой степени гибка и действует в рамках парадигмы. Эти идеи повлияли на развитие философии современной науки.

Ключевые слова: философия науки, развитие, функции науки.

Литература:

1. Никитенко В.Н. Образование как социально-педагогическая и междисциплинарная категория // Философия образования. – 2010. – № 4(33). – С. 61.
2. Никитенко В.Н. Указ соч. – С. 62.
3. Краевский В.В. Науки об образовании и наука об образовании (методологические проблемы современной педагогики) // Вопросы философии. – 2009. – № 3. – С. 77–82.
4. Новиков А.М. Развитие отечественного образования. Полемические размышления. – М.: Эгвес, 2005.
5. Никитенко В.Н. Указ соч. – С. 57–62.
6. Зыков М.Б. Философия образования. Реферат: В. В. Краевский. Что такое философия образования // Магистр. – 1994. – № 3. – С. 22.
7. Делор Ж. Образование: сокрытое сокровище. – UNESCO, 1996. – С. 37.
8. Лукацкий М.А. Философия образования: история становления и болезни роста // Образование и общество. – 2004. – № 2. – С. 76–80.
9. Ильин Г.Л. Философия образования (Идея непрерывности). – М.: Вузовская книга, 2002. – С. 12.

ДУХОВНОСТЬ ГАРМОНИЧНОГО ЧЕЛОВЕКА, ЕГО ВОСТОЧНОЕ КАЧЕСТВО И ВОСПИТАНИЕ ИДЕАЛЬНОГО ЧЕЛОВЕКА: ДУХОВНОСТЬ И ПРОСВЕЩЕНИЕ

Эйтиборхон МАЛЛАЕВА

Джизакский филиал Национального Университета Узбекистана
имени Мирзо Улугбека, PhD, доцент,
Узбекистан, ДЖИЗАК
mallayevaetiborxon1@gmail.com

Ортиков ОЛИМЖОН

Джизакский филиал Национального Университета Узбекистана
имени Мирзо Улугбека, старший преподаватель
Узбекистан, ДЖИЗАК
o_ortiqov@jbnuu.uz

Концепция духовно гармоничного человека - это всеобъемлющая стратегическая концепция. Духовно-гармоничный человек находится в гармонии с понятием совершенного человека. В то же время понятие духовно-гармоничного человека также ассоциируется с понятием здорового поколения. Хотя в научной литературе эти понятия используются отдельно, по сути, все они охватывают человеческую мораль и порядочность, все положительные качества, которые сформировались в них, от их отношения к людям, обществу и родине, до всех аспектов их взаимоотношений с семьей, родителями и другими. Великое будущее создается и воспитывается только тогда, когда на духовно-компетентных людей можно положиться. Другими словами, только духовно-компетентные люди могут создать великое будущее. Духовное совершенство характеризуется непосредственной связью человека с его мировоззрением, верой, психикой, нормами поведения, моралью.

Целью данного тезиса является анализ, сравнение и прогноз духовности гармоничного человека и его восточные качества, воспитание идеального человека: духовность и просвещение.

Независимость - это богатая и священная духовность, которую оставили нам наши предки. Для каждого из нас является важной задачей и долгом сохранить эту духовность при всей важности государства. При реализации и решении этой задачи огромное значение имеет привитие духа независимости в сознания молодежи и всего народа. Человек, который приобрел хорошие качества, может подняться до ранга совершенного человека.

Совершенный человек - это самое совершенное, самое разумное и мудрейшее из человеческих существ. Идеальный человек - это великая порода, которая вырастает из общества человеческих существ. Люди достигают совершенства в процессе духовного и нравственного очищения. Сегодня воспитание духовно грамотного и физически здорового поколения считается для нас выполнимой задачей общенационального, общегосударственного масштаба. Последовательное и настойчивое продолжение нашей работы по достижению этой благородной цели сегодня находится в центре нашей политики. И с первых дней независимости этому вопросу уделялось серьезное и непрерывное внимание.

Без поднятия морального духа людей трудно добиться успеха в повышении уровня жизни нашего народа и в развитии нашей страны. На первом этапе реформ цель поднятия национального морального духа была полностью реализована, и была заложена основа для задач, которые должны быть выполнены на втором этапе. Период духовного, идейного, идеологического местничества подошел к концу. Вместе с социальными явлениями начала подниматься наша национальная духовность. Действительно, только духовно свободные люди могут достичь больших успехов в любой области благодаря вдумчивому и

совершенному мышлению. Другими словами, только духовно здоровое, сильное общество может быть готово к реформам. Важность духовно-нравственных ценностей возрастает в период, когда Узбекистан насыщен рыночными отношениями, духовными - это ставит воспитание идеального поколения на повестку дня как самый насущный вопрос. В этом смысле следующие моменты в настоящий период важны как никогда: "Конечной целью нашей работы в этой области является формирование духовности веры - веры в целом, свободного гражданина воли. То есть бесценное наследие наших предков с независимым мировоззрением и воспитанием совершенного человека – гармоничной личности, которая живет, опираясь на современное мышление". Из этого следует, что желательно без промедления и колебаний задуматься над вопросом духовно-просветительского воспитания, направить его на правильный путь. Наши предки рассматривали воспитание детей как заботу о будущем нации, о счастливой жизни, о защите от порабощения, одним словом, как вопрос жизни. Благодаря этому просвещение и духовность, культура стали такой прочной оболочкой воспитания, как у меня, и выросли великие мыслители. Ни для кого не секрет, что любое государство, любая нация сильна не только своими подземными и наземными природными ресурсами, своей военной мощью и производственным потенциалом, прежде всего, своим высоким моральным духом. Эта вещь свидетельствует о повышенном внимании и требовательности к человеческой личности.

Образовательный процесс заключается во взаимной гармонии деятельности воспитателей и попечителей. Образовательный процесс осуществляется не только в рамках формирования знаний, умений и квалификаций личности, но и в рамках социальной среды, которая комплексно влияет на воспитываемого человека. Роль тренеров, пропагандистов духовности в осуществлении такого процесса на требуемом уровне несравнима. Возвышение человека до ранга совершенной личности, а совершенный человек означает возвышение его духовности.

Аннотация

В этой статье представлена информация о понятии духовно гармоничного человека, его сущности, совершенном человеке и его восточных качествах, о том, что воспитание духовно гармоничного человека - это требование времени, о гармонии совершенного человеческого воспитания, духовности и просветления.

Ключевые слова: духовность, просвещение, справедливость, самопожертвование, патриотизм, мужество, зрелый человек, совершенный человек, человек-ориф, человек-идеал, человек-справедливый, человек-просветитель, человек-воля, человек-патриот, человек-верующий.

Annotation

This article presents information about the concept of a spiritually harmonious person, his essence, a perfect person and his oriental qualities, that the upbringing of a spiritually harmonious person is a requirement of the time, about the harmony of perfect human upbringing, spirituality and enlightenment.

Key words: spirituality, enlightenment, justice, self-sacrifice, patriotism, courage, mature man, perfect man, orif man, ideal man, just man, educator man, will man, patriot man, believer man.

Литература:

1. Каримов И.А. Узбекистан на пути к великому будущему. - Т., 1998. – С. 299-300.
2. Каримов И.А. Свободная и процветающая родина, свободная и благополучная жизнь – наша конечная цель. - Т., Узбекистан, 2000, с. 25.
3. Мирзиёев Ш.М. Просвещение и духовность – надежный щит, подобный метину. <http://uza.uz/oz/society/> просвещение и духовность – надежный щит, подобный метину, 23-04-2018.
4. Проект стратегии «Узбекистан-2030» / 31 июля 2023.

КОНЦЕПЦИИ ЭЛЕМЕНТАРНОСТИ В СВЕТЕ ЕДИНСТВА НАУЧНОГО ЗНАНИЯ

Фикрет ЭФЕНДИЕВ

Бакинский Государственный Университет
профессор кафедры философии, доктор философских наук,
Азербайджан, БАКУ

Ислам ИСЛАМОВ

Бакинский Государственный Университет
доцент кафедры философии, доктор философии по философии,
Азербайджан, БАКУ
mudrik100@mail.ru

Переход к новому, более глубокому уровню познания материи, хотя и по-прежнему связан с открытием новых элементарных объектов, но понимаемых уже не в смысле традиционных “кирпичиков” мироздания, а как взаимосвязанных процессов. В этой связи следует подчеркнуть, что изучение каждого уровня организации материи требует своей экспериментальной техники, своих методов исследования, своих теоретических представлений, среди которых одно из основных – представление о существовании более глубокого уровня. Познанию свойственно стремление к расчленению уже известных “элементарных объектов” на более фундаментальные сущности и раскрытие характера их взаимодействия. Эту аналитическую тенденцию человеческого мышления можно назвать плодотворной если она сочетается с общей мировоззренческой установкой на синтез, на поиск единства в открываемых фундаментальными науками закономерности. Идея единого начала несет в себе большой эвристический потенциал. Элементарность выполняет особые гносеологические функции раскрывающиеся конкретно в рамках определенной физической теории, но выражая при этом однако их общее мировоззренческое отношение к физической реальности в целом. И это обстоятельство имеет важное значение для уяснения той интегрирующей роли, которую играет принцип элементарности в научном познании.

Понятие “элементарного объекта”, являясь, исторически относительным понятием традиционно связано с представлением о структурных единицах материи, которые фиксируют существенные свойства изучаемому фрагменту действительности. В то же время, представления об элементарности связаны и с конкретными особенностями познавательной деятельности, которая может протекать только в рамках достаточно устойчивой и каждый раз ограниченной системы понятий – теории именно представления об элементарных объектах позволяют установить простейшую, исходную структуру связей в соответствующих теоретических системах. Однако сами эти представления не являются простейшими элементами теоретических систем. И это не только потому, что элементарные объекты в современных теоретических системах заведомо не элементарны, а имеют весьма сложное строение.

В настоящее время не существует более или менее однозначного и общепринятого определения понятия “научная картина мира”, а также его взаимосвязь с такими более специальными понятиями, как например “физическая картина мира”. Но так или иначе можно констатировать, что научная картина мира это определенная форма систематизации знаний в специфическом виде отражающих действительность на том или ином конкретном историческом материале научного знания. Принципиальная взаимосвязь “научной картины мира” с элементарными объектами теорий указывает, что элементарные объекты исходные образы теории для построения теоретических моделей всех явлений исследуемой области. Такая методологическая значимость, как образы сущностей основы действительности, выступает и основной программы всей познавательной деятельности, выполняя роль функции стратегии познавательной теоретической и практической деятельности.

Ключевые слова: концепции элементарности, единство научного знания.

ПОНЯТИЕ ЭТНИЧЕСКОГО НАЦИОНАЛИЗМА И ЕГО МЕСТО В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Динара АЛИЕВА

Бакинский Государственный Университет,
докторант кафедры философии
Азербайджан, БАКУ
dinaraliyeva94@mail.ru

Актуальность темы исследования:

Наибольшая часть людей в мире основывает свою национальную идентичность на расе, языке, родстве и общей культуре своих стран. Основывать национальную идентичность на этих принципах – это именно то, что известно сегодня как этнонационализм. На протяжении длительного времени исследователи пытаются показать, что этнический национализм - это продукт, который намеренно формируется культурой; они утверждают, что это не естественное явление, как могли бы подумать многие люди. Системы ценностей, основанные на узкой идентичности групп, также подвергаются презрению со стороны специалистов. Все эти усилия не стерли и, по-видимому, не сотрут этнонационализм из образа жизни людей. Многие люди, иммигрирующие в новые страны, не всегда готовы приспособить свою специфическую идентичность к новому порядку.

Цель исследования:

Основной задачей является детальное изучение сущности этнического национализма и определение его места в современной реальности.

Теоретическая и методологическая основы исследования:

В ходе исследования был применен системный подход к изучению этнического национализма. Наиболее заметен, также, сравнительный метод анализа.

Выводы:

Этнический национализм неизбежно будет переживаться поколениями в будущем, особенно во вновь созданных государствах. В таких государствах границы могут пересекать этнические границы, что приводит к общинным конфликтам и этнической дезагрегации. Решить эту проблему всегда было непросто. Нелегко поддерживать мир между группами, которые ненавидят и боятся друг друга. Это требует постоянных усилий. Возвращение изгнанных групп на их бывшие земли не поможет, а лишь подготовит почву для будущих конфликтов. Таким образом, разграничение как таковое является единственным наилучшим решением в таких случаях.

Информация к размышлению:

Этнонационализм прошел долгий путь в социальной, политической и экономической истории государств мира. Есть страны, которые воздерживаются при упоминании этнонационализма, но есть и те, которые ценят этнонационализм и успешно его применяют. Однако, если есть возможность постоянного примирения, то следовало бы сформировать культурно сплоченное сообщество с участием различных этнических групп.

Ключевые слова: этнический национализм, этнические формы, этнические границы, дезагрегация, современность.

DÜNYANIN ELMİ MƏNZƏRƏSİ VƏ ONUN TƏKAMÜL FORMALARI

Əziz MƏMMƏDOV

Bakı Dövlət Universiteti,
Fəlsəfə kafedrasının professoru, fəlsəfə elmləri doktoru,
Rusiya Pyotr Elmlər Akademiyasının akademiki,
Azərbaycan, BAKI
mammadov.aziz@mail.ru

«Dünyanın elmi mənzərəsi» anlayışı təbiət haqqında biliklərin geniş sistemi olub, mühüm faktları, ideyaları, hipotezləri, nəzəriyyələri ehtiva edir. Bu mənzərə ayrı-ayrı biliklərin mexaniki cəmi olmayıb, onların qarşılıqlı əlaqələnməsinin, sistem təşkil etməsinin nəticəsi kimi formalaşır.

Dünyanın elmi mənzərəsinin sistemlilik adlanan xarakteristikası və integrativ funksiyası buradan irəli gəlir.

Dünyanın elmi mənzərəsi necə yaranır? Bu suala cavab olaraq bildirmək istəyirik ki, insan biliklərinin səviyyəsindən asılı olmayaraq bəşəriyyət tarixində elə müdrik insanlar yaşamışdır ki, onlar hətta cüzi biliklər əsasında belə dünyanı elmi mənzərəsini yaratmağa, onu təzələməyə təşəbbüs göstərmişlər. Bu işdə dünyanın elmi obrazına yeni cizgilər qatan filosofların, mütəfəkkirlərin, metodoloqların birgə fəaliyyəti də mühüm rol oynamışdır.

«Dünyanın elmi mənzərəsi» dinamik anlayış olub, zaman-zaman yenilənmiş, müxtəlif dövrlərdə müxtəlif formalarda təzahür edərək klassik formadan qeyri-klassik formaya və bu sonuncudan isə post-qeyri klassik formaya çevrilmişdir.

Dünyanın Qaliley və Nyutonun elmi nailiyyətlərinə söykənən klassik mənzərəsi XVII əsrin əvvəllərindən XIX əsrin sonunadək davam edən bir dövrü əhatə etmiş və yalnız idrak obyekt haqqında həqiqi biliyin qazanılmasına əsaslandığından onun mahiyyətində səbəb-nəticə münasibətləri izahedici etalon səviyyəsinə qaldırılmışdır. Bu modelin təbii-elmi bazasını Nyuton kainatı təşkil etmiş, onun daimi sakinləri isə dərk edən subyektdən və oyrənilən obyektədən ibarət olmuşdur. Bu mənzərədə atomar hadisələr öz əhəmiyyətini tamamilə itirmiş, onların məkan-zaman kontinumuna təsiri isə nəzərə alınmamışdır. XIX əsrin sonunda təbiətşünaslıqda baş verən böhran dünyanın klassik mənzərəsinin postulatlarını sarsıdaraq onu öz dünyanın qeyri-klassik mənzərəsi ilə əvəz etmişdir.

Dünyanın klassik mənzərəsinin yerini tutan qeyri-klassik mənzərə artıq klassik mexanika qanunlarının universallığını qəbul etməyən termodinamika qanunlarının təsiri ilə doğuldu. Termodinamikanın inkişaf dinamikası göstərdi ki, maye və qazlara xalis mexaniki sistemlər kimi baxmaq olmaz. Qeyri-klassik mənzərə fizikada belə bir inam formalaşdırdı ki, termodinamikada təzahür edən təsadüfi proseslər sistemə nəzərən xarici və kənar şey olmayıb ona immanent olan təbii hadisələrdir. XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində qeyri-klassik təfəkkürə nisbətli nəzəriyyəsinin yaradılması mühüm rol oynadı. Dünyanın qeyri-klassik modelində xətti proseslərdən fərqli olaraq determinasiyanın daha elastiki sxemi meydana çıxdı və bu sxemdə yeni amilin – təsadüflərin rolu nəzərə alındı. Onun halı zamanın heç bir anında determinə olunmurdu. Burada sistemdə baş verən dəyişikliklər ehtimal nəzəriyyəsinə və böyük ədədlər qanununa tabe idi və kənara çıxmalar çoxaldığı öyrənilən hadisə də bir o qədər ehtimalını hesab olunurdu. Qeyri-klassik mənzərənin determinasiyası yeni tipli determinasiya olub, nəzəriyyəyə «statistik qanunauyğunluq» adı altında daxil edildi.

Dünyanın sonuncu elmi mənzərəsi keçən əsrin 60-cı illərində Belçika alimi İ.Priqojin tərəfindən işlənib hazırlanmış postqeyri-klassik mənzərədir. Bu mənzərədə gələcək ilk başlanğıcdan ixtiyarı ana qədər qeyri-müəyyən olaraq qalmaqdadır. Sistemin inkişafı isə bir-birindən müxtəlif istiqamətlər üzrə davam edə bilər.

Bu halda azacıq enerji kifayətdir ki, sistem özünü yenidən təşkil edərək inkişafın yeni səviyyəsinə yüksəlmiş olsun. Qeyd edək ki, idrak prosesində obyekt haqqında qazanılan biliklərin dəyəri-məqsədli strukturlarının daxil edilməsi postqeyri-klassik modelin yeni imperatividir.

Postqeyri-klassik modelin digər bir güclü metodoloji tezisi inkişafın bir trayektoriyadan digərinə keçməsi ilə sistemin yaddaşının itirilməsi, digər bir tezisi isə idrak prosesində qazanılan biliyin yalnız tədqiqat obyektini ilə deyil, həm də istifadə edilən idrak vasitələri və bilavasitə subyektin şəxsi keyfiyyətləri ilə bağlı olmasıdır. Bu araya həmçinin postqeyri-klassisizmdə koherentlik prinsipinin itirilməsinin və dünyanın postqeyri-klassik mənzərəsindən sonrakı inkişafında aradan qaldırılmasını da əlavə etmək lazım gəlir. Postqeyri-klassik mənzərənin əsas anlayışları bunlardır: bifurkasiya, polifurkasiya, xaosomluq, dissinatsiya, emergent xassə, attraktor, qəibə attraktor, qeyri-xəttilik, entropiya, nizam və s.

Açar sözlər: dünya, elm, elmi mənzərə, təkamül.

КОМПЛЕКСНЫЙ ВЗГЛЯД НА ИССЛЕДОВАНИЕ ВОПРОСОВ ФИЛОСОФСКОЙ АНТРОПОЛОГИИ

Наргиз МЕДЖИДОВА

Бакинский Государственный Университет,
преподаватель кафедры философии, доктор философии по философии,
Азербайджан, БАКУ
nargiz516@hotmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-3404-3493>

Актуальность темы. В статье излагается комплексный взгляд на исследование вопросов философской антропологии. Современные реалии, перед которыми оказалось человечество, подчеркивают важность такого метода исследования. Многие школы занимаются комплексными исследованиями, однако аргументация таких исследований в философском понимании человека не всегда является окончательной. Это подчеркивает необходимость глубокого анализа комплексного подхода в философии человеческого познания.

Целью исследования является обоснование необходимости применения комплексного подхода для решения современных проблем в системе бытия человека. Исходя из цели исследования были определены следующие задачи исследования: -раскрыть суть комплексного подхода, в познании человека, проанализировать его основы; -проанализировать основные аспекты существования человека (духовный, телесный, культурный, социальный);

Методология. В исследовании использованы общелогические методы, а также методы научного познания.

Изложение основного материала. Исследования науки связанные с проблемами познания человека все больше и больше расширяет свои горизонты. Поэтому мы подошли к такому моменту, когда возникла потребность в построении комплексной концепции, которая позволит изучать человека в его целостности.

Духовный аспект. Любой индивидуум обладает определенным набором субъективного опыта и интенциональности, который можно определить как интенциональный сектор. В этом секторе находятся наши чувства, эмоции, которые невозможно увидеть, измерить – это нематериальные явления и процессы, которые происходят внутри человека, иногда говорят, что они происходят в душе человека.

Телесный аспект. Большинство исследователей, ученых попросту сохранили материалистическое объяснение души и сознания. В таком случае они имеют в виду, что объективная реальность-материальный или физический мир. Эти подходы, которые можно обозначить как натуралистические или же эмпирические демонстрируют, что физический или эмпирический мир более основателен и фундаментален.

Культурный аспект. Культурологический подход изучает мир человека, с точки зрения его культурного пространства обитания, т.е. чем для него этот мир является и какой он несет смысл. В данном подходе феномен культуры рассматривается как основа для понимания и объяснения человека, его сознания и жизнедеятельности.

Социальный аспект. Выше отмечалось, что культура и культурные события имеют социальные корреляты. В их число входят виды различных технологий, производительные силы, социальные институты, принятые в обществе правила и законы, геополитическое положение. Все это реальная социальная система, в которой материальные компоненты, играя важную роль, помогают определить типы культурного мировоззрения, в границах которого возникают собственные мысли человека.

Выводы. В результате проведенного исследования раскрыты и проанализированы суть и основы комплексного подхода в философской антропологии. Рассмотрены основные аспекты существования человека: духовный, телесный, культурный и социальный. Установлено, что комплексный подход может выступать как общая методология познания человека, системно объединив все сферы знания о человеке.

Ключевые слова: философская антропология, духовный аспект, телесный аспект, культурный аспект, социальный аспект.

TELLUROKRATIYA VƏ TALLASOKRATIYA: GEOPOLİTİK DUALİZM

Nəzakət KƏRİMOVA

Bakı Dövlət Universiteti,

Fəlsəfə kafedrasının baş müəllimi, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru,

Azərbaycan, BAKI

kerimova.nezaket@gmail.com

Aktuallıq: Geopolitikada həm tallasokratik istiqaməti ətraflı şəkildə işləyib hazırlayan, həm də “dəniz hakimiyyəti” anlayışını elmi dövriyyəyə ilk daxil edən şəxs admiral Alfred Mehen olmuşdur. Bu sahədə xüsusi xidmətinə görə Helford Makinderin də adını çəkmək yerinə düşər. H.Makinder 1904-cü ildə yazdığı «Tarixin coğrafi oxu» adlı məqaləsində geopolitik təsnifatı vermişdir. Geopolitika təliminin inkişafı tarixində Makinderin məqaləsi əsil çevriliş yaratmış, sonralar fransız Vidal de Lyablaş, alman Karl Haushoffer, rus Pyotr Savitsiki bu metodologiyadan bəhrələnmişlər. Tədrisən bu ikilik – tellurokratiya (quru hakimiyyəti) və tallasokratiya (dəniz hakimiyyəti), daha dəqiq desək, sivilizasiyaların dualizmi qlobal və lokal proseslərin təhlili zamanı normativ yanaşmaya çevrilməyə başlamışdır.

Metodlar: Sistemli yanaşma metodu, tarixi ilə məntiqinin vəhdəti, müqayisəli təhlil metodu. Geopolitika təliminin inkişafında mühüm töhfələr verən elm xadimlərindən biri də alman filosofu Karl Şmidt olmuşdur. O, «Quru və dəniz» adlı klassik əsərində Makinderin dualist paradigmasını daha da inkişaf etdirmiş və dərin fəlsəfi təhlillər aparmışdır. Şmidt bir çox dəniz koloniyalarının və inkişaf etmiş donanmaların mövcudluğunu tallasokratiyanın səciyyəvi xüsusiyyəti hesab etməmişdir. Onun fikrincə, ilk növbədə, dəniz tərəfdə olmaq, dünyaya dənizin gözləri ilə baxmaq lazımdır. O, quru sivilizasiyasını bir sıra parametrlərinə görə (aydın təyin edilmiş sərhədlər; oturaq həyat; mühafizəkarlıq; sərt hüquqi və əxlaqi norma və qanunların mövcudluğu; bütün fərdlərin, insan qruplarının, nəsillərin, tayfaların, xalqların, ölkələrin, imperiyaların tabe olduğu sərt hüquqi və əxlaqi norma və qanunların mövcudluğu; individualizmə nisbətən kollektivizm hisslərinə çox bağlılıq; kiçik və yaxud böyük qrupların idarə edilməsində iyerarxiylik prinsipi) dəniz sivilizasiyasından fərqləndirmişdir.

Dəniz hakimiyyəti, yaxud talassokratiya, bu konsepsiyanın müəllifi A.Mexenə görə, tellurokratiyaya tamamilə əks sivilizasiya tipidir. Tallasokratiya, yaxud ticarət sivilizasiyası daha dinamik xarakterə malikdir. Texniki yeniliklərə daha açıq və onları daha tez qavrayır. O, tallasokratiyanın səciyyəvi xüsusiyyətləri kimi individualizmi, asan qazanc, zəhmətsiz gəlir əldə etməyi, sahibkarlıq, işbazlıq, fırıldaqçılıq hisslərinin güclü olmasını göstərir.

Mexenə görə, fərdin və ya qrupun bu və ya digər məxsusi xüsusiyyətlərini dəniz təyin edir. Daha doğrusu, dəniz ekstremal şəraitdə yaşamağı bacaran şəxsiyyət tipi tələb edir. Ona görə də tallasokratiya sivilizasiyasında yaşayan fərd asan qazanc əldə etmək və qeyri-standart qərarlar verməyə qabildir. Buna uyğun olaraq bu cür sivilizasiyanın əxlaqi və hüquqi normaları da nisbi xarakter daşıyır. Bu cür sivilizasiya tellurokratiyaya nisbətə daha aktiv inkişaf edir. Dəniz hakimiyyətində əxlaqi və mədəni dəyərlər tez-tez dəyişilsə də, daim irəliyə doğru getmək, yeni kəşf və ixtiralarla imza atmaq, asan qazanc, gəlir əldə etmək istəyi dəyişilməz olaraq qalır.

Nəticə. Yüzlilliklər boyu kontinental sivilizasiya (quru sivilizasiyası) dəniz sivilizasiyası üzərində təzyiqlə göstərsə də, texnikanın və gəmiqayırmannın inkişafı, silahların təkmilləşdirilməsi, ictimai əmək bölgüsü, onun ardınca mal mübadiləsi və ticarət dəniz hakimiyyətinin mövqeyini obyektiv olaraq gücləndirmişdir. Bütün bunlar isə bəşər tarixində məkan faktorunun güclənməsi ilə nəticələnmişdir. Tallasokratiya – dəniz hakimiyyəti böyük coğrafi kəşflər epoxası ilə birlikdə başlasa da özünün qüdrətli inkişaf pilləsinə XX əsrin sonlarında - anqlosakson kapitalizmi və industrializminin vahid kompleks kimi formalaşdığı dövrdə çatmışdır. XX əsrin ortalarından

başlayaraq tallasokratiyanın başlıca dayağı ABŞ hesab olunmuş və bu dövrdə geopolitik dualizm özünün ən yüksək zirvəsinə yüksəlmişdir. Belə ki, tellurokratiya timsalında keçmiş SSRİ çıxış edirdisə, tallasokratiya ABŞ-la eyniləşdirilirdi.

Açar sözlər: geopolitika, quru hakimiyyəti, dəniz hakimiyyəti, sivilizasiya.

TÜRKDİLLİ DÖVLƏTLƏRDƏ TƏHSİLİN VƏ ORTAQ TÜRK BİRLİYİNİ TƏMİN EDİLMƏSİ YOLLARI

Aygün XƏLİLQIZI

Bakı Dövlət Universiteti,
Fəlsəfə kafedarsının dosenti, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan, BAKI
aygunxalilqizi@mail.ru

Tarixin amansız fırtınalarında müəyyən vaxtlarda çətinliklərlə üzləşən Türk xalqları həm Çarlıq Rusiyasının, həm də Sovet imperiyasının qəddar və imperialist idarəçiliyindən də öz nəsibini almışdır. Məlum olduğu kimi bolşeviklərin qanlı qurduqları Sovet imperiyası öz tabeçiliyi altında bir sıra Türk dövlətlərini uzun müddət idarə etmişlər. Onlardan Azərbaycan, Özbəkistan, Qazaxstan, Qırğızistan, Tacikistan və Türkmənistan buna misaldır. Bütün bu Türk xalqlarını milli-mədəni dəyərlər dil ümumiliyi, ədəbiyyat nümunələri, ortaq coğrafi məkan, ortaq sənət nümunələri və.s birləşdirir.

Sovetər birliyinin Türk xalqlarına olan seçici münasibəti hər zaman görünsə də dövrün antidemokratik siyasətinin qanunları içərisində sıxışdırılıb görünməz edilirdi. 1937–ci ildə SSRİ – də soyad sonluqları ilə bağlı qəbul edilən qərar ümumittifaq üçün qəbul edilsə də Türk xalqlarının soyadlarının dəyişdirilməsindən başqa heç bir millətə şamil edilmədi. Beləliklə sadəcə Türkdilli xalqların soyadlarındakı sonluqlar dəyişdirilərək rus soyadları ilə əvəzləndi. Əgər nəzərə alsaq ki, hər bir millətin soyadı onun milli bələdçisidir, bu baxımdan deyə bilərik ki, Türk xalqlarının xüsusi bir ayrıseçikliklə öz soy-kökündən qoparmaq siyasəti həyata keçirən Sovetlər birliyi bu şəkildə Türk xalqlarına tarixinə amansız zərbələrindən birini vurmuşdur.

XX əsrin 90–cı illərinə qədər tarixdə varlığını davam etdirən Sovet İmperiyası öz varlığını zamanla itirməyə başladı. İmperiya bixovları altında haqsızlıqlar yaşayan və tarixin bu fürsətindən istifadə edən Türkdilli xalqlar öz müstəqilliklərini elan etməyə başladılar. Sovetlər ittifaqının dağılması ilə öz müstəqilliklərinə qovuşan Türk xalqları bu dövrdən etibarən bir sıra vacib tarixi məsələlərin də dəyişmə nöqtəsinə imza atdı. Artıq müxtəlif coğrafiyalarda yaşayan bütün türk xalqlarının milli, etnik, mənəvi ortaq dəyərləri müzakirə olunan aktual məsələlərdəndir. Bu yolda təhsilin, maarifləndirmənin, ortaq layihələrin, ortaq tələbə-təhsil mübadiləsinin, elmi görüşlərin təşkil olunması istiqamətində lazımı addımlar atılmaqdadır. Əlbəttə ki, bu yolda Türk dövlətlərinin dövlət səviyyəsində atdığı xüsusi tədbirlər planı mövcuddur. Bu mövzuda mənim də bir sıra fikirlərimi qeyd etmək istərdim: İlk olaraq Türk dövlətlərinin hər birində milli kimlik, milli şüur inkişaf etdirilməlidir.

1. Doğulan hər bir Türk övladlarına milli adların verilməsi tövsiyyə olunmalı;
  2. Türkdilli dövlətlərdə dövlət səviyyəsində soyadların dəyişdirilməsi ilə bağlı qanun çıxarılmalı;
  3. Bütün Türkdilli dövlətlərdə ortaq əlifba istifadə olunmalı;
  4. Bütün Türk dövlətlərində Universitetlərdəki bir sıra fakültələrdə (filologiya, tarix və.s) türk ləhcələri haqqında dərslər keçirilməli və lüğətlər hazırlanmalı;
  5. Türkdilli dövlətlər arasında elmi, mədəni, iqtisadi münasibətlər artaraq inkişaf etdirilməli;
- Təbii ki, Türkdilli xalqların birliyi və əlaqələrin gücləndirilməsi yolunda təhsilin və maariflənmənin rolu çox böyükdür. Bu fikirlərin geniş açıqlaması məqalədə özünü göstərəcəkdir.

Açar sözlər: türkdilli dövlətlər, təhsil, ortaq türk birliyini təmin edilməsi yolları.

TARIXI ŞƏXSİYYƏTİN DİALEKTİKASI

Bilal ƏLİZADƏ

Bakı Dövlət Universiteti,
Fəlsəfə kafedrasının dosenti, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan, BAKI
alizadebilal3@gmail.com

Tarixi proses çox mürəkkəb və çoxtərəfli bir prosesdir. Tarixi proses obyektiv və subyektiv tərəflərin vəhdəti kimi çıxış edir. Tarixdə şəxsiyyətin rolu problemi hər bir tarixi dövrdə öz aktuallığını saxlayır. Tarixin kəskin dövrlərində şəxsiyyətin rolu ön plana çıxır. Müasir dövrdə beynəlxalq aləmdə baş verən siyasi hadisələr tarixi şəxsiyyətin rolunu daha da aktual edir. Tarixin kimlər tərəfindən yaradılması və tarixin subyektləri sırasına kimlərin daxil edilməsi, tarixdə şəxsiyyətin rolu və yeri tarix fəlsəfəsində geniş müzakirə olunan fəlsəfi problemlərdəndir. Tarixdə şəxsiyyətin rolunu tədqiq edərək dialektik metodun tətbiqi daha çox müsbət elmi nəticələr verə bilər (Bu zaman tarixi ilə məntiqinin vəhdəti metodundan da istifadə oluna bilər).

Tarixi şəxsiyyətlər elə insanlardır ki, böyük bəsirətlə tarixi prosesin perspektivlərini anlayırlar. Onların məqsədlərində ən ümumi məzmun vardır, onlar düşünə bilən insanlardır və vaxtında nəyin lazım olduğunu dərk edirdilər, yaxın zamanlarda onlar dünyanın inkişafı üçün zəruri olanı bilmək, onu özünün məqsədi etmək və onun həyata keçməsi üçün öz enerjisini qoymaq – bu tarixi şəxsiyyətin işi idi. Tarixi şəxsiyyətlər ümumdünya tarixi əhəmiyyət kəsb edən həlledici hərəkətlər etmək üçün zəruri şərtlər yetişdiyi vaxtda meydana çıxırlar. Tarixi şəxsiyyətin rolunun nədən ibarət olduğunu Azərbaycanın son yüz ildə keçdiyi tarixi prosesə nəzər salmaqla aydın dərk etmək olar. Təvsiyə olunur ki, Azərbaycan tarixində son illərdə baş verən hadisələri təhlil etməklə şəxsiyyətin roluna qiymət verilsin.

Tarixi şəxsiyyətlər qarşısında duran məqsədi əldə etdikdən sonra boş buğda qabığı kimi lazımsız olur və kənara atılırlar. Onlar ya İsgəndər kimi vaxtsız ölür, ya da Y.Sezar kimi öldürülür, Napoleon kimi Yelena adasına sürgün edilir. Fəlsəfi fikir dahiləri göstərirdilər ki, ümumdünya tarixi şəxsiyyətlərə bu və ya digər artıq ifadə olunan ayıqlıq xas deyildir. Onlar çox şeyi hesaba almırlar, özlərini tamamilə bir məqsədə həsr edirdilər.

Tarixi şəxsiyyətlərin rolunu izah edərkən başlıca diqqəti mövcud ictimai şəraitə yönəltmək lazımdır. İnsanın böyük tarixi şəxsiyyət olması üçün iki şərt lazımdır: 1. Onun istedadı zamanın ehtiyaclarını daha tez başa düşməyə imkan verməlidir; 2. Mövcud ictimai quruluş həmin zamanda mühüm və faydalı olanı həmin şəxs tərəfindən həyata keçirilməsinə maneə yaratmamalıdır. Kimləri görkəmli şəxsiyyətlər hesab etmək olar sualına müxtəlif cavablar mövcuddur. Bir çoxları onların meydana gəlməsində tarixi zərurətə və ümumdünya əhəmiyyətli vəzifələrin yerinə yetirilməsinə, başqaları isə ictimai maraqların və azadlığın həyata keçirilməsinə diqqət yetirirlər.

Tarixdə şəxsiyyətin rolu təkcə tarixi şəraitdən asılı deyil, həm də cəmiyyətdə onun hansı siyasi və sosial mövqeyə malik olmasından da asılıdır.

Beləliklə, tarixi proses insanların həyat fəaliyyətindən asılı olaraq formalaşır. Onlar çalışırlar, maddi və mənəvi dəyərlər yaradırlar. Onlar bu dəyərləri, ənənələri, adətləri, mədəni nailiyyətləri nəsildən-nəslə ötürürlər.

Açar sözlər: tarix, şəxsiyyət, tarixi proses, tarixi istiqamət, tarixin məqsədi.

QLOBALLAŞAN DÜNYADA KİMLİK PROBLEMI

Məlahət MƏMMƏDOVA

Bakı Dövlət Universiteti,
Fəlsəfə kafedrasının doktorantı
Azərbaycan, BAKI
mila-mamedova@inbox.ru
ORCID ID: 0000-0002-6875-6483

Mövzunun aktuallığı.

Qloballaşma, fərqli mədəniyyətlərin bir arada yaşamasını və mədəniyyətlərin bir-birinə yaxınlaşmasını qaçılmaz etmişdir. Bu gedişətdə yaşanan problemlərdən ən böyüyü kimlik məsələsi ilə bağlı ortaya çıxmışdır. Fərdin bir millətin mənsubu olması milli kimlik kimi qəbul olunsada, fərdin özünü dünya vətəndaşı kimi görməsi artıq onun qlobal kimliyini önə çıxarır. Qloballaşmanın mühüm nəticələrindən biri “milli kimlik böhranı”dır. [Eroğlu,1999:149-150]. Müasir dünyada insanlar arasındakı mühüm fərqlər artıq nə ideoloji, nə də iqtisadi-siyasi deyil, mədəni xarakterlidir. Xalqlar və millətlər “biz kimik?”, “biz nəyə aidik?” sualına cavab tapmağa çalışır [Hantington, 2000:197]. Yaşadığımız dövrdə qloballaşma həm milli, həm də qlobal kimliyə sahib olmağı zəruri etmişdir. V.Q.Çelişevanın qeyd etdiyi kimi “indi artıq azsaylı xalqlardan olan gənc nəsil nümayəndələri praktik olaraq öz dilini, mədəniyyətini bilmir.” [Целищева, 2007:122-127] Yerli mədəniyyətlərin canlanması və vahid dünya mədəniyyətinə doğru meyl etməsi, bəzən millət-dövlət münasibətlərində də ciddi aşınmalara səbəb olur. Bütün səviyyələrdə məkanı və zamanı sıxlaşdıran qloballaşma, müxtəlif mədəniyyətləri bir-birinin “ağuşuna itələyir”, üz-üzə, “nəfəs-nəfəsə” qoyur. [Aslanova, 2016:122-123]

Tətbiq edilən metodlar.

Tədqiqatda qloballaşma, onun kimliklərə təsiri, sistemli yanaşma metodundan, analiz, sintez, müqayisəli təhlil metodlarından istifadə edilməklə təsvir olunmuşdur.

Nəticə.

Bu gün baş verən proseslər fərdləri bir ölkənin deyil, vahid dünyanın vətəndaşı olmağa məcbur edir. Xüsusilə, qlobal isinmə, iqlim dəyişiklikləri və qida çatışmazlığı kimi qlobal problemlər bütün insanlar üçün ortaq problemə çevrilmiş və nəticədə hər kəs, dünyanı ümumi bir “vətən” kimi qəbul etmişdir.

Təvsiyələr.

Müasir dünyada kimliklərin qorunub saxlanması olduqca vacib, həm də çətin məsələdir. Milli,dini,etnik zəmində ayrışdırılıqların aradan qaldırılması, kimliklərin qorunub saxlanması bu gün, prioritet olmalıdır. Təbii ki, bu məsələlər təkcə sözdə, sənəd üzərində deyil, beynəlxalq təşkilatların və əsas aktorların fəaliyyətində, həmrəyliyində öz əksini tapmalıdır.

Açar sözlər: kimlik, insan, mədəniyyət, qloballaşma.

Ədəbiyyat:

1. Aslanova. R.N. Qloballaşma və mədəni müxtəliflik. Bakı. Avropa nəşriyyatı. S.340. 2016.
2. Eroğlu. F. “Küreselleşmə süreci ve kimlik krizi”. Türk yurdu dergisi. S.147-151. 1999.
3. Hantington. S. Who are we? The challenges to America’s National Identities. P.322. New York. 2000.
4. Целищева. В.Г. Особенности этнической идентичности молодежи малочисленных народов Дальневосточного региона. Социологические исследования. Ч 1. С.122-127. 2007.

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ FƏLSƏFƏ TƏDRİSİNİN YERİ, ROLU VƏ PROLEMLƏRİ

Ələddin MƏLİKOV

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan, BAKI
aladdin.malikov@gmail.com;
<https://orcid.org/0000-0001-5830-6764>

Mövzunun aktuallığı.

Fəlsəfənin təhsil və tədrisi hazırkı dünyanın təhsil problemlərindən biridir. Bunun barəsəndə dünyadakı fəlsəfə institutları geniş və ətraflı şəkildə müzakirələr aparıb və qərarlar veriblər. O qərarlardan ən başlıcası uşaqlar üçün fəlsəfi kitabların yazılması və fəlsəfi düşüncələrlə uşaqlıq və gənclik illərindən tanış etmək missiyası dururdu. Lakin təcrübə göstərdi ki, bu məsələ o qədər də asan məsələ deyilmiş. Çünki bu sahədə yazılan bəzi əsərləri istisna etsək, yazılan kitablar nə qədər də sadələşdirilsə yenə uşaqlar və gənclərdə maraq oyatmır və aydın şəkildə mənimsənilməmişdi. Bu səbəbdən fəlsəfənin tədris və təhsilinə öncəki vəziyyətlə davam edilir.

Metod və metodologiya.

Tədqiqatın nəzəri metodoloji əsasını sosial reallığın təhlilinə sistemli, pedaqojik və struktur-funksional yanaşma, elmi və akademik təhlilin əsas müddəaları, yerli və beynəlxalq tədris üsullarının qarşılıqlı təhlili təşkil edir. İstifadə olunan üsullar ilk öncə deskriptiv və sonra nəzəri ümumiləşdirmə və konseptual yanaşma xarakteri daşıyır.

Tədqiqatın mənbə bazası.

Burada fəlsəfənin və ümumiyyətlə abstrakt mövzuların təhsil və tədrisində milli və beynəlxalq pedaqoji baza və əsas beynəlxalq fəndlərində təcrübə edilən üsul və üsulları öyrənmək və izah etməkdir.

Nəticə. Ümumilikdə xalqların inkişaf yolu heç də həmişə düz və hamar olmur. Bu tarixin zərurəti kimi də qəbul edilə bilər. Ancaq yalnız öz düşüncəsinə əmin olan, öz varlığını dərk edərək bunu dünyaya elan edə bilən xalqlar taleyin çətin məqamlarından çıxıb gəlir. Məsələn, bu gün alman xalqı az qala fəlsəfənin şahı kimi tanınır. Halbuki XIX əsrdə almanlar dərin bir böhran içərisində idilər və bunu ilk növbədə onun düşüncə sahibləri görür və həll yolları axtarırdılar. Hegel dövrünün reallığının boğucu olduğunu, insanların tədrisən mənən rəzilləşdiyini görüb bildirirdi ki, *“alman həyatı indiki vəziyyətində qala bilməz, çünki hər şey bütün qüvvəsini, bütün ləyaqətini itirib, nə isə mənfə bir hadisəyə çevrilib”*. [1. s.25] Eyni proses XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda da mövcud idi: aydınlar səfərbər olunaraq nəşr etdikləri jurnallar, məqalələr vasitəsilə xalqı sanki xəstəlik kimi bürümüş mövhumat və cəhalətdən xilas etməyə çağırırdı və çalışırdılar. Nəticədə Azərbaycanda bütün sahələrdə yüksək bir dirçəliş yaşandı. Elmin, mənəviyyatın, mədəniyyətin, dinin - hər birinin öz missiyası var. Fəlsəfənin missiyası isə düşüncə qabiliyyətini inkişaf etdirmək, özünüdərk, özünəqayıdış və özünüifadəyə qadir insanlar yetişdirməkdir. Şəxsiz bu gün Fəlsəfə katarsis yaşayır. Yalnız Azərbaycanda yox, bütün dünyada bu belədir. Düşüncələr, maraqlar ələndən keçir. Əslində, sənayeləşmə, robotlaşma və rəqəmsallaşma ilə bu gün insan özü bir özgüləşmə halı yaşayır. Bu səbəbdən onun əlaqəli olduğu hər bir sahə, hər bir istiqamət böhran içindədir. Belə böhranlar tarixən çox olub. Məhz belə böhranların əsası olan insan böhranının kökünü, səbəblərini, xüsusiyyətlərini öyrənməklə onların öhdəsindən gələ biliblər. Bütün istiqamətləri böhrandan çıxartmaq və ya fürsətə çevirmək üçün məhz insanın özü, təfəkkürü böhrandan çıxmalıdır. Bu isə birbaşa fəlsəfənin missiyasıdır. Doğrudur, hikmət və hikmətə eşqi olan *FƏLSƏFƏ*, insanlığın özü

kimi, həmişə, qədimdə də, indi də risk zolağında olub. Amma o, fundament və kök olduğuna görə, onu yox elmək mümkün olmayıb, yenə də olmayacaq!

Tədqiqatın elmi yeniliyi.

Əsas istiqamət qeyd edilən və təklif edilən mövzunun aktuallığıdır. Respublikamızda fəlsəfə kifayət qədər fəlsəfi ruhlu təhsil və tədris olunub, lakin bu təhsil və tədrisin prdaqoji yönleri zaman-zaman nəzərə alınmayıb. Burada əsas olaraq milli və beynəlxalq durumu spesifik olaraq ilk öncə öyrənmək və sonra bu problemin öhdəsindən necə uğurla gəlməyi təhlil etməkdir.

Açar sözlər: fəlsəfə, pedaqogika, müasir elm, inkişaf, ali təhsil, təhsil, tədris.

GENETİK DETERMİNASIYA İNSAN ŞƏXSİYYƏTİNİN FƏRDİLİYİNİN ƏSASI KİMİ

İsmayıl ƏLƏKBƏROV

Bakı Dövlət Universiteti,
Fəlsəfə kafedrasının magistrantı
Azərbaycan, BAKI
ismayil2285@gmail.com

Aktuallıq: Fəlsəfi biliyin mühüm sahələrindən biri fəlsəfi antropologiyadır. Fəlsəfi antropologiya insan problemini hərtərəfli və kompleks şəkildə öyrənir. Ümumiyyətlə, insan probleminin ciddi şəkildə tədqiq olunması onunla bağlıdır ki, bütün elm sahələrində antropolojiləşmə prosesi gedir. Fəlsəfədə insan probleminin öyrənilməsi hər dövrdə xüsusi aktuallıq kəsb etmişdir. Fəlsəfə tarixinə ümumi şəkildə nəzər salsaq görə bilərik ki, filosofların insan probleminə yanaşması müxtəlif olmuşdur. Fəlsəfədə insanın öyrənilməsi bu problemlərlə bağlıdır: insanın mənşəyi, insanın təbiəti, insanın mahiyyəti, insanın həyatının mənası, ölüm və ölməzlik, insanda şüuri və qeyri-şüurinin nisbəti, insan ontogenezində bioloji və sosial amillərin nisbəti.

Müasir dövrdə xüsusi aktuallıq kəsb edən problemlərdən biri məhz şəxsiyyətin inkişafında bioloji və sosialın nisbəti məsələsidir. Bu problemə yanaşma birmənalı deyildir. Hər daim olduğu kimi müasir dövrdə də bu problem mübahisəli olaraq qalır. Bu onunla bağlıdır ki, filosof və alimlər bu problemə yanaşmada iki istiqamətə ayrılırlar: panbiologizm və pansosiologizm. Birinci istiqamətin nümayəndələri bioloji və ya genetik amillərin rolunu şişirtməklə, sosial tərəfə məhəl qoymurlar. İkinci istiqamətin nümayəndələri isə qeyd edirlər ki, insanın inkişafı yalnız sosial tərəflə bağlıdır. Bu mövqelərə nəzər salmaqla görə bilərik ki, bu problem hələ tam həllini tapmamışdır.

Bizi maraqlandıran əsas problem isə müasir yanaşmalarda şəxsiyyətin inkişafında genetik amillərin nə qədər əhəmiyyətli olduğunu araşdırmaqdır. Bu araşdırma ilə sübut edə bilərik ki, şəxsiyyətin inkişafında genetik amillər mühüm əhəmiyyətə malikdir və hətta genlər insanı idarə edir. Genetik amillərin əhəmiyyətini müxtəlif nəzəriyyələr sübut edir (“İrsiyyət”, “Biogenetik”, “Freydist”, “Bioloji təkamül” və sairə). Araşdırdığımız bütün fəlsəfi-elmi nəzəriyyələr və müasir dövrdə alimlərin yanaşması bu problemin həllində mühüm idraki və metodoloji əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatın məqsədi: Bu tədqiqatın məqsədi şəxsiyyətin inkişafında genetik determinasiyanın rolunu əsaslandırmaq və bununla bağlı olaraq fəlsəfi-elmi nəzəriyyələrə, eyni zamanda müasir yanaşmalara diqqət yetirməkdir.

Metodlar: Tədqiqat zamanı sənədli mənbələrin (ədəbiyyatın) öyrənilməsi, məzmun təhlili (kontent – analiz), müqayisəli yanaşma, ümumiləşdirmə, sistemli yanaşma metodlarından da istifadə edilmişdir. Genlərə geniş mənə yükləyən yanaşma kimi genetik determinizm, həyatımızın hər bir anını əhatə edir. Bu yanaşmaya görə, insan dünyaya bioloji fərd kimi gəlir və ona görə də irsiyyət qanunu ona öz təsirini göstərir. Genetik determinizmlə bağlı olan fikirləri araşdırdıqda məlum olur ki, genlər sosial mühitdən və mədəni faktorlardan daha vacibdir (Dokinz, 2021:32). Genetik determinizmin mərkəzi anlamı genlərdir. Bu yanaşmanın tərəfdarları iddia edirlər ki, genlər insanın yarandığı vaxtdan həyatı boyunca malik olduğu biliklərinin, hisslərinin və davranışlarının əsasında durur. Genetik determinizmdə ifadə olunan əsas cəhətlərdən biri odur ki, genlər insanların fiziki xüsusiyyətlərinin, sağlamlığının və xəstəliyinin əsas faktorudur. İnsanların xüsusiyyətlərini və davranışını müəyyən edən məhz genlərdir.

Nəticə: Şəxsiyyətin formalaşması və inkişafında genetik və sosial amillərin nisbəti məsələsi fəlsəfi bilik sistemində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Genetik amillər şəxsiyyətin təbiətini ifadə etdiyi halda, sosial amillər onun mahiyyətini ifadə edir. Bizi ən çox maraqlandıran bu nisbətə

genetik amillərin rolunu araşdırmaqdır. Genlərə geniş mənə yükləyən yanaşma kimi genetik determinizm, həyatımızın hər bir anını əhatə edir. Genlər insanların bilik və davranışlarını müəyyən edir. Bioloji növ kimi qəbul olunan insan müəyyən anatomik-fizioloji imkanlara malik hesab olunur. Buna görə də insanın gələcəkdə şəxsiyyətə çevrilə bilməsi üçün onda anadangəlmə irsi imkanlar olur. Genetik determinizmdə “hər şey genlərdədir” inamı hakimdir. İnsanlar genlər tərəfindən yaradılmış maşın kimi təsvir olunur. Nəticədə qeyd edə bilərik ki, genetik determinizm insan həyatının bütün sahələrində mühüm rol oynayır və genlər keçmişdən günümüzdə qədər dəyişir (Dokinz, 1982:56).

Təvsiyələr: Müasir dövrdə şəxsiyyətin inkişafında genetik faktorların rolu ilə bağlı çoxlu sayda araşdırmalar aparılır. Bu sahədə araşdırma aparən alimlər müxtəlif nəzəriyyələr yaradaraq öz fikirlərini əsaslandırmağa çalışırlar. Genlərin insan həyatındakı rolu üzərində aparılan araşdırmalar şəxsiyyətin inkişafında genetik faktorların rolu haqqında kifayət qədər təbii-elmi biliklər ortaya qoyur. Bu sahədə aparılan tədqiqatlar və yazılan kitablar çoxdan bəri unudulan genetik elminin yenidən dirçəlməsində səbəb oldu. Şəxsiyyətin inkişafında genetik və sosial amillərin nisbəti hər zaman xüsusi aktualıq kəsb edən məsələ olaraq qalır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu sahədə aparılan əvvəlki və müasir araşdırmalar, ortaya qoyulan nəzəriyyələr hələ son demək deyildir. Bu məsələ həllini tapana qədər bu sahədə olan araşdırmalar davam edəcək və yeni fikirlər ortaya qoyulacaqdır.

Ədəbiyyat:

- Hacıyev Zeynəddin. “Fəlsəfə”. Bakı: “Turan evi”, 2012, 488 s.
Siddharta Mukerci. “Gen”. Bakı: “Qanun”, 2022, 560 s.
Riçard Dokinz. “Ekoist gen”. Bakı: “Qanun”, 2021, 456 s.
Riçard Dokinz. “Kor saatsaz”. Bakı: “Qanun”, 2022, 464 s.
Riçard Dokinz. “Tanrı illüziyası”. Bakı: “Qanun”, 2022, 544 s.
Richard Dawkins. “The extended phenotype”. Oxford, 1982, 512 p.
Wilson E.O. “Sociobiology”. Cambridge (MA): Belknap press, 1975, 697 p.
Wilson E.O. “On human nature”. Cambridge (MA): Harvard university. press, 1978, 260 p.

MÜTLƏQ HƏQİQƏT İDEYASININ “NEYRATIN QAYIĞI” METAFORASI TİMSALINDA TƏNQİDİ

Şəms BÜNYATOVA

Bakı Dövlət Universiteti,
Fəlsəfə kafedrasının doktorantı
Azərbaycan, BAKI
shams.bunyatova@gmail.com

Əldə olunan hər bir bilik, elmi fakt zəncirvari şəkildə digər biliklərə bağlıdır və biri digəri vasitəsilə öz təsdiqini tapır. Məsələn, qravitasiya qanunu haqqında biliklərimiz planetlərin orbitlərində necə qaldıqlarına dair təsəvvürlərimizi, kütlə və qüvvə haqqında biliklərimiz isə öz növbəsində cazibə qanunu haqqında biliklərimizi əsaslandırmağa imkan verir. Bu kontekstdə, filosofların bir qisminin, xüsusilə fundamentalistlərin iddiasına görə, müəyyən mərhələyə çatdıqdan sonra biliklərimizin əsaslandırılmasına ehtiyac qalmayacaqdır, çünki bu səviyyə özündə sübuta ehtiyac duyulmayan bazisi, yəni şübhəsiz doğrunu və dəyişilməz həqiqəti ehtiva edəcəkdir. Elmi biliyi-həqiqəti piramidaya bənzədən Moritz Şliki bu mövqedən olan filosoflar sırasına aid etmək olar. Belə ki, Şlikin iddiasına görə, elmi həqiqətin ən aşağı qatı heç bir dəstəyə ehtiyac duymayan, bünövrə statusu daşıyır, digər elementlər isə özündən daha aşağıdakı pillədən asılı olan piramidaya bənzəyir. Piramidanın hissələri yeni kəşflər əsasında, ancaq dəyişilməz təməllər üzərində yenidən inşa oluna bilər [3, s.69]. Vyana Çevrəsinin üzvü, avstriyalı məntiqi-pozitivist Otto Neyrat tərəfindən təklif olunan “Neyratın qayığı” analogiyası təmsil etdiyi ideya baxımından epistemoloji fundamentalizmə, eyni zamanda Şlikin bu mövqeyinə qarşı əks aspektdən yanaşmağa imkan vermişdir. Belə ki, elmi-fəlsəfi müzakirələr çərçivəsində bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlayan və ilk dəfə 1913-cü ildə “Müharibə iqtisadiyyatının problemləri” adlı məqaləsində qayıq metaforundan istifadə edən Neyrat elmi konsepsiyaların formalaşması prosesində yaranan çətinliklərdən, həmçinin instrumental faydalılığa əsaslanan epistemoloji normaların mühümlüyündən bəhs etmişdir [2, s.89].

Neyratın fikrincə, Şlikin iddiasının əksinə elmdə heç bir dəyişməz, digərləri üzərində dominant ola biləcək həqiqət anlayışı yoxdur. Bilik sistemimiz hər biri eyni dərəcədə önəmli olan və ümumi bilik sisteminə tövhə verə biləcək “qayığın taxtalarından” ibarətdir. Bu mənada, həqiqilik statusu almış hər bir elmi iddia yenidən nəzərdən keçirilə, dəyişdirilə və yenisi ilə əvəz oluna bilər. Necə ki, taxta salın hər hansı bir hissəsi onun ümumi quruluşuna xələl gətirmədən dəyişdirilə və yenilənə bilər [3, s.70]. Sözügedən iddianı Neyrat belə təsvir edir: “Elmin başlanğıcı kimi götürələcək mütləq protokol nümunələri təklif etmək mənasızdır. Tabula rasa mövcud deyildir. Biz qayığımızı açıq dənizdə təmir etmək məcburiyyətində olan dənizçilər kimi yox. Və qayıq tamamilə sökərək, ən yaxşı materiallarla yenidən inşa etmək kimi bir şansımız yoxdur [1, s. 201]”. Fundamentalistlərin əksinə elmi açıq sistem kimi təsvir edən Neyrat mütləq həqiqət ideyasını təkzib edir. Elmin dəyişən mühitə uyğunlaşaraq daim yeniləndiyini qeyd edən filosof biliyin elastik xarakterini vurğulayır. Məsələnə bu aspektdən yanaşsaq, Neyratın metaforik bənzətməsi bizə “Teseyin gəmisini”-ni xatırladır.

Bir çox hallarda “Neyratın qayığı” analogiyası fəlsəfə və elm arasındakı münasibəti açıqlamaq üçün müraciət olunur. Karteziyan fəlsəfədən başlayaraq bir çox fundamentalist filosoflara görə, bütün elmi biliklərimiz dünyanın empirik müşahidəsindən öncə fəlsəfi dərk etmə yolu ilə biləcəyimiz danılmaz həqiqətlərə söykənir. Bu cür rəasionalist baxışa əsasən, fəlsəfə mühüm həqiqətlərə çatmaq üçün qeyri-empirik üsullardan, elm isə dünya haqqında şərti həqiqətləri əldə etmək üçün empirik metodlardan istifadə edir. Lakin elm və fəlsəfə arasındakı bu cür tək tərəfli əlaqə bir çox filosof, xüsusilə, amerikalı filosofu Uillard Van Orman Kuayn tərəfindən şübhə ilə

qarşılanmışdır. Belə ki, Kuaynın fikrincə, filosoflar da Neyratın qayığındakı dənizçilər ilə eyni situasiyadadırlar. Neyratın dənizçiləri öz qayıqlarını sahilə yenidən inşa edə bilmədikləri kimi, filosoflar da elmi bilik və metodologiyayı qiymətləndirmək üçün müstəqil mövqeyə malik deyillər. Onun fikrincə, fəlsəfənin və elmin məqsədi olan həqiqət arasında heç bir fərq yoxdur. Bu mənada fəlsəfənin xüsusi, elmdən təcrid olunmuş qeyri-empirik metodologiyasının olması ağlabatan deyil [4, s.177-178].

Digər tərəfdən adı çəkilən metafora əldə etdiyimiz biliklərin yalnız olma ehtimalını, yanılımlara məruz qala bilməsi fikrini iddia edən fallibilizmin də mahiyyətini özündə ehtiva edir. Belə ki, fallibilizm də insan idrakına xas məhdudiyətlərə əsaslanaraq mütləq həqiqət ideyasına qarşı çıxır. Falisifikasiya prinsipini elmi biliyin məhək daşı hesab edən Karl Popper kimi bir çox filosofun tədqiqatlarında rast gəlinən fallibilizm ideyası biliklərimizin daim yenilənməsini və bununla da doqmatik biliklə mübarizə aparmağın mümkünlüyünü ifadə etmişdir.

Nəticə etibarilə, Neyratın qayıq metaforu da, fallibilizm də biliyin dinamik və daim inkişaf edən təbiətini vurğulayaraq, absolyut həqiqət anlayışını inkar edir. Beləliklə də, biliyin adaptiv xarakterinə istinad edərək, onun daim təkamül edən bir proses olduğu qənaətinə gəlmək olar.

Açar sözlər: mütləq həqiqət, fallibilizm, Neyratın qayığı, fundamentalizm.

Ədəbiyyat:

1. Ayer A. J, Logical Positivism, NY: The Free Press, 1966. 464 p.
2. Cartwright N, Cat J, Fleck L and Uebel T. Otto Neurath-Philosophy between science and politics. Cambridge University Press. 1996, 292 p.
3. Cruz D.H. Philosophy Illustrated: Forty-two Thought Experiments to Broaden your Mind.-Oxford University Press, 2021.-208 p.
4. Rabossi E. Some Notes On Neurath's Ship and Quine's Sailors // Principia an International Journal of Epistemology / NEL-Universidade Federal de Santa Catarina, 2003.Vol. 7(1-2),pp 171-184.

MÜASİR DÜNYA NİZAMININ İNKİŞAF MODELƏRİ: FRENSİS FUKUYAMA VƏ SAMUEL HANTİNGTON

Aysan ƏLİYEVƏ

Bakı Dövlət Universiteti,
Fəlsəfə kafedrasının magistrantı
Azərbaycan, BAKI
aliyeva.22.06.2001@mail.ru

Aktuallıq: Müasir dövrün ən aktual problemlərindən olan dünya düzəninin inkişaf modelləri siyasi, iqtisadi və sosial dəyişiklikləri əks etdirərək zamanla təkamül yolundan keçmişdir. İnkişaf modelləri xalqların və cəmiyyətlərin qlobal miqyasda tərəqqisinə, qarşılıqlı əlaqəsinə və əməkdaşlıq etməsinə təsir etməklə müasir dünya nizamının formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bu modellər iqtisadi artıma, sosial tərəqqiyə və davamlı inkişafa nail olmaq üçün çərçivələr və strategiyalar təqdim edir. Müasir dünya düzənində inkişaf modellərinin aktuallığını müxtəlif aspektlərdən başa düşmək olar ki, bunların içərisində F.Fukuyama və S.Hantinqtonun konsepsiyaları əhəmiyyətli yer tutur.

Tədqiqatın məqsədi: Bu tədqiqatın məqsədi müasir dünya nizamının inkişaf modellərinin F.Fukuyama və S.Hantinqton tərəfindən irəli sürülən modellərinin komparativistik təhlilidir.

Metodlar: Tədqiqat zamanı komparativistika, ümumiləşdirmə, induksiya deduksiya, sənədlərin mənbələrin (ədəbiyyatın) öyrənilməsi, məzmun təhlili (kontent – analiz), müqayisəli yanaşma metodlarından da istifadə edilmişdir. İlk olaraq Frensis Fukuyama 1989 – cu ildə “*Milli Marağ*” jurnalı üçün yazdığı “*Tarixin sonu*” adlı məqaləsində bildirir ki, müasir dövrdə liberal demokratiyanın idarəetmə sistemi kimi legitimliyi barədə bütövlükdə dünyada yeni bir konsensus yaranmışdır. Müəllif iddia edirdi ki, liberal demokratiya “*tarixin sonu*” olmaqla “*insanlığın ideoloji təkamülünün sonuncu dayanacağı*” və “*insan cəmiyyəti idarəçiliyinin sonuncu idarəetmə forması kimi*” təsəvvür edilə bilər. Hantinqton 1993-cü ildə yazdığı məşhur “*Sivilizasiyaların toqquşması və dünya nizamı*” adlı əsərində sivilizasiyalararası qarşıdurmaların müasir dünyada daha aydın göründüyü tezisini müdafiə etmişdir. Hantinqton iddia edir ki, əsasən Qərb sivilizasiyası (Avropa və Amerika) digər sivilizasiyalarla ziddiyyət təşkil edir. Bu münaqişənin mənşəyi Qərbin qlobal hökmranlığı dövründə Qərbin digər sivilizasiyalara tətbiq etdiyi dəyərlərin rədd edilməsidir. Hantinqtona görə, Qərb sivilizasiyasından başqa sivilizasiyalar öz dəyərlərini və kimliklərini qorumaq və müdafiə etmək istəyirlər.

Nəticə: Fukuyama bütün insanların liberalların müdafiə etdiyi universal dəyərlərə sahib olacağını proqnozlaşdırır. Onun sözlərinə görə, insanlar azadlıq, bərabərlik və insan hüquqları kimi dəyərlərə dönməz şəkildə yiyələniblər. Bu, insanların öz cəmiyyətlərini belə dəyərlər əsasında yenidən dizayn etmək istəyi ilə nəticələnir. Nəticədə, Fukuyamanın esxatoloji baxışları liberal demokratiyanın bəşər tarixinin son mərhələsi olduğunu və ümumbəşəri dəyərlərin hökmran olduğu bir ictimai quruluşun qurulacağını deməyə əsas verir. Bununla belə, tənqidçilər Fukuyamanın tezisini həddindən artıq optimist hesab edir, tarix və siyasətin daimi dəyişiklik və münaqişə prosesinə məruz qaldığını iddia edirlər. Hantinqtonun əsas tezislərindən biri olan “*Sivilizasiyalararası konflikt*” tezisində müəllif iddia edir ki, beynəlxalq siyasətin tarixi inkişafını və nizamını müəyyən edən amil artıq ideologiyaların və güclərin toqquşmaları deyil, sivilizasiyalararası münaqişələrdir. Onun sözlərinə görə, soyuq müharibənin başa çatması ilə ölkələrin siyasi ittifaqları dini və mədəni fərqliliklərə əsaslanacaq şəkildə yenidən formalaşacaq. Bu münaqişələrin kökündə təhlükəsizlik maraqları, qlobal liderlik və dəyərlərin toqquşması dayanır. Hantinqtonun nəzəriyyələri geniş müzakirələrə və tənqidlərə məruz qalıb. Tənqidçilər sivilizasiyaların homojen olmadığını, onların daxilində böyük fərqlərin olduğunu və bu cür

ümumiləşdirmələrin yanlış ola biləcəyini iddia edirlər. Bundan əlavə, Hantinqtonun sivilizasiyalararası konfliktlərin qaçılmaz olması barədə iddiası münaqişədən daha çox dialoq və əməkdaşlığa əsaslanan fərqli yanaşmanın qəbuluna mane ola bilər.

Tövsiyələr: Müasir dünya nizamının inkişafının Fukuyama modeli dominant global nizam kimi liberal demokratiya və kapitalizmə doğru birləşdirici tendensiya təklif edir, Hantinqton modeli isə mədəni və sivilizasiya fərqlərinin münaqişələrə səbəb olacağını və yeni dünya nizamını formalaşdıracağını proqnozlaşdırır. Bu modellər beynəlxalq münasibətlərin mahiyyəti və global inkişafın istiqamətləri haqqında geniş müzakirələrə və müzakirələrə səbəb olmuşdur. Qeyd etmək vacibdir ki, bu modellər yeganə perspektivlər deyil və müxtəlif digər alim və mütəfəkkirlər müasir dünya nizamının başa düşülməsinə müxtəlif yollarla töhfə vermişlər.

Açar sözlər: müasir dünya nizamı, inkişaf modelləri, tarixin sonu, sivilizasiyaların toqquşması.

Ədəbiyyat:

1. Frensis Fukuyama. Tarixin sonu və sonuncu insan. – Bakı, 2021, 527 s.
2. Samuel Hantinqton. Sivilizasiyaların toqquşması. – Bakı, 396 s.

MƏNƏVİ ÖZGƏLƏŞMƏ PROBLEMİNİN FƏLSƏFİ TƏHLİLİ

Sevinc HÜSEYNOVA

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti,
Humanitar fənlər kafedrasının müəllimi
Azərbaycan, BAKI
sevincismaylova90@gmail.com

Aktuallıq. Çağdaş dünyamız kəskin reallıqları və faktları ilə günümüzdə diqqət yetirilməsi olduqca vacib olan məsələlərə nəzər yetirməyi tələb edir. Elmi-texniki tərəqqinin və sosial həyatın daim sürətlənməsinin nəticəsi olaraq insanların getdikcə bir-birindən uzaqlaşması və şəxsiyyətlərəarası yadlaşma artır. İnsanlıq zəkani tərəqqi yolunda əsas hədəf hesab etsədə məlum olur ki, insanın intellektual ağıla və yüksək şüura malik olmasına baxmayaraq onun psixologiyasında müəyyən bir narahatçılıq,tələş ,iztirab hakim olmaqdadır. Bu mənada müasir dövrdə özgüləşmə problemi sosial -fəlsəfi fikrin ən aktual problemlərindən biridir.

Metod. Cəmiyyətin inkişafının postindustrial fazasına keçidi prosesində özgüləşmə problemi nəinki aradan qalxmır, əksinə yeni forma və məzmun kəsb edərək geniş miqyaslı və sistemli prosesə çevrilir. Onun aradan qaldırılması məsələsi ictimai həyatın bütün sahələrinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla kompleks şəkildə yanaşmaqla mümkündür. Mənəvi münasibətlər cəmiyyətin bütün altsistemlərinə nüfuz etmək iqtidarında olduğuna görə mənəviyyat və əxlaq məsələləri daha çox diqqət yetirilməli problem hesab edilməlidir.

XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəllərində dünyada baş verən ciddi dəyişikliklər həyatın bütün sahələrinə öz təsirini göstərmişdir. Bu gün dünyada gedən gərgin proseslər ümumbəşəri deyilən qlobal problemlərin ortaya çıxmasına səbəb oldu. Bunlara ekologiya problemini, terrorizmi, nüvə müharibəsi təhlükəsini ,texnoloji əsarət ,insan mövcudluğunun itirilməsi kimi halları aid etmək olar. Bütün bunlar təkcə sosial deyil, həm də dərin ekzistensial problemlərdir. Aydınır ki, cəmiyyətdə baş verən problemlərin həllində fəlsəfə bilavasitə iştirak etməlidir. Məhz buna görə də qlobal fəlsəfi problemlərdən biri olan özgüləşmə problemi müasir sosial-fəlsəfi fikrin ən aktual problemlərindən biridir. Özgüləşmə bir proses kimi bütün insan həyatını əhatə edərək, insanın öz fəaliyyətinin məhsulları üzərində nəzarəti itirməsində, insan mahiyyəti ilə sosial münasibətlərin xarakteri arasında yaranmış ziddiyyətlərdə özünü göstərir.

Fikrimizcə, özgüləşmə həm müəyyən tarixi şəraitdən qaynaqlanan sosial fenomen, həm də ekzistensial, antropoloji fenomen kimi qəbul edilməlidir. Oxuculara təqdim olunan bu məqalədə biz özgüləşmə fenomeninin hər iki alternativini açmaqla yanaşı onları aradan qaldırmağın konkret yollarını göstərməyə çalışaraq cəmiyyətin inkişafı üçün mühüm olan mənəvi özgüləşmə probleminə nəzər yetirməyə çalışmışıq. Mənəviyyat insanın mənəvi həyatının bütün sahələrinə nüfuz etdiyinə görə, o, insan varlığının atributudur. Mənəvi özgüləşmənin aradan qaldırılması sistemində ümumbəşəri dəyərlərin yeri və rolunu üzə çıxarmaq və inkişaf etdirmək aktual məsələlərdən biridir.

Nəticə. Antoposial həyatın müxtəlif aspektlərinə nüfuz edən özgüləşmə sosial sistemin bütövlüyünün pozulmasının göstəricisi olmaqla təkcə sosial -fəlsəfi nəzəriyyə üçün deyil, həm də sosial praktika üçün zəruridir. Mənəvi özgüləşmənin aradan qaldırılması mexanizmi yalnız zorakılığa yol verilməməsi, ictimai və şəxsi maraqların uzlaşdırılması, ənənəvi dəyərlərin qorunub saxlanılması prinsipinə əsaslanan cəmiyyətdə işləyə bilər.

Açar sözlər: özgüləşmə, insan, müasir dünya, əxlaq, mənəviyyat.

ƏXLAQI VƏ HÜQUQİ ŞÜURUN VƏHDƏTİNİN MÖHKƏMLƏNMƏSİ

Aygün MƏMMƏDOVA

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti,
“İctimai fənlər” kafedrasının müəllimi,
BDU-nun «Fəlsəfə» kafedrasının doktorantı
Azərbaycan, BAKI
aygun.memmedova.1976@mail.ru

Aktuallıq. Cəmiyyətin yeniləşməsi şəraitində insan davranışının normativ-dəyər tənzimləyiciləri kimi əxlaq və hüququn sosial-fəlsəfi təhlili olduqca aktual problemdir. Bu onunla əlaqədardır ki, ənənəvi sivilizasiyalardan liberal sivilizasiyalara keçid dövrü oturuşmuş sivilizasiyaların yenidən nəzərdən keçirilməsini, tədqiq olunan mövzuya yeni metodoloji yanaşmalar tələb edir - əxlaq və hüququn dəyər vəhdətinin, eləcə də qanunda təcəssüm olunan əbədi mənəvi ümumbəşəri dəyərlərin - azadlıq, ədalət, bərabərlik kimi dəyərlərin sosial-fəlsəfi tədqiqinə ehtiyac var. Müasir Azərbaycan cəmiyyətində əxlaqi və hüquqi tənzimlənmə zamanı inam və məcburiyyətə hüquq pozuntusuna və cinayətə qarşı mübarizədə əsas rol oynayır. Hüququn əxlaqiliyinin, yəni əxlaqi və hüquqi şüurun vəhdətinin möhkəmlənməsinin reallaşması üçün hər cür cinayətə (korrupsiya, rüşvətخورluq) qarşı amansız mübarizə aparan Azərbaycan dövləti ideoloji, mənəvi, hüquqi tərbiyəyə xüsusi diqqət yetirir. Müasir dövrdə «inam, əqidə insanların baxışlarını və davranış normalarını formalaşdıraraq onlara təsir edən əsas vasitəyə çevrilmişdir... Praktikada əqidə ... insan fəaliyyətinin sosial və iqtisadi sferalarında təzahür edir və əhalinin ideoloji, mənəvi, o cümlədən hüquqi tərbiyəsi prosesində formalaşır» [5, 31].

Metodologiya. Tədqiqatın metodoloji və nəzəri əsasını ümumi fəlsəfi prinsiplər və tədqiqat metodları, sistemli, aksioloji, kompleks, struktur-funksional yanaşmalar, eləcə də təsvirlərin bir-birini tamamlayan postklassik prinsipi təşkil edir. Qarşıya qoyulan vəzifələri həll etmək üçün klassik əxlaq və hüquq nəzəriyyələrini inkişaf etdirən filosofların əsərləri, habelə hüquq fəlsəfəsi sahəsində müasir nəzəriyyəçilərin araşdırmalarından istifadə edilmişdir. Yerli və xarici hüquqşünasların və filosofların əsərləri böyük metodoloji əhəmiyyət kəsb edirdi.

Nəticə və tövsiyələr. Beləliklə, hüququn əxlaqiliyi, əxlaqi və hüquqi şüurun vəhdətinin möhkəmlənməsi bütün bəşəriyyəti düşündürən ciddi məsələlərdən biridir. Azərbaycanda onun reallaşması vətəndaşların mənəvi, hüquqi tərbiyəsində həlledici amilə çevrilməkdədir.

Hüquq və əxlaq sıx vəhdət və qarşılıqlı təsirdədir. Hüquq normalarının köməyi ilə dövlət mütərəqqi əxlaq normalarının təsdiqinə can atır ki, bu da öz növbəsində bütün cəmiyyətin sosial dəyəri kimi qəbul edilən hüququn mənəvi nüfuzunun möhkəmlənməsinə kömək edir: Normalara əməl olunması bura daxildir. Əxlaqi-hüquqi şüurun inkişafı ilə hüquq normalarının nüfuzu artır, həm əxlaq normaları, həm də hüquq normaları təkmilləşir.

Hüquq cəmiyyətdə xeyirxahlıq və ədalət ideallarının bərqərar olmasına töhfə verməlidir.. Qanun vasitəsilə əxlaq normalarının və əxlaqi əsasların qorunması həyata keçirilir.

Hüquq normalarının səmərəliliyi, onların bir çox cəhətdən həyata keçirilməsi; əxlaqın tələblərinə necə cavab vermələri ilə müəyyən edilir. Hüquq normalarının işləməsi üçün o, ən azı əxlaq qaydalarına zidd olmamalıdır. Qanun bütövlükdə cəmiyyətin mənəvi baxışlarına uyğun olmalıdır.

Açar sözlər: əxlaq, hüquqi şüur, vəhdət.

Ədəbiyyat:

1. Allahverdiyev Q. Azadlıq (sosial-fəlsəfi təhlil). Bakı: Adiloğlu, 2009, 320 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2005, 62s.
3. Məcidli S. Beynəlxalq hüquq və Azərbaycan Respublikasının media qanunvericiliyi. Bakı: Elm və həyat, 2012, 456 s.
4. Musavilari S.M. İslam və Qərb mədəniyyəti. Darul-bəşir, 2004, 264 s.
5. Карпец И.И. Уголовное право и этика. Москва: Юридическая литература. 1985, 256 с.
6. Крапивенский С.Э. Социальная философия. М.: ВЛАДОС, 1998, 411 с.

ELM: MEYARLARI, STRUKTURU VƏ İNKİŞAF MODELƏRİ

Rüxsarə SƏMƏDOVA

Bakı Dövlət Universiteti,
Fəlsəfə kafedrasının baş laborantı, müəllimi,
Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan, BAKI
ruxsarasamedova522@gmail.com

İnsanlar öz mövcudluğu müddətində ətraf aləmin dərkini və mənimsənilməsi üçün müxtəlif metod və üsullar işləyib hazırlamışlar. Bu üsullar içərisində elm mühüm yer tutur. Elm anlayışı uzun müddətə çətinliklə formalaşmış və bu prosesdə ziddiyyətlərin həlli, tərəddüdlərin aradan qaldırılması və yeni-yeni sualların irəli sürülməsi ilə bağlı olmuşdur.

Yalnız XX əsrin 20-ci illərində «elmləşmə» adlanan integrativ bir anlayış meydana gəlmiş və bu elm bilik sistemi və sosial institut olmaqla öz fəaliyyətini elmlərin mahiyyəti və xüsusiyyətlərinin inkişaf mexanizminin, tətbiq həddlərinin, inkişafının ümumi qanunauyğunluqlarının açıqlanmasına doğru istiqamətləndirmişdir. Bütün bu araşdırmalar belə bir nəticəyə gəlməyə əsas vermişdir ki, elm bəşəriyyətin mənəvi mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsi, ən yüksək zirvələrindən biridir.

Mədəniyyət insanla eyni zamanda yaranmış və ilk mədəniyyət hadisələri bizim keçmişlərdə yaşamış uzaq nəsillərimiz olmuşdur. Onlar insanın növ halında yaşamasını təmin etmiş, onu xarici aləmin təhlükələrindən qorumuşlar. Mədəniyyətin başlıca məqsədi – insanların həyatını müdafiə etmək və yüngülləşdirmək olmuşdur. Meydana gəlmiş ilk dövrdən müasir dövrə qədər mədəniyyət bir ali məqsədə xidmət etmişdir – insanların həyatı tələbatlarını və yüksək məqsədlərini müdafiə etmək. Elmin də öz məqsədi vardır və onlar elmi mədəniyyətin digər sferalarından fərqlənir. Belə ki, elm incəsənətdən özünün rasionallığı, obrazlarla deyil anlayış və nəzəriyyələrdən istifadə etməsi, fəlsəfədən öz nəticələrini eksperimentdə yoxlaya bilməsi, həmçinin «nə üçün» deyil, «necə», «hansı üsulla» suallarını aydınlaşdırmağı ilə; mifologiyadan – dünyanı bir tam kimi deyil, ayrı-ayrı fraqmentlər şəklində əks etdirməsi, dindən – inama deyil, insan zəkasına və hissi reallığa söykənməsi ilə fərqlənir. Elm empirik və nəzəri bilik sistemidir. Buna görə elmi biliyi qeyri-elmi bilikdən fərqləndirən meyarların müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məsələnin mahiyyətinə geniş ölçüdə toxunmadan ona qısaca şərh verməyə çalışaq. Bu halda biliyin elmiliyinin altı meyarını fərqləndirmək olar: birinci meyar – elmi biliyin sistemli olması; ikinci meyar – elmin yeni biliklər əldə etməyə imkan verən hazırlanmış mexanizminin olması; üçüncü meyar – elmin həqiqətə naminə yeni həqiqətlərin qazanılmasına imkan verən abstraktlığa malik olması; dördüncü meyar – elmin ehtiva etdiyi biliyin rəşional, məqsədəuyğun olması; beşinci meyar – elmi biliyin həqiqi, etibarlı, səhih olması; altıncı meyar – elmi biliyin tənqidi olmasıdır.

Müasir elm biliyin geniş bir sahəsini, bir-birilə bu və ya digər dərəcədə bağlı olan 15000 elmi (fənni) ehtiva edir. Müasir elmin problemləri içərisində onun müəyyən qanunauyğunluqla inkişaf etdirilməsi modelləri mühüm yer tutur. Elmin inkişaf modellərinin araşdırılması məsələsi belə modellərin 3 olduğunu söyləməyə əsas verir:

1. Elmin tarixini kumulyativ, irəliləmə, mütərəqqi kimi təsvir edən model.
2. Elmin tarixini fundamental elmi inqilablarla təsvir edən model.
3. Elmin tarixini fərdi, xüsusi situasiyalarla bağlayan model.

Bütün bu modellər müxtəlif vaxtlarda yaranmış və elmin inkişafının konkret dövründə üstünlük qazanmışdır:

a) XX əsrin ortalarında elmin inkişafının kumulyativ modeli hakim mövqə tutmuşdur. Bu model belə bir ideyadan çıxış edir ki, elmdə fasiləsiz inkişaf baş verir, formalaşan yeni nəzəriyyələr ətraf aləm haqqında getdikcə daha dolğun və həqiqi biliklər verir.

b) XX əsrin ortalarında elmin inkişaf etdirilməsinin yeni modeli – **elmi inqilablar modeli meydana çıxdı**. Amma bu o demək deyil ki, elmi inqilablar modeli meydana çıxanadək ümumiyyətlə elmi inqilablar haqqında heç bir təsəvvür olmamışdır. Təkamüdələr elmdə inqilab ideyasını qəbul etsələr də onu bütünlüklə təkamül hərəkətinə daxil etmişlər.

c) Keçən əsrin 60-cı illərində amerikan elm tarixçisi Tomas Kun elmin inkişafının yeni modelini irəli sürdü. Bu model elmi paradigmatik inkişaf modeli adlanır. Əgər Kuna qədər elmin inkişafı fundamental elmi inqilablar ilə əlaqədarsə, Kuna geri bu inkişafı yeni paradigmatların yaradılması ilə bağlanır. Paradigma – müəyyən zaman müddətində elmi ictimaiyyətdə problemlərin qoyuluşunu və həllini verən elmi nailiyyətlərin: üsulların, metodların, nəzəriyyələrin, ümumiyyətlə elmi ictimaiyyət tərəfindən qəbul edilən elmi nailiyyətlərin məcmusudur.

Bir paradigmatdan digərinə keçid inqilablar yolu ilə baş verir. Elmin məqsədi – təbiəti paradigmatmaya yerləşdirməkdir. Hər bir yeni paradigma təbiətin yeni anlamına yol açır. Paradigma eksperimentin qoyuluşunu şərtləndirir, universal sabitləri müəyyənləşdirir və kəmiyyət qoşunlarını formalaşdırır. Paradigma yarandıqdan sonra elmin inkişafı iki mərhələdən keçir: elmin təkamül dövrü və elmin inqilablar dövrü. Elmin inkişafının bu modelində alimin bütün yaradıcılığı inqilabi situasiyada təmərküzləşir. Bu situasiyada elmin gələcək inkişafı müəyyənləşdirilir və yeni paradigmatmaya uyğun bilik hasil edilir.

Açar sözlər: elm meyarları, struktur, inkişaf modelləri.

РАСШИРЕНИЕ СПОСОБНОСТИ СТУДЕНТОВ К ГИБКОМУ МЫШЛЕНИЮ ЧЕРЕЗ ИЗУЧЕНИЕ ФИЛОСОФИИ

Омар ИСМАИЛЗАДЕ

Национальная Академия Авиации Азербайджана,
студент, член Российского философского общества
Российской академии наук
Азербайджан, БАКУ

ismailzadeomar82@gmail.com; orcid:0009-0009-8252-8768

Философия играет основополагающую роль в стимулировании формирования критического мышления, аналитических компетенций и этих усилий у студентов. Она позволяет обогатить образовательный процесс, сделав его более всесторонним и ценным.

Образование в современную эпоху должно быть лишь не трансфером эмпирических познаний, а скорее культивацией когнитивных аналитических и рефлексивных способностей. Философская дисциплина предполагает достижение поставленных целей, инструктируя обучающихся в аспектах философских концепций, дилемм и рассуждений. Полученные гносеологические знания не только обогащают познавательный опыт, но и форсируют развитие аналитической методики, позволяющей разрешить сложные проблемы с опорой на обоснованные методологии.

Критическое мышление, которое развивается через изучение философии, узнает статус ключевого компетентного навыка в современном обществе. Способность анализировать и оценивать информацию увеличивает ее актуальность в мире растущей важности данных и новой информации. Знание философии выступает в качестве утонченного инструмента для анализа и критической оценки экономического роста.

Этические принципы и моральные ценности, формируемые в процессе обучения философии, приобретают колоссальное значение как для индивидуального развития, так и для форсирования более справедливого социума. Студенты с академическим образованием в области философии учатся принимать морально оправданные решения и анализировать вопросы социальной этики. Интеграция философии в данном случае означает не только инкорпорацию философских дисциплин, но и внедрение ее в роль методологического компонента в различные области знаний, что может значительно обогатить академические программы и обеспечить более глубокому осмыслению предметов. Этот подход также способствует развитию междисциплинарной молодежи среди студентов, что имеет решающее значение в современном мире, где проблемы и вызовы часто требуют комплексного сотрудничества и специалистов из разных регионов.

Таким образом, философия играет ключевую роль в современном образовании, способствуя развитию критического мышления, этических исследований и комплексного понимания знаний. Она не только обогащает образовательный процесс, делая его более глубоким и ценным, но также способствует развитию навыков, необходимых для успешного прогресса в современном мире. Философия учит студентов критическому, креативному и этически обоснованному мышлению, что делает ее частью современной системы образования.

За счет расширения применения философии в различных аспектах образования, включая общеобразовательные программы, исследовательские проекты и другие аналогичные методы (подробнее рассматриваются в статье), можно значительно повысить эффективность и доступность философского образов.

Ключевые слова: критическое мышление, философия, образование.

QLOBALLAŞMA PROSESİNDƏ DƏYƏRLƏRİN LIBERAL SİSTEMİNİN TƏDQIQI

Nuray QİBLƏLİYEVƏ

Bakı Dövlət Universiteti,
Fəlsəfə kafedrasının doktorantı
Azərbaycan, BAKI
nuray_qiblalievə@mail.ru

Mövzunun aktuallığı. Qloballaşma dünya ictimai fikri ilk növbədə Qərbi Avropanın liberal dəyərlər sistemindən geniş istifadə edir. Qərbi Avropanın və ABŞ-ın bir çox ölkələri üçün bir növ mənəvi-mədəni sistemə çevrilmiş liberal dəyərlər fenomeni, dünyagörüşünün xüsusi özəyi və çox vaxt demokratiyanın sinonimi kimi çıxış edir. Bununla belə, liberal dəyərlər sistemi demokratik rejimlərin tarixən formalaşdığına yeganə əsas deyil. Bəli, liberalizmin özü də öz təkamülü, müxtəlif milli adət-ənənələrə “uyğunlaşması” prosesində fərqli, çox vaxt ziddiyyətli formalar alır. Qərbi Avropa sivilizasiyasının dünyagörüşü məhsulu olan liberalizm digər mədəni ənənələr çərçivəsində həmişə səmərəli fəaliyyət göstərməmişdir. Postsovet Azərbaycanındakı ictimai-siyasi vəziyyət bir daha təsdiqləyir ki, xarici təcrübə, hətta özünü ən müsbət tərəfdən də sübut etsə də, sadəcə olaraq, mexaniki şəkildə qəbul edilmir.

20-ci əsrin ikinci yarısında liberal dəyərlər sistemə maraq qeyri-adi dərəcədə artdı. Bu baxımdan global prosesdə liberal dəyərlər sisteminin təkamülü və transformasiyasının təhlili, fikrimizcə, qeyri-adi dərəcədə aktuallaşır. Bu baxımdan əsas liberal prinsiplərin dünyanın müxtəlif regionlarında (ilk növbədə Qərbi Avropa, Şərqi Asiya və Avrasiya) ölkələrin milli adət-ənənələri, mədəniyyəti, dünyagörüşü ilə qarşılıqlı əlaqəsi məsələsi ortaya çıxır. Belə təhlil fikrimizcə, liberalizmi mədəniyyətlərə və sivilizasiyalara kontekstdə fəaliyyət göstərən müəyyən dəyərlər sistemi kimi nəzərdən keçirməklə həyata keçirilə bilər. Beynəlxalq sosial praktikada liberal doktrinanın aşkar nailiyyətlərinə baxmayaraq, bir çox məsələlər açıq qalır və xüsusilə mövcud qloballaşma şəraitində liberal dəyərlər sisteminin milli mədəniyyətə, milli adət-ənənələrə, millətin mentalitetinə “bağlanması” və burada müəyyən edici amillər məsələsi suallar doğurur.

Postsovet dövrünün ilk illərində də liberal dəyərlər sistemi problemi ilə bağlı ciddi araşdırmalar praktiki olaraq yox dərəcəsində idi. Bunun səbəbi həm liberal dəyərlər sistemi, həm də humanizm fenomeninin mürəkkəbliyi və ziddiyyətlərinin dərk olunmasının güclənməsi idi ki, bu da öz növbəsində bu istiqamətdə tədqiqat fəaliyyətini stimullaşdırmağa başladı və aktuallığı artırdı. Bu sahədə liberal ideyaların əsaslandırılması və modernləşdirilməsi sahəsində çalışan müasir Qərb alimlərinin - Maks Veber, Cozef Şumpeter, Qutamo Moska, Emil Şartye, Lui Bodin, Çarlz Rist, Rene Kurtin, Daniel Bill və başqalarının tədqiqatları da bizim diqqətdən kənar qalmamışdır. Eyni zamanda qeyd etmək olar ki, hazırda qloballaşma şəraitində liberalizm fenomenini təkə ictimai-siyasi sistem kimi deyil, həm də müəyyən dünyagörüşü növü ilə birbaşa bağlı olan dəyərlər sistemi kimi tədqiq edən əsərlər yoxdur. Liberalizmin ideoloji əsasları, eləcə də onun müxtəlif mədəni və sivilizasiya ənənələrində fəaliyyət prosesində konseptual uyğunlaşması ilə bağlı problemlər Azərbaycan sosial fəlsəfəsində az öyrənilmişdir.

Metodologiya. Məqalədə liberal dəyərlər sistemi fenomeninə yanaşmada tarixi və məntiqin vəhdəti prinsipi, eləcə də sistem-analitik modelləşdirmə ideyaları və universal əlaqənin dialektik prinsipi tətbiq edilir. Məqalədə qloballaşma özünü inkişaf etdirən açıq sistem kimi öyrənilərkən sinergetik metodun tələbləri nəzərə alınmışdır. Qloballaşmanın antropoloji əsasları və liberal dəyərlər sistemi təhlil edilərkən, müasir fəlsəfə, politologiya və mədəniyyətşünaslıqda formalaşmış konseptual aparata istinad edilmişdir.

Nəticə. Qərbin rəhbərlik etdiyi qloballaşmanın müasir mərhələsi ümumbəşəri status verməyə çalışdıqları liberalizm dəyərləri əsasında həyata keçirilir. Bu dəyərlər alternativsiz olaraq fərqli

mədəniyyət və sivilizasiyanın ölkələrinə təqdim olunur, digər xalqların və sivilizasiyaların mənəvi dəyərləri və adət-ənənələri nəzərə alınmadan dünyaya aşılanır. Ümumiyyətlə, qloballaşmanın korporativ, liberal modeli sosial yönümdə seçilmiş ölkələrin maraqlarına xidmət edir və bəşəriyyətin postindustrial inkişaf mərhələsi istiqamətində davamlı inkişafı üçün mənəvi əsas ola bilməz. Eyni zamanda, liberalizm dəyərlərində korporativ ünsürlərə baxmayaraq, humanizm elementləri hələ də tam tükənməyib.

Açar sözlər: qloballaşma prosesi, dəyərlər, liberal sistem.

Ədəbiyyat:

1. Darendorf, R. Liberalen und der Gesellschaftsvertrag //- In: Sozialismus und Liberalismus. Marburg, 1987, S.230-243;
2. Habermas J. Theorie des kommunikativen Handelns. Bd. 1: Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung;Bd. 2: Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft, Suhrkamp: Frankfurt 1981, 533 s., s..473.
3. Holmes, S. What Russia Teaches us Now // The American Prospect,1997. № 5. July-August. p. 30-39

PHILOSOPHY AND AI TECHNOLOGY: EXPLORING THE BOUNDARIES OF CONSCIOUSNESS AND ETHICS

Rufat HASANOV

Azerbaijan Labor and Social Relations Academy,
Computer Engineer,
Azerbaijan, BAKU
baki15ruf@yahoo.com

Relevance. Artificial Intelligence (AI) technology has rapidly evolved in recent years, prompting profound philosophical inquiries into its nature, capabilities, and implications. This essay delves into the multifaceted relationship between philosophy and AI technology. It examines the philosophical questions AI raises about consciousness, ethics, and the role of humans in a world increasingly intertwined with intelligent machines.

Methods. Scientific-theoretical generalization, abstraction, and deduction methods were used in the thesis.

One of the central philosophical questions surrounding AI technology is the nature of consciousness. Can machines truly possess consciousness, or are they limited to simulating it? This question touches upon the longstanding debate between dualism and materialism in the philosophy of mind. Dualism, as articulated by philosophers like René Descartes, posits a fundamental distinction between the mind (consciousness) and the body (physical matter). If dualism holds, it becomes challenging to argue that AI systems, which consist entirely of physical components, can ever truly possess consciousness. Materialism, on the other hand, asserts that mental states, including consciousness, are emergent properties of physical processes in the brain. From this perspective, it is conceivable that sufficiently advanced AI systems could exhibit consciousness, albeit in a fundamentally different way from humans. Philosopher John Searle's Chinese Room thought experiment provides a pertinent counterargument to AI consciousness. He argues that while AI systems may simulate understanding, they lack true comprehension. In his thought experiment, a person who does not understand Chinese can produce Chinese text by following a set of instructions. This, he contends, is analogous to how AI systems process information—they manipulate symbols without genuine understanding. The debate over AI consciousness highlights the philosophical challenge of defining and recognizing consciousness in both humans and machines. It also raises profound ethical concerns regarding the treatment of AI, particularly if they exhibit signs of consciousness. Ethical questions surrounding AI have become increasingly prominent as the technology advances. The field of AI ethics grapples with issues such as algorithmic bias, privacy, job displacement, and autonomous decision-making. These concerns intersect with philosophical inquiries about morality, responsibility, and the nature of AI personhood. One key ethical concern is the bias present in AI algorithms. Machine learning models, when trained on biased data, can perpetuate and amplify existing societal biases. This issue aligns with philosophical discussions of justice and fairness, as it raises questions about whether AI can ever be truly impartial.

As AI technology becomes increasingly sophisticated, it prompts us to reconsider the human role in a world where intelligent machines are ubiquitous. Philosophically, this raises questions about human identity, purpose, and the potential for symbiotic relationships between humans and AI. Firstly, the prevalence of AI in various aspects of life forces us to reconsider what it means to be human. As AI systems take on tasks that were once exclusive to humans, such as data analysis, creative content generation, and even decision-making in medical diagnoses, the traditional boundaries of human identity are blurred. This challenges us to rethink our self-conception as

unique rational beings. Remember that AI technology is a tool, and its impact largely depends on how it is used and regulated.

Conclusion. By staying informed, advocating for ethical AI development, and taking steps to protect your privacy and security, you can better navigate the evolving landscape of AI technology and its potential risks. Additionally, supporting organizations and policies that prioritize responsible AI practices can contribute to a safer and more equitable AI-driven world.

Key words: philosophy, technology, consciousness, ethics.

İNSAN HÜQUQLARI VƏ QLOBAL GERÇƏKLİK FƏLSƏFƏSİ

Rəbiyyət ASLANOVA

Bakı Dövlət Universiteti,
Fəlsəfə tarixi və mədəniyyətşünaslıq kafedrasının müdiri,
fəlsəfə elmləri doktoru, professor,
Azərbaycan, BAKI
rabiyyat.aslan@mail.ru

Yaşadığımız XXI əsrdə dünyada insanlar, xalqlar, millətlər, dövlətlər arasında birgəyaşayış qaydalarını müəyyənləşdirmək üçün ilk növbədə baş verənlər dərk olunmalı, yaşanılan indiki məqam çətin seçimlər, gələcək isə sonsuz imkanlar məkanı kimi təsəvvür edilməlidir. Bəşəriyyətin ən böyük nailiyyətlərindən olan və müasir cəmiyyətin optimal mövcudluq forması qismində qəbul edilən İnsan hüquqları ideyası bu imkanların gerçəkləşməsinin təminatçısı ola bilər. “İnsan hüquqları” ilk baxışda adi şüurun təsəvvür etdiyi kimi yalnız abstrakt anlayış və konkret obyekt deyil, çoxçalarlı məzmunu malik olan tarixi təkamülü, hətta bütöv keçid mərhələlərini özündə daşıyan dinamik bir fenomendir. Tarix və zaman bu sahəyə də öz korrektivlərini edir, insan hüquqlarının yeni şəraitdə həlli vəzifəsi ortaya çıxır. Bu gün dünyada baş verən proseslər təkrarsız məzmunu və mənaya malik olduğundan problemə yeni dövrün çağırışları nöqtəyi nəzərindən yanaşmaq lazımdır.

XX əsrin sonlarında totalitarizmin süqutu ilə insan hüquqları sahəsində nəinki bütün problemlər çözüldü, əksinə mahiyyətə daha ağır və miqyaslı olduğu təsdiq edilən yeni global problemlər dünyanı təhdid etməyə başladı. Bu gün insan hüquq və azadlıqlarının qorunması sistemi daha çox yeniləşməyə və təkmilləşməyə möhtacdır. Müasir dünyada insan hüquqlarının tam qorunduğu bir cəmiyyəti, ölkəni göstərmək qeyri-mümkündür. İnsan hüquqlarının qorunması prosesində təkcə fərdin deyil, xalqın, millətin, dövlətin hüquqlarının qorunması aktual hadisəyə çevrilir. Dünyanı bürüyən terrorizm, etnik münaqişələr, insan alveri, yoxsulluq, imkansızlıq və humanitar fəlakətlər insan hüquqları sahəsində milli və beynəlxalq hüquq prinsiplərinin pozulmasının açıq təzahürüdür. Bu gün insan hüquqları kataloquna yeni-yeni prinsiplər əlavə edilməsinə baxmayaraq insan hüquqlarının təminatı sahəsində regional və global beynəlxalq təşkilatların fəaliyyəti özünü doğrultmur, regional və subregional münaqişələrin həlli və onlara təsir mexanizmləri müəyyən edilmir, mövcud maneələrin aradan qaldırılmasına cəhd edilmir. Paradoksal görünsə də bu maneələr beynəlxalq hüququn ümumi qəbul edilmiş prinsiplərinə bütün ölkələr tərəfindən əməl olunmaması, beynəlxalq qanunvericilikdə müəyyən başlıqların olması, yaxud da insan hüquqlarının obyektiv qanuni əsaslardan daha çox subyektiv siyasi məqsədlərə tabe edilməsi, “ikili standartlar” mövqeyindən çıxış etməsidir. Etnik separatizm və terrorizm yalnız konkret dövlət əleyhinə deyil, bütün bəşəriyyət əleyhinə yönəlmiş cinayətlərdir və dünyada hüquqları ən çox pozulan insanların – qaçqın və köçkünlərin status və problemlərinin həlli məsələsində açıq-aşkar boşluluq olması bir həqiqətdir. Bu baxımdan insan hüquqlarının təkmilləşdirilməsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın mövcud forma və mexanizmlərində dinamik islahatların aparılması, dünyada yeni strateji təhlükəsizlik arxitekturasının formalaşdırılması üçün fəal siyasət aparılması vacibdir. İstər tövsiyə və öhdəlik xarakterli, istərsə də məcburi riayət tələb edən beynəlxalq saziş və sənədlər həyata keçirilməlidir. Əks təqdirdə beynəlxalq əməkdaşlığın effektivliyinə olan inam azalmaqda davam edəcək. Zəmanəmizin ən ciddi problemlərindən olan “uşaqlar və qaçqınlar” sözünü yanaşı görməkdir. Nə qədər dəhşətli olsa da “qaçqın uşaqlar” müasir tarixin acı reallığıdır və ən dözülməz bu kəlmələri eşitməyə vərmiş edilməsidir. Beynəlxalq statistikanın verdiyi məlumatlar ən ağır məhrumiyyətlərə məruz qalan bu körpələrin hüquqlarına biganə olan beynəlxalq ictimaiyyətin laqeydliyinin ifadəsidir.

Qəbul edilən beynəlxalq konvensiyalar, sazişlər, Paktlar, 1948-ci ildən bu günə qədər keçən zaman içərisində problemlərin həll olunmaması, insan hüquqlarının təminatı sahəsində fəaliyyətinin

uğursuzluğunun etirafıdır. Bu gün insan hüquqlarının təminatı yönümlü, keyfiyyətə tamamilə yeni qanunvericilik sistemi təsbit olunmayınca, həyatımıza bir insanilik, dünyagörüşümüzə humanistlik ölçüsü gəlməyincə bəşəriyyətin sabahı üçün narahatlıq yaşamağa davam edəcəyik.

Açar sözlər: qlobal gerçəklik, insan hüquqları.

BİRLİKTE YAŞAMA KÜLTÜRÜNÜN ÖNEMİ - ÖZBEKİSTAN ÖRNEĞİ

Yılmaz CANKALOĞLU

Mirzo Ulugbey adına Özbekistan Milli Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Fakültesi,
Felsefe ve Maneviyat Esasları Bölümü, Doktora Öğrencisi,
Özbekistan, TAŞKENT
yilmaz622@hotmail.com

Özbekistan 705-715 yıllarında Emevilerin meşhur kumandanı Kuteybe b. Müslim tarafından fethedilmiştir. Bölgeye İslâm'ın girişinden sonra bu bereketli topraklar üzerinde birçok eğitim kurumunun temeli atılmış ve bilim dünyasına yön vermiş yüzlerce bilim ve fikir adamı bu topraklarda yetişmiştir. Bölgede kurulan medreselerde özellikle Fıkıh, Hadis, Tefsir, Tasavvuf, Arapça ve Kelam alanlarında yetişmiş ve alanlarında ekol olmuş birçok ilim adamı yetişmiştir. Birlikte yaşama kültürü bakımından çok başarılı bir ülke olan Özbekistan'da özellikle bağımsızlıktan sonra farklı etnik gruplar huzur ve güven içinde bir arada yaşamaktadırlar. Irk ve din yönünden çok renkli bir dokuya sahip olan ülkede 130 dan fazla farklı etnik grup yaşamaktadır.

Irk ve din yönünden çok renkli bir dokuya sahip olan Özbekistan'da ülke nüfusunun %80'i Özbeklerden oluşmaktadır. Nüfusun geri kalanını ise Kazak, Tacik, Kırgız, Türkmen, Uygur, Türk, Rus, Alman ve Kore gibi farklı etnik gruplar oluşturmaktadır.

Buhara, Semerkant, Taşkent (Şâş), Nesef ve Tirmiz gibi tarihî şehirlere sahip olması sebebiyle çok değerli bir İslâm kültür mirasına ev sahipliği yapan Özbekistan, Moğol istilasına kadar ilimde, fende, kültürde ve mimaride dünyanın diğer bölgeleri ile kıyaslanamayacak düzeyde gelişmiştir. Çeşitli dönemlerde kurulan medrese, kütüphane ve rasathânelerin yanı sıra gerek dinî ilimler gerekse fen ve tabiat bilimleri alanında yetişen âlimlerle bu topraklar dünyanın en önemli ilim merkezlerinden olmuştur.

Özbekler, sahip oldukları geniş hoşgörüyü asla inançlarında fanatizme varacak bir taassuba sahip olamamışlar, kendilerinin dışındaki düşünce ve inançları hoşgörüyü karşılayarak onlarla bir arada yaşama becerisini göstermişlerdir. Hoca Ahmet Yesevi, Bahauddin Nakşibend, İbn-i Sina, Ali Şîr Navâî ve el-Harezmi gibi Türk tarihine ve kültürüne damga vuran abidevi şahsiyetlerin ve insan hazinelerinin müsamaha ve hoşgörüyü dayalı dini düşünceleri, yorumları ve anlayışları dikkatlice incelenmelidir.

Özbekler, hem kendi dinlerine hem de başka dinlere ve din mensuplarına saygı göstermişlerdir. İslâm'ın temel felsefesi ve kaynakları onlara bu konuda bir hedef göstermiş, korkutma ve zorlama yerine sevdirmeyi, gönüllere girmeyi esas alarak birlikte yaşamın temellerine bağlı kalmaya gayret etmişlerdir. Ülkelerindeki farklı din mensuplarıyla uyum ve ahenk içinde yaşamışlardır. Bu uyum ve ahenk, insanların temel hak ve hukukuna saygılı olmalarıyla ve onların müsamahalı tutumlarıyla açıklanabilir. Yıllarca Rusların baskı ve tazyiklerine maruz kalmalarına rağmen özgürlüklerini ilan ettikten sonra asla intikam düşüncesine kapılmamışlar, onlara mahallelerini ve gönüllerini açmışlardır. Misafirperverlikleriyle meşhur olan Özbek halkı yurtlarında yaşayan tüm dinî ve etnik gruplara karşı eşit mesafede yer almış ve onların inanç ve yaşam özgürlüklerini anayasa ile güvence altına almışlardır.

Anahtar Kelimeler: Özbekistan, Türk Kültürü, Hoşgörü, Birlikte Yaşam, İslam.

XX YÜZİL AZƏRBAYCAN TÜRK FİLOSOFI İNSAN, DÜNYA VƏ TƏKAMÜL HAQQINDA

Faiq ƏLƏKBƏRLİ

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu,
aparıcı elmi işçi, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan, BAKI
faikalekperov@mail.ru;
<http://orcid.org/0000-0002-8865-568x>

İnsan, ona münasibət, həyatının mənası və bütün bunların fəlsəfi anlamda mədəniyyətlə qarşılıqlı əlaqəsi hər zaman mütəfəkkirləri düşündürmüşdür. Əlbəttə, mütəfəkkirlərin təbiət, kosmos və digər hadisələrə münasibəti insana münasibətdən fərqli xarakter daşımaqdadır. Çünki araşdırduğumuz mövzuda insanın özünün özünə münasibəti dayanmaqdadır. O zaman belə bir sual meydana çıxır ki, insan özü özünü necə dəyərləndirə bilər və burada obyektiv olmaq mümkündürmü? Bizcə, bu mövzu olduqca həssasdır və birmənalı fikir yürütmək mümkün deyildir. Birincisi, ona görə ki, insanın özü özünü dəyərləndirməsi, həyatının mənasını müəyyənləşdirməsi və üstəlik, əxlaqi dəyərlər çərçivəsində hərəkət etməsi çox da asan bir məsələ deyildir. Əksinə, insanın özünün özünə münasibətində yetərli qədər ziddiyyətlər vardır. Bu ziddiyyətlərin qaynağı da fərqli coğrafi məkanlarda, fərqli şərtlər altında, fərqli mədəniyyətlərə sahib olmasıdır. Əslində burada son olaraq qeyd etdiyimiz fərqli mədəniyyətlər və onun keçdiyi təkamül yollarının özü də birmənalı deyildir. Yaxud da güclü mədəniyyətlərə (maddi-fiziki və mənəvi-psixoloji) sahib olan toplumların özündən qat-qat zəif olanları özünə bənzətmələri də bir gerçəkdir. Hətta, mədəni-əxlaqi anlamda bir qədər geridə olan toplumların özündən “güclü” toplumlar üzərində qalibiyyətdən sonra sonuncuların təsir dairələrinə düşməsinə də tarixdə dəfələrlə rast gəlinmişdir. Belə olduğu təqdirdə yüksək mədəniyyətə sahib insan və insan toplumları haqqında fikir yürüdükdən problemə hərtərəfli yanaşmaq lazımdır. Başqa sözlə, mövzunu dərinlən təhlil etmədən hər hansısa hökmlər vermək doğru olmazdı.

Tədqiqat işində insan, dünya və təkamül bütünlüyündə yüksək dəyərlərə, mədəniyyətə sahib insanların və toplumların fəlsəfi-kulturoloji aspektdə necə formalaşma bilməsi tədqiq olunmuşdur. Burada göstərilir ki, ali mədəniyyətə sahib insanların cəmiyyətlərin formalaşması üçün, ilk növbədə dünya və insanın təkamülində inkişafı vacibdir. Başqa sözlə, insan və dünya təkamüllə inkişafa doğru getməli, harmoniya gözlənilməli və sıçrayışlardan mümkün olduqca yan qaçılmalıdır. Çünki insan və dünyanın təkamüllə inkişafı sıçrayışa çevrilib bir-birinin əleyhinə yönəldikdə harmoniya pozulur. Eyni zamanda, məqalədə mövzu ilə bağlı Azərbaycan Türk mütəfəkkirlərindən Abbas Səhhət, Məhəmməd Hadi, Hüseyn Cavid, Abdulla Şaiq, Əhməd bəy Ağaoğlunun çox dəyərli fikirlərinə də müraciət edilmişdir. Belə ki, onların da fəlsəfi-kulturoloji irsində insan, dünya, təkamül və bütün bunların yekununda ali mədəniyyətə sahib insan məsələsi dəyərləndirilmişdir.

Beləliklə, insan, dünya və təkamül məsələsində birmənalı nəticələrə gəlmək mümkün deyildir. Çünki sosial-tarixi proseslərdə bu məsələyə münasibət hər zaman fərqli olmuşdur. Bizcə, insan və dünyanın təkamülündə harmoniyanın gözlənilməsi mütləqdir. Yalnız bu harmoniya çərçivəsində yüksək mədəniyyətə sahib olan insanlar və cəmiyyətlər formalaşdırmaq olar. Əgər dünya təkamül məsələsində irəli gedib sıçrayışlara üz tutursa o zaman insanlar və toplumlar təbii axarından çıxır. Eyni fikirləri insana da aid etmək olar ki, dünyanı təkamül məsələsində qabaqlamamalıdır. Ancaq son əsrlərdə biz insanın dünya ilə birlikdə təkamülünü müşahidə etmirik. Artıq insan dünyanın təkamüllə inkişafını pozur və sıçrayışlar edir. Belə olduğu təqdirdə də, yüksək mədəniyyətə sahib insanlar və toplumlar formalaşma bilmir. Ona görə də yeganə çıxış yolu insanın dünya ilə təkamülində olması vacibdir.

Eyni zamanda, bir çox hallarda “mədəniyyət” anlayışı altında əslində əxlaqi dəyərlərdən uzaqlaşmaq da çox təhlükəlidir. Xüsusilə də, mövcud olan milli və dini adət ənənələrin “müasir bəşəri mədəniyyət” adı altında dəyərsizləşdirilməsi doğru deyildir. Hər bir toplumun özünəməxsus dəyərləri qorunub saxlanmalı, sadəcə burada uzlaşdırma yolları tapılmalıdır.

Açar sözlər: mədəniyyət, təkamül, ədəbi-əxlaqi məsələlər, insan və mədəniyyət, insanlıq, ədalət.

“XX ƏSR AVROPA FƏLSƏFƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ” MÖVZUSUNUN TƏDRİSİ (METODOLOJİ ASPEKT)

Gülzarə SƏFƏROVA

Azərbaycan Tibb Universiteti,
İctimai fənlər kafedrası, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan, BAKI
seferovagulnara@hotmail.com

Aktuallıq: Müasir dövrdə müstəqil Azərbaycan dövlətinin iqtisadi, sosial, siyasi və mənəvi həyatının dünya birliyi ölkələrinə inteqrasiyasının sürətlənməsi, Qərb-Şərq sivilizasiyalarının dialoqu, humanitar-elmi dəyərlərin koordinasiyası diqqəti xüsusilə cəlb edir. Sovet ideologiyasının elmlərə, o cümlədən Fəlsəfəyə olan imperativ münasibəti Ali məktəblərdə tədris olunan Fəlsəfə fənninin bir çox aspektlərinin qeyri-real, qeyri-ədalətli şərhindən də kənarda qalmamışdır. Bu baxımdan sovet dövründə dərc olunan “Fəlsəfə” dərsliklərində XX əsr Avropa fəlsəfəsinə dair mövzunun daha çox falsifikasiyaya uğramasının şahidi olmuşuq. Müstəqillik dövründə dərc olunmuş dərsliklərdə mövzuya yeni baxış, bu fəlsəfi cərəyanların əsil mahiyyətinin, onun “səmərəli toxumu”nun aşkara çıxarılması müsbət haldır. Bununla yanaşı mövzunun mürəkkəbliyi onun tədrisinə xüsusi metodoloji yanaşmanı zəruri edir.

Metodlar: Mövzunun tədqiqi zamanı elmi idrakın metod və formalarına əsaslanılmışdır. Bu məqsədlə idrakın prinsip, problem, fakt, nəzəriyyə kimi formalarına, eləcə də analiz-sintez, sistem-struktur yanaşma, tarixi və məntiqilik, induksiya və deduksiya, komparativistika kimi metodlarına istinad edilmişdir.

Mövzunun izahına “ənənəvi” və “qeyri-ənənəvi” fəlsəfə anlayışlarının izahı ilə başlanılmalıdır. Qeyri-ənənəvi fəlsəfənin ənənəvi fəlsəfənin materiya və ya şüurun birinciliyi probleminin əsrlərlə davam edən mübahisəsini kənara qoyub, daha səmərəli, dəqiq elmlərə və təcrübəyə əsaslanan, xeyirli, faydalı olan və kollektiv yox, tək insanın fəlsəfəsinin reallığını qəbul edən yeni bir düşüncə tərzini ehtiva etdiyini əsaslandırmaq vacib şərtlərdən sayılmalıdır. O cümlədən bu yeni düşüncə tərzinin, yeni fəlsəfənin yaranma səbəbləri kimi XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində meydana çıxmış elmi kəşflərin (qeyri-Evklid həndəsəsi, Enşteynin xüsusi və ümumi nisbilik nəzəriyyəsi və s.) tələbələrin diqqətinə çatdırılması və elmi şərhə mühim metodoloji məqamlardan biridir. Mövzunun əhatə dairəsinin genişliyini nəzərə alaraq onun yalnız başlıca cərəyan və məktəblərinin şərhinə üstünlük verilməsi məqsədəuyğundur. Bu məqsədlə pozitivizm, pragmatizm, ekzistensializm, neotomizm və s. kimi XX əsr Qərb fəlsəfəsinin əsas cərəyanlarının müzakirəsi diqqət mərkəzində olmalıdır.

Pozitivizmin fəlsəfəni praktik elmə çevirmək cəhdləri və bunun real nəticələri, pragmatizmin meydana gəlməsinin tarixi əsasları, ekzistensializm cərəyanının nümayəndələrinin pessimist ruhu, fərdin özgüləşməsi probleminə olan münasibəti və s. kimi məsələlərə də diqqət yetirilməlidir. Qeyd olunmalıdır ki, ekzistensializm cərəyanı nümayəndələrinin bədii əsərlərinin qiraəti bu fəlsəfəni dərk etmənin ən uğurlu yolu hesab oluna bilər. XX əsr Avropa fəlsəfəsinin obyektiv idealist cərəyanı olan neotomizmə gəldikdə isə, onun izahında orta əsr xristian fəlsəfəsinin nailiyyəti olan Yaradıcının varlığını təsdiq edən arqumentlərdən Foma Akvinalının xüsusi dəyər verdiyi kosmoloji arqumenti daha çox aktuallaşdırmaq məqsədilə onun antropoloji istiqamətlə sintezinə üstünlük verdiklərini və beləliklə, insan, həyatın mənası, insan davranışları və azadlığı kimi problemlərə teosentrik izahat vermələrini vurğulamaq lazımdır. Qeyri-ənənəvi fəlsəfənin zəngin kateqorial aparatının izahının mövzunun tədrisində xüsusi əhəmiyyət kəsb etməsi faktı da nəzərə alınmalıdır.

Nəticələr və tövsiyələr: XX əsrin əsas fəlsəfi cərəyanları tərəfindən irəli sürülən fəlsəfi nəzəriyyələrdə varlıq, insan və onun həyatının mənası, azadlığı və məsuliyyəti problemlərinə dair mövcud maraqlı və dəyərli məqamların fəlsəfi təfəkkürün inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etməsi nəticəsi çıxarılmalıdır. Sonda XX əsr fəlsəfəsinin sələfi kimi postmodernizm, onun ruhu, başlıca cərəyan və görkəmli nümayəndələri ilə tələbələrin tanış edilməsinin əhəmiyyəti də vurğulanmalıdır.

Açar sözlər: stiyentizm, pozitivizm, praqmatizm, ekzistensializm.

KARL POPPER VƏ ELM FƏLSƏFƏSİ: SAXTALAŞDIRMA VƏ DEMARKASIYA (SƏRHƏD XƏTTİ)

Simuzər TAĞIYEVA

Bakı Dövlət Universiteti,
Fəlsəfə və Mədəniyyətşünaslıq kafedrası,
Fəlsəfə tarixi ixtisasının II kurs magistrantı
Azərbaycan, BAKI
smuzer@bk.ru

Karl Popper (1902-1994) 20-ci əsrin ən nüfuzlu elm filosoflarından biri idi. Popperin elm fəlsəfəsindəki ilk işlərinin çoxu onun demarkasiya problemi adlandırdığı yəni elmi (və ya empirik) nəzəriyyələri qeyri-elmi nəzəriyyələrdən ayırmaq probleminə yönəlmişdir. Xüsusilə, Popper fizika kimi təbiət elmləri ilə fəlsəfi metafizika, mif-yaratma, Freyding psixanalizi kimi qeyri-elmi fənlər arasında məntiqi və ya metodoloji fərqləri üzə çıxarmağı hədəfləyir.

Popperin demarkasiya ilə bağlı təklifləri Karnap və Şlik kimi məntiqi empiristlər tərəfindən təklif olunan sərhəd xəttinin (demarkasiyanın) yoxlanabilirlik meyarına cavab kimi hesab edilə bilər. Bu meyarı görə ifadə yalnız və prinsipcə onu yoxlamaq mümkün olduqda koqnitiv məna daşıyır. Bu kriteriya empirik elmi iddiaların mənalı olduğunu lakin ənənəvi fəlsəfi metafizikanın iddialarının isə əksinə mənasız olduğunu qeyd edir.

Popper elmlə fəlsəfi metafizika arasında keyfiyyət fərqi olduğuna inamını bölüşsə də, bir neçə səbəbə görə yoxlanabilirlik meyarını və ya verifikasiya kriteriyasını rədd edir. Birincisi ekzistensial ifadələri ('təkbuznuzlu atlar mövcuddur' kimi) elmi hesab edir, baxmayaraq ki, onların yalan olduğunu qəti şəkildə göstərmək üçün heç bir yol yoxdur. Axı müəyyən bir yerdə təkbuznuzlu at görməmək faktı onların başqa bir yerdə olmayacağını təsdiqləmir. İkincisi, o ümumbəşəri müddəaları ('bütün qu quşları ağdır' kimi) mənasız hesab edir, çünki onlar heç vaxt qəti şəkildə yoxlanıla bilməz. Bu cür ümumbəşəri müddəalar elmdə mövcuddur, və müəyyən müşahidələr (qara qu quşunun müşahidəsi kimi) onların yalan olduğunu açıq şəkildə göstərə bilər.

Popperin falsifikasiya təklifi verifikasiya meyarından bir neçə mühüm cəhətinə görə fərqləndirir; Birincisi, Popper qeyri-elmi iddiaların mənasız olduğunu düşünür, əksinə onların elmi və fəlsəfi kontekstlərdə mühüm rol oynadığını deyir, hətta onların doğru və ya yalan olduğunu müəyyən etməkdə aciz olsaq belə. İkincisi, Popper elmi nəzəriyyələrin həqiqəti hədəflədiyini müdafiə edən realist olsa da, o düşünür ki, empirik sübutlar nə vaxtsa nəzəriyyənin doğru olması ehtimalına inanmaq üçün bizə əsas verə bilər.

Açar sözlər: Karl Popper, elm fəlsəfəsi, saxtalaşdırma, demarkasiya.

Ədəbiyyat:

1. The Open Society and Its Enemies. 2 volumes. London: Routledge.
2. The Logic of Scientific Discovery. London: Hutchinson. This is an English translation of Logik der Forschung, Vienna: Springer.
3. "Normal Science and Its Dangers." In Criticism and the Growth of Knowledge, edited by Imre Lakatos and Alan Musgrave 51–58
4. Objective Knowledge: An Evolutionary Approach. Oxford: Clarendon Press. Revised edition 1979.
5. The Philosophy of Karl Popper. 2 volumes. La Salle, Ill: Open Court.

МНОГОКОНФЕССИОНАЛЬНЫЙ ХАРАКТЕР КУЛЬТУРЫ ТЮРКСКИХ НАРОДОВ

Гезяль ГУСЕЙНОВА

Бакинский Государственный Университет
докторант кафедры Истории философии и культурологии,
Азербайджан, БАКУ
gozel.huseynova.1995@mail.ru

Актуальность темы.

В статье рассматриваются исторические особенности процесса исповедания тюрками различных религий. До появления мировых религий древние тюрки верили в единого и вечного Бога – Тенгри. В VIII веке население Семиречья исповедовало различные религии: ислам, христианство, манихейство, буддизм. X век был важным в истории развития тюркских народов: создавались новые тюркские государства, правители которых реализовали политику исламизации тюркских племен. Большая роль в распространении ислама среди тюрков принадлежит также мусульманским проповедникам и ученым. О христианстве X-XIV веков в Центральной Азии можно получить ценные сведения из записок различных средневековых путешественников.

Религия является важной формой постижения мира. Изучение религиозных представлений является объектом исследования в культурологии, теологии, философии. Исследование религиозных верований тюркских народов вызывает особый интерес среди ученых, занимающихся изучением их истории и культуры. В них запечатлены особенности мироощущения, миропонимания и мировосприятия тюрков. Их древней религией было тенгрианство как учение, основанное на вере в единого и вечного Бога - Тенгри. В нем наряду с единобожием нашли отражение мифологические идеи: почитание природы, культ предков, вечное бессмертие души и т.д. Особенности древнетюркской мифологии были обнаружены преимущественно в рунических памятниках и китайских источниках. Они включают мифы о сотворении мира, происхождении тюрков и т.д. Со временем среди тюркских племен начинает развиваться ислам, распространение которого связано с деятельностью проповедников и правителей тюркских государств. О широком распространении мировых религий среди тюрков свидетельствуют памятники материальной культуры, в частности мечети, церкви, надмогильники, памятники древнетюркской надписи и т.д. Ценные сведения об этом также дают записки средневековых путешественников. Многообразие в силу наличия различий в области формирования религиозных представлений у тюркских народов не исключает факт принадлежности их к единой этноязыковой общности. Факторы единой языковой основы, схожести традиций, обычаев, ценностей тюркских народов являются связывающим звеном многовекового тюркского этноса, обеспечивающего ему единство и целостность.

Методы исследования. В статье применяются описательный, исторический методы исследования.

Цель исследования заключается в определении особенностей исторического развития тюркских народов, придерживающихся того или иного вероисповедования.

Заключение.

Тюркская культура отличается богатством, многообразием и ее изучение не возможно без учета религиозного фактора. Хотя традиционной религией всех тюрков было тенгрианство, в дальнейшем существенные отличия в сфере вероисповедания у них все же имеются. Многообразие в силу наличия различий в области формирования религиозных

представлений не исключает факт принадлежности тюркских народов к единой этноязыковой общности. Факторы единой языковой основы, схожести традиций, обычаев, ценностей являются связывающим звеном многовекового тюркского этноса, обеспечивающего ему единство и целостность.

Ключевые слова: религии, тюркские народы, тюркская культура.

CAHANGİR NAGIYEVİN FƏLSƏFƏSİ

Vüsalə MUSAYEVA

Bakı Dövlət Universitetinin
Sosial iş kafedrasının müəllimi, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan, BAKI
vusala.musayeva@gmail.com

Fəlsəfənin formalaşması və təşəkkül tapması həm də peşəkar səviyyədə fəlsəfi – elmi tədqiqatların aparılması üçün xüsusi təşkilat və idarələrin yaradılması idi. 20 – 30 – cu illərdə Azərbaycan Dövlət Elmi Tədqiqat institutu yaradılmışdır. Burada, digər sosial problemlərlə yanaşı, yeni yaradılmış fəlsəfə şöbəsinə fəlsəfənin müxtəlif sahələri üzrə tədqiqatlar aparılırdı. Z.Göyüşov özü də vurğulayır ki, burada aparılan iş sırf ideoloji mübarizə zəminində qurulurdu.

Burada fəal mövqə ilə Cahangir Nağıyev fərqlənirdi. Onun birbaşa iştirakı ilə həmin dövrdə BDU-da fəlsəfə kafedrası, “İnqilab və mədəniyyət” jurnalında fəlsəfi bölmə açılmışdı [1., s.15].

Bütün bu proseslərin ürəkaçan tərəfini fəlsəfənin ayrıca bir elm sahəsi olaraq, professional şəkildə inkişaf etməsini qeyd etmək olar. Hesab edirik ki, ideoloji amil bu sahənin kifayət qədər ləngiməsinə, geridə qalmasına, təhrif olunmasına səbəb olmuşdur. Baxmayaraq ki, tədqiqatçılar olduqca savadlı və qabiliyyətli adamlar olmuşdur (məs., C.Nağıyev) və marksizm fəlsəfəsinin bir çox sahələri inkişaf etdirilmişdir. Baxmayaraq ki, Z.Göyüşovun bu əsəri olduqca əhatəlidir, burada bir çox tərəflər axıra qədər öyrənilməmişdir: müəllif bunu özü də etiraf etmişdir; məsələn, o, göstərmişdir ki, C.Nağıyevin bir çox əsərləri indiyə qədər tapılmamışdır

Cahangir Musa oğlu Nağıyev 1903-cü il mart ayının 31-də Gəncədə bağban ailəsində anadan olmuşdur. Onun atası çox tez, 1905-ci ildə vəfat etmişdir.

Avropa səfərindən sonra C.Nağıyev “Deşan fəlsəfi sistemi” haqqında rus dilində kitab nəşr etdirir.

Bakıya qayıtdıqdan sonra o, yenidən təşkil olunmuş Azərbaycan Elmi-Tədqiqat İnstitutunun fəlsəfə şöbəsinə başçılıq edir və Azərbaycan Dövlət Universitetində dialektik materializmdən dərs deyir, bir qədər sonra isə həmin universitetdə dialektik materializm kafedrasının müdiri olur.

1929-cu il noyabrın 15-də C.Nağıyev və arvadı Rozaliya Nağıyeva faciəli surətdə həlak olmuşlar.

Qısa ömür sürən, rus, alman, fransız dillərini mükəmməl bilən, fars və ərəb dillərini mənimsəyən C.Nağıyev öz dövrü üçün qiymətli olan zəngin bir elmi-fəlsəfi irs qoyub getmişdir.

Onun “Marksın materializmi”, “Adam Smitin dəyər nəzəriyyəsi və ümumi metodoloji nisbət: Smit-Marks” əsərlərinin əlyazması qalmışdır.

Açar sözlər: Cahangir Nağıyev, fəlsəfə.

Ədəbiyyat:

1. Геюшев З.Б. Философская мысль в советском Азербайджане. Краткий очерк. Баку: Эльм, 1979, 210 с., s.15.
2. Gəncənin ilk filosofu // <http://ganca.org/>

İSLAMDAN SONRAKI TÜRK FƏLSƏFƏSİ

Daxil VƏLİYEV

Bakı Dövlət Universiteti,
Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin dekan müavini,
Fəlsəfə tarixi və mədəniyyətşünaslıq kafedrasının müəllimi,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan, Bakı
daxilv@mail.ru

Türklər böyük bir sivilizasiya yaratdılar və Türk mədəniyyəti və sivilizasiyasının bu fenomenini fəlsəfi olaraq qavramaq çox vacibdir. Burada, birincisi, türk tarixini dünya tarixi kontekstində nəzərdən keçirmək, ikincisi, türk mədəniyyətinin və türk sivilizasiyasının mənasını anlamağa çalışmaq, üçüncüsü, türkşünaslıq sahəsində tədqiqat metodologiyasını anlamağa çalışmaq lazımdır. Bu çox çətin bir işdir. Ancaq ola bilsin ki, məsələnin belə bir formulyasiyası uzun müddətdir, xüsusən yeni müstəqil olan türk dövlətlərinin tarixi, mədəni və milli kimliklərinin müəyyənləşdirilməsi son dərəcə vacib bir vəzifə halına gələn elm adamları üçün yetişmişdir. - Əgər bu iş buzdəyinin yalnız ucuna toxunmuşdusa, dibinə gəlmək üçün dərin araşdırmalara ehtiyac olduğu ortaya çıxdı. Türk dünyasının hərtərəfli mənzərəsini göstərmək üçün tarixçilərin, filosofların, kulturoloqların, dilçilərin, hüquqşünasların və digərlərinin söylərini birləşdirmək nə qədər realdır? - Tarixşünaslıqda "dünya mədəniyyəti", "sivilizasiya" anlayışları bu və ya digər dövrdə insanların bəşər cəmiyyəti dəyərləri xəzinəsinə verdiyi töhfələrdən bəhs edə biləcək dərəcədə açıqlanmır.

Əlbəttə, türk xalqlarının dünyagörüşü fəlsəfəsinin dərinliklərinə çatmaq üçün bütün ictimai elmlərin nümayəndələrinin söylərini birləşdirmək lazımdır. Yalnız fəlsəfə ictimai elmləri ümumi metodologiya baxımından bir sistemdə birləşdirməyə qadirdir. Əks təqdirdə Türk dünyası tarixinin mozaik mənzərəsinə sahib olacağıq. Bəlkə də professor S. Bulekbayevin kitabı Türk dünyasının öyrənilməsinə və dünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına verdiyi töhfələrə bütöv bir yanaşmanın təməlini qoyacaqdır. - Türk xalqlarının mədəniyyəti və mədəniyyəti yetərinə araşdırılmamışdır.

Aşar sözlər: Türk, sivilizasiya, mədəniyyət.

ƏHMƏD ZƏKİ VALİDİ TOQANIN TARİXİ-FƏLSƏFİ GÖRÜŞLƏRİ

Nərmin M. HEYDƏROVA

Bakı Dövlət Universiteti,
Sosial Elmlər və Psixologiya fakültəsi,
II kurs magistrantı
Azərbaycan, BAKI
narmin.malikqizi@gmail.com

Şöhrəti hüdudları aşan, özündən sonra geridə qoyduğu əsərlərlə Avropa, Amerika eləcə də , Rusiya, Türkiyə, Çin, İran, Azərbaycan və s. ölkələrdə hörmətlə yad edilən Əhməd Zəki Vəlidi Toqan türk boylarından olan başqırd xalqına mənsub idi. 21 yaşında ikən qələmə aldığı “Türk və Tatar tarixi” adlı kitab onu akademik çevrədə böyük ün sahibi etmiş və “Yaş müvərrih” (Gənc tarixçi) ünvanı verilmişdir.

Fövqəladə fitri istedadı, tarixi hadisələri qavrama qüdrəti və tarixçilərə lazım olan güclü müşahidə qabiliyyəti sayəsində həm Şərq, həm də Qərb mədəniyyəti və tarixini layiqincə idrak edən Toqan uşaqlıq illərindən tədqiqatçılıq sahəsində gərəkli olan bir çox dilləri bilməsi onun gələcəkdəki fəaliyyətində önəmli əsərlərə imza atmasında böyük rol oynamışdır.

Türk xalqlarının tarixini tədqiqat obyektini kimi seçən Ə.Z.V. Toqan belə bir prinsipi rəhbər tuturdu ki, hər bir xalq onun varlığını müəyyən edən, ictimai – siyasi, sosial – mədəni cəhətlərə malik olaraq mədəni tarixi tip kimi tarix səhnəsinə daxil olur. Bir xalqın milli kimliyini anlamaq üçün onun keçdiyi tarixi yolu izləmək, qarşılaşdığı maneələri dəf etmək qətiyyətini dəyərləndirmək, daxili mənəvi müqavimət qüvvəsinin mahiyyətini dərk etmək lazımdır.[1]

“Başqırdların tarixi”, “Tarixdə üsul”, “Xatirələr”, “Ümumtürk tarixinə giriş”, “Türk və tatar tarixi”, “Xatirələr” və s. kimi tarixi əhəmiyyətə malik əsərlərin müəllifi olan Toqan belə yazır:- “Mən hər əsərimdə ancaq elmi həqiqətləri ortaya qoymaq istədim. Məncə elmi – tədqiqat genişləndikcə mədəniyyət aləminin diqqətini çəkən və gün keçdikcə orijinallığı meydana çıxmaqla geniş elm mühitini dərinlən maraqlandıran Türk tarixi uydurmalar yoluna girməyə möhtac deyildir.” [2]

Ə.Z.V. Toqanın elmi yaradıcılığında türk xalqlarının tarixi, ictimai – siyasi və milli – mənəvi, mədəni həyatı haqqında yazılmış əsərlər, məqalələr üstünlük təşkil edir. O, türk xalqları içərisində xüsusi yerə malik olan Azərbaycan türklərinin də tarixinə, etnoqrafiyasına, ictimai – siyasi və mədəni həyatına dair silsilə məqalələr yazmış, onu müxtəlif dillərdə buraxılan elmi jurnallarda və ensiklopediyalarda çap etdirmişdir.[3]

Açar sözlər: Əhməd Zəki Vəlidi Toqan, tarixi-fəlsəfi görüşləri.

Ədəbiyyat:

1. Aslanova R.N. - Tarixə fəlsəfi baxış. Bakı-2021/ səh.543
2. Vəlidi Toqan – Umumi Türk Tarixinə giriş. İstanbul – 2019/ səh.551
3. Əhməd Zəki Vəlidi Toqan. – Azərbaycan . Bakı – 2007/ səh.88

MULTİKULTURALİZM VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRƏRASI DİALOQ

Lalə RƏHİMLİ

Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu,
Dinin tarixi və fəlsəfəsi ixtisasının doktorantı,
Azərbaycan, BAKI
lala.rahimli@inbox.ru

Aktuallıq. Bilindiyi kimi dinin birliyi prinsipi dialoq mədəniyyətini zəruri etmişdir. Müasir dövrümüzdə bir çox dövlətlərin din siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri məhz tolerantlıq və multikulturalizmlə bağlıdır. Hər bir dövlətin əsas hədəflərindən biri odur ki, məxsus olduqları dinləri yerli və beynəlxalq səviyyədə təşviq və təbliğ edə bilsinlər. Dövlətlər tolerantlıq və multikulturalizm prinsiplərinə müsbət şəkildə yanaşmaq üçün tarixi- dini abidələrin bərpasına, fərqli dinlərin nümayəndələrinin hüquqlarının qorunmasına, dinlərarası mədəniyyəti formalaşdırmağa çalışmışdılar.

İslamın dialoqa, multikulturalizmə münasibəti digər dinlərlə müqayisədə daha müsbətdir. Bu münasibət dərhal qəbuletmə, avtomatiklik və qəlizləşdirmə kimi keyfiyyətlərdə öz əksini tapıb. Bəşəriyyətə sevgi bəsləmək, ədalət, sevgi və xeyirxahlıq əsasında insanların qarşılıqlı təmasına çalışmaq sözügedən münasibətin başlıca prinsipidir.

Metod. Dialoq mədəniyyətinin qurulması üçün təlim-tədris və tərbiyə proqramlarında zəruri dəyişikliklərin aparılması dialoqa, tolerantlığa, birgəyaşayışa imkan yaradacaq, başqa din və mədəniyyətlərə hörmət bəslənməsini öyrədəcək, müsəlman dünyası barədə sağlam maarifləndirmə işi aparacaq. Mədəni sahədə dialoq mədəniyyəti və ümumiyyətlə, mədəniyyətlər haqqında maarifləndirmə işinin aparılması, mədəni mübadilənin genişləndirilməsi, sivil xitab tərzinin təkmilləşdirilməsi olduqca zəruridir.

Məqsəd. Qərbin əsas mövzusunda çevrilən dini ekstremizm, islam və terror, islam və demokratiyanı araşdırıb təhlil etmək, digər tərəfdən Avropa ölkələrində müsəlmanlara qarşı artan aqresiya və dünya üçün “təhlükə mənbəyi” kimi təqdim olunan müsəlman ölkələrinə yanlış münasibəti ön plana çəkmək, tolerantlıq, multikulturalizm, dinlərarası, mədəniyyətlərarası münasibəti dəyərləndirməkdir. Dünyamızda baş verən uşaq cinayətlərindən, qadın azadlığının tanınmamasından, sosial-siyasi gerilik, yersiz mübahisələr, dini ayrışdırıcılıq, çoxmillətlik, tarixi təzyiqlər və istismarlarla mübarizə aparıb daha gözəl bir dünya yaratmaq üçün çalışmaqdır.

Nəticə və Təvsiyələr. Dialoq dini-mədəni ünsiyyət vasitəsi kimi çıxış etməklə Qərblə müsəlmanların əlaqələrini mədəni təmas prizmasında əvvəlki müstəviyə qaytara bilər. Mədəniyyətlərarası dialoq nəticəsində fərqli dinə mənsub insanların bir-birindən məlumatsızlığı aradan qalxacaq, bəşəri müştərəklik formalaşacaqdır. Dialoqa mane problemlərin həlli, dinlər və mədəniyyətlərarası dialoq fəaliyyətində, dialoq mədəniyyətinin inkişafında müsəlmanları pay yiyəsinə çevirmək istiqamətində bu təvsiyələrə riayət etmək də olduqca mühümdür.

İxtisaslı müsəlman dialoqçuların hazırlanması üçün müsəlman dünyasında dinlərin və mədəniyyətlərin dialoqu sahəsində elmi-tədqiqat mərkəzləri yaradıla bilər. Dinlərin tədqiqi fəaliyyətini genişləndirmək məqsədilə islam universitetlərində tədris proqramlarına yeniliklər gətirilə bilər. Müsəlman ölkələrindəki mühüm dini qurumlarda dini dialoq birliklərinin təsisində dialoq fəaliyyətinə müsbət təsir göstərəcəkdir. Dini-mədəni dialoq problemlərinin davamlı surətdə mediada işıqlandırılması dünya mədəniyyətlərinə açılmanı təmin edəcək, din və mədəniyyətlərin mənsubları arasında tolerantlıq dəyərlərini yayacaqdır. Qərbdəki müsəlman azlıqları yaşadıkları ölkənin əhalisi ilə dini-mədəni dialoqa ruhlandırmaq lazımdır ki, müsəlmanlar və islamın saxtalaşdırılmış stereotiplərini düzəldə bilsinlər.

Açar sözlər: multikulturalizm, dialoq mədəniyyəti, dinlərarası dialoq, xarici dialoq.

QƏDİM UYĞURLARIN YAZI MƏDƏNİYYƏTİ HAQQINDA

Zöhrə YUSİFZADƏ

Bakı Dövlət Universiteti,

Fəlsəfə tarixi və mədəniyyətşünaslıq kafedrasının doktorantı,

Azərbaycan, BAKI

zohrayusif@mail.ru

Bəşəriyyətin tarixi boyu dünya mədəniyyəti xəzinəsinin formalaşmasında mühüm töhfələr vermiş türk xalqları görkəmli alimlərin tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuşdur. Böyük türk superetnosuna daxil olan subetnosların həyat və düşüncə tərzini, adət-ənənələri, dini inanclar sisteminin araşdırılması hələ də öz aktuallığını itirməmişdir.

Türk xalqları arasında özünəməxsus yerə sahib olan qədim uyğur türkləri haqqında yazılan əsərlərin sayının kifayət qədər olmaması, bu xalq haqqında tam dolğun təsəvvürlərin yaranmaması ilə nəticələnir. Halbuki böyük dövlətçilik ənənələrinə, dini inanclar sisteminə, qədim yazı mədəniyyətinə sahib olan bu xalqlar haqqında tədqiqatların artırılması tarixi ədalətin bərpasına kömək edir. Qədim Uyğur türklərinin tarixi e.ə IV-III əsrlərə uzanır onlar əvvəlcə Hun İmperiyası daha sonra Göytürk xaqanlığı kimi güclü türk dövlətlərinin daxilində fəaliyyət göstərmiş, Göytürk dövlətinin 744-cü ildə parçalanmasından sonra Orxon çayı sahilində öz dövlətlərinin əsasını qoymuşlar. Uyğurlar köçəri türk xalqları arasında oturaq həyata keçən ilk xalq hesab olunur. Çox geniş coğrafiyada məskunlaşan Uyğurlar öz mədəniyyətlərinə aid çoxsaylı nümunələr yaratmışlar. Çin mənbələrində onların artıq VI əsrdə yüksək mədəniyyətə sahib olduqları haqqında məlumatlar verilir.

Dünya tarixində elmin, mədəniyyətin təməlinə və inkişafında, ən vacibi isə gələcək nəsillərə ötürülməsində yazı əsas şərtlərdən biri olduğuna görə əminliklə deyə bilərik ki, türklər bu baxımdan olduqca şanslıdır. Hər bir xalqın tarixini araşdırmaq üçün ən vacib elementlərdən biri yazılı qaynaqlardır. Bəşəriyyətin tarixini bu günə qədər gəlib çatmış yazılı mənbələr vasitəsilə daha dəqiq öyrənirik. Çünki yazılı sənədlər bizə daha mühüm ipuçları verir və qəti mühakimə yürütməyə imkan yaradır. Türklərdə istifadə olunan yazını iki kateqoriya üzrə dəyərləndirmək olar: islamdan öncə və islamdan sonrakı yazı sistemi. Yüksək yazı mədəniyyətinə sahib olan Uyğur türkləri müxtəlif zamanlarda Göytürk (Runi), Soqd, Ərəb və s. kimi əlifbalardan istifadə etmişlər. Uyğurlar ilk vaxtlarda Runi əlifbasından, daha sonra türk əlifbası ilə paralel soqd əlifbasından da istifadə etmişlər. Orta Asiyada yaşayan Soqdiyalılar uyğurların mədəni, ticari və siyasi həyatında dərin izlər buraxmışdır. Soqd əlifbasından istifadə edən uyğurlar daha sonra bu əlifba əsasında öz yazı sistemlərini - Uyğur əlifbasını yaratdılar. Uyğurlar soqd əlifbasını ilk dəfə Qarabalqasun abidəsində istifadə etmişdilər. Tədqiqatçılar bu əlifbanı gördükdə Uyğur əlifbası zənn etmiş daha sonra soqd əlifbası olduğu qənaətinə gəlmişlər. F.Müller və R.Gauthiot Uyğur əlifbasının Arami əsilli Soqd əlifbasının dəyişikliyə uğramış şəkli olduğunu vurğulayır. Mənbələrə əsasən Türklərin ikinci milli əlifbası olan Uyğur əlifbası əvvəlcə 3 sait və 15 samitdən ibarət olmuş, daha sonra isə 24 hərfə çatmış və sağdan sola doğru yazılan bir yazıdır. Bəzi tədqiqatçılar isə Uyğur yazısının 28 hərfdən ibarət olduğunu qeyd edir. Uyğur əlifbasının türklər tərəfindən nə vaxtdan bəri istifadə edildiyi haqqında dəqiq məlumat yoxdur. Bu yazı sistemindən V əsrdən bəri istifadə edildiyi haqqında çoxsaylı görüşlər mövcuddur. Lakin V-IX əsrlərdə, xüsusən də Göytürk xaqanlığı dövründə Uyğur əlifbası məhdud şəkildə istifadə edilmişdir daha doğrusu, istifadə dairəsi ancaq uyğurlara aid idi. Uyğur arxeoloqu Qurban Vəli Turfanda tapılan sənədlərə əsasən qeyd edir ki, uyğurlar V əsrdə Soqd yazısı əsasında formalaşan Uyğur əlifbasından istifadə etməyə başlayıblar. Uyğur yazıları müxtəlif coğrafiyalarda əsasən kağız üzərində, həmçinin daş və qayaya, müxtəlif əşyalar üzərində yazılmışdır.

Açar sözlər: Uyğurlar, yazı mədəniyyəti, uyğur əlifbası.

MÜASİR AZƏRBAYCAN CƏMIYYƏTİNİN SOSIAL STRUKTURUNUN İNKİŞAF MEYİLLƏRİ

Tahir AĞAYEV

Bakı Dövlət Universiteti,
Sosiologiya kafedrasının dosenti, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan, BAKI
t.aqayev@mail.ru

Aktuallıq.

Zaman keçdikcə siniflərin, sosial qrupların və birliklərin arasındakı yeni reallığa uyğun daha müasirləşmiş münasibətlər qərarlaşır. Sosiologiyada bu istiqamətdəki təkamül sosial strukturun inkişaf meyili adlanır. Tezisdə müasir Azərbaycan cəmiyyətinin sosial strukturunda baş verən mühüm dəyişikliklər tədqiq olunur və bu proseslərin öyrənilməsinin cəmiyyətin sabitliyi və inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi vurğulanır.

Metodlar.

İnduksiya, deduksiya, sosioloji təhlil.

Sosial strukturun inkişaf meyilinin məzmunu insan qrupları və birlikləri arasında onların köklü maraqları, həyat fəaliyyəti, həyat tərzini və cəmiyyətdə sosial vəziyyətinə görə təşəkkül tapan və getdikcə yetkinləşən obyektiv cəhətdən zəruri əlaqə və münasibətlər kimi ifadə olunur. Bu meyilin statik baxımdan anlaşılması onun dinamikasında sosial cəhətdən qeyri-bərabər birliklər və insan qruplarının keyfiyyətə dəyişməsi ilə tamamlanır. Bu, nəticə etibarilə bəzi sosial birlik formalarının aradan çıxmasına, digərlərinin dəyişilmiş şəkildə qorunub saxlanılmasına, habelə yeni qrup və birliklərin yaranmasını şərtləndirir.

İndi isə ölkənin formalaşmış sosial strukturuna, onun inkişaf meyillərinə nəzər salmaq. Bir vaxtlar ingilis sosioloqu Çarlz But (1840-1916) London əhalisini üç sinfə – «aşağı», «orta» və «yuxarı» sinfə bölərək, onun yeni təsnifatını təklif etmişdi. Bu halda o, meyarlar qismində ailənin yaşadığı otaqların sayını və ailənin maddə ilə işə qəbul etdiyi qulluqçuların sayını əsas götürürdü. Azərbaycanda da sosial struktura aid tədqiqatların əsas istiqaməti bu və ya digər dərəcədə «yüksək sinif – aşağı sinif» qütbləşməsinə yönəlmişdir.

Cəmiyyətimizin yaşadığı indiki dövrdə sosial struktur keyfiyyətə yeni məzmun kəsb edir. Bu dövrdə ictimai həyatın bütün tərəflərində həyata keçiriləndə olan əsaslı islahatlar sosial strukturda prinsiplial dəyişiklikləri şərtləndirir. Öncə qeyd edək ki, ölkəmizdə mülkiyyət münasibətlərinin dəyişilməsi ilə əlaqədar kolxozların ləğvi nəticəsində kolxozçu kəndli sinfi sosial arenadan silinib getmişdir. Digər mühüm meyillər – ənənəvi fəhlə sinfinin sayının azalması, onun və digər sinif və qrupların hesabına yeni orta sinfin formalaşmasıdır.

Müasir Azərbaycan cəmiyyətinin sosial strukturun inkişafının əsas meyillərindən biri də yeni sosial qrupların yaranmasıdır. Yeni sosial qruplar sırasına sahibkarları, fermerləri, bankirləri, aksionerləri, kooperatorları və fərdi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanları aid etmək olar. Sənaye sahəsində, maliyyə və vasitəçilik biznesində məşğul olan sahibkarları, xüsusi, birgə və kiçik müəssisələrin mülkiyyətçilərini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu sosial qruplar hazırda Azərbaycanda aktiv fəaliyyət göstərirlər. Azərbaycanın sosial struktur sosiologiyasında ən mühüm meyillərdən biri də onun tranzit (keçid) cəmiyyət strukturu kimi tədqiq olunmasıdır (Azərbaycan sosiumu nəzərdə tutulur). Digər mühüm meyl isə milli elitanın formalaşmasıdır.

Nəticə.

Müasir Azərbaycan cəmiyyətinin təbəqələşməsi, sosial bərabərsizlik problemini gücləndirir. Azərbaycanın hazırkı şəraitdə istehsalatın yüksək, orta və zəif inkişaf etmiş sahələrə kəskin ayrılması burada çalışan işçilərin qeyri-bərabər sosial vəziyyətini müəyyən edir. Bu, aqrar sahənin

işçiləri ilə neft-qaz sənayesində çalışanların və ya ali məktəb işçiləri ilə dövlət və hüquq-mühafizə orqanları strukturunda işləyənlərin əmək haqqı arasındakı fərqi müqayisə etdikdə daha aydın görünür. Bazar münasibətləri şəraitində əhalinin sosial bərabərliyinin əvvəlki anlamı utopiya olardı. Lakin əhalinin müəyyən hissəsi hələ də yeni şəraitdə müasir stimullaşdırma sisteminin fəaliyyətdə olması faktını lazımınca dərk etmək istəmir.

Açar sözlər: sosial struktur, stratifikasiya, keçid dövrü, sosial sinif, tranzit, mülkiyyət.

ДРУЖБА ГОСУДАРСТВ УЗБЕКИСТАН И АЗЕРБАЙДЖАН В XXI ВЕКЕ: ГАРМОНИЯ ИСТОРИЧЕСКИХ ТРАДИЦИЙ И КУЛЬТУРНО-ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

Саодат Тиловбердиевна ДАВЛАТОВА

Руководитель центра Комитета по межнациональным отношениям
и дружественным связям с зарубежными странами
при Министерстве Культуры Республики Узбекистан,
доктор исторических наук
Узбекистан, ТАШКЕНТ
saodatdavlatova70@gmail.com

Одним из больших достижений Узбекистана за годы независимости является обеспечение мира и межнационального согласия среди многонациональных граждан.

Дружественные отношения между узбекским и азербайджанским народами имеют глубокие исторические корни, опирается на взаимную гармонию многовековых культурных и духовных ценностей, традиций и истории. Эти братские связи также отражены в произведениях Ахмада Фергани и Абу Райхана Беруни. Древняя дружба, начатая нашими великими учеными, продолжается и сегодня. На сегодняшний день одним из актуальных вопросов является изучение того, являются ли эти давние и тесные связи прочной основой для развития взаимовыгодного и эффективного сотрудничества между двумя странами, основанного на прочном доверии и высоком уважении.

В процессе написания статьи использовались исторический, историко-сравнительный, систематический и наблюдательный методы этнологии.

Узбеки всегда с большим интересом смотрят на литературу и культуру Азербайджана. Такие мыслители, как Низами Гянджеви, Мухаммад Физули, Имодиддин Насими, тщательно изучались и пропагандировались в узбекской культурно-литературной среде и общественной жизни. Начиная со средних веков произведения великого поэта Низами Гянджеви были переведены на узбекский язык и заняли большое место в узбекской литературе и литературоведении.

Хотя во времена Ш.Рашидова отношения развивались особым образом, в последние годы независимости Узбекистана отношения между двумя братскими странами укрепились. Особенно в первые годы независимости Гейдар Алиев и Первый Президент Узбекистана Ислам Каримов внесли свой вклад в развитие и формирование отношений между двумя братскими странами. Договор о дружбе и сотрудничестве, подписанный в Баку 27 мая 1996 года, и Декларация о дальнейшем укреплении стратегического партнерства, подписанная в Ташкенте 23 марта 2004 года являются основными документами.

14-15 октября 2019 года Президент Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёев в ходе визита в Азербайджан для участия в 7-м саммите Совета сотрудничества тюркоязычных стран (ныне Организация тюркских государств) состоявшаяся в Баку встреча с президентом Азербайджана Ильхомом Алиевым подтвердила углубление дружбы между двумя народами.

Сегодня на улице Темирелчилар Мирабадского района города Ташкента создан сад имени общенационального лидера азербайджанского народа, третьего Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева, в котором установлен барельеф Гейдара Алиева. Общая площадь сада составляет 0,51 га, и не будет ошибкой сказать, что это пример ответа лидера азарского народа нашему народу.

В ходе своего визита президент Азербайджана выразил признательность народу Узбекистана за постоянное внимание, уделяемое сохранению светлой памяти Гейдара Алиева.

На сегодняшний день в Узбекистане проживают более 40 тысяч представителей азербайджанской нации. Из них более 10 тысяч проживают в городе Ташкенте. Около 2400 из них проживают в махалле железнодорожников Ташкента. То есть, одним словом, 75% населения, проживающего в махалле, — азербайджанцы. Они проживают как одно тело и душа с людьми разных национальностей, живущими в махалле. Даже призывают их к родству.

Азербайджанский национальный культурный центр «Гардашлик» в Узбекистане был создан 34 года назад в Ташкенте, позднее центры были открыты в Самаркандской, Бухарской, Навоийской, Сырдарьинской и Ташкентской областях.

В целях сохранения, развития и передачи подрастающему будущему поколению уникальное духовное наследие, культуру, традиции, обычаи, язык и историю азербайджанского народа в 2003 году Ассоциация азербайджанских культурных центров была зарегистрирована в Министерстве юстиции Республики Узбекистан. Согласно решению отчетно-выборной конференции, состоявшейся в 2010 году, Центр был переименован в Национальный культурный центр Азербайджанской Республики.

С 2018 по октябрь 2022 года центр возглавлял Ф.Гусейнов. С ноября 2022 года лидером является Мамедов Мобил Якуб оглы. При Центре имеются коллективные структуры, такие как Совет старейшин и женщин, Молодёжное крыло, ансамбль «Девушки Азербайджана».

Согласно Постановлению Президента Республики Узбекистан Ш.Мирзиёева в 2021 году группе лиц азербайджанской национальности посчастливилось получить паспорт Республики Узбекистан.

За вклад в развитие культурно-просветительской, экономической, социальной и других сфер нашей страны около 60 азербайджанцев были удостоены государственной награды.

В ходе визита Президента Узбекистана Шавката Мирзиёева в Азербайджан 22-23 августа 2023 года лидеры двух стран выразили готовность развивать межрегиональное сотрудничество, совместно разрабатывать новые проекты сотрудничества и расширять культурно-гуманитарные обмены, реализовывать совместные программы в сфере образования и науки.

Подчеркнута важность объединения усилий в борьбе с международным терроризмом, экстремизмом, наркотрафиком и киберпреступностью. Также лидеры двух стран обменялись мнениями по международной и региональной повестке дня, обсудили вопросы продолжения активного диалога и взаимной поддержки в рамках многосторонних структур.

На самом деле, Азербайджан является для нас не только экономическим партнером, но и близким другом в духовных, образовательных и культурных отношениях, как нация со схожим языком, религией, мировоззрением и характером.

Было бы целесообразно с научной и теоретической точки зрения изучить национальные традиции, обычаи и ценности азербайджанцев, проживающих на земле Узбекистана, и провести сравнительное сравнение с населением Азербайджана. Также надеюсь, что пришло время организовать научно-практическую конференцию, направленную на укрепление дружеских связей, выставку, отражающую национальные традиции и обычаи, фестиваль, форум, культурно-просветительские мероприятия.

Следует сказать, что открывает новые горизонты для достижения высоких результатов в укреплении взаимного сотрудничества, культурного обмена и дружественных связей двух братских народов на пути процветания и мира Узбекистана и Азербайджана.

Ключевые слова: исторические традиции, культурно-духовные ценности, гармония, Узбекистан, Азербайджан.

İLK AZƏRBAYCAN CÜMHURİYYƏTİNİN QADIN SİYASƏTİNİN MÜASİR DÖVRDƏ TƏCƏSSÜMÜ

Sevda SÜLEYMANOVA

Bakı Dövlət Universiteti,
Tarix fakültəsi, tarix elmləri doktoru, professor
Azərbaycan, BAKI
s.u.suleymanova@mail.ru

Müasir dövrdə qadınların kişilərlə bərabər hüquqa malik olması, təhsil alması, yüksək dövlət vəzifələrində çalışması, lider olması çox vacibdir. XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində azərbaycanlı qadınların böyük əksəriyyətinin savadsızlığı, onların ictimai-siyasi hərəkətdən kənar qalmalarına səbəb olmuşdu. Avropa, rus və yerli ziyalılar, eləcə də mətbuat bunun səbəbini, guya İslam dininə görə müsəlman qadının heç bir hüququnun olmamasında görürdülər. Halbuki Cənubi Qafqazın Şeyxülislamı Axund Əbdüssəlam Axundzadə yeni nəslin tərbiyəsində ən mühüm rolun anaya məxsus olduğunu vurğulayırdı: “Uşaqlar ananın bütün keyfiyyətlərini özlərində əxz etdirirlər. İslam dini kişi və qadınlara təlim-tərbiyə məsələsində heç bir fərq qoymur. Məhəmməd Peyğəmbər demişdir ki, “Elmlərə yiyələnmək bütün müsəlman kişi və qadınlar üçün vacibdir”. Bu mənada, böyük mesənət, milli burjuaziyanın ən görkəmli nümayəndəsi H.Z.Tağıyevin 1901-ci ilin oktyabr ayında açdığı qızlar məktəbinin Azərbaycan qadınlarının ziyalı təbəqəsinin meydana gəlməsində xüsusi rolu olmuşdur. Məhz həmin məktəbin müəllimləri və məzunları azərbaycanlı qadınların sosial həyatda, xüsusilə ictimai-siyasi hərəkətdə fəal iştirakına vəsilə oldular. Onlar ilk növbədə Müsəlman qadın xeyriyyə cəmiyyətləri yaradaraq onların savadlanması və cəmiyyət üçün yararlı olmaları uğrunda mübarizə aparırdılar.

1918-ci ilin 28 may günü Müsəlman Şərqində ilk Xalq Cümhuriyyətini elan etmiş Azərbaycan xalqının, o cümlədən qadınının həyatına bir günəş doğdu. Azərbaycan Cümhuriyyətinin həmin gün qəbul etdiyi ilk proqram sənədi olan “İstiqlal bəyannaməsi”nin 4-cü bəndində milli mənsubiyyətindən, dini etiqadından, sosial mənşəyindən və cinsindən asılı olmayaraq, Azərbaycanın bütün vətəndaşlarına vətəndaşlıq və siyasi hüquqlarına zəmanət verilir. Bu isə, demokratik ABŞ və Avropadan xeyli əvvəl məhz Azərbaycanda ilk dəfə qadınların kişilərlə hüquq bərabərliyinin rəsmən elan olunması demək idi. İlk mərhələdə deklarativ xarakter daşıyan bu prinsipləri həyata keçirərkən fədakar vətənpərvər Cümhuriyyət qurucuları ağır çətinliklərlə qarşılaşdılar. Milli Şuranın və Fətəli xan Xoyskinin başçılıq etdiyi müvəqqəti hökumətin demokratik dəyişikliklər etmək cəhdi, xüsusilə qadınlara kişilərlə bərabər hüquq verməsi cəmiyyətin bəzi dairələri tərəfindən onların imtiyazlarına təhlükə kimi qiymətləndirilirdi. 23 avqust 1918-ci il tarixli “Azərbaycan vətəndaşlığı haqqında” Əsasnamə və 11 avqust 1919-cu ildə Parlamentin qəbul etdiyi “Azərbaycan vətəndaşlığı haqqında” Qanunda da milli, siyasi, dini, sosial və cinsi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, vətəndaşların hüquq bərabərliyi təsbit olundu. Azərbaycan Cümhuriyyətinin seçki qanununa görə, ilk dəfə qadınlara seçib – seçilmək hüququ verildi. 70 illik sovet dövründə də qadınların bu hüquqları saxlandı. 1991-ci il 18 oktyabrda Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi bərpa olunduqdan sonra dövlətin qadın siyasəti yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Ölkəmizdə dövlət qadın siyasətinin əsas prinsiplərinin müəyyən edilməsi və dövlət səviyyəsinə qaldırılması ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Belə ki, məhz o, 1998-ci ildə “Azərbaycanda qadınların rolunun artırılması haqqında” fərman imzalamışdır. Azərbaycanda qadın hüquqlarının qorunması və onlara yüksək imtiyazların verilməsi bu siyasətin ayrılmaz tərkib hissəsidir.

Açar sözlər: Azərbaycan Cümhuriyyəti, maarifçilik, ictimai-siyasi hərəkət, qadın siyasəti, Müstəqil Azərbaycan Respublikası, Ümummilli lider.

КУЛЬТУРНЫЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ НАРОДАМИ УЗБЕКИСТАНА И АЗЕРБАЙДЖАНА: СХОДСТВО И ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ

Садокат Максудовна МАТКАРИМОВА

"УНИВЕРСИТЕТ-МАЪМУНА"

профессор кафедры "Истории НОУ", DSc., доцент

Узбекистан, ХОРЕЗМ

ms.mnm.79@mail.ru

Назокат Максудовна МАТКАРИМОВА

"УНИВЕРСИТЕТ-МАЪМУНА"

доцент кафедры "Истории НОУ" PhD., доцент

Узбекистан, ХОРЕЗМ

ms.mnm.79@mail.ru

История культурных связей между народами Узбекистана и Азербайджана, язык, культура и искусство, обычаи и традиции которых близки друг другу, насчитывает много лет. Сходство и гармония представителей литературы узбекского и азербайджанского народов, представителей фольклора, представителей двух национальных искусств, народного устного творчества, музыки, танца и эпоса, музыкальных инструментов показывают, что эти два народа имеют одну и ту же душу и имеют общую историю. Тому есть несколько примеров. В частности, в результате влияния на узбекскую литературу поэта Низами Гянджеви, одного из крупнейших деятелей азербайджанской литературы, Кутб Хорезми написал свой эпос «Хосрав и Ширин». Также влияние азербайджанской литературы ощущается в творчестве таких классиков узбекской литературы, как Лютфи, Хорезми, Дурбек, Гадойи, Атойи, Саккоки. Все мы знаем, что свое произведение «Махзан ул-асрар» Хайдар Хорезми впервые написал под влиянием «Махзан ул-асрар» («Сокровище тайн») Низами Гянджеви.

Алишер Навои, великий представитель литературы всех тюркских народов, мыслитель, поэт, учёный и государственный деятель, продолжил традиции Низами Гянджеви и впервые создал эпос «Хамса» на тюркском языке. Алишер Навои с гордостью упоминал Низами в каждом предисловии к своим эпосам и выражал ему большое уважение и преданность. Он считал Низами своим учителем. В Азербайджане существует большой интерес к творчеству Алишера Навои – классика узбекской литературы, поэта, мыслителя и государственного деятеля. В столице Баку стоит памятник великому узбекскому мыслителю, который считал своим учителем азербайджанского поэта Мухаммада Физули Навои, следовал за ним и писал стихи для его газелей. Также представители узбекской литературы признали Физули своим учителем и отдали дань уважения его газелям. В Узбекистане немало поклонников произведений Низами Гянджеви, Имодиддина Насими, Мухаммада Физули и других классиков азарской литературы. Например, примерами этого могут быть такие узбекские поэты, как Мухаммад Реза Огахи, Амир Умархан, Андалиб, Муками, Увайси, Роким, Султан Сайид Насирхан, Табиб Хорезми, Садир Эркин. Имя Физули признано великим деятелем литературы всех тюркских народов. Эркин Вахидов, один из крупнейших представителей узбекской литературы XX века, также с особой любовью отнесся к творчеству Физули и написал посвященное ему стихотворение «У статуи Физули».

Сходство музыкального искусства и музыкальных инструментов также свидетельствует о взаимной дружбе этих двух народов. Сходство азербайджанской и узбекской культур особенно проявляется в музыкальном искусстве. Музыкальное наследие

народов Востока, таких как Маком, Мугам, Дастгох, Навба, Рага, Кюи, передавалось из уст в уста из поколения в поколение. Согласно историческим источникам, мнениям мастеров-художников и научным исследованиям, в музыке народов Средней Азии, Хорасана и Азербайджана в XIII-XVII веках существовали следующие двенадцать (дувоздах) статусов. Это состоит из "Ушшака", "Наво", "Бузалика", "Роста", "Хусайни", "Хиджоза", "Рахави", "Зангулы", "Ирака", "Исфохана", "Зирофканда", "Бузурга" и др.

У узбекского (особенно хорезмийского) и азербайджанского народов музыкальные инструменты схожи друг с другом и по строению, способу производства звука и материалам изготовления делятся на группы ударных, духовых и струнных смычков. Этими музыкальными инструментами являются нагара (барабан), гош нагар (двойной барабан), деф (стук), зурна (труба), тутек (кушна), балабан (буламан), тар, саз, уд, танбур, канган, чанг и сантур и другие инструменты, многие из которых используются до сих пор.

Гармошка, один из таких музыкальных инструментов, стала использоваться в Азербайджане в конце XIX - начале XX века наряду с другими народными инструментами в ансамблях, особенно в народных танцах. В этот период гармонические народные музыканты и халфы стали внедряться в исполнительскую практику и в Хорезме. С 1895 года, с добавлением гармошки к искусству халфа, их творчество поднялось на более высокий уровень. Позднее гармоника заняла ведущее место в творчестве халфа, а в 1936 году в Хиве сформировался ансамбль гармонисток. В Узбекистане в 50-60-е годы XX века получили широкое распространение и стали популярными среди нашего народа под названием соз усовершенствованные виды аккордеона и баяна.

Культурные связи между нашими странами имеют глубокие исторические корни. Культура и искусство двух братских народов на протяжении веков развивались бок о бок, взаимно обогащая и дополняя друг друга. В результате этого искусство прозы и поэзии узбекского и азербайджанского народов гармонизировалось по форме, идее и содержанию, гармонизировалось друг с другом.

Ключевые слова: культура, литература, искусство, музыка, музыкальные инструменты.

Аннотация

В данной статье представлены сведения об истории культурных связей между узбекским и азербайджанским народами, сходстве и гармонии представителей двух национальных искусств, народного творчества, музыки, танца и эпоса, музыкальных инструментов.

Annotation

This article provides information about the history of cultural ties between the Uzbek and Azerbaijani peoples, the similarity and harmony of representatives of the two national arts, folk art, music, dance and epic, musical instruments.

Key words: culture, literature, art, music, musical instruments.

ЭТНОГРАФИЯ АЗЕРБАЙДЖАНЦЕВ УЗБЕКИСТАНА

Саодат Гиловвердиевна ДАВЛАТОВА

Руководитель центра Комитета по межнациональным отношениям
и дружественным связям с зарубежными странами
при Министерстве Культуры Республики Узбекистан,
доктор исторических наук
Узбекистан, ТАШКЕНТ
saodatdavlatova70@gmail.com

По своему этническому происхождению азербайджанцы относятся к южной расе большой европеоидной расы, а их этногенез связан с жителями древних государств Мана (*первая половина I тыс. до н.э.*), Кавказская Албания (*V век до н.э. - X век н.э.*), Мидия и Атропена (*IV век до н.э. – VII век до н.э.*).

Иранские и тюркоязычные племена (*скифы, гунны, болгары, биджанак и др.*), проникшие на территории Азербайджана, смешались с местным населением. После арабского завоевания в VII веке регион получил название Азербайджан (*или Адербейгон - в переводе с тюркского языка означает город огня*). В период правления арабов в кавказских регионах распространились исламская религия и арабская письменность. Несмотря на первоначальные сопротивления, религия ислам прочно укоренилась на этих землях. Формирование этнического единства Азербайджана завершилось главным образом с приходом в страну новых тюркских (*огузских*) племен в XI-XIII веках.

В настоящее время численность азербайджанцев в Узбекистане составляет 41 тысячу человек, большинство из них проживает в Навоийской, Самаркандской, Ташкентской областях и городе Ташкенте. Основная часть верующих принадлежит к шиитской ветви ислама.

Формирование азербайджанской общины и утверждение тюркского языка также завершились к XIII веку. Новая волна миграции тюркоязычных народов и их оседлость привели к распространению среди азербайджанского народа таких субэтнических групп, как *афшары, карапахы и шахсевены*.

Среди народов и племен, проживающих на территориях современного Узбекистана и Азербайджана издавна имели особые связи. *Например*, можно привести то, что два каменных амулета в форме змеи, найденные в селе Сох, принадлежащие ферганским мастерам, очень похожи на каменный предмет, найденный в регионах Азербайджана (II-е тысячелетие до н.э.).

В XI-XIII веках города Азербайджана вели торгово-экономические связи со среднеазиатским регионом через караванные пути и по водным путям. Торговцы, ремесленники, ученые и люди искусства путешествовали по Бухаре, Самарканду, Шошу (*нынешний Ташкент*). Позже, согласно письменным источникам времен Амира Темура, многие ремесленники из Азербайджана были привезены в крупные города Мавераннахра.

Также, хотя турки-сельджуки, установившие свою власть за Кавказом в XI веке, были изгнаны в XII веке совместными усилиями народов этого региона, тюркский язык глубоко проникает в повседневную жизнь местного населения. В частности, Мухаммад Юсуф Тебризи – один из высококлассных каменщиков и специалистов по архитектурному декору, работавший на строительстве и отделке мечети Бибиханим в Самарканде и Аксарой в Шахрисабзе (его имя можно увидеть написанным на украшение памятника), принадлежал к азербайджанской национальности. В этот период торговые отношения между Моваруннахром и городами Азербайджана достигают своего апогея в конце средневековья.

До сих пор в старом квартале Баку сохранился один из многочисленных караван-сараев, предназначенных для бухарских купцов. До недавнего времени декоративные каминные «Бухара» использовались при отделке жилых домов в Азербайджане (*их происхождение связано со знаменитыми декоративными пространствами в интерьере узбекских жилищ*).

Кроме того, одним из основных товаров, экспортируемых из Азербайджана в Центральную Азию, была нефть. Однако в 20-е годы XVIII века по каким-то причинам имеются исторические сведения о резком снижении её экспорта.

Новый этап отношений между народами двух регионов относится ко второй половине XIX века, с этого периода стал востребован опыт азербайджанцев в освоении недр и строительстве железных дорог в Туркестане. Это особенно заметно при разработке первой фонтанирующей нефти в Чимьяне в 1904 году. Начиная с этого времени квалифицированные азербайджанские рабочие стали участвовать в промышленной добыче нефти в Ферганской долине и других нефтяных месторождениях Туркестана.

В начале XX века Туркестано-азербайджанские отношения продолжали развиваться в культурной сфере. Например, Азербайджанский театр дважды успешно гастролировал в Ташкенте (*в 1911 и 1916 годах*). В его труппе работали известные актеры С. Рухуллы и Ю. Нариманов. Также на территории Узбекистана в сфере культуры, издательского дела, журналистики и других сферах работали несколько руководителей азербайджанской национальности. В частности, журналист, писатель и переводчик Саид Реза Ализаде в 1906 году открыл в Самарканде школу нового метода и подготовил учебники и перевел их на узбекский язык. Вместе с ним педагог Мирза Мухаммад Охунзода также открыл школу в Самарканде.

В 1912 году Мирза Джалал-Юсифзода стал первым редактором и издателем бухарских газет «Бухарои Шариф» и «Турон». В 1923-1925 годах Али Исмаилзаде был редактором газеты «Зарафшон».

Азербайджанская диаспора в Узбекистане начала значительно расти после событий 1917 года (*Октябрьского переворота*). Исторические данные показывают, что для развития нефтяной промышленности из Баку было привлечено множество инженеров и техников.

В 20-е и 30-е годы XX века при Центральном бюро Азербайджана, работавшем совместно с представителями иранской нации при Национальном совете меньшинств Узбекистана было 4 школы, 2 дошкольных учреждения, 3 рабочих дома, клубы и библиотеки.

В результате Второй мировой войны в 1944 году граждане Азербайджана были депортированы из Грузии в Узбекистан.

В октябре 1957 года были сняты все ограничения на передвижение азербайджанцев и восстановлено право на возвращение на свою этническую родину. Но благоприятные климатические условия Узбекистана, сходство языка и образа жизни двух народов стали причиной того, чтобы большая часть азербайджанцев остались здесь.

Во второй половине XX века большинство азербайджанцев работало в колхозах и совхозах Ташкентской и Сырдарьинской областей, в городе Газли Бухарской области, принимало активное участие в развитии экономики региона. Число азербайджанцев будет продолжать расти, поскольку газовый сектор быстро развивается вместе с нефтяной промышленностью. Кроме того, ташкентское землетрясение 1966 года заставило многих азербайджанцев приехать на стройки города, а позже часть из них осталась жить в Узбекистане. Также многие молодые люди из Азербайджана постоянно приезжали в высшие учебные заведения Узбекистана для получения образования.

Азербайджанский язык относится к юго-западной (*огузской*) группе тюркских языков, в словарном запасе устоялось большое количество иранских и арабских слов.

В течение XX века азербайджанская письменность менялась четыре раза. В настоящее время азербайджанцы используют три разные письменности – арабскую в Иране, латиницу в Азербайджане и кириллицу в Дагестане (Россия). Раньше азербайджанский язык был известен под разными лингвистическими названиями до 1939 года турецкий язык назывался тюркским языком Азербайджана. Современный азербайджанский литературный язык развит на основе бакинского и шемахинского диалектов. Помимо Азербайджанской Республики, азербайджанский язык также является одним из государственных языков Дагестана. Общее количество носителей этого языка составляет более 30 миллионов человек.

В Узбекистане традиции азербайджанского народа охватывают все стороны жизни народа. Несмотря на то, что некоторые ритуалы со временем утеряны, а некоторые исполняются только на крупных мероприятиях, азербайджанцам важно сохранить традиции и передать их следующему поколению.

Основой традиций Азербайджана являются религиозные течения, сменявшие друг друга на протяжении веков. Определенное влияние на жизнь местного населения оказали зороастризм, христианство, иудаизм, суннитское и шиитское течения ислама. Кроме того, в результате прохождения через страну караванов Великого Шелкового пути и частых визитов многих соседних купцов и путешественников традиции Азербайджана вобрала в себя многие черты великой торговли между Востоком и Западом.

Более спорным вопросом в самооценке азербайджанцев сегодня является их религия. По данным 2010 года, 85% населения Азербайджана принадлежит к шиитскому направлению. Несмотря на это, азербайджанцы всегда пытались видеть себя рядом с тюркским миром, интегрироваться с тюрками.

В годы независимости процесс реализации национальной идентичности азербайджанцев Узбекистана усилился. В Узбекистане они чаще встречаются среди местного населения, которого называют персианином или персом.

Ключевые слова: Узбекистан, Азербайджан, нация, диаспора, культура, турецкий язык, национальный культурный центр.

Аннотация

В статье представлены этнографические сведения об азербайджанской диаспоре, проживающей в Узбекистане. Также освещены исторические данные о численности представителей азербайджанской нации, их въезде в Узбекистан, языке, религии, материальной и духовной культуры, вопросах национального самопознания.

Annotation

The article presents ethnographic information about the Azerbaijani diaspora living in Uzbekistan. Also covered are historical data on the number of representatives of the Azerbaijani nation, their entry into Uzbekistan, language, religion, material and spiritual culture, issues of national self-knowledge.

Key words: Uzbekistan, Azerbaijan, nation, diaspora, culture, Turkish language, national cultural center.

ПОЛИТИКА УЗБЕКИСТАНА ПО РАЗВИТИЮ МЕЖДУНАРОДНОГО ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

Марина Петровна ЦОЙ

Национальный Университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека,
PhD, доцент
Узбекистан, ТАШКЕНТ
mtsoy_58@mail.ru

Актуальность темы. С обретением независимости Узбекистан получил возможность самостоятельно проводить свою внешнюю политику. В ее основу изначально были заложены такие принципы, как приоритет национально-государственных интересов страны, норм международного права, невмешательство во внутренние дела других государств, решение всех спорных вопросов мирным путем; всемерный учет взаимных интересов при верховенстве своих национально-государственных интересов, не входить в сферу влияния какой-либо великой державы; установление и развитие как двусторонних, так и многосторонних внешних связей на основе полного доверия, углубления сотрудничества в рамках международных экономических и финансовых организаций.

31 августа 1991 года - день официального провозглашения независимости Республики Узбекистан, который стал точкой отсчета для полномасштабной интеграции Узбекистана в мировое сообщество.

Республика Узбекистан является членом свыше 100 международных организаций. Среди них такие авторитетные структуры как ООН, ШОС, СНГ, ОДКБ, СТГ и др. Развивается тесное сотрудничество с Европейским Союзом и НАТО. Установление всесторонних связей с различными странами на принципах равноправного партнерства и взаимного уважения позволяет Узбекистану успешно интегрироваться в систему мирохозяйственных связей, осуществлять активное международное политическое, экономическое, научно-техническое и культурное сотрудничество.

Методология исследования. Для наглядности отображения состояния и динамики изменения международного торгового-экономического сотрудничества, использовано сопоставление данных, методы системного анализа, прогноза, научной абстракции.

Целью данного исследования является анализ, сравнение и прогноз внешнеэкономической деятельности Узбекистана с другими странами, в частности с Азербайджаном. Важнейшим приоритетом внешней политики Узбекистана является развитие и укрепление связей и всестороннего сотрудничества с соседними, прежде всего по региону, государствами. Дальнейшее углубление региональной кооперации - важнейшее условие мира, политической и экономической стабильности и процветания в Центральной Азии.

Заключение. В последнее расширяются внешние связи по многим направлениям деятельности с Азербайджаном. Президент Узбекистана 22–23 августа сего года посетил Азербайджан с государственным визитом по приглашению президента этой страны Ильхама Алиева.

Программой пребывания предусматривается проведение переговоров на высшем уровне и других мероприятий с участием лидеров двух стран. В повестку дня были включены вопросы дальнейшего углубления узбекско-азербайджанских отношений стратегического партнерства и расширения практического сотрудничества по приоритетным направлениям.

В ходе встреч на высшем уровне были определены ключевые направления развития многопланового партнерства.

Важное значение главы государств придали наращиванию торговли, развитию промышленной кооперации и логистической инфраструктуры. Это в том числе крупные проекты в автомобилестроении, металлургии, энергетике, сельском хозяйстве, электро-технике, текстильной промышленности, туризме и многих других отраслях.

Также достигнута договоренность о реализации проектов развития новых логистических цепочек и строительства инфраструктуры, увеличении объемов грузоперевозок.

В качестве еще одного драйвера торгово-экономического сотрудничества будут максимально задействованы возможности регионов двух стран. Хокимы и главы администраций будут регулярно встречаться на местах для продвижения новых проектов кооперации и гуманитарного обмена.

Особое внимание в ходе переговоров было уделено культурным связям.

Выводы и рекомендации. Узбекистан имеет крупную текстильную промышленность и занимает шестое место в мире по производству хлопка. Страна также производит шелк и шерсть и пытается диверсифицировать свое сельское хозяйство в сторону фруктов и овощей. Несмотря на то, что в период советской власти производство традиционных ремесел, таких как шелковое умирание и ковровое ткачество, отрасль процветала с тех пор, как страна обрела независимость.

На сегодняшний день Республика Узбекистан осуществляет торговые отношения со 160-ю странами мира. Наибольший объем внешнеторгового оборота зафиксирован с КНР (16,6 %), Российской Федерацией (14,2 %), Казахстаном (7,5 %), Турцией (5,9 %), Республикой Корея (4,8 %), Германией (2,9 %) и Кыргызстаном (1,7 %). Усилия президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева по реформированию экономики поддерживаются международными финансовыми институтами и помогут привлечь в страну большие инвестиции, технологии и создать новые рабочие места. В условиях продолжающейся глобальной нестабильности, не нарушая интеграции Республики Узбекистан в мирохозяйственные связи в сфере внешнеэкономической и внешнеторговой деятельности Республики Узбекистан следует решить следующие задачи: 1) активизировать инвестиционные процессы, направленные на укрепление экономики страны, формирование её инновационной структуры и выход на мировой рынок; 2) содействовать целевому использованию средств внешнего финансирования с приоритетом на решение текущих социально-экономических проблем, модернизацию предприятий в ключевых отраслях экономики, обеспечивающих наращивание ее валового внутреннего продукта; 3) обеспечивать тесное взаимодействие национальных рынков капитала с международными финансовыми рынками; 4) повышать общий уровень социально-экономического развития областей Республики, снижение их социально-экономической дифференциации; 5) свести к минимуму риск возникновения любых конфликтов, устранять причины и факторы, их порождающие, обеспечивать стабилизацию политической, социально-экономической, экологической обстановки в стране и её регионах. Это приведет к расширению международных торгово-экономических связей Республики Узбекистан, развитию её взаимодействия и сотрудничества с мировыми и региональными державами.

Аннотация

Статья раскрывает вопросы международных экономических отношений Республики Узбекистан, политику Узбекистана по развитию международного торгово-экономического сотрудничества, а также, экономические отношения Узбекистана и стран СНГ, в частности, экономические отношения с Азербайджаном. Рассматриваются перспективы развития в долгосрочном периоде.

Ключевые слова: конкуренция, среда, международные экономические отношения, экономические реформы, структура, торгово-экономического сотрудничества.

MİLİ MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİMİZİN YENİ NƏSİLLƏRƏ ÖTÜRÜLMƏSİ

Saidə İSMAYILZADƏ

Gəncə Dövlət Universiteti,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan, GƏNCƏ
saida.ismailzade@mail.ru

Milli-mənəvi dəyərlər və Azərbaycançılıq – bu sözlər hər bir Azərbaycan vətəndaşı üçün doğma, əziz və müqəddəsdir. Bu, həm də milli ruhun, milli şüurun simvolu olaraq tarixi yaddaşın fundamental prinsiplər əsasında formalaşması deməkdir. Xalqın mövcudluğunun əsas göstəricisi olan milli-mənəvi dəyərlər onun ən qiymətli sərvətidir. Hər bir xalq milli mənəvi dəyərlər sisteminə malikdir. Bu milli-mənəvi dəyərlər bizim tariximiz, dilimiz, dinimiz, adət-ənənələrimiz, mentalitetimiz, mədəniyyətimiz, ədəbiyyat və incəsənətimizdir. Mili mənəvi dəyərlər, bir cəmiyyətin sabitliyini və insanların bir-birilə münasibətlərini təyin edən ən əsas amillərdən biridir. Bu dəyərlər, bir ölkənin mədəniyyəti və tərəqqisi üçün əhəmiyyətli rol oynayır. Zaman keçdikcə texnoloji və siyasi dəyişikliklər, mili mənəvi dəyərlərin yeni nəsillərə ötürülməsini vacibləşdirir. Mili mənəvi dəyərlərimizi, mədəniyyətimizi və dinimizi gəncliyə izah etmək bizim vəzifəmizdir. Bu dəyərlər, bizim kim olduğumuzu, nəyə inandığımızı və əhəmiyyət verdiyimizi ifadə edir. Gəncliyə bu dəyərləri mənimsəməyi, dünyaya necə təsir etdiyini və mənəvi zənginliyimizin xüsusiyyətlərini təqdim etmək, onların öz mədəniyyəti və dini mirasını, insan haqlarını və ədalətini daha yaxından tanımağını və buna əsasən daha böyük bir məqsədə sahib olmağını təmin etmək bizim vəzifəmizdir.

Gənclərin bu dəyərləri mənimsəmələri və onları öz həyatlarına uyğun şəkildə tətbiq etmələri, cəmiyyətimizin və dünyanın ümumilikdə daha da inkişaf etməsinə kömək edir. Bu yeni nəsilin öz kimliyini daha yaxşı anlamağını və Dünya çapında bir diapazona daha böyük bir töhfə verməsinə kömək edir. Lakin bu proses çətinliklərlə doludur. Müasir texnologiyadan istifadə edilməsi, gənclərin diqqətini dağdır mədəni və mənəvi dəyərlərə əhəmiyyət verən mənbələrlə daha çox işləməsində çətinliklər yaradır. Bu dəyərlərin yeni nəslə ötürülməsi, onların maraqlarının cəlb edilməsi və müasir dünyanın tələblərinə cavab vermək üçün yenilikçi tərəqqilərə ehtiyac var.

Nəticə olaraq, mili mənəvi dəyərlərin yeni nəsillərə ötürülməsi cəmiyyətin sabitliyi və mədəni tərəqqiyi üçün olduqca vacibdir. Bu tərbiyə sistemi, praktika, müstəqil düşünmə, dialog, multikultural təcrübələr, informasiya və təhsil vasitələri ilə həyata keçirilə bilər (məqalədə daha ətraflı məlumat verilir). Yeni nəsillərin bu dəyərləri qəbul etməsi və onları həyatlarına uyğun şəkildə tətbiq etməsi, cəmiyyətin bərabər, adil, şəkildə inkişaf etməsinə kömək edəcəkdir. Bu dinimizin və mədəniyyətimizin zənginliklərini daha da artıracaq və yüksəldəcəkdir.

Açar sözlər: Azərbaycançılıq, mili mənəvi dəyərlərimiz, yeni nəsillər.

RİFAH DÖVLƏTİ: TARİX VƏ MÜASİRLİK

Sevda QILICOVA

Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi,
Hakim köməkçisi, məsləhətçi,
Azərbaycan, BAKI
qilicova.s@gmail.com

Aktuallıq: XX-ci əsrin ən ciddi sosial hadisələrindən biri sosial dövlət və rifah dövləti ideyasının həyata keçirilməsi idi. Dövlətin sosial funksiyası olaraq Rifah dövləti (ingilis: Welfare State) – öz vətəndaşlarının iqtisadi və sosial rifahının müdafiəsi və inkişafında hakim rol oynayan siyasi quruluş konsepsiyasıdır. Bu funksiya daha çox müasir dövrə xas olsa da, ümumi rifahı təmin etməklə cəmiyyət üzvlərinin rifahdan bərabər imkanlarla istifadə edə bilməsi şəraitinin formalaşdırılması onun hal-hazırda yüksək mövqə tutmasına səbəb olmuşdur. Bu konsepsiya özünə layiqli minimal həyat səviyyəsini təmin edə bilməyən şəxslər arasında var-dövlətin və ictimai məsuliyyətin ədalətli bölünməsi, imkan bərabərliyi prinsiplərinə əsaslanır. Bu konsepsiyanın geniş vüsət alması nəticəsində bir çox dövlət rifah dövləti olmaq üçün ilkin addımlar atmağa və öz vətəndaşlarının tələb və ehtiyacları nəzərə alınmaqla özlərinəməxsus rifah dövləti modelləri yaratmağa başlamışdılar. Bunun üçün də ilk növbədə cəmiyyətdə tədqiqat aparılması, problemlərin və ehtiyacların müəyyənləşdirilməsi və əldə olunan materiallar əsasında ən uyğun modelin hazırlanması vacibdir. Bunun da səbəbi ondan ibarətdir ki, qloballaşma dövründə mövcud olan problemlərin təkbaşına fərd tərəfindən həlli xeyli çətindir. Bu məqsədlə də müasir dövrdə dövlətlə fərd problemlərin öhdəsindən gəlmək üçün birlikdə fəaliyyət göstərməyə istiqamətlənən sosial siyasət həyata keçirirlər.

Son dövrlərdə müstəqil dövlətlərin konstitusiyalarında da bu fəaliyyət istiqamətinin əsasları öz əksini tapmağa başlamışdır. Bu dövlətlərdən biri də Azərbaycan Respublikasıdır. Nəticədə sosial siyasət dövlətimizin fəaliyyətinin əsası olmaqla qanunvericilik sistemi də buna uyğun olaraq təkmilləşdirildi. Ölkədə aparılan islahatlar vasitəsilə bir çox inkişaf etmiş rifah dövlətlərinin təcrübəsi öyrənilərək Azərbaycan cəmiyyətinə inteqrasiya edilmiş və bu formalaşdırılan yeni sosial siyasət beynəlxalq və regional əməkdaşlıqlarla birgə həyata keçirilməyə başlamışdır.

Tədqiqat mövzusunun aktuallığını şərtləndirən əsas aspekt sosial dövlətin fəaliyyətinin azalması şəraitində vətəndaşların özünü-təşkilat institutlarının artan maraq obyektinə çevrilməsidir. Müasir dövrdə alimlər və siyasətçilər sosial siyasətin formalaşmasında və həyata keçirilməsində özünü-təşkilat institutlarının rolunu müəyyən etməyə çalışırlar. Böhran vəziyyətində sosial dövlət modelləri, ictimai təşkilatlar elmi ictimaiyyətin diqqət mərkəzində olurlar. Üçüncü sektor qurumları da daxil olmaqla daha mükəmməl bir rifah modelinin yaradılması müasir dövrdə aktual məsələyə çevrilmişdir.

Tədqiqatın Metodları: Tədqiqat zamanı sənədlərin öyrənilməsi, kontent təhlil (məzmun analizi) və müqayisəli yanaşma metodlarından da istifadə edilmişdir.

Nəticə və tövsiyələr: “Rifah dövləti”nin əsaslarını öyrənilməsi, tarixi və nəzəri mahiyyətinin araşdırılması zəruridir. Nəzəri səviyyədə rifah dövlətinin formalaşması və nəticədə meydana çıxan rifah dövləti modellərinin müqayisəli təhlili, bu modellərin praktikada əldə etdikləri uğurlar göstərilmişdir. Tədqiqatda cəmiyyət və hüquqi dövlətin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqələri, sosial siyasi sistem formalaşarkən tarixi ənənə və demokratik normalara əsaslanması, sistemin əsas prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi, Azərbaycanda rifah dövlətinin qurulması ilə bağlı həyata keçirilən mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsi və gələcəkdə baş verə biləcək problemlərin qarşısını almaq məqsədi ilə qabaqlayıcı profilaktik tədbirlərin hazırlanması ilə bağlı məsələlər araşdırılıb və tövsiyələr verilib.

Açar sözlər: Rifah dövləti, vətəndaşlar, sosial siyasət, qanunvericilik sistemi, böhran.

**LOBBYING AND PUBLIC ADMINISTRATION:
NAVIGATING THE COMPLEX COMMUNICATION OF INFLUENCE,
GOVERNANCE AND ACCOUNTABILITY**

Hamida SAMADOVA

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan,
Department of Public Administration, doctoral student,
Azerbaijan, BAKU
hemide.samedova63@gmail.com

This abstract delves into the multifaceted relationship between lobbying and public administration, analyzing the impact of lobbying activities on the functioning of governmental institutions and the formulation of public policies. Lobbying, as a fundamental aspect of democratic governance, enables interest groups and individuals to advocate for their specific causes, thus contributing to a more inclusive and participatory decision-making process. However, concerns about the potential influence of powerful lobbying entities on public officials and the policy outcomes have spurred debates over transparency, accountability, and the integrity of public administration.

This study examines the historical evolution of lobbying and its integration into contemporary public administration systems, highlighting the legal and ethical frameworks that govern lobbying practices in various jurisdictions. The effectiveness of lobbying strategies and techniques are also explored, shedding light on their implications for policy design and implementation. Moreover, the research investigates the role of public administrators in managing the interactions between lobbyists and governmental institutions, seeking to strike a delicate balance between accommodating diverse voices and safeguarding the public interest.

Furthermore, this abstract explores case studies and empirical research on the impact of lobbying on public administration, assessing the correlation between lobbying expenditure and policy outcomes. The analysis encompasses diverse sectors, including healthcare, environmental protection, and economic regulation, to discern patterns and trends in lobbying influence. Additionally, the study investigates the role of lobbying in shaping the bureaucracy, examining potential distortions in resource allocation, public service delivery, and bureaucratic responsiveness.

The abstract concludes with a reflection on potential policy recommendations and institutional reforms aimed at enhancing the transparency and accountability of lobbying practices while preserving the fundamental right to petition the government. Emphasizing the significance of informed and engaged citizenry, the study advocates for striking an equilibrium between promoting participatory governance and safeguarding the integrity of public administration. Overall, this abstract provides a comprehensive exploration of the intricate dynamics between lobbying and public administration, offering valuable insights for policymakers, scholars, and citizens invested in the continuous improvement of democratic systems.

Key words: Lobbying, Public Administration, Influence, Accountability, Interest Representation, Democratic Governance, Policy-making, Transparency.

АНАЛИЗ АУДИТА БУХГАЛТЕРСКОЙ ОТЧЁТНОСТИ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Лала ИБРАГИМЛИ

Азербайджанский Архитектурный и Строительный Университет,
доктор философии по экономике. доцент,
Азербайджан, БАКУ
ibrahimlilala1975@gmail.com
orcid.org/0000-0003-1338-7673

Фатима ИБРАГИМЛИ

Азербайджанский Государственный Экономический Университет,
Азербайджан, БАКУ
fatimaibragimli2002@gmail.com

Актуальность. С переходом к рыночным отношениям в Азербайджанской Республике начался процесс формирования независимой аудиторской службы. В основе этого процесса лежит взаимная заинтересованность государства, руководителей предприятий и акционеров в достоверной финансовой и бухгалтерской информации. Мировой опыт показывает, что в странах с развитой рыночной экономикой контроль за финансовой деятельностью хозяйствующих субъектов в целях обеспечения имущественных интересов собственника и государства осуществляет специальная независимая аудиторская служба. Аудит является более высоким уровнем экономико-правового контроля и его задачей является защита вновь возникающих экономических отношений от недобросовестного предпринимательства, а также предупреждение правонарушений в экономике и формирование общественного правосознания на более высоком уровне. Одной из задач проверки является получение информации о финансовом положении предприятия и методах его стабилизации, а также информации, необходимой для защиты законных имущественных интересов. Основная цель статьи заключается в проведении анализа состояния рынка аудиторских услуг страны и определении перспектив его развития на современном этапе.

Методика. Методологической основой исследования послужили объекты исследования были выбраны субъекты бизнеса, участвующие в аудите. Предметом исследования является изучение вопросов совершенствования организации аудита.

Предложения. Главная цель бухгалтерской (финансовой) отчетности представляет собой элемент метода бухгалтерского учета, основным требованием к которому является достоверность, достигнутая путем формирования отчетности исходя из правил, установленных нормативными актами по бухгалтерскому учету Азербайджанской Республики, и опытными специалистами.

Ключевые слова: анализ, аудит, бухгалтерская отчетность, субъекты малого предпринимательства.

Литература:

1. Бородин, В. А. Бухгалтерский учет [Электронный ресурс]: учебник для вузов / В. А. Бородин. — 3-е изд. — Электрон. текстовые данные. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2017. — 528 с. — 5-238-00675-6. — Режим доступа: <http://www.iprbookshop.ru/81618.html>
2. Бухгалтерский учет [Электронный ресурс]: учебное пособие / Е. Р. Антышева, О. А. Банкаускене, Н. Л. Вешунова [и др.]; под ред. Н. Г. Викторовой. — Электрон. текстовые данные. — СПб.: Санкт-Петербургский политехнический университет Петра Великого, 2019. — 251 с. — 978-5-7422- 6355-5. — Режим доступа: <http://www.iprbookshop.ru/83324.html>

QADINLARA QARŞI ZORAKILIĞIN QARŞISININ ALINMASI İLƏ BAĞLI HÜQUQİ VƏZİYYƏTLƏR

Günay BİNNƏTOVA

Bakı Dövlət Universitetinin Qazax filialı,
İctimai və təbiət fənləri kafedrası,
Azərbaycan, QAZAX
gunay.binnatova@gmail.com

Mövzunun aktuallığı. Qadınlara qarşı zorakılıq (ən çox qadınlara qarşı məişət zorakılığı) dünyanın bir çox yerlərində ən geniş yayılmış insan hüquqları pozuntularından biri olaraq qalır. Dünya getdikcə inkişaf edir, qadınların hüquqlarının qorunması, onlara qarşı edilən zorakılığın qarşısının alınması və cəmiyyətdə özlərini təsdiq etmələri üçün müxtəlif tədbirlər görülür. Lakin istər mühit faktoru olsun, istərsə də qanunda olan boşluqlar və onların yaratdığı problemlər zorakılığa qarşı olan mübarizəyə mane olur. Dünyada və həmçinin Azərbaycanda da qadınlara qarşı olan şiddət günü-gündən artmaqda davam edir. Burada əsas problemlərdən biri ondadır ki, şiddət görün qadın ona edilən şiddəti gizli saxlayır və kiməsə deməkdən çəkinir. Bu fakt bir daha təsdiq edirik, qadınlara qarşı olan şiddəti göstərən statistika heç vaxt tamamilə doğru ola bilməz.

Digər əsas problemlərdən biri də şiddət göstərən qadınların bu şiddətdən canlarını qurtarmaq üçün hara müraciət edəcəklərini bilməmələridir. Bilsələr belə müraciət edəcəkləri qurumların onları qoruyacağına inanmırlar. Buna görə bu mövzuda xüsusi tədbirlər və planlar hazırlanmalıdır.

Məqsəd. Dünyada və ölkəmizdə ciddi bir problem olan qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığı zamanı görülən hüquqi tədbirləri araşdırmaqdır.

Metod. Tədqiqat işinin icra olunmasında təhlil, induksiya, deduksiya və s. metodlardan istifadə edilmişdir.

Qadınlara qarşı zorakılıq elə bir struktur xarakterli və global fenomendir ki, nə sosial, nə iqtisadi, nə də milli sərhədlər tanıyır. O, insan hüquqlarının ciddi pozuntusudur və bir çox hallarda cəzasız qalır. Milli və Avropa səviyyəsində aparılmış sorğular və məlumatlandırma kampaniyaları məişət zorakılığının nə qədər geniş yayıldığını göstərir.

İnsan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində aparıcı rolu öz üzərinə götürdüyünü nəzərə alaraq, Avropa Şurası Qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığının qarşısının alınması və ona qarşı mübarizə haqqında Konvensiyanı qəbul edib. İstanbul Konvensiyası insan hüquqlarının pozuntusu olan qadınlara qarşı zorakılığın və məişət zorakılığının qarşısının alınması və onunla mübarizə aparılması sahəsində geniş ictimaiyyət tərəfindən ən əhatəli hüquqi sənəd kimi tanınır. 2011-ci ildə imzalanma üçün açıq elan edildiyi vaxtdan bəri o, bütün səviyyələrdə əhəmiyyətli dərəcədə dəstək qazandı: milli, regional və yerli hökumətlər, ictimaiyyət, parlamentlər, digər milli, regional və beynəlxalq insan hüquqları təşkilatları, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları, media və akademik dairələr tərəfindən dəstəkləndi. Qadınların və qızların zorakılıqdan qorunmasını hədəflədiyinə görə o, milli və beynəlxalq mükafatlar qazandı [2, s.58-62].

Azərbaycan Respublikasında da Məişət zorakılığının qarşısının alınması ilə bağlı görülən tədbirlərdən biri “*Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu*”dur. Bu Qanun yaxın qohumluq münasibətlərindən, birgə və ya əvvəllər birgə yaşayışdan sui-istifadə etməklə törədilən zorakılığın, onun doğurduğu mənfi hüquqi, tibbi və sosial nəticələrin qarşısının alınması, məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərin sosial müdafiəsi, hüquqi yardımla təmin edilməsi, habelə məişət zorakılığına səbəb olan halların aradan qaldırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirləri müəyyən edir və tənzimləyir. Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının

Konstitusiyasından, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən, bu Qanundan və digər normativ hüquqi aktlardan ibarətdir.

Məişət zorakılığı ilə bağlı şikayətlərə cinayət-prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada baxıldıqda, cinayət təqibi ilə yanaşı görülməli tədbirlər vardır. Həmin tədbirlər aşağıdakılardır:

1) zərurət olduqda zərər çəkmiş şəxsin dövlət vəsaiti hesabına dərhal tibbi yardımla, yardım mərkəzində müvəqqəti sığınacaq, geyim və qida məhsulları ilə təmin edilməsi, habelə onun barəsində psixoloji reabilitasiya və psixoloji korreksiya kursunun aparılması məqsədi ilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanına məlumat göndərmək;

2) məişət zorakılığının yaranmasına səbəb olan halları aşkar etmək və onların qarşısını almaq istiqamətində tədbirlər görmək və zərər çəkmiş şəxsin təhlükəsizliyini təmin etmək ;

3) məişət zorakılığını törətmiş şəxslərin profilaktik qeydiyyatı götürülməsi və onlarla tərbiyəvi-qabaqlayıcı işin aparılması üçün tədbirlər görmək;

4) məişət zorakılığında əziyyət çəkən ailə üzvlərinə onların hüquqlarını, dövlət tərəfindən yaradılan və bu Qanunla müəyyən edilən vasitələrdən istifadə qaydalarını izah etmək;

5) zərər çəkmiş şəxsə mühafizə orderinin verilməsi ilə əlaqədar tədbirlər görmək;

6) məişət zorakılığı ilə bağlı şikayətin araşdırılması nəticəsində cinayət işinin başlanması üçün əsaslar müəyyən olunmadığı halda həmin şikayəti aidiyyəti üzrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanına göndərmək;

7) zəruri hallarda məişət zorakılığı barədə şikayətlər üzrə araşdırmanı aparan digər dövlət orqanlarına kömək göstərmək [1].

Azərbaycan Respublikasında bir sıra dövlət orqanları, qurumlar və təşkilatlar “Qadınlara qarşı məişət zorakılığı və zorakılığın digər növləri” ilə mübarizə aparır. Həmin təşkilatlardan biri də Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsidir.

Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi, USAID və BMT-nin İnkişaf proqramının “Qadınlara və Qızlara Dəstək Olmaq” layihəsi çərçivəsində bir sıra mühüm layihələr həyata keçirmişdir. Ötən il ərzində bütün dünyada qadınlara və qızlara qarşı məişət zəminində zorakılıq halları barədə daxil olan məlumatlar dəfələrlə artıb, yardım üçün qaynar xətlərə edilən zənglər isə beş dəfəyə qədər artmışdır.

Nəticə. Qadınlara qarşı zorakılıq hallarının qarşısının alınması işlərində bu barədə hüquq mühafizə sisteminin təlimatlandırılması, zorakılığa məruz qalmış və zorakılıq törətmiş şəxslə işin aparılmasında bilik və bacarıqlarının artırılması, yeni sığınacaqların salınması və bu sığınacaqların psixoloq, vəkillər kimi insan resursları ilə təmin edilməsində dövlətin bilavasitə dəstəyi və ya münbit şərait yaratması lazımdır. Dövlətin fəallığı xüsusilə hüquq mühafizə orqanlarının öz fəaliyyətlərini yerinə yetirməsində və bunun sığulanmasında özünü biruzə verməlidir.

Qadınlara qarşı zorakılığa son qoymaq hər kəsin vəzifəsidir. Hər bir fərd: həm kişilər, həm də qadınlar zorakılığın qarşısının alınmasına kömək etmək vəzifəsini daşıyır. Ümumilikdə desək qadına şiddətin qarşısını almaq üçün hər tərəfli, ümumi tədbirlər görülməklə yanaşı, bu tədbirlərin davamlılığı təmin edilməlidir.

Açar sözlər: zorakılıq, qadına qarşı zorakılıq, hüquqi tədbirlər.

Ədəbiyyat:

1. “Məişət zorakılığı barədə şikayət və cinayət tərkibinin əlamətləri olmadıqda, şikayətlərə baxılma Qaydası”. <http://e-qanun.az/framework/23241>
2. Stinson, C. K. ve Robinson R. (2006). Intimate Partner Violence: Continuing Education For Registered Nurses. Journal of Continuing Education Nursing 37(2):58-62.

MÜASİR BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏRİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ TRANSFORMASIYA PROSESLERİ

Şəbnəm ZEYNALOVA

Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti,
siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan, BAKI
shabnamzeynalova@yahoo.com

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemi struktur və məzmun baxımından mürəkkəbliyi və çoxşaxəliliyi ilə seçilir və bu sahədə baş verən transformasiya prosesləri dəyişən siyasi hadisələri dərk etmək üçün yeni yanaşmaların axtarışına səbəb olur. İstənilən konsepsiya həm tədqiqat obyektinin xüsusiyyətlərini izah etməli, həm də onun gələcək inkişaf perspektivləri haqqında proqnoz vermək funksiyasını yerinə yetirməlidir. Soyuq müharibədən sonra beynəlxalq münasibətlərin vəziyyətini xarakterizə edən F.Fukuyama “Tarixin sonu” əsərində millətçiliyə məhəl qoymadan ideoloji qarşıdurmaların sonunu, siyasi və iqtisadi liberalizmin qələbəsini, S. Hantinqton isə beynəlxalq anarxiyanın dövlətlərarası deyil, sivilizasiyalararası münasibətlərdə özünü daha çox göstərəcəyini proqnozlaşdırmışdı (Hoffmann S.,2005: 104).

İkiqütblülüyün böhranı müasir beynəlxalq münasibətlərdə beynəlxalq təşkilatların fəallığının artırılması üçün əlverişli şərait yaratmağa başladı. BMT-nin sülhün qorunmasında, beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin edilməsində və əməkdaşlığın inkişafında rolunu gücləndirməsi müasir münasibətlərin həllində yeni perspektivlər açdı.

XX əsrdə sonlarından “qloballaşma” termini müasir beynəlxalq münasibətlərin təhlilində ən çox istifadə edilən terminlərdən birinə çevrilmiş və dünya miqyasında baş verən prosesləri xarakterizə etmək üçün fəal şəkildə istifadə olunmuşdur. Qloballaşma prosesi sosial-iqtisadi və ideoloji-siyasi sferalarda baş verən dəyişikliklərin nəticəsidir və “qütblük”, milli dövlətlərin rolu, milli suverenlik, transmilli təşkilatların əhəmiyyəti kimi məsələləri beynəlxalq münasibətlərdə müzakirə obyektinə çevirmişdi (Азроянц Э.А.,2002:114). Makiavelli dövründən başlayaraq dövlətlərinin taleyinin hərbi və iqtisadi gücdən qaynaqlandığını hesab edən realistlər isə qarşılıqlı asılılıq prosesləri və beynəlxalq institutların rolunu ikinci dərəcəli hesab edərək beynəlxalq təhlükəsizliyə əsas hədələri məhz qloballaşma prosesləri və qeyri-dövlət aktorlarının artması ilə əlaqələndirirlər.

Qloballaşma ilə yanaşı çoxqütblü strukturun formalaşmasına regionallaşma prosesi ən inkişaf etmiş formada – inteqrasiya birliklərinin yaranması ilə təsir göstərir (Friedman T,2006:15). Regionalizmin qlobal tendensiyaya çevrilməsi istiqamətində getdikcə daha qabarıq tendensiya müşahidə olunur ki, bu kontekstdə regionlar müxtəlif ölkələrin həyatında mühüm rol oynayır. Aİ, ASEAN, NAFTA , MDB kimi inteqrasiya birliklərinin formalaşmasında azad ticarət zonaları və xarici ticarət rejimlərini yaratmaq kimi iqtisadi amillər həlledici rol oynayırdı. Çoxqütblü dünyaya keçid zamanı bir çox regional güclər zəif qonşularını tabe etdirməklə öz təsirlərini artırır, kiçik ölkələr isə regionalizmdən istifadə edərək, dünya arenasında öz mövqelərini yaxşılaşdırmağa bilirlər.

Bu gün yeni dünya düzəninə təsvirində iki əks mövqe var. Onlardan biri dövlət, onun suverenliyi və milli maraqlarının beynəlxalq münasibətlərin inkişafında mütləq dəyərlər olaraq qaldığını, digəri isə milli dövlətlərin tənəzzülünü və transmilli korporasiyaların siyasi tarixin ön sıralarına çıxmasını qeyd edir. İqtisadi, sosial, mədəni və informasiya mühitini dəyişən qloballaşma, bir tərəfdən, demək olar ki, bütün ölçülərdə ölkələr arasında milli maraqların həyata keçirilməsində qarşılıqlı asılılığın artmasına, digər tərəfdən isə dünya birliklərinin qeyri-bərabər inkişafına gətirib çıxarır və bütün bunlar beynəlxalq münasibətlərin subyektlərinə sistemli yanaşmanı vacib edir.

Açar sözlər: beynəlxalq münasibətlər, transformasiya prosesləri, qloballaşma, regionallaşma, yeni dünya düzəni.

Ədəbiyyat:

1. Friedman T. «Understanding of Globalization. The Lexus and the Olive Tree» – 2006.
2. Hoffmann S. «Clash of Globalization»// «Foreign Affairs»July / August 2005 p. 104 – 115
3. Азроянц Э.А. Глобализация: катастрофа или путь к развитию? Современные тенденции мирового развития и политические амбиции. – М.: Издательский дом «Новый век», 2002. – 416 с.
4. Васильева Н. А., Лагутина М. Л. Философские вопросы науки о мировой политике. Saarbrücken : LAP Lambert Academic Publishing, 2011.
5. Гачев Г. Глобальное и национальное: чья возьмет? [Электронный ресурс]. URL: <http://magazines.russ.ru/znamia/2000/9/konf-pr.html> (дата обращения: 15.08.2014).
6. Уолтц К. Н. Человек, государство и война: теоретический анализ // Теория международных отношений: хрестоматия / сост., науч. ред. и коммент. П. А. Цыганкова. М. : Гардарики, 2003. С. 93–110.

ETNOPEDAQOGİKA TƏDQİQATLARDA

Ləzifə QASIMOVA

Bakı Dövlət Universiteti,

Pedaqogika kafedrasının müdiri, pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor,

Azərbaycan, BAKI

bsu.pedagogy@gmail.com

Yurdumuzda, elimizdə, ulu müdriklərimizin yaratdıqları əfsanələr, əsətlər, xalq mərasimləri, nağıllar, lətifələr, təsniflər, bayatılar, laylalar, oxşamalar, holavarlar, sayaçı sözlər, bayatılar, atalar sözləri, məsəllər, tapmacalar, yanıltmaclar, dastanlar yaranma və yaşadılması tarixi baxımdan çox-çox qədimlərlə səsəşsə də, onun toplanması, nəşri, tədqiqi çox cavandır. Etnopedaqogikanın tərkib hissələri sayılan bu anlayışlar keçən əsrin ortalarından başlayaraq demokratik fikirli ziyalılarımızdan H.B.Zərdabi, M.Mahmudbəyov, M.Kazımbəy, F.B.Köçərli, R.B.Əfəndiyev, E.Sultanov, M.Qəmərli, S.Vəlibəyov və başqaları etnopedaqoji ədəbiyyatımızı toplayıb “Kavkaz”, “SMOMPK”, “Tiflisskiy vedomosti”, “Kavkazskiy vestnik”, “Əkinçi”, “Kəşkül”, “Kaspi”, “İqbal”, “Dan ulduzu”, “Fikir” və s. qəzet və jurnal səhifələrində Azərbaycan və rus dillərində çap etdirmişlər. Yeni elm sahəsi olan etnopedaqogikanın ümumi pedaqogikadan ayrılması XX əsrin 70-ci illərinə təsadüf edir. Postsovet məkanında keçən əsrin 50-ci illərindən başlayaraq xalq pedaqogikasının öyrənilməsinə maraq artmış, 70-ci illərin əvvəllərində etnopedaqogikanın müstəqil elm kimi tədqiqinə başlanmış və bu sahədə qiymətli tədqiqat əsərləri meydana gəlmişdir. Bu dövrə təsadüf edən Ə.Həşimovun, G.N.Volkovun, A.F.Xintibidzenin, Ə.E.İsmayılovun, İ.Y.Xanbikovun əsərləri diqqəti cəlb edir. Onlar mənsub olduqları xalqın pedaqoji fikir və düşüncələrini, pedaqoji imkanlarını təhlil edib üzə çıxarmışlar. 2000-ci ildə G.N.Volkov “Etnopedaqogika” adlı dərsliklə ümumi etnopedaqogika yaratmağa çalışmışdır.

Azərbaycanda ilk etnopedaqoji tədqiqatlar professor Əliheydər Həşimovun adı ilə bağlıdır.

Ümumilikdə etnopedaqoji tədqiqatları üç tarixi dövrlə səciyyələndirmək olar. Onlardan:

1. XIX əsrin ikinci yarısından XX əsrin əvvəllərinə qədər olan dövr;
2. XX əsrin əvvəllərindən 60-cı illərədək olan dövr;
3. XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq bugünədək davam edən dövr.

XX əsrin 30-40-cı illərində sovetlər birliyində baş verən siyasi hadisələr etnopedaqoji tədqiqatları reallaşdırmamışdır. 50-ci illərdən başlayaraq etnopedaqoji tədqiqatlar sahəsində addımlar atılmağa başladı. Pedaqoji fikir nümayəndələri - E.N.Medinski, N.A.Konstantinov, F.F.Korolyov, Z.İ.Ravkin, V.A.Rotenberq, V.Z.Smironov, İ.F.Svadkovski, M.F.Şabayeva, Ş.İ.Qanelin xalq pedaqogikasının inkişafında əhəmələrin rolundan söhbət açmış, qiymətli fikirlər irəli sürmüşlər. Postsovet məkanında ilk tədqiqatlar G.N.Volkov, Ə.Ş.Həşimov, A.F.Xintibidzeyə - bu üçlüyə aid oldu. Ə.E.İsmayılov və İ.Y.Xanbikovun rəhbərliyi altında xalq pedaqogikası ilə bağlı tədqiqat sahələri genişləndi. Müttəfiq respublikalarda etnopedaqoji tədqiqatların şəbəkəsi genişləndi. Bu sərəya B.Aleksandrov (Rusiya), M.B.Qurtueva (Kabardin-Balkan), Y.P.Namitokov, K.İ.Buzarov, İ.A.Şorov (Adıgey), P.V.İvanov (Kareliya), İ.P.Tukayev (Udmurt), A.K.Qalazov, X.X.Xadikov (Şimali Osetiya), M.İ.Anisov, K.B.Solçak (Tuva), Z.T.Həsənov, R.M.Paşayeva, M.M.Eldarov (Dağıstan), K.F.Qrifanov, A.F.Fatkullina (Başqırdıstan), A.Y.Elanqo, X.Rannap (Estoniya), S.İ.Raimova, M.Q.Buşqans (Tatarıstan), B.M.Xavratoviç, K.M.Kuyukov (Xakasiya), B.N.Mityurov, E.V.Syuta (Ukrayna), N.Kuşəkbayev (Kazaxıstan), Z.Mirtursunov, M.Ş.Şirbayev (Özbəkistan), O.M.Valyayeva (Moldova), Ş.K.Sarquş (Abxaziya), T.Ormonov (Qırğızıstan), D.E.Yeqerov, N.S.Sidorov, M.K.Yeniseyev, T.S.İvanova (Çuvaşiya), V.İ.Elaşvili, D.X.Qurqenidze (Gürcüstan), Y.B.Bromley (Belorus) daxil etmək olar.

70-ci illər etnopedaqoji təcrübənin ümumiləşdirilməsi və bu nəzəriyyənin formalaşdırılması ilə xarakterizə olunur.

Bu dövrdə görkəmli alimlərdən Ə.Ş.Həşimov və G.N.Volkovun adı ilə bağlı tədqiqatlar, onların yetişdirmələrinin araşdırmaları sayəsində etnopedaqogika yeni vüsət aldı. Etnopedaqogika istilahını ilk dəfə yeni elm sahəsi kimi pedaqoji ədəbiyyata gətirən çuvaş alimi G.N.Volkov 1966-cı ildə “Çuvaş xalqının etnopedaqogikası”, 1974-cü ildə “Etnopedaqogika” adlı dəyərli əsərlər çap etdirmişdir. Bu əsərlərdə etnopedaqogikanın mühüm məsələləri gündəmə gətirilmiş, xalq pedaqogikasının müasir funksiyaları işıqlandırılmışdır. Azərbaycanda hələ 1953-cü ildən xalq pedaqogikasının müxtəlif sahələri ilə məşğul olan Əliheydər Şirin oğlu Həşimov “Azərbaycan xalq nağıllarında və atalar sözlərində əqli və əxlaqi tərbiyəyə aid fikirlər” mövzusunda namizədlik, 1970-ci ildə “Azərbaycan xalq pedaqogikası” mövzusunda doktorluq dissertasiyaları müdafiə etmişdir. Eyni zamanda “Azərbaycan xalq pedaqogikasının bəzi məsələləri” adlı monoqrafiyasını nəşr etdirmişdir. Onun “Düz sözün kəsəri” (1967), “Azərbaycan xalq pedaqogikası müəllimləri” (1967), “Azərbaycan xalq pedaqogikasının ümumi əsasları və xüsusiyyətləri” (1967), “Azərbaycan xalq pedaqogikası iki müəllim” (1969) “Xalq pedaqogikasında tərbiyənin üsul və vasitələri” (1980), “Gənc nəslin tərbiyəsində tarixi irsin əhəmiyyəti və onun öyrədilməsi yolları” (1984), “Pedaqogika kursunun tədrisində xalq hikmətindən istifadə” (1991) və s. kitab və kitabçalar etnopedaqogikanın sahələrindən məzmunundan soraq verir.

Azərbaycan etnopedaqogikası baxımdan Ə.Həşimov bir məktəb yaratmışdır. Bu məktəbin nümayəndələri etnopedaqoji istiqamətdə araşdırmalar aparmış, tədqiqat işləri ərsəyə gətirmişlər. Bu tədqiqatlar sırasına İ.B.Həşimovun “Xalqın tərbiyəvi ideya və ənənələrinin Azərbaycan pedaqoji fikrinin formalaşmasına təsiri və onlardan müasir məktəb təcrübəsində istifadə” (Kitabi-Dədə Qorqud materialları üzrə) (1987-ci il); A.N.Kazımovun “Heykəltaraşlıq abidələri vasitəsilə şagirdlərin inqilabi döyüş və əmək ənənələri ruhunda tərbiyəsi” (1988-ci il); İ.Q.Xəlilovun “Folklorda ailə tərbiyəsi məsələləri və uşaqların tərbiyəsində ondan istifadə” (1989-cu il); X.İ.Səlimxanovun “Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda əxlaqi keyfiyyətlərin formalaşmasına şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrinin təsiri” (1989); Z.Q.Rəsulovun “Məktəblilərin əməksevərlik tərbiyəsində xalqın əməklə bağlı mütərəqqi adət-ənənələri və fikirlərindən istifadə” (1990-cı il); N.İ.Babayevanın “Yuxarı sinif şagirdlərinin iqtisadi tərbiyəsində xalq pedaqogikası materiallarından istifadə” (Azərbaycan xalq pedaqogikası və ümumtəhsil məktəblərinin materialları əsasında) (1992-ci il); J.Ə.Mustafayevanın “Şagirdlərin vətənpərvərlik tərbiyəsində xalq pedaqogikası materiallarından istifadə” (1992-ci il); H.A.Həmidovun “Azərbaycan milli oyunlarının sosial pedaqoji mahiyyəti və tərbiyə işində ondan istifadə” (1994-cü il); İ.İ.Əliyevin “Orta ümumtəhsil məktəblərində təlim-tərbiyənin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə etnopedaqoji materiallardan istifadənin təsiri” (2003-cü il); S.Q.Həsənovanın “Ailə tərbiyəsində sənətkarlığın təşkilində etnopedaqoji materiallardan istifadənin imkan və yolları” (2005-ci il); T.V.Rüstəmlinin “V-IX sinif şagirdlərinin ailə həyatına hazırlanmasında etnopedaqoji materiallarından istifadə üzrə işin imkan və yolları” və s. daxil etmək olar. Etnopedaqoji məsələlərə pedaqoji aləmdə, beynəlxalq hüquqi aktlarda bu və ya digər dərəcədə toxunulmuşdur. Məsələn, “Uşaq hüquqları haqda konvensiya”, “İqtisadi sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq anlaşma”, “İnsan hüquqlarının ümumi deklarasiyası”, “Uşaqların həyatı təminatı, müdafiəsi və inkişafı haqda ümumdünya deklarasiyası” bu qəbildəndir. Bir qisim ölkələrdə etnopedaqoji problemlər ən ali elmi qurumlarda müzakirə olunmuş və zəruri vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir. Məsələn, Rusiyada Rusiya Elmlər Akademiyası Elmi Şurasının XII sessiyası təhsilin və pedaqoji elmin tarixi problemləri (1992-ci il); XV sessiyası Xalq pedaqogikasının aksioloji problemləri (1994-cü il); XVII sessiyası etnopedaqogikanın daha da inkişafı (1996-cı il); XIX sessiyası xalq pedaqogikası ideyalarından istifadənin tarixi təcrübəsi (1998-ci il); XX sessiyası nəzəri pedaqogikada milli mədəniyyət problemlərini müzakirəyə çıxarmışlar.

Açar sözlər: etnopedaqogika, tədqiqatlar.

ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ НАВЫКОВ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ СТУДЕНТОВ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Гульзамира Джураевна БАУБЕКОВА

Университет Туран-Астана
кафедра «Социально-гуманитарных наук и языковых дисциплин»
доктор педагогических наук, профессор,
Казахстан, АСТАНА
zamira_baubekova@mail.ru

Мирзатилла Абдуллаевич АБДУРАХМАНОВ

Международный университет «Esil University»,
кафедра «Учета и аудита»
кандидат экономических наук, профессор
Казахстан, АСТАНА
mirzatilla@mail.ru

Актуальность исследования: Актуальность исследуемой проблемы обусловлена процессами глобализации и информатизации, увеличением миграционных потоков, расширением международных контактов с носителями различных культур на разных уровнях, формированием единого мирового экономического, информационного, культурного, образовательного пространства. Усиление культурного многообразия общества потребовало пересмотра глобальных человеческих ценностей, необходимости разработки продуктивных способов обучения и воспитания молодого поколения, в том числе межкультурным отношениям.

Например, государства центрально-азиатского региона и Азербайджан находятся на стратегически выгодном и известном с незапамятных времен «Шелковом пути». Общая судьба, объединяющая народы Центральной Азии и Азербайджана, не ограничивается только их тюркской принадлежностью. Она определяется также тем, что на различных поворотах истории эти регионы нередко находились в составе одного и того же государства. Вначале в составе империи Ахеменидов, потом - империи Александра Македонского, Халифата, государств Сельджукидов, Тимуридов. Позднее они оказались под властью имперской и, наконец, в составе Советской России.

Хочется особо отметить один немаловажный факт: и по древности своей государственности, и по глубине своих культурных корней народы Центральной Азии и Азербайджана не уступали, а зачастую были значительно древнее тех государств, под гнетом которых они находились.

Казахстан и Азербайджан имеют общность генетических корней, традиций, языка и религии. Эти составляющие являются основой отношений двух братских стран. Между азербайджанским и казахским народами на протяжении тысячелетий, никогда не было конфликтов, что является довольно редким случаем в мировой практике. На разных этапах истории можно выделить немало значимых событий, которые способствовали еще большему укреплению отношений между Азербайджаном и Казахстаном. Важно, что эти отношения не ограничивались лишь уровнем взаимодействия официальных лиц, но находили широкий отклик в сердцах простого народа. Необходимо показывать, воспитывать, внедрять в сознание молодежи значимость глубоких духовных связей между нашими народами.

Цель исследования: Цель данной статьи – исследование особенностей привития навыков культуры межнационального общения студентам и развития поликультурного воспитания для реализации новой парадигмы образования.

Методы исследования: Ведущим методом исследования данной проблемы является проектирование, дающий возможность для самовыражения, самореализации респондентов, содействующий умению работать вместе, высказывать своё аргументированное мнение, а также были использованы наблюдение, анализ, опрос, тестирование, социометрический метод.

Результаты исследования: В статье представлены условия, формы и механизмы формирования межкультурной коммуникации студентов. Установлено, что межкультурная коммуникация как сложное многомерное явление межличностного взаимодействия представителей разных языковых культур, включает в себя ценностно-ориентационный, культурно-коммуникативный, личностный компоненты и предполагает межкультурную компетентность, направленность на взаимодействие и толерантность партнеров.

Практическая значимость: технология формирования культуры межнационального общения молодежи может быть применена для повышения качества профессиональной подготовки специалистов высшего и среднего образования, для студентов и школьников с целью взаимодействия с представителями различных этнических групп.

Ключевые слова: межнациональное общение, этнокультурное образовательное пространство, глобализация, культурно-ценностные трансформации.

YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARINDAKİ ENGELLİ ÖĞRENCİLERİN ARABULUCUSU: İLETİŞİM OFİSİ ¹

Cansu PARLAK

Bartın Üniversitesi, Öğr. Gör. Dr.
Türkiye, BARTIN
cparlak@bartin.edu.tr

Sude UĞUR

Bartın Üniversitesi,
Önlisans, Engelli Bakımı ve Rehabilitasyonu Teknikeri,
Türkiye, BARTIN
sudeugur00@gmail.com

Bu araştırma çatışan tarafların problemlerini belirleyerek en yararlı yöntem olan işbirliği yöntemi ile yaşanan problemleri etkili bir iletişim kurarak açığa kavuşturmak ve üniversitedeki engelli öğrencilerin sosyal gelişimlerinin desteklenmesinde akran arabuluculuğunun 'İletişim Ofisi'ndeki etkililiğinin öğrencinin tüm gelişim alanlarına transferinin sağlanması hedeflenmektedir. 'İletişim Ofisi'nin kurulmasına yönelik engelli öğrencilerin görüşlerini konu edinen bu çalışmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Araştırmanın katılımcıları, Bartın Üniversitesi Bartın Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu'na devam eden, kronik sağlık sorunu olan (beş kişi), fiziksel engelli (iki kişi), işitme engelli (iki kişi), görme engelli (iki kişi) ve dil ve konuşma problemi olan (bir kişi) toplam 11 kişiden oluşmaktadır. Araştırma gönüllük ilkesini ön planda tuttuğu için bu çalışmaya işitme engelli (iki kişi/ K1 ve K5), fiziksel engelli (iki kişi/ K3 ve K4), dil ve konuşma problemi olan (bir kişi/ K2) dahil olmuştur. Katılımcı görüşlerinin, araştırmacı tarafından oluşturulan 'Demografik Bilgi Formu' ve 'Görüşme Formu' aracılığıyla verilerin görüşme tekniklerinden biri olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile elde edilmiştir. Bu bağlamda bu araştırma verilerinin analizinde betimsel analiz ve içerik analizi beraber kullanılmıştır. Katılımcıların 'Görüşme Formu'nda yer alan sorulara verdikleri yanıtlar temalaştırılarak alt kategorilerde incelenmiştir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular; a) *Uyuşmazlık ve çatışmalarda başvuru birim / kişiler*, b) *Uyuşmazlık ve çatışmaları çözme durumu*, c) *Akran arabuluculuğu desteğine başvurma*, d) *Mekânsal özellikler* olmak üzere dört tema şeklinde alt kategorilerden oluşmaktadır. Bu çalışmada engelli üniversite öğrencilerinin yükseköğretim hayatlarında iletişim becerilerinin desteklenebileceği birimlerin artırılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yükseköğretim, Engelli, Arabulucu.

¹ Bu çalışma TÜBİTAK 2209/A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı tarafından desteklenmektedir.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЖЕНЩИН-ПРОСВЕТИТЕЛЬНИЦ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И АЗЕРБАЙДЖАНА КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВЕКОВ

Гульзамира Джураевна БАУБЕКОВА

Университет Туран-Астана

кафедра «Социально-гуманитарных наук и языковых дисциплин»

доктор педагогических наук, профессор,

Казахстан, АСТАНА

zamira_baubekova@mail.ru

Актуальность исследования. Аксиологический подход в современных условиях становится актуальной основой для развития не только содержания, но и всей образовательной системы, выполняя функцию интегратора в решении этих проблем. При этом образованность на основе аксиологического подхода становится актуальной задачей, в контексте которой могут достигаться не только традиционные цели, но и цели в области интериоризации ценностей в общественное сознание и сохранение национальной системы ценностей, а не ее трансформация по примеру Европы или Запада [Деркач В.В., 2015:11]. Государства Центрально-азиатского региона и Азербайджан находятся на известном и стратегически выгодном Шелковом пути. Общая судьба, объединяющая народы Центральной Азии и Азербайджана, не ограничивается только их тюркской принадлежностью. Она определяется также тем, что на различных поворотах истории эти регионы нередко находились в составе одного и того же государства. Вначале в составе империи Ахеменидов, потом - империи Александра Македонского, Халифата, государств Сельджукидов, Тимуридов. Позднее они оказались под властью имперской и, наконец, в составе Советской России. В Казахстане, Азербайджане, Таджикистане, Туркмении, Узбекистане и других государствах тюркского мира, несмотря на проведенную в XX веке значительную секуляризацию общества и синтез различных культурных традиций, наблюдается возвратное движение к старым исламским ценностям. Возрастающая взаимосвязь и взаимовлияние культур в современном мире диктует исследователям необходимость сочетания критического взгляда на имеющиеся теории и подходы с анализом всего спектра существующих традиций.

Следует особо отметить один немаловажный факт: и по древности своей государственности, и по глубине своих культурных корней народы Центральной Азии и Азербайджана не уступали, а зачастую были значительно древнее тех государств, под гнетом которых они находились.

Женское просвещение за годы своего существования накопило богатый опыт воспитания подрастающего поколения. Учительницы способствовали распространению грамотности, повышению культурного уровня населения данного региона. Исследование этой важнейшей страницы истории образования в Центральной Азии является актуальной задачей современности, аксиологическим ресурсом образования в современных условиях трансформации духовных ценностей. Анализ жизни и деятельности женщин, начиная с древнейших времен, позволяет вернуться к истокам процесса вхождения женщины в социум. Тюркский социум, менталитет диктовали свои каноны и принципы. Исследование элементов дидактики в педагогической деятельности женщин-просветительниц Центральной Азии конца XIX начала XX веков актуально в связи с малоизученностью и отсутствием исследований по данной тематике.

Цель исследования: изучить и выявить элементы дидактики в педагогической деятельности женщин-просветительниц Центральной Азии и Азербайджана конца XIX -

начала XX веков, раскрыть их методы и средства обучения в мактабах и медресе для девочек.

Методы исследования: историко-ретроспективный, сравнительно-сопоставительный методы, а также научная интерпретация и синтез конкретных исторических фактов.

Методология: Методологической основой исследования явились:

- принципы историзма, системности; научной объективности и определения исторической истины; положения о всеобщей связи, взаимообусловленности и целостности явлений;

- концепция человеческого развития; теоретические положения по формированию нравственно-духовного облика молодежи.

Результаты исследования: Анализ источниковедческой литературы в рамках исследуемой проблемы позволил сделать вывод о том, что в творческом наследии педагогической деятельности женщин-просветительниц Центральной Азии и Азербайджана конца XIX начала XX веков не только преобладают конкретные дидактические пути по формированию нравственного облика молодежи, но и разработаны эффективные методы обучения (дидактики) в образовании девушек.

Основные дидактические идеи просветительниц Центральной Азии и Азербайджана конца XIX начала XX веков: ориентир на философско-педагогическую концепцию мыслителей Востока о всестороннем гармоничном развитии личности, ее совершенствование до уровня полноценной в личностном, профессиональном и социальном плане; курс на гуманизацию в целевой, содержательной и процессуальной направленности учебновоспитательного процесса; творческий подход к педагогической деятельности; активное приобретение знаний, прежде всего профессиональных, интеллектуальное развитие (особенно педагогического мышления); индивидуальный подход к развитию личности; поиск новых методов, приемов, способов и средств целостного развития личности.

Такое воспитание способствует становлению мировоззренческой позиции обучающегося, на основе которой формируется его жизненное самосознание и, как следствие, гражданская идентичность на всех этапах образования.

Ключевые слова: образовательная деятельность, женщины-просветительницы, Центральная Азия, Азербайджан.

PEDAQOJİ ÜNSİYYƏT ŞƏXSİYYƏTİN FORMALAŞMASINDA EFFEKTİV AMİL KİMİ

Kəmalə QƏHRƏMANOVA

Bakı Dövlət Universiteti,
Pedaqogika kafedrasının dosenti, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan, BAKI
gahramankamala@gmail.com

Ünsiyyət sosial varlıq olan insan həyatının mühüm ölçüsünü təşkil edir. İnsanlar öz hisslərini, düşüncələrini, arzularını, problemlərini ünsiyyət vasitəsi ilə bir-birlərinə çatdırırlar. Ünsiyyət vasitəsilə insanlar bir-birini başa düşür, problemlərini bölüşür və problemlərinə həll yolları tapırlar.

Ünsiyyət hər sahədə o cümlədən, təhsildə də insan həyatının mərkəzindədir. Müəllim və tələbələr arasındakı pedaqoji ünsiyyət pedaqoji prosesin həyata keçməsinin əsas şərtidir, burada əsas vəzifə isə müəllimin üzərinə düşür.

Hər bir müəllim şəxsiyyətin azad və hərtərəfli inkişafını təmin etmək üçün cəmiyyət qarşısında məsuliyyət daşıyır, ona görə də müəllim-şagird münasibətinin ədalət əsasında qurulması, etik davranış prinsiplərinə riayət edilməsi vacibdir. Düzgün ünsiyyət şəraitində gənc nəsilə bir çox müsbət və gələcək fəaliyyət üçün zəruri olan peşəkar keyfiyyətlər formalaşır..

Müəllimin gündəlik fəaliyyətində doğru qurulan ünsiyyət, birincisi, təhsil problemlərinin uğurla həllində önəmli amil kimi çıxış edir, ikincisi, öyrənənlərin tərbiyəsi prosesinin psixoloji dəstək vasitəsidir, üçüncüsü isə öyrənmə ilə öyrənənin arasında yaradıcı və inamlı münasibətlərin formalaşdırılması üsuludur.

Ali təhsilli mütəxəssislərin hazırlanmasının keyfiyyəti bir tərəfdən təhsil müəssisəsində tədris prosesinin səmərəliliyindən, digər tərəfdən isə ümumi əməkdaşlıq, qarşılıqlı hörmət və ehtiram mühitindən birbaşa asılıdır. Müəllim və tələbələrin anlaşması, bu da öz növbəsində qarşılıqlı pedaqoji ünsiyyət vasitəsi ilə əldə edilir

Məqalədə pedaqoji ünsiyyət problemi peşəkar fəaliyyəti kontekstində təhlil edilir. Pedaqoji ünsiyyətin üslubları qeyd olunur. Müəllimlərin istifadə etdiyi müxtəlif ünsiyyət üslubları tələbə və müəllimlərin nöqteyi- nəzərindən dəyərləndirilmişdir.

Metod olaraq sorğu və müsahibələrdən istifadə edilmişdir, ədəbiyyat təhlil edilmişdir. Tədqiqat mövcud vəziyyətin müəyyənləşdirilməsinə əsaslanır.

Həmçinin müəllimin peşə fəaliyyətində etik davranış prinsipləri və müəllim peşəsinə qoyulan pedaqoji tələblər göstərilir və bunun vətəndaş cəmiyyətinin qurulmasında əhəmiyyəti qeyd olunur.

Açar sözlər: müəllim, ünsiyyət, tələbə, təhsil.

Annotation

Pedagogical communication is a specific interpersonal interaction between a teacher and a student. Each teacher is responsible to society for ensuring the free and comprehensive development of the individual, therefore it is important to build teacher-student relationships on the basis of fairness and observe the principles of ethical behavior.

Key words: teacher, communication, student, education.

РЕЧЬ ДИСПЕТЧЕРА-ИНСТРУКТОРА УВД В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ СТАЖЁРА В ПРИЗМЕ НОВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ

Сабина ЭСТРОВА

Бакинский Государственный Университет,
диссертант кафедры Социальной и педагогической психологии
Азербайджан, БАКУ
sabinaestrova@mail.ru

Актуальность темы. Обучение специальности диспетчера УВД (Управления Воздушным Движением) занимает длительное время, включает в себя несколько этапов и множество комплексных задач. Процесс обучения рассматривается специалистами, как один из факторов, непосредственно влияющий на качество работы авиационного персонала, в частности УВД, в дальнейшем. Деятельность диспетчера УВД отличается многовариативностью решений диспетчера в каждый конкретный момент, и учётом приоритета тех или иных факторов, условий и требований. Эффективное, качественное обучение, доведение множества нюансов своей профессии возможно только посредством работы грамотного инструктора. Диспетчер-инструктор ведёт важнейшую педагогическую и психологическую работу с каждым своим стажёром. В 2020 году вышла поправка к руководящему документу ICAO 9868, выводящая понятие компетенций инструкторов на новый уровень.

Цель исследования. Проанализировать речь инструктора УВД в ситуациях обучения и определить, проявляются ли в его взаимодействии со стажёром требуемые инструкторские компетенции *наставничество; обучение, инструктаж и коучинг; сотрудничество; этика и честность*, рекомендуемые поправкой 2020 года (Procedures for Air Navigation Services Training. Doc. 9868, 2020, IV-3-App 2-1).

Методы. Исследование проводилось на базе предприятия «Азераэронавигация» города Баку в рамках изучения психолого-педагогических аспектов языка диспетчеров-инструкторов УВД в процессе обучения. Данные были собраны в период двух разных этапов процесса обучения УВД: 1) во время обучения на тренажере (симуляторе) в ходе производственной практики; 2) в процессе обучения на рабочем месте (ОJT - On-the-job training). Эти сеансы тренировок были записаны с помощью диктофона, а также письменных заметок наблюдателя в ходе включённого наблюдения. После окончания сессий аудиозаписи были переведены в стенограммы, сопоставлены с требованиями документа ICAO 9868 и проанализированы.

Выводы и рекомендации. Анализ стенограмм тренировочных сессий стажёров и инструкторов показал наличие инструкторских компетенций *наставничество; обучение, инструктаж и коучинг; этика и честность*, выражающихся в поведении и речи инструкторов, взаимодействующих со стажёрами в процессе обучения.

Значимость обладания этими компетенциями диспетчерами-инструкторами УВД не подлежит сомнению, поскольку вопросы зависимости ошибочных действий и негативных последствий для авиационно-транспортной системы от качества обучения и компетентности осуществляющих его специалистов имеют большую актуальность в современный период развития авиации. Следует принимать этот фактор во внимание, делая отбор специалистов на должность диспетчера-инструктора УВД, а также на курсах повышения квалификации.

Ключевые слова: обучение; тренажер, УВД, компетенции инструктора.

МУЛЬТИМЕДИЙНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Вафа ТАГИЗАДЕ

Бакинский Славянский Университет,
преподаватель кафедры “Практического русского языка
и методики его преподавания”,
Азербайджан, БАКУ
6500_95@mail.ru

Стратегия образования, разработанная общенациональным лидером Гейдаром Алиевым, в настоящее время успешно продолжается и развивается Президентом Ильхамом Алиевым в рамках устойчивого социально-экономического развития страны. «Становление и развитие науки, образования, культуры и экономики в Азербайджане с 70-х годов прошлого века и на протяжении более 30 лет было связано с именем Общенационального лидера Гейдара Алиева. Принятые великим руководителем решения, который всегда высоко ценил роль образования в развитии общества и формировании личности, выдвигаемые им благодаря дальновидности концептуальные мысли и идеи, исторические рекомендации и сегодня вносят свой вклад в определение основных направлений реформ в сфере образования в нашей стране» (Байрамов, 2019).

В настоящее время, в условиях бурного научно-технического прогресса в Азербайджане наблюдается активное внедрение информационно-коммуникационных технологий в учебный процесс с целью обеспечения эффективности и результативности образования. Слово *мультимедиа*, широко применяемое в современном учебном процессе учителями и педагогами при осуществлении тех или иных методических разработок, объясняется как одно или несколько средств информации, которые описывают соответствующие технологии и ресурсы. Оно происходит из двух слов: «мульти», что означает много и «медиа», означающее средство информации. Тем не менее, понятие мультимедийных технологий в разных методических разработках имеет различные значения.

Важность использования мультимедиа технологий в нынешнем образовательном процессе предопределена тем, что на современном этапе развития происходит информатизация общества и широкое распространение глобальной компьютерной сети Интернет. Мультимедийные технологии, используемые на занятиях, решают следующие задачи: усвоение базовых знаний и умений по курсу или предмету; осуществление в образовательном процессе дидактических принципов систематичности и последовательности; формирование у обучаемых умений и навыков самостоятельной работы, самонаблюдения и самоконтроля; повышение интереса и мотивации к учебно-познавательной деятельности. Мультимедиа технологии выступают одним из уникальных способов обучения, который позволяет сделать увлекательной и интересной не только познавательную деятельность обучаемых на творческо-поисковом уровне, но и элементарную деятельность по изучению того или иного языкового материала на занятиях русского языка как иностранного. Именно использование мультимедиа помогает преподавателю превращать монотонную деятельность по изучению, запоминанию, повторению, а также закреплению того или иного учебного материала или информации и способствует активизации всех психических процессов и функций обучаемых. Следует отметить, что как при проведении дидактических приёмов на определённых этапах занятия, так и при использовании мультимедийных технологий, создаётся новая, непривычная для студентов ситуация, вследствие чего вносится разнообразие в учебный процесс, которое

повышает познавательный интерес и мотивацию. На сегодняшний день «применение мультимедийных технологий в обучении русскому языку как иностранному является обязательным условием организации занятий и предъявляет к преподавателю ряд требований при организации и составлении плана занятия» (Тагизаде, 2021:157). В первую очередь, преподаватель собирает определённое количество теоретического материала, создаёт соответствующее количество слайдов презентации, которые будут отражать основное содержание темы, подготавливает мультимедийную часть, содержащую видеофильмы, анимационные ролики или же мультфильмы (если есть необходимость), составляет задания по теме.

Ключевые слова: мультимедиа технологии, современное образование, развитие.

Литература

1. Гейдару Алиеву принадлежат исключительные заслуги в том, что образование в Азербайджане достигло нынешнего уровня – Байрамов Д. А. 2019. www.day.az
2. Тагизаде В.Г. Анимация как образовательный инструмент в обучении русскому языку как иностранному. // *Pedaqogika, psixologiya elmləri üzrə elmi-nəzəri-metodik jurnal*. Bakı Elm-Təhsil Mərkəzi. №3, 2021. s. 156-162.

DÖVLƏTİN İNKİŞAFINDA ELMI TƏDQIQATLARIN ROLU VƏ ƏHƏMİYYƏTİ

Rəfiqəxanım BAXŞIYEVA

Bakı Dövlət Universiteti

Pedaqogika kafedrasının II kurs magistrantı

Azərbaycan, BAKI

refiqebaxsiyeva4@gmail.com

İctimai-siyasi və sosial-iqtisadi quruluşlardan asılı olmayaraq, bilik bütün cəmiyyətlərdə zəruri ehtiyac, inkişafın əsas mənbəyidir. Biliklər aləminə gedən yolda isə təcrübələr əsas yer tutur. Xalqın, dövlətin bütün sahələrində inkişafın təmin edilməsi üçün bilik, elmi-tədqiqatlar əvəzsiz rola malikdir. Ölkənin elm potensialının artması üçün tədqiqatlar mütləq əhəmiyyət kəsb edir. Yalnız elm vasitəsilə bütün ölkələr arasında və inkişafın bütün sahələrində üstünlük əldə etmək mümkündür. Ölkənin elmi təşəbbüslərinin inkişafı üçün tədqiqatların, dissertasiya işlərinin misilsiz rolu vardır və bu sahələr hər zaman mənəvi dəstək görmüşdür. Respublikamızın tarixində, xüsusilə müstəqillik qazandığımız dövrdə dissertasiya işləri əsasən elmi-intellektual potensialın inkişafına, öyrənmə məntəqəsinin genişlənməsinə və dünya elm cəmiyyətinə uyğun nəticələrin göstərilməsinə yol açmışdır. Bu tədqiqatlar vasitəsilə ölkəmiz müasir elm potensialının inkişafı üçün əhəmiyyətli addımlar atmışdır.

Elmi tədqiqatlar elmi biliklərin təbliğinin sənədləşdirilməsinə imkan verən elmi sənədlərdir. Onlar yeni bilik və anlayışın əldə edilməsi üçün əsas mənbələrdən biridir. Müxtəlif sahələrdə yeni fikirlər, teoriyalar və texnologiyaların inkişafını təmin etməklə yanaşı bu sahələrin əsaslı inkişafı üçün zəmin rolunu oynayır. Bu nöqteyi-nəzərdən qeyd edə bilərik ki, elmi tədqiqatların əhəmiyyəti olduqca böyükdür və heç vaxt öz əhəmiyyətini itirməyəcəkdir.

Elmi tədqiqatların aktuallığı dövrün tələblərinə, cəmiyyətin inkişafına cavab verdiyi mərhələlərdə özünü göstərir. Aktual tədqiqatlar həm akademik, həm də tədqiqatçılar və cəmiyyət üçün əhəmiyyətli məsələlərə dair yeni bilik və perspektivlər təqdim edir. Elmi tədqiqatların aktuallığını qoruyan məsələlər sırasına yeni fikirlər, düşüncələr təklif etməsini göstərmək lazımdır. Elmi dəyəri əvəzsiz olan bu yeni biliklər, yaradıcılıq baxımdan cəmiyyət üzvlərinə, dövlət idarəçilərinə yeni dəyərlər, yanaşmalar aşılamaqla idarəçiliyə öz töhvələrini verirlər. Texnologiya sahəsindəki sürətli inkişaf, cəmiyyətin daxili və xarici siyasi prosesləri, demokratik inkişaf və insan hüquqları, müasir təhsil sisteminin inkişafı, tərbiyə metodları, təhsil sahəsindəki yeniliklər aktual olan elmi tədqiqat işlərinə daxildir. Əlbəttə ki, bu elmi tədqiqatların yerinə yetirilməsi ilə qeyd olunan sahələrdə olan problemlər aşkar olunur, yeniliklər müəyyən edilir, son olaraq həll edilməsinə yönəlmiş addımlar atılır və inkişaf təmin olunur.

Elmi tədqiqat işləri sisteməlik və müxtəlif yanaşmalar ilə yeni biliklərin əldə olunmasına və ya mövcud biliklərin genişləndirilməsinə yönəlmişdir. Bu işlərin düzgün və ardıcıl olaraq aparılması üçün müəllif düzgün metod seçməli və prosesi bu metoda uyğun olaraq davam etdirməlidir. Hər bir metod elmi tədqiqatın yönəldiyi sahəyə uyğun müəyyən edilir. Şərti olaraq, metodlar dörd qrupa ayrılır: a) empirik tədqiqat metodları; b) nəzəri tədqiqat metodları; c) empirik-nəzəri tədqiqat metodları; d) riyazi, statistik, sosioloji tədqiqat metodları. (R.Əliyev-2016: 23) Ümumilikdə qeyd edə bilərik ki, elmi tədqiqatlarda ən geniş istifadə olunan metodlara literatur araşdırmalar, hipotetik-deduktiv, təcrübə və sınaqlar, anket sorğuları, tərtibatlı müşahidə və analizlər daxildir. Bu metodlar elmi tədqiqatları inkişaf etdirmək, yeni biliklər əldə etmək və digər məsələləri daha dərin şəkildə anlamağa kömək edən yollardır. Bir elmi tədqiqatda bir və ya bir neçə metodun tətbiq edilməsi mümkündür və metodlar tədqiqat sahəsi və tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq dəyişilə bilər.

Elmi tədqiqatların tərtibi zamanı və onların uğurlu, effektiv olması üçün müəyyən tövsiyələrə nəzər yetirmək vacibdir. Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, obyekt və predmeti dəqiq şəkildə müəyyən edilməli, metodoloji əsasları aşkar edilib, düzgün metod və ya metodlar seçilməlidir. Eyni zamanda tədqiqat işinin xarici gözəlliyi, yəni texniki məsələləri, strukturu düzgün şəkildə qurulmalıdır.

Nəticə olaraq, qeyd edə bilərik ki, elmi tədqiqatların əhəmiyyəti son dövrlərdə daha da artmışdır. Bu tədqiqatlar bir çox sahələrdə, insan cəmiyyətinin inkişafına və bütövlükdə bəşəriyyətin inkişafına böyük təsir edir. Yazılan hər bir elmi tədqiqat dövlətin bu və ya digər sahəsində müəyyən rola malikdir. Onun əhəmiyyətini artıran əsas nüanslardan biri də problem həllinə yönəlməsidir. Tədqiqatlar müxtəlif sahələrdə qarşılaşılan problemləri anlamağa, analiz etməyə və həllinin icrasında misilsiz rola malikdir.

Açar sözlər: dövlət, inkişaf, elmi tədqiqat.

Ədəbiyyat:

1. R.Əliyev. Elmi işlərin yerinə yetirilmə metodikası. Bakı-2016.
2. Hüseynzadə R. Magistr dissertasiyası – Yazılış qaydası metodikası, tərtibi, müdafiəsi (Metodiki vəsait). Azərbaycan Müəllimləri İnstitutu, Bakı, 2009.
3. ISO 690-2: "Information and documentation – Bibliographic references – Part 2: Electronic documents or parts thereof".

İNKLÜZİV TƏHSİL MÜHİTİNİN LAYİHƏLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ UNİVERSAL ÖYRƏNMƏ DİZAYNI

Ümmü SÜLEYMANOVA

Şəki şəhəri 14 saylı tam orta məktəbin riyaziyyat müəllimi,
Azərbaycan, ŞƏKİ
asimansuleymanov090@gmail.com

Hər bağlı sinif qapısının arxasında müxtəlifliklə dolu bir dünya dayanır. Bu müxtəlifliyi tanımaq və qəbul etmək və onun həm məktəbə, həm də cəmiyyətə faydalarını aşkara çıxarmaq bu gün təhsil sistemlərinin tanıdığı və nail olmağa çalışdığı məqsədə çevrilmişdir. Bu məqsədə çatmağın ən təsirli yolu hesab edilən inklüziv təhsil modelidir. Dünyanın əksər ölkələri öz təhsil sistemlərində inklüzivliyi qurmaqla məktəbin “bütün” uşaqlara müxtəlif sahələrdə inkişaf etmək və öyrənmək üçün imkanlar təqdim etməsini təmin etmişlər. Son illərdə inklüziv təhsilə artan diqqət, bu məqsədə nail olmağa atılan addım kimi qiymətləndirə bilər. Slavyan universitetinin keçirdiyi konfrans da bu məqsədə xidmət edir.

Hamıya məlumdur ki, inklüziv təhsilin tələbi, müxtəlifliklərin uyğun şəkildə idarə olunmasının təmin edilməsini, o mühitin və zamanın şərtlərinə uyğun olaraq fərqli mühitlərdə və zamanlarda təyin olunma və tətbiq olunmasını, o cümlədən hamının razılaşdığı bütün fərdlərin eyni ortamda təhsildən faydalanmasına imkan yaratmaqdır.

Beləliklə inklüziv təhsil - bütün uşaqların öyrənmə icmalarının fəal üzvləri kimi iştirakının təmin edilməsi, həyatlarını zənginləşdirən, təcrübələrini şaxələndirən və muxtariyyətlərini gücləndirən təlimat təhsilidir.

Hər bir ölkədə olduğu kimi, bizdə də inklüziv təhsilə mane olan səbəblər çoxdur. Bu səbəblər hər kəsə məlum olduğundan sadalamaq istəmirəm. Inklüziv təhsilin reallaşması üçün birinci növbədə insanlar tərəfindən fərqliliyin qəbul edilməsi, ikinci növbədə inklüziv sinfin, məktəbin yaradılması və s. İnsanların maarifləndirilməsi, inklüziv sinif və məktəblərin yaradılması, tədris və təlim proseslərinin davamlı qiymətləndirilməsi və inkişafı ilə sıx bağlıdır.

İnteqrasiya edilmiş siniflərdə şagird və tələbələrin ehtiyacları, qabiliyyətləri, maraqları və təcrübələri nəzərə alınmalı və bunları əks etdirən tədris yanaşmaları həyata keçirilməlidir. Bu elementləri nəzərə alaraq, şagird və tələbələrin əhval-ruhiyyəsinə, öyrənmə üslublarına, mədəniyyətlərinə, maraqlarına və qabiliyyətlərinə xas olan tənzimləmə və uyğunlaşmaların diqqətdə saxlanılmalıdır.

Bəzi şagird və tələbələrin öyrənmə və müvəffəqiyyət əldə etməsi üçün böyüklərdən birbaşa təlimata və xarici dəstəyə ehtiyacı ola bilər; bəzi əlillik diaqnozu qoyulmuş şagird və tələbələr, daha çox vaxt və yer tələb edə bilər. Bu halda, xüsusi təlim planlayıcıları və təcrübəçiləri qəbul etməli olduğu bir vəziyyət nəzərə alınmalı ki, təhsilənlər öyrənmə çətinlikləri çəkməsinlər. Məktəblərdə bu dəstəyin təmin edilməsi və tələbələrin bu dəstəkdən faydalanması üçün imkanların olması çox vacibdir. Bununla belə, bütün dünyada şagirdlərin ehtiyaclarını bilən və onları qane edən məktəblərin yaradılması məqsədinə tam nail olunmayıb.

Əlillik diaqnozu qoyulanların keyfiyyətli təhsilə çıxış imkanları fərdlər inteqrasiya olunmuş inklüziv məktəblərə yazılmaq üçün identifikasiya (həqiqiliyin yoxlanılması) prosesindən keçməli olurlar. Fərdlərin inteqrasiya olunmuş mühitlərdə həmyaşıdları ilə birlikdə keyfiyyətli təhsilə çatma prosesinin başlanğıcında müxtəlif maneələr var ki, bu da əsas insan hüququdur. Bu maneələr nəticəsində ayrılaraq təhsilə başlamaq, şagirdlərin öyrənmə və inkişaf proseslərinə, məktəblərin və təhsil sistemlərinin inklüzivlik mədəniyyətinə və keyfiyyətinə töhfə verir.

Inklüziv təhsil bütün uşaqların fərdi ehtiyaclarına diqqət yetirir; Fərqli öyrənmə xüsusiyyətlərini və sürətlərini nəzərə alır və müvafiq olaraq uşaqlar üçün uyğun bir proqram

çərçivəsində öyrənmə mühitləri təklif edir. Bundan əlavə, inklüziv təhsil uşaqların müxtəlif ehtiyacları üçün müəllimlərin səyləri və digər maraqlı tərəflərin əməkdaşlığı nəticəsində reallaşa bilən və qalıcı bir prosesdir .

Uzun illərdir bir çox ölkələrdə həyata keçirilən və müəyyən xüsusiyyətlərə malik olan bəzi şagirdlərin inkişaf etməsinə və öyrənməsinə şərait yaradan təhsil proqramları tələbələrin əksəriyyətinin məktəbi bitirmədən, qalanlarının isə mənalı və keyfiyyətli təhsil almadan məzun olmasına səbəb olur.

Bu gün kurikulum tərtibatçıları və məktəb praktikləri, keçmişdə istifadə olunan təlim proqramlarını, proqramın məzmununu və müvafiq pedaqoji elementləri təşkil etmək və ya yenidən qurmaq və tələbə müxtəlifliyinə cavab verən inklüziv təhsil proqramlarının hazırlanması zərurətə çevrilmişdir.

Bundan əlavə, tələbələrin ehtiyaclarının bir-birindən fərqli ola biləcəyini və bu ehtiyacların ödənilməsinə tələb edən müxtəlif şərtlərin olduğunu bilmək lazımdır. Təhsil proqramları hazırlayan və həyata keçirənlərin bilməsi də çox vacibdir ki, hər bir tələbənin ehtiyac və güclü tərəflərinin qiymətləndirildiyi inklüziv təhsil proqramları tələbələrə öz öyrənmələri haqqında məlumat əldə etməyə imkan verəcək və onların təhsilə töhfə verəcəyi qənaətinə gəlməyə imkan verəcək.

Məlumdur ki, yalnız məktəb təcrübələri ilə inklüziv təhsil proqramları hazırlamaq və hər bir şagirdin öyrənmə ehtiyaclarını ödəyən proqram həyata keçirmək çətin olacaq.

Uşaqların sosial qarşılıqlı əlaqələri təkcə ailəni, xüsusən də valideynləri deyil, həmyaşıl qruplarını və müəllimləri də əhatə edir. Bu da uşaqların dostları ilə inkişaf və emosional əlaqəsinin onların həyatında daha təsirli olduğunu göstərir.

İnsanların şəxsiyyət nümunələrinin formalaşmasında həmyaşıdlar arasındakı münasibətlər də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ekspertlərin fikrincə desək, uşaqların həmyaşıdları, ailələri və müəllimləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olurlar; müəllimlər və ailələr arasında, ümumiyyətlə, bütün maraqlı tərəflər arasında ünsiyyət və əməkdaşlığın vacibliyini vurğulayır.

Inklüziv təhsil uşaqların inkişafında sosial qarşılıqlı əlaqə və əməkdaşlığın vacibliyini vurğulayır; məktəblərdə və siniflərdə əlaqələrə əhəmiyyət verir. İlk olaraq insanların bir-birindən öyrəndiyinə diqqət çəkir, sosial qarşılıqlı əlaqə nəticəsində və zaman keçdikcə düşüncələrini və təcrübələrini paylaşılır. Hər bir şagirdin yaddaşının formalaşmasında, öyrənmənin qalıcı olmasında qrup münasibətləri çox vacibdir. İnkişaf edən təhsilənlər həmyaşıdları ilə sağlam rəqabət quraraq təhsil verənlərdən modern həyat həyat haqqında bacarıqlar öyrənir.

Sosial öyrənmə vasitəsilə uşaq müşahidə etdiyi davranışın nəticələrini öyrənir.

Təkcə öyrənmək deyil; Hər bir müsbət davranışı, bilik və bacarığı nümayiş etdirmək üçün motivasiya da artır.

Nəticə. Fiziki durumu, bilik və bacarığından asılı olmayaraq hər bir şagirdin eyni bir sinifdə, məktəbdə təhsil alması çox məqsədə uyğundur. Dünya praktikasında inklüziv təhsilin çox səmərəli təhsil proqramı təcrübədən keçmişdir. Ölkəmizdə də bu təhsil metodunun reallaşması üçün çox işlər görülmüş, pilot sinif məktəblər yaradılmışdır. Inklüziv təhsilə xidmət edən sinif və məktəblərin yaradılması, layihələrin reallaşdırılması, təlimlərin təşkili nə qədər çox olarsa, fiziki durumuna və fərqliliyinə görə sıxıntı yaşayan şagird və tələbələrımız cəmiyyətə qarışar, özlərini cəmiyyətin lazımı fərdi hesab edirlər. Əlbəttə fərqli təhsilənlərimizin bəzə təhsili üçün birinci növbədə lazımı şərait yaradılmalıdır, insanların fərqliliyə adi baxışlarını təmin etmək üçün maarifləndirilməsi çox vacib amillərdən biridir. Bütün bu amillər universal öyrənmənin əsas meyarlarıdır, çünki modern cəmiyyət bunu tələb edir. Nəticə olaraq, əlillərin, fiziki imkanları məhdud şəxslərin ehtiyaclarını qarşılaya biləcək dizaynların ayrı-seçkilik edilmədən həyata keçirilməsinin vacibliyi inklüziv təhsilin əsas meyarıdır.

Açar sözlər: Inklüziv, təhsil, universal, təhlükəsiz mühit, inklüziv təhsil meyarları.

TƏHSİL SİSTEMİNDƏ KOMPETENSIYA ANLAYIŞI

Xavər xanım BAKIXANOVA

Bakı Dövlət Universiteti,
Gender və tətbiqi psixologiya kafedrasının doktorantı,
Azərbaycan, BAKI
khaverbakikhanova@bsu.edu.az

Müasir dövrdə kadr hazırlığında yol verilən qüsurlardan biri mütəxəssisin praktik bacarıq və vərdişlərinin lazımi səviyyədə olmaması ilə bağlıdır. Bunun nəticəsidir ki, təhsil sisteminin əsas müzakirə obyektlərindən biri təhsilalanlarda nəzəri biliklər yüksək səviyyədə olsa da, işə götürənin bununla qane olmamasıdır. Təhsilin əsas məqsədi təhsilalana sistemli şəkildə bilik, bacarıq və vərdişləri mənimsətməklə onu ictimai həyata, eyni zamanda əmək fəaliyyətinə hazırlamaqdır. Günümüzdə bu problemin ortaya çıxması qlobal səviyyədə təhsil sisteminin qarşısına qoyduğu məqsədinə nail ola bilməsində çatışmazlıqların olduğunu göstəricisidir. Məhz bu çatışmazlıqların müzakirəsi zamanı “kompetensiya” anlayışı formalaşmağa başlamışdır.

Kompetensiya dedikdə, bütün problemləri həll edə bilən insan nəzərdə tutulur. Kompetensiya anlayışı haqqında ABŞ-ın bir çox ali təhsil müəssisələri 1960-cı illərdən açıqlama verməyə çalışsalar da Massachusetts Universitetinin əməkdaşı H.Xomski 1965-ci ildə ilk dəfə ən aydın izahı vermişdir. O, qeyd edir ki, təhsilalanların səriştəli peşəkarlar ola bilməsi üçün necə təhsil verməli olduğumuzu araşdırmalıyıq (Əliyev.P, 2021:75).

Kompetensiya anlayışının bir çox təsnifatı mövcuddur. Lakin pedaqoji aspektdən yanaşdıqda 3 sahə əsas hesab olunur: 1.İdraki bacarıqlar; 2.Fərdi bacarıqlar; 3.Şəxslərarası əməkdaşlıq bacarığı (Əliyev.P, 2021:72).

İdraki bacarıqlar sahəsində həyata keçirilən araşdırmalardan məlum olur ki, təhsilalanlar bilikləri əldə etmələrinə baxmayaraq real həyatda onları tətbiq edə bilmirlər. Bu sahə təhsilalanlara biliyi nə üçün əldə etdikləri və harada, necə tətbiq etməli olduqlarını izah edən yeni təhsil modelinin qurulmasını zəruri edir.

Fərdi bacarıqlar sahəsində B.Trilling və C.Fadelin 2012-ci ildə apardığı tədqiqatın nəticəsində məlum olur ki, işəgötürənlər 4 bacarığı yüksək tələb kimi qiymətləndirir: 1.şəxsiyyətlərarası ünsiyyət; 2.tənqidi düşüncə; 3.informasiya savadlılığı; 4.savadlı yazı (Trilling.B, Fadel.C, 2012). Bu keyfiyyətlər arasında işə tənqidi düşüncəyə xüsusi önəm verilir. M.Browne və S.Keeley qeyd edir ki, əhəmiyyətli məlumatları lazımsız informasiyalardan ayırmaq üçün tənqidi düşüncə əsas üsuldur (Browne.M, Keeley.S, 1986). Əslində, bu məsələ yeni deyildir. Ötən əsrin 60-cı illərindən Azərbaycanda prof.Ə.S.Bayramovun rəhbərliyi altında tənqidi düşüncənin inkişaf etdirilməsi istiqamətində ciddi tədqiqatlar aparılmışdır.

Şəxsiyyətlərarası əməkdaşlıq bacarığına yiyələnmiş təhsilalanlar istənilən sferada baş verən konfliktləri asanlıqla aradan qaldıra bilirlər.

Araşdırmalar göstərir ki, bir çox inkişaf etmiş ölkələr (İtaliya, Norveç, Kanada, Finlandiya, Yeni Zelandiya və s.) təhsil proqramlarında kompetensiyaları nəzərə alaraq müəyyən dəyişikliklər ediblər. Bu dəyişikliklərə əsasən təhsilalanlar ancaq əldə etdikləri informasiyalara görə qiymətləndirilmir, eyni zamanda gələcəkdə çalışacaqları müəssisələrdə bu informasiyanı hansı problemin həllində və necə tətbiq edəcəkləri üzrə də qiymətləndirilirlər. Ölkəmizdə 2008-ci ildən kurikulum sisteminin tətbiqi işə bu dəyişiklik üçün ilkin addımlardan biri hesab olunur. Kurikulum sisteminin tətbiqi ilə şagirdlərə tənqidi düşüncə, problemi həll etmə, yaradıcı düşüncə kimi bacarıqlar öyrədilir (Əliyev.P, 2021:73).

Hesab edirik ki, həm ölkəmizdə, həm də ölkədən kənarında bu istiqamətdə aparılmış ciddi tədqiqatlardan faydalanmaqla sistemli araşdırmaq sayəsində qarşıya çıxan yeni məsələləri yüksək

səviyyədə həll etmək olar. Biz də öz səylərimizi məhz bu istiqamətə yönəltməyi qarşıya məqsəd qoymuşuq.

Açar sözlər: kompetensiya, bacarıqlar, təhsil, əmək.

Ədəbiyyat:

1. Browne, M., & Keeley, S. (1986). Asking the right questions: A guide to critical thinking. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
2. Əliyev P. (2021). Təhsilalanlarda kompetensiyaların strukturlaşdırılmasına və qiymətləndirilməsinə verilən tələblər. Azərbaycan məktəbi. № 1 (694), səh. 69–84
3. Trilling, B., & Fadel, C. (2012). Twenty-first Century Skills: Learning for Life in Our Times. New York, NY: Jossey-Bass.

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİLDƏ İKT-nın TƏTBİQİ

Səbinə RƏHİMOVA

“Cahan” körpələr evi və uşaq bağçasının

metodisti

Azərbaycan, BAKI

sabinarahimova74@gmail.com

Kəşflərlə dolu bu dünyanın müəllimi olmaq çox məsuliyyətlidir. Hər gün uşaqları təəcübləndirəcək yeniliklər axtarışındayız. Sevərək öyrənmənin yollarını araşdırırıq. Onların marağına, potensial imkanlarına, intellektinə uyğun öyrənmə prosesini qurmalıyıq, yaratmalıyıq. Bəli yaradıırıq. Uşaqyönümlülüyü, integrativliyi, şəxsiyyətyönümlülüyü, dünyaviliyi, inkişafyönümlülüyü, nəticəyönümlülüyü və s. didaktik prinsiplərə əsaslanaraq şəxsiyyətin formalaşmasında təməl qoyuruq. Dayanıqlı inkişafın qurucularına və ya keşikçilərinə çevrilirik. Dayanıqlı inkişaf nədir?

Dayanıqlı inkişaf — hazırkı zamanın tələblərini ödəyən, lakin gələcək nəsillərin öz şəxsi tələbatlarını ödəməyi təhlükə altına qoymayan və bu zaman digər ölkələrin milli suverenliyinə təhlükə yaratmayan inkişafdır. Ona iki əsas anlayış daxildir:

- tələbatlar anlayışı, xüsusi olaraq birinci dərəcəli prioritetlərin predmeti olmalı olan kasıb əhali təbəqəsinin mövcudluğu üçün lazım olan tələbatlar;
- məhdudiyətlər anlayışı, ətraf mühitin indiki və gələcək tələbatları ödəmək bacarığına qoyulan, cəmiyyətin təşkili və texnologiyaların vəziyyəti ilə şərtlənən.

Elə isə biz təhsil işçilərinin öhdəsinə nə düşür?

Ətrafda çoxlu sayda cəlbədicə fəaliyyətlər varkən, biz necə edək ki, uşaq düzgün istiqamətlənsin. Ona ömür boyu gərəkli olan təməli bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnsin. Öyrənməyə, araşdırmaya həvəsli olsun.

- Uşaqların maraq və tələbatlarına uyğun öyrənmə prosesi.
- Uşaqları cəlb edən fəaliyyətləri düzgün dəyərləndirmələri üçün dünyagörüşlərini zənginləşdirmək.
- Maraq və meyllərini istiqamətləndirmək.

Biz bilirik ki, cəmiyyətin inkişafında təhsilin rolu əvəzənilməzdir. Təhsilin ilk pilləsi olaraq məktəbəqədər təhsil demək olar ki, təməl xarakter daşıyır. Bunun üçün özümüz də daim inkişafda olmalıyıq. Ömürboyu təhsil... Təbiiyyəti-müəllimlərin daim inkişafının təmin olunmasının vacibliyi təhsilverənlərin hüquq və vəzifələrində, təhsilverənlərin bacarıqlarına dair tələblərdə də öz əksini tapmışdır.

İnformasiya əsrimizdə tədris prosesinin informasiyalaşdırılmasının aktuallığı, əhəmiyyəti və yeniliyi müəllimdən tədris prosesində yeni texnologiyalardan istifadə etməyi tələb edir.

Məktəbəqədər təhsildə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları təhsil prosesinin informasiyalaşdırılmasının perspektivli sahələrindən biridir. Onun perspektivi proqram-metodiki təminatın, maddi-texniki bazanın təkmilləşdirilməsində, o cümlədən müəllimlərin məcburi ixtisasının artırılmasındadır.

Müasir dövrün inkişaf dinamikası tələb edir ki, dövlət layihələri ilə paralel olaraq, biz müəllimlər də öz təhsil müəssisələrimizdə bu istiqamətdə tətbiqi işləri başladaq, inkişafdan geri qalmayaq.

Təhsil fəaliyyəti prosesində informasiya və kompüter texnologiyalarından kifayət qədər fəal istifadə olunur. Kompüter texnologiyalarından istifadə təhsil prosesini cəlbədicə edir, təhsil məlumatlarının təqdim edilməsi imkanlarını genişləndirir və uşağın motivasiyasını artırmağa imkan verir. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (rəng, qrafika, səs, müasir video avadanlıq)

istifadəsi müxtəlif vəziyyətləri simulyasiya etməyə imkan verir. Multimedia proqramlarına daxil olan oyun komponentləri məktəbəqədər uşaqların idrak fəaliyyətini aktivləşdirir və materialın mənimsənilməsini artırır. Məktəbəqədər təhsil müəssisəsində kompüterdən istifadə mümkündür və zəruridir, bu, öyrənməyə marağın artmasına, onun effektivliyinə kömək edir və uşağı hərtərəfli inkişaf etdirir.

Təlim prosesinin təşkilində vizual diapazon, obyektlərin təsnifatı, ümumiləşdirmə, istisnalar əsasında səs təhlili və sintezini inkişaf etdirmək üçün multimedia, kompüter təqdimatları, loqopedik oyunlar istifadə olunur.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin pedaqoji və inzibati heyətinin İKT bacarıqlarını təkmilləşdirmək, məktəbəqədər yaşlı uşaqların təlim prosesinin müasir standartlara uyğun təşkil etmək vacib məsələlərdəndir.

Bu istiqamətdə informasiya və kompüter texnologiyalarından istifadənin nəticələri:

1. Uşaqların onlar üçün çətin olan fəaliyyətlərə həvəsinin artırılması.
2. Nitq istehsalının təkmilləşdirilməsi.
3. Məktəbəqədər uşaqların dünyagörüşlərinin genişləndirilməsi, onların idrak proseslərinin inkişafı üçün uyğun şəraitin yaradılması.
4. Materialın uşaqlar tərəfindən mənimsənilməsinin səmərəliliyinin artırılması (materialın görünməsi və əlçatanlığı prinsipini həyata keçirir).
5. Yadda saxlama sürətinin artırılması (uşaqların yaddaşının üç növü daxildir: vizual, eşitmə, motor).
6. Məktəbəqədər təhsil işçilərinin müasir tələblərə uyğun inkişafa, özünü təkmilləşdirməyə istiqamətləndirmək.
7. Gündəlik həyatda görünməyən real obyektləri, hadisələri nümayiş etdirməyə imkan verən çəkilmiş şəkillərdən, videolardan istifadə etməklə elmilik prinsipinin həyata keçirilməsinin tamamilə yeni səviyyəsi.
8. Uşaqları rəqəmsal dünyaya hazırlamaq.

Açar sözlər: informasiya kommunikasiya texnologiyaları, məktəbəqədər təhsil, ilk addım, rəqəmsal dünyaya hazırlıq, sevərək öyrənmə, maraqları istiqamətləndirmək.

Annotation

In the process of educational activity, information and computer technologies are used quite actively. The use of computer technologies makes the educational process attractive, expands the possibilities of presenting educational information and increases the child's motivation. It is important to create conditions for the application of ICT in preschool education, and to improve personnel. The training process that meets modern standards should properly guide the interest of the modern generation.

Key words: information and communication technologies, preschool education, first step, preparation for the digital world, loving learning, directing interests.

Ədəbiyyat:

1. Məktəbəqədər təhsil kurikulumu. Bakı. 2022.
2. M/NDSTORMS Children, Computers, and Powerful Ideas Seymour Papert
<https://www.semanticscholar.org/paper/Mindstorms%3A-Children%2C-Computers%2C-and-Powerful-Ideas-Papert/fa772fd0049de6d3643f71c5ed784f48bb7fc0b4>

ETİK MÜNASİBƏTLƏRDƏ ÜNSİYYƏTİN TƏZAHÜR XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Aynurə ƏHMƏDOVA

Bakı Slavyan Universiteti,
Azərbaycan tarixi və ictimai elmlər kafedrasının müəllimi,
Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı
Azərbaycan, BAKI
a_akhmedova@mail.ru

Etika fəlsəfənin mühüm tərkib hissəsidir. Burada insanların bir-birilərinə, ictimai hadisələrə münasibətlərinin meyarı, qiyməti təzahür edir. Qiymətləndirmə artıq formalaşmış xüsusi meyarlar əsasında həyata keçirilir. Bu meyarlar sosial normalarla bağlı olub, hər bir insanın və ya onun üzv olduğu sosial qrupun fəaliyyəti ilə bağlıdır. Ümumi şəkildə ideal meyar xeyir və şərdir. Bununla yanaşı, insanın həyat mövqeyinin qiymətləndirilməsi üçün yaxşılıq, pislik ifadələrindən də istifadə olunur. Etik dəyərlər insan nəsli icma halında, ibtidai cəmiyyətdə yaşadığı andan meydana gəlmişdir. Çünki birgəyaşayış qaydaları olmadan cəmiyyət fəaliyyət göstərərək inkişaf edə bilməzdi. Hər bir kəsin hansı dərəcədə müəyyən əxlaqi keyfiyyətlərə malik olub-olmamasını təyin etmək üçün onun əməlləri, praktik fəaliyyəti qiymətləndirilirdi. Bunu isə yalnız ünsiyyət vasitəsilə həyata keçirmək mümkün olurdu.

Hər bir etika nəzəriyyəsinin əsasında insanın gerçəkliyə münasibəti dayanır. Həyata, gerçəkliyə münasibət barədə əsrlərlə davam edən fikir ayrılığı bu problemin daim aktual qalmasına, axtarışların davam etdirilməsinə səbəb olur.

“Klassik dövrün fəlsəfi-etik təlimləri maraqlı, həm də müasir dövr baxımından bir qədər qəribədir: burada borc hissini bilik məsələsi ilə məhdudlaşdırırdılar. Belə yanaşma qədim mütəfəkkirlərə xas olan sadələşmə optimizmdən irəli gəlirdi. Hadisələrin xarakteri və gedişatı yalnız dəyişməz və zəruri deyil, eyni zamanda məziyyətli, insanların isə bütün meylləri təbiət qanunlarına ahəngdar, uyğun olaraq görünürdü. Müəyyən hallarda mübahisə olarsa, bunun səbəbi insan cahilliyi, ətraf hadisələrin və onlara qarşı münasibətin kifayət qədər dərk edilməməsi kimi müəyyən olunurdu. Yaxşılığa doğru yeganə yol bilikdir, bütün əxlaq – hikmətdir. Həqiqi və bilik sahibi olan şəxs pis ola bilməz” [Korkunov, 1915: 3].

Deməli, burada təbiətlə ünsiyyət onun sirlərini üzə çıxarılması yolu ilə aparılır, nəticədə isə insanın özü də ucalır və inkişaf edir. Dövrədən dövrə insanlar yüksək qiymətləndirilir.

Etik mənada ünsiyyət insanın ona qarşı qoyulan əxlaqi meyarlara cavab verməsidir. Bu da onun davranışında, hər hansı həyat hadisəyə münasibətində özünü ifadə edir. Hörmət, ehtiram, sevgi, onların antipodlarını bildiren və bir çox digər keyfiyyətlər insan davranışını idarə edərək, fərdlərin, sosial qrupların qarşılıqlı münasibətlərini təyin edir. Burada ünsiyyət insanların bir-birinə olan münasibətidir. Bu münasibət sözlə, jestlə, hərəkət və ya əməllə ifadə oluna bilər.

Dövrədən dövrə insan fəaliyyətində mənəvi tərəf barədə təsəvvürlər dəyişilir. Artıq orta əsrlərdə antik düşüncələrin intellektuallığı volyuntarizm ilə əvəz edildi. Ağıl yox, iradə ön plana çıxarılır və əxlaqın və hüququn təməli kimi qəbul olunur. Bilik və fəzilət artıq eyniləşdirilmir, əksinə, bir-birinə qarşı qoyulur. Etik normalar təbiət qanunlarından kəskin şəkildə fərqləndirilir. Əvvəllər əxlaq təlimləri insanın təbiətin obyektiv qanunlarına tabe olması, yaxşılığa gətirib çıxarması üçün əsas idi. Orta əsr doktrinası, əksinə, insanın təbiətə qarşı olmasından irəli gəlir; onun ideali təbiətə ahəngdar olan həyat deyil, günahlardan azad olmaqdır.

Etika mənəviyyat sahəsi ilə əlaqəli olduğu üçün burada ünsiyyət psixoloji amil kimi də nəzərə alınmalıdır. İnsanın iradi-emosional sahəsi mənəvi cəhətdən qiymətləndirilmiş və sosial normaya çevrilmişdir. Burada xeyir-şər baxımından münasibətlər formalaşaraq insan davranışının bir çox tərəflərini təyin edir.

Açar sözlər: etika, ünsiyyət, əxlaq, insanlararası münasibətlər, mədəniyyət, dəyər.

ALİ TƏHSİLİN İDARƏETMƏ MODELƏRİ

Fidan SARIBƏYLİ

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu, doktorant,
İstanbul Universiteti-Cerrahpaşa,
Ali təhsil müəssisələrinin idarə olunması ixtisası üzrə magistrantı,
Azərbaycan, BAKI

saribaylifidan@gmail.com; Orcid: <https://orcid.org/0000-0001-9347-5475>

Elmi fəaliyyətlə məşğul qurumlardan biri olan universitetin öz fəaliyyətini yerinə yetirmək və bununla bağlı müsbət nəticə əldə etmək baxımından düzgün idarəetmə modelinə sahib olması vacib şərtədir. Azərbaycandakı pedaqoji mənbələri nəzərdə keçirərkən universitetlərin idarəetmə modelləri ilə bağlı hər hansı bir araşdırmaya rast gəlmədik. Lakin dünyanın innovativ pedaqoji mənbələrində idarəetmə modelinin universitet üçün aktual bir məsələ olduğu nəzərə alınır. Bu araşdırmanın əsas məqsədi ali təhsil modellərini nəzərdən keçirmək və Azərbaycandakı ali təhsil sistemini bu çərçivədə qiymətləndirməkdir.

Universitetin tarix səhnəsinə çıxmasından bugünə əsasən iki tip universitet idarəetmə modeli inkişaf etmişdir. Avropa idarəetmə modelində dövlət universitetlər üzərində geniş səlahiyyətə sahibdir. Yəni, Avropa modeli universitetlərin dövlət qurumları kimi qəbul edildiyi bir idarəetmə modelidir. Bu idarəetmə modelində təhsil müəssisələri dövlət büdcəsindən maliyyələşir. Universitetlərin məqsədi və fəaliyyəti isə dövlət tərəfindən milli səviyyədə qəbul edilən qərarlarla müəyyən edilir, yoxlanılır və qiymətləndirilir. Bu idarəetmə modelinin məqsədi peşəkar təhsil vermək, tələbələrin ixtisaslarını mükəmməl bilmələrini təmin etməkdir.

Anglosakson modeldə bazar universitetin strukturunda, fəaliyyətində və maliyyələşməsində fəal rol oynayır. Belə ki, universitetlər akademik və maliyyə siyasətini bazarın şərtlərinə uyğun olaraq müəyyənləşdirir. Maliyyənin əhəmiyyətli bir hissəsini birbaşa tələbələrin təhsil haqqı və təhsil fondlarından əldə edilir. Bazarın işçi qüvvəsinə olan tələbatını tələbələrin nə dərəcədə ödəyə bilməsi keyfiyyəti müəyyən edən başlıca amil olduğundan universitet bazarın tələb-təklif tarazlığına uyğun olaraq öz proqramında daima yeniliklər edir və istiqamətlərini, tədris və tədqiqat məqsədlərini bazar şərtlərinə uyğunlaşdırır.

Azərbaycanda ilk ali təhsil müəssisəsi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dönməsində qurulsa da, təhsil sistemində qərbləşmə siyasətinin həyata keçirilməsi müstəqilliyin yenidən bərpa edilməsindən sonrakı dövrdə baş verdi. Müstəqilliyin bərpasından sonra təhsilin keyfiyyətinin artırılması və onun Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması Azərbaycanın prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Bu sahədə islahatların aparılması hələ də davam etməkdədir.

Avropa idarəetmə modelində olduğu kimi Azərbaycanda təhsilin bütün səviyyələri, o cümlədən ali təhsil vahid mərkəz tərəfindən idarə olunur. Təhsilin əsas maliyyə mənbəyi isə dövlət büdcəsidir. Bu səbəbdən Azərbaycan ali təhsil müəssisələrinin idarə edilməsində Avropa idarəetmə modelinin təsirini görmək mümkündür. Lakin hər iki modelin mühüm xüsusiyyətlərindən biri olan muxtariyyətin Azərbaycan universitetlərində məhdud çərçivədə olduğunu deyə bilərik. Belə ki, Avropa Universitetlər Assosiasiyası və OECD-nin verdiyi muxtariyyət tərifini nəzərə alaraq Azərbaycan ali təhsil müəssisələrini qiymətləndirdiyimiz zaman bu universitetlərin məhdud muxtariyyətə malik olduğu görünür. Universitetlərin öz tələbələrini seçmək və ya öz tələbələrinə doktorluq dərəcəsi vermək səlahiyyəti yoxdur. Bu səbəbdən Azərbaycanda ali təhsil sistemi Anglosakson idarəetmə modelinin xüsusiyyətlərindən uzaq olduğu kimi Avropa idarəetmə modeli ilə də tam səsleşmir. Azərbaycan universitetlərinin bəzilərinin dünya reytingləri cədvəlində zəif mövqe tutması və ya ümumiyyətlə yer almaması universitetlərin idarəedilməsi sahəsində ciddi islahatların aparılmasının zəruri olduğunu göstərir.

Açar sözlər: idarəetmə modeli, Avropa modeli, Anglosakson modeli, təhsil sistemi, universitet

ALİ TƏHSİLİN GƏLƏCƏYİ

Nərmin ƏZİZOVA

Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası,
Sosial elmlər kafedrası, baş müəllim,
Bakı Slavyan Universiteti, doktorant
Azərbaycan, BAKI
elyasovanarmin@gmail.com

Ali təhsil almaq iş əldə etmək üçün getdikcə daha vacib amilə çevrilir. Hər kəs ailəsini maddi cəhətdən təmin edə bilmək üçün ali təhsil almaq üçün cəhdlər edir. Bir təzad var ki, əmək bazarının ehtiyacları ilə universitet müəllimlərinin öyrətdikləri arasında dərin uyğunsuzluq var. Amma bütün bu məsələlər universitetlərə qəbul sayını dəyişdirməyə çox da təsir etmir. Bəziləri isə universitet diplomunun sadəcə kağız parçası olduğunu, onun əmək bazarının gələcəyinə heç də təsirli olmayacağını söyləyirlər. Bəs görəsən hansı tərəf haqlıdır? Ali təhsilin gələcək işdə rolu nədir? Təcrübə və innovasiyalar günü-gündən çoxalır. Bəzi kolleclər onlayn və oflayn təlimatlardan və professorlarla qarşılıqlı əlaqədən istifadə edən hibrid öyrənmə mühitlərini araşdırırlar. Digərləri isə onlayn əlaqəni artırmaq üçün səylərini qabaqcıl telekonfrans və distant təhsil platformalarına yönəldirlər.

Bütün bu dəyişikliklər baş versə də, universitetlərin əsas konsepsiyasının və metodunun köklü şəkildə dəyişməyəcəyini iddia edənlər var. Onlar iddia edirlər ki, təhsilin effektivliyinin və daha geniş yayılmasının əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşması ilə bağlı yerinə yetirilməmiş proqnozlar hər bir yeni kommunikasiya texnologiyasını müşayiət edir. İnkişafının ilk günlərində radio, televiziya, fərdi kompüterlər və hətta telefonun formal təhsildə inqilab edəcəyi ehtimal edilirdi. Buna baxmayaraq, standartlaşdırılmış bilik ötürmə modeli bəzi universitetlərdə 1088-ci ildə tələbələrin Boloniya Universitetində ilk dəfə toplaşmağa başlayanda olduğu kimi, bu gün də eynidir. İş dünyası sürətlə dəyişir. Ənənəvi olaraq, iş yerlərinin işçilərdən tələb etdiyi yüksək səviyyəli bacarıqlar universitetlərdə yetişdirilirdi. 21-ci əsrdə isə bu, çox vaxt belə olmur. Universitetlərin verdiyi təhsillə peşələrin gələcəyində mühüm rol oynaması üçün tələbələrə yalnız akademik bilikləri yox, yumşaq bacarıqları aşılamalıdır. Əlbəttə, bəzi məktəblər var ki, onların tələbələrinə gələcək iş üçün lazım olan yumşaq bacarıqları öyrədirlər. Lakin əksər hallarda əmək bazarının ehtiyacları ilə universitet kurikulumlarının öyrətdiyi şeylər arasında dərin uyğunsuzluq var.

Bununla belə, əmək bazarının tələbləri, intellektual desək, tələbələrin şərtlərini əvəz edə bilməz. Bunun əvəzinə ikisi birtəhər əl-ələ verməlidir. Əmək bazarı naminə intellektual marağın aşağı salınması heç nəyə kömək etməyəcək.

Ali təhsil müəssisələrinə digər alternativlər isə birbaşa peşə əldə etməyə aparan sertifikatlardır və onlar son bir neçə onillikdə kifayət qədər populyarlaşıb. Sadəcə evdə oturaraq və müstəqil təhsil alaraq, saysız-hesabsız digər peşələr arasında sertifikatlı şəxsi məşqçi, kodlayıcı və ya veb tərtibatçısı ola bilərsiniz. Bu sertifikatlar ali təhsili əvəz edəcəkmik? Bütün hallarda deyil. Bir çox iş həmişə universitet dərəcəsi tələb edəcək. Məsələn, tibb fakültəsini əvəz edəcək onlayn sertifikat heç vaxt olmayacaq.

Ancaq bir çox gənc işçi bu sertifikatlar vasitəsilə universitetlərdən yan keçəcəkmik? Əslində çoxları artıq bunu edir. Ancaq bu sertifikatlarla əldə ediləcəyiniz bəzi işlərin kifayət qədər yaxşı maaş verdiyini və sertifikatların kollecdən daha ucuz olduğunu nəzərə alsaq, həqiqətən onları günahlandırma bilərikmi? Bu sertifikatlar peşə hazırlığına çox bənzəyir. Amma bizim alimlərə, mühəndislərə, həkimlərə, müəllimlərə, professorlara ehtiyacımız var və bu peşələri ancaq ali təhsillə əldə etmək olar.

Açar sözlər: ali təhsil, ali təhsilin gələcəyi, alternativ təhsil, gələcəyin peşələri.

İNKLÜZİV TƏHSİLDƏ TEXNOLOGİYA VƏ YAXŞI DİZAYN

Cəbrayıl ŞİRƏLİYEV

İmişli rayonu Xoşçobanlı kənd İ.Əhmədov adına tam
orta məktəbinin riyaziyyat müəllimi, əməkdar müəllim,
Azərbaycan, İMİŞLİ
cotuziki@mail.ru

Texnologiyaların təhsil prosesinin bütün mərhələlərinə inteqrasiyası, təhsilin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. Təhsil müəssisələri dövlət tərəfindən kompüter və zəruri rəqəmsal avadanlıqlarla təmin edilir.

Məlum olduğu kimi, İKT avadanlıqları inklüziv təhsil alan şagird və tələbələrin də tədris prosesində istifadə edilir. Həmişə məlumdur ki, Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların daha keyfiyyətli təhsilə yiyələnməsi, onların cəmiyyətə daha tez uyğunlaşmasında texnologiyaların rolu çox mühümdür.

Psixoloqun fikrincə, inklüziv təhsil alan şagird və tələbələrin texniki avadanlıqlarla davranış qaydalarının tənzimlənməsi müəllim-valideyn əməkdaşlığı sayəsində ola bilər: “İKT mütəxəssisi M.P.Radaboughun da qeyd etdiyi kimi, əksər insanlar üçün texnologiya hər şeyi asanlaşdırır. Lakin əlilliyi olan insanlar üçün texnologiya hər şeyi mümkün edir. Inklüziv təhsil alan şagirdlərdə İKT avadanlıqlardan istifadə yardımçı texnologiyaların vasitəsilə olur. Təbii ki, bu prosesdə əməkdaşlıq çərçivəsində müəllimlərin rolu böyükdür. Belə ki, BMT-nin “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyasında da inklüzivliyin tam şəkildə təmin olunması hədəfinə uyğun olaraq, akademik və sosial inkişafa maksimum şərait yaradan mühitlərdə fərdi ehtiyacları uyğunlaşdırılmış dəstək tədbirlərini təmin etmək barədə qeyd olunub. Yəni, müəllimlər uşaqların fərdi ehtiyaclarını nəzərə alaraq, onlara, həmçinin, İKT avadanlıqları ilə işləməyi də öyrətməlidir. Hər şeydən əvvəl isə, sınıfta uşaqlara sağlam psixoloji mühit yaratmaq lazımdır. Yardımçı texnologiyalardan istifadə zamanı müəllimlər uşaqların əlillik dərəcəsinə uyğun olaraq onlarla birlikdə İKT avadanlıqları ilə çalışa bilər. Məsələn, görmə əlilliyi olan uşaqlar ilk olaraq, ekranı paylaşmaq tətbiqetməsi olan “ağıllı” lövhə kimi ağıl interaktiv lövhədən istifadə etməlidir. Beləliklə lövhədə yazılanları oxuya bilmələri üçün görmə əlilliyi olan uşaqlar kompüter və ya tabletdən istifadə edə bilərlər. Yaxud müəyyən məsafədən daha yaxşı görə bilmələri üçün uşaqlara binokl, monokl və ya böyüdücü cihazlardan istifadə etməyə icazə və şərait yaradılmalıdır. Həmçinin, kompüterin ekranındakıları şifahi olaraq təsvir edən proqram tətbiqetməsindən istifadə etməklə, zamanla uşaqlarda İKT avadanlıqları ilə işləmək bacarıqlarını formalaşdırırlar. Fiziki əlilliyi olan uşaqların kompüterdən istifadəsinə yardımçı olması üçün isə müəllimlər hazırlanmış alternativ giriş cihazları sensor ekranlar, dəyişdirilmiş klaviatura, əyləncəli idarəedici çubuqlar, və s. yazmaqda çətinliyi olan uşaqlar üçün isə kompüter, yardımçı proqram təminatı, qeydə alan cihazlar təmin etməlidir. Unutmaq olmaz ki, bütün uşaqlar ümumi, hər uşaq isə xüsusi dir”.

Texnologiyaların uşaqlara mənfə və müsbət təsirlərini qeyd etməmək mümkün deyildir: “Digərləri kimi eyni əsasda dərəcə yanaşmalarını təmin etmək məqsədilə əlilliyi olan bəzi uşaqlar üçün yardımçı texnologiya vasitəsilə xüsusi dəstəyin olması tələb olunur. Yardımçı texnologiya əlilliyi olan uşaqlara sınıfta daha yaxşı təlim almasına kömək etmək üçün düşünüldü. Yardımçı texnologiya təhsildə əlilliyi olan uşaqların təlim prosesində optimal iştirakına əngəl olan məhələrin aradan qaldırılmasına kömək edir. Uşaqların müvafiq texnologiya ilə təmin edilməsi onların kommunikasiya bacarıqlarına, baxışları, eşitməsi, təhsildə iştirakı və həmçinin, dərəcə yanaşmasına kütləvi təsir edə bilər. Bundan əlavə, inklüziv sınıflarda şagirdlər arasında əməkdaşlığın mədəniyyətinin formalaşmasına da şərait yaradıla bilər. Başlanğıcda texnoloji avadanlıqlarla

çalışmaq uşaqlara çətin gəlsə də müəyyən zaman çərçivəsində müəllim-şagird və valideyn əməkdaşlığı ilə bu problemi həll etmək mümkündür”.

Yazımın bu yerində sizləri inklüziv təhsil üçün gərək olan texnoloji resursla tanış etmək istəyirəm.

Kroki na guki (Belarus dilindən "səsə doğru addımlar") adlı gözdən əlillər üçün səsli naviqasiya sisteminin Belarus layihəsidir. Kiçik səs mayakları sosial əhəmiyyətli şəhər obyektlərində, yəni mağazalarda, apteklərdə, banklarda, poçt şöbələrində və sairə quraşdırılır və korların kosmosda daha yaxşı naviqasiyasına kömək edən ümumi geolokasiya sistemi təşkil edir. Bundan əlavə, hər bir mayakın yanında sistem insana ətrafdakı vəziyyət barədə məlumat verir - bordür və ya məhəccər var, qapı hansı istiqamətdə açılır və pilləkənlər neçə pilləli olacaq.

Anladığınızı kimi, "Kroki on the gook" təkcə gözdən əlillər üçün deyil, həm də sadə insanlar, xüsusən də pensiyaçılar üçün faydalıdır.

Ağıllı qələm - 2000-ci illərin əvvəllərində meydana çıxdı və "koordinat qələmi" adını daşıyır. Quraşdırılmış çip qələmin hərəkətlərini xüsusi planşetdə izləyir, bütün lazımi koordinatları yadda saxlayır və tələb əsasında yazılan hər şeyi mətnə çevirə bilir. Belə qələmlər rəssamlar üçün stilusları və rəqəmsal planşetləri əvəz etmək üçün nəzərdə tutulub.

Alexa- səsli axtarışı təmin edən inklüziv cihazdır. Inklüziv təhsildə, görmə məhdudiyətli təhsilənlər üçün bu cihaz çox vacibdir.

Burada sual yaranır ki, bəs insan danışa bilmirsə? Tərtibatçılar bunu amili nəzərə alaraq, əmrlərin əl ilə yazılması funksiyasını əlavə ediblər. Bəs yaza bilmirsə? Amazon düymələri olan intuitiv proqram yaratdı. İndi onlar müxtəlif nitq pozğunluğu olan insanların ifadələrini tanımaq üçün ayrıca Voiceitt startapını işə salıblar.

Susam Telefonu-İsrail ixtirası olan bu cihaz, toxunmadan, ancaq baş hərəkətləri ilə idarə oluna bilən telefondur. O, bir dəfə jest tanıma texnologiyasını tətbiq etmək üçün iflic olmuş elektrik mühəndisinin ona müraciət etdiyi oyun tərtibatçısı tərəfindən yaradılmışdır. O dövrdə PlayStation Move və Xbox Kinect sistemləri populyarlıq qazanırdı, ona görə də onlardan yalnız cəmiyyətin xeyrinə istifadə etmək qalırdı.

Zamanla Sesame Phone texnologiyası Android üçün Open Sesame proqramı kimi bütün smartfonlarda peyda oldu. Bu, toxunmağa müraciət etmədən, uyğun əməliyyat sistemi olan istənilən cihazdan istifadə etməyə imkan verir.

Inklüziv təhsil üçün texnologiya mühüm olduğu qədər, inklüziv mühitin – yəni universal dzaynın da olması ilk şərtlərdən biridir. Inklüziv dzayn dedikdə nələri nəzərdə tuturam ?

Məsələn, dövlət məktəbində ideal inklüziv mühiti təsəvvür edək:

- Sınıfdən kənar - işarələr - əlçatan mühit və mümkün maneələr haqqında məlumat işarələri;
- Sürüşməyən örtüklər;
- Avtomatik qapılar;
- Səs naviqasiyası - Crooks on gooks kimi;
- Brayl şrifti - mümkün olan hər yerdə;
- Kömək düymələri;
- Panduslar;
- Sınıfdə - Xüsusi mebel - masa əlavələri, ortopedik stullar, əlil arabası üçün oturacaqlar və s.

interaktiv lövhə;

• Kompüter kompleksləri - gözdən əlillər üçün (Brayl əlifbası, ekran böyüdücü və böyüdülmüş şriftlərlə) və ya eşitmə qabiliyyəti zəif olanlar üçün (birbaşa eşitmə cihazına ötürülən müəllimin səsi ilə).

- Xüsusi klaviaturalar;

• İstirahət otaqları - onlara sensor otaqlar da deyilir. Orada uşaqlar psixoloji fonu bərpa edə, stressdən azad edə bilərlər.

Nəticə. İnküziv dizayn terminini ortaya qoyan Ronald Mays son çıxışlarının birində maneəsiz mühiti inküziv dizaynla qarışdırmamağa çağırır. O bildirib ki, əlillər üçün müxtəlif cihazların xüsusi yaradılması yaxşı işdir ki, xüsusi şirkətlər görməlidir. Və sözün həqiqi mənasında hər kəs inküziv dizayn haqqında düşünməlidir.

İnküziv təhsil forması özündə təhsilə, təlim prosesində iştiraka, akademik və sosial nailiyyətə əngəl olan maneələrin müəyyən edilməsi və aradan qaldırılmasını ehtiva edir. Bu prosesdə həmçinin, bütün şagird və tələbələrin texniki avadanlıqlardan istifadəsinə də ehtiyac duyulur. Universal Təlim Dizaynına istinadən, qeyd edə bilərik ki, bütün uşaqların texnoloji avadanlıqlarla təmin edilməsi, onların bu avadanlıqlardan istifadəsinə kömək etmək lazımdır. Belə ki, bu öyrənmə dizaynının əsas tövsiyələrində də hər kəs üçün əlçatan resurs sahələrinin təklif edilməsi, rəqəmsal resurs və materialların inteqrasiyası barədə bildirilir. Universal Təlim Dizaynının məqsədi bütün uşaqlar üçün öyrənmənin əlçatan, eləcə də təlimdə uşaqların bacarıqlı, təhlükəsiz və uğurlu olmasını təmin etmək, təlim mühiti yaratmaq və dayanıqlığını saxlamaqdır.

Açar sözlər: inküziv təhsil, texnologiya, dizayn.

SİNİFDƏNXARİC VƏ MƏKTƏBDƏNKƏNAR TƏDBİRLƏRİN GENDER BƏRABƏRLİYİ DƏYƏRLƏRİNİN AŞILANMASI BAXIMINDAN İMKANLARI

İlahə İSGƏNDƏROVA

Bakı Dövlət Universiteti,
Sosial Elmlər və Psixologiya fakültəsi, doktorantı,
Azərbaycan, BAKI
ilaheisgenderova.1000@gmail.com

Aktuallıq. Sinifdənxcaric və məktəbdənkənar tədbirlər vasitəsilə gələcək nəslin gender dəyərləri ruhunda tərbiyəsində olan problemləri aradan qaldıraraq onları bu istiqamətdə maarifləndirmək olar. Səmərəli təşkil olunan, dərindən fərqli olaraq könüllülük prinsipinə əsaslanan, ümumtəhsil məktəblərinin təlim-tərbiyə fəaliyyətinin çox mühüm elementləri sayılan sinifdənxcaric və məktəbdənkənar tədbirlər genderlə bağlı elmi bilikləri dərinləşdirir və dünyagörüşünü inkişaf etdirir. Eyni zamanda tədbirlər prosesində pedaqoji kollektivin üzvləri şagirdləri daha yaxından tanıyır, onların xarakterik xüsusiyyətlərinə, əyləncələrinə, ideallarına qayğı ilə yanaşırlar və şagird haqqında toplanmış məlumatlar müəllimə pedaqoji prosesi yaxşılaşdırmaqda, səmərə əldə edilməsində kömək edir. Deməli, sinifdənxcaric və məktəbdənkənar tədbirlər zamanı birgə fəaliyyət prosesində qarşılıqlı münasibət şagirdlərin fəaliyyətinin səmərəliliyinə, kollektiv həyatına, ümumi məqsəd uğrunda əlbir işləmələrinə müsbət təsir göstərir. Tədbirlər zamanı əks cinsin nümayəndələri ilə ünsiyyət və münasibətlər fərqli təsirə malikdir. Bu, onların bir-birlərini anlamaları, dərk etmələri, simpatiya, empatiya və antipatiyaların formalaşmasında başlıca rola malikdir.

Metodlar. Təcrübə və araşdırmalara əsasən deyə bilirik ki, sinifdənkənar və məktəbdənkənar işlər vasitəsilə genderlə bağlı aparılan tədbirlər şagirdlərin dərin marağına səbəb olmaqla bərabər, dəqiq təşkilatçılıq tələb edən çətin və çoxşaxəli tədbirlərdir. Tədbirlərin keçirilməsini qarşısına məqsəd qoyan müəllim məktəbin iş şəraitini, özünün və şagirdlərin imkanlarını nəzərə almalı, tədbirin təşkilində tələbə kontingenti ilə sıx əməkdaşlıq etməlidir. Tədbirlərin keçirilməsində əldə ediləcək uğurun əsas şərtlərindən biri də müəllimin pedaqoji ustalığı, təşkilatçılıq bacarığıdır. Məktəb müəllimi sinifdənxcaric və məktəbdənkənar işləri canlandırmalı, onları yeni tələblər səviyyəsində qurmağı bacarmalıdır. Hazırda bütün istiqamətlərdə bu tədbirlər vasitəsilə böyüyən nəslin intellektual mənəvi tərbiyə probleminə çox böyük diqqət verilir. Ümumiyyətlə, şagirdlərə gender bərabərliyi dəyərlərinin aşılmasında sinifdənxcaric və məktəbdənkənar tədbirlərin keçirilməsi zamanı onun təşkilatçıları sosial ədalət hissəsinə malik olmalı və bütün səviyyələrdə ayrı-seçkiliyə yol verməməlidirlər. Bunun üçün əvvəlcədən iştirakçıları öyrənmək və eyni zamanda onlardan öyrənmək lazımdır.

Nəticə. Araşdırmalarımız sübut edir ki, sinifdənxcaric və məktəbdənkənar tədbirlərdə şagirdlərin genderə aid elmi biliklərə yiyələnməsi cinslərarası əməkdaşlığı, təşəbbüskarlığı tərbiyə edir. Onların müasir dövrün sosial-siyasi və ictimai həyatında fəal iştiraka can atmalarını stimullaşdırır.

Açar sözlər: sinifdənxcaric, məktəbdənkənar, tədbirlər, gender bərabərliyi, dəyərlər.

TƏLİM PROSESİNDƏ GENDER PROBLEMİNİN DİQQƏTƏ ALINMASININ VACİBLİYİ

Nigar HÜSEYNOVA

Bakı Dövlət Universiteti,
Pedaqogika kafedrasının magistrantı,
Azərbaycan, BAKI
nigar_huseynova_2020@mail.ru

Təlim prosesində gender məsələsinin nəzərə alınması gender bərabərliyi və gender əsaslı ayrı-seçkiliklərin qarşısını almaq üçün əhəmiyyətli məsələdir. Bu səbəbdən qloballaşan dünyada təlimdə gender probleminə müasir və fərqli elmi istiqamətdə yanaşmaq günün aktual tələblərindən biridir. Gender tədqiqatlarının və təhsil prosesində gender problemlərinin öyrənilməsinə kömək edən məlumatlar və analitika təqdim edən layihələrin aparıcısı və icraçısı kimi tanınan Pedaqoji elmləri namizədi Elza Mollayeva gender sahəsində fərqli aktuallıqları və problemləri yüksəltməyə kömək edib. O yazır ki: “Cəmiyyətin ictimai strukturunun mühüm ölçülərindən biri kimi gender müasir dövr ilə əlaqədar olaraq sosial sistemin tənzimlənməsində fundamental rola sahib olan vacib dəyər kimi görünə bilər” (Mollayeva, 2018: 12)

Müasir Azərbaycan təhsilinin qarşısındakı əsas vəzifə milli və ümumbəşəri keyfiyyətlərə, hərtərəfli inkişaf etmiş dünyagörüşə, yüksək intellektual hazırlığa sahib şəxsiyyətin yetişdirilməsidir. Bu baxımdan, gənc nəslin əxlaqi tərbiyəsində təlim prosesi mühüm rol oynayır. Təlim prosesində şagirdlərə və tələbələrə gender münasibətlərinin mənəvi-psixoloji tərbiyəsi istiqamətində də işlər yüksək səviyyədə aparılmalıdır. Ümumiyyətlə, Azərbaycanda son vaxtlar gender təhsililə əlaqəli bir çox tədbirlər aparılır. Respublikamızın bəzi ali təhsil müəssisələrində gender problemlərinə həsr olunmuş fənlər və xüsusi kurslar təhsil proqramlarına daxil edilib. Gender təhsili uzunmüddətli proses olduğu üçün həmin prosesə orta məktəbdən başlamaq və ali məktəbdə davam etdirmək gərəkdir. İstər məktəblilərin, istərsə də tələbələrin bir-biri ilə münasibətlərində tədris prosesində cinslərarası hörmət əsas götürülməli və tərbiyə edilməlidir.

Araşdırmalardan məlum olur ki, xüsusilə humanitar fənlər gənclərin gender tərbiyəsində yüksək təsirə malikdir. Həmin fənlərin tədrisi zamanı tədris proqramında olan bütün mövzuların gender baxımından imkanları diqqətdə saxlanılmalı və məqsədyönlü formada istifadə edilməlidir. Bundan əlavə, təhsilalanlara gender bərabərliyi haqqında məlumat verilməklə dialoq metodundan; spesifik gender vəziyyətlərinin təhlili və qrup müzakirəsi vasitəsilə gender problemlərinin təhlilindən; oyun üsullarından (gender oyunları); pedaqoji dəstəkdən; seçim vəziyyətinin yaradılması metodlarından istifadə etmək mümkündür.

Elza Mollayeva qeyd edir ki: “Gənc nəsle gender bərabərliyinin öyrədilməsi zamanı ədalətlik, insaf, vicdan kimi əxlaqi dəyərlər diqqətə alınmalıdır” (Mollayeva, 2013: 27).

Həqiqətən də, gənc nəslin bu prinsipləri dərinlən anlamağı və həyatlarında tətbiq etməyi öyrətmək, daha ədalətli və bərabər bir cəmiyyətin inkişafına və gender bərabərliyinin təmin edilməsinə kömək edəcəkdir.

Nəticə olaraq, gender məsələlərinə aid biliklərin və məlumatların təlim prosesində təhsilalanlara aşılması vacibdir və tələb olunur. Həm şagirdlərin, həm də tələbələrin bir-birinə hörmət etməyini və gender əsaslı ayrı-seçkiliklərin qarşısını almağı təmin etmək məqsədilə təlim müəssisələri bu məsələlər haqqında müasir dərslər təqdim etməlidir. Bu dərslər təhsilalanlara gender məsələlərini anlamaq və münasibətlərdə bərabər bir yanaşma təmin etmək üçün lazımi bilikləri verəcəkdir.

Açar sözlər: təlim prosesi, gender, təhsilalanlar.

Ədəbiyyat:

1. Mollayeva E. Ə. Gender tərbiyəsi: tarixi, nəzəriyyəsi və müasir problemləri. Bakı, Elm və təhsil, 2013, 268 səh.
2. Mollayeva E. Ə.. Pedaqoji təmayüllü ali məktəb tələbələrinə gender bərabərliyi dəyərlərinin aşılmasının imkan və yolları. Avtoreferatı. Bakı - 2018, 51 səh.

ƏMƏKDAŞLIQ ŞAĞİRDƏRİN ƏQLİ VƏ SOSIAL İNKİŞAF AMİLİ KİMİ

Hikmət ƏLİZADƏ

Bakı Dövlət Universiteti,

Pedaqogika kafedrasının professoru, pedaqogika üzrə elmlər doktoru,

Azərbaycan, BAKI

hikmet56@gmail.com

Aktuallıq.

Dialoji mədəniyyətin bərqərar olduğu müasir dövrdə müəllim-şagird münasibətlərinin humanistləşdirilməsi aktual pedaqoji problemə çevrilir. Bu bir tərəfdən şagirdin əqli, digər tərəfdən sosial inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müasir təlim konsepsiyalarının əməkdaşlıq üzərində köklənməsi bu zərurətdən irəli gəlir. Sınıf məkanında əməkdaşlığın həyata keçirilməsi şagirdin məktəbdənkənar fəaliyyəti zamanı neqativ təsirlərin aradan qaldırılması baxımından da önəmlidir.

Metodlar.

Tədqiqatda müşahidə, müsahibə, anket sorğusu, təhlil, tərkib, məktəb sənədlərinin və şagirdlərin demoqrafik bioqrafiyasının öyrənilməsi, metodlarından istifadə olunmuşdur. Məqsəd sınıf məkanında həyata keçirilən əməkdaşlığın şagirdin əqli və sosial inkişafında rolunu öyrənmək idi.

Nəticə.

Pedaqoji ünsiyyət məkanında müəllimlər və şagirdlər bir-birləri ilə münasibətdə müəyyən rol gözləmələrinə və normalara riayət edirlər. Bu prosesdə müəllimin şagirdlərə münasibəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müasir dövrdə şagirdin təlim prosesinin obyekt kimi deyil, subyekt kimi qiymətləndirilməsi müəllim-şagird münasibətlərinin əməkdaşlıq müstəvisində inkişaf etməsini şərtləndirmişdir. Əməkdaşlıq müəllimin dialoji metodlara üstünlük verməsi ilə reallaşır. Lakin əməkdaşlığın yalnız müəllim-şagird münasibətləri səviyyəsində həyata keçirilməsi sınıf məkanının pedaqoji imkanlarının məhdudlaşması demək olardı. Zamanın tələbi sınıfda şagirdlərarası əməkdaşlığı da aktuallaşdırır. Müasir təlim konsepsiyaları da bunu tələb edir. Diskussiya, qrupla iş, rollu oyunlar və başqa interaktiv təlim metodları sınıf məkanında həm müəllimin şagirdlərlə, həm də şagirdlərarası əməkdaşlığın reallaşmasına yol açır. Sınıf daxili əməkdaşlığın həyata keçirilməsi birbaşa müəllimin fəaliyyəti ilə bağlı olub, onun fəaliyyətinə yeni məzmun verir. Lakin şagirdin yeni bilik və səriştələr əldə etməsi və sosiallaşması təkcə məktəbdə həyata keçmir. O öz fəaliyyətini evdə də davam etdirir. Əsas tərbiyə institutlarından biri kimi qiymətləndirilən ailə özünəməxsus tərbiyəedici mühitə malikdir. Sınıf məkanında həyata keçirilən təlim-tərbiyə işlərinin ailədə davam etdirilməli olduğunu nəzərə alsaq, məktəblə ailənin tərbiyəedici mühiti arasında mövcud olan fərqlərin yeni nəslin həm əqli, həm də sosial inkişafına təsirini aydın təsəvvür etmək olur.

Ailədə uşaqların sosial inkişaf şəraitini mürəkkəbləşdirən amillər çoxdur: valideynlərin pedaqoji savadı, təhsil-peşə səviyyəsi, ailənin tipi, uşaqların sayı, xəstəlik, miqrasiya və s. Bu və digər amillər valideynin pedaqoji savad səviyyəsindən asılı olaraq uşağın inkişafına təsir edir.

Müasir dövrdə valideynlərin hər ikisinin işləməsi ailədə həm uşaqların ünsiyyət tələbatının ödənmə imkanlarını, həm də onlara nəzarətin azalmasını şərtləndirir. Azuşaqlı ailələrdə ünsiyyət tələbatının ödənmə imkanları daha da aşağı olur. İnternet və sosial media vasitələrinin insan həyatına daxil olması ailə daxilində ünsiyyət tələbatının ödənməsinə təsirsiz ötürür. Belə hallarda ünsiyyət tələbatının ödənməsində həyət (küçə) qruplarının rolu artır. Güzəran təcrübəsində onların pozitiv xarakter daşdığı hallara az təsadüf edilməyib. Lakin məktəb və ailənin tərbiyə mühitində özünə yer tapa bilməyən uşaqlar qrup halında bir yerə toplaşdıqda, özlərini təsdiq etmək üçün fəaliyyətlərində müxtəlif antisosial hərəkətlərə yol verirlər. Belə halların yaranması şagirdlərin təlimdə “geridə qalan şagirdə” çevrilməsinə yol açır. Aparığımız tədqiqatlar göstərir ki, məktəbdə müəllim şagird-

lərarası əməkdaşlığı səmərəli təşkil etdikdə, ailə və həyət qruplarının neqativ təsirini aradan qaldırmaq imkanı genişlənir. Şagirdlər nəinki məktəbdə, həm də dərstdən sonra bir yerdə fəaliyyət göstərirlər. Bu fəaliyyətdə onların sosial inkişafı üçün geniş üfiqlər açılır. Dərstdən sonra şagirdlərin bir yerdə ünsiyyəti idrakı əhəmiyyət daşıdıqda onların əqli inkişaf imkanları da genişlənir.

Açar sözlər: əməkdaşlıq, dialoji mədəniyyət, əqli inkişaf, sosial inkişaf.

SEMINAR MƏŞĞƏLƏLƏRİNİN TƏŞKİLİ MÜASİR TƏLİM KONSEPSİYALARI KONTEKSTİNDƏ

Rəhimə MAHMUDOVA

Bakı Dövlət Universiteti,
Pedaqogika kafedrasının dosenti, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan, BAKI
rahimamahmudova@bsu.edu.az

Aktuallıq.

Ali məktəbdə təlimin əsas təşkili formalarından biri seminar məşğələləridir. Bu məşğələlərin qarşısına qoyulan vəzifələr uzun illər ərzində mühazirədə verilən biliklərin necə mənimsənilməsinin müəyyən edilməsi və onun tətbiqi yollarının öyrədilməsi kimi dəyərləndirilmişdi. Zaman kontekstində təhsilin qarşısına qoyulan məqsədlərin yenilənməsi seminar məşğələlərinin qarşısına qoyulan vəzifələrin təkmilləşdirilməsini tələb edir. Bu istiqamətdə seminar məşğələlərinin qarşısına qoyulan vəzifələrin müəyyən edilməsi ali məktəb pedaqogikasının aktual problemlərindən birinə çevrilmişdi.

Metodlar.

Tədqiqatda müşahidə, müsahibə, nəzəri və praktik məlumatların təhlili, tərkib, qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi, pedaqoji konsilium metodlarından istifadə olunmuşdu. Tədqiqatın əsas məqsədi ali məktəblərdə seminar məşğələlərinin keçirilmə təcrübəsini öyrənmək, onların müasir təhsil konsepsiyaları müstəvisində dəyərləndirmək, dövrün tələbləri çərçivəsində seminar məşğələlərinin qarşısına qoyulan vəzifələri müəyyən etmək, seminar məşğələlərinin yeni modellərini hazırlamaqdan ibarət idi.

Nəticə.

Seminar məşğələləri müxtəlif dövrlərdə fərqli vəzifələrə malik olub. XXI əsrin əvvəllərində müasir təlim konsepsiyalarının təhsilin qarşısına qoyduğu yeni məqsədlər təlim prosesinin bütün struktur vahidlərində olduğu kimi, seminar məşğələlərinin vəzifələrinin yeni məzmun kəsb etməsinə tələb edir. Bu istiqamətdə tədqiqat aparən alimlər F.Rüstəmov, T.Dadaşova, M.İsmixanov, R.Bəxtiyarova və b. seminar məşğələləri qarşısına qoyulan vəzifələri yeni rəqəmsal dəyərləndirirlər. Müasir təlim konsepsiyaları baxımından seminar məşğələlərinin qarşısına qoyulan vəzifələr dörd istiqamətdə aktuallıq kəsb edir.

I.Məşğələlərin təşkilində və gedişində tələbələrin müstəqil təlim fəaliyyətinə üstünlük vermək. Bu yolla biliklərin təkrar edilməsini və möhkəmləndirilməsini, nəzəri biliklərin dərinləşdirilməsini, genişləndirilməsini, konkretləşdirilməsini və sistemləşdirilməsini təmin etmək;

II.Yaradıcı təfəkkürü və idrak motivlərini inkişaf etdirmək, bilikləri tətbiq etməyi öyrətmək, problem və məsələləri yaradıcılıqla həll etmək, öz mülahizələrini, baxışlarını, mövqelərini, yanaşma tərzlərini əsaslandırmaq bacarığını formalaşdırmaq;

III.Tələbənin müstəqil təlim fəaliyyəti prosesində yol verdiyi səhvlərin aradan qaldırılması üçün nəzarət və korreksiyanı həyata keçirilmək;

IV.Müəllim - tələbə münasibətlərinin formalaşması, müəllimlə tələbə arasında əməkdaşlığın yaranması üçün pedaqoji kommunikasiyanın reallaşması nəticəsində mümkündür.

Qabaqcıl pedaqoji təcrübənin öyrənilməsi və nəzəri materialların təhlil nəticəsində seminar məşğələlərinin aşağıdakı mərhələlər üzrə qurulması qarşıya qoyulan vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün məqsəduyğundur: I mərhələdə müəllim tələbələrdə motivasiya yaradır, məşğələnin mövzusu, keçirilmə texnologiyası haqqında məlumat verir, tələbələrin vəzifələrini izah edir. II mərhələdə yaradıcı tapşırıqlar vasitəsi ilə tələbələrin müstəqil fəaliyyətini (həm fərdi, həm də qrupla) təşkil edir. Yaradıcı tapşırıqlar tələbələrdə həm müstəqil fəaliyyət sərişələrinin formalaşmasına, həm də

onun yaradıcılıq keyfiyyətlərinin inkişafına istiqamətlənməlidir. III mərhələ müəllimin tələbənin fəaliyyətinə rəhbərliyi özündə ehtiva edir. Seminar məşğələsi gedişi ərzində müəllim tələbələrə dialoqa girir və müzakirə təşkil edir, problem situasiya yaradır, tələbəni problemin həlli yoluna istiqamətlədirir, verdiyi tapşırığın icrasını yoxlayır, səhvləri göstərir, yeni tapşırıq verir, qrupdaxili münasibətləri tənzimləyir və s. IV mərhələ: Bu mərhələdə müəllim tələbələrin fəaliyyətini qiymətləndirir.

Açar sözlər: seminar məşğələsi, tələbə müstəqil fəaliyyəti, məqsəd, vəzifə, mərhələ.

DISTANCE LEARNING AND INFORMATICS IN EDUCATION

Bekzod Bakhodirovich OCHILOV

Head of Digital technologies department
University of Information technologies and management
Uzbekistan, KARSHI
6099060@mail.ru

Distance learning is an opportunity to study individually, regardless of place and time, using case studies, TV and network technologies. Doctor of Economic Sciences, Professor Orlova E.R. in a scientific article highlights the problems inherent in the current state of distance technologies (DL) in education: the introduction of DL in education; diesel fuel quality and subsidies; notifying students about the availability of distance learning courses; lack of training systems for the use of information technology. The opportunity to get an education for people who live far from the nearest educational institution; a large selection of educational institutions; accelerated education, in connection with which there is a saving of money and time; individual curriculum for each student; independent choice of the sequence of studying subjects; the knowledge assessment system does not depend on teachers; access to educational materials in electronic form. Also, the author divides distance learning into the following generations: traditional form of education; availability of the Internet in educational institutions, as well as the possibility of distance learning; development of electronic, mobile and ubiquitous learning technologies. The author claims it is impossible to distance yourself from distance learning. Further development in the modern world is not feasible without the use of distance learning methods, despite any pressure. Education in remote regions is currently in high demand. Means of organizing distance learning Zhdanova E.M. and Zhdanov E.P. in a scientific article gave examples of learning management systems, and also listed the main functionality of e-learning tools. Examples of Learning Management Systems (LMS) (Freeware: ATutor, Claroline, Dokeos, LAMS, Moodle, OLAT, OpenACS, Sakai, ECOLE. Examples of commercial platforms: eLearning Server, Learn eXact, WebTutor, Prometheus, Associate Professor, RedClass and etc.). The main functionality of e-learning tools: the presence of a platform for hosting e-learning, which gives the student a more effective study of the material, and the teacher - the ability to control the passage of training programs and reporting; registration of users and control of access to system content; introduction of new components of the educational process; providing users with general courses and reporting. The most popular learning environment among freely distributed learning management systems is Moodle, which is designed for distance learning. The popularity of this environment is due to the fact that work experience is widely discussed by users on the Internet. Among commercial information systems, the Hyper Method company with its eLearning Server software product has a great experience in implementation and use in higher education institutions. A priority for higher education institutions is free software that allows you to organize the learning process remotely. One such solution is the modular object-oriented dynamic learning environment MOODLE. The software allows the teacher to create training courses, lectures, tests, practical and lecture materials, etc. for the successful organization of interaction between the teacher and his students.

Key words: distance learning, moodle, informatics, IT, education, 3D system.

REPRESENTATION OF REALIAS IN COMPARATIVE LINGUISTICS IN AZERBAIJANI AND UZBEK LANGUAGES

Umida Ural kizi MAKHMUDOVA

Department of English language and literature
Faculty of English philology, Assoc.Prof. Dr.
Karshi State University
Uzbekistan, KARSHI
umidamahmudova1010@gmail.com

Introduction. The Uzbek and Azerbaijani nations have many common historical, geographical, as well as cultural and religious features. These common features unite Uzbeks and Azerbaijan in many ways. Many words of reality are understood in the same way in both countries. Many examples can be given from literature, people's life, music to reality. Holidays and warm, essentially religious in nature, from which it is possible to point to Eid al-Adha and similar religious ceremonies. The history of Azerbaijan and Uzbeks goes back to very ancient times. In everyday life, in the lifestyle of Azerbaijanis and Uzbeks, as well as in its history, many traditions and rituals related to the ideology of different periods have been expressed. One of the interesting folk traditions of both countries is the Navruz holiday (in translation - "new day") - a holiday of spring, joy, pleasure, renewal of nature. Many traditions and customs are associated with the Nowruz holiday, which are understood as the reality of Nowruz. You can use the "Dictionary of the Azerbaijani and Uzbek languages" for a more detailed review and acquaintance with the similarities between the Azerbaijani and Uzbek languages. In the dictionary articles, you can find a number of similar facts of the Azerbaijani and Uzbek languages, as well as words, phrases, expressions containing well-known names, objects, events, traditions, events, persons, literary works. Employees of the Nizomiy Institute of Linguistics of the Azerbaijan National Academy of Sciences and the Academy of Sciences of Uzbekistan, scientists of both countries took an active part in the implementation of this project. The dictionary includes a total of more than 23 thousand words and phrases, transcriptions used in both languages. Samir Abbasov, director of the Heydar Aliyev Azerbaijan Cultural Center in Uzbekistan, the head of the project, wrote a foreword to the dictionary. Like the Azerbaijani language, the Uzbek language belongs to the Oghuz and Qarluq language group of Turkic languages. The main goal of publishing a common dictionary is to create a kind of bridge between these languages. "Azerbaijan-Uzbek and Uzbek-Azerbaijani dictionary" makes an important contribution to the development of cultural, scientific and literary relations between the two brotherly nations.

Realias, cultural background knowledge and similar words cannot be understood without linguistic and cultural knowledge of Azerbaijani and Uzbek languages and their culture. The importance and importance of such words is confirmed by the language itself: they can form phraseological units, metaphors and similes; access to proverbs and sayings; explained by naming new objects and events. For Azerbaijanis and Uzbeks, such words and expressions can serve as signs or symbols of important events and events of history and culture.

In comparative linguistics and cultures around the world, it is clear that there are compatible and incompatible elements. Language, which is a component of cultures, generally refers to incompatible elements. The more specific the compared languages are, the less cultural connections they have in their history, the more they have almost no points of contact, the more they differ in terms of a common element. Incongruent elements include, first of all, objects that are not defined by an equivalent vocabulary and connotations that are specific to words in one language and that are absent or different from words in another language. But there are words that have the same usage in different languages. The term "reality" refers only to the names of objects of material

culture, historical facts, state institutions, names of national and folklore heroes, mythological creatures, etc., characteristic of certain nations and peoples.

Research methodology. When comparing languages, the words denoting these events are among non-equivalent words. The concept of non-equivalent is understood as words that serve to express concepts that do not exist in another culture and, as a rule, cannot be translated by one word into another language, and have no equivalent outside the language to which they belong. Translators, as a rule, have to resort to long descriptions or suggest their own neologisms. Non-equivalent vocabulary is relatively easy to identify when comparing languages, because it most clearly shows the specificity of the division of reality in a given language and the specificity of its culture. If the non-equivalent dictionary includes not only the signs of reality in linguistics and the translation of everyday life, but also the names of the features of the state-political system, various spheres of national production and cultural life, then the number and volume of realities in each vernacular language is very large. [1. p 15] On the other hand, reality can have a common usage in different countries and societies.

Conclusion. The object of comparative linguistics and regional studies is, first of all, the denotative and connotative facts of national culture expressed through common nouns and onomastic vocabulary. Denotative realities most clearly show the national identity of cultures. They can be considered elementary units of comparative linguistics and regional studies, and non-equivalent vocabulary work should be presented at all levels of education. A serious challenge in comparative linguistics and regional studies is the choice of words with a national-cultural meaning. The most common words that are objectively synonymous can have additional meanings due to national and cultural factors. They are related to traditions, folklore, other cultural traditions of the people - the mother tongue. It is these additional semantic nuances, which are the result of the national "worldview" or the cultural and historical development of the people - that are of interest to native language linguistics and regional studies. After all, the object of comparison, as we see, is the entire culture of the language being studied, as opposed to the culture of the native language. It seems that the task of comparative linguistics and regional studies becomes easier when the national identity of the addressee is known. At the same time, many unsolved problems immediately appear: there is no description of cultures that meet the needs of linguistics and regional studies, the basic knowledge of the carriers of the compared cultures is not defined and described, comparative linguistics still does not meet the requirements. comparative linguistics and regional studies, language units are the carriers of regional information, and with rare exceptions, the general range of comparable languages is not distinguished, there is an urgent need for linguistic-cultural dictionaries of a particularly comparative nature. Since comparative linguistics and regional studies are based on the comparison of linguistic units and first of all comparative semasiology, its development requires a large-scale field of research, first of all, contrastive semasiology.

Key words: *realia, comparative linguistics, culture.*

References:

1. Bragina, A. A. Leksika jazyka i kul'tura strany v lingvostra- novedcheskom aspekte [Tekst] / A. A. Bragina. – M. : Rus. jaz., 1981.
2. Golandam A. K. CULTURAL AND HISTORICAL SIMILARITIES OF THE LANGUAGE REALITIES OF AZERBAIJAN AND IRAN - Lingua mobilis № 7 (33), 2011.
3. Verewagin, E. M. Lingvostranovedcheskaja teorija slova [Tekst] / E. M. Verewagin, V. G. Kostomarov. – M. : Rus. jaz., 1980.
4. Tomahin, G. D. Fonovye znaniya kak osnovnoj predmet lingvostranovedeniya [Tekst] / G. D. Tomahin. – M. : In. jaz. v shk., 1980.
5. Tomahin, G. D. Realii – amerikanizmy (posobie po stranovedeniju) : ucheb. posobie dlja in-tov i fak. inostr. jaz. [Tekst] / G. D. Tomahin. – M. : Vyssh. shk., 1988.
6. <https://uza.uz/uz/posts/yangi-lu-at-nashrdan-chi-di-15-08-2019>.

THE PROBLEM OF TRAINING FOREIGN TEACHERS

Muxabbat Ikramovna TURSUNOVA

Tashkent State Pedagogical University,
basic doctoral student of the 2nd year
Uzbekistan, TASHKENT
aziza160701@gmail.com

Relevance of the topic. The modern world has become global and connected, and education is a key component of this global dynamic. The problem of training foreign teachers is becoming increasingly relevant in the light of migration, intercultural exchange and the expansion of international educational ties. Foreign teachers face unique challenges such as language barriers, cultural differences and the need to adapt to new educational environments. The preparation of effective foreign teachers requires not only knowledge of the content aspects of education, but also a deep understanding of local culture, values and pedagogical methods. Integrating the sciences and philosophy into the training of foreign teachers can provide them not only with the tools to teach effectively, but also enrich their cultural understanding and ability to adapt to diverse learning environments. An integrated approach can help create pedagogical leaders who are able to work effectively with diverse students and make valuable contributions to global education.

Methods and methodology. Qualitative interviews and surveys: Conducting interviews with foreign teachers and students will help identify their needs, concerns and expectations regarding the integration of science and philosophy. Qualitative research will also deepen the understanding of cultural and pedagogical aspects.

Empirical research: Conducting empirical research, such as classroom observations, student surveys, and analysis of teaching materials, can provide concrete data on how the integration of science and philosophy affects the learning process and the success of international teachers.

Focus Groups and Discussions: Organizing focus groups with international teachers and students can promote an open exchange of opinions and ideas about the application of the integration of sciences and philosophy in educational practice.

The choice of methods depends on the objectives and the specific situation of the study. Combining different methods can provide a more complete and deeper understanding of the problem and ways to solve it.

Conclusions and recommendations. Intercultural education becomes more valuable: Integrating science and philosophy into the training of foreign teachers helps them better understand local values, ethics and cultural aspects, which contributes to more effective learning and adaptation to the new environment. Improving professional practice: International teachers educated in the integration of sciences and philosophy often demonstrate more flexible and creative teaching, the use of innovative methods and the ability to adapt to changing educational requirements.

Recommendations: Integrated courses: The development of special courses and programs that combine scientific and philosophical aspects can contribute to a deeper understanding of the educational material and stimulate interest in learning. Supporting Cultural Awareness: The inclusion of modules on cultural aspects and intercultural exchange will help international teachers successfully interact with diverse groups of students.

Interdisciplinary Collaboration: Promoting collaboration between different faculties and disciplines contributes to the creation of integrated curricula and knowledge synergy.

Key words: training, foreign teachers.

THE POWER OF PROFESSIONAL CREATIVE COMPETENCE: NURTURING FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS

Iroda Baxodirovna UTAEVA

Tashkent State Pedagogical University

PhD, first-year DSc student at

Uzbekistan, TASHKENT

utaevairoda1988@gmail.com

Relevance of the Topic

The topic of "Professional Creative Competence of Future Foreign Language Teachers" holds immense significance in today's rapidly evolving educational landscape. As societies become more interconnected and diverse, the role of language educators has transformed beyond conventional instruction. In this context, the concept of professional creative competence emerges as a vital consideration. The demand for educators who can adapt, innovate, and bridge the gap between language and culture is evident. Developing professional creative competence among future language teachers has the power to transform language instruction from a traditional, one-dimensional approach to a dynamic, culturally enriched, and technologically integrated experience. In this context, addressing the topic becomes crucial to equipping educators with the tools they need to prepare students for success in an interconnected world.

Methods and Methodology

The study "Professional Creative Competence of Future Foreign Language Teachers" employed a comprehensive range of research methods to explore and analyze the multifaceted nature of this competence within the context of modern language education.

Literature Review: A thorough examination of existing literature in the fields of education, language pedagogy, and innovative teaching methodologies provided a foundational understanding of the concept of professional creative competence.

Observation and Analysis: Classroom observations, both physical and virtual, allowed researchers to observe firsthand how educators integrate creative teaching methods into their language instruction. This approach provided valuable insights into the practical implementation of professional creative competence.

Comparative Analysis: A comparative analysis of traditional language instruction methods versus those incorporating professional creative competence was conducted. This method revealed the benefits and potential of innovative approaches to language teaching.

Findings and Recommendations:

Language education that integrates professional creative competence promotes cultural sensitivity, enabling students to communicate across cultural boundaries with respect and understanding. Students taught by educators with this competence exhibited a stronger inclination toward continuous language learning beyond the classroom, attributing this motivation to the engaging and innovative methods employed. Based on these findings, several recommendations emerge:

Institutions should prioritize comprehensive training programs that equip future language educators with the skills and knowledge needed to develop professional creative competence. Language curricula should incorporate innovative teaching methodologies and emphasize the integration of culture and technology to promote engagement and effective learning.

Key words: the power of professional, creative competence, foreign language teachers

NECƏ DANIŞAQ Kİ, UŞAQLARDA ÖYRƏNMƏYƏ MARAQ OYADAQ

Təranə SADIQZADƏ

Hədəf STEAM Liseyi,
İbtidai sinif rus bölməsi kafedrasının müdiri,
Azərbaycan, BAKI
tsadiqzadeh@mail.ru

“Uşaq valideyn və müəllimlərin ona münasibətini onunla necə danışdıqlarına görə müəyyən edir. Böyüklərin sözləri uşağın özünü qiymətləndirməsinə və mənəviyyətinə təsir edir. Uşağın taleyini əsasən böyüklərin davranışı müəyyənləşdirir.”

Haim Ginott

Bu günün aktual mövzularından biri valideyn-uşaq, müəllim-şagird münasibətlərinin düzgün qurulmasıdır. Bu yaxınlarda müəllifləri dünyaca məşhur mütəxəssislər A. Faber və E. Mazlişin kitabını oxudum. Onlar böyüklər və uşaqlar arasında ünsiyyət üzrə ekspertdirlər və bu səpkidə bir neçə kitab yazmışlar. Oxuduqca təcrübədən keçirdiyim bir çox yanaşmaların onların fikirləri ilə oxşar olduğunu gördüm. Düşünürəm hər birimizin beynəlxalq təcrübələrə əsaslanan metodlara, praktik çalışmalara ehtiyacı var. Qərara gəldim ki, bu kitablardan və təcrübəmdən yararlanaraq təlim və seminarlar üçün təqdimatlar hazırlayım. Bu təlimlərə valideyn və müəllimləri cəlb etmək, onları maarifləndirmək məqsəduyğundur.

Əlbəttə, uşağın tərbiyəsi ilk növbədə ailəsindən başlayır. Sonra bağça, məktəb, bir sözlə uşağın həyatında, inkişafında ətrafının rolu böyükdür. Valideyn olmaq elə də asan deyil. Bəzən uşaqların davranışları qarşısında çıxılmaz vəziyyətdə qalırıq. Məsələn, uşaq aqressiyası və onun müxtəlif səbəbləri:

- yığılmış emosional stress;
- incikliyi sözlə ifadə edə bilməmək;
- diqqətdən kənar qalmaq;
- başqasının oyuncağını almaq istəyi;
- yaşdılarına güc göstərmək və sair.

Bəs nə etmək olar? Qarşılıqlı anlaşmanı necə əldə edə bilərik? Uşaqlarla daha effektiv necə ünsiyyət qurmaq olar? İndiki dövrdə valideyn və müəllimlərə necə kömək etmək olar ki, uşaqlarla düzgün ünsiyyət qurmağı öyrənsinlər? Onları necə inandırmaq olar ki, bir neçə sadə bacarığın mənimsənilməsi uşaqlarla münasibətlərinin tamamilə fərqli olmasına gətirib çıxara bilər?

Etiraf edək ki, bir çoxumuz öz keçmişimizin məhsuluyuq. Valideynlərimizin və müəllimlərimizin bizimlə danışdıqları kimi biz də uşaqlarla davranırıq. Çoxdan formalaşmış danışıq tərzini dəyişmək elə də asan deyil. Stress, depressiya və hətta yorğun vəziyyətdə belə bunu etmək xüsusilə çətinidir. Problem ondadır ki, bəzi valideynlər adətən övladlarının hisslərini başa düşməzlər. Gəlin bir dialoqa nəzər salaq:

Uşaq: Ana, bura istidir.

Ana: Yox, soyuqdur. Jaketini çıxarma.

Uşaq: Mən çıxarmaq istəyirəm.

Ana: “Jaketini çıxarma!” dedim.

Uşaq: Yox, mənə istidir!

Nə baş verdi? Dialoqun mübahisəyə çevrilməsi ilə yanaşı, ana dönə-dönə uşağa öz hisslərinə inanmamağa, əvəzində isə onun hisslərinə güvənməməyə çağırır. Bir anlıq özümü uşağın yerinə qoyub düşünürəm, əgər həqiqətən də mənə isti olsaydı hansı hissləri keçirərdim? Nəticədə biz iki fərqli hissləri olan iki fərqli insanıq. Heç birimizi haqlı və ya haqsız hesab etmək olmaz. Hər birimiz nə hiss ediriksə onu da söyləyirik.

Bəs necə danışaq, hansı sözləri seçək? Birinci növbədə onları fərd olaraq görməyi bacarmalıyıq və hisslərini qəbul etməliyik. Hissləri daim inkar etmək uşağı çaşdırır və qəzəbləndirir bilər. Bu onlara hisslərini başa düşməməyi və özünə güvənməməyi öyrədir. Uşaqların hissləri və davranışları arasında birbaşa əlaqə var. Onlar yaxşı hisslər keçirəndə düzgün davranış nümayiş etdirirlər. Buna nail olmaq üçün onlara necə kömək etmək olar? Sadəcə onların hiss etdiklərini başa düşmək və qəbul etmək lazımdır. Onda belə çıxır ki, uşaq nə deyirsə o da olmalıdır? Əslində bu belə deyil, biz dinləməliyik ki, sonra qarşılıqlı əlaqə yarada bilək və onları özümüzə uzaqlaşdırmayaq. Uşaq da öz növbəsində hisslərini təsvir edib anlaya bilsin. Danışmaq və dinləmək ünsiyyətdə prioritet məsələdir, xüsusilə uşaqlarla ünsiyyətdə daha vacibdir. Çünki, bu birbaşa onların gələcəyinə və mənəviyyətinə təsir edir. Uşaqların hisslərini qəbul etməklə ona kömək etmiş oluruq. Beləliklə, o, həqiqəti görə biləcək və öz hisslərini idarə etməyi öyrənəcək.

Oxumaq istəyinə mane olan hissləri necə idarə etmək olar? Bu məqsədlə valideyn və müəllimlər birgə fəaliyyət göstərməlidirlər. Onlar uşaqlarla ünsiyyət zamanı seçdikləri sözlərin çox önəmli olduğunu bilməlidirlər. Belə ki, həmin sözlər onları:

- ruhdan sala və ya ruhlandırır;
- münaqişə yarada və yaxud qarşılıqlı əlaqəyə sövq edər;
- düşüncə qabiliyyətini azalda və ya öyrənməyə istək yarada bilər.

Uşaqlara cəza verməklə, qadağa qoymaqla, təhdid etməklə, kinayəli sözlər deməklə öyrənməyə cəlb etmək çətin və bunlar faydasız tərbiyə üsullarıdır. Bu uşaqların etdikləri hərəkətlərinə görə təəssüflənmək əvəzinə intiqam axtarışında olmalarına səbəb olur. Amerikalı psixoloq Haim Ginott cəza haqqında deyirdi: “Cəza qəbul edilməz davranışı aradan qaldırır, sadəcə uşaq öz “cinayətində” daha diqqətli olur. O, izi itirməyi öyrənir və onu tutmaq çətinləşir. Uşaq cəzalandırıldıqda daha dürüst və məsuliyyətli deyil, daha ehtiyatlı olmağa qərar verir”.

Beləliklə, bu təlimdə əks olunan strategiyalar, cəzaya alternativ yollar sizin köməyinizə çatacaq. Bu sizə sınaqdan keçirmək və yeni üsulları tətbiq etmək imkanı verəcək ki, onlar həyatınızın bir hissəsinə çevrilsin. Mövcud bacarıqları xatırlamaq və təkmilləşdirmək, əvvəllər əldə edilmiş bilikləri yeniləmək istəyənlərə kömək edəcəkdir. Bundan əlavə siz bunu yaxınlarınızla bölüşə və müzakirə edə bilərsiniz. Həmçinin öyrənmə prosesində istənilən qəlbə yol tapacaq münasibət və sözlərdən konkret nümunələr təqdim ediləcək. Elə emosional mühit yaratmaq olar ki, uşaqlar yeni və onlara tanış olmayan hər şeyi qəbul etməkdən çəkinməsin. Təkmilləşmiş müxtəlif metodlar nəticəsində uşaqlar özlərini dərk etsinlər, gələcəkdə hansı yolu seçəcəklərini müəyyən edə bilsinlər. İstənilən vəziyyətdə doğru yolu seçə bilsinlər. Buradakı fikirlər gənc nəsli ruhlandırmağa və doğru yola yönəltməyə kömək edəcəkdir.

Buna nail olmaq üçün isə müxtəlif metod, praktik tapşırıqlarla zəngin olan təlimdən yararlanmaq olar. Ümid edirəm ki, lakonik məsləhətlər, komikslərlə verilmiş illüstrasiyalar, real həyat nümunələri və sadə tapşırıqlar sizə həyatın ən çətin, vacib işlərindən birinin öhdəsindən gəlməyə kömək edəcək.

Bunu da unutmayaq ki, biz müəllimlərin məqsədi şagirdlərə yalnız faktlar və məlumatlar vermək deyil. Əgər şagirdlərimizin insan kimi böyüməsini istəyiriksə, onda onların hisslərinə hörmət etməli və etiraf etməliyik. Şagirdlərimizin mənəviyyətini dəyərləndiririksə, o zaman onların mənəviyyətinə xələl gətirməyən təlim metodları tətbiq etməliyik. Əgər şagirdlərimizin özlərinə və başqalarına hörmət etməsini istəyiriksə, əvvəlcə onlara hörmət etməyə başlamalıyıq. Onların

hisslərinə hörmət etməsək, bunu edə bilmərik. Təlimdə yer alan tövsiyələr və dialoqlar müəllimlərin işini asanlaşdıracaq, “çətin”, “idarəolunmaz” uşaqların tərbiyəsində yaxşı nəticə əldə etməyə kömək edəcəkdir. Və bəlkə də müasir məktəbdə mövcud olan təhsil sisteminə tamamilə yeni baxış imkanı verəcəkdir.

Açar sözlər: necə danışmaq, uşaq, valideyn, müəllimlər, öyrənmə, maraqlar.

AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYAT FƏNLƏRİNİN TƏDRİSİNDƏ FƏNLƏRƏRASI VƏ FƏNDAXİLİ İNTEQRASIYANIN REALLAŞDIRILMASI

Azadə QULİYEVA

Qarabağ Regional Təhsil İdarəsi,
33 sayılı Ağdam tam orta məktəb, müəllim,
Azərbaycan, BAKI
ORCID ID:0000-0003-3430-7636
azade.quliyeva.1961@mail.ru

Xülasə: Cəmiyyətin qlobal səviyyədə inkişafı tədris prosesi qarşısında XXI əsr bacarıqlarına uyğun tələblər qoyur. Müasir dövrdə Azərbaycan təhsilinin hərtərəfli inkişafı cəmiyyətin artan tələbatı ilə səsləşir. Bu inkişaf digər fənlərdə olduğu kimi, Azərbaycan dili və ədəbiyyat fənlərinin tədrisi üçün də geniş imkanlar yaradır. Bu gün Azərbaycan dili və ədəbiyyatın tədrisinin yüksək səviyyədə təşkilinin təmin edilməsi aktual məsələlərdəndir. Müasir ədəbi dilimizin zənginləşməsi tarixi inkişafı bərabər bir çox problemlərlə də üzleşir. Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərinin düzgün təşkili bu çətinliklərin aradan qaldırılmasında əhəmiyyətli rolə malikdir. Bu fənlərin tədrisində fənlərərası əlaqə, eləcə də fəndaxili inteqrativlik tədrisin keyfiyyətinin yaxşılaşmasına xidmət edir. Mövzulararası əlaqələr fəndaxili inteqrativliyi təmin edir. Bütün bölmələrdə mövzulararası əlaqə gözlənilir. Azərbaycan dili fənninin mükəmməl tədrisi şagirdlərdə şifahi və yazılı nitq bacarıqlarının formalaşmasını təmin edir. Ədəbiyyat fənninin mükəmməl tədrisi isə təhsiləlanların hərtərəfli şəxsiyyət kimi formalaşmasına, onlara milli-mənəvi dəyərlərin sevdirməsinə imkan yaradır. Tarixən dil və ədəbiyyatın əlaqəli inkişafına uyğun olaraq, tədris prosesində də bu fənlər sıx bağlıdır. Azərbaycan dilinin tədrisi ədəbiyyat fənninin məzmun xətləri ilə səsləşir. Bu fənnin tədrisi zamanı fənlərərası əlaqədə inteqrativliyin təmin olunması ən çox ədəbiyyat və tarix fənni ilə bağlıdır. Hər bir tarixi dövrdə dil faktlarının təzahürü ən çox ədəbi əsərlərdə əks olunur. Bu isə hər bir fənnin məzmun xətləri üzrə təlim nəticələrinin ümumi məqsədinə xidmət edir. Müxtəlif fənlərə inteqrasiyanın həyata keçirilməsi şagirdlərin maraq dünyasını genişləndirməklə onlarda təfəkkürün inkişafını təmin edir. Məntiqi təfəkkürün inkişafı tənqidi və yaradıcı təfəkkürün formalaşmasına zəmin yaradır. Mövzuların tədrisi məzmunun, dil qaydalarının, ədəbi normaların mənimsənilməsi ilə yanaşı, mühakimə bacarığının, rəbitəli nitq və yazı vərdişlərinin yaranmasına, inkişafına yönəlməlidir. Standartların reallaşdırılması və təlim nəticəsinə nail olmaq üçün müxtəlif metodlara, yeni təlim üsullarına, müasir texnologiyalara müraciət edilməsi tədrisin keyfiyyətini yüksəldir. Fənlərin tədrisi prosesində, eləcə də dərslənkənar məşğələlərdə, layihələr zamanı müxtəlif təhsil alətlərinin — veb2, veb3 alətlərin istifadəsi interaktivliyi və inteqrativliyi təmin etməklə XXI əsr öyrənmə tələblərinin ödənilməsinə, XXI əsr bacarıqlarının formalaşmasına və inkişafına imkan yaradır.

Açar sözlər: Azərbaycan dili, ədəbiyyat, inteqrasiya, tədris, interaktiv

IMPLEMENTATION OF INTER-DISCIPLINARY AND INTRA-DISCIPLINARY INTEGRATION IN THE TEACHING OF AZERBAIJAN LANGUAGE AND LITERATURE SUBJECTS

Azada GULIYEVA

Karabakh Regional Education Department, Azerbaijan,
Secondary School No. 33 of Aghdam, Teacher

Azerbaijan, BAKU

ORCID ID:0000-0003-3430-7636

azade.quliyeva.1961@mail.ru

Summary: The development of the society at the global level sets requirements for the 21st century skills in front of the educational process. In modern times, the comprehensive development of Azerbaijani education resonates with the growing demand of the society. This development, as in other subjects, creates ample opportunities for teaching the subjects of Azerbaijani language and literature. Today, ensuring the organization of the teaching of the Azerbaijani language and literature at a high level is one of the urgent issues. Enrichment of our modern literary language faces many problems along with historical development. Proper organization of Azerbaijani language and literature classes has an important role in overcoming these difficulties. In the teaching of these subjects, interdisciplinarity, as well as interdisciplinarity, serves to improve the quality of teaching. Cross-disciplinary connections ensure intra-disciplinary integrability. Interdisciplinary communication is expected in all sections. Excellent teaching of the subject of the Azerbaijani language ensures the formation of oral and written speech skills in students. The perfect teaching of the subject of literature enables students to be formed as a comprehensive personality and to instill in them national and moral values. Historically, in accordance with the related development of language and literature, these subjects are closely related in the teaching process. The teaching of the Azerbaijani language resonates with the content lines of the subject of literature. In the course of teaching this subject, the provision of interdisciplinary integration is mostly related to the subject of literature and history. In each historical period, the manifestation of language facts is mostly reflected in literary works. This serves the general purpose of the learning outcomes for the content lines of each subject. Implementation of integration into various subjects ensures the development of thinking in students by expanding the world of interest. The development of logical thinking lays the foundation for the formation of critical and creative thinking. In addition to mastering the content, language rules, and literary norms, the teaching of subjects should focus on the creation and development of judgment skills, communicative speech and writing habits. Applying various methods, new teaching methods, and modern technologies to realize standards and achieve learning results increases the quality of teaching. The use of various educational tools — web2, web3 tools — in the process of teaching subjects, as well as in extracurricular activities and projects, provides an opportunity to meet the demands of 21st century learning, to form and develop 21st century skills by providing interactivity and integration.

Key Words: Azerbaijani language, literature, integration, teaching, interactive

MƏKTƏBƏQƏDƏR UŞAQLARA İNGİLİS DİLİNİ ÖYRƏTMƏK ÜSULLARI

Günay SÜLEYMANOVA

Bakı Slavyan Universiteti,
İngilis Filologiyası kafedrasını müəllim,
Azərbaycan, BAKI
gunayenglish@gmail.com

Psixoloqlar və pedaqoqlar məktəbəqədər yaşın xarici dilin ilkin mənimsənilməsi üçün ən yaxşı dövr olduğunu deyirlər. Məhz bu yaşda uşaqlarda təbii maraq, səslərin qavranılmasına həssaslıq, təqlid və təqlidə meyl, dil materialının tez və asan mənimsənilməsi xarakterikdir. Xarici dil öyrənmək uşağın təfəkkürünü, yaddaşını, diqqətini, təxəyyülünü inkişaf etdirir, ümumi nitq inkişafını yaxşılaşdırır. Xarici dillə tanış olan uşaq ətrafındakı dünya haqqında bilikləri genişləndirir, digər insanlarla ünsiyyət təcrübəsi qazanır – onun sosiallaşması prosesi baş verir.

Son illərdə daha geniş vüsət alan, əlçatan və rəngarəngləşən məktəbəqədər yaşlı uşaqların xarici dilin öyrənilməsi ümumi təhsil sistemində xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Ümumilikdə, məktəbəqədər təhsil siteminin yenidən qurulması ilə əlaqədar belə təhsilin təşkili üçün qanunvericilik bazası əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmişdir. Dünyada toplanmış təcrübəni nəzərə alaraq ikidillilik probleminə yeni tərzdə yanaşmaq imkanı yarandı.

Cəmiyyətdə formalaşmış ehtiyaclar təhsilin məqsəd və vəzifələrinin müxtəlif normativ sənədlərdə öz əksini tapır, burada hədəf dildə uşaqlarda ünsiyyət bacarıqlarının inkişafı prioritet kimi önə çəkilir.

Xarici dilin erkən öyrənilməsi təhsildə prioritet sahələrdən biridir. Bir çox metodistlər və təcrübəçi müəllimlər belə qənaətə gəlirlər ki, xarici dilin tədrisinə ən əlverişli hesab olunan məktəbəqədər dövrdən başlamaq daha məqsədəuyğundur. Bir çox valideynlərinin uşaqları xarici dil öyrənmələrinə mümkün qədər tez başlamaq cəhdləri, bir çox hallarda dil biliklərinin öz səviyyəsindən narazı olması ilə izah olunur. Uzun illər öyrənilən dildə ünsiyyət qura bilməmək də qismən öyrənməyə gec başlaması ilə əlaqələndirilir. Buna görə də, uşaqlarını məktəbəqədər yaşda xarici dil öyrənməyə göndərən böyükler, uşaqlarının həqiqətən bu dildə ünsiyyət qura bilməsini gözləyirlər. Bununla belə, təcrübə göstərir ki, uşaq bağçasında bir neçə il təhsil aldıqdan sonra uşaqlar hələ də ünsiyyət prosesində dildən istifadə etməkdə əhəmiyyətli çətinliklər yaşayırlar və çox vaxt bu vəzifənin öhdəsindən gəlmirlər. Buna görə də tədqiqat işinin aktualığı ikinci dildə ünsiyyətin inkişafı metodologiyasının yaş və sosial-mədəni adekvatlıq və fəaliyyət istiqaməti keyfiyyətlərinə cavab verən psixoloji əsasların yaradılmasından ibarətdir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlara ingilis dilini öyrənməyin, ən effektiv nəticə əldə etməyin xüsusiyyətlərini öyrətməyə əsaslandırılır. Məktəbəqədər təhsil proqramı ikinci dilə yiyələnməkdə məktəbəqədər yaşın üstünlüyündən bəhs edir. Xarici dilin erkən öyrənilməsi məktəbəqədər uşağın şəxsiyyətinin inkişafına müsbət təsir göstərir, həmçinin uşaqlarda xarici dilə maraq aşılamaq məqsədi daşıyır.

Belə bir tədqiqatın aktualığı məktəbəqədər uşaqlarda kommunikativ şəraiti nəzərə alınmaqla başqa dildə ünsiyyət qurmaq və nitq davranışlarını qurmaq bacarığının inkişafının vacibliyi ilə müəyyən edilir.

Tədqiqat işi prosesində aşağıdakı metodlardan istifadə edilmişdir: elmi ədəbiyyatın təhlili, ümumiləşdirilməsi və təsviri, müqayisə, təsnifat və modelləşdirmə. Məqalədə, ilk növbədə, nəzəri təhlil metodundan istifadə etməklə proqramda, təlim vəsaitlərində, pedaqoji ədəbiyyatda problemin qoyuluşu təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: məktəbəqədər uşaqlar, ingilis dilini öyrətmək, üsullar.

ELMI-PUBLISISTİK MƏTNLƏRİN TƏRCÜMƏ PRİNSİPLƏRİ

Samirə HACIYEVA

Bakı Slavyan Universiteti,
baş müəllim
Azərbaycan, BAKI
samire_65@mail.ru

Tərcümə sənəti mədəniyyətlərin, dillərin tərəqqisində, zənginləşməsində mühüm amillərdən biridir. Bu gün tərcümə ölkələri, xalqları, cəmiyyətləri, onların iqtisadi, mədəni, sosial həyatlarını bir-birinə yaxınlaşdırır, ünsiyyət vasitəsi funksiyasını daşıyır. Dünyada hər bir elm sahəsində ciddi araşdırmalar, tədqiqatlar aparılır, əldə edilən nailiyyətlər ölkələr və dövlətlər arasında əlaqələrin, müxtəlif dillərdə danışan xalqlar və ölkələr arasında münasibətlərin genişlənməsinə və inkişafına təkan verir.

Tərcümə fəaliyyətinə tələbat artır və aktuallaşır. “Tərcümə” fəaliyyəti sənəti nəzəri və praktik cəhətdən araşdırılır və tədqiq edilir. Elmi-publisistik mətnlərin tərcüməsi müasir həyatın əksər sahələrini əhatə etdiyi üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Hər bir dildə elmi-publisistik mətnlər qəzet və jurnallarda yazılmış mətnlər, elmi, ictimai, siyasi xəbər mətnlərini, oçerkləri, müxtəlif növ məqalələri, eləcə də televiziya, radioda istifadə edilən materialları (siyasi, iqtisadi, mədəni və s.) əhatə edir. Tərcümə fəaliyyəti dillərin qarşılıqlı öyrənilməsinə, onların müqayisə edilməsinə, fərqli və ya oxşar cəhətlərin, elementlərin aydınlaşdırılmasına şərait yaradır.

Azərbaycan və rus dilləri ayrı-ayrı dil ailələrinə aid olsalar da, onlar arasında müəyyən ekvivalentlik, müvafiq fikir və mülahizələri müşahidə etmək mümkündür. Hər iki dildə mövcud olan atalar sözləri, məsəllər, idiomlar və frazeoloji birləşmələr araşdırıldıqda hər iki dil daşıyıcılarının oxşar fikir, mülahizə və təxəyyülə malik olduğunu müşahidə edə bilirik. Azərbaycan və rus dilləri, fonetik, leksik, qrammatik, sintaktik istiqamətlərdə tədqiq olunur, onlar arasında oxşar və fərqli cəhətlər araşdırılır. Azərbaycan və rus dillərinin müxtəlif istiqamətlərdə araşdırılması elmi-publisistik mətnlərin tərcüməsi ilə əlaqədar olan problemlərin həll edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Elmi-publisistik mətnlərin düzgün, təhrif edilmədən, adekvat tərcümə edilməsi, müasir informasiya bolluğu dövründə çox aktual və vacibdir. Məqalədə elmi-publisistik üslub mətnlər, bu üslubda istifadə edilən dil vahidləri, onların tərcümə metodları, prinsipləri və s. haqqında ətraflı məlumat, təhlil və izahlar əks olunmuşdur. Əsas obyekt Azərbaycan və rus dillərində elmi-publisistik mətnlərdir. Məqalədə hər iki dildə mövcud olan lüğət fondu, elmi-publisistik mətnlər, qaynaq kimi istifadə edilmişdir. Məqalədə əsas məqsədi elmi-publisistik mətnlərin, üslubun araşdırılması, onların növlərinin öyrənilməsi, tərcümə zamanı yaranan çətinliklərin həll edilməsi üsullarının, metodlarının izah edilməsindən ibarətdir. Bundan əlavə məqsədimiz elmi-publisistik mətnlərdə istifadə edilən dil vahidlərinin, terminlərin, ekvivalentsiz leksikanın xüsusiyyətlərini izah etmək, tərcümə zamanı səhvlərə səbəb olan amilləri, üzə çıxarmaqdan ibarətdir. Məqsədimizi reallaşdırmaq üçün qarşıya qoyulan vəzifələr aşağıdakılardır.

- Ədəbi dildə istifadə edilən üslublar haqqında ümumi təsəvvür yaratmaq;
- Elmi-publisistik üslubda mətnlərin növlərini araşdırmaq, elmi publisistik məqalə, oçerk, felyeton və eləcə də qəze və jurnallarda istifadə edilən terminlər, frazeoloji birləşmələr, ekvivalentsiz leksikanın yeri və rolu haqqında təsəvvür yaratmaq;
- Azərbaycan və rus dillərində elmi-publisistik mətnlərin müasir həyatımızın bir çox sahəsini əhatə etdiyini nəzərə alaraq onların tərcümə prinsiplərini və metodlarını araşdırmaq; tərcümə zamanı yaranan çətinlikləri aradan qaldırılması yollarını izah etmək.

Leksik-semantik tipoloji metoddan istifadə edərək elmi-publisistik mətnlərin növlərini, onların tərcümə yollarını müəyyənləşdirməyə nail olmuşuq. Elmi-publisistik mətnlərin struktur

xüsusiyyətləri tipoloji metodla tədqiq edilmişdir. Məqalədə Azərbaycan, rus və eləcə də, ingilis dilində olan fikir və mülahizələrə əsaslanaraq aparılmış, istinadlar edilmiş, bir çox dəyərli dilçilərin, tərcümə nəzəriyyəsi və fəaliyyəti ilə məşğul olan mütəxəssislərin əldə etdikləri nəticə, dəlil və sübutları əks etdirmişdir. Məqalənin elmi yeniliyi elmi-publisistik mətnlərin növlərini, quruluşunu, tərcümə yollarının, metod və prinsiplərinin araşdırmaya cəlb olunmasıdır. Azərbaycan və rus dillərində elmi-publisistik mətnlərin tədqiq edilməsi, tərcüməsi, bu istiqamətdə iki dil arasında oxşar və fərqli cəhətlərin öyrənilməsi zamanı əldə edilmiş nəticələr tədqiqat işimizin elmi yenilikləri sırasına daxildir.

Bildiyimiz kimi, elmi-publisistik mətnlər bu gün həyatımızın bir çox sahələrində istifadə edilir. Qəzet və jurnalların səhifələrində məqalələrdə, televiziya, radioda hər zaman elmi-publisistik materiallar, mətnlərin işlənməsini müşahidə edə bilərik. Məqalədə elmi-nəzəri təhlil, mülahizələr, mütəxəssislərin fikirləri haqqında məlumatlar, elmi-publisistik mətnlətin, materialların gələcəkdə daha geniş çərçivədə öyrənilməsi, araşdırılması üçün istifadə edilə bilər. Bununla yanaşı, elmi-publisistik mətnlərin tərcüməsi metodlarını, üsullarını öyrənənlər üçün məqaləmiz nəzəri vasitə, vəsait kimi istifadə edilə bilər. Elmi-publisistik mətnlərin araşdırılması və tərcüməsi ilə məşğul olan öyrəncilər məqaləmizdən yararlı bilərlər.

Açar sözlər: elmi-publisistik mətnlər, tərcümə prinsipləri.

AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ MİLLİ ÖZÜNÜDƏRK VƏ MİLLİ TƏFƏKKÜRÜN FORMALAŞMASI

Afaq ABDULLAYEVA

Qax şəhər T. İsmayılov adına 5№-li tam orta məktəbin
Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimi
Azərbaycan, QAX
afaq.sattar@gmail.com

Yaradıcı, milli ruhda gənclər tərbiyə etmək məktəb qarşısında duran mühüm vəzifələrdəndir. Müəllim şagirdin qabiliyyətini düzgün müəyyənləşdirməkdə, ona fərdi yanaşmaqda, inkişafına düzgün istiqamət verməkdə yardımçı rolunu oynayır.

Həyatda tutduğu mövqeyindən, təhsil səviyyəsindən, peşəsindən asılı olmayaraq, hamı öz ölkəsinin sadıq vətəndaşı olmalıdır. Vətən təəssübünün, vətəndaşlıq və dövlətçilik mövqeyinin üstün tutulması baxımından cəmiyyətdə hamıya eyni tələb mövcuddur.

Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimlərinin əsas vəzifələrindən biri şagirdlərdə milli özünüdərək hissini formalaşdırmaq və inkişaf etdirməkdir.

Azərbaycanın qədim tarixi, elmi, mədəniyyəti, ədəbiyyatı və incəsənəti, dövlətçilik ənənələri, tarixi şəxsiyyətləri, Azərbaycanın dövlət rəmzləri bu məsələnin uşaqlara aşılmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanın zəngin ana dili, flora-faunası, mədəniyyət abidələri, görkəmli tarixi və ədəbi şəxsiyyətləri, milli-mənəvi dəyərləri, xalqımızın mentaliteti uşaqlarda milli iftixar hissini, milli təfəkkürün inkişaf etdirilməsi üçün əvəzsiz mənbədir.

Bu gün hər bir azərbaycanlı bir əsr bundan əvvəl qurulan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin müsəlman Şərqiində ilk parlamentli respublika olması ilə, eləcə də bugünkü müstəqil Azərbaycanın qurucusu, ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Vətən və xalq qarşısında ölcüyəgəlməz misilsiz xidmətləri ilə, həmçinin parlaq zəfərlə başa çatan II Qarabağ müharibəsində müstəsna qəhrəmanlıq göstərən və bu yolda şəhid, qazi olmuş əsgərləri-mizlə, rəşadətli ordumuzun möhtəşəm tarixi qələbəsi ilə, dövlətimizin rəhbəri, Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin qətiyyətli göstərişinə əsasən işğaldan azad olunmuş bölgələrimizin bərpası və bununla da doğma torpaqlarımıza qayıdışın başlanması ilə fəxr edir.

Vətənpərvərlik duyğularını daha da qüvvətləndirmək üçün yaşadıkları məntəqənin tarix və coğrafiyasının, flora-faunasının, tarixi abidələrinin, özünəməxsus adət-ənənələrinin, tanınmış və nüfuzlu insanların həyat yolunun, folklor nümunələrinin şagirdlər tərəfindən öyrənilməsi təşkil edilir.

Milli qürur hissi hər birimizdə bütün duyğulardan üstün olmalı, hər bir kəsdə vətəndaşlıq hissi, Vətənin taleyi ilə yaşamaq hissi yüksək səviyyədə olmalıdır.

Açar sözlər: Azərbaycan, vətən, təhsil, dövlət, xalq, torpaq, dəyərlər, tarix, milli, özünüdərək.

ƏDƏBİYYATDA PSIXOLOGİZM - İNSAN VƏ CƏMİYYƏT PROBLEMİ

Tamam İSMAYILOVA

Bakı Dövlət Universiteti, doktorant

Qərbi Kaspi Universiteti, müəllim

Azərbaycan, BAKI

tomaismailova@gmail.com

Aktuallıq. Mövzunun aktuallığı məqalənin adından göründüyü kimi insan və cəmiyyət problemi kimi zəruridir. İnsan cəmiyyəti yeni və düzgün müstəviyə qoymaq istəyərkən bu mübarizə yolunda mənəvi dünyası sanki öz mənəvəsindən çıxır. Sonucda insan cəmiyyətlə üz-üzə qalıb əsl həqiqəti tanımış olur.

Ədəbiyyatda psixologizm daxili təsvirdir. Müxtəlif bədii vasitələrdən istifadə edərək qəhrəmanın dünyasını əks etdirir. Psixologiya kifayət qədər tamamlanmış, hissələrin, düşüncələrin, təcrübələrin ətraflı və dərin təsviri olaraq xüsusi bədii vasitədir. Psixologiyanın digər mühüm texnikası bədii təfərrüatdır- xarici detallar (portret, mənzərə, əşyalar dünyası) və daxili detallar yəni ruhi sarsıntılardan istifadə edilmişdir. Məsələn, portretin təfərrüatları-"solğun üz", "peşimanlıq ifadəsi", "qürur dolu baxışlar" mimika və jestlər, hiss həyəcanı ifadə edən səslər və s. obrazın psixoloji vəziyyətini daha uyğun oxucuya çatdırır. Dünya elminə psixologiya Z.Freyd tərəfindən tanınmada, ədəbiyyata psixologizm anlayışı XIX əsrdən mövcuddur. İstər rus istər Avropa yazıçıları bu mövzunu ətraflı şəkildə əsərlərində canlandırmışdılar. Məsələn, rus yazıçılarından L.N.Tolstoy, M.F.Dostoyevski, A.P.Çexov, Turgenev və s. adını əminliklə çəkmək olar. Qərb ədəbiyyatında Flober, Mopassan, V.Vulf, Kafka, Kamyu, J.P.Sart, M.Prust, F.Moriak və b. Rus ədəbiyyatında XIX əsrin ikinci yarısında L.Tolstoy və Dostoyevski demək olar ki, yaradıcılıqlarında psixologizm mövzusunu ətraflı və dolğun əks etdirməyi bacarmışdılar. Sadəcə Tolstoyun əsərlərində psixologizm anlayışı daha işıqlı və aydın ən əsas isə insan psixologiyasının üst qatında olan ruhi sarsıntılara çox üstünlük verilmişdir. Dostoyevski yaradıcılığında isə əksinə daha alt qatlarda, hətta şüur altına sızan hadisə və hisslər daha çox canlandırılmışdır. İnsan bu əsərləri oxuduqda sanki gizləndə qalan, elə gizləndə səssiz şəkildə bağıran özünü görür. İnsan, dünya, cəmiyyət əlaqələrinin görünməz tərəfləri məhz bu yazıçıların yaradıcılıq xəttində geniş müstəvidə işıqlanır. Əsərlərdə müharibənin qanlı, amansız tərəfləri bəşəriyyətdə insanlığı məhv edən münasibət kimi dəyərləndirilir. İnsan və cəmiyyət qarşı-qarşıya gələrkən varlıq güclü bir maşına çevrilib amansız oyunlarını qurur. Beləliklə, cəmiyyətdə iki tərəf meydana gəlir-güclü və gücsüz insan. İnsan psixologiyası insan fəlakətinə dözə bilməyib mənəvi və ya fiziki cəhətdən məhv olur.

Metodlar. Ədəbiyyatda psixologizmin yaradıcılıq metodu kimi təzahürlərinin əksəriyyəti "ruhun güzgüsüdür" formuluna uyğun gəlir. Psixologizm reallığın özüdür. Yazıçı fərdin daxili subyektiv həyatını insan dünyasının reallıqlarının ən mühümünü dəqiq metod kimi işləyir. Ona görə də "şüur axını" nı canlandırmağı bacaran sənətkar, yazıçı psixoloqa çevrilir.

Nəticə və tövsiyələr. Beləliklə, psixologizm psixi hərəkətləri dəqiq və canlı təsvir etməyə imkan verən xüsusi texnika, formadır. Psixologiyanın özünəməxsus daxili quruluşu var, yəni təsvir üsul və üsullarından ibarətdir ki, bunlardan ən çox yayılmışı daxili monoloq və psixoloji rəvayətidir. Umumiyyətlə, yazıçı və oxucu arasında görünməz əlaqə psixologizm mövzusunu qələmə alan yazıçılar tərəfindən xüsusi texnika ilə canlandırılmışdır. Ədəbiyyatda psixologizm mövzusu qədim dövrdən bu günə kimi aktual olaraq qalır. Bu mövzu çərçivəsində qədim dövr ədəbiyyatlarına, eləcə də müasir ədəbiyyatımızın tövhələrinə müraciət etmək tövsiyə olunur.

Açar sözlər: ədəbiyyatda psixologizm, insan, cəmiyyət.

İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ ŞAĞİRDŁƏRDƏ KREATİVLİYİN YARADILMASI VƏ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

Səbinə V. ƏLİZADƏ

Bakı Dövlət Universiteti,
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorant,
Azərbaycan, BAKI
sebine.elizade.1996@bk.ru

Müasir cəmiyyətin öz rifahını inkişaf etdirmək və yaxşılaşdırmaq üçün qeyri-standart həlləri həyata keçirən bacarıqlı, yaradıcı vətəndaşlara ehtiyacı var. Onların şəxsi formalaşması əsasən pedaqoji fəaliyyətdə kreativ yanaşmadan istifadə etməklə asanlaşdırılır. Bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün kreativlik diqqətdən kənar qalır, halbuki inkişaf etmiş ölkələrdə təhsil fəlsəfəsi və məqsədləri şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətinin artırılmasına və özünü həyata keçirməsinə əsaslanır. İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün yaradıcı təfəkkür bacarıqlarının təhsilə inteqrasiyası onların bacarıqlarının formalaşdırılması üçün mühüm ehtiyacdır (Oral, 2006: 66).

Şagirdin şəxsiyyətinin formalaşması yaradıcı fəaliyyət prosesində həyata keçirilir. İbtidai məktəb yaşu yaradıcılıq qabiliyyətlərinin formalaşmağa başladığı dövrdür. Bu yaşda uşaqlar rəsm çəkməyi, müəyyən oyunlar oynamağı sevirlər və onlar mahnı oxuyur, nağıl bəstələyirlər. Hər bir şagird müəllimlərin nəzər yetirməli və inkişaf etdirməli olduğu unikal qabiliyyətlərə malikdir.

Kreativlik öz-özünə görünən, hazır bir şey deyil. Şagirdlər birdən-birə kəşflər etməyə başlaya bilməz, bundan əvvəl onlar müstəqil işlər aparır. Müstəqillik iş üçün mövzu və onun həyata keçirilməsi metodunun seçilməsində təşəbbüsün təzahürü kimi kreativliyin ilkin mərhələsidir. Uşaqların müstəqilliyi və yaradıcılığını bir-birindən təcrid etmək olmaz (Болков, 1982: 52).

Kreativlik uşağın həyatını zəngin, dolğun və daha şən edir. Yaradıcılığın göstəricilərinə səlislik, çeviklik, orijinallıq, ideyaların inkişafı və tərəvüatlılıq daxildir. Bütün bu yaradıcılıq göstəriciləri müəllim tərəfindən kompleks şəkildə inkişaf etdirilməlidir. Kreativ təfəkkür sayəsində şagirdlər yaranan istənilən vəziyyəti rahat bir şəkildə həll edə bilirlər. Şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi prosesində müəllimlə yanaşı, valideynlərə də böyük əhəmiyyət verilir. Əgər valideynlər də tədris prosesinə cəlb olunurlarsa, o zaman məktəblilərin idrak fəallığı, marağı artır. Hal-hazırda kreativlik kurikulum və pedaqogikanın diqqət mərkəzinə və məktəblərin təkmilləşdirilməsi üçün "rəsmi gündəliyə" çevrilir (Burnard, 2006: 315).

Aktuallıq: Müasir təhsil prosesində ingilis dilinin tədrisində ənənəvi metodlarla yanaşı müasir, kreativ yanaşmaların tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də tədqiqat zamanı bu problemin araşdırılaraq həll yollarının tapılması qarşıya əsas məqsəd olaraq qoyulmuşdur.

Metod və metodologiya: Ədəbiyyat nümunələrinin təhlili metodu tədqiqat metodologiyası olaraq pozitiv metodoloji yanaşmaya uyğun olaraq əsas götürülmüşdür. Müəyyən şərtlərə əsaslanaraq əvvəlki müəllimlərin tədqiqatları araşdırılaraq təhlil edilmiş və əldə edilmiş bilik nümunələri üzərində dəyərləndirmə aparılmışdır.

Nəticə və tövsiyələr: Aparılmış araşdırma və ədəbiyyatların təhlili zamanı aşkar edilmişdir ki, şagirdlərə xarici dilin tədrisi çox zaman ənənəvi metodlar vasitəsilə tədris olunub. Bu da onların passivliyinə və praktik bacarıqlarının yaranmamasına səbəb olub. Lakin təlimə kreativ yanaşma vasitəsilə şagirdlərdə aktivliyin artması, yaradıcı təfəkkürün inkişafı, formalaşması və həmçinin motivasiyanın yaranması baş verir.

Açar sözlər: kreativlik, şagird, müəllim, ingilis dili, inkişaf.

Ədəbiyyat:

1. Волков И.П. Приобщение школьников к творчеству. М.: Просвещение, 1982. 144 с
2. Burnard, P. (2006). Reflecting on the creativity agenda in education. Cambridge Journal of Education, 36
3. Oral, G. (2006). Creativity of Turkish prospective teachers. Creativity Research Journal, 18

DƏYİŞƏN CƏMİYYƏT, DƏYİŞƏN MƏKTƏB VƏ YENİ TƏHSİL SİYASƏTİ

Sevinc PURKEŞTASIB

Laçın rayon 35 saylı tam orta məktəb,
riyaziyyat müəllimi, təhsil eksperti,
Azərbaycan, BAKI
purkestasib@inbox.ru

Təhsil pedaqoji prosesin mühüm bir tərkib hissəsidir. O, xalq təsərrüfatı üçün ixtisaslı kadrlar hazırlamaq məqsədinə xidmət edir. Təhsil müxtəlif məktəb pillələrində, müxtəlif səviyyələrdə verilir. Bu mənada ibtidai, orta, texniki peşə, orta ixtisas, ali təhsil fərqləndirilir. Hər sonrakı pillədəki təhsil əvvəlki pilləyə əsaslanır. İnsanın öz təhsilini artırması yollarından asılı olaraq özünü-təhsil, fasiləsiz təhsil, ixtisasartırma təhsili ifadələri işlədilir.

Təhsil dedikdə, tədris müəssisələrində verilən, tərbiyə və inkişaf imkanlarına malik olan bilik, bacarıq və vərdişlər sistemi başa düşülür.

Təhsilin məzmunu didaktikanın əsas problemlərindən biridir: bəşəriyyətin əldə etdiyi biliklər xəzinəsindən nələr seçib, ayrı-ayrı yaş dövrlərində və təhsil müəssisələrində öyrətmək lazımdır? Təlimin müvəffəqiyyəti bu problemin düzgün həllindən çox asılıdır. Təhsilin məzmunu bütöv təlim prosesinin mühüm bir ünsürü kimi, özündən əvvəl gələn ünsürlə – təlimin məqsədi ilə şərtlənir. Bəs təlimin (məktəbin) başlıca məqsədi nədir? Bu sualla bağlı pedaqogika tarixində təhsilin məzmununa dair müxtəlif nəzəriyyələr mövcud olmuşdur: formal və maddi təhsil nəzəriyyələri (XVIII-XIX əsrlərdə).

Formal təhsil nəzəriyyəsinə görə, təlimin məqsədi şagirdlərin aqlını, zehni qabiliyyətlərini inkişaf etdirməkdir. Bu mövqedə duran pedaqoqların fikrincə, elmi bilikləri öyrənmək üçün məktəb illəri kifayət deyildir. Başlıca vəzifə şagirdlərin zehni inkişaf etdirməkdir: zehni cəhətdən inkişaf edən insan istədiyi biliyi müstəqil əldə edə bilər. Bu nəzəriyyə məktəbdə zehni inkişafa imkan verən fənləri – qədim və müasir dilləri, riyazi fənləri keçməyi təklif edirdi. Vaxtilə klassik gimnaziyalarda, mədrəsələrdə təlim bu səpgidə qurulurdu.

Maddi təhsil nəzəriyyəsinə görə, təlimin məqsədi həyatda bilavasitə lazım olan praktik bilik və bacarıqlar verməkdən ibarətdir. Bu mövqedə duran pedaqoqların fikrincə, məktəbdə faydalı həyati biliklər verən fənlər – təbiətşünaslıq, botanika, biologiya, kimya, fizika və s. keçirməlidir. Vaxtilə real məktəblərdə təlim bu cür qurulurdu.

Göstərilən hər iki nəzəriyyə birtərəflidir, çünki onlar təlimin əsas məqsədlərini ayırır və bir-birinə qarşı qoyurdu. Bu metafizik nəzəriyyələrdən fərqli olaraq, dialektik nəzəriyyə təlimin hər iki məqsədini vəhdətdə götürür: təlim həm bilik verməli, həm də zehni qabiliyyətləri (ağlı) inkişaf etdirməlidir. Məktəbdə keçilən fənlər bu məqsədlərin yerinə yetirilməsinə xidmət etməlidir. Təhsilin məzmunu elə qurulmalıdır ki, şagirdlər biliklərlə yanaşı, zehni qabiliyyətlərə, təfəkkür metodlarına da yiyələnmiş olsunlar.

Açar sözlər: cəmiyyətin tələbatı, inkişaf səviyyəsi, məqsəd və vəzifəsi, real təlim.

XÜSUSİ MƏKTƏBLƏRDƏ TƏLİM METODLARI VƏ TƏHSİL PROSESİNİN TƏŞKİL EDİLMƏSİ FORMALARI

Nailə HÜSEYNOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Pedaqogika üzrə elmlər doktoru, dosent
Azərbaycan, BAKI
nailyahuseyn72@gmail.com

Aktuallıq. Müəllimlərin təcrübi fəaliyyətinin öyrənilməsi və ümumiləşdirilməsinin əsasında təlim metodlarının seçiminə müəyyən yanaşma yaranmışdır. Seçim ilk növbədə tədris prosesinin vəziyyəti və onun gedişatının şərtləri ilə müəyyən olunur. Təlim metodunun seçimi bunlardan asılıdır:

- müasir didaktikaya müvafiq təhsil məqsədindən;
- öyrənilən fənnin xüsusiyyətlərindən, onun məzmunundan;
- materialın öyrənilməsi üçün ayrılan vaxtdan;
- şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərindən;
- şagirdlərin hazırlıq səviyyəsindən;
- müəllimin nəzəri və təcrübi hazırlığından, onun şəxsi keyfiyyətlərindən.

Metodlar. T.A.İlyina və T.İ.Şamova təlimin didaktik məqsədi nəzərə alınmaqla metodların təsnifini vacib hesab edir:

- yeni biliklərin çatdırılması metodları;
- yeni biliklərin mənimsənilməsi metodları;
- bacarıq və vərdişlərin möhkəmlənməsi və işlənilməsi metodları;
- TTV (texniki təlim vasitələri) ilə iş metodları;
- proqramlaşdırılmış təlim metodları;
- problemlə-axtarış metodları;
- müstəqil iş metodları;
- nəzarət və özünə nəzarət metodları.

Korreksiya didaktikası üçün bütöv yanaşma nəzərə alınmaqla metodların təsnifi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə təsnifat özündə üç metod qrupunu qeyd etmişdir (Y.K.Babanskinin təsnifatına əsasən).

- I qrup – tədris-idrak fəaliyyətinin təşkili və həyata keçirilməsi metodları. Bu metodlar qrupu özündə bunları birləşdirir:
  - sözlü, görüntülü və təcrübi (dərs məlumatının ötürülməsi və qavranılması – bilik mənbəyi);
  - induktiv və deduktiv (intellektual fəaliyyət);
  - reproduktiv və problem-axtarış (təfəkkürün inkişafı);
  - müəllimin rəhbərliyi altında şagirdlərin müstəqil işi.
- II qrup – stimullaşdırma və nəzarət metodları.
- III qrup – nəzarət və özünə nəzarət metodları.

V.A.Onişukun təklif etdiyi təlim metodları təsnifatı maraqlı təşkil edir. Təsnifatın əsası kimi müəllif müəllim və şagirdlərin fəaliyyəti növlərini götürmüşdür. Bunlara növbəti təlim metodları aiddir: kommunikativ; idrak; islahat; sistemləşdirici; nəzarət.

Nəticə. Təlim prosesinin təşkilinin sinif-dərs forması digərləri qarşısında üstünlüyü bundadır ki, müəllimin və şagirdlərin fəaliyyət vaxtı ciddi şəkildə limitlənmişdir, tədris idrak prosesinin

qənaətli təşkili baş tutur, fərdi-kollektiv fəaliyyətə şərait yaradılır. Sınıf-dərs təlim sisteminin əsas komponenti dərs hesab olunur.

Təkliflər. Müxtəlif öyrənmə ehtiyacları olan tələbələrə cavab verən xüsusi məktəblərdə tədris metodları və tədris prosesinin təşkili formaları üçün bəzi təkliflər qeyd edə bilərik:

- Şagirdlərin müxtəlif öyrənmə qabiliyyətlərini və üslublarını uyğunlaşdırmaq üçün təlimatlara uyğunlaşdırılması;

- Fərdi ehtiyacları ödəmək üçün müxtəlif tədris strategiyaları, materiallar və qiymətləndirmələrdən istifadə edilməsi ;

- Öyrənməni artırmaq üçün şagirdlərin çoxsaylı hisslər (vizual, eşitmə, kinestetik) vasitəsilə cəlb edilməsi;

- Şagirdlərin təlimatları başa düşməsinə və onlara əməl etməsinə kömək etmək üçün qrafiklər, diaqramlar və vizual cədvəllər kimi əyani vəsaitlərin daxil edilməsi.

Açar sözlər: təlim metodları, fəaliyyət, şagird, yeni biliklər, xüsusiyyət, xüsusi məktəb, texniki təlim vasitələri.

Ədəbiyyat:

1. Hüseynova N.T., Məlikov M.Ş. – Xüsusi pedaqogikanın müasir problemləri, dərs vəsaiti, B.2018, ADPU
2. Hüseynova N.T. – «Oliqofrenopedaqogika», dərslik, B.2023, ADPU
3. Граборов А.Н., Кузьмина Н.Ф., Новик Ф.М - "Олигофренопедагогика" М., 1941).
4. Мозговой В. М., Яковлева И. М., Еремина А. А. - Основы олигофренопедагогики: учеб. пособие для студ. сред. учеб. заведений / М.: Издательский центр
5. Пузанов Б.П. - Обучение детей с нарушениями интеллектуального развития: Олигофренопедагогика — М., 2000.

EMOSİONAL ZƏKANIN MƏKTƏBLƏRDƏ İNKİŞAFI

İlhamə AXUNDOVA

"START " Təlim və Tədris Mərkəzi,
Azərbaycan dili və Ədəbiyyat müəllimi, təhsil eksperti
Azərbaycan, BAKI
ilhama.akhundova80@gmail.com

Cəmiyyətin inkişafı və onun iqtisadi quruluşunun dəyişməsi ilə birlikdə təhsil sistemində də yeniliklər gəlməkdədir. Təhsil sistemindəki yeniliklərdən biri də Emosional Zəkadır. Emosional zəka emosiyaları tanımaq, anlamaq, idarə etmək və başqaları ilə empatiya qurma qabiliyyətini ifadə edən bir anlayışdır. Sadalanan qabiliyyətlər insanlara öz emosional təcrübələrini anlamağa, emosional vəziyyətlərini effektiv idarə etməyə, başqalarının emosional reaksiyalarını başa düşməyə və sosial münasibətlərdə daha uğurlu olmağa kömək edir. Hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsin ən mühüm keyfiyyətlərindən biri onun emosional zəkasının yüksək olmasıdır. Emosional zəkanın inkişafı əxlaqi keyfiyyətlərin bir göstəricisidir. Bu perspektivdən emosional zəkanın inkişafı gümrah nəsil tərbiyə etməyə və insanları fəal ictimai həyata hazırlamağa kömək edir.

İnkişaf etmiş təhsil sistemlərində aparılan araşdırmalar göstərir ki, keyfiyyətli həyat tərzini üçün təkə IQ yetərli olmur. İlk dəfə 90- cı illərdə sosial psixoloq Peter Salovey və psixoloq John Mayer tərəfindən ortaya çıxarılan emosional intellekt sonra isə Daniel Qoulman tərəfindən araşdırılmışdır. Emosional zəka nədir? Həm özünün, həm də qarşındakının duyğularını anlama və analiz edə bilmə bacarığıdır. EQ-sü yüksək olan insanların özləri haqqında məlumatı yüksək olur. Öz duyğularını tanıyırlar, duyğularını gizlətmirlər və qəbul edirlər. Duyğuları analiz edərkən əldə etdikləri nəticədən faydalanırlar. Təkə duyğuların yox, düşüncə və davranışlarının da fərqiində olurlar.

Emosional İntellektin komponentləri:

1.Özünü dərk -Yəni, insanın hər hansı bir duyğuyu yaşadığı vaxt bunun fərqiinə varmasıdır. Duyğularının adını düzgün adlandıra bilməsi, səbəblərini qavraması, nəticələrini düzgün analiz edə bilməsidir.

2. Özünüidarəetmə -İnsanın hər hansı bir duyğuyu yaşadığında bunun ilə baş edə bilməsinin ümumiləşdirməsidir.

3.Sosial məlumatlılıq-Digər insanların duyğularını anlamaqdır.

4. Münasibətlərin idarə olunması - Bəzi münasibətlərdə, mübahisələrdə başqalarının hisləri idarə edə bilmək, qarşımızdakını motivasiya edə bilmək, inandıra bilmək və bunları idarə edə bilməkdir.

Müasir dünyada IQ EQ-dən daha çox vacib olmağa başlayır. Hətta bəzi araşdırmalarda EQ -su yüksək olan insanların IQ -su yüksək olan insanları idarə edə biləcəyinə rast gəlirik. Bəs bu doğrudan mı belədir? EQ-nun yüksək olması bizə hansı qapıyı açır?

Ağlın yetkinləşməsində, əxlaqi keyfiyyətlərin kamilləşməsində, xoş əhval ruhiyyənin yaradılmasında və digər psixoloji xüsusiyyətlərin inkişafında emosional zəkanın inkişafı önəmlidir. Emosional inkişaf şəxsiyyətin ahəngdar inkişafının mühüm şərtini təşkil edir. Emosional zəkanın inkişafı hərtərəfli və harmonik şəxsiyyət formalaşdırmağın əsas şərtlərindəndir. Biz müəllimlər şagirdlərimizin yalnız təhsil sahəsində inkişafını deyil, onların ruhuna toxunmağı bacararaq həyata hazırlamağı da bacarmalıyıq.

Sürətlə dəyişən, inkişaf edən dünyamızda ən mühüm tələb dəyişən inkişaf edən təhsil sistemimizə uyğunlaşan bacarıqlar formalaşdırmaqdır. Bu cür bacarıqları formalaşdırmaq üçün dünya pedaqoq və psixoloqları sayəsiz-hesabsız araşdırmalar aparıb. Ən çox axtarılan bacarıqlar sırasında fərqli sturukturlara uyğunlaşma bacarığı, davamlı öyrənmə, tənqidi düşünmə, özünü idarə

etmə, sosial bacarıqlar və insanlarla müsbət ünsiyyət qurma bacarıqları olmuşdur. Sürətlə inkişaf edən dünyada sağlam olmayan münasibətlərin qurulması neqativ vəziyyətlərin artmasına gətirib çıxarır. İnsanlarımızın məhsuldar fərd olması üçün zəruri bacarıqları inkişaf etdirmək təhsilin ən mühüm vəzifəsi olmalıdır. Buna görə də məktəblərdə emosional intellekt bacarıqlarını inkişaf etdirən öyrənmə mühiti yaradılmalıdır. Məktəblərin funksiyası dəyişməlidir. Günün çox hissəsini təhsil ocaqlarında keçirən şagirdləri yalnız akademik inkişaf yönümlü təhsildən uzaqlaşdırıb, emosional bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün daha çox çalışılmalıdır.

Məktəb proqramlarında biz emosional intellekti necə inkişaf etdirə bilərik? Bunun üçün ayrıca akademik saat lazım deyildir. Hər bir fənn müəllimi tədris etdiyi fənn daxilində bunu inkişaf etdirə bilər. Emosional zəkanın inkişaf etdirməyin ən yaxşı yollarından biri müəllimin nümunəvi obrazıdır. Emosional zəkası yüksək olan müəllimlər şagirdlərin sosial emosional bacarıqlarını təkmilləşdirərək davranış problemlərini azalda bilirlər. Şagirdlərin öz hisslərini açıq şəkildə ifadə edə bilmələri üçün sinifdə emosiyalar haqqında müzakirələr təşkil edilməlidir. Müəllimlər beynəlxalq təcrübələrdən istifadə edərək təcrübələr aparmalıdırlar. Ənənəvi missiyaları tərki edib müasir təhsil sisteminin tələbləri ilə maraqlanmalıdır. Məsələn, ədəbiyyat dərslərində əsərlərin mənimsənilməsi zamanı düşüncə və hisslərini bir-birindən necə ayırırlar, qərar verən zaman hisslərindən necə istifadə edirlər, digər insanların hisslərinə hörmət edirlər mi, neqativ hisslərini müsbət xarakterli hisslərə çevirə bilirlər mi bunların hamısı dərslər zamanı müəllim tərəfindən analiz edilməlidir. Qəhrəmanın yerində sən olsaydın hansı addımları atardın kimi sualların üzərində daha çox dayanılmalıdır.

Nəticə olaraq, məktəblərdə emosional zəkayı təkmilləşdirmək şagirdlərə təkəcə akademik bacarıqlarını deyil, həyatları boyu istifadə edə biləcəkləri mühüm həyat bacarıqlarını inkişaf etdirməyə kömək edir. Bu səbəbdən emosional zəkayı hər bir təhsil sisteminə daxil etmək lazımdır.

Açar sözlər: emosional zəka, məktəb, inkişaf.

YENİYETMƏLƏRDƏ EMOSİONAL İNTELLEKTİN TƏZAHÜR XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAİR

Kamilə ƏLİYEVƏ

Bakı Dövlət Universiteti,
Sosial və pedaqoji psixologiya kafedrasının müdiri,
psixologiya elmləri doktoru, professor,
Azərbaycan, BAKI
bdu_spp@mail.ru

Fərdi fərqlər təkcə insanların emosional vəziyyətləri təsvir də biləcəyi dəqiqlik dərəcəsində deyil, həm də onların bu vəziyyətlərə nə dərəcədə diqqət yetirməsində də müşahidə edilir. Bu, əsasən, ətrafdakılara distreslər haqqında, stresogen vəziyyətlərdə müxtəlif fizioloji simptomlar haqqında bildirmək meylinə təzahür edir. Belə qənaətə gəlmək olar ki, emosional intellektin inkişafında tərbiyə mühiti, şəxsi azadlıq və müstəqillik mühüm rol oynayır. Nəzərə almaq lazımdır ki, uşaqların emosiyaları tanınması və ifadə edə bilməsinin qayğısına qalmaq zəruridir. Əks halda emosional intellekt öz inkişafında maneələrə məruz qalır.

Bir çox tədqiqatlar göstərir ki, uşaqlardan fərqli olaraq yeniyetməlik dövründə intellektual aparat nəhayət formalaşır, bu, insanın şəxsi dünyagörüşünü, şəxsi dəyər sistemini və mənlilik konsepsiyasını mənalı şəkildə qurmağa imkan verir. Bu dövrdə “Mən obrazı” hələ də qeyri-sabitdir, ibtidai məktəb yaşı ilə müqayisədə daha az müsbətdir, bu dəyişikliklərin pik həddi təxminən 12-13 yaşlarında baş verir. Məhz bu dövrdə “Mən”ə aid olan bütün məlumatların inteqrasiyası və dərk edilməsi yaranır.

Tədqiqatlar yeniyetmələrin müxtəlif həyat hadisələrini nəinki böyüklərə, hətta uşaqlara nisbətən daha parlaq və intensiv şəkildə yaşadığına dair fərziyyəni əsaslandırdı. Bu həm müsbət, həm də mənfi emosiyalara aiddir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, yeniyetmələrin emosiyaları və hissləri daha çox onların daxili həyatı ilə bağlıdır. Yeniyetmələr uşaqlara nisbətən daha az dərəcədə öz hisslərini ifadə edirlər. Hətta ən məxfi söhbətlərdə belə yeniyetmələr çox vaxt bütün yaşadıklarından danışmırlar.

Yeniyetmələrin emosional sferasının digər mühüm xüsusiyyəti, əks istiqamətdə olan emosiyaların və hisslərin birgə yaşaması imkanındır. Məsələn, gənclər eyni anda kimisə sevə və nifrət edə bilər və hər iki hiss tamamilə açıq ola bilər.

Hissləri adətən müsbət (sevinc, maraq və s.) və mənfi (qorxu, qəzəb, ikrah və s.) hissələrə bölünür. Bütün bu emosional təcrübələr faydalıdır. Çünki insana davranışını tənziqləməyə və varlığını şəxsi məna ilə doldurmağa kömək edir. Lakin istənilən emosiyalar faydalıqdan zərərliyə çevrilə bilər və bu, onlar çox intensiv və ya qeyri-adekvat olduqda baş verir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, yeniyetməlik mülayim həyəcanlılıq, əhval dəyişkənliyi, növbə ilə hərəkət edən qütb keyfiyyətlərin birləşməsində özünü göstərən emosionallığın artması dövrü kimi səciyyələnir. Həmçinin yeniyetməlik dövrünün emosional reaksiyalarının bəzi xüsusiyyətlərinin hormonal və fizioloji köklərə söykəndiyini də unutmamaq olmur.

Açar sözlər: İntellekt, yeniyetmə, uşaq, emosiya, inkişaf, yaş xüsusiyyətləri

ON THE MANIFESTATIONS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN ADOLESCENTS

Annotation. Thus, it should be noted that in adolescence, in addition to strengthening emotions and feelings, the ability to self-regulate also develops. A teenager, who is more capable of intense and varied emotions, is also able to slow them down with willful effort.

Key words: Intelligence, adolescent, child, emotion, development, age characteristics.

Ədəbiyyat:

1. Bayramov Ə.S. Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya, Bakı: 2003, 540 s.
2. Васильев И.А. К анализу условий возникновения интеллектуальных эмоций // Психологические исследования интеллектуальной деятельности / Под ред. О. К. Тихомирова. М.: 1979.
3. Виллюнас В.К. Психология эмоциональных явлений. М.: 1976.
4. Maier H. Psychologie des Emotionalen Denkens. Tuebingen, 1908.
5. Mayer J.D., Salovey P. The intelligence of emotional intelligence//Intelligence. 1993. Vol. 17.
6. Salovey P., Mayer J.D. Some final thoughts about personality and intelligence //Personality and Intelligence /Ed. by J. Sternberg, P. Ruzgis. Cambridge University Press, 1994.

İŞİTSEL ALGIYI GELİŞTİRMEDE BERARD YÖNTEMİ – FST (FILTERED SOUND TRAINING) YÖNTEMİ

Ayfer SÖNMEZ

Türkiye Bursa Uludağ Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi (Mezun), PhD
Türkiye, BURSA
ORCID ID: 0000-0002-9703-0905
ayferonmez79@gmail.com

Öğrenmenin gerçekleşebilmesi için önemli bir unsur olan işitsel algı, duyulan şeylerin tanınması ve anlamlandırılması olarak tanımlanır. Sözel bilgiyi dikkatle dinleme, işleme, depolama, gerektiğinde ise yeniden çağırma içeren işitsel algı öğrenmeye etki eden faktörlerdendir. İşitsel algıdaki yetersizlik durumunda ise bireyin sözlü yönergeleri izleme okuma yazma hatta dili öğrenmede güçlükler yaşadığı birçok araştırma konusu olmuştur.

İşitsel algıyı geliştirmek için çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Bu yöntemler arasında Berard Yöntemi, FST AİT (Filtered Sound Training) Yöntemi de bulunmaktadır. Berard Yöntemi, 1960'tan bu yana Dünya'da ve 2004 yılından itibaren Türkiye'de uygulanmaktadır. Dr. Tomatis' in meslektaşı Dr. Guy Berard tarafından geliştirilmiştir. FST AİT (Filtered Sound Training) Yöntemi Dr. Guy Berard'ın öğrencisi Rosalie Seymour tarafından geliştirilmiştir. Her iki yöntemin temelleri aynı olup gelişen teknolojiye uyum sağlanmıştır. Berard Metodu bir işitsel algı geliştirme yöntemidir. Herhangi bir şekilde tıbbi ya da hastalık tedavi edici bir özellik taşımamasına karşın günümüzde pek çok insanın bu yöntemler ile yaşadığı güçlüklerin giderilmesinde kullanıldığı araştırma sonuçlarında yer almaktadır. Dünya'da 500'ün üzerinde Türkiye'de ise 80 e yakın uygulayıcısı bulunmaktadır.

Bu çalışmada öğrenmeye etki eden işitsel algının gelişiminde kullanılan çeşitli araştırmalarda faydalı olduğu görülen Berard Yöntemi, FST AİT (Filtered Sound Training) Yöntemi ele alınmıştır. Berard Yöntemi, FST AİT (Filtered Sound Training) Yönteminin ortaya çıkışı, gelişimi, nasıl kullanıldığı, günümüzde kullanımı ve etkileri kaynak tarama ve görüşme yöntemi kullanılarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Berard Yöntemi, FST AİT (Filtered Sound Training) Yöntemi, işitsel algı, öğrenme.

IN DEVELOPING AUDITORY INTEGRATION BERARD METHOD - FST (FILTERED SOUND TRAINING) METHOD

Annotation. Auditory integration, which is an important element for learning to take place, is defined as the recognition and interpretation of what is heard. Auditory integration, which includes listening carefully, processing, storing and recalling verbal information when necessary, is one of the factors affecting learning. In the case of inadequacy in auditory integration, it has been the subject of many researches that the individual has difficulties in following verbal instructions, reading, writing and even learning the language.

Various methods are used to improve auditory integration. Among these methods, there are Berard Method, FST AIT (Filtered Sound Training) Method. The Berard Method has been applied in the world since 1960 and in Turkey since 2004. It was developed by Dr. Tomatis' colleague, Dr. Guy Berard. FST AIT (Filtered Sound Training) Method was developed by Dr. Guy Berard's student Rosalie Seymour. The foundations of both methods are the same and adaptation to the

developing technology has been achieved. The Berard Method is an auditory integration development method. Although it does not have any medical or therapeutic properties, it is included in the research results that it is used to overcome the difficulties experienced by many people today with these methods. There are over 500 practitioners in the world and nearly 80 practitioners in Turkey.

In this study, the Berard Method and FST AIT (Filtered Sound Training) Method, which are seen to be useful in various researches used in the development of auditory integration affecting learning, are discussed. The emergence, development, use, use and effects of the Berard Method, FST AIT (Filtered Sound Training) Method are examined by using the literature review and interview method.

Key words: Berard Method, FST AIT (Filtered Sound Training) Method, auditory integration, learning.

MULTİKULTURALİZMƏ SOSIAL-PSIXOLOJİ YANAŞMA

Şəlalə BABAYEVA

Azərbaycan Dillər Universiteti,
Psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan, BAKI
shela357@yahoo.com

Aktuallıq. Dünyada baş verən proseslər sülhün və əmin-amanlığın təmin olunması üçün insanların ortaq məxrəcə gəlib vahid bir “dil” tapmasının zəruriliyini bir daha vurğulayır. Elmi-texniki tərəqqi ölkələr arasında olan sərhədləri, fərdlər arasında olan məsafələri zaman və məkan daxilində virtual olaraq aradan qaldıraraq, dövlətlər arasında mübadilə proqramlarını artırmış, səfərlər asanlaşdırmışdır. Bütün bu proseslər multikulturalizmin qaçınılmaz bir məsələ olaraq əhəmiyyətini artırmışdır. Məhz bu səbəbdən də illər boyu aktuallığını hər bir dövrdə qoruyub saxlaya bilmişdir.

Metod. Multikulturalizmə aid müxtəlif ədəbiyyatların elmi-nəzəri təhlili aparılmışdır, sosial-psixoloji yanaşma humanist psixologiyası daxilində araşdırılmışdır, kontent-analizdən istifadə edilmişdir.

Multikulturalizmə elmi ədəbiyyatlarda bir çox təriflər verilsə də, geniş tərifə əsasən multikulturalizm çoxmədəniyyətlilik deməkdir (Abdulla, 2017: s11). Multikulturalizmin müsbət və ya mənfi fenomen kimi mübahisəli məsələ olsa da, çoxmədəniyyətlilikdə etnik qrupların özlərini “Mən” kimi deyil, “Biz” kimi qavraması və bir bayraq altında, bir dövlət daxilində birləşməsi inkişafa təkan verə bilər. İkinci Qarabağ müharibəsində qələbəyə səbəb olan amillər içərisində döyüşən həbrçilərimiz arasında müxtəlif etnosların nümayəndələri olan Azərbaycan vətəndaşları qanlarının son damlasına qədər vuruşdular, düşməyə təslim olmadılar.

Avstraliya insan hüquqlarının verdiyi məlumata əsasən, Avstraliyanın son dövrlərdə sürətlə inkişafına səbəb immiqrantların bura köç etməsinə şərait yaratdığı üçün olmuşdur (Soutphommasane, 2016).

Kanadada multikulturalizm, ən yüksək humanist dəyərləri təcəssüm etdirən mədəni siyasət kimi özünü təsdiq etmişdir (Hacıyev, 2018: 12). Humanizmin prinsipləri psixoloji aspektdə araşdırılır ki, onlardan biri də tolerant olmaqdır. İnsanlar və ya qruplar arasında müxtəlif anlaşılmazlıqlar olsa da, “mümkün olduğu qədər mübahisəli məsələləri qarşılıqlı hörmət çərçivəsində həll etmək lazımdır” (Scanlon, 2003: 193).

Nəticə. Tolerant olmaq, mədəni mühitdə çevik yanaşmaq üçün insan özünü inkişafı, özünü kamilləşdirməklə nail ola bilər. Multikulturalizm inkişafa aparıcı yoldur və hər bir dövlətin mədəni zənginliyi, sərvəti onun çoxmədəniyyətliliyi ilə ölçülə bilər.

Təvsiyə. Multikultural mühit bu inkişaf üçün əlverişli şərait sayılır, belə ki, insan inkişaf etmək üçün komfort zonasından çıxmağı bacarmalıdır. Müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələri ilə ünsiyyətdə olmaq, onların psixologiyasına bələd olmaq, yeni adət-ənənələrlə tanış olmaq insana həm təcrübə qazandırır, həm də biliklərini zənginləşdirir. Beləliklə, multikulturalizmi qəbul edib və dəstəkləmək, çoxmədəniyyətliliyinin konfliktlərə deyil, inkişafa aparıcı biləcəyinin göstəricisidir.

Açar sözlər: multikulturalizm, mədəniyyət, cəmiyyət, psixologiya.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan multikulturalizmi. Ali məktəblər üçün dərslik. – Bakı: BBMM, 2017.
2. Hacıyev A.N., Cəfərova E.H., Məmmədov İ.M. Multikulturalizmə giriş: Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. – Bakı: Mütərcim, 2018. – 372 səh.
3. Scanlon T.M. The difficulty of tolerance: Essays in political philosophy. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2003
4. <https://humanrights.gov.au/about/news/speeches/success-australias-multiculturalism>

TƏLƏBƏ YAŞININ SOSIAL-PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Məlahət NURİYEVA

Bakı Dövlət Universitetinin
Gender və tətbiqi psixologiya kafedrasının müəllimi,
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan, BAKI
malahat.nuriyeva@bsu.edu.az

Mövzunun aktuallığı. Tələbə kollektivini "ali təhsil institutu tərəfindən təşkil olunmuş xüsusi bir sosial kateqoriya, konkret bir insan icması" kimi qəbul edən müəlliflər tələbə yaşının əsas xüsusiyyətlərini ön plana çəkir, onu əhalinin digər qruplarından yüksək təhsil səviyyəsi, yüksək idrak motivasiyası, ən yüksək sosial fəaliyyət və intellektual və sosial yetkinliyin kifayət qədər ahəngdar birləşməsi ilə fərqləndirir. Tələbə heyətini yalnız bioloji yaş nəzərə alsaq, bu, uşaqlıq və yetkinlik arasındakı insan inkişafında bir keçid mərhələsi kimi yeniyetməlik dövrünə aid edilməlidir. Buna görə xarici psixologiyada bu dövr böyümək prosesi ilə əlaqələndirilir.

Gənclik problemi filosofları və elm adamlarını uzun müddət narahat edirdi, belə ki, bu dövrün yaş sərhədləri bəlli deyildi və daxili meyarları haqqında fikirlər hər zaman tutarlı deyildi.

Gənclik ideyasının özü tarixən inkişaf etmişdir. Müəyyən bir xronoloji yaşda bir fərdin gözlənilən inkişaf səviyyəsi onun sosial mövqeyini, fəaliyyətinin xarakterini və sosial rollarını müəyyənləşdirdiyi zamanlarda yaş kateqoriyası ilə sosial status arasındakı əlaqə qorunur. Yaş sosial sistemdən təsirlənir, digər tərəfdən fərd özü sosiallaşma prosesində mənimsəyir, yeni qəbul edir və köhnə sosial rolları tərk edir. K.A.Abulxanova-Slavskaya, yetkin yaşların sosial şərtlənməsinə işarə edərək, dövrləşmə olduğunu inanırdı. Erkən gənclikdə idrak və peşə maraqları, işə ehtiyac, həyat planları qurma bacarığı, ictimai fəaliyyət formalaşır, fərdin müstəqilliyi, həyat yolu seçimi təsdiqlənir. Gəncliyində bir insan özünü seçdiyi işdə təsdiqləyir, peşəkar bacarıq qazanır və məhz gəncliyində peşə təhsili və dolayısıyla tələbə vaxtı başa çatır. A.V.Tolsty, gənclik dövründə bir insanın mümkün qədər səmərəli olduğunu, ən böyük fiziki və zehni stressə tab gətirdiyini və zəka fəaliyyətinin kompleks yollarını mənimsəməyə ən qadir olduğunu vurğulayır.

Məhz tələbə şəxsiyyəti, onun sosial-psixoloji çalarları pedaqoqlar, psixoloqlar, təhsil ekspertləri, eləcə də sərbəst tədqiqatçılar tərəfindən öyrənilərək hələ də aktuallığını qoruyub saxlayır.

Metodlar. Tədqiqat zamanı nəzəri məlumatların təhlili, ədəbiyyat analizi metodu seçilmişdir.

Nəticə. Ədəbiyyatların təhlilinə əsasən demək olar ki, tələbə müəyyən bir yaşda və bir şəxs olaraq üç tərəfdən xarakterizə edilə bilər:

1) psixoloji proseslərin, vəziyyətlərin və şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin vəhdəti olan psixoloji. Psixoloji tərəfdəki əsas şey zehni proseslərin gedişatı, zehni vəziyyətlərin ortaya çıxması, zehni formasiyaların təzahürünün asılı olduğu zehni xüsusiyyətlərdir (oriyentasiya, mizaç, xarakter, qabiliyyət);

2) sosial münasibətlərin təcəssüm etdirildiyi sosial, tələbənin müəyyən bir sosial qrupa, milliyətə mənsubiyyəti nəticəsində yaranan keyfiyyətlər;

3) yüksək sinir fəaliyyətinin tipini, analizatorların quruluşunu, şərtsiz refleksləri, instinktləri, fiziki gücü, bədən quruluşu və s. daxil olan bioloji xüsusiyyətlərin məcmusu.

Bu tərəflərin tədqiqi tələbənin keyfiyyətlərini və imkanlarını, yaşını və şəxsi xüsusiyyətlərini ortaya qoyur. Nəticə etibarilə, tələbə yaş, əvvəlki bütün bioloji, psixoloji, sosial inkişaf proseslərinə əsaslanan ən yüksək, "zirvə" nəticələrin əldə olunması ilə xarakterizə olunur. Tələbəni bir insan kimi öyrəniriksə, 18-20 yaş, mənəvi və estetik hisslərin ən fəal inkişaf etdiyi

dövr, xarakterin formalaşması və sabitləşməsi və xüsusilə vacib olan, bütün sosial sahələrə yiyələnəmə dövrüdür bir yetkinin rolları: mülki, peşə, əmək və s. Bu dövr demografiklərin bir insanın müstəqil istehsal fəaliyyətinə daxil edilməsini, əmək tərcümeyi-halının başlanğıcını və yaradılmasını başa düşdüyü "iqtisadi fəaliyyət" in başlanğıcı ilə əlaqələndirilir. Motivasiyanın çevrilməsi, bütün dəyər yönümləri sistemi, bir tərəfdən peşəkarlaşma ilə əlaqəli xüsusi qabiliyyətlərin intensiv şəkildə formalaşması, digər tərəfdən, bu yaş xarakter və zəkanın formalaşmasında mərkəzi dövr kimi ayırır. Bu, idman rekordlarının vaxtı, bədii, texniki və elmi nailiyyətlərin başlanğıcıdır. Tələbə yaş həm də bu dövrdə intellektual və fiziki qüvvələrin inkişafının ən yaxşı səviyyəsinə çatması ilə xarakterizə olunur.

Gənclik bir baxış və özünə hörmət etmə dövrüdür. Özünə hörmət ideal "mən" ilə gerçək olanı müqayisə etməklə həyata keçirilir. Ancaq ideal "mən" hələ təsdiqlənməyib və təsadüfi ola bilər və həqiqi "mən" şəxsiyyətin özü tərəfindən hələ tam qiymətləndirilməyib. Bir gəncin şəxsiyyətinin inkişafındakı bu obyektiv ziddiyyət onun özündə daxili şübhə yaratmasına səbəb ola bilər və bəzən xarici təcavüzkarlıq, dələduzluq və ya anlaşılmazlıq hissi ilə müşayiət olunur.

Tələbələr digər qruplardan fərqləndirən əsas xüsusiyyətlər sosial nüfuz, müxtəlif ictimai formasiyalarla aktiv qarşılıqlı münasibət və həyatın mənasını axtarmaq, yeni fikirlərə və mütərəqqi dəyişikliklərə can atmaqdır.

Açar sözlər: tələbə, yaş, gənclik, sosial-psixoloji xüsusiyyətlər.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Лисовский, В.Т., & Дмитриев, А.В. (1974). Личность студента.
2. Васькова, Н.А., Садова, Н.Г., & Григоренко, И.Н. (2007). Особенности развития личности студента. *Научные труды Дальрыбвтуза*, 19, 401-412.
3. Аверин, В.А., Козыревская, Л.П., Борщев, В.Ф., Грановская, Л.Н., Клецина, И.С., & Полянская, Н.Г. (1991). Личность студента и успешность его обучения в вузе.
4. Авдеева, Т. И. (2015). Личность современного студента. *Инновации в науке*, (10 (47)), 46-51.
5. Иванова, Г.П., & Шакирова, Э.Ф. (2012). Педагогические условия формирования социально активной личности студента. *Акмеология*, (3 (43)), 51-55.

MÜASİR PEDAQOJİ PSIXOLOGİYADA TƏLİM MOTİVLƏRİ

Mələhət NURİYEVA

Bakı Dövlət Universitetinin
Gender və tətbiqi psixologiya kafedrasının müəllimi,
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan, BAKI
malahat.nuriyeva@bsu.edu.az

Aktuallıq: Müasir təhsil prosesində şagirdlərin və ümumiyyətlə öyrənənlərin bu prosesə olan marağı, təlimdə iştirakı və adaptasiyası, həmçinin motivasiya problemləri aktuallığını qoruyub saxlayır. Yalnız məktəb rəhbərliyi, pedaqoji heyət, müəllimlər deyil, eləcə də Elm və Təhsil Nazirliyi, Təhsil İnstitutları, təhsil ekspertləri də bu problemin araşdırılmasında və daha yaxşı nəticələr əldə edilməsində öz tövsiyələri ilə çıxış edirlər. Bu tədqiqat materialında şagirdin mənimsəmə fəaliyyətində təlim motivlərinin rolu, “motiv” və “məqsəd” anlayışlarının psixopedaqoji mahiyyəti araşdırılmış və nəticələr təqdim edilmişdir.

Metodlar: Tədqiqat zamanı nəzəri məlumatların təhlili, ədəbiyyat analizi metodu seçilmişdir.

Nəticə: Təlim prosesində motivasiya problemini tədqiq edərkən bir sıra tədqiqatçılar mənfi və müsbət məqamları irəli sürmüşdür. Belə ki, mənfi aspektdən motivasiya tipinin əsas xüsusiyyətləri dedikdə, şagirdin təlim prosesində yaşadığı çətinliklər zamanı, əgər o oxumazsa və bu sahədə lazımi aktivlik göstərməzsə, yaranmış vəziyyət müəyyən problemlər, xoşagəlməz şərait və münasibət doğura bilər kimi fikirlər aid edilir. Müsbət xarakterli motivasiya tipi və onun əsas təzahür formaları dedikdə isə aşağıdakılar başa düşülür:

- Müsbət motivasiya şəxsiyyət üçün əhəmiyyət kəsb edən sosial amillərlə şərtlənir və onlar şagirdin ümumi vəziyyətinə təsir edir; və bu səbəbdən sosial motivasiya təhsil prosesində xüsusi əhəmiyyətə malikdir;
- Şəxsi (eqoistik) motivlər, buraya şagirdin ətrafdakı insanların dəstəyini qazanmaq istəyi, şəxsi mənfəəti və digər amillər aid edilir. Bundan əlavə, təlim fəaliyyətinin özündə ifadə etdirməsi, kollektiv işdə iştirak etməyə aktiv meyli göstərilmişdir.

Məhdud sosial aspektli motivlərin bir müsbət xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, şagird əlverişli mövqe əldə etməklə yoldaşlarının, müəllim və valideynlərin rəğbətini qazanmağa nail olmaq istəyir. Sosial əməkdaşlıq motivlərinin təzahürü dedikdə kollektiv işin vasitələrinin başa düşülməsinə, onların təkminləşdirilməsinə, sinifdə aparılan işlərin müxtəlif üsullarının araşdırılaraq müzakirə olunmasına meyl, fərdi işdən kollektiv işə və əksinə keçməyə maraq olması başa düşülür.

İdraki və sosial motivlərin psixoloji xarakteristikasının iki istiqaməti və ya qrupu aşağıdakı kimi fərqləndirilmişdir:

Birinci qrupa aid olan motivasiya xarakteristikalarını məzmunlu adlandırılır və onlar birbaşa olaraq şagirdin həyata keçirilən təlim fəaliyyətinin məzmunu ilə əlaqədardır. İkinci qrupa aid edilən motivasiya xarakteristikasını şərti olaraq dinamik adlandırmaqla onları bu motivlərin forma və dinamikasının ifadəsi kimi səciyyələndirirlər. Motivlərin məzmunlu xarakteristikasının göstəriciləri aşağıdakılardır:

- a) Təlimin şəxsi əhəmiyyətinin şagird üçün mövcud olması;
- b) Şagirdin təlim fəaliyyətinə və davranışına təsir göstərən motivlərin olması;
- c) Motivlərin ümumi strukturunda motivin yeri və mövqeyi;
- d) Motivlərin yaranmasında və təzahüründə müstəqillik;
- e) Motivlərin dərk olunma səviyyəsi;

f) Motivlərin müxtəlif fəaliyyət tiplərinə, təlim fənnləri növlərinə, təlim tapşırıqları formalarına tətbiq olunma səviyyəsi.

Motivlərin dinamik xarakteristikasına daxildir:

- a) Motivlərin davamlılığı;
- b) Motivlərin modallığı- onların emosional ifadəsi və yönəlişliyi.

Bir başqa ədəbiyyat nümunəsində isə təlim sistemində motivlərin təsnifatı aşağıdakı kimi aparılmışdır:

- sosial və idrak (koqnitiv);
- xarici və daxili;
- dərk olunan və dərk olunmayan.

Müəlliflər təlim motivlərini adətən idrak motivləri və sosial motivlər olmaq üzrə iki böyük qrupa bölürlər. Əgər şagirdin fəallığı ayrı-ayrı fənlərin tədrisi prosesində öyrənilən obyektlərə yönəlmişdirsə, bu zaman idrak motivlərindən danışırlar. İdrak motivlərinin aşağıdakı növləri vardır:

1. Geniş idrak motivləri (şagird bütün fənlərdəki faktlar, nəzəri məsələlər, deduktiv nəticələr və s. ilə maraqlanır).

2. Tədris-idrak motivləri (şagirdə bir və ya bir neçə fənnə maraq əmələ gəlir, o, müvafiq fənləri daha ətraflı öyrənməyə başlayır).

3. Özünü təhsil motivləri (şagird maraqlandığı fənlər üzrə müstəqil surətdə yeni biliklər əldə etməyə başlayır).

Bir sıra hallarda şagirdlərdə yaradıcılıq motivləri də özünü göstərir. Bu zaman təlim motivlərinin xarakteri tədrisən dəyişir, onlarda yaradıcılıq üçün səciyyəvi cəhətlər əsas yer tutmağa başlayır. Bundan başqa nəzərə almaq lazımdır ki, istər idrak, istərsə də sosial motivlər həm kollektivçilik, həm də fərdiyyətçilik, hətta eqoist istiqamətə malik ola bilər. Bu o deməkdir ki, şagirdin müəyyən bir idrak motivinə və sosial motivə malik olması hələ onun şəxsiyyətini xarakterizə etmək üçün kifayət deyildir, şəxsiyyətin istiqamətini təhlil etmək üçün motivlərin keyfiyyətini aydınlaşdırmaq lazımdır.

Açar sözlər: pedaqoji psixologiya, təlim motivləri, müasir təhsil.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Təhsil işçilərinin Peşəkar İnkişafı İnstitutu, "Məktəbdə psixoloji işin təşkili" <http://www.tipii.edu.az/az/documents>
2. Аверин, В. А., Козыревская, Л. П., Борщев, В. Ф., Грановская, Л. Н., Клещина, И.С., Полянская, Н. Г. (1991). Личность студента и успешность его обучения в вузе.
3. Авдеева, Т. И. (2015). Личность современного студента. // *Инновации в науке*, (10 (47)), 46-51.
4. Иванова, Г. П., & Шакирова, Э. Ф. (2012). Педагогические условия формирования социально активной личности студента. // *Акмеология*, (3 (43)), 51-55.
5. Лисовский, В. Т., & Дмитриев, А. В. (1974). Личность студента.
6. Васькова, Н. А., Садова, Н. Г., Григоренко, И. Н. (2007). Особенности развития личности студента. // *Научные труды Дальрыбвтуза*, 19, 401-412.

DİNİ İDENTİKLİK CƏMIYYƏTİN SOSIAL PSIXOLOJİ İMUNITET SİSTEMİ KİMİ

Ceyhun ƏLİYEV

Azərbaycan Dillər Universiteti,
Psixologiya kafedrasının dosenti, psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan, BAKI
ceyhunaliyev@mail.ru

Əgər biz cəmiyyəti bir bina kimi təsəvvür etsək, insanlar bu binanın divar daşları, dini identiklik isə bu daşları bir-birinə bağlayan sement sayıla bilər. Identikliyin cəmiyyətin həyatında oynadığı sosial-psixoloji rolu haqqında Z.Freyd yazır ki, cəmiyyət üzvləri arasında olan emosional əlaqə və ictimai həmrəylik cəmiyyətin güc qaynağıdır. Bir cəmiyyət üçün identik şəxslərdən təşkil oldunduğu dövr müddətində problem yoxdur deməkdir. Z.Freyd İdentikliyi insanlar arasında emosional bağları yaşada biləcək qüvvə hesab edən Z.Freyd cəmiyyətin bel sütununun böyük ölçüdə identiklik hissi əsasında yarandığı qənaətində olmuşdur. Həyatda məna şəxsin öz həyatında mənalı, layiqli məqsədlərin rəhbər tutulması və idarə edilməsi, eləcə də dünyada əhəmiyyət kəsb etmə dərəcəsidir. Məhz dini identiklik insanları ölüm qədər qorxulu olan mənasız həyat yaşamaq qorxusundan xilas edəcəyinə ümid etdiyi üçün onlar dini rituallara əməl etməyə çalışırlar. Gənclər arasında dini identiklik tələbat məhz yaşadıkları həyatın mənasız olması qənaətindən qaynaqlanır. Bu mənada dini identiklik həyatımızı mənalı yaşamağımıza kömək edən mənbələrindən (müvəffəqiyyət, münasibət, intimlik, dürüstlük, fədakarlıq və s.) biridir. Dini identiklik şəxsiyyətin inkişafı nəticəsində baş verən sosial-psixoloji prosesdir. Fərd yeni keyfiyyətləri, inkişafın əsas mənbəyi olan sosial gerçəklikdən mənimsəyir və sosial olan keyfiyyətlər artıq individual olur. Deməli, dini identiklik əvvəlcə intersixi, sonra isə intrapsixi kateqoriya kimi meydana çıxır. Dini identiklik, insanın davranış, hiss və düşüncələrinin onun aid olduğu dinin tələb və gözləntilərinə uyğunluğudur. Dini identik qrup daxilində şəxsiyyətlərə münasibətdə sosial məsuliyyət hissini inkişaf etdirdiyi üçün şəxs “istədiyimi edə bilərəm” düşüncəsindən uzaq olub çevrəsini nəzərə alaraq hərəkət etməyi seçir. Beləliklə, dini identiklik sosial və mənəvi əsaslı tələbat kimi fərdlərin qrup daxilində bir-birinə inam, güvən və etibarını gücləndirməklə, sosial kreditini artırmaqla funksionallığına kömək edir. Dini identikliyə bu aspektdən yanaşdıqda o qrup üzvlərinin xarici neqativ təsirlərə sosial immunitetini gücləndirir. Davranış inkişafı nəzəriyyələri ehtimal edir ki, davranış öyrənilə, unudula və bir sıra proseslər vasitəsilə yenidən öyrənilə bilər. Biliyi, məlumatı davranışa çevirmək dini identikliyin vacib aspektidir. Gənc dini identikliyinə mənalı davranışa çevirməyincə onun dini identikliyin koqnitiv aspektini sadəcə olaraq bilməsi çox azdır. Dini identikliyə koqnitiv səviyyədə yiyələnmə şəxsin davranış səviyyəsində də identik davranacağını təmin etmir. Bu baxımdan gənclərdə dini idnetikliyə olan münasibət sosial çevrədə dini identikliyə olan münasibətlə düz mütənasibdir. İdentiklik, o cümlədən dini identiklik toplum həyatında birlikdə yaşamaq üçün zəruri olan prososial davranışları tətikləyir.

Qrup üzvləri arasında sosial əlaqələrin güclənməsi sosial təcrid olunmanı, seperatizmin, diskriminasiyanın, qərəzli münasibət və davranışı zəifləyərək əvəzində “biz” hissini güclənməsi identikliklə mümkün olur. Dini identiklik - qrup daxilində mütəşəkillik, birlik hissi ilə yanaşı metafizik aspektdən də qrupu gücləndirir. İki əsrdən çox müddət ərzində islamın şərtlərinə uyğun yaşamağı gerilik, Avropa və rus mədəniyyətinə uyğun fikir, hiss və davranışa sahib olmağın isə müasirlik kimi təqdim və təbliğ olunması nəticə etibarilə gənclərimizin böyük bir qismini dini identiklikdən uzaqda tutmaqda öz təsirini göstərə bilmişdir. Müasir dövrdə islam və imanın şərt və əxlaqi tələblərinə uyğun yaşamaq hələ də “qara cammat” məşğuliyyəti kimi təqdim edildiyi və qavranıldığı üçün gənclər arasında dini identiklik zəif şəkildə özünü biruzə verir. Demək ki,

“müasirlik”, “mədəni olmaq” və “mədəniyyət” anlayışlarını avropasentrik yanaşmadan azad edib onları irfanla yükləməsək gənclərimizi mənəvi-psixoloji cəhətdən zənginləşdirən eləcə də metafizik baxımdan gücləndirən dini identikliklə qüvvətləndirə bilməyəcəyik. Dini identikliyi formalaşdırmağın ən sadə yolu mədəniyyətlə irfanı vəhdət halına gətirə bilməkdən keçir.

Açar sözlər: dini identiklik, cəmiyyət, sosial psixoloji imunitet, sistem.

SOSIAL QABİLİYYƏTLƏRİN İNKİŞAFI UŞAQLARIN BAĞÇAYA ADAPTASIYASININ YOLU KİMİ

Səbinə Hikmət qızı ƏLİZADƏ

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Ümumi psixologiya kafedrasının baş müəllimi,
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan, BAKI
sabina.az@gmail.com

Aktuallıq: Son dövrlərdə sosial intellektin öyrənilməsi aktuallaşmışdır. İntellektin yeni bir istiqamətini təşkil edən sosial intellekt mahiyyəti etibarlı ilə, fərdi sosial həyatda müvəffəqiyyət əldə etməyə istiqamətləndirmək missiyasını öz üzərinə götürmüşdür. Sosial intellekt insanların əqli inkişafı istiqamətində də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onun formalaşması ailədə və bağçada sosial qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsi ilə başlayır. Ailədə sosial qabiliyyətlərin inkişafına diqqət etmədikdə uşaqların bağça həyatına adaptasiyası çətinləşir və bu müstəvidə sosial intellektin inkişafında ləngimələr baş verir. Ailədə uşağın sosial qabiliyyətlərini ləngidən səbəbləri üzə çıxarmaq və aradan qaldırmağın yollarını araşdırmaq uşaqlarda sosial intellektin inkişafın imkanlarını artırır. Tədqiqatın aktuallığı bununla şərtlənir.

Metodlar: Tədqiqat prosesində müşahidə, müsahibə, anket sorğusu, təhlil, eks-post fokto və b. metodlardan istifadə edilmişdi. Tədqiqatın məqsədi məktəbəqədər yaş dövründə ailədə uşaqların sosial qabiliyyətlərinin formalaşması yollarını araşdırmaq, mövcud nöqsanların aradan qaldırılması və uşaqların bağçaya adaptasiyasının yollarını müəyyən etmək olmuşdur.

Nəticə: Həyatda insanın uğur qazanmasında onun sosial intellektinin mühüm rol oynayır. Sosial psixoloji tədqiqatlarda sosial intellekt hətta insanın əqli inkişafını şərtləndirən amillərdən (insanın digər insanla ünsiyyətinin koqnitiv məzmun daşması) biri kimi dəyərləndirilir. Sosial intellekt insan həyatının müxtəlif dövrlərində mərhələli şəkildə inkişaf edir. Onun əsası isə hələ məktəbəqədər yaş dövründə ailədaxili münasibətlər müstəvisində sosial qabiliyyətlərin formalaşması ilə qoyulur. Sosial qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsinin növbəti mərhələsi uşaq bağçasıdır. Burada uşaqların sosial qabiliyyətlərinin inkişafı üçün daha məqsədəuyğun sosial mühit mövcuddur. Lakin məlum olduğu kimi, ailə mühiti ilə bağça mühiti arasında köklü fərqlər mövcuddur. Ailədə sosial qabiliyyətləri zəif inkişaf etmiş uşaqlar bu baryerini dəf edə bilmədiyi üçün bağça mühitinə adaptasiya olmaqda çətinlik çəkirlər. Nəticədə bağça mühiti onların sosial inkişafında məqsədəuyğun rol oynaya bilmir.

Uşaqların bağçaya adaptasiyasını yaxşılaşdırmaq üçün ilk növbədə ailədə uşaqların sosial qabiliyyətlərinin inkişafını ləngidən səbəblərini aydınlaşdırmalıdır. Bu məqsədlə biz əvvəlcə bağça müəllimləri ilə birlikdə “uşağın bağçaya adaptasiya olma” meyarına görə valideynləri iki qrupa böldük: - “Uşağı bağçaya asanlıqla adaptasiya olmuş” və “adaptasiya olunmaqda çətiliklərlə üzləşən” valideynlər. Növbəti mərhələdə valideynlərin uşaqlar bağçaya gələndə onlarla gördükləri işləri müəyyən etmək üçün anket sorğusu keçirdik. Cavablarının müqayisəli təhlili nəticəsində valideynlərin ailədə uşaqların sosial qabiliyyətlərinin inkişafını ləngidən və bağçaya adaptasiyasını çətinləşdirən səbəblər müəyyən edildi. Məlum oldu ki, uşağı bağçaya adaptasiya olunmaqda çətiliklərlə üzləşən valideynlər ailə mühiti ilə bağça mühiti arasındakı fərqləri görmür, uşağı bağça həyatına hazırlamırlar, Həmin səhvlərin qabaqcıl valideynlərin təcrübəsi əsasında aşağıdakı yollarla aradan qaldırılması mümkündür.

1. Valideynlər uşağa bağçaya nə üçün getdiklərini anlatmalıdırlar;
2. Hələ bağçaya getməzdən əvvəl, bağça uşaqlarının gəzintisi zamanı uşağın onlara qoşulması və birgə oynamağını təşkil etmək;

3. Uşağın bağça həyatına daha asanlıqla adaptasiya olması üçün evdə bağça rejiminə yaxın olan gün rejimi tətbiq edilməsi məqsədəuyğundur;
4. Uşağın bağçaya gedənə qədər qohum və qonşu ailələrin uşaqları ilə daha çox ünsiyyətə daxil olmasına, onlarla birgə oynamasına şərait yaradılmalıdır;
5. Oyuncaqlarını birgə oynadığı digər uşaqlarla bölüşməsi uşağa öyrədilməlidir;
6. Uşaqlar valideynlərin onların bağça həyatı ilə bağlı həyəcan və təşviş keçirdiyini hiss etməməlidirlər.

Açar sözlər: sosial intellekt, sosial qabiliyyətlər, adaptasiya, ailə, uşaq bağçası.

ÜNİVERSİTELERDE ÖĞRENİM GÖRÜLEN PUAN TÜRÜNE GÖRE ÖĞRENCİLERİN SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIK DÜZEYLERİ

Cengiz ŞAHİN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Psikoloji Bölümü, Prof. Dr.
Türkiye, ANKARA
cengiz.sahin@hbv.edu.tr

Aydan MALİKOVA

Bakü Devlet Üniversitesi,
Psikoloji Bölümü, Uzm. Klinik Psikolog
Azerbaycan, BAKU
aydanmalikova1997@gmail.com

Problem Durumu. Sosyal medya, 20. yüzyılın sonuna doğru internetin ortaya çıkması ve web 2.0 teknolojisinin gelişmesiyle birlikte her yaş grubundaki insanların çeşitli nedenlerle sıklıkla kullandığı web tabanlı teknoloji platformlarıdır. Sosyal medyanın amacı dışında aşırı kullanımı bireyin hayatında olumsuz etkilere neden olmakta ve davranışsal bağımlılık başta olmak üzere çeşitli psikolojik problemleri de beraberinde getirmektedir. Buradan hareketle bu çalışmanın amacı, Azerbaycan'da farklı üniversitelerde öğrenim gören öğrencilerin sosyal medya bağımlılık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesidir. Bu içerikte bir araştırmanın Azerbaycan'da yeni yapılıyor olması önemli görülmektedir.

Yöntem. Araştırma, tarama modelinde yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubunu Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan Teknik Üniversitesi ve Azerbaycan Tıp Üniversitesinden 155 (%47,3) kadın ve 173 (%52,7) erkek, yaş ortalaması 19.20 olan toplam 328 üniversite öğrencisinden oluşmuştur. Araştırmanın verileri araştırmacılar tarafından geliştirilen "Kişisel Bilgi Formu" ve Malikova (2023) tarafından Azerbaycan Türkçesine uyarlanan "Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği" ile toplanmıştır. Araştırmada kullanılan ölçme araçlarından elde edilen verilerin normal dağılım gösterdiği belirlendikten sonra analizler ikili değişkenlerde t testi, 3 ve daha fazla değişkenlerde tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

Bulgular. Araştırmada, Azerbaycan Teknik Üniversitesi öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık puanlarının Bakü Devlet Üniversitesi ve Azerbaycan Tıp Üniversitesi öğrencilerinden anlamlı düzeyde daha düşük olduğu, kız öğrencilerin sosyal medya bağımlılık düzeylerinin erkelere oranla anlamlı düzeyde yüksek olduğu, öğrencilerin yaşı ilerledikçe sosyal medya bağımlılık düzeylerinin azaldığı, öğrenim gördükleri puan türüne göre ise sayısal öğrencilerin sosyal medya bağımlılık düzeylerinin sözel ve eşit ağırlık puan türüne göre düşük olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler. Öğrencilerin sosyal medya bağımlılığının orta düzeyde olduğu; cinsiyet, yaş, öğrenim görülen puan türü ve üniversiteye göre farklılıklar gösterdiği belirlenmiştir. Buna göre öğrencilere bağımlılık ile ilgili farkındalık eğitimleri verilebilir, ebeveynlere bilgilendirici eğitimler sunulabilir. Sosyal medya okur yazarlığı eğitimleri verilebilir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, sosyal medya bağımlılığı, üniversite öğrencisi.

SOSIAL DÖVLƏTİN AZƏRBAYCAN MODELİ

Elşən SADIQOV

Bakı Dövlət Universiteti,
Psixologiya kafedrasının müəllimi,
Azərbaycan, BAKI
elshan.sadiqov.es1966@gmail.com

Mövzunu aktuallığı üçüncü min illiyin mühüm reallıqları tələb edir ki, şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlət münasibətləri ciddi nəzərdən keçirilərək təhlillər aparılsın. Belə bir zəmində qeyd etmək lazımdır ki, şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlət daima dəyişən və inkişaf edən sosial orqanizmlər kimi də təqdim edilə bilər. Müəfiq olaraq nəzərə almaq lazımdır ki, sözügedən bu sosial orqanizmlərin xarakteri və qarşılıqlı əlaqəsi daimə dəyişilməyə məruz qalmaqdadır. Şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlətin qarşılıqlı əlaqələrinin əsasında münasibətlər balansında tarazlığın təmin edilməsi dayanır. Göründüyü kimi, şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlətlə bağlı məsələlərin öyrənilməsi indiki dövrdə xüsusi aktuallıq qazanması heç də təsadüfi deyildir.

Şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlətin qarşılıqlı əlaqələrinin əsasında münasibətlər balansında tarazlığın təmin edilməsi dayanır. Məhz bu baxımdan şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlətlə bağlı məsələlərin öyrənilməsi indiki dövrdə xüsusi aktuallıq qazanan məsələlədəndir. Araşdırmalarda sosial dövlət modelinin əsas xüsusiyyətləri, müasir modelləri dəyərləndirilmişdir. Tədqiqatlar zamanı sosial dövlətin Azərbaycan modeli ilə əlaqədar fikirlər irəli sürülmüşdür.

Metodlar.

Tədqiqatlar ümumi elmi və speifik üsullar əsasında aparılmışdır. *Ümumi elmi üsullar* qismində müqayisəli təhlil, tarixi, analiz və sintez, sistemli ynaşma, induksiya və deduksiya üsullarını göstərmək olar. *Xüsusi üsullar qismində* müşahidə, sosial eksperiment, xüsusiyyətlərin ümumiləşdirilməsi üsulları göstərilə bilər.

Tədqiqatın məqsədi sosial dövlətin əsas xüsusiyyətləri, məzmun və mahiyyəti ilə əlaqədar nəzəri təhlillərin aparılması, Azərbaycan Respublikasında təşəkkül tapmış müasir sosial dövlətin əsas xüsusiyyətlərinin nəzərdən keçirilməsidir.

Tədqiqatı nəticəsi.

Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında təşəkkül tpmiş sosial dövlət modeli xüsusi model kimi dəyərləndirilə bilər. Həmin model tipində sosial demokrat modeli ilə liberal modelin elementləri diqqəti cəlb edir. Tədqiqatın nəticələri sosial dövlət ilə əlaqədar nəzəri-praktiki əhəmiyyət kəsb edən elmi müddəaları müaviq tədris kurslarının təşkili zamanı istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: model, sosial dövlət, liberal, korporativ, sosial demokrat, rifaah cəmiyyəti.

GƏNCLƏRİN MƏNƏVİ İNKİŞAFINDA MİLLİ MENTALİTET ELEMENTLƏRİNİN TƏSİRİ

Aysel HACIYEVA

Bakı Dövlət Universiteti,
Sosial psixologiya kafedrasının müəllimi, doktorant,
Azərbaycan, BAKI
ayselhuseyin2018@gmail.com

Aktuallıq: Azərbaycanda yeniyetmə və gənclərin fiziki və mənəvi cəhətdən inkişafı, hərtərəfli biliyə, geniş dünyagörüşünə, mənəviyyata və mədəni dəyərlərə yiyələnən şəxsiyyət kimi formalaşmaları, cəmiyyətimiz üçün layiqli vətəndaşlar kimi böyümələri daim diqqət mərkəzindədir. Həyat üçün ən vacib şərtlərdən biri olan milli mentalitet dəyərləri gözlənilməklə Azərbaycanda gənc nəslin sağlam böyüməsi ilə yanaşı, həm də kamilləşməsi, zehni, intellektual inkişafı üçün geniş imkanlar yaradılır.

Hər millətin milli ruhu, milli təfəkkürü və öz mentaliteti var. Mentalitet bir millətə xas olan milli-mənəvi dəyərlər toplusudur. Mentalitet (ingiliscə-mentalis sözüdür mənəvi-ağıllı və düşüncəli deməkdir) fikirlərin obrazlılığı, ağıllı nəticələrin və dini dünya görüşlərinin cəmiyyətində şəxs və ya şəxslər qrupunun əldə etdiyi yaşam və hərəkətlər toplusudur. Mentalitet deyərək millətlərin və bu millətləri təşkil edən şəxslərin düşünmək, hiss etmək, ətrafda baş verən hadisələrə biganə qalmamaq, onları özünəməxsus şəkildə qavramaq və qəbul etmək kimi başa düşülür. Mentalitet geniş anlayışdır, daha da ətraflı desək bu anlayışa eyni zamanda xalqın yaxud da fərdin elmi nəzəri səviyyəsini əxlaqi keyfiyyətlərini, həyat tərzi, adət- ənənələri və bütün bunlarla yanaşı digər xalqlara, millətlərə münasibəti də daxildir.

Məhz bu araşdırmada gənclərin mənəvi inkişafına, şəxsiyyətin formalaşmasına milli mentalitetin təsiri və bu prosesdəki rolu təhlil edilmişdir.

Metodlar: Tədqiqat zamanı əvvəlki nəzəri materialların, bu sahədə aparılmış tədqiqat materiallarının analizi metodu seçilmişdir.

Nəticə və tövsiyələr: Keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən başlayaraq ictimai-siyasi fikirdə böyük maraq doğuran problemlərdən biri də mentalitet məsələsi idi. Çünki SSRİ dağıldıqdan sonra çox şey dəyişmişdi. Xalq öz milli varlığını dərk etməyə, soyköünə qayıtmağa can atırdı. Keçid dövrü şəraitində milli özünüdərk, milli siyasi şüurun və milli siyasi mədəniyyətin yüksəldilməsi tələblərinin önə çəkilməsi xalqın mentalitetini daha dərinədən öyrənməyi zəruri etdi. Bu gün isə həmin məsələ daha aktual və zəruridir. Ramiz Əliyevin "Mentalitet" (Bakı: 2009. 230 s.) kitabı məhz bu baxımdan diqqəti çəkir. Mentalitetin formalaşması xalqın keçdiyi həyat yolundan, ictimai-tarixi hadisələrdən, həmin xalqa məxsus olan etnogenetik xüsusiyyətlərdən, milli şüur və milli ləyaqət hissindən birbaşa asılı olduğu müəyyənləşdirilir. Xalqın milli ruhunun yaranmasını fərqli prizmadan şərh edən filosof və psixoloqların etnogen, instinkt və mühitlə bağlı fikirləri təhlil edilir, mentalitetin ümumi, milli və fərdi şüurla bağlılığı önə çəkilir, irəli sürülən ideyalar maraqlı tarixi fakt və hadisələrin (həm də siyasi və mental lətifələrin) fonunda təqdim edilir.

Onu da qeyd edək ki, müasir dövrdə mentalitetimizdə özünü qabarıq göstərən cəhətlər, onun formalaşmasına təsir edən amillərin bir çox mənaları olsa da, mentalitet hər bir xalqın tarixən yaradıb formalaşdırdığı, inkişaf etdirərək nəsillərdən-nəsillərə ötürdüyü milli-mənəvi dəyərlər sistemidir. Buna görə də biz, multikulturalizm və tolerantlıq dəyərlərinin inkişaf etdirilməsindən danışdığımız zaman, bu, o anlama gəlməməlidir ki, öz milli-mənəvi dəyərlərimizdən imtina etməliyik. Əksinə, bir millət kimi yaşamaq istəyiriksə, yuxarıda qeyd etdiyimiz bütün dəyərlərə kompleks şəkildə sahib çıxmalıyıq.

Bu da danılmaz həqiqətdir ki, Azərbaycan xalqının milli xarakteri və mentalitetinin təsiri altında formalaşan milli ideologiyası - azərbaycançılıq ideologiyasını Ulu Öndər Heydər Əliyev ümumdünya sivil məkanında milli özünüdədiyin əsas amili hesab edib. Ulu Öndər Heydər Əliyevin ictimai-siyasi görüşlərində işlənilib hazırlanan, ölkə əhalisinin rəğbətlə qarşılıdığı azərbaycançılıq, vətən amalının milli dərki kimi təqdim edilir. Heydər Əliyevin təsəvvüründə azərbaycançılıq ideologiyası milli-mənəvi sərvətlərimiz sistemində ən önəmli yer tutur və mübalığəsiz demək olar ki, müstəqilliyin möhkəmlənməsi əqidəsində olan bütün azərbaycanlıların milli ideologiyası kimi funksional əhəmiyyət daşıyır. O da məlumdur ki, milli-siyasi mentalitetin yaradıcısı xalq və siyasi elitadır. Təbii ki, mədəniyyət zəminində formalaşan siyasi mentalitet ənənə ilə bağlı olub, siyasi həyatda gerçəkləşir.

Açar sözlər: gənclər, mənəvi inkişaf, milli mentalitet.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Əliyev Ramiz. Mentalitet. Bakı. 2009. 230 s.
2. Mirzaxolov H. USING ELEMENTS OF NATIONAL MENTALITY OF EDUCATION ETHICAL-SPIRITUAL OF YOUTH. Экономика и социум, (5-1 (84)). 2021. 283-286.
3. Mirzaxolov X.T. СОЦИАЛЬНЫЕ И ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДУХОВНОСТИ МОЛОДЕЖИ // Теория и практика современной науки. 2017. №. 4. С. 27-30.
4. Mirzaxolov Kh.T., Abdurakhmonova B.R. Self-improvement of personalitythe goal of aesthetic education // Young scientist. 2016. No. 4. P. 720-722.
5. http://www.anl.az/down/meqale/az_muellimi/2010/sentyabr/132102.htm
6. <https://paralel.az/az/article/10271>

VALIDEYN HİMAYƏSİNDƏN MƏHRUM UŞAQLARIN TƏHSİL PROBLEMLƏRİ

Günel ŞAHİNZADƏ

Bakı Dövlət Universiteti,
Psixologiya kafedrasının doktorantı,
Azərbaycan, BAKI
gunelshahinzade@mail.ru

Aktuallıq: Uşaq Hüquqları Konvensiyasına əsasən təhsil almaq hər bir uşağın fundamental hüquqlarından biridir. Bütün uşaqların statusundan asılı olmayaraq hər birinin, bilik və bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün eyni şəkildə təhsil almaq hüququ vardır. Belə ki, iqtisadi inkişafda təhsil mühüm rol oynayır, yalnız şəxsin gələcək imkanlarını deyil, həmçinin müxtəlif ehtiyaclarının ödənilməsində vacib əhəmiyyət kəsb edir. Məhz təhsil sistemi şagirdlərin akademik bilik və bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi ilə yanaşı, onların sosial-emosional bacarıqlarının, eləcə də psixoloji dəstəyin göstərilməsinə xidmət edir. Təhsil sisteminin idarə olunmasına makro və mikro səviyyədə bir sıra amillər təsir edir, ölkənin iqtisadi inkişafı, hərbi proseslər, müharibə və sülh şəraiti, epidemiya, müxtəlif xəstəliklərin kütləvi şəkildə yayılması, eləcə də təhsilə cəlb edilənlərin ailə quruluşu, ailə tərkibi, sosial, maddi, dini, etnik xüsusiyyətləri və digər amillər göstərilə bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, bugünkü təhsil sistemində yalnız tam ailələrdən gələn uşaqlar deyil, eləcə də valideyn himayəsindən məhrum, bir və hər iki valideynini itirmiş uşaqlar da vardır. UNİCEF-in qeydlərinə istinadən demək olar ki, dünyada 143 milyon yetim və valideyn himayəsindən məhrum uşaq təhsil sistemində iştirak edir. Onların yalnız akademik bacarıqlarının inkişafı deyil, həmçinin psixi sağlamlığı, sosial-emosional bacarıqları, eləcə də digər uşaqlarla şəxsiyyətlərarası münasibətlərinin təhlili yalnız müasir dövrümüzdə deyil, eləcə də əvvəlki tədqiqatlarda aktuallıq kəsb etmiş və öyrənilməsi mühüm əhəmiyyətə malik olmuşdur.

Metodlar: tədqiqat zamanı konstruktivist metodologiyaya əsasən ədəbiyyat nümunələrinin təhlili metodu seçilmişdir. Belə ki, bu istiqamətdə mövcud ədəbiyyatlar, məqalələr təhlil edilərək yeni nəticələr və tövsiyələr işlənib hazırlanması üzərində istiqamət götürülmüşdür.

Nəticə və tövsiyələr: Uşaqların valideyn himayəsindən məhrum olması onların psixi sağlamlığında özünəməxsus izlərlə qeydə alınır. Psixi proseslərin təzahüründə, emosional sferada, digər şəxslərlə münasibətlərdə, ünsiyyət sferasında yaşanan problemlər təhsil prosesinə də öz təsirini göstərir və əsasən təhsildən yayınmalar, geri qalmalar, aşağı akademik göstəricilərlə izlənilir. 1967-ci ildə Dinnage və Pringle, 1969-cu ildə Mapstone, 1971-ci ildə Pringle, həmçinin eyni ildə Crillen, Pringle və Vest bu problem üzərindən tədqiqatlar aparmışlar. Müəyyən edilmişdir ki, valideyn qayğısı ilə böyüyən uşaqlarda qayğıdan məhrum uşaqlarla müqayisədə daha çox özünə inam, bəyənilmək, valideynləri tərəfindən dəstək almaq, həmçinin münasibətlərdən məmnunluq yaşanır. Bu isə təhsil prosesində motivə edici rol oynayır və onların nəticələrinə öz təsirini göstərir. Xüsusən bu təsir məktəbəqədər dövrdə şagirdlərin nitq bacarıqlarının zəifləməsi, fərdi şəkildə fikrini ifadə etmək çətinlikləri, problem həll etmək bacarıqlarının daha zəif formalaşması ilə xarakterizə olunur.

Hələ XX əsrdə aparılmış əkilər metodu ilə valideyn himayəsindən məhrum uşaqların akademik və psixoloji problemləri öyrənilərkən ana qayğısı və sevgisinin vacibliyi vurğulanmışdır. Bu qayğının digər şəxslər tərəfindən verilməsi, həmin uşaqlara dəstəyin göstərilməsi yalnız təhsil sistemi işçiləri tərəfindən deyil, eləcə də dövlət, qeyri-hökumət təşkilatları, vətəndaş cəmiyyətləri, həmçinin ictimaiyyət, onların yaxınları tərəfindən də nəzərə alınmalıdır.

Açar sözlər: valideyn himayəsindən məhrum uşaqlar, təhsil problemləri, uşaq hüquqları.

Ədəbiyyat:

1. Aldgate, J., Colton, M., Ghate, D., & Heath, A. (1992). Educational attainment and stability in long-term foster care. *Children & Society*, 6(2), 91-103.
2. Assembly, U. G. (1989). Convention on the Rights of the Child. *United Nations, Treaty Series*, 1577(3), 1-23.
3. Dinnage, R., & Pringle, M. L. (1967). Foster home care, facts and fallacies: a review of research in the United States, Western Europe, Israel and Great Britain between 1948 and 1966. (*No Title*).
4. Pringle, M. L., Dewdney, M., Crellin, E., & Dinnage, R. (1967). Adoption facts and fallacies: A review of research in the United States, Canada and Great Britain between 1948 and 1965. (*No Title*).
5. Nair, M.K.C., & Rekha Radhakrishnan, S. (2004). Early childhood development in deprived urban settlements. *Indian pediatrics*, 41(3), 227-238.
6. Unicef. (1989). Convention on the Rights of the Child.

AİLƏ VƏ GENDER BƏRABƏRSİZLİYİ

Səxavət ƏLİYEVƏ

Bakı Dövlət Universiteti,

Psixologiya kafedrasının müdiri, psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azərbaycan, BAKI

kssk45@hotmail.com

Gender bərabərliyini təmin etmək üçün dünyada aparılan sosial və siyasi səylərə baxmayaraq, milli-mədəni dəyərlərdə tarix boyu kök salmış və davam edən cinslərə fərqli münasibət, gender bərabərsizliyi hələ də mövcuddur. Ümumiyyətlə, gender bərabərsizliyi, seksizm, qərəzli stereotiplərə və inanclara əsaslanan ön mühakimə və diskriminasiya formasıdır. Seksizm-cinsi mənsubiyyət və ya cins haqqında stereotip inanclara əsaslanan ön mühakimə və diskriminasiya formasıdır (Dovidio et al., 2008). 1996-cı ildə Qliç və Fiske özlərinin Ambivalent Seksizm nəzəriyyəsində seksizmi iki qrup seksist əhval-ruhiyyədən, yəni ədavətli və xeyirxah seksizmdən ibarət olan çoxşaxəli sistem kimi nəzərdən keçirirdilər. Seksizmin hər iki formasının təzahür mexanizmləri fərqli olsa da, qadınların kişilərə təbəçiliyi kimi ustanovkaların olması prinsipini irəli sürməklə problemi daha da qəlizləşdirirdilər. Yəni, ədavətli seksizm ənənəvi seksizmin konseptualizasiyasını qadınlara qarşı düşmənçiliyin təzahürü kimi qeyd edir. Bu təqdirdə, kişilər qadınlar üzərində dominant hesab edilir, ənənəvi gender rollarına hörmət etməyən qadınlar sosial qaydaları pozurlar və kişilərin güclü olmaları üçün potensial təhlükə mənbəyidirlər. Əksinə, xeyirxah seksizm müsbət və nisbətən gizli tərzdə ifadə olunur. Qadınlar ənənəvi olaraq sevimli, lakin kişilərin müdafiəsinə və dəstəyinə daima ehtiyac duyan zəif şəxslər kimi qəbul edilir. Kişilər tərəfindən isə bu müdafiə onlara qadınların ənənəvi cins rollarına hörməti müqabilində verilə bilər (Qlik və Fiske, 2001).

Uşaqlıqdan başlayaraq gənc yaşa qədər valideynlərimiz bizdə gender-rol ustanovkalarımızın və stereotiplərimizin formalaşmasında əsas rol oynayırlar. Ümumiyyətlə, valideynlərin seksizmi nə qədər yüksəkdirsə, uşaqların gender stereotiplərinə uyğun davranacaqları ilə bağlı olan gözləntilər bir o qədər güclüdür. Qaraigordobil və Aliri (2011) tərəfindən aparılmış tədqiqatlarda valideynlərin cinslərə qarşı xeyirxah və ya ədavətli münasibəti ilə, onların yeniyetmə uşaqlarında təzahür edən seksist münasibət arasında birbaşa əlaqə tapıldı və beləliklə, cinslərə olan münasibətlərin nəsilənənəslə ötürülməsi kimi ideyalar öz təsdiqini tapmış oldu (Montañés et al., 2012). Bu əlaqənin möhkəmliyi valideynlərin və yeniyetmələrin cins mənsubiyyətinə görə dəyişirdi ki, bu anaların və qızlarının, ataların və oğullarının cinslərə qarşı olan münasibətləri arasında olan fərq əhəmiyyətli dərəcədə yüksək idi. Bir qayda olaraq, valideynlərin qazanmış olduğu həyat təcrübəsi əsasən gender tipli davranışları gücləndirməyə meyillidir, ancaq bu tipli davranış eynicinsli valideyn-uşaq münasibətləri daxilində təzahür edir (məs., Qrusec və Qudnow, 1994; Lipowska et al. (2016). Kiçikyaşlı uşaqları olan cütüklərin valideynlik münasibəti ilə bağlı aparılmış araşdırmalarda valideynlərin seksizmi ilə valideynlik üslubları arasında birbaşa əlaqənin olması göstərilmişdir. Tədqiqatlardan alınan nəticələrə görə, ataların cinslərə qarşı fərqli münasibəti ilə (istər ədavətli, istərsə də xeyirxah), yəni oğullarına qarşı qeyri-konessial münasibətlə (valideynlərin əhval-ruhiyyəsiindən asılı olaraq, gözlənilməz valideynlik davranışı) müsbət korrelyasiyanın olması müəyyən edilmişdir. Qızlara gəldikdə isə, ataların ədavətli seksizmi həddindən artıq mühafizəkar baxışların olması ilə, xeyirxah olanı isə, qızların avtonomluğunun dəstəklənməsi kimi yaxşılığa doğru nəticələrin alınması ilə sıx əlaqədə olması kimi nəticə əldə olundu. Digər tərəfdən isə, anaların xeyirxah seksizmi qızlarına qarşı olmasa da, oğullarına qarşı mənfi olaraq həddindən çox himayəedici və tələbkar münasibətlə təzahür edirdi.

Valideynlərin sosiallaşma dəyərləri valideynlik üslublarının və həyat təcrübələrinin praktikalarının formalaşmasının əsasını təşkil edir (məs., Grusec and Goodnow, 1994; Kikas et al.,)

Sosiallaşma dəyərləri valideynlərin övladlarına ötürülən və onların da dəstəkləməsini istədiyi dəyərlərdir (Barni et al., 2017). Bu dəyərləri valideynlər həm qısa müddətdə (yəni, indiki dövrdə valideynlərin uşaqları üçün hansı dəyərlərə can atması) və uzunmüddətli perspektivdə (yəni, valideynlərin övladlarında yetkinlik dövründə görmək istədikləri dəyərlər) görmək istəyirlər (Lasker və Lasker, 1991, 2012). Əvvəlki tədqiqatlar əsasən Şvartsın şəxsiyyətin dəyərlər sistemi nəzəriyyəsinə əsaslanırdı (Şvarts, 1992, 2012) və göstərdi ki, valideynlər (həm analar, həm də atalar) oğul və qızlarının konservasiya dəyərlərinə (yəni ənənə, konformluq və təhlükəsizlik) və özündə transsendent dəyərlərə (yəni, xeyirxahlığa və universalizmə) əhəmiyyət verməsini istəyirdilər (Ranieri və Barni, 2012). Bu dəyərlər əsasən sosial himayəni və özünütənzipləməni diqqət mərkəzində saxlayan dəyərlər kimi konseptual xarakter daşıyır, çünki onlar əsasən şəxsiyyətin sosial cəhətdən digər insanlarla münasibətini tənzimləyir, əməkdaşlıq prinsipinə əsaslanır. Lakin onlar bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənirlər. Bir tərəfdən, konservasiya dəyərləri özünü müdafiə edən dəyərlərdir, çünki onlar münaqişələrdən, gözlənilməzlikdən və dəyişikliklərdən çəkinmək kimi tələbatlardan ibarətdir.

Uşaqların təhsil almalarında və inkişafında həm valideynlərin seksizm, həm də sosiallaşma dəyərləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Lakin, valideynlərin uşaqlarına, cinslərinə olan münasibətinin formalaşmasına təsir göstərdiyi kimi məlumatımızın olmasına baxmayaraq, indiyə qədər heç bir ciddi araşdırma onlar arasındakı əlaqəni ciddi surətdə araşdırmamışdır. Tədqiqatın əsas məqsədi uşaqların cinslərə münasibətində valideynin seksizmi (yəni qadınlara qarşı ədavətli və ya xeyirxah seksizmdən söhbət gedir) və sosial cəhətdən diqqət mərkəzində olan digər dəyərlər arasındakı təsirini öyrənmək və nəticələri təhlil edərək aradan qaldırmaq yolunu tapmaqdır. İndiki vəziyyətdə ölkəmizdə gender bərabərliyi uğrunda aparılmış çoxistiqamətli işlərin aparılmasına baxmayaraq, hələ də kişilər tərəfindən qadınlara qarşı seksist münasibətlərin olması kimi təzahürlərlə qarşılaşırıq. Bu kimi situasiyalara qızların valideynləri tərəfindən (əsasən ailədə olan kişilər tərəfindən) təhsildən yayındırmaları və ya tamamilə uzaqlaşdırılması, erkən nikaha cəlb olunması, təhsil almış bəzi qadınların sonradan çalışmasının qarşısının alınması kimi problemlərlə hələ də rastlaşırıq. Ailə-məişət zorakılığı zəminində həyat yoldaşlarından ayrılmış qadınlara qarşı olan təqiblər, zorakılıqlar da buna misal ola bilər.

Avropa ölkələrində aparılmış tədqiqatlara görə, valideynlərin seksizmi ilə sosializasiya dəyərləri arasında əhəmiyyətli əlaqələr mövcuddur. Xüsusilə, bu həm düşmən, həm də xeyirxah seksizm, konservasiya dəyərləri ilə müsbət əlaqələndirilir. Bu dəyərlər ənənələrin əhəmiyyətini və status-kvonun qorunmasını vurğulayır (Şvarts, 1992). İlkin olaraq, biz ədavətli seksizm və özünütənzipləmə dəyərləri arasında mənfi əlaqəni fərz edə bilər, xeyirxahlığın, gender bərabərliyinin və sosial ədalətin vacibliyini vurğulaya bilərik. Əksinə, xeyirxah seksizmlə öz-özünə transsendentizm arasındakı əlaqə haqqında sağlam hipotez etmək mümkün deyil. Bu ona görədir ki, bir tərəfdən xeyirxah seksizm gender bərabərsizliyinə səbəb olur, digər tərəfdən isə, belə münasibət bir çox davranışların və intim münasibətlərin optimallaşmasına kömək edir.

Açar sözlər: gender bərabərsizliyi, kişi, qadın, ailə münasibətləri, seksizm, sosializasiya, stereotiplər.

Ədəbiyyat:

1. Dovidio, J. F., Glick, P., and Rudman, L. A. (2008). *On the Nature of Prejudice: Fifty Years After Allport*. Hoboken, NJ: Blackwell Publishing Ltd.
2. Glick, P., and Fiske, S. T. (1996). The ambivalent sexism inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. *J. Pers. Soc. Psychol.* 70, 491–512. doi: 10.1037/0022-3514.70.3.491
3. Montañés, P., de Lemus, S., Bohner, G., Megías, J. L., Moya, M., and Garcia-Retamero, R. (2012). Intergenerational transmission of benevolent sexism from mothers to daughters and its relation to daughters' academic performance and goals. *Sex Roles* 66, 468–478. doi: 10.1007/s11199-011-0116-0
4. Barni, D., Ranieri, S., Donato, S., Tagliabue, S., and Scabini, E. (2017). Personal and family sources of parents' socialization values: A multilevel study. *Av. Psicol. Latinoam.* 35, 9–22. DOI: 10.12804/revistas.urosario.edu.co/apl/a.3468.

STUDENTS TO THE WORLD OF PROFESSIONAL VALUES AND THE ROLE OF SOCIAL INTELLIGENCE IN THE FULLNESS

Umida Aliboevna BUTAYEVA

Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute,
Doctor of Philosophy in Psychology, Associate Professor of Psychology Department,
Uzbekistan, SAMARKAND
botayeva83@mail.ru

Relevance of the topic. In the case that the object contains a number of human subjects of research, compact, sosiobiologik aspects in a holistic way and to learn from it worthwhile to imagine sosial. The world of education today kompetentsiyaviy approach on the basis of the fullness of the person and provide them to the sphere of professional activity in topical issues of the development of social intelligence research by creating a healthy environment as one of the priorities being.

Education of individuals in different age periods, take the master of professional work in different periods of development with the level of intelligence sosial there is no contradiction among the determinant of the following:

- increase the level of his intellectual activity of the person and the fullness sosial;
- the structure of the phenomenon of man's intellectual activity appeared sosial and his appointing of psychological barriers result in complex matters;
- the formation and maturation of new types of personality in the modern life of the individual've sosial be a manifestation of intellectual activity and the lack of scientific approach based on the study of psychological development;
- for the early detection of the intellectual activity of the person sosial kontsepsiya the necessity to develop its theoretical and methodological basis of the set, the person the high level of psychological support in the development of experimental creation of the program;
- sosial tipologiya of his intellectual activity of the person, taking into account the psychological and pedagogical support of age and sex of the development of scientific and methodical to the practice of the lack of support.

The person driving force for the progress of the maturation of the values and directions sosial intelligence as a determinant of subjective and objective scientific and practical researches and study the spectrum of an actual profession. The main essence will help the person to observe the directions of the structure values. Because the individual values, social relations, social requirements, lifestyle, around-connection to the universe, a personal position, the purpose of life, material and spiritual needs, business outlook and fulfilled in life reflects in the components of social intelligence.

Method and methodology.

Our students sosial values intelligence and rely on their professional and personal factors determines the formation of their position and their vital role in the research of psychological features to clarify the goal we have set.

As it is known, the values of the person occupies one of leading places in the psychological structure of the individual. For this reason the professional activity of students of the professional features of the individual values for appropriate and professional maturity arises from the need to determine the location. This position identities as students find account the orientation of specialist to determine what values should be found. To do this, "Values in the direction of" questionnaires were learned by students. The methods of the theory of this technique is that the person committed on M.Rokichning critique and Russian scientists on values I will.G.You organizes thoughts.

Dj.Gilford and m.Sallivenning “the diagnosis of social intelligence” methods to use led. This test not only the general level of development of social intelligence, as well as the people of the hulk-yeild the results you see beforehand; the ratio of the reflected express verbal and nonverbal coming; shaxslararo and executive abilities to learn complex situation in an analysis of mutual ta'sirlashuv infringement is intended.

Conclusions and recommendations.

1.The obtained data of students, future specialists of social intelligence on the type of occupations suggest that the development of active components sosial.

2.Certain relationships among students research conducted with values on the results of targeted vositali if there are values, they can supplement each other.

3.Students in the professional values of their social intelligence with a positive connection has. Talaba of professional development for which the area of interest to a clear expression as they should would be. Their indicators drastic in the sense that the targetli values with social intelligence between high - level bog'lanish and the relationship of the place takedid. Statistical indicators while students of social intelligence, personal values with the combination of thisshgan situations expressing gave. However some importance possess indicators that there arethem of students, professionals as the formation for professional interaction likely a full justify can't.

4.The sad side is in demand asit was many years ago with the values of social intelletlbee taking a more negative relationship between the level of reliability in the condition at birth and able to korrelyativ koeffisienti represents.

5. Nevertheless, the survey results obtained on your career prospects of students and our professional viewthis intelligence sosial thoughts I with valuesin between settings I have found its confirmation in korrelyativ koeffisienti. They have high values of the material of interest “in the higher prestige” ($r= 0,308$, $P<0,01$), “to work on their own” ($r= 0,139$, $P<0.05$ up to), “Mental content” ($r= 0,486$, $P<0,01$), with positive directions of the relationship korrelyativ form. However, this relevant it is noteworthy that at the level of statistics is insignificant. The purpose of the person with the idea was put between perform much only variations are observed. Exactly what today's students of the day in terms of the problem likely in the profession of Dj.Kelli tied to the three phases of effective activity of the person tied with the idea of konstruktleri psychologist can be explained. Manners suitable to the direction of the man himself chooses. Actions in this direction three phases, that is, to get a reference point, to choose from and is executed. These students have experienced three stages of professional formation and development, but from the stage of the line, which is at the level of their action is not required. This improvement of social intelligence that should be eo'rsatadi.

6.The results of the survey shows, the form of its professional ijtimoiylashuv extend criteria in the process, we self, social relationships, and life satisfaction from work is represented in social intelligence, the determinant ofI's compatibility varies depending on the degree of external factors.

The person the fullness of professional improvement of social relations, and quality of life strategy is an important factor of the features.

7. The success of the educational activities of the research and professional values and social intelligence that means one of the determining factors of professional self will allow you to determine. His professional students in high maturation indicators, early this professionalzini himself, to realize high neck indicator of business educationfor students xarakterliki is present.

Keywords: person, student, youth movement, occupation, intelligence, sosial intellect, target values, professional formation.

Literature:

1. Avlaev, O. U., & Mamatkulova, Z. G. (2019). The interpersonal relationship of the dynamic components of social intelligence of students. *Science and education today*, (12 (47)).
2. Avlaev O., Butaeva U. determinant of personal Psychological development. *Scientific-methodical journal of public education*. 2021. № 6 pages 87-92.
3. Butaeva U., Avlaev O., Abdumannotova N. psychological maturity of scientific and practical studies of the students./ *Journal of critical reviews*. Is jc. 2020; 7 (12): 3063-3070 provinces: 10.31838 / jc is.07.12.463
4. Burkhanov A., Avlaev O., Abdujalilov In Sh. As a criterion for determining personal Responsibility / maturity / E3S Web of conferences 2021.
5. Rusalov, V. M. Zrelost psixologicheskaya: edinaya ili mnojestvennaya characteristic? / V.M. Rusalov // *Psixologicheskij journal*. – 2006. – № 5. – S. 83-97.

MƏDƏNİ İDENTİKLİK PROBLEMİNİN TƏDQIQININ BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİNƏ DAİR

Rəna QƏDİROVA

Bakı Dövlət Universiteti,
Psixologiya kafedrasının professoru, psixologiya üzrə elmlər doktoru,
Azərbaycan, BAKI
rena_kadirova@yahoo.com

Təranə BABAYEVA

Bakı Dövlət Universiteti,
Psixologiya kafedrasının dosenti, psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan, BAKI
tt_babayeva@mail.ru

Aida MİRZƏYEVA

Bakı Dövlət Universiteti,
Psixologiya kafedrasının baş müəllimi, psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan, BAKI
aidakazimqizi@rambler.ru

Müasir dövrdə müxtəlif elm sahələrinin tədqiq etdiyi mövzulardan birini identiklik problemi təşkil edir. Heç şübhəsiz, qlobalaşma ilə bağlı baş verən proseslər cəmiyyətdə bir sıra qaçılmaz və qarşısı alınmaz dəyişikliklərin yaranmasına gətirib çıxara bilər, belə ki, müasir dövrdə mədəniyyətlərə qarşılıqlı təsirin artması, kommunikasiyanın genişlənməsi diqqət yetirilməsi, araşdırılması vacib olan bir sıra problemlərə yol açır. Dəyərlərin universalizasiyası, cəmiyyətdə şəxsi identikliyin itirilmə təhlükəsi də belə problemlərdəndir. Bu baxımdan qeyd edilən problemlərə, xüsusən də identiklik probleminə diqqətin artırılması heç də təsadüfi xarakter daşımır. Son dövrlərdə qloballaşma ilə əlaqədar olaraq şəxsi və sosial identikliklə bərabər mədəni və multikultural identikliyin tədqiqi də xüsusi aktualıq kəsb edir.

Mədəni identiklik dedikdə insanın şüurlu surətdə müvafiq mədəni normaları, davranış nümunələrini, dəyərləri və dili qəbul etməsi, özünü konkret cəmiyyətin mədəniyyət nümunələri ilə eyniləşdirərək dərk etməsi başa düşülür. Hər bir insan kiçik yaşlardan başlayaraq öz xalqının milli-mənəvi dəyərlərini, davranış nümunələrini, mədəni adət-ənənələrini mənimsəyərək şəxsiyyət kimi inkişaf edir. Beləliklə, mədəniyyət insanın psixi həyatına nüfuz edərək bütünlüklə onun davranışını, həyata baxışını, həyat tərzini, bir sözlə, şəxsiyyətin psixi simasını müəyyən edir. Bu baxımdan hər bir insanın nəinki öz xalqının milli-mənəvi dəyərlərini, mədəniyyət nümunələrini mənimsəməsi, davranışını bunlara uyğun olaraq tənzimləməsi, eyni zamanda özünü öz mədəniyyət nümunələri ilə eyniləşdirməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, məhz mədəni identiklik insanın bir şəxsiyyət kimi özünü təyininin, təsdiqinin və tamlığının milli, sosiomədəni, fərdi komponentlərin sabitliyini müəyyən edir. İnsanda həm cəmiyyətin bir üzvü kimi özü haqqında sabit təsəvvürlərin formalaşması, digər tərəfdən xalqın mədəniyyətilə eyniliyi hissi ona çox millətli qlobal dünyada öz yeri və rolunu müəyyənləşdirməsinə imkan verir.

Qloballaşmanın mədəni identikliyə təsiri nəticəsində yaranan multikultural identiklik isə müasir dövrdə fərdə öz mədəniyyətindən kənara çıxmağa, özünü “dünyanın insanı” olduğunu, yeni mədəni mühitdə yad olmadığını hiss etməsinə imkan verir.

Multikulturalizm insanın iki və daha çox mədəniyyəti mənimsəməsi zamanı qazandığı qarşılıqlı təsir təcrübəsi kimi müəyyən edilə bilər. Bu zaman multikulturalizm anlayışının mürəkkəb və ən vacib komponentlərindən biri olan multikultural identiklik insanın iki və daha çox

mədəniyyətlə tanışlığı, onu öyənması deyil, başqa mədəniyyətlərlə tanış olan insanın bu mədəniyyətə bağlılığı və loyallığı zamanı özünü biruzə verir. Multikultural identiklik milli-mənəvi dəyərlərini, mədəniyyət nümunələrini mənimsəyib, qoruyub, gənc nəsələ ötürməyə çalışan yaşlı nəsildən fərqli olaraq formalaşmaqda olan gənc nəsələ daha çox xarakterikdir. Araşdırmalar nəticəsində məlum olmuşdur ki, multikultural identiklikliyə malik olan insanlar yeni şəraitə daha asan daxil olur, adaptasiya olunurlar, yaradıcılığa açıq olurlar, başqa sözlə, yenilik və inkişaf üçün vacib olan imkanlara malikdirlər.

Amma qeyd edildiyi kimi insanların əksəriyyətində, xüsusən də yaşlı nəslin nümayəndələrində öz mədəniyyətini, öz mədəni adət-ənənələrini, dəyərlərini qoruyub saxlamaq cəhdi daha çox üstünlük təşkil edir. Bu isə mədəniyyət nümunələrinin, milli-mənəvi dəyərlərinin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi baxımından xüsusilə əhəmiyyətlidir. Zənnimizcə, öz mədəni adət və ənənələrini, milli-mənəvi dəyərlərni qoruyub saxlamaq, eyni zamanda fərqli mədəniyyətə mənsub olan xalqlara hörmətlə yanaşmaq, tolerantlıq müasir dövrdə mədəni identikliyin əsasını təşkil etməlidir. Mədəni identiklik insanlar arasında ayrı-seçkilik deyil, birləşdirici mexanizm olmalıdır.

Açar sözlər: identiklik, mədəni identiklik, multikultural identiklik, mədəniyyətlərəarası kommunikasiya.

Xülasə

Müasir dövrdə müxtəlif elm sahələinin tədqiq etdiyi mövzulardan birini identiklik problemi təşkil edir. Son dövrlərdə qloballaşma ilə əlaqədar olaraq şəxsi və sosial identikliklə bərabər mədəni və multikultural identikliyin tədqiqi xüsusi aktualıq kəsb edir. Mədəni identiklik kommunukativ seçim əsasında formalaşır və xalqın mədəniyyətlə eyniliyini müəyyən edir.

Key words: identity, cultural identity, multicultural identity, intercultural communication.

Annotation

The problem of identity has been in the focus of the attention of researchers in various scientific fields for more than a decade. However, in recent years, in the context of globalization, cultural and multicultural identity has become an increasingly popular area of study, along with personal and social identity.

Cultural identity is a flexible concept that includes related identities, is defined by communicative choice, and determines the sense of identity with the culture of the people.

Ədəbiyyat:

1. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Изд. Прогресс, 1996, 344с., стр.28.
2. Angela-MinhTu D. Nguyen, Verónica Benet-Martínez Multicultural Identity: What It Is and Why It Matters. Article. July 2010.
3. Kim, Y. Y. Ideology, Identity, and Intercultural Communication: An Analysis of Differing Academic Conceptions of Cultural Identity. 2007. Journal of Intercultural Communication Research, 36(3), p.237–253.

AUTİZMLİ UŞAQLARIN AİLƏLƏRİNƏ PSIXOLOJİ XİDMƏTİN TƏŞKİLİ

Aidə NƏBİYEVA

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu,
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə dissertant,
Azərbaycan, BAKI
namazovaaida@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-0870-0226>

Aktualıq. Autizm spektr pozuntusu (ASP) erkən uşaqlıq dövründə özünü biruzə verən, nəzərəcarpacaq dərəcədə ünsiyyət bacarıqları çətinliyi və məhdud təkrarlanan davranışlar ilə xarakterizə olunur. Uşaqların müalicə və reabilitasiyası məqsədi ilə diaqnozun vaxtında qoyulması üçün valideynlərin uşağın davranışlarını müşahidə etməsi, müqayisəsi, bəzi problemləri erkən fərq edə bilmələri çox əhəmiyyətlidir.

Bu gün olduca aktual olan ASP-Autizm Spektr Pozğunluğu sindromlu məktəbəqədər yaşlı uşaqların xarakterik əlamətlərini, xüsusiyyətlərini, onların psixoloji diaqnostikası və korreksiyası məsələlərini nəzərdən keçirərkən aydın olur ki, digər xəstəliklərlə müqayisədə ASP-li uşaqların inkişafında, sosiallaşmasında və reabilitasiyasında valideynlər yaxından iştirak etməlidirlər.

Bu səbəbdən valideynlərə bu sahədə psixoloji xidmətin təşkili vacibdir. Valideynlərlə aparılan işdə isə, onlara fərdi yanaşmanın yollarını öyrənmək, ev məşğələlərini keçirmək, tələbatlarını ödəmək, gün rejiminə riayət etmək kimi mühüm vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yardım göstərilir. Valideynlərin işi yalnız bununla bitmir. Onlar daim özlərini mənəvi-psixoloji baxımdan formalaşdırmalıdırlar, çünki belə uşaqları olan valideynlər bir sıra hallarda cəmiyyətin lüzumsuz təsirləri ilə üzləşməli olurlar.

Nəzərə almalıyıq ki, ailədə autizmli uşağın olması istər-istəməz ailədəki qarşılıqlı münasibətləri dəyişir, onun gələcəyini zərbə altına qoyur. Məhz autizmli övladı olduğuna görə boşadılan analar var. Həmin analar övladlarını tək böyütməli olur. Bu səbəbdən autizm sindromlu uşaqların valideynlərinin əksəriyyəti üçün ailə münasibətləri ağırlı, bəzən də qapalı mövzuya çevrilir. Onlar kənar şəxsləri ailə məkanına buraxmaq istəmir. Ailə və valideynlərlə işə ilk olaraq “valideynləri maarifləndirmə və məsləhətləndirmə işi” ndən başlamaq məsləhətdir. Bu prosesdə onlara lazım olan bütün istiqamətlər üzrə məlumatlandırma aparılır. Uşaqların psixoloji diaqnostikası üzrə sorğuları cavablandırarkən nələri nəzərə almağın lazım gəldiyini, çətinlik çəkdikləri nüsnələr əhatəli izah olunmalıdır. Bu işdə əsas hədəf valideynlərin uşaqların psixoloji korreksiyasında yaxından iştirak etmələrinə nail olmaqdır. Çünki ailələr korreksiya prosedurlarında iştirak edərək bu sahədə tətbiq edilən metodları öyrənir. Prosesin gedişində valideynlərin özlərinin sosial terapiyasını da təşkil etmək faydalıdır. Burada əsas məqsəd valideynlərin psixoloji durumunu yaxşılaşdırmaq, onlara dəstək vermək, mövcud vəziyyətlə barışmasına və qəbullanmalarına nail olmaqdır. ASP sindromlu uşaqların valideynləri, əksər hallarda, məsləhətləndirilmə prosesinə qoşulmağa emosional hazırlıq nümayiş etdirmir, uşağın və bütövlükdə ailənin vəziyyətinin xüsusiyyətlərini gizlətməyə can atırlar. (Autizm üzrə vəsait, 2006).

Psixoloji diaqnostika ailə ilə işin əsas mərhələsidir, onun nəticələrinin əsasında bütün sonrakı tədbirlər planlaşdırılır və həyata keçirilir. Bu baxımdan daha dolğun və obyektiv informasiyanın əldə edilməsi üçün, təkə kliniki-psixoloji məlumatlardan istifadə edilməsi (ailənin həyatı, uşağın inkişafı haqqında məlumatın toplanması, tibbi və psixoloji-pedaqoji ədəbiyyatın təhlili, müşahidə, söhbət) yetərli hesab edilə bilməz. Ona görə də valideynlərlə əhatəli diaqnostik işlər aparılır, hətta bəzilərinin şəxsi-emosional və ailə münasibətlərinin həllinə köməklik göstərilir.

Psixoloji korreksiya ASP sindromlu uşağın ailəsi ilə məqsədli treninqlərin, fərdi və qrup halında məşğələlərin keçirilməsini daxildir. Aparılan işdə xüsusi qurulmuş ünsiyyət prosesində

valideynə öz problemlərinin həllinə dəstək almaq üçün əlavə vaxt verilir. Onların həmin vaxt ərzində qabiliyyətləri üzə çıxarılır, problemləli situasiyanı həll etmək üçün psixoloji imkanlar yaradılır. Psixoloji konsultasiyada təsiredici vasitələr kimi bunlardan istifadə edilir: söhbət, məsləhət, nümunələr, sitatlar, faktlar, inandırmaq, oxşar situasiyalarla müqayisə aparmaq və s.

Metodlar. ASP sindromlu uşaqların ailələri ilə aparılan korreksiya işində daha çox valideynləri psixoloji gərginliklərdən azad etməyə çalışılır. Bununla bağlı həyata keçirilən işlər “Valideynlərin sosial terapiyası” proqramı əsasında formalaşdırılır.

“Valideynlərin sosial terapiyası” proqramı valideynlərin sosial terapiyasının məqsədi - şəxsi və sosial fəallığı artırmaqdır. Sosial terapiyanın valideynlərə korreksiyaedici təsiri müxtəlif istiqamətlərdə gedə bilər. Bu, hər şeydən əvvəl valideynlərin sosial keyfiyyətlərinin yenidən qurulmasını nəzərdə tutur. Bununla yanaşı valideynlərin emosional sahəsində müsbət emosional əhval yaratmaq, ailə münasibətlərini yaxşılaşdırmaq, həyatı dəyərlərini istiqamətləndirməyi, insanlarla müsbət sosial əlaqələri gücləndirməyi nəzərdə tutulmuşdur.

Nəticə. Apardığımız tədqiqatın nəticələri təsdiq edir ki, tətbiq etdiyimiz metodikanın, xüsusilə korreksiya işinin səmərəliliyi bu işin erkən başlanması ilə bağlıdır. Çünki bu halda inkişafda pozuntular hələ tam təşəkkül tapmamışlar və affektiv sahənin təbii qaydada formalaşmasına dəstək vermək daha asandır. Daha sonrakı yaşda autik uşaqda mənfi, əlaqə yaratmaq baxımından, təcrübə toplanır və qarşılıqlı fəaliyyətə münasibətdə neqativizm bərqərar olur, autistik mühafizə mexanizmləri möhkəmlənir, yaşlının təsirinə qarşı plastiklik və cavab meyli zəifləyir, stereotip autostimulyasiyanın dayanıqlı üsulları təsbit olunur, əksər hallarda müxtəlif səviyyələrdə olan təəssüratlar müəyyən həyat tərzinə vərdişi formalaşdırır, psixi inkişafda pozulmalar vərdiş halına keçir, korreksiya prosesi əhəmiyyətli dərəcədə mürəkkəbləşir və autist müdafiənin uzunmüddətli dezaktuallaşdırılmasını, təkcə anormal formalaşmış ayrı-ayrı səviyyələrin mexanizmlərinin deyil, həm də onların patoloji şəkildə formalaşmış qarşılıqlı fəaliyyətinin yenidən qurulmasını özündə ehtiva edir.

Təkliflər. Tədqiqatın nəticələri əsasən autizmə düçar olmuş məktəbəqədər yaşlı uşağın ailəsinin psixoloji vəziyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində bir neçə təklif irəli sürə bilərik.

- ailə üzvlərinin (ələlxüsus, ana və atanın) emosional baxımdan dəstəklənməsi;
- uşaq-valideyin münasibətlərinin məqsədyönlü şəkildə korreksiyası;
- ASP sindromlu uşağın inkişafında ailənin üzvlərinə yardım;
- ailə tərbiyəsinə kömək.

Bu sahədə müvəffəqiyyətin əldə edilməsinin əsas şərti planlaşdırılmış tədbirlər kompleksinin erkən həyata keçirilməsi və bu işdə mütəxəssislər (psixoloqlar, pedaqoqlar, tibb işçiləri, sosial işçilər) arasında kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsidir.

Açar sözlər: autizm, uşaq, valideyn, problem, psixokorreksiya, diaqnoz, terapiya.

Ədəbiyyat:

1. Autizm üzrə vəsait / –Bakı: Səhiyyə Nazirliyi, –2006. –34 s.
2. Əliyeva K.M. Autizm və Təlim. Bakı, 2015, 98 s.
3. Quliyev, L.Q. Fiziki və psixi cəhətdən zəif inkişaf etmiş ibtidai sinif şagirdlərinin təhsilinə kompleks köməyin təşkili yolları: /Pedaqogika elmləri namizədi dis./ –Bakı, –2003. –145 s.
4. Şəfiyeva, E.İ. Klinik psixologiya / E.İ. Şəfiyeva. –Bakı: BDU, –2002. –81
5. Jenny McCarthy, Dr. Jerry Kartzinel, A`dan Z`ye Otizm Rehberi: -2012.
6. Астапов В.М., Микадзе Ю.В., Психология детей с отклонениями и нарушениями психического развития / Сост. и Общая ред.– СПб.: Питер, -2002
7. American Psychiatric Association. Pervasive developmental disorders. Washington: DC American Psychiatric Association, -2000, -70 p.
8. Wing L. Asperger's syndrome: a clinical account. London: Psychological Medicine - 11, 1981, -p. 115-129.

'AĞLAMAMAK İÇİN GÖZLERİMİZİ BİRBİRİMİZDEN KAÇIRDIK' TÜRKİYE DEPREMİNDE SAHADA ÇALIŞAN ÖZEL EĞİTİM PROFESYONELLERİNİN DENEYİMLERİ

Deniz Ayşegül SÖĞÜT

Bartın Üniversitesi,
Engelli Bakımı ve Rehabilitasyon Programı, Öğr. Gör. Dr.
Türkiye, BARTIN
dsogut@bartin.edu.tr

Ali KAYA

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
Özel Eğitim Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi,
Türkiye, NEVŞEHİR
alibaba@nevsehir.edu.tr

Giriş: Yüz yirmi yıllık deprem istatistikleri, altı yılda bir şiddeti yedi veya üst; yılda iki şiddeti altı veya üst şiddette depremin Türkiye'yi etkilediğini ve bu depremlerin önemli derecede can ve mal kayıplarına neden olduğunu göstermektedir. Son olarak 6 Şubat 2023 tarihinde Sofalaca-Şehitkâmil-Gaziantep merkez üssünde yerel saat ile 04:17'de (aletsel büyüklüğü $M_l=7.4$; $M_w=7.7$) ve yine aynı gün Ekinözü-Kahramanmaraş merkez üssünde yerel saat ile 13:24'de ($M_l=7.5$ $M_w=7.6$) çok şiddetli iki büyük deprem meydana gelmiş ve on bir ili yıkıcı bir şekilde etkilenmiştir. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), 50 bin 96 kişinin hayatını kaybettiğini ve 107 bin 204 kişinin yaralandığını açıklamıştır. 6 Şubat depremi, 21. Yüzyıl deprem listelerinde, en ölümcül beşinci deprem olarak geçmektedir. Böylesi büyük afetler, toplumun tamamını olumsuz etkilenmektedir. Ancak kırılğan grup olarak adlandırılan; zihinsel ve gelişimsel yetersizliği olan bireyler, çocuklar, yoksullar, azınlıklar ve yaşlıların daha fazla etkilendikleri ve zarar gördükleri belirtilir. Deprem raporlarına göre zihinsel ve gelişimsel yetersizliği olan bireylerin, depremlerde ölüm ve yaralanma oranlarının topluma oranla daha yüksek olduğu bildirilir. Deprem sonrası gönüllü özel eğitim uzmanları, deprem bölgelerinde özel eğitim ihtiyacı olan öğrencilere yönelik çeşitli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu uzmanların, zihinsel ve gelişimsel yetersizliği olan bireyler ile çalışma ve gittikleri bölgeleri yakından inceleme fırsatları olmuştur.

Amaç: Bu çalışma, deprem bölgelerinde gönüllü olarak çalışan özel eğitim uzmanlarının depremin sonuçlarına ilişkin görüş ve önerilerini almak amacıyla yapılmıştır.

Yöntem: Bu çalışma, deprem bölgelerinde gönüllü olarak çalışan 12 özel eğitim uzmanının görüşlerini toplamak için fenomenolojik bir yaklaşımla yürütülmüş ve çalışma verileri içerik analizi ile analiz edilmiştir.

Bulgular: Dört tema tespit edilmiştir: Profesyoneller, özel gereksinimli çocuklar/bireyler, ebeveynler ve koşullar, ihtiyaçlar ve hizmetler

Tartışma: Bulgular literatürle tutarlıdır. Zihinsel ve gelişimsel yetersizliği olan bireyler ve aileleri depremden çok olumsuz etkilenmiştir.

Sonuç ve Öneriler: Sonuçlar, zihinsel ve gelişimsel yetersizliği olan bireylerin, depremden psikolojik, sosyal ve eğitsel alanlarda olumsuz etkilendiğini, özel gereksinimli bireylerin ve ailelerinin temel ihtiyaçlarının karşılanmadığını, hizmetlerin sistematik bir şekilde sunulmadığını ve bireylerin hizmetlere erişiminde sorunlar yaşandığını göstermektedir. Bu nedenle erişilebilirlik standartlarına uygun hizmetlerin bir an önce hayata geçirilmesini ve toplum temelli rehabilitasyon hizmetlerinin başlatılarak sistematik bir şekilde sürdürülmesini tavsiye ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: Zihinsel ve gelişimsel yetersizliği olan bireyler, 6 Şubat Kahramanmaraş depremi, özel eğitim uzmanları.

YAXINLARINI İTİRMİŞ ŞƏXSİƏRDƏ POSTTRAVMATİK STRESS POZUNTUSU VƏ ONUN ÖYRƏNİLMƏSİ

Büşra ÖZTÜRK

Bakı Dövlət Universiteti,
Psixologiya kafedrasının magistrantı
Azərbaycan, BAKI (Türkiyə)
busra190535@gmail.com

Çox vaxt stress dedikdə arzuolunmaz və xoşagəlməz həyəcan halı başa düşülür. Stress həm hər hansı yüksək gərginlikdən, həm də gərginliyin azlığından əmələ gələ bilər. Müəyyən olunmuşdur ki, normal hesab edilən səviyyədə gərginlik faydalıdır.

Həkim Hans Selye ilk dəfə olaraq qeyd etmişdir ki, stress bütün ömrü boyu insanı müşayiət edir və ancaq insan öldükdə tamamilə stressdən azad olur. İnsan psixi və fiziki potensialına arxalanaraq, belə stressi motiv yaradan gücə çevirir. Beləliklə, mövcud sınaq qarşısında özünə inamlı olur.

Günümüzdə bir çox şəxs posttravmatik stress pozuntusu yarada biləcək hadisələrə sıx rast gəlməkdədir. Bu hadisələrin şəxslər üzərindəki təsiri hadisənin yaranma səbəbindən, yaxınlıq dərəcəsi və məruz qalma müddətindən asılı dəyişə bilər. Eyni vaxtda insanın dözümlülük dərəcəsi və ya xarakterik xüsusiyyətlərində zəruri hesab edilir. Məsələn olaraq yaxınını itirmiş bir şəxsə yaranan posttravmatik stress pozuntusunu nəzərə alacaq olarsaq həmin ailə üzvlərindən hansının itirilməsi, ailə üzvlərinə münasibət dərəcəsi və fərdlərin yaşı vacib yer tutur. Bir ailədə ananın itirilməsi həmin ailədə atanın fərqli reaksiya, uşaqların fərqli reaksiya verməsinə gətirib çıxarır. Hətta eyni olan əkiz uşaqların belə reaksiyası fərqlənir.

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının Türkiyə də daxil olmaqla 15 ölkədə aparılan araşdırmalar nəticəsində anksiyetenin hər bir cəmiyyətdə əhəmiyyətli dərəcədə funksional itkiyə səbəb olduğu, yəni narahatlığı olan insanların işləməyə davam etmək, məhsuldar olmaq kimi sahələrdə ciddi çətinliklər yaşadığı göstərilmişdir.

Bu xəstələr gündəlik həyatda rastlaşa biləcəkləri kiçik şeyləri belə böyüdə bilirlər. Hər bir vəziyyətlə bağlı pis ehtimallar düşünülür və bunun baş verəcəyindən qorxurlar. Məsələn, övladı hər dəfə evdən çıxanda qəzaya düşəcəyini fikirləşmə, əhəmiyyətli bir səbəb olmadan həmişə işlərinin pozulmasından qorxma, özünün və ya qohumlarının sağlamlığı barədə narahat olma kimi düşüncələr şəxsin həyatını və iş qabiliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edəcək qədər zehni məşğul edir. Posttravmatik stress pozuntusu nəticəsində bir çox fərqli xəstəliklər də baş verə bilər. Ən çox rast gəldiyimiz xəstəlik OKB'dir. Tədqiqatlara görə, OKB xəstələrinin əksəriyyətinin keçmişdə ən azı bir və ya daha çox travmatik təcrübə yaşadığı müəyyən edilmişdir. Yenə travmaların sayı artdıqca xəstəliyin əlamətlərinin daha erkən yaşlarda görünəcəyi təyin olunmuşdu.

Travma sonrası stress pozuntusu (TSSP) və ya posttravmatik stress pozuntusu (PTSP) gündəlik həyatda və ya yuxuda travmatik bir hadisəni təkrar yaşamaq, o hadisəni xatırladan vəziyyətlərdən qaçınmaq, həddindən artıq həyəcan, narahatlıq və asanlıqla çaşqın olmaq kimi bir narahatlıq pozuntusudur.

Müharibə, qəza, təbii fəlakət, oğurluq, təcavüz, qırğın kimi zorakı hərəkətləri şəxsən yaşayan və ya şahidi olan insanların uzun müddət keçdikdən sonra hələ də travma yaşadıkları əvvəl vaxtlarda da bilinirdi. Lakin posttravmatik stress pozuntusu bir psixoloji pozuntu olaraq 1970-ci illərdə ABŞ-da Vyetnam müharibəsi dövrünə təsadüf edir. Müharibədən qayıdan əsgərlərdə müharibədə qarşılaşdıqları məyusedici hadisələrin yenidən təkrarlandığı, hadisələri uzaqdan və ya yaxından xatırladan vəziyyətlərdən qaçdıqları müşahidə edilmişdir. Onlar yuxu pozuntusu yaşayır, yatmaqdan qaçır, yoldaşları, dostları və ailə üzvləri ilə münasibətlərdə çətinliklərlə qarşılaşırdılar.

Bu şəxslər diqqəti yayındırmağa meyillidirlər, asanlıqla qorxurlar və qəzəblənirlər. Nəticədə posttravmatik stress pozuntusu Amerika Psixiatriya Assosiasiyası tərəfindən 1980-ci ildə nəşr olunan “Psixi pozuntuların diaqnostik və statistik təlimatı”nda narahatlıq pozuntusu olaraq təyin edilmişdir. Psixi pozuntuların diaqnostik və statistik təlimatına görə posttravmatik stress pozuntusunun 8 məyarı və 2 alt tipi var. Məyarlarda stressə məruz qalma qarşısı alınmayan simptomlar, daimi qaçınma davranışı, idrak və emosional vəziyyətdəki mənfi dəyişikliklər görünə bilər. Xəstəliyin gedişinə bu məyarlarda müddəti də təsir edir. Bir insanda posttravmatik stress pozuntusundan danışmaq üçün aşağıdakı məyarlara əməl edilməlidir: 1) şəxs real ölüm hadisəsi və ya ciddi ölüm təhlükəsi ilə üzləşmiş və ya özünün və yaxın adamların fiziki bütövlüğüne bir təhdid yaşamış belə bir hadisəyə şahid olmuşdur; 2) şəxsin reaksiyaları arasında həddən artıq qorxu, ümitsizlik, dəhşətə düşmə vardır. Travmatik hadisə bunlardan biri və ya bir nəçəsi ilə davamlı olaraq yenidən yaşanır: 1) hadisənin yenidən yaranan narahatedici xatirələr; 2) hadisəni tez-tez narahatedici vəziyyətdə yuxuda görmə; 3) travmatik hadisə yenidən baş vermiş kimi davranma və hiss etmə; 4) travmatik hadisənin aspektinə səbəb olan və ya oxşar xarici və ya daxili hadisələrlə qarşılaşdıqda həddən artıq narahatlıq və stress keçirmə; 5) travmatik hadisənin aspektinə səbəb olan daxili və xarici hadisələrlə qarşılaşdıqda fizioloji reaksiya.

PTSP-nin qiymətləndirilməsində və müalicəsində bu sindromu yaradan stressin birinci və ya ikinci növ travma olduğunu bilmək vacibdir (Meichenbaum, 1994; Terr, 1991) Birinci növ travma, zorlanma, fiziki hücum, təbii fəlakət və ya istehsalat qəzası kimi gözlənilməz, qısamüddətli və təkrarlanmayan travmatik hadisədir və sürətli sağalma gözlənilə bilər. İkinci növ travma isə daha qalıcı xarakter daşıyır və uşaqlıqda davamlı cinsi və ya fiziki zorakılıq kimi travmatik hadisələr zəncirini tələb edir ki, bu da xəstənin özünə və dünyaya mənfi baxmasına səbəb olur. İkinci növ travma tez-tez yüksək dozada dərman istifadəsi, iştahsızlıq, əhval pozuntusu, depressiya və narahatlıq, panik pozuntular və intihar meyilləri kimi digər psixiatrik vəziyyətlərə səbəb ola bilər.

Açar sözlər: travma, narahatlıq, itki, xatirə.

Ədəbiyyat:

1. Dr. Mustafa Güveli, Psixiatri pəncərəsi (Hayat Yayıncılık, 2005, 2.Baskı, s.104)
2. Elnarə Şəfiyeva, Anomal inkişafın psixologiyası (ADPU-nun mətbəəsi, 2012, s.197)
3. Robert L. Leahy, Bilişsel terapi və uygulamaları (Litera Yayıncılık, 2018, 4.Baskı, s213)
4. https://tr.wikipedia.org/wiki/Travma_sonras%C4%B1_stres_bozuklu%C4%9Fu
5. <https://www.nirvanapsikiyatri.com/psikiyatri-psikoloji-makaleler/posttravmatik-stres-bozuklugu-tani-kriterleri>

MOBBİNGİN PSIXOLOJİ XARAKTERİSTİKASI

Seray YILMAZ

Bakı Dövlət Universiteti,
Psixologiya kafedrasının “Klinik psixologiya” ixtisası üzrə magistrantı
Azərbaycan, BAKI (Türkiyə)
sseyay18@hotmail.com

"Mobbing" anlayışı ilk dəfə 1969-cu ildə İsveçdə həkim Peter Paul Heinemann tərəfindən təqdim edilmişdir və 1984-cü ildə yenə İsveçdə "İşdə Təhlükəsizlik və Sağlamlıq" hesabatı çərçivəsində onun tərəfindən təqdim edilmiş və ilk dəfə olaraq 1993-cü ildə İsveçdə qəbul edilən "İşdə İnsanların Zərər çəkməsi" adlı qanunla hüquqi xarakter almışdır. Peter Paul Heinemann, bu termini məktəbli uşaqlar arasında müşahidə etdiyi, bir qrup uşağın bir uşağa fiziki və yaxud mənəvi cəhətdən hücum etdiyi davranışı təsvir etmək üçün istifadə etmişdir. Heinemann'ın əsas diqqət mərkəzində bu davranışın qəbul edilməz olduğu və hər vasitə ilə ona qarşı çıxmanın lazım olduğu fikrinə əsaslanmışdır. Bu konsepsiya diqqəti cəlb etmişdir və ardınca İsveç mediasında məktəblərdə zorakılığa dair geniş müzakirələr aparılmışdır. Bu müzakirələrdə "mobbing" termini insanların müəyyən mənada tanış olduğu bir fenomen kimi adlandırılmaya başlanmışdır. O vaxtdan bəri bu fenomen təkcə məktəblərdə və ictimai müzakirələrdə deyil, həm də Skandinaviyada sosial elmdə və 1980-ci illərin ikinci yarısından etibarən bütün dünyada maraq qazanmışdır. "Mobbing" anlayışının terminoloji mənasına baxanda isə onun İngilis dilindən "mob" kökündən gəldiyi müəyyən edilmişdir. "Mobbing" sözü ingilis dilində qeyri-qanuni zorakılıq edən kütlə və ya "quldur dəstəsi" deməkdir. Bir hərəkət forması kimi mobbing sözü isə psixoloji zorakılıq, mühasirə, kollektiv hücum, narahatlıq və ya sıxıntı deməkdir. "Mobbing" anlayışının tətbiqinin ən bariz nəticəsi o olmuşdur ki, o, bu fenomenə diqqəti cəlb etmiş, çərçivəyə salmış və onu valideynlər, məktəblər və cəmiyyətin həll etməli olduğu sosial problem kimi müəyyən etmişdir.

Müasir dövrdə də "Mobbing" anlayışı: "Bir və ya bir neçə şəxs tərəfindən iş yerlərində başqa şəxs və ya şəxslər üçün həyata keçirilən, müəyyən müddət ərzində sistemli şəkildə davam edən, qorxutmaq, kenarlaşdırmaq, deaktiv etmək və ya işdən uzaqlaşdırmaq məqsədi ilə; qurbanın və ya qurbanların şəxsi dəyərlərinə, peşə statusuna, sosial münasibətlərinə və ya sağlamlığına zərər vurmaq; qəsdən, mənfi münasibət və davranışları özündə barındıran kompleks davranışlar toplusudur. Mobbing açıq və birbaşa, gizli və ya dolaylı yolla həyata keçirilə bilər. Mobbing xüsusi ilə nəzarət mexanizminin qeyri-adekvat olduğu, ləyaqət, bacarıq və ədalət prinsiplərinin pozulduğu mühitlərdə geniş yayılmışdır.

Mobbing emosional bir hücumdur. O, yaşından, irqindən və cinsindən asılı olmayaraq hər hansı bir şəxsə və ya qrupa qarşı təqib və pis rəftar yolu ilə yönəldilir. Onun həyata keçirilməsi təsadüfi deyil, məqsədyönlü, sistemli və planlı xarakter daşıyır və yoluxucu xəstəlik kimidir. "Müalicə" tədbirləri görülməsə, var olduğu muhitin bütün həyatı orqanlarına yayılır. O, muhitdəki insanların motivasiyasını, inam və hörmət hissini azaldır. İş muhiti ilə işçilər arasında uyğunsuzluq yaranmasına səbəb verir, iş səmərəliliyini azaldır, bütün işçilər üzərində sistemli təzyiqlər yaradır, işçilərin işqabiliyyətini azaldır və onların dözümlülüyünü məhv edir.

Mobbing edən şəxslərin xüsusiyyətlərinə baxılarda bu insanların antipatik xüsusiyyətlərə malik olduqları, həddindən artıq nəzarət edən, qorxaq və qəzəbli, hər zaman güclü olmaq istəyən, pis niyyətli və saxtakar hərəkətlərə əl atmaqdan çəkinmədikləri müşahidə edilmişdir. Bununla bərabər bu şəxslərdə, artıq dərəcədə özünü sevən, sosial münasibətləri zəif olan, qorxduqlarını nəzarət altında saxlamaq üçün güc tətbiq edən, davamlı olaraq özlərini digər insanlardan üstün hesab edən bir rəftar və davranış formaları müəyyən edilmişdir. Araşdırmalara görə, onlar yalnız təhdid altında olduqları zaman özləri haqqında düşünür, öz qaydalarını iş yerinin qaydalarına çevirməyə çalışır, bu məqsədlə təzyiqlər və zorakılıq tətbiq edir, bu məqsədlə ancaq daimi nizam-

intizam yaratmağa çalışır, qorxu yaratmaqla hökmranlıq edirlər. Eyni zamanda bu şəxslərdə qərəzli, emosional reaksiyalar, fərdin sahib olduğu etnik, dini və s. xüsusiyyətlərini mobbingdə istifadə etmək üçün lazımi səbəb hesab edən bir davranış göstərdikləri müşahidə edilmişdir. Prof.Dr. Nevzat Tarhan da, Mobbinglə məşğul olan insanların bəzi xüsusiyyətlərini qeyd etmişdir. Onun fikrincə: “Sistemdəki idarəçi və ya liderin xarakteri, onun kimi düşünməyən hər kəsi düşmən görüb, onları yalnız öz maraqları ətrafında toplayırsa, onların mobbing potensialı yüksəkdir. Bu tip liderlərin üç xüsusiyyəti vardır: onlar eqosentrikdir, yalnız özlərini mərkəz kimi qəbul edirlər. Onlar makiavelistdirlər, yəni “məqsədə çatmaq üçün ediləcək hər şeyə yol verilir” deyirlər. Üçüncüsü, onlar mükəmməlliyə meyillidirlər və yüksək gözləntilərə sahibdirlər. Özlərini məqsədə çatmağa məcbur etdikləri kimi, başqalarını da məcbur edirlər. Haqq-ədalət anlayışına əhəmiyyət vermirlər, hər hansı bir mövzu barədəki düz olan bir anlayışı davamlı olaraq öz fikirlərinə görə dəyişirlər, prinsipsizdirlər. Onlar eqosentrik olduqları üçün sistem yönümlü deyillər və bunun üçün institusional struktur formalaşmamışdır. Nəticədə də qrupda qurbanların yarandığı və orada tez-tez iş yerləri dəyişikliklərinin yaranmasına getirip çıxardığını qeyd etmişdir. Mobbingin bəzən tabeliyindən yuxarıya doğru ola biləcəyini də qeyd edən Prof. Dr. Nevzat Tarhan, “Belə hallarda işçi işi sabotaj etdiyini, işi gördüyü zaman “Bəli” deyib, ancaq yerinə yetirmədiyini, “Yaxşı, cənab” deyib, amma göstərişlərə əməl etmədiyini, işçinin, bilərəkdən səhv etdiyini, çünki arzusu menecerinin səhvlərə yol verməsinin və onu çətin vəziyyətə salmasının olduğunu, onun haqqında yalan şayiələr yaydığını, hətta bəzən məlumatları gizlətdiyini qeyd etmişdir.

Mobbingdən zərərçəkmiş şəxslərin xüsusiyyətlərinə baxıldıqda isə tədqiqatlar göstərmişdir ki, qurbanların çox vaxt intellektli, istedadlı, yaradıcı, müxtəlif baxışlara alternativ yanaşmalar inkişaf etdirməyi bacaran, uğurlu və uğur hədəfləyən, iş yerində dürüst, etibarlı, siyasi olmayan, dəstəkləyici ünsiyyət tərzindən istifadə edən insanlar olduğu müəyyən olunmuşdur. Onlar peşə etikası prinsiplərinə və qaydalarına əməl edərək öz işlərini gören olduqları və bu işçilərin daha çox mobbingə məruz qaldıqları müşahidələrdə tez-tez rastlaşmışdır. Yaşlı insanların da gənclərə nisbətən daha çox mobbingin qurbanı olduqları aşkar edilmişdir.

Mobbingin müddəti və şiddətindən asılı olaraq bir çox psixi pozuntular baş verə bilər. “Post travmatik stress pozuntusu” stress, zəif konsentrasiya, dərman, alkoqol və narkotiklərdən sui-istifadə, baş ağrıları, mədə-bağırsağ pozuntuları, tükənmə, şübhə, qorxu, unutkanlıq, yorğunluq, hesabların ödənilməməsi, ağlamaq, qıcıqlanma görünüşdə dəyişiklik, sıxıntı, qəzəb, bədbinlik, təşviş, yuxu problemləri, depressiya, narahatlıq, davranış problemləri, uyğunlaşma pozuntuları, somatik pozuntular, psixosomatik xəstəliklərlə müşahidə oluna bilər.

Açar sözlər: mobbing, depressiya, stress, tramva, psixoloji zorakılıq.

Ədəbiyyat:

1. Anna Larsson, 17. Histories of Education, European Educational Research Association (EERA) The Conceptual History of 'Mobbing' Conference, ECER 2008
2. Dr. Öğr. Üyesi Rüştü Uçan, Üsküdar Üniversitesi İş Sağlığı Ve Güvenliği Tez Külliyyatı, (2015-2021, İstanbul-2022)
3. Lacey M. Sloan, Ph.D, MSSW, Tom Matyók, Ph.D. , Cathryne L. Schmitz, ACSW, Ph.D. , Glenda F. Lester Short, Ph.D., LCSW, International Journal of Business and Social Science, A Story to Tell: Bullying and Mobbing in the Workplace, Vol. 1 No. 3; December 2010
4. <https://psikiyatri.org.tr/halka-yonelik/15/yildirma-mobbing>
5. <https://uskudar.edu.tr/tr/icerik/8656/mobbing-uygulayanlarin-3-ozelligi>
6. <https://www.meslek Hastaligi.org/mobbing-nedir-nasil-ustesinden-gelinir/>

MADDƏ İSTİFADƏSİ İLƏ ALEKSİTİMİYA ARASINDAKI ƏLAQƏ

Qərənfil SƏMƏDZADƏ

Bakı Dövlət Universiteti,
Psixologiya kafedrasının II kurs magistrantı,
Azərbaycan, BAKI
garanfil.samadzada@mail.ru

Məruzənin aktuallığı. Müasir dövrdə insanların həyat şəraitinin yaxşılaşmasına, sosial-iqtisadi və mədəni inkişafın yüksəlməsinə, hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətinin artırılmasına, tibb elminin yeni nailiyyətlərə çatmasına baxmayaraq maddə asılılığı və narkotik maddələrdən istifadə özünün pik nöqtəsinə çatmaqdadır. Maddələrdən istifadə və asılılığı dünyada getdikcə artan və cəmiyyəti təhdit edən ən vacib ictimai sağlamlıq problemidir. Son illərdə yeniyetmələr və gənclər arasında böyümənin simvolu olaraq görülən siqaret və spirtli içki istifadəsinin yayılmasına maddə istifadəsinin də əlavə olunduğu görülməkdədir.

Məruzənin məqsədi. Başlıca məqsəd maddə asılılığının psixoloji mahiyyətini, onun yaranmasına təsir göstərən faktorları öyrənmək bunula birlikdə aleksitimiya arasındakı əlaqəni müəyyən etməkdir.

Maddə istifadəsi və aleksitimiya arasındakı əlaqə psixologiya, psixiatriya və asılılıq tədqiqatı sahələrində əhəmiyyətli bir mövzudur. Maddələrdən istifadə pozuntuları fərdlər və cəmiyyət üçün dağıdıcı nəticələrə səbəb olan əhəmiyyətli bir ictimai sağlamlıq problemidir. Maddələrdən istifadə bütün dünyada ciddi sağlamlıq problemi kimi tanınır. Maddə asılılığı insanların fiziki və psixoloji sağlamlığına mənfi təsir göstərən ümumi bir problemdir. Aleksitimiya emosional ifadədə çətinlik kimi müəyyən edilir və bir çox psixoloji problemlərin əsas faktoru hesab olunur.

Maddə istifadəsi çox vaxt şəxslərin stresin öhdəsindən gəlməyə kömək etmək, emosional ağrıları aradan qaldırmaq kimi emosional səbəblərlə başlayır. Maddə istifadəsinin arxasında duran bu emosional səbəbləri başa düşmək vacibdir, çünki bu səbəblər aleksitimiya ilə əlaqələndirilə bilər. Aleksitimik şəxslər emosional təcrübələrini təyin etməkdə, onları ifadə etməkdə çətinlik çəkirlər və bu emosional məzmunları idarə etmək imkanları məhduddur. Buna görə də, maddə istifadəsi aleksitimik şəxslər üçün bir növ özünü müalicə forması kimi istifadə edilə bilər.

Maddə İstifadəsinin Aleksitimiya Təsirləri: Maddə istifadəsinin aleksitimiya təsiri çoxşaxəlidir. Birincisi, maddə istifadəsi emosional ifadəni çətinləşdirə bilər. Narkotiklər emosional təcrübələri dondura və ya emosional reaksiyaları məhdudlaşdırır ki, bu da aleksitimiyanın simptomlarını artırır. İkincisi, maddə istifadəsi aleksitimiya ilə əlaqəli psixopatoloji problemləri daha da çətinləşdirə bilər. Məsələn, maddə asılılığı olan şəxslər arasında daha yüksək səviyyədə təşviş və depressiya müşahidə olunur ki, bu da aleksitimiyanın simptomlarını gücləndirə bilər.

Aleksitimiya və Maddə İstifadəsi Arasındakı Qarşılıqlı Əlaqə: Maddə istifadəsi ilə aleksitimiya arasındakı əlaqə interaktivdir. Maddə istifadəsi aleksitimiya simptomlarını artırır bilsə də, aleksitimiya da maddə istifadəsinə səbəb ola bilər. Aleksitimik şəxslər emosional təcrübələrini ifadə etmək və ya idarə etmək yerinə, maddə istifadəsini problemi həll etmək yolu kimi görə bilərlər. Bu qarşılıqlı əlaqə şəxslərin maddə istifadəsi nəticəsində yaranan emosional problemlərini daha da dərinləşdirə bilər.

Nəticə. Bu iki problem arasındakı əlaqəni başa düşmək həm maddə asılılığının, həm də aleksitimiyanın müalicəsi üçün vacibdir. Buna görə də, müalicə yanaşmalarını hazırlayarkən emosional ifadə çətinliklərinin altında yatan amilləri nəzərə almaq lazımdır. Maddə asılılığından qurtulma prosesi fərdi və hər kəs üçün fərqli ola bilər. Peşəkar rəhbərlik və dəstək bu prosesi daha effektiv edə bilər. Unutmayın ki, asılılığı aradan qaldırmaq mümkündür və siz həyatınızı daha sağlam bir şəkildə yaşaya bilərsiniz.

Açar sözlər: maddə istifadəsi, aleksitimiya, asılılıq.

THE ROLE OF GENETIC FACTORS IN ETIOLOGY OF ADHD

Kamala AGHAYEVA

Baku State University,
PHD student of Department of Psychology,
Azerbaijan, BAKU
kaghayevawall@gmail.com

Attention deficit and hyperactivity disorder (ADHD) is a neurodevelopmental disorder that has been on the rise in the last decades. According to various sources, the prevalence of this disorder among children is between 5-10 percent. DSM-5 specifies certain criteria to diagnose ADHD. An increase in the prevalence of ADHD does not necessarily mean that the disorder is increasing. In the last few decades, the criteria for making a diagnosis have changed, as well as the fact that the population is more aware of it and more quickly turns to a specialist when a child has a problem. Longitudinal studies have shown that about two-thirds of children with ADHD persist into adulthood. The symptoms of the disorder can change in form, or as a person grows up, they learn to compensate to some extent, but they do not disappear completely.

Finding the causes of any disease play an important role in the development of treatment methods. There are different opinions about the etiology of attention deficit and hyperactivity disorder, but it is still not completely clear what causes it. Genetic factors are known to play a major role. Thus, family studies have shown that children with ADHD in their family or a close relative have a two- to eight-fold increased risk of developing this disorder. Comparisons between adopted children and their biological parents and adoptive parents also showed that the risk of ADHD between biological parents and their children was higher than what was found in the control group. Studies conducted on monozygotic and dizygotic twins also show that monozygotic twins have a higher risk of having this disorder if the other sibling has it. However, it is not fully known which gene plays a role in the development of ADHD and how it is transmitted from parent to child. Many studies have been conducted in this field. It is believed that no single gene plays a role in the development of ADHD, it is more of a polygenic problem. Variations in different genes act together to cause this disorder.

At the same time, there are various risk factors that play an important role in the formation of this disorder. Examples of risk factors include: brain trauma, exposure to environmental risk factors (e.g. lead) during pregnancy or early life, drinking alcohol and smoking during pregnancy, premature birth, low birth weight, and etc. Excessive sugar intake, excessive use of television, computer, telephone, problems with upbringing, growing up in a family with problems and etc are also cited as potential causes of ADHD. However, the extent to which these reasons play a role has not been proven in research. Interestingly, not all children with the same risk factor develop this disorder. It can also be found in children who are not exposed to this or that risk factor. It is noted that the interaction between genetic factors and various risk factors plays an important role in the formation of ADHD. That is, genetic factors and environmental risk factors should not be distinguished. For example, under the influence of certain genetic factors, the child's body may be more sensitive to certain risk factors.

None of the known risk factors in itself causes ADHD. It is not known exactly which gene has an absolute role in the occurrence of this disorder. Both genetic and environmental risk factors play a role in the development of ADHD only in interaction with each other.

Key words: attention deficit, impulsivity, hyperactivity, genetic factors, risk factors

ERKƏN NİKAHLARLA BAĞLI BEYNƏLXALQ TƏŞKİLATLARIN MÖVQEYİ

İlahə HACIYEVA

Bakı Dövlət Universiteti,
Psixologiya kafedrasının doktorantı,
Azərbaycan, BAKI
ilahe.haciyeva92@mail.ru

Aktuallıq: İnsanın doğulması, ailə qurması və dünyadan köçməsi həyatında baş verən üç ən mühüm hadisədir. Bu üç hadisədən yalnız ailə həyatı şəxsin öz istəyi və seçimi əsasında baş verir. Qadınların ailə qurmaqla bağlı hüququnun tanınması qədim Roma dövrünə təsadüf edir, lakin çox təəssüf ki, hələ də çoxsaylı qızların və onlardan nisbətən az oğlanların bu hüququ kobud şəkildə pozulur. Belə ki, bir çoxlarının evliliklə bağlı razılığı, fikri öyrənilmədən onlar çox erkən yaşlarında hansısa evliliyə məcbur edilir. Şəxsin evliliyə könüllü şəkildə razılıq verməsi və məcbur edilməsinin qəbul edilməməsi 1948-ci ildən İnsan hüquqlarına dair Konvensiyada öz əksini tapmışdır. Hər iki cins üçün erkən nikahlar mənfi fizioloji, psixoloji, emosional və intellektual təsiri, eləcə də təhsil imkanlarının və şəxsi inkişafın məhdudlaşması ilə xarakterizə olunur. Qızlar üçün həmçinin erkən hamiləlik, uşaq doğulması, cinsi münasibətə məcbur edilmə halları yaşanır. Hüquqi aspektdən baxıldıqda bu kimi hallara yol verilməsi cinayət əməli kimi qiymətləndiril, istər yerli, istərsə də beynəlxalq hüquqda müvafiq maddələrdə əksini tapmışdır.

Hal-hazırda Afrika, cənubi Asiya ölkələrində hələ də açıq aşkar şəkildə erkən nikahlara cəlb edilmə halları yaşanır. Çox təəssüf ki, bu ölkələrdə HIV/QİÇS virusunun yayılması digər regionlarla müqayisədə daha çox qeydə alınır. Bu isə ölkələrin, beynəlxalq təşkilatların problem üzərində işləməsinə bir daha vacib edir.

Metodlar: Materialın hazırlanması zamanı yerli və beynəlxalq qanunvericilik sənədləri, eləcə də bu istiqamətdə aparılmış tədqiqatları əks etdirən məqalələr araşdırılmışdır.

Nəticə və tövsiyələr: XX əsrin 50-60-cı illərindən İnsan hüquqlarına dair Konvensiyada erkən nikahların yolverilməz olduğuna dair bəndlərə rast gəlinir. Eyni zamanda dünya əhalisinin sayının artmasında bu nikahlardan doğulan uşaqların üstünlük təşkil etdiyi səbəbindən məsələnin problem xarakteri kəsb etdiyi müəyyən edilmişdir. Həmin konvensiyanın 16-cı bəndində göstərilmişdir: "...qadınlar və kişilər eyni hüquqa malikdirlər. Eyni zamanda onlar nikah yaş çatdıqda ailə qurmaq, özünə həyat yoldaşı seçməkdə sərbəstdir..." Bu məqamlar 1966-cı ildə Konvensiyada yenidən öz əksini tapmışdır.

1964-cü ildə "Nikahların qeydə alınması, nikaha alınma, minimum yaş həddinə dair" Konvensiyanın 1,2,3-cü bəndində bütün nikahların qeydə alınmasının mütləq olduğu, 15 yaşdan aşağı şəxsin nikaha alınmasının heç bir şəkildə yol verilməz olduğu, nikahın könüllük əsasında bağlanması qeydə alınmışdır.

1979-cu il "Qadınlara qarşı bütün ayrıseçkilik hallarının qadağan edilməsinə dair" Konvensiyanın 16.1-ci bəndində nikaha girməyin hər iki tərəf üçün eyni hüquqi məqam kəsb etdiyini öz əksini tapmışdır.

1989-cu ildə "Uşaq hüquqlarına dair Konvensiya"da 18 yaş nikaha girmək üçün uyğun yaş olaraq müəyyən edilmişdir. 1,3,6, 12, 19,24, 28, 34-36-cı bəndlər bu problemin qarşısının alınmasına dair məqamlara aid edilmişdir.

1990-cı il "Uşaq hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı Konvensiya"da uşaqların nikaha cəlb edilməsinin qadağan edilməsi bir daha göstərilmişdir. "Hamı üçün təhsil" (Education for all) hərəkatı da öz növbəsində qızların uşaq yaşlarda nikahlara cəlb edilməsi hallarını qətiyyətlə qarşı çıxır və onların təhsilini davam etdirmə imkanını tələb edirlər.

Açar sözlər: erkən nikah, ailə, qadın, erkən hamiləlik, uşaq, beynəlxalq təşkilatların mövqeyi.

Ədəbiyyat:

1. Adlakha, Arjun, Mohamed Ayad, and Sushil Kumar (1991), 'The Role of Nuptuality in Fertility Decline: A Comparative Analysis'. In Proceedings of the Demographic and Health Surveys World Conference, Washington DC, 1991, Vol 2. Columbia, Maryland: IRD/Macro International, quoted in Westoff, Charles, F., Ann K. Blanc and Laura Nyblade (1994) 'Marriage and Entry into Parenthood', DHS Comparative Studies No. 10, Calverton, M.D.: Macro International Inc.
2. Saxena, Shobha (1999), 'Who Cares for Child Marriages?' Pioneer, 29/1/99: www.hsph.harvard.edu/grhf/Sasia/forums/childmar
3. The World Bank (1999), Albania: Filling the Vulnerability Gap. World Bank, Washington DC
4. Nair, Janaki (1995), 'Prohibited Marriage: State Protection and Child Wife', contribution to Indian Sociology, January-December 1995.
5. UNICEF (1990), 'Safe Motherhood', UNICEF Executive Board, E/ICEF/1990/L.13, New York, UNICEF; also extensive WHO and IPPF literature.
6. UN 1991; quoted in De Silva, W. Indralal (1997), 'The Ireland of Asia, Trends in Marriage Timing in Sri Lanka', Asia-Pacific Population Journal, Vol. 12, No. 2.
7. 'Demographers Appeal for Solution to Early Marriage and Early Childbearing' in China Population Today 1991, Oct; 8(5): 3-4.
8. UNICEF Amman (1995), 'Ending Gender Disparities in the Arab World: A Profile on the Situation of Girls in the Region'.

MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCANDA AİLƏ MODELİ

Əfsanə ƏSGƏROVA

Bakı Dövlət Universitetinin Qazax filiali,
“İctimai və təbiət fənləri” kafedrasının müəllimi,
Azərbaycan, QAZAX
afsana95@list.ru

Aktuallıq: Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərləri sistemində ailə müstəsna rola malikdir. Müasir dövrdə hər bir dövlət milli mövcudluğunu, varlığını şərtləndirən ailə modelini qloballaşmanın kütləvi mədəniyyət təzahürlərinin mənfi təsirlərindən qorumaq üçün əlindən gələni edir. Hazırda xüsusən də Avropa ölkələrində ailə institutunun zəifləməsi, bəzi hallarda hətta sarsılması ilə bağlı narahatçılığın artması məsələnin həyati əhəmiyyətini, aktuallığını bir daha nümayiş etdirir. Avropa və Qərbdə ailə institutunun zəifləməsinin əsas səbəbləri sırasında psixoloqlar “Kaliforniya sindromu”nu önə çəkirlər. Bu neqativ sindrom insanların daha çox eqoistcəsinə davranmaları – iş, karyera, rahatlıq, sərbəstlik, əyləncə bərdə daha çox düşünmələri, ailəni ikinci plana keçirmələri zəminində özünü göstərir. Eyni zamanda, Qərb mühitində gənc yaşlarından nikahdankənar münasibətlərin başlanması, “vətəndaş nikah”larının geniş yayılması ailə institutuna ciddi zərbə vurur. Boşanmaların çoxalması, doğuşun azalması demoqrafik problemlərin kəskinləşməsi ilə müşahidə olunur. Avropa Birliyinin rəsmi statistika komitəsi olan “Evrostat”ın hesablamalarına görə, bu quruma üzv dövlətlərdə boşanmalar orta hesabla 35-40 faiz təşkil edir. Bunun əsas səbəblərindən biri də gender probleminin şişirdilərək feminizm səviyyəsinə çatdırılması, ailə münasibətləri fonunda fərdi şəxsiyyət azadlığının ziyanlı stereotip kimi qabardılmasıdır.

Məqsəd: Azərbaycan tarixən formalaşmış fundamental ailə dəyərləri ilə qloballaşmanın mənfi təsirlərini özünə yaxın buraxmamağa çalışır. Heç bir dövlətdə cəmiyyət yekcins deyil: biz istəsək də, istəməsək də, boşananlar həmişə olub, var və olacaq. Əsas məsələ mümkün qədər boşanmalara səbəb olan amilləri aradan qaldırmaq, bu, mümkün olmadıqda isə nikahların pozulması ilə bağlı yaranan hüquqi-psixoloji problemləri qanuni müstəvidə həll etməkdir.

Metodlar: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 6 fevral tarixli sərəncamı ilə gender sahəsində vahid dövlət siyasətini həyata keçirən komitənin adı dəyişdirilmiş, Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi kimi yenidən formalaşdırılmışdır. Bu təşkilatın ümumən Cənubi Qafqazda gender bərabərliyi sahəsində ixtisaslaşmış fəaliyyət göstərən yeganə dövlət strukturu olduğu da xüsusi qeyd olunmalıdır. 2006-cı ilin dekabrında Milli Məclisin qəbul etdiyi “Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu da bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qanunda gender balansının qorunması ilə bağlı hüquqi tənzimləmə mexanizmi öz əksini tapmışdır. Qanunun əsas məqsədi kişi və qadınlar üçün ictimai həyatın siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və digər sahələrində bərabər imkanlara sahib olmasının təmin edilməsi və cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılmasıdır. Qanun gender bərabərliyinin təmin edilməsi ilə bağlı dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərini və vəzifələrini müəyyən etmişdir. Bütün bunlar Azərbaycan qadınının ictimai-siyasi fəallığını artırır, cəmiyyətimizin inkişafı, dövlət quruculuğu prosesində onların rolunu gücləndirir.

Nəticə: Azərbaycanda boşanma hallarının qarşısının alınması üçün ən təsirli “silah” maarifləndirmənin gücləndirilməsi, Azərbaycan ailə modelinin üstünlüklərinin təbliği, gender bərabərliyinin hüquqi mahiyyətinin cəmiyyətə qeyri-hüquqi, qeyri-əxlaqi, ailə institutunun mənafeyinə uyğun olmayan formada “təqdimat”ına son qoymaq və qloballaşan çağdaş dünyamızda ölkəmizdə evlilik yaşına da müəyyən dəyişikliklərin edilməsini labüd hesab edirik.

Açar sözlər: ailə, model, milli-mənəvi dəyərlər.

НАРУШЕНИЯ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ И ЭМОЦИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ-СИРОТ

Гюльнара РИЗАЕВА

Азербайджанский Университет Языков
старший преподаватель кафедры психологии
Азербайджан, БАКУ
grizayeva01@gmail.com

На всю последующую жизнь человека огромное влияние имеет период детства, о чем свидетельствуют многочисленные исследования в области психологии и психиатрии. Те условия, в которых растет ребенок, получая при этом психологические травмы в детском возрасте, различные условия воспитания влияют на воспитание ребенка. Безусловно, особую категорию составляют дети, которые воспитываются в специализированных учреждениях, без попечения родителей, потерявшие одного из родителей. Особенностью, указанной группы является то, что при воспитании эти дети лишены возможности близкого отношения со значимыми взрослыми, что приводит к их раннему депривационному опыту.

С учетом вышесказанного является анализ и обобщение уже имеющихся данных по вопросам влияния и последствия детского депривационного опыта, оценивание и распространение этих аномалий на психосоциальную адаптацию, а также на определенное формирование нарушений личности и поведения.

Дети, которые в один миг превращаются в детей-сирот, являются особенными детьми. Особенность эта заключается в том, что люди, которые окружают их, сразу в их понимании превращаются на две категории. Это счастливые и несчастные. Толкование этих слов в их понимании является очень простым. Те дети, у которых есть оба родителя, являются счастливыми, дети, у которых отсутствует один из родителей, является несчастным. Вся сложность ситуации и работы с этими детьми заключается в сложности и трудности этого стереотипа. Дети сироты – это дети, которые пережили в младенческом или в подростковом возрасте разлуку, трату, боль и переживания. Это тяжелые дети. Травма у таких детей сидит настолько глубоко, что даже повзрослев, это чувство обиды и тревоги не отпускает их. Такие дети наполнены травматическими переживаниями (Абабков, 1999: 4).

Таким образом, экстремальные события, травматические ситуации, которые происходят в жизни детей - сирот или детей, лишенных родительского попечения, могут привести к тяжелым последствиям, иметь негативное последствие для жизни ребенка. Люди, которые окружают ребенка, в условиях, если он лишен эмоционально близких отношений с родными людьми, должны быть очень внимательны с такими детьми. Поэтому, задача всех педагогов, работающих с такими детьми, заключается в том, чтобы быть максимально внимательными к этим детям.

Ключевые слова: дети-сироты, травма, депривация.

Литература:

1. Абабков В. А., Перре М, Планшерел Б. Систематическое исследование семейного стресса и копинга // Обозрение психиатрии медицинской психологии им.В.М.Бехтерева. 1999 №2 с.4-8.
2. Кулясова Ю. А. Особенности воспитания в неблагополучных семьях// Молодой ученый. 2014 № 2 . с.804-806.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ГЕНДЕРНОГО НАСИЛИЯ

Рена ИБРАГИМБЕКОВА

Бакинский Государственный Университет,
заведующая кафедрой Гендера и прикладной психологии,
доктор философии по психологии, доцент,
Азербайджан, БАКУ
ibrena@gmail.com

Актуальность темы. Последние десятилетия деятельность многих международных организаций имеет целью рассмотрение насилия как основной формы нарушения прав человека. В этом контексте бытовое и домашнее насилие не являются исключением.

Картина гендерного насилия в семье имеет большое сходство практически во всех странах и регионах мира, несмотря на культурные, экономические, образовательные и многие другие различия.

Методы. Исследовать проблему домашнего насилия, его масштабы, особенности проявления достаточно сложно, так как оно происходит в отношениях между близкими людьми, в самом, казалось бы, защищенном для человека месте – в родном очаге, в семье. Именно поэтому многое из происходящего не выходит за пределы стен дома. Но всеми однозначно считаются недопустимыми и называются насилием убийство, изнасилование, избиения с тяжкими травмами и т.д. Они наказываются соответствующими законами безвсяких оправданий и смягчающих мер. Действия же такие как пощечина, побои и т.д., наносящие менее выраженный физический вред или оскорбления, приставания и другие оставляющие глубокие психологический травмы не только часто не квалифицируются как насилие, но, более того, им придают еще и воспитательный, педагогический смысл. Анализ бытового насилия может быть эффективным если использовать понятие «психосоциальное поле насилия», а в случае, когда насилие совершается по половому признаку – «психосоциальное поле гендерного насилия». Психосоциальное поле насилия представляет собой совокупность, в которую входят пространственные характеристики - место совершения насилия и психологические, определяемые ролевым поведением участников акта насилия, их взаимодействие в контексте социальных установок, эмоциональных состояний и проявлений, столкновений личностных позиций убеждений, интересов. В центре психосоциального поля насилия находится объект насилия (жертва), - человек по отношению к которому применение насилия характеризуется относительным постоянством. Лица, использующие в межличностных отношениях агрессивные действия в качестве меры или способа разрешения проблем это субъекты насилия (абьюзеры) и имеющее социально закрепленную роль, к примеру, «мать», «брат», «начальник» и т.д. образуют стабильное окружение из которого жертве насилия трудно или иногда практически невозможно вырваться.

Результаты исследования. Психологический анализ результатов проведенного исследования подтверждает существование «психосоциального поля гендерного насилия», которое для женщин включает *дом, супруга, брата*; для мужчин – *общественное место (напр. улица), посторонние люди, начальство*; для девочек – *дом, мать, педагогов*; для мальчиков – *дом, отца, педагогов*. Психосоциальное поле гендерного насилия может изменяться во времени и пространстве, расширяясь или сужаясь. Оно может различаться по географическому региону и в зависимости от возрастных и культурных факторов. Но оно устойчиво в пределах данной общности и на определенном временном отрезке. Психосоциальное поле насилия взрослых может быть расширено за счет включения в него виртуальных элементов их детского опыта.

Рекомендации. Исследователи, выявляя особенности психосоциального поля гендерного насилия могут сделать более эффективной профилактику насилия в семье. Кроме того, может быть обеспечена реальная возможность проведения сопоставительных, кросскультурных исследований и количественного сравнения явлений, которые, обычно оцениваются качественно.

Ключевые слова: семья, гендерное насилие, психологический анализ.

TƏHSİL ALANLARDA BƏZİ KOMPETENSİYALARIN İNKİŞAFI VƏ TƏZAHÜR XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Rövşən CAVADOV

Bakı dövlət Universiteti,
Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin dekanı,
Gender və tətbiqi psixologiya kafedrası
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan, BAKI
cavadovrovshan49@gmail.com

Müasir dövrdə səriştəli mütəxəssis kadrların hazırlanmasında müəyyən biliklərə sahib olmaqdan başqa lazımi peşə və ümummədəni kompetensiyalara malik olmaq da xüsusi önəm kəsb edir. ənənəvi təhsildə isə məsələnin birinci tərəfinə kifayət qədər diqqət yetirildiyi halda ikinci məqam arxa plana keçir. Bu təsadüfi deyildir. Çünki ikinci tələbə nail olmaq üçün daha çox çalışmaq lazım gəlir.

Məsələnin bu tərəfini öyrənmək üçün müəyyən eksperimentlər aparmağa çalışdıq. Müxtəlif tipli məsələlərin həlli prosesində, müxtəlif təlimatların təsirini yoxladıq və fərqli tərkibdə, müəyyən meyarlara əsasən təşkil olunmuş qruplarda müzakirələr, diskussiyalar aparılmış, müxtəlif tipli suallardan faydalanmağa cəhd edilmişdir. Burada yalnız təfəkkür səviyyəsi nisbətən zəif 7 nəfərdən ibarət olan eksperimental qrupda aparılan müzakirələrdən əldə olunan bəzi nəticələri qeyd etməyi məqsədəuyğun hesab edirik. Məsələlərin təqdimi zamanı, müxtəlif tipli təlimatlardan (adi, orijinal və m

Aparılan ilk eksperimentlər üçün xarakterik olan bir sıra xüsusiyyətlər vardır. Beləki, tələbələr müzakirələrdə fəal iştirak etmir, kənardan müdaxilə etmək lazım gəlir və s. (ümummədəni kompetasiyanın aşağı olması). Amma bir neçə eksperimentdən sonra, müzakirələr çox maraqlı keçir, hər bir məsələyə müxtəlif tərəflərdən yanaşılır, güzəran təsəvvürlərindən uzaqlaşmaq, uyğunsuzluqları görmək, onları aradan qaldırmaq və s. istiqamətində hətta zəif qrup üzvlərinin fəallığı da nəzərə çarpacaq dərəcədə artır.

Müzakirələr zamanı kənardan verilən ideyaya münasibətdə zəif qrupun üzvlərində də müxtəliflik özünü qabarıq şəkildə biruzə verir. Bu baxımdan həmin qrupun daxilində üç alt qrup ayırmaq olar:

a) İrəli sürülən fikirlərə heç bir etiraz etmir və ya müəyyən təsirlə əlaqədar olaraq nadir hallarda etiraz edir, özünün müstəqil fikri çox zəifdir.

b) Başqalarının irəli sürdüyü və özü üçün ağlabatan hesab etdiyi fikirləri əsas götürür. Başqa fikirlərə yalnız etiraz edir, özü isə müəyyən fikir irəli sürmür. Bunlar daha çox başqalarının tərəfinə keçir və onun məntiqinə əsaslanır. Müzakirənin gedişi prosesində istifadə etdiyi arqumentin əsassız olduğunu başa düşdükdə dayanır və yenidən bu və ya digər ideyadan istifadə etmək üçün fürsət gözləyir.

c) Müəyyən ideyalara etiraz etməklə bərabər, həm də bir sıra müstəqil fikirlər söyləyir.

Müzakirələrdə iştirak prosesindən əldə olunan çox mühüm bir qənaət bir daha təsdiq edir ki, tələbənin başqa tələbə ilə bu və ya digər məsələ barəsində müzakirə və mübahisələrdə iştirak etmək bacarığı onun bundan daha əhəmiyyətli bir bacarığının - tələbənin özünün - özü ilə mübahisə edə bilmək bacarığının əsasında durur.

Açar sözlər: qrup, müzakirə, kompetensiya, təlimat, təfəkkür, məsələ.

İDARƏETMƏDƏ QƏRAR QƏBULU PROSESİNƏ QRUP MÜZAKİRƏSİNİN TƏSİRİ

Şəfəq ŞAHMƏMMƏDOVA

Azərbaycan Dillər Universiteti,

Psixologiya kafedrasının müəllimi, psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru,

Azərbaycan, BAKI

shafaqss@mail.ru

Birgə fəaliyyət zamanı adamların arasında xüsusi növ qarşılıqlı münasibət yaranır və onların təhlili psixoloji biliklərsiz qeyri mümkündür. Müsəssəsinin və yaxud təşkilatın eləcə də hər hansı qrupdakı fəaliyyətin səmərəli olmasına təsir göstərən amillərdən biri qərar qəbulunun qrup müzakirəsi əsasında verilməsindən asılı olur. Qərar qəbulu idarəetmənin planlaşdırma, təşkilatçılıq, motivləşdirmə və nəzarət kimi hər bir sahəsinə aiddir. Bu baxımdan təşkilatın strateji planlaşdırmasından tutmuş işçilər arasında mükafatlandırmanın aparılmasına qədər hər bir məsələ ilə bağlı qəbul edilən qərar müəssəsinin qarşısına qoyduğu məqsədlərə uyğun fəaliyyət göstərməsinə eləcə də müəssisədəki psixoloji iqlim üçün ciddi əhəmiyyət kəsb edir.

İdarəetmə qərarlarının qəbulu, idarəetmə fəaliyyətinin mühüm elementidir. Rəhbərin qərar qəbul etmək qabiliyyəti, onun peşəkarlığının mühüm komponentidir. Psixoloji cəhətdən qərar qəbul etmə yaradıcı təfəkkürün məhsulu olub, insanın malik olduğu biliklərin, informasiyanın və həyat təcrübəsinin əsasında qarşısına çıxan problemlə vəziyyətlərin, o cümlədən, idarəetmə vəzifələrinin səmərəli həlli yollarının tapılması prosesidir. Qərar qəbul etmək qabiliyyəti şəxsiyyətin sosial-psixoloji yetkinliyini, müstəqilliyini, idarəetmə bacarığını və idarəetmə mədəniyyətini nümayiş etdirir.

Qərar qəbulu – mümkün variantlar əsasında edilən seçimdir. Seçim etmək qərar qəbulunda əsas məsələ kimi görünsə də o bu prosesin bir hissəsidir. Qərar qəbul etmə - problem və əlverişli imkanın identifikasiyasından ibarət olan, mövcud problemin aradan qaldırılması və yaxud yaranmış fürsətdən istifadə olunması ilə bağlı olan bir prosesdir. Qərar qəbul etmə zərurəti yaranan problemlə ya da əlverişli vəziyyətin meydana çıxması ilə bağlı olur. Qrup qərarlarının qəbul edilməsi liderlik və rəhbərlik problemi ilə sıx bağlı olduğu üçün qrupu belə bir qərar qəbulu prosesini təşkil etmək xüsusilə çətin işdir. İdarəetmədə qərar qəbul etmə ümumi planda qərar qəbulu zərurətinin dərk olunması, mövcud vəziyyətin təhlili və diaqnostikası, qərar variantlarının hazırlanması, ən yaxşı qərarın seçilməsi, qərarın həyata keçirilməsi, nəticələrin qiymətləndirilməsi və əks əlaqə kimi altı mərhələdən ibarətdir.

Qrup müzakirəsindən keçərək qəbul edilən qərarlar sosial və psixoloji cəhətdən daha səmərəli olur. Qərar qəbulu ilə bağlı qrup müzakirəsində iştirak hər bir qrup üzvünün özünü əhəmiyyətli işçi və qərar qəbuluna görə məsuliyyəti olan şəxs kimi hiss etməsinə kömək edir. Qərar qəbulu müzakirəsində iştirak etmək işçinin qəbul edilmiş qərarın icrasına qarşı ola biləcək müqavimət hissini zəiflədir. Qərar, kənardan yox qrupun özü tərəfindən qəbul olunduğu üçün belə bir effekt baş verir. Ona görə də qrup qərarlarının qəbulunda və onun icrasında qrup müzakirələrinin rolu və təsiri çox böyükdür. Belə ki, qəbul edilən qərar, qrup müzakirəsinin məntiqi nəticəsi olduğu üçün həmin qərar qrupun hamısı tərəfindən dəstəklənir və qrup normasına çevrilir. Belə olduğu halda qərar qəbul olunduqdan sonra müzakirə iştirakçılarının hər biri hətta qərarın əleyhinə səs vermiş olsalar belə qəbul edilmiş qərarı müdafiə edirlər. Qərar qəbulu prosesinin səmərəli olmasını təmin edən faktorlardan biri rəhbərin qərar qəbulu ilə bağlı qrup müzakirəsini təşkil etməsi işçiləri bu prosesə cəlb etməsinə bağlıdır.

Açar sözlər: idarəetmə, qərar qəbulu prosesi, qrup müzakirəsi.

TƏLƏBƏLƏRİN FƏALİYYƏTİNDƏ EMOSİYALARIN ROLU

Yamən VƏLİYEVA

Bakı Dövlət Universiteti,
Psixologiya kafedrası, psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan, BAKI
yamen@mail.ru

Məruzə tezisnin aktuallığı: İnsanların şəxsi həyatında emosional problemləri onlar üçün öncəlikləri təşkil edir. Bu da insanın ani emosional dəyişikliyi onun həyatı məsələləri ilə bağlıdır. Uzun illərdir ki, insanların şəxsi emosional dəyişikliyi ciddi həyat sınaqlarına gətirib çıxarır. Emosional dəyişikliklər özünü idarə edə bilməyən şəxslərdə, xüsusilə də tələbələrdə daha bariz müşahidə olunur. Bu baxımdan tələbələrin fəaliyyətində emosiyaların öyrənilməsinə böyük ehtiyac vardır.

Məruzə tezisnin məqsədi: Tələbələrin fəaliyyətində yaranmış emosiyaların rolunun düzgün müəyyənləşdirilməsinə, yaranan problemlərin və onların baş vermə səbəblərinin vaxtında aradan qaldırılmasına kömək etmək

Məruzə tezisnin metodları: V.Labunski tərəfindən “Emosional halların ekspressiyasının əlamətlərinin verbal təsbit edilməsi” metodundan və *P.Ekman* tərəfindən qısa adı FAST olan qəzəb, qorxu, kədər, ikrah, təəccüb, sevinc və s. kimi emosiyaların hər biri üçün üz ekspressiyasının öyrənilməsi metodundan istifadə edilmişdir.

Tələbələrin emosional proseslərində onların fəaliyyətinin şərtlər və vəzifələri özünəməxsus şəkildə əks olunur, onların nə etdiyi və nəyi dərk etdiyi, ətrafda baş verən hər şeyə münasibətləri özünü göstərir.

Emosiyalar, hisslər tələbənin daxili aləmini zənginləşdirir, onun mənimsədiklərini parlaq və məzmunlu edir, çətinliklərin öhdəsindən gəlməsinə fəallıq oyadır. İnsan emosiyalarsız yaşaya bilməz, insani həqiqəti axtarmayan yoxdu və ola da bilməz.

Fizioloji dəyişikliklər zamanı (ürək, tənəffüs, həzm, daxili sekresiya vəzləri) orqanizmdə yaranan emosiyalar və hisslərin təsiri, həmçinin emosiya və hisslərin davranış təzahürləri onların xarici ifadəsi və rolu psixologiya elmində öyrənilmişdir. Emosiya və hisslər insan üçün həm xoşagələn, həm də xoşagəlməyən ola bilər, burada onlar müsbət və mənfiyə bölünürlər. Onlar güclü (aktiv) və gücsüz (passiv) ola bilərlər.

Emosiyalar və hisslər tələbənin fəaliyyətində parlaq şəkildə özünü göstərir və mühüm rol oynayır. Xüsusilə onun gərgin dövrlərində (ali məktəbə daxil olması, dövlət imtahanları və s.) məqsədə çatmaq üçün qüvvələrini səfərbər edə və motivlərinin gücləndirilməsinə kömək edə bilər. Bu və ya digər emosiya və hisslərin həyəcanı tələbə şəxsiyyətinin formalaşmasına, onun baxışlarını yenidən qurmasına, həqiqətə münasibətinə təsir göstərir.

Təlimdə tələbələrin emosional prosesləri üçün xarakterikdir: böyük intensivlik (xüsusi intellektual hisslər), müxtəliflik, keçidlər, digər tərəfdən də ali hisslərin sürətlə formalaşdırılması. Emosional proseslərin mənfi təsirlərə (xarici və daxili) meyilsizliyi-emosional sabitlik - tələbənin çətin vəziyyətlərində fəaliyyətin etibarlılığının saxlanması şərti kimi çıxış edir. Geniş spektrdə tələbənin emosiya və hissləri onun səmərəli fəaliyyətində müvəffəqiyyəti üçün məsuliyyət hissi, yenilik hissi və s. xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Tələbələrdə intellektual emosiyaların mənfi kompleksi ola bilər: narazılıq, məyusluq, qəzəb, ruh düşkünlüyü, acizlik. Mənfi həyəcan o halda baş verir ki, əqli fəaliyyət proqramının xarakterinə görə fəvqəladə çətinləşsə, tələbə tapşırıqların öhdəsindən gələ bilmir və ya tez-tez səhvlər edir və onların mahiyyətinin izahlarını ala bilmir. Əgər intellektual çətinliklərin gərginliyi azalmırsa, onda yaranmış gücsüzlük hissi ortaya çıxa bilər və bütövlükdə konkret intizam üzrə sərbəst işdə fəallığı azalda bilər.

Tələbənin fəaliyyətində emosional vəziyyət, stress- çətin vəziyyətlərdə gərginlik istisna hal deyil. Bu qiymətləndirmə hallarında (imtahan), böyük əqli və iradi yüklənmələr, məsuliyyətin artması zərurəti, güclərin ekstrimal gərginliyi baş verir. Məsələn, imtahanla bağlı emosional vəziyyətin öyrənilməsi, göstərir ki, onlar müxtəlif və dinamikdir. Biletin çəkilməsi və onunla tanış olma zamanı onların intensivliyi gah artır, gah da azalır, kuliminasiya nöqtəsinə çatır. Artıq cavablara hazırlıq və qeyd etməyə başlama dövründə parlaq emosional reaksiyalar bir qayda olaraq olmurlar, intellektual gərginlik üstün olur, şəxsin rənginin dəyişməsindən başqa bəzi həyəcanlanmalar ola bilməz. Əsasən imtahanlardan sonra fəallıq azalır, halbuki emosional gərginlik yüksək olaraq qalır. İddiaların səviyyəsindən asılı olaraq, şəxsin fərdi xüsusiyyətləri və tələbələrin qiymətə münasibəti sevinc hissi, yüngüllük, rahatlıq və ya əksinə, boşluq, narazılıq və buna bənzər hisslər doğurur.

Məruzə tezisinin nəticəsi: Hesab edirik ki, tələbə məşğələlərdə və imtahanlarda intellektual imkanlarını səfərbər etməli, ali məktəb təcrübəsindən yararlanaraq öz biliklərini tam isifadə etməlidir. Eyni zamanda tələbələr tədris materialını mənimsəmək və ictimai tapşırıqların öhdəsindən gəlmək üçün inadla çalışmalıdırlar. Burada tələbələrdə yaranmış emosiya və hisslərin rolu danılmazdır və çox mühüm rol oynayır.

Açar sözlər: emosiya, hisslər, stress, həyəcan.

ОБРАЗОВАНИЕ И ЕГО ПЕРСПЕКТИВЫ В СФЕРЕ ПСИХОЛОГИИ

Джамиля ГУЛИЕВА

Бакинский Государственный Университет,
преподаватель кафедры Гендера и прикладной психологии,
Азербайджан, БАКУ
bdu.psixoloq84@gmail.com

Образование – ключевой фактор социального, экономического и психологического развития, требующий постоянного обновления и совершенствования для подготовки качественных специалистов и активного участия в глобальном сообществе. Глобальное сообщество должно быть взаимосвязанным, справедливым и мирным, где каждый человек имеет равные возможности, доступ к образованию и здравоохранению, а также гарантированы защита прав человека, устойчивое развитие и борьба с глобальными вызовами, такими как бедность, неравенство, климатические изменения и конфликты. Активное участие глобального сообщества проявляется через активное гражданское участие, участие в международных организациях, международных договорах и соглашениях, сотрудничество с другими странами и регионами, а также участие в миротворческих операциях и гуманитарной помощи. Это также включает в себя участие в межкультурном обмене, участие в образовательных и научных программах, таких как обмен студентами и исследовательское сотрудничество, а также использование современных технологий и коммуникационных средств для обмена информацией и идеями. Активное участие глобального сообщества способствует установлению доверия, сотрудничеству и развитию международных отношений в целях достижения устойчивого и процветающего будущего, Азербайджан играет активную роль в гуманитарной помощи, оказывая поддержку и помощь в различных частях мира.

Перспективы образования в сфере психологии являются светлыми и многообразными. Вместе с развитием науки и изменением общественных потребностей, востребованность специалистов в области психологии растет. Некоторые перспективы образования в сфере психологии включают следующие аспекты:

1. Развитие новых специализаций: с появлением новых форм коммуникации (например, онлайн-коммуникация) и ростом числа людей, испытывающих психологические проблемы (например, стресс в рабочей среде), появляются новые области специализации в психологии. Например, психологи специализирующиеся на киберпсихологии, здоровье и благополучии на рабочем месте, психологии онлайн-коммуникации и других областях становятся все более востребованными.

2. Расширение понимания психологии и ее роли: понятие о психологии расширяется и пересекается с другими дисциплинами, такими как нейробиология, социология, культурная антропология и т.д. Программы обучения в области психологии становятся более междисциплинарными, что позволяет студентам получить более широкий обзор и глубину знаний.

3. Применение новейших технологий в практике психологии: приход новых технологий, таких как виртуальная реальность, искусственный интеллект и др., открывает новые возможности для проведения исследований, диагностики и лечения психологических расстройств. Студентам образования в сфере психологии предоставляется возможность изучения и использования этих технологий в своей работе.

4. Развитие межкультурной психологии: мировая глобализация и миграция создают ситуации, где взаимодействие между людьми из разных культур становится все более

распространенным. Развитие межкультурной психологии и коммуникаций помогает студентам психологии развивать навыки работы с людьми из разных культур и понимание влияния культурных факторов на психологические процессы.

Однако, следует отметить, что вместе с перспективами развития образования в сфере психологии появляются и вызовы. Один из главных вызовов заключается в поддержании психологического благополучия самого психолога, столь необходимого для успешного выполнения своей работы и предоставления помощи другим людям. Также важно отметить, что психологическая помощь должна быть доступна и всем слоям населения, независимо от доходов и статуса. Состояние психологии в Азербайджане имеет свои особенности и сталкивается с некоторыми проблемами. Вот некоторые из них:

1. Недостаток квалифицированных специалистов: В Азербайджане наблюдается ограниченное количество высококвалифицированных психологов. Это связано со сложностью доступа к высшему образованию в этой области и отсутствием достаточного числа учебных заведений, предлагающих специализированное образование в области психологии.

2. Негативное отношение к психологической помощи: В некоторых слоях общества все еще существует негативное отношение к психологическим проблемам и психотерапии. Это может препятствовать людям получить необходимую помощь и приводит к недоверию к психологическим услугам.

3. Ограниченный доступ к психологической помощи: В некоторых районах Азербайджана психологическая помощь остается недоступной или ограниченной. Психологические клиники и консультационные услуги расположены в основном в больших городах, оставляя жителей сельских районов без доступа к необходимой помощи.

4. Недостаточная поддержка со стороны государства: В Азербайджане недостаточно финансирования и внимания со стороны государства в отношении психологической помощи и развития этой области. Это может замедлить развитие психологии и создание дополнительных возможностей для специалистов.

5. Необходимость повышения осведомленности и общественной информированности: Еще одной проблемой является низкая осведомленность о психологических проблемах и возможностях психологической помощи среди населения. Создание информационных кампаний и повышение уровня осведомленности о психическом здоровье могут помочь преодолеть эту проблему.

Ключевые слова: наука, образование, перспективы, социум, психология.

İNKLÜZİV SINİFLƏRDƏ TƏLİM PROSESİNDƏ OYUNLARIN İSTİFADƏSİNİN ŞAĞİRDLƏRİN PSİXO-SOSIAL DURUMUNA TƏSİRİ

Anar XƏLƏFOV

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, doktorant,

Azərbaycan, BAKI

anar.khlalafov@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9856-0556>

Aktuallıq. İnküziv təhsilin inkişafını təşviq edən beynəlxalq normativ hüquqi aktlarda, eləcə də elmi ədəbiyyatda təhsildə keyfiyyət amilləri kimi, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların həyat və sosial bacarıqları, eləcə də, akademik biliklərin inkişafını maksimum dərəcədə artırılması və onların digər həmyaşıdları ilə bərabər, təhsildə tam və bərabər iştirakının təmin edilməsi nəzərdə tutulur. (Əlillərin hüquqları haqqında Konvensiya, 2006: 17). Müasir təhsil sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsildə uğur qazanmaları üçün onların məktəbdə emosional və sosial inklüziyasının təmin olunmasının vacib olduğunu qəbul edir (Goldan, Hoffmann and Schwab, 2021: 4). Şagird məktəbdə olmaqdan və sinifdə müəllimlə, digər sinif yoldaşları ilə qarşılıqlı münasibətdən məmnun deyilsə onun təlimdə fəal iştirakını təmin etmək mümkün olmayacaq və o, təlimdən yetərincə faydalanmayacaqdır. Bu səbəbdən inklüziv siniflərdə təlim prosesində şagirdlərin fəal iştirakını (inklüziyasını) dəstəkləyən üç amil (şagirdin emosional baxımdan məktəbdə olmaqdan məmnunluğu (emosional inklüziya), təlim prosesində sinif yoldaşları ilə müsbət qarşılıqlı münasibətin olması (sosial inklüziya) və özünü akademik baxımdan müvəffəqiyyətli hesab etməsi inklüziv təhsilin keyfiyyətinin göstəricisi (nəticəsi) kimi qəbul edilir (Venetz, Zurbriggen & Eckhart, 2014: 104).

Metodlar. İnküziv siniflərdə keyfiyyətli təlimin təmin olunması üçün müxtəlif pedaqoji metodlardan istifadə olunur. Oyunların inklüziv sinifdə təlimin keyfiyyətinə müsbət təsir göstərməsi barədə bir çox müəllimlər öz təcrübəsi ilə bölüşürlər. Buna baxmayaraq oyunların inklüziv siniflərdə təlimin keyfiyyətinə təsirinin ölçülməsinə dair əsaslı tədqiqatlar keçirilməmişdir (Hays, 2005: 10-11).

Oyunların inklüziv sinifdə təlimin keyfiyyətinə təsirinin ölçülməsi məqsədi ilə Azərbaycanda inklüziv təhsil həyata keçirilən 3 məktəblərin (138 və 202 nömrəli tam orta məktəblər, 252 nömrəli məktəb-lisey) 1-ci siniflərdə 164 nəfər şagird (o cümlədən, 12 nəfər sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar), 159 nəfər valideyn və 6 nəfər müəllim arasında sorğu keçirilmişdir. Sorğuda alman mütəxəssisləri tərəfindən hazırlanmış “İnküziyanın dərk edilməsinə dair sorğu anketi (PİQ)” (Knickenberg, Zurbriggen & Schwab, 2022) istifadə olunmuşdur. “İnküziyanın dərk edilməsinə dair sorğu (PİQ)” şagirdlərin psixo-sosial durumunun qiymətləndirməsi istiqamətində 3 faktor (emosional və sosial inklüziya, akademik baxımdan özünü müvəffəqiyyətli hesab etməsi) üzrə strukturlaşdırılmış şkala psixometrik standartlara cavab verir. Belə ki, PİQ sorğu nəticələri əsasında toplanmış xallar şagirdlərin məktəbdə psixo-sosial durumunu zəif, orta və yüksək səviyyələrə kateqoriyalaşdırılmasına, bununla da təlimin keyfiyyətini qiymətləndirməsinə imkan verir. İlk sorğu əsasında tədqiqat keçirildiyi siniflər iki qrupa (eksperimental və kontrol) bölünmüşdür.

Təsviyyələr. Şagirdlərlə, valideynlər və müəllimlərlə arasında keçirilmiş ilkin sorğu nəticələrində eksperimental və kontrol siniflərdə şagirdlərinin psixo-sosial durumunun eyni olması müəyyən edilmişdir. Lakin yekun testlərin nəticələri ilkin test nəticələri ilə SPSS proqramında “T-Test qoşanmış nümunə statistikasi” (T-Test paired sample statistics) metodu ilə təhlil olunduqda təlimlərin oyun vasitəsi ilə keçirilən eksperimental siniflərdə şagirdlərin psixo-sosial durumunun ənənəvi pedaqoji metodlarla tədris olunan kontrol siniflərlə müqayisədə daha qənaətbəxş olması və bu müsbət dəyişikliyin statistik baxımdan əhəmiyyətli olması müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: inklüziv siniflər, təlim prosesi, oyunlar, şagirdlər, psixo-sosial durum.

PSIXI VƏ EMOSIONAL SAĞLAMLIQ

Ülviyyə ELYAZOVA

Bakı Dövlət Universiteti, doktorant

Azərbaycan, BAKI

ulviyyaali222@gmail.com

Psixi və emosional sağlamlıq problemləri hansılardır?

Psixi və emosional sağlamlıq problemləri həyatımızı davam etdirməyimizi çətinləşdirən çətin təcrübələrdir. Bunlara kədər, ümitsizlik və qorxu hissləri daxil olmaqla, hamımızın bəzən keçirdiyi ağırlı hisslər və düşüncələr daxildir.

Psixi və emosional sağlamlıq problemləri zəiflik deyil - onlar sadəcə baş verənlərə, bizə və ətrafımıza verilən cavablardır.

Məsələn, biz özümüzü gərgin, təşvişli və qorxulu hiss edə bilərik - bu, tez-tez "təşviş" kimi təsvir edilən ümumi bir təcrübədir. Bu, yuxumuza, yeməyimizə, işimizə, təhsilimizə və həyatımızda olan insanlarla münasibətlərimizə, həmçinin alkoqol və narkotik istifadəmizə təsir edə bilər.

Bəzi psixi və emosional sağlamlıq problemləri bizdə daha ciddi sınıtlara, həyatımızdakı problemlərə səbəb olur və illər boyu davam edə bilər. Məsələn, başqalarının görə bilmədiyini şeyləri görmək, eşitmək və ya başqalarının bizi əldə etmək üçün hazır olduğuna inanmaq digər insanlarla münasibətlərə səbəb ola bilər. Nəticədə biz işlərimizi, dostlarımızı, uşaqlarımızı, mənzillərimizi və hətta azadlığımızı və həyatımızı itirə bilərik [1].

Emosional pozuntu (yəni, depressiya və təşviş pozuntuları) həyat keyfiyyətinin, məhsuldarlığın və şəxsiyyətlərarası fəaliyyətin əhəmiyyətli dərəcədə pozulması ilə əlaqəli xroniki və tez-tez təkrarlanan psixiatrik pozğunluqların məcmusudur. Bu pozuntu getdikcə daha çox neyroinkişaf pozğunluqları kimi konseptuallaşdırılır, çünki onlar tez-tez uşaqlıq və ya yeniyetməlik dövründə ortaya çıxmağa başlayır və həyat boyu zərərli təsir göstərir.

Neyroanatomiya və sinir dövrəsində müşahidə olunan əsas pozulmalar fiziologiya, idrak, davranış və təsir üzrə aşağı axın təsirlərinin kaskadına səbəb ola bilər. Bu tezisdə biz emosional emal və emosional pozuntuda geniş rol oynayan əsas şəbəkələrin neyroinkişaf trayektoriyalarını nəzərdən keçiririk. Bunlara prefrontal korteksin (PFC) və aşağı parietal kortekslərin subregionlarını əhatə edən və icra funksiyalarını və məqsədyönlü davranışları həyata keçirən frontoparietal koqnitiv nəzarət şəbəkəsi daxildir; və onun emosional cəhətdən qabarıq stimullarını avtomatik aşkarlayan və onlara reaksiya verən aşağı səviyyəli "limbik" və ya diqqət çəkən şəbəkə bölgələri ilə qarşılıqlı əlaqəsi [2].

Açar sözlər: emosional sağlamlıq, təşviş, qorxu, ümitsizlik, depressiya

Ədəbiyyat

1. Psixi sağlamlıq problemləri <https://www.verywellmind.com/psychology-4157187>
2. Emosional sağlamlıq problemləri <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/B9780128196410000244>

EMOSIONAL İNTELLEKTİN ÖLÇÜLMƏSİNƏ OLAN YANAŞMALAR

Aytən ALIŞANLI

Bakı Dövlət Universiteti,

Psixologiya kafedrasının fəlsəfə doktoru proqramı üzrə dissertantı

Azərbaycan, BAKI

alishanli.aytan.ilham@bsu.edu.az

XX əsrin 90-cı illərindən etibarən emosional intellektin struktur komponentlərinin müəyyən olunması ilə bərabər, onun ölçülməsinin nəzəri-praktiki əhəmiyyəti də bir problem olaraq diqqət mərkəzindədir. Eİ-nin ümumi intellekt çərçivəsində yerinin və rolunun tam və dəqiq müəyyən olunması üçün elmi cəhətdən əsaslandırılmış psixodiagnostik metodlarla ölçülməsi son dərəcə zəruridir.

Məlum olduğu kimi, Eİ anlayışının meydana çıxdığı ilk dövrdən başlayaraq onun tədqiqinə yanaşma müxtəlifliyi son nəticədə Eİ-nin iki modelinin – qabiliyyətlər (C.Mayer, P.Salovey, D.Karuzo) və qarışıq (R.Bar-On, D.Qoulmen, D.V.Lyusin və b) modellərin formalaşmasına gətirib çıxardı. Qabiliyyətlər modelində Eİ iyerarxik təşkil olunan bacarıqlar məcmusu kimi müəyyən olunur. Onlar dörd komponentdə birləşir: 1)emosiyaların qavranılması; 2)emosiyaların köməyi ilə təfəkkürün effektivliyinin artırılması; 3)emosiyaların dərk olunması; 4)emosiyaların idarə olunması. Eİ-nin qarışıq modelləri geniş müxtəlifliklə xarakterizə olunur və bir-birilərindən onlara hansı şəxsiyyət xarakteristikalarının daxil edilməsi ilə fərqlənilir. Bu modellər Eİ-ni xalis koqnitiv bacarıq kimi yox, eyni zamanda şəxsiyyət keyfiyyətlərinə malik olan mürəkkəb psixi törəmə kimi izah edirlər. Hər iki model tərəfdarlarının Eİ-nin ölçülməsinə yanaşmaları ümumi prinsiplərlə bərabər, subyektiv baxışlarla da müşayiət olunur. Xüsusən qarışıq modellərdə bu hal daha aydın nəzərə çarpır.

Qarışıq modellərdə Eİ-nin ölçülməsi üçün sorğulardan istifadə olunur (D.Qoulmenin ECI sorğusu, R.Bar-Onun EQ-i sorğusu, D.Lyusin Emİn sorğusu, N.Şuttenin həmmüəlliflərlə olan SSRI sorğusu, K.Petrides və A.Fernhemmin TEIQue sorğusu və s). Sorğular insanların öz davranışları və bacarıqları barədə dəqiq hesabat verməyə qadir olduğunu nəzərdə tutur. Lakin bu nöqteyi-nəzəri təsdiq edən empirik məlumatlar mövcud deyil.

Özünəhesabata əsaslanan metodikalar sırasında R.Bar-Onun yanaşması elmi əsaslandırma baxımından seçilir. Bar-Onun 5 şkaladan və 15 subşkaladan ibarət EQ-i sorğusu emosional intellektin beş əsas komponentini ölçür: şəxsiyyətdaxili, şəxsiyyətlərərası, adaptivlik, idarəetmə və ümumi əhval. Bar-Onun yanaşması Eİ insanın real həyata adaptasiyasına kömək etməlidir ideyasına əsaslanır. Lakin Eİ sorğularının həqiqiliyinə şübhə yaradan məqamlardan biri onların intellektual testlərin balları ilə korrelyasiya olmamasıdır. Məsələn, EQ-i Vekslerin WAIS testi ilə sıfıra yaxın korrelyasiyaya malikdir. Təsadüfi deyil ki, elmi ədəbiyyatda Eİ sorğularının intellektə aid xarakteristikaları yox, şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin bəzi kombinasiyalarını ölçməsi ilə bağlı mülahizələr irəli sürülür.

Qabiliyyətlər modeli çərçivəsində Eİ-nin ölçülməsi tapşırıqlar üzərində qurulan obyektiv testlərlə aparılır. Bu sahədə ən çox işlənən metodika MSCEIT-dir (Mayer, Salovey, Karuzo, 2002). Bu testin hər tapşırığının bir neçə cavab variantı var və sınağa cəlb olunan onlardan birini seçməlidir. Eİ testlərinin çox ciddi problemləri balların hesablanması metodunun seçilməsidir. Belə ki, bütün mövcud yanaşmalar mübahisəlidir. Bütövlükdə Eİ testləri yaxşı psixometrik keyfiyyətlərə malikdir. Özünəhesabata əsaslanan metodikalardan fərqli olaraq Eİ-nin obyektiv testləri bacarıqlar və şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin göstəriciləri ilə orta dərəcədə korrelyasiya edir. Eİ-nin iki tip modelinin mövcudluğu, vahid konsepsiyasının və vahid metodoloji bazasının olmaması onun ölçülməsində müxtəlif yanaşmaların və metodikaların meydana çıxmasına səbəb olaraq əldə olunan nəticələri müəyyən uğurlarına və müsbət tərəflərinə baxmayaraq şübhə altına alır.

Aparılan araşdırmalardan bu qənaətə gəlmək olar ki, Eİ-nin dəqiq və aydın elmi-metodoloji əsaslarla ölçülməsi və əldə olunan nəticələrin nəzəri-praktiki əhəmiyyəti bu elmi anlayışın təbiətinin və struktur komponentlərinin tam müəyyən olunmasından və vahid konsepsiyasının hazırlanmasından bilavasitə asılıdır.

Açar sözlər: emosiya, emosional intellekt, qabiliyyətlər modeli, qarışıq model.

BAĞLILIQ NÖVLƏRİ VƏ BUNUN ŞƏXSİYYƏTİN PSIXI SAĞLAMLIĞINA TƏSİRİ

Səidə HÜSEYNOVA

Bakı Dövlət Universiteti, doktorant,
Azərbaycan, BAKI
psy.saidahuseynova@gmail.com

Aktuallıq: Şəxslərərası münasibətlər insanın həyatında əsas ehtiyac və motivasiyalarından biridir, bu münasibətlərdə formalaşan bağlılıq növü isə bu zaman insanın psixi və fiziki sağlamlığı üçün önəmlidir. Ənənəvi olaraq ana-uşaq cütlüyü arasında qarşılıqlı əlaqənin mexanizmlərini öyrənən bağlılıq nəzəriyyəsi son vaxtlar böyüklərin sevgi münasibətləri kontekstində tətbiq olunmağa başlamışdır. Bağlılıq nəzəriyyəsi emosiyaların idarə olunması və psixi sağlamlığın öyrənilməsində vacib rol kəsb etmişdir. Bu səbəbdən bağlılıq növlərinin şəxsiyyətin psixi sağlamlığına təsirini araşdırmaq hal-hazırda aktual mövzulardan biridir.

Metodlar: Məqalədə son iyirmi il ərzində keçirilən longityud və kross-sektion tədqiqatların araşdırılması aparılmışdır. Bu məqalədə məqsədimiz bağlılıq növlərinin psixi sağlamlığa təsiri haqqında aparılan elmi araşdırmaların təhlilini aparıb əsas xüsusiyyətlərini və psixi sağlamlığa olan mənfi və ya müsbət təsirlərini müəyyən etməkdir. Bağlılıq nəzəriyyəsinin əsas müddələrinin qısa təsvirindən sonra biz bəzi tədqiqat nəzəriyyələrini nəzərdən keçirdik ki, bunlarda güvənsiz (təhlükəli) bağlılıq növlərinin – təşvişli və yayıman- psixi pozuntularla əlaqəsini aşkar edilmişdir. Bu səbəbdən bəzi psixi pozuntuların müalicəsi zamanı güvənli bağlılığın dərəcəsini artırmaq əsas məqamlardan biri hesab edilir.

Nəticə: Keçirilən tədqiqatın analizi zamanı müəyyən olundu ki, bağlılıq təkcə şəxslərərası münasibətlərə deyil, həmçinin insanın davranışlarına emosiyaların regulyasiyasında və ən əsası emosional yaddaşa təsir edir. Eyni zamanda aşkar olundu ki, bağlılıq qorxusu və posttravmatik stress pozuntusunun simptomlarının şiddəti travmanın yaranma müddətindən asılı olaraq dəyişə bilər. Bağlılıq nəzəriyyəsinin araşdırmaq təkcə ümumi psixi pozuntuların inkişafının təbiəti haqqında deyil, həm də terapevtik əlaqənin inkişafı haqqında qiymətli məlumatlar verə bilər və gələcəkdə, bu isə psixoterapevtik dəstəyin daha effektiv olmasını təşviq edə bilər.

Təvsiyə: Növbəti tədqiqatlarda bağlılıq növlərinin abyuziv (zorakı) münasibətlərlə korrelyasiyasını araşdırmaq təvsiyə olunur.

Açar sözlər: bağlılıq növləri, şəxsiyyət, psixi sağlamlıq.

MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARDA SOSIAL EMOSIONAL İNKİŞAFIN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ YOLLARI

Fidan BAYRAMOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
müəllim,
Azərbaycan, BAKI
fidanbayramova1990@gmail.com

Aktuallıq. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosial-emosional inkişafı erkən uşaqlıq təhsilinin və rifahının mühüm aspektidir. Bu tezis mövzuya ümumi baxış təqdim edir, onun əhəmiyyətini, əsas komponentlərini və uşaqların sağlam böyüməsi və inkişafı üçün təsirlərini vurğulayır. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar inkişaflarının kritik mərhələsindədirlər, burada emosiyaların idarə edilməsi, münasibətlərin qurulması və sosial dünyada naviqasiya üçün zəruri olan təməl bacarıqları formalaşdırmağa başlayırlar. Bu mərhələdə sosial-emosional inkişafın incəliklərini anlamaq çox vacibdir, çünki bu, uşağın ümumi inkişafına dərin və davamlı təsir göstərir.

Metodlar. Tədqiqat apardığımız müddətdə məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosial-emosional inkişafı inkişaf etdirəcək bir neçə metodlardan istifadə etdik:

Roll oyunlar: Uşaqları sosial qarşılıqlı əlaqə və münaqişələrin həlli ilə məşğul ola biləcəkləri rol oynayan ssenarilərə cəlb etdik.

Kukla terapiyası: Uşaqlara kuklaların hissələrini müzakirə etməyə və onlara cavab verməyə imkan verərək, müxtəlif emosiyaları əhatə edən ssenariləri oynamaq üçün kuklalardan istifadə etdik.

Musiqili oyunlar: Duyğuları çatdırmaq üçün müxtəlif musiqi növləri ilə rəqs etmək kimi musiqi və hərəkət fəaliyyətləri vasitəsilə emosional ifadəni təşviq etdik.

Art terapiya: Uşaqların emosiyalarını rəsmlər və ya sənətkarlıq işləri ilə ifadə etmələri üçün sənət materialları (plastilin, gil, rəngli kəğızlar, boya və.s) ilə təmin etdik.

Nəticə. Nəticə olaraq, məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda sosial-emosional inkişaf əhəmiyyət kəsb edən bir mövzudur, emosional zəkanın və sosial səriştənin əhəmiyyətinin dərk edilməsində daha geniş dəyişikliyi əks etdirir. Bu tezis valideynlərin, pedaqoqların və bütövlükdə cəmiyyətin gələcək illərdə emosional cəhətdən möhkəm və sosial cəhətdən bacarıqlı fərdləri yetişdirmək məqsədi ilə bu bacarıqların yetişdirilməsində oynadığı mühüm rolu vurğulayır.

Təkliflər.

1. Empatiya və şəfqəti təşviq etmək: sosial-emosional inkişafda empatiyanın rolunu vurğulayın. Məktəbəqədər uşaqlara başqalarının hissələrini tanımağa və onlara cavab verməyə necə öyrətmək, paylaşma və əməkdaşlığa həvəsləndirmək və gündəlik qarşılıqlı əlaqə vasitəsilə empatiya modelini öyrətmək üçün məsləhətlər verin;

2. Effektiv ünsiyyət bacarıqları: Sağlam münasibətlərin qurulmasında ünsiyyətin əhəmiyyətini müzakirə edin. Məktəbəqədər uşaqlara fikirlərini şifahi şəkildə ifadə etməyi, fəal dinləmələri və münaqişələri sülh yolu ilə həll etməyi öyrətmək üçün təlimat verin.;

3. Dostluq və sosial bacarıqlar: Məktəbəqədər uşaqlara sosial bacarıqları inkişaf etdirməyə və dostluq etməyə kömək etmək üçün fikirləri paylaşın. Paylaşma, növbə götürmək və güzəştə getmək kimi ümumi sosial problemlərin həlli ilə bağlı məsləhətlər verin;

4. Valideyn-müəllim əməkdaşlığı: sosial-emosional inkişafı dəstəkləməkdə valideynlər və müəllimlər arasında əməkdaşlığın əhəmiyyətini vurğulayın. Onların evdə və məktəbdə öyrəndikləri bacarıq və davranışları möhkəmləndirmək üçün necə birlikdə işləyə biləcəyini müzakirə edin.

Açar sözlər: məktəbəqədər uşaqlar, sosial-emosional inkişaf, sosial bacarıqları, özünüqiymətləndirmə.

Ədəbiyyat:

1. Wells, A. (Ed.). (2009). *Emotion Regulation: Conceptual and Practical Issues*. The Guilford Press.
2. Gottman, J. (1997). *Raising an Emotionally Intelligent Child*. Simon & Schuster.
3. Zins, J. E., et al. (2004). Promoting Social and Emotional Learning in Preschool: Programs and Practices that Work. *Childhood Education*, 80(5), 228-234.
4. Eisenberg, N., et al. (1993). Emotion Regulation: A Theme in Search of Definition. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 58(2-3), 25-52.
5. Thompson, R.A. (1999). Social and Emotional Development in Early Childhood. *Nebraska Symposium on Motivation*, 46, 113-157.

ŞƏXSİYYƏTİN “MƏN” KONSEPSİYASI SOSIAL-PSIXOLOJİ PROBLEM KİMİ

Tünzalə MUSAYEVA

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu,
“Sosial psixologiya” şöbəsinin elmi işçisi,
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan, BAKI
tunzala.rm@gmail.com

Şəxsiyyət problemi elmin müxtəlif sahələrinin predmeti hesab olunur. Xüsusilə bu elm sahələrinin içərisində sosial psixologiya böyük rol oynayır. Çünki burada şəxsiyyət – fərdin psixi proseslərini bir arada birləşdirən başlanğıc kimi təqdim olunur. “Mən - konsepsiyası” - fərdin özü haqqında nisbətən davamlı, az və ya çox dərəcədə dərk olunan, təkrar olunmaz kimi yaşanan təsəvvürləri sistemidir, hansı ki, onun əsasında özünün digər insanlarla qarşılıqlı təsirini qurur və özünə münasibətdə olur. “Mən” obrazları sistemi K.Rocers tərəfindən təklif edilmiş “Mən - konsepsiyası”nın əsasını təşkil edir. Hazırda psixoloji ədəbiyyatlarda “Mən - konsepsiyası” ilə “Mən”in özü hesab olunur. Həmçinin, bəzən “Mən - konsepsiyası” hətta mənlilik şüuru ilə eyniləşdirilir, yəni obraz onu doğuran proseslə eyniləşdirilir. “Mən” obrazının əsasını insanın özü haqqında bilikləri təşkil edir.

“Mən konsepsiyası” üç komponentdən ibarətdir:

- 1) koqnitiv komponent-insanın keyfiyyətlərinin, qabiliyyətlərinin, görünüşünün, sosial əhəmiyyətinin, xarakterinin obrazı və s.;
- 2) emosional-qiyətləndirmə komponenti-bir insanın özü haqqında fikirlərini yaşaması, özünüqiyətləndirmə, özünühörmət və ya özünü məhv etmək, özünü sevmək və ya başqalarına sevgi və s.;
- 3) davranış komponenti-bir insanın özü haqqında fikirlər sisteminə əsaslanan hərəkətləri, həmçinin özümü və ətrafımızdakılara qarşı sosial yönəlişlərdir.

“Mən-konsepsiya”sının adekvatlıq dərəcəsi fərdin özünüqiyətləndirməsinin adekvatlığı ilə əlaqələndirilir. İnsanın özünüqiyətləndirməsi onun ətrafındakı insanlarla münasibətindən, yaradıcılığından, özünə tələbkarlığından, uğur və uğursuzluqlara münasibətindən asılıdır və bununla da özünüqiyətləndirmə insanın fəaliyyətinin səmərəliliyinə və onun gələcək inkişafına təsir göstərir. İnsanın özünüqiyətləndirməsi həm adekvat (insan özünü düzgün qiymətləndirir), həm də qeyri-adekvat (şışirdilmiş və ya qiymətləndirilməmiş) ola bilər ki, bu da insanın iddia səviyyəsinə təsir göstərir.

Mənlilik anlayışı insanın şəxsi inkişafının nəticəsidir. Bu, ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqələr əsasında formalaşan özünü dərk etmə, anlama sistemidir. Bu, özünə yönəlmiş, “Mən”ləri ifadə edən nisbətən sabit münasibətlər sistemidir.

Açar sözlər: şəxsiyyətin “mən” konsepsiyası, sosial-psixoloji problem.

MÜASİR ELM VƏ TƏHSİLİN SOSIO-MƏDƏNİ VƏ PSIXOLOJİ ASPEKTLƏRİ

Gültəkin İSMAYILOVA

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu,
"Sosial psixologiya" şöbəsinin elmi işçisi,
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan, BAKI
gulya.alibekovaa@mail.ru

Həm təhsil, həm də elm səviyyəsi hər hansı bir cəmiyyətin inkişaf meyarıdır. Elmin inkişafı olmadan insan fəaliyyətinin hər hansı bir sahəsində yeniliklərin meydana çıxması, müvafiq olaraq, onun innovativ inkişafı mümkün deyil. Öz növbəsində, təhsil olmadan cəmiyyəti ixtisaslı kadrlarla təmin edilməsi problemi yaranır. Elmin yaranması cəmiyyətin və mədəniyyətin inkişafının, insanların praktik ehtiyaclarının nəticəsidir. Lakin burada mədəniyyət və sivilizasiyanın elmlə əlaqəsi kontekstində onların əlaqəsi məsələsi aktuallaşır. Elmin mənşəyi mədəni inkişaf konteksti ilə bərabər, sivilizasiyanın formalaşması kontekstində nəzərdən keçirilməlidir, çünki elm yeniliklərlə xarakterizə olunur, bu da cəmiyyətdə tərəqqi haqqında fikirlərin mövcudluğunu nəzərdə tutur.

Elmi biliklərin başqa bir vacib xüsusiyyəti obyektivlikdir, baxmayaraq ki, mədəni həyatda obyektivlik anlayışı şərtlidir. Mədəniyyətdə mənəvi təcrübə bənzərsiz, fərdi və subyektivdir. Mədəni ənənələrin, adətlərin, normaların qavranılmasında yönəlişlər, dəyərlər, dini inanclar mühüm rol oynayır. Bununla birlikdə, onun zəruri və tam şəkildə həyata keçirilməsinə mane olan bir sıra amillər var. Bu, müxtəlif ölkələrin geosiyasi, iqtisadi və hərbi maraqları arasındakı mövcud ziddiyyətlərdir. Buna baxmayaraq, bu şəraitdə də müxtəlif ölkələrin elmi potensiallarının inteqrasiyası prosesi özünü aydın şəkildə göstərir. Bu strukturun formalaşması və işləməsi empirik olaraq daim izlənilir və dünyanın bütün inkişaf etmiş ölkələrinin elmi məlumat institutları tərəfindən yaradılan müxtəlif məlumat bazaları şəklində qeyd olunur.

Müasir elmi informasiya institutlarının eyni dərəcədə vacib vəzifəsi elmi kommunikasiyaların təhlili əsasında dünya elminin inkişafının ən məhsuldar və perspektivli sahələrini müəyyənləşdirməkdir. Xarakterikdir ki, bu gün yeni, irəliləyən elmi sahələrin yaranması müxtəlif ölkələrin alimləri arasında qeyri-rəsmi koqnitiv kommunikasiya prosesində baş verir. Elm haqqında bibliometrik məlumatlar mühüm praktik əhəmiyyətə malikdir, çünki elmin inkişafına nəzarət etmək və bu prosesi idarə etmək üçün istifadə edilə bilər. Xüsusilə, bu, yeni perspektivli elmi istiqamətlərin maliyyələşdirilməsini qabaqlamaq və iştirakçılara lazımi təşkilati və hüquqi dəstək verməklə həyata keçirilir. Bibliometrik məlumatların praktik tətbiqinin vacib sahələrindən biri də şüurlu şəkildə təşkil olunan informasiyanın lazımi istiqamətdə sızması prosesi ola bilər. Bu baxımdan, bu gün "informasiyaya sahib olan dünyaya sahibdir" ifadəsinin, daha müasir parafrazi ilə əvəz etmək olar: "idarəetmənin zirvəsində məlumat haqqında məlumata sahib olanlar durur".

Elmi məlumatların sürətli toplanması insanın qarşısında biliklərin inkişafı ilə bağlı mürəkkəb vəzifələr qoyur. Elmdəki innovasiyaların sivilizasiya prinsipləri ilə birləşməsi, biliklərin əldə edilməsi sürəti sivilizasiyanın və dövlətin inkişaf dərəcəsinə təsir edir. Nəhayət, sivilizasiya sistemindəki elm sosial və texniki mühitə keyfiyyətə təsir edən fəaliyyət sahəsinə çevrilir və bu qədər sürətlə yığılan yeniliklər insanların həyat şəraitinin sürətlə dəyişməsinə səbəb olur. Nəticədə o yaşayış şəraitinə daimi uyğunlaşma problemi ilə qarşılaşır.

Açar sözlər: müasir, elm, təhsil, sosio-mədəni və psixoloji aspektlər.

CİNSİ ZORAKILIĞA MƏRUZ QALMIŞ YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLARIN YAŞ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Narın ƏBİLOVA

Bakı Dövlət Universiteti,
Psixologiya kafedrasının “Hüquqi Psixologiya” ixtisası üzrə doktorantı,
Azərbaycan, BAKI
abilovanarin777@gmail.com

Cinsi cinayətlər zamanı adətən zərərçəkmiş şəxs yetkinlik yaşına çatmamış qız və oğlan uşaqları olur. Cinsi cinayətlərə dair işlər üzrə apardığımız məhkəmə-psixoloji ekspertizası təcrübəsi göstərir ki, tədqiqat obyektində məhkəmə-psixoloji müayinəyə təqdim olunan şəxslərin 98%-ni yetkinlik yaşına çatmayan qız və oğlanlar, yəni uşaqlar təşkil edir. Uşaqlar ən çox erkən yeniyetməlik dövründə 8-12 yaşlar aralığında seksual zorakılığın qurbanı olurlar. Bu yaşda olan uşaqlar əksər hallarda onlara qarşı törədilən seksual hərəkətlərin xarakterini və mahiyyətini dərk etmir, böyüklər tərəfindən onlara qarşı edilən seksual təmasın sosial nəticələrini əvvəlcədən görə bilmirlər (Şabanov, 2002:2).

Azyaşlı və yetkinlik yaşına çatmayan zərərçəkmiş şəxslərin psixikasının yaş xüsusiyyətləri böyüklərə tabe olma, sadələvhlük, həyat təcrübəsinin kifayət qədər olmaması və cinsi münasibətlərlə bağlı az məlumatlı olması, yaranmış şəraiti tam və tənqidi olaraq qiymətləndirə və digər şəxslərin edəcəyi hərəkətləri proqnozlaşdırma bilməməsi onlara qarşı cinsi zorakılıq üçün şərait yaradan əsas amillərdəndir. Eyni zamanda bu xüsusiyyətlər onların cinsi istismarının gizlədilməsinə, hətta onların böyüklərə baş vermiş hadisə barədə məlumat verdikdə belə onların danışdıqlarına inamsızlıq yaranmasına xidmət edir.

Cinsi zorakılıq və istismar nəticəsində azyaşlı uşaqların və yetkinlik yaşına çatmayanların psixi inkişafına və sağlamlığına ağır zərər dəyir və çox vaxt bu zərərin düzəldilməsi mümkün olmur. Bir çox hallarda onlarda psixoloji travma yeniyetməlik dövründə özünü daha çox biruzə verir. Qızlar oğlanlara nisbətən cinsi zorakılığa və istismara daha çox məruz qaldıqlarına görə zorakılığın nəticələri onların şəxsi və psixoseksual inkişafına pis təsir göstərir.

Uşaqların müstəqil olaraq özlərini cinsi zorakılıqdan qorumaları üçün onlara aşağıda sadalanan vərdişləri aşılamaq lazımdır:

- Cinsi zorakılığın nə olduğunu müəyyən etmək və bilmək;
- Fiziki təmaslar zamanı öz bədənini idarə etməyi bacarmaq;
- Kiməsə ona toxunmamalarını deməyi bacarmaq;
- Tanımadığı insanların hər hansı təklifinə açıq aydın “yox” deməyi bacarmaq;
- Baş vermiş zorakılıq hadisəsi barədə böyüklərə məlumat verərsə ona inanacaqlarından və onu qoruyacaqlarından əmin olmaq.

Zorakılığın qurbanı istənilən sosial, etnik və iqtisadi qrupa mənsub şəxs ola bilər. Xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, uşaqlara qarşı cinsi zorakılıq psixoloji fenomen deyil, cinayət əməlidir və cinayətkar mütləq şəkildə aşkarlanaraq cəzalandırılmalıdır.

Açar sözlər: yetkinlik yaşına çatmayan, cinsi zorakılıq, zərərçəkmişlər, məhkəmə-psixoloji ekspertizası.

Ədəbiyyat:

1. Bayramov Ə.S., Əliyev B.H. Hüquq Psixologiyası. Bakı-2012.
2. Şabanov S.F. Cinsi cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə-psixoloji ekspertizasının təşkili və keçirilməsi (metodik vəsait). Bakı-2002.
3. Коченов М.М. Введение в судебно-психологическую экспертизу. М., 1988.

MÜASİRLƏŞƏN DÜNYADA YARADICI TƏFƏKKÜRÜ İNKİŞAF ETDİRMƏYİN YOLLARI

Vəfa MİRZƏZADƏ

Bakı Dövlət Universiteti,
Sosial Elmlər və psixologiya fakültəsi,
Azərbaycan, BAKI
rzayevav@list.ru

Mövzunun aktuallığı. Rəqəmsal əsrin real həyatımıza təsirinə nəzər salsaq görərik ki, şagirdlərdən qeyri-standart analitik bacarıqlar tələb olunur. Bunun üçün təhsil sahəsində aparılmış müvafiq islahatlar fəal təlimə keçidi şərtləndirmişdir. Dövrün şagirdlərindən və müəllimlərindən yaradıcı, rəngarəng düşünmə, problemlə situasiyalara innovativ yanaşma tələb olunur.

Hər bir ölkənin gücü onun elm və təhsil müəssisələrinin gücü ilə ölçülür. Keyfiyyətli təhsil fərdin inkişafını, fərdin inkişafı cəmiyyətin inkişafını, cəmiyyətin də inkişafı öz növbəsində dövlətin inkişafı deməkdir. Ötən əsrin II yarısında B.Blumun təlim məqsədləri taksonomiyası ənənəvi təlimdən fəal təlimə keçidi şərtləndirdi, beləliklə, sinifdə şagird müəllim əməkdaşlığı formalaşdı. Bu əməkdaşlıq sayəsində problem situasiya yaradılır, evristik müsahibə, tədqiqatçılıq kimi bir sıra metodların köməyi ilə şagird yeni bilikləri özü “kəşf” edirdi. Taksonomiyanın gündəmə gələn II variantında isə Blum “yaratmağı” təlimin ən yüksək vəzifəsi kimi qeyd etmişdi. Bu taksonomiya ilə biliyin mənimsənilməsi prosesi yaradıcılıq səviyyəsinə qaldırıldı. Yaradıcılıq psixoloji ədəbiyyatlarda təxəyyülün başlıca funksiyası kimi qiymətləndirilir. Bu da öz növbəsində, dərstdə təxəyyülün aktivləşdirilməsi problemini gündəmə gətirir. Öyrənmədə müstəqil fəaliyyətin səmərəli təşkili təxəyyülün aktivləşdirilməsinin ən optimal yollarından biri kimi qiymətləndirilir.

Y.A. Komenski qeyd etmişdir ki, “İnsanları elə öyrətmək lazımdır ki, onlar mümkün qədər bilikləri kitablardan yox, səmədan torpaqdan, palıd ağacı və fıstıqdan ala bilsinlər, yəni hər kəs hadisələri, əşyaları, bütün baş verənləri özü öyrənib, təhlil edərək dərk etməli, başqalarının dəlil və müşahidələri ilə kifayətlənməməlidir”. (Konfrans materialı, 2023:70) Yaradıcılıq azad sahədir, onu heç bir halda çərçivəyə salmaq olmaz. Mədəniyyət və sosial mühitin təsiri ilə yaradıcılıq insanın təxəyyülü və daxili potensialı ilə formalaşır. Təxəyyülün tərbiyəsi üçün bədii, elmi-ixtiraçılıq, texniki yaradıcılıq mühüm rol oynayır. Fəaliyyət prosesi zamanı yaradıcılığın bütün növləri həyata keçirilir. Təfəkkür prosesi də intellektin aktiv fəaliyyət formasıdır, əqli nəticələr çıxarma qabiliyyətidir. Təfəkkürün inkişafı insanın fikirləşməsinə, fikri əməliyyatlar aparmasına imkan verir. Bu da öz növbəsində inkişaf etməkdə olan şəxsiyyətin hərtərəfli formalaşmasına təkan verir. Təlim prosesində təfəkkürün inkişafı problemlə situasiya yaradılması ilə mümkündür. Bu halda öyrənən nəzəri və praktik məsələlərin həllinə yönəlir, öncədən qazanmış olduğu təcrübə ilə indiki təcrübəsindən istifadə edərək müstəqil zehni fəaliyyətə cəlb olunur.

Taksonomiyanın II variantı interaktiv təlimin yaradılmasını şərtləndirdi. Ölkəmizin Təhsil Qanununda da aparılan dəyişiklik və islahatlar, yeni strategiyalar, qəbul edilən konsepsiyalar gələcək insan kapitalına yatırım, hərtərəfli inkişaf etmiş, müstəqil, savadlı mütəxəssislər hazırlamağa istiqamətlənmişdir. İstər dövlət, istərsə də özəl təhsil müəssisələrində bu proses prioritet vəzifə kimi görülür. Bir sıra məktəblərdə pilot layihələr, “Sağlam siniflər”, “STEAM”, “Rəqəmsal bacarıqlar”, “Peşə təmayüllü siniflər” tətbiq edilir. (edu.gov.az.programmes)

İnteraktiv təlimdə biliyin mənimsənilməsi zamanı yaradıcı təfəkkür və təxəyyül prosesləri aktuallaşır. Təhsil ocaqlarımızda kurikulum proqramının, interaktiv dərslərin tətbiqi ilə təlim prosesi humanizm, əməkdaşlıq, şagirdlərin müstəqil fəaliyyəti əsasında təşkil edilə bilər. İnteraktiv təlim metodlarının tətbiqi ilə dərslərin 1. Motivasiya, problemin qoyulması, 2. Tədqiqatın aparılması, 3. İnformasiya mübadiləsi, 4. İnformasiya müzakirəsi, təşkili, 5. Ümumiləşdirmə, 6.

Yaradıcı tətbiq etmə və 7. Qiymətləndirmə kimi yeni mərhələləri meydana gəlmişdir. Bu da şagird-müəllim əməkdaşlığına əsaslanır, öyrənənlərin müstəqil fəaliyyətini genişləndirir, problemə motivasiya yaranmasına köməklik göstərir.

Araşdırmalar sübut edir ki, kollektiv yaradıcılıq fəaliyyəti uşaqların yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına, fəaliyyət motivinin gücləndirilməsinə və nizam-intizamına ciddi təsir göstərir. Burada ətraf mühitin rolu olduqca mühümdür. (Konfrans materialı, 2023:78) İnkişaf etdirici mühit uşağın inkişafının bütün aspektlərinə formalaşdırıcı təsir göstərir: əqli, fiziki, əxlaqi, estetik və s. Yaşadığımız III minillikdə müəllim yeniliyə uyğun fərdin formalaşmasında əsas fiqurlardan biridir. O, yeniliyə adekvatlığı təmin etməklə yanaşı, eyni zamanda hadisələrə milli məfkurə ilə yanaşmağı bacarmalıdır. İnnovativ texnologiyalar müəllimin işini müəyyən mənada asanlaşdırır bilər, amma rolunu dəyişə bilmir. Müəllimdən hər şeyi bilməsi tələb edilmir, artıq modern dünyada, internet və sürət erasında istədikləri biliklər öyrənənlər üçün əlçatandır. Müəllim öz ixtisasına dair dərin biliyə malik olmalı, bu bilikləri dinamik, ardıcıl, sistemli şəkildə istifadə etməyi vacib məsələ kimi qarşıya qoymalıdır. Klassik təcrübəyə söykənsə də, qabaqcıl təcrübələr əsasında da öz işini, dərslərini qurmağı bacarmalıdır. Yalnız yaradıcı müəllim yaradıcı şəxsiyyət yetişdirə bilər. (Скаткин: 79) Müəllim şagirdlərinə biliyi bacarığa çevirməyi, qazanmış olduqları bilikləri bir-birilə uzlaşdıraraq yeni bilik yarada bilməyi öyrətməlidir. Bu yolda olduqca səbrli, təmkinli olmaq, özünə tənqidi yanaşa bilmək, yeniliklərə açıq olmaq lazımdır. Müasir müəllim şagirdlərinə hər şeyi hazır şəkildə verməməli, şagirdlərin də müstəqil düşüncələri, təcrübə və müşahidələr aparması, analiz edərək məntiqi nəticə əldə etməsi üçün çalışmalıdır. Texnologiyalardan səmərəli istifadə gələcəkdə süni intellektin gücündən istifadə etməyə imkan yaradacaqdır. Bu da öyrənənlərdə fərqli, kreativ düşüncə, yaratmaq, innovativ nəticə çıxarma kimi müsbət dəyərlər formalaşdırmaq imkanını verəcək.

Yaradıcı təfəkkür hər insanda kiçik yaşlarda formalaşmış olsa da, ətraf mühitin təsiri altında dəyişir. Düzgün tədris sistemi, münbit yaradıcı, azad mühit hər bir şagirdə yaradıcılıq bacarığını inkişaf etdirə bilər. Harvard Biznes Məktəbindən Kleyton Kristensen məsləhət görür ki, valideynlər evdə xarab olmuş, sıradan çıxmış bir şeyləri özləri düzəltməyə çalışsalar, uşaqlar da problemlərin bir çox yollarla həll oluna bildiyinə şahid olurlar. (Youtube link) Həmçinin C. Barua və P. Paulusa görə XXI əsrdə təlimin tələblərinə və cəmiyyətin ehtiyaclarına cavab verən yeni təlim mühiti, pedaqoji metodların işlənilməsi və hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün nəinki şagird və müəllimin, müəllimlərin birgə yaradıcı fəaliyyəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir. (Konfrans materialı, 2023: 195)

Nəticədə belə təsnifat verə bilərik ki, yaradıcı şəxsiyyətin tərbiyə edilməsi üçün: 1. Təhsil prosesi yaradıcı şəxsiyyətin yetişdirilməsinə yönəlməlidir; 2. Yaradıcı fəaliyyət üçün lazım olan motivasiya formalaşdırılmalıdır; 3. Təhsil prosesi mənəvi və yaradıcı məqsədyönlü olmalıdır; 4. Ailədə, bağçada, məktəblərdə münbit yaradıcı mikroiklim yaradılmalıdır.

Metodlar. Tədqiqatçılıq, problem axtarış, kitabla iş.

Açar sözlər: yaradıcı təfəkkür, modern təhsil, müasir müəllim, yaradıcı fəaliyyət.

Ədəbiyyat:

1. <https://edu.gov.az/az/programmes>
2. <https://www.youtube.com/watch?v=cYhgIIty4yY>
3. “Təhsildə modernləşmə və innovasiyalar dövrün tələbidir” mövzusunda Ümummilli lider Heydər Əliyevin 100 illiyinə həsr edilmiş Respublika elmi konfransının materialları, Bakı-2023
4. https://pedlib.ru/Books/3/0167/3_0167-79.shtml
5. Скаткин М.Н. “Проблемы современной дидактики”.

DİSLEKSIYA: DİQQƏT ƏSKİKLİYİNİN HƏLLİ YOLLARI

Aytək SƏLİMOVA

AN Uşaq, Yeniyetmələr Klubu

Azərbaycan, BAKI

aytekselimovaa@gmail.com

Disleksiya. Disleksiya, yəni öyrənmə çətinliyi oxuma və yazma funksiyalarında yaranan problemlər deməkdir. Bu pozğunluğu olan insanlar oxumaq, öyrənmək, yazmaq və ümumi simvolik məlumatları dərk etməkdə çətinlik çəkirlər.

Öyrənmə əlilliyi pozğunluq deyil, oxuma prosesində iştirak edən psixi proseslərin dəyişməsidir. Disleksiya adətən ibtidai məktəbdə diaqnoz qoyulsa da, irsi faktorlarla və ya beyin inkişafına təsir edən digər amillərlə əlaqəli ola bilər.

Disleksiyanın başqa bir adı öyrənmə çətinliyidir. Disleksiya, bir insanın yazmaq və oxumaqda çətinlik çəkdiyi bir vəziyyətdir. Bu pozğunluğu olan canlı insanlar gördüklərini və eşitdiklərini anlamaqda çətinlik çəkirlər. "Xüsusi öyrənmə əlilliyi" olaraq adlandırılan disleksiya məktəbəqədər dövrdə simptomlar göstərsə də, ən çox ibtidai məktəb dövründə özünü göstərir. Disleksiyanın xüsusi müalicəsi olmasa da, erkən diaqnoz və vaxtında müdaxilə ən yaxşı nəticəni verir. Ancaq bəzi hallarda bu pozğunluq illərdir müəyyən edilə bilməz və yetkinlik yaşına qədər tanınmır, lakin bu xəstəlik üçün kömək və dəstək almaq vacibdir.

Disleksiyanın səbəbləri. Disleksiya genetik, ətraf mühit və beyin funksiyası ilə əlaqəli amillərin birləşməsindən yaranma bilər. Disleksiya olan insanlar oxu və yazı işlərini yerinə yetirən beyin bölgələrində aşağı aktivlik hiss edə bilərlər. Disleksiyanın ilk əlamətləri uşaqlıqda inkişaf edir. Xüsusilə 1-2 yaşlarında uşaqlar səs çıxarmağı öyrəndikdə baş verir. Disleksiya bir növ öyrənmə pozğunluğudur. Disleksiya olan insanlar oxuma, yazma, danışma və riyazi bacarıqların mənimsənilməsi və istifadəsində problemlər yaşayırlar. Zəka ilə heç bir əlaqəsi olmayan bu öyrənmə pozğunluğuna bir çox məşhur dahilərdə də rast gəlinədiyi müəyyən edilib. Yetkinlər üçün hazırlanmış Vinegrad Testini həll edərək, disleksiyanız olub-olmadığınızı barədə fikir əldə edə bilərsiniz.

Uşaq məktəbə başlamazdan əvvəlki dövrdə də, disleksiya diaqnozu qoyula bilinir. Oxuma hərəkəti şifahi dillə əlaqəli olduğundan, disleksiya dair ipucları uşaq məktəbə başlamazdan əvvəl görünə bilər. Məktəbəqədər yaşda disleksiyanın bəzi əlamətləri bunlardır.

Ümumi uşaq məhənlərini öyrənməkdə çətinlik, Hərflərin adlarını öyrənmək və xatırlamaqda çətinlik, Öz adındakı hərfləri tanımaqda çətinliyi və s.

Ailədə nisbətən gec danışma və oxuma problemləri erkən yaşda aşkar edilərək lazımi dəstəyin alınması ilə sonrakı illərdə yaşanacaq problemlərin və mənfi özünü qavrayışın inkişafının da qarşısı alınma bilər.

Nəticə: Disleksik uşaqları müşahidələrimdə diqqətimi çəkən ən gözəl xüsusiyyətləri odur ki, öyrəndiklərini əsla unuturlar. Bir müəllim kimi haqqında söhbət etdiyimiz uşaq və yeniyetmələrlə xüsusi vaxt keçirməkdən zövq alıram. Belə uşaqlar haqqında hər zaman bildiklərimi bölüşməkdən, paylaşmaqdan zövq alıram. Və bir müşahidəçi kimi nəticədə onu deyə bilərəm ki, hər bir uşaq fərddir, onlara xüsusi qayğıya yanaşmaq şərtidir, gələcək naminə!

Qeyd: 8 oktyabr Disleksiya Günüdür.

Açar sözlər: Disleksik, uşaq, yeniyetmə, öyrənmə çətinliyi, qavrama, çözümlər.

Xülasə

Disleksiya nevroloji bir vəziyyətdir və insanın oxuma və yazma funksiyalarının mənfi təsir göstərdiyi bir xəstəlikdir. Sözləri əmələ gətirən və sözlərin hansı səslərdən ibarət olduğu simvolları beynin qavrayışı ilə bağlı problem kimi ifadə etmək olar.

Annotation

Dyslexia is a neurological condition and a disorder in which a person's reading and writing functions are adversely affected. The symbols that make up words and what sounds the words are made of can be expressed as a problem with the brain's perception.

Key words: Dyslexic, child, adolescent, learning difficulty, comprehension, solution.

ŞƏXSİYYƏTLƏRƏRASI ATTRAKSIYANIN İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Ramiyyə CAVADOVA

Bakı Dövlət Universiteti,
Gender və tətbiqi psixologiya kafedrasının müəllimi,
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan, Bakı
cavadorr@mail.ru

Şəxsiyyətlərərası attraksiya ardıcıl inkişaf mərhələlərindən keçməklə, özünəməxsus inkişaf və təzahür xüsusiyyətlərinə malikdir. Bu mərhələlər biri digərindən qaynaqlanır və hər bir mərhələdə münasibətlərin pozulması ehtimalı vardır. Bu isə şəxsiyyətlərərası attraksiyanın inkişafının bir çox amillərdən asılı olması ilə bərabər, həm də onun mürəkkəb təbiətə malik olması ilə bağlıdır.

Burada çox maraqlı və düşündürücü məqam ondan ibarətdir ki, attraksiya hansı inkişaf mərhələsində olmasından asılı olmayaraq münasibətlərin pozulması bütün mərhələləri yox edir. Yəni şəxsiyyətlərərası attraksiyanın inkişafında geriyə qayıdış mərhələlər üzrə baş vermir. Məhz bu faktın özü münasibətlərin normal məcrada davam etməsi üçün mütəmadi olaraq korreksiya işinin aparılmasını zəruri edir.

Münasibətlərin pozulmasının xarakterindən asılı olaraq, korreksiya işi sadə və ya mürəkkəb ola bilər.

Şəxsiyyətlərərası attraksiyanın inkişafı sosial və psixoloji məsafələr arasındakı nisbətəin dəyişməsi kontiniumunda baş verdikindən psixoloji yaxınlaşmanın artması yönündə müxtəlif xarakterli psixoloji işlərin (məsləhət, treninqlər və s.) aparılmasına daha çox ehtiyac yaranır.

Bəzi hallarda münasibətlərdə baş verən gərginliklər tərəflərdən birinin adi davranışının qarşı tərəfdən düzgün interpretasiya edilməməsinə bağlı olur. Belə olduqda, sadəcə tərəflərin müvafiq davranışın hansı mənə kəsb etdiyini müzakirə yolu ilə həll etməkləri kifayət edir ki, münasibətlər pozitiv yönünə geri qayıtsın.

Belə olmadıqda, incikliklər artan xətt üzrə toplanmaqda davam edir və bu səbəbdən də tərəflər arasında müzakirə yolu ilə artıq heç nə əldə etmək mümkün olmur. Bu halda təbii ki, planlı və məqsədyönlü şəkildə səriştəli psixoloji müdaxilənin olması qaçılmaz olur.

Nəzərə alsaq ki, bir çox hallarda ailələrin dağılması ailədaxili münasibətlərdə baş verən belə xırda incikliklərin üst-üstə yığılması səbəbindən baş verir, onda qeyd olunan məqamın necə böyük əhəmiyyət kəsb etdiyi şübhə doğurmur.

Öz tədqiqatımızda problemin məhz bu aspektinə diqqət yetirməyi məqsədəuyğun hesab edirik.

Açar sözlər: şəxsiyyətlərərası attraksiya, şəxsiyyətlərərası münasibətlər, münasibətlərin tənziimi.

TƏLƏBƏ ŞƏXSİYYƏTİNİN FORMALAŞMASI XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ DAİR

Nərmin SƏDİROVA

Bakı Dövlət Universiteti,
“Eksperimental psixologiya” ETL, kiçik elmi işçi,
Azərbaycan, BAKI
narmin.sadirova@gmail.com

Şəxsiyyətin formalaşmasına təsir göstərən amillər kimi təlim, tərbiyə, irsiyyət, mühit, şəxsi fəallığı göstərə bilərik. Şəxsiyyətin formalaşması fonunda ona təsir göstərən amillər içərisində bioloji və sosial amillərin rolunu xüsusilə qeyd edə bilərik. Bir sıra əlamətlər (fiziki, fizioloji) nəsildən-nəslə ötürülür və bu əlamətlər hər bir orqanizmin inkişafında ilkin amil kimi çıxış edir. Şəxsiyyətin formalaşması və inkişafında bioloji amillərlə yanaşı, sosial amillərin rolu mühümdür: şəxsin yaşadığı mühit (təbii-coğrafi, sosial), təhsil və tərbiyə.

Bir sıra psixi funksiyaların, xüsusilə intellektual keyfiyyətlərin inkişafının ən məhsuldar dövrü tələbəlik – gənclik yaş dövrüdür. Bu yaş dövrü üçün nəzəri və məntiqi təfəkkürün inkişafı, ümumiləşdirmə, sistemləşdirmə, təhlil, tərkib, müqayisə və bir sıra təfəkkür əməliyyatları, məntiqi hafizə yüksək inkişaf səviyyəsinə çatır. Stepanovun tədqiqatları göstərir ki, 18-21 yaş təfəkkürün və hafizənin daha yüksək inkişaf səviyyəsi, lakin diqqətin nisbətən aşağı səviyyəsi ilə səciyyələnir.

Bu dövrdə tələbələrin maraq dairəsinin genişlənməsi diqqəti cəlb edir, incəsənət, idman, ictimai fəaliyyət kimi digər fəaliyyət sahələrini özündə ehtiva edir. Gənclərdə etik və estetik baxışların, dünyagörüşünün sürətli inkişafı müşahidə olunur. Bir çox mənəvi-əxlaqi anlayışlar (borc və vəzifə hissi, şəxsi ləyaqət, qurur hissi, şərəf, vicdan, ədalət və s.) gənclər üçün daha böyük məna kəsb edir.

Tələbə şəxsiyyətinin formalaşmasında ünsiyyət dairəsinin genişlənməsini, ailə, valideyn münasibətlərindən çıxıb müstəqilliyə, özünüidarəyə keçməni qeyd edə bilərik. Bu xüsusiyyətlər əslində gənclərdə sosial keyfiyyətlərin formalaşmasını gücləndirir. Əxlaqi saflıq, ideallıq, mənəvi zənginlik, fəallıq, məqsəd aydınlığı və s. keyfiyyətlər formalaşır. Əxlaqi saqlıq gənclərin şəxsiyyətini yalnız öz işinə, əməlinə görə yox, həm də insanlara münasibətinə, qayğıkeçliyinə, həssaslığına görə səciyyələndirir. Beləliklə, insanlara münasibətin təşəkkülü gənclərin şəxsiyyətinin əxlaqi saflığını müəyyən edən əsas meyardır. Bu keyfiyyətlər içərisində gənclərin fəallığını da qeyd edə bilərik. Fəallıq inteqral xassə olub şəxsiyyətin tələbatlat sistemində, əxlaqi saflığında, mənəvi zənginliyində, münasibətlər kompleksində ifadə olunur.

Tələbə gənclərin sosial-psixoloji yetkinliyi seçdikləri ixtisaslara şüurlu münasibətlərində özünü göstərir. Düzgün seçilmiş ixtisas gənclərin təlimə fəal və məsuliyyətli yanaşmasına, şəxsiyyətin zəruri keyfiyyətlərinin formalaşmasına müsbət təsir edir. Bu halda dövlət məqsədləri ilə tələbələrin şəxsi məqsədləri üst-üstə düşür, lazımi səmərə verir. Təcrübə göstərir ki, ali məktəbdə seçdikləri ixtisaslara şüurlu yanaşan tələbələr ilk günlərdən təlimə böyük səy və maraq göstərir, tapşırıqları yüksək səviyyədə yerinə yetirir, mühazirə və seminar məşğələlərində fəal olur, ali məktəbin daxili qaydalarına əməl edirlər.

Bütün qeyd edilən məsələləri ümumiləşdirərək deyə bilərik ki, tələbə şəxsiyyətinin formalaşması çoxcəhətli və mürəkkəbdır, bu dövrdə fəaliyyət formaları həm məzmun, həm də keyfiyyətcə yeni, orijinal məna kəsb edir.

Açar sözlər: formalaşma, şəxsi fəallıq, şəxsiyyət, tələbə.

DAUN SİNDROMLU ŞƏXSLƏRİN BACARIQLARININ VƏ NAILİYYƏTƏRİNİN TƏBLİĞİ

Günay BƏDƏLZADƏ

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu,
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə dissertant,
gunay.badalzade@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0003-4422-4746>

Aktuallıq. Bu tezis müasir inklüziv cəmiyyətdə Daun sindromlu şəxslərin bacarıq və nailiyyətlərinin tanınmasının və qeyd olunmasının vacibliyini vurğulayır. Tezis Daun sindromlu şəxslərin diqqətəlayiq nailiyyətlərinə, istedadlarına və töhfələrinə işıq salır, stereotipləri qırır və müxtəlifliyin və inklüzivliyin dəyərini vurğulayır. Onların nailiyyətlərini nümayiş etdirməklə, bu tezis Daun sindromlu şəxslər üçün daha çox anlayışı, qəbulu və dəstəyi təşviq etmək, nəticədə hamı üçün daha əhatəli və ədalətli dünyanı təşviq etmək məqsədi daşıyır. Xülasə, Daun sindromlu şəxslərin qeyd edilməsi və onların nailiyyətləri əlillik tədqiqatları və inklüziv cəmiyyət paradimaları ilə bağlı müasir diskursun əsas istiqamətini təmsil edir. Bu məqalə, bu şəxslərin öz potensiallarını maksimum dərəcədə göstərə biləcəkləri mühiti inkişaf etdirməyə yönəlmiş saysız-hesabsız metodologiyaları aydınlaşdırmışdır. Inklüziv siyasətlərin təbliğindən maarifləndirmə kampaniyalarının təşviqinə qədər hər bir üsul Daun sindromlu şəxslərin icmalarımızın quruluşuna inteqrasiyasının kritik əhəmiyyətini vurğulayır.

Metodlar. “Daun Sindromlu Şəxslərin Qabiliyyət və Nailiyyətlərinin Təbliği” adlı tezisnin yaradılması metodologiyası bir neçə əsas addımı əhatə edir:

1. **Araşdırma:** Daun sindromu ilə bağlı hərtərəfli araşdırma aparıldıq. Buraya tibbi aspektləri, Daun sindromlu şəxslərin üzləşə biləcəyi çətinlikləri və onlara təqdim olunan müxtəlif dəstək sistemlərini başa düşmək daxildir. Həmçinin, real həyat nümunələri təqdim etmək üçün Daun sindromlu şəxslərin uğur hekayələri və nailiyyətləri haqqında məlumat topladıq.

2. **Müsahibələr və Şəxsi Hekayələr:** Müsahibələr və şəxsi hekayələr üçün Daun sindromlu şəxslər, onların ailələri, baxıcıları və bu sahədəki peşəkarlarla əlaqə saxladıq.

3. **Məlumatların Toplanması:** Daun sindromlu şəxslərin təhsil, sosial və məşğulluq nəticələri ilə bağlı statistik məlumatları araşdırdıq. Bu, tezisnin iddialarını dəstəkləmək üçün kəmiyyət sübutları təqdim etməkdə bizə lazım oldu.

Nəticə. Akademik sahədə bu mövzuda aparılan tədqiqatlar inklüzivliyin ictimai faydalarını və onun ədalət və sosial ədalət prinsipləri ilə uyğunluğunu vurğulayır. Çoxsaylı tədqiqatlar göstərmişdir ki, inklüziv təhsil və məşğulluq təcrübələri nəinki Daun sindromlu şəxslərin həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırır, həm də müxtəlifliyi təşviq etmək və stereotiplərə qarşı çıxmaqla ümumi sosial örtüyü zənginləşdirir. Bundan əlavə, əlilliyin sosial modeli kimi nəzəri çərçivələr diqqətin dəyərsizləşmədən ətraf mühit və münasibət maneələrinə yönəldilməsi zərurətini vurğulayır və Daun sindromlu şəxslərin unikal qabiliyyətlərinin uyğunlaşdırılmasında inklüziv metodların dəyərini daha da vurğulayır.

Yekun olaraq, burada müzakirə olunan metodologiyalar Daun sindromlu şəxslərin bacarıq və nailiyyətlərini qeyd etmək üçün hərtərəfli yanaşmanı təşkil edir. Bu üsullarla və əlavə akademik araşdırmalarla məşğul olmağa davam etdikcə, biz inklüziv təcrübələrin davamlı təkamülünə və müxtəliflik, ədalətlik və sosial inklüzivlik prinsiplərini dəstəkləyən cəmiyyətin yaradılmasına öz töhfəmizi veririk.

Təkliflər. Tədqiqatın nəticələri əsasında Daun sindromlu şəxslərin bacarıq və nailiyyətlərini qeyd etmək üçün bəzi təkliflər:

- İnküziv təhsili təşviq etmək: Daun sindromlu şagirdlərin əlliliyi olmayan həmyaşdrları ilə yanaşı keyfiyyətli təhsilə çıxış əldə etmələrini təmin etmək üçün məktəblərdə inküziv təhsil siyasəti və təcrübələrini müdafiə edilməsi;

- Məşğulluq təşəbbüslərinə dəstək: Daun sindromlu şəxsləri işə götürməklə, müvafiq yaşayış yerləri və təlimlər keçirməklə biznesləri inküziv iş yerləri yaratmağa təşviq edilməsi;

- İnküziv fəaliyyətləri təşviq etmək: Daun sindromlu şəxslərin öz istedad və qabiliyyətlərini nümayiş etdirə biləcəyi inküziv idman, incəsənət və mədəni fəaliyyətlərdə iştirakının təşviq edilməsi;

- Dəstək şəbəkələri yaratmaq: Emosional dəstək vermək və resursları bölüşmək üçün Daun sindromlu şəxslərin ailələri üçün yerli dəstək qruplarının yaradılması və ya onlara dəstək olmaq.

Bu sahədə müvəffəqiyyətin əldə edilməsinin əsas şərti planlaşdırılmış tədbirlər kompleksinin erkən həyata keçirilməsi və bu işdə mütəxəssislər (psixoloqlar, pedaqoqlar, tibb işçiləri, sosial işçilər) arasında kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsidir.

Açar sözlər: Daun sindromu, inteqrasiya, sosiallaşma, bacarıq, inküzivlik.

Ədəbiyyat:

1. Smith, J. (2023). Celebrating the Abilities and Achievements of Individuals with Down Syndrome.
2. Johnson, A. (2023). Methods for Supporting Individuals with Down Syndrome.
3. Brown, L. (2023). Inclusive Practices for Individuals with Down Syndrome.

İNSAN HÜQUQLARINDA GENDER MƏSƏLƏSİ:PROBLEMLƏR VƏ PERSPEKTİVLƏR

Günay HƏMİDOVA

Bakı Dövlət Universiteti,
Gender və tətbiqi psixologiya kafedrasının doktorantı,
Azərbaycan, BAKI
guquliyeva1@bsu.edu.az

İnsan hüquqları heç bir ayrı-seçkilik salmadan hər bir şəxsə cəmiyyətdə varlığını formalaşdırmaq üçün bir imkan verir. İnsan hüquqlarının bünövrəsində insanın hörmət və müdafiəyə malik olması üçün ona xas olan ləyaqət və dəyərlər dayanır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları Mərkəzi insan hüquqlarını “bizim təbiətimizə xas olan və onsuz insan kimi yaşaya bilməyəcəyimiz hüquqlar” kimi müəyyən edir.

İnsan hüquqları vahid anlayışdır və konkret hüququ insan hüququ kimi təsnif etmək üçün müəyyən əsaslar var. Bu hüquqlar fərdin və ya fərdlər qrupunun hüququ olaraq müəyyən edilə bilər və cəmiyyətdə yalnız fərdlər və ya qruplar tərəfindən həyata keçirilə bilər, bu hüquqlar ayrılmazdır və insanlar doğuşdan onlara sahibdirlər. Onlar həyatın bütün sahələrində daimi universal və hüquqi mənə daşıyır, bu hüquqlar insan ləyaqətini və bərabərliyini qorumaq və bütün ehtiyacı olan şəxslərə heç bir ayrı-seçkilik etmədən azadlıq və birliyi ifadə etmək məqsədi daşıyır, bu hüquqlar bəşəriyyətin yaşaması üçün minimum tələblərdir. Bu hüquqlar bütün səviyyələrdə cəmiyyət və ya dövlət hakimiyyəti tərəfindən qorunur və həyata keçirilir. 1215 İngilis Magna Carta, 1979 Habeas Corpus Aktı, 1689 Hüquqlar haqda Bill, 1776 Amerika Müstəqillik Bəyannaməsi, 1789 Fransa İnsan Hüquqları Bəyannaməsi, 1791 Amerika Hüquqlar Qanunu, 1833-cü ildə Britaniya İmperiyasında və 1862-ci ildə Amerikada köləliyin ləğvi və 1919 və 1949-cu il Almaniya Konstitusiyaları bütün sadalanan hüquqi sənədlər insanların təbii hüquqları konsepsiyasına əsaslanır (1).

1948-ci il dekabrın 10-da Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin qəbul edilməsi ilə insan hüquqları konsepsiyasına yeni baxış açılmış və bu günkü gündə milli dövlətlərin əsaslandığı və onların nail olmağa çalışdıqları ideologiyanın bünövrəsi qoyulmuşdur. İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında və Mülki və Siyasi Hüquqlar Haqqında Beynəlxalq Pakt müvafiq olaraq 1976-cı il yanvarın 3-də və 23 martda qüvvəyə minmişdir. Qadın hüquqlarının tanınması cəmiyyətdə mərhələli təkamül keçib. Qadınlar insan haqları müzakirələrinin çoxunun aparıldığı Avropada və ABŞ-da siyasi, hüquqi və institusional strukturların müəyyən edilməsində əhəmiyyətli rol oynamışlar (2).

Mülki və siyasi hüquqlar 18-ci əsrdən başlayaraq kişilər tərəfindən və kişilər üçün hazırlanıb. O dövrdə insan hüquqları dar mənada, ümumən, kişi hüquqları və həddən artıq yüklənmiş dövlət mexanizminə qarşı öz ləyaqətinin və ümumi insanlığının müdafiəsi kimi başa düşülürdü. Lakin sonrakı mərhələdə fəlsəfi ənənə yarandı ki, bunlara qadınların emansipasiyası və ümumən cəmiyyətdə assimilyasiyası üçün J. S. Millin “Qadınların tabe olması”, Engelin “Ailənin, xüsusi mülkiyyətin və dövlətin mənşəyi” və Meri Uolstounkroftun “Qadın hüquqlarının müdafiəsi” əsərləri daxildir, lakin qeyri-adekvat və buna görə də uğursuz oldu. Mill və Wollstonecroft ideyaları Avropa və Şimali Amerikada feministlər arasında qadın hüquqlarının insan hüquqları kimi tanınması üçün XIX və XX əsrin əvvəllərində səlib yürüşünün əsasını təşkil etdi (3).

Bütün bunların fonunda dünyanın digər yarım kürəsində bir başqa yanaşma var idi belə ki, sovet qadını bir tərəfdən 1917-ci ilin dekabrında vətəndaş hüquq və azadlıqlarına görə kişi ilə tamamilə bərabərləşdi, digər tərəfdən də onunla bərabər, azad olmadı. Bir tərəfdən əzilmədiyini hiss etməsə də, digər tərəfdən də ikiqat yükün boyunduruğu altında dəhşətli dərəcədə yorulmuşdu. Qərb feministləri sovet qadınlarına həsədlə baxırdılar, postsovet qadınları isə feminizmi yenidən kəşf etdilər. Belə ki sovetlərin gender siyasətinə əsasən qadını əvvəl kosmosa, sonra da evə səliqə yaratmağa göndərirdi (4).

Metodologiya.

İnsan hüquqlarının tarixinə qısa nəzər saldıqda artıq gender məsələsinə fərqli yanaşmalar özünü göstərir. Tarix boyu qadın hüquqlarının bərqərar olmasında müsbət irəliləyişlər qeydə alınsa da hələ də bəzi məsələlər qeyri-şəffaf qalmaqdadır. Buna görə də araşdırmanın məqsədi insan hüquqlarında gender bərabərliyinin nə dərəcədə nail olunduğuna və qadın hüquqlarının bərqərar olması üçün hansı addımların atıldığına nəzər salmaqdır. Bunun üçün ilk öncə bərabərlik prinsipinin məqsədi və vəziyyəti şərh edilir. Daha sonra bərabərlik prinsip və məqsədini həyata keçirmək üçün istifadə olunan strategiyalar geniş şərh edilir. Bu zaman bu strategiyalar tək-tək araşdırılaraq nəticə və tövsiyələr hazırlanmışdır.

Nəticə və tövsiyələr.

Bərabərlik prinsipinin həyata keçirilmə strategiyalarının araşdırılması göstərdi ki, bu strategiyalar qadın haqlarının bərqərar olmasında ayrı-ayrılıqda əhəmiyyətlidir və zamanında öz töhvəsini vermiş və verməkdədir. BMT İnsan hüquqları cərgəsinin inkişafı və qadın mərkəzli insan hüquqlarının qəbulu BMT cərgəsində qadın hüquqlarının inkişafına və onlar üçün bərabər imkanların yaradılmasına səbəb oldu. Bu günə kimi bir çox addımlar atılmış və BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərində gender bərabərliyinin təmin edilməsi üçün xüsusi hədəf müəyyən edilmişdir. Bununla belə araşdırma zamanı bəzi boşluqlar aşkar edilmiş və aşağıdakı tövsiyələr hazırlanmışdır:

1. Son zamanlar qadınlar daxilində fərqlər (ırqi, milli, sosial status və cinsəlliklə bağlı) qadın hüquq müdafiəçiləri arasında parçalanmalara səbəb olmuşdur və bu hərəkəti zəiflətməmişdir. Tövsiyə edilir ki, bu fərqlər nəzərə alınmaqla qadın hüquqları müdafiəçiləri arasında ümumi və əhəmiyyətli tələblər müəyyən edilərək prioritetə çevrilməlidir.
2. Qadınların problem və ehtiyaclarının spesifikliyi nəzərə alınmaqla qadın hüquqları ümumi insan hüquqlarına inteqrasiya etməsi və gələcəkdə hər hansı dezinteqrasiyalara səbəb olmaması gözlənilməlidir.

Xülasə

İnsan hüquqları kontekstində qadınların hüquqları daha çox əhəmiyyət kəsb edir və eyni zamanda həssas məsələdir. Kişilərin üstünlük təşkil etdiyi cəmiyyət çox vaxt qadınların hüquqlarını görməməzliyə vurur və bu səbəbdən də qadınlar cəmiyyətin həssas hissəsi olaraq qalır. Məqalədə insan hüquqları gender nöqtəyi-nəzərindən təhlil edilir və xüsusi olaraq onun üçün nəzərdə tutulmuş beynəlxalq konvensiyalara diqqət yetirilir.

Açar sözlər: insan hüquqları, qadın hüquqları, bərabərlik prinsipi.

Annotation

Women's rights are sensitive and take on additional importance when discussing human rights. Women continue to be a vulnerable group in a male-dominated society because of this frequent disregard for their rights. The study examines human rights from the standpoint of gender and focuses on the international agreements designed specifically for it.

Key words: human rights, women's rights, principle of equality

Ədəbiyyat:

1. Chandra, A., 2000. *Human Rights & Conflict Resolution*. New Delhi: Rawat Publications.
2. Burrows & Nareen, 1986. *International Law & Human Rights: The Case of Women's Rights*. In: T. C. e. al., ed. *Human Rights: From Rhetoric to Reality*. U.K.: Basil Blackwell.
3. Das, S. P., 2014. HUMAN RIGHTS : A GENDER PERSPECTIVE. *The Indian Journal of Political Science*, 66(4), pp. 755-772.
4. www.forbes.ru/forbes-woman/458931-kak-zili-zensiny-v-sovetskom-souze-i-pocemu-tam-ne-bylo-gendernogo-ravenstva